ÇANAKKALE SAVAŞLARI GELİBOLU TARİHİ ALAN BAŞKANLIĞI

ÇANAKKALE SAVAŞLARI ENSTİTÜSÜ

105. YILINDA ÇANAKKALE MUHAREBELERİNE BAKIŞ

105. YILINDA ÇANAKKALE MUHAREBELERİNE BAKIŞ

© T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
ÇANAKKALE SAVAŞLARI GELİBOLU TARİHİ ALAN BAŞKANLIĞI
3692
Çanakkale Savaşları Kitapları Dizisi
ISBN: 978-975-17-4793-8

Editör
Barış BORLAT
Burhan SAYILIR

Editör Yardımcısı
Aslıhan KERVAN

Yayına Hazırlayan
Redaktör
Yasemin BİRTANE

Katkı Sunanlar
Eda Karaca
Gökşen Özen
Gülper Ulusoy
Kübra Beşkonaklıoğlu
Nevim Arıkan
Serhat Kahyaoğlu
Utkan Emre Er

Birinci Baskı
500 adet
Ankara, 2020

Tasarım ve Baskı

b3c design

Kapak Fotoğrafı
Miralay Mustafa Kemal (ATATÜRK)

5846 sayılı Kanun'dan doğan tüm hakları (tasarım, çoğaltma, yayma, umuma iletim, temsil ve işleme) Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığına aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bakış. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.

514 s.; rnk. res.: 21 cm. (Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları; 3692, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Çanakkale Savaşları Kitapları Dizisi).

ISBN: 978-975-17-4793-8

I. Borlat, Barış, Sayılır, Burhan. II. seriler

956.1

Çanakkale siperlerinde saatlerce süren ateş muharebesinden galip çıkan er bakışlı yiğitler çevresi

TAKDİM

Çanakkale Tarihi Alanı, Birinci Dünya Savaşı muharebe alanları içerisinde günümüze kadar korunarak gelebilen nadir sahalardan birisidir. Bu nedenle gerek Avrupa'dan gerekse ülkemizden askerî tarih çalışması yürüten değerli araştırmacıların da önemli bir çalışma sahasıdır. Bu durumun günümüze kadar gelebilmesinde bölgenin önce Milli Park statüsü ile koruma altına alınması daha sonra Tarihi Alan Başkanlığı idari yapısına dönüşmesinin önemli bir yeri vardır. Günümüzde de bu yaklaşım ile "açık hava müzesi" olması yolunda çalışmalarımıza devam etmekteyiz.

Çanakkale Tarihi Alanı, eskiçağdan günümüze kadar tarihlenen birçok kültür ve yerleşime de ev sahipliği yapmıştır. Nitekim alanda bir yandan antik dönem Tümülüs ve yerleşim yerleri ile yan yana Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye ilk geçişine ait izlerini görebilmekte aynı bölgede İkinci Dünya Savaşı yapılarına da rastlayabilmektesiniz. Bu durum bizlere "açık hava müzesi" anlamında önemli bir zenginlik sağlamaktadır. Tarihi ve kültürel mirasımızı korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak bir milletin kimliği açısından son derece önemlidir. Bu nedenle Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı'nın "açık hava müzesi" ne dönüştürülmesini ve korunmasını sağlamak; aynı zamanda kültürel mirasımızı ayağa kaldırmak amacıyla çalışmalarımıza devam ediyoruz.

Çanakkale muharebe alanının en önemli özelliklerinden birisi de vatan için hayatının baharında kara toprağa düşen vatan evlatlarına ev sahipliği yapmasıdır. Öyle ki sorumluluk sahamız içerisinde bugüne kadar yerleri bilinen koruma altına alınan şehitlik alanlarının yanı sıra yürüttüğümüz çalışmalar ile yeni şehitlik alanlarına ulaşmaktayız. Bu haliyle milli şairimiz Mehmet Akif'in İstiklal Marşı'mızda söylediği gibi "Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı / Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı" mısralarını kendimize şiar edindik. Çanakkale ruhunu her zaman canlı tutmak ve gelecek kuşaklara aktarmak için gayret gösteriyoruz.

Çanakkale Cephesi ve muharebe alanına dair üretilen her bilgiyi önemsiyor ve bunun için üniversiteler ile ikili protokoller gerçekleştirerek uygulamalarımızı bilimsel zeminde gerçekleştirmeyi hedefliyoruz. Bu amaçla Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ile Çanakkale Muharebeleri'nin 105. yılı için uluslararası bir sempozyum çalışmasına başladık. Ancak tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi nedeniyle sempozyumumuzu iptal etmek zorunda kaldık. Buna karşın bilim insanlarının değerli çalışmalarının Çanakkale muharebeleri literatürüne kazandırılmasının yerinde olacağını düşünerek 105. yıl kitabını hazırladık. Bilginin yaygınlaştırılması amacıyla hazırladığımız bu çalışmanın bilim camiasına hayırlı olmasını dileriz. Bu süreçte emeği geçen tüm kurum ve kuruluşlar ile bilim insanlarına da teşekkürü bir borç biliriz.

İsmail KAŞDEMİR
Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanı

TAKDİM

Çanakkale Muharebeleri'ne dair anma ve kutlama etkinlikleri 1916 yılından başlamak üzere günümüze kadar devam etmiştir. Anma ve hatırlamaya dair yaklaşımlar tarihsel süreç içerisinde farklı şekillerde gelişmiş olsa da bu büyük zafer her zaman toplumsal hafızada geniş bir yere sahip olmuştur. Osmanlı coğrafyasının her bir vilayetinden Çanakkale'ye koşan vatan evlatları bu topraklarda ya şehit ya gazi olmuş ve bizlere bu toprakları vatan kılmıştır.

Çanakkale zaferinin üzerinden geçen 105 yıl, bizlerin sorumluluklarını daha da arttırmıştır. Nitekim ülkemize yönelik iç ve dış tehditler birlik ve beraberliğimizin önemini bir kez daha vurgulamıştır. Hiç şüphesiz ki böyle süreçlerde tarihimize bakmak ve oradan referanslar almamız gerekmektedir. Tam da bu noktada Çanakkale zaferi bizlere çok önemli çıkarımlar yapmamızı sağlamaktadır. Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni"Hasta Adam" olarak gördüğü bir dönemde sömürgeci güçlere çok anlamlı bir ders verilmiştir. Bu nedenle bizler geçmişten aldığımız güç ve tarihsel bakış ile geleceğimizi şekillendirmek zorundayız.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi olarak Çanakkale Savaşları'na büyük önem vermekteyiz. Bu amaçla üniversitemiz bilgi üretmek ve bilgiyi yaygınlaştırmak için birçok çalışma gerçekleştirmektedir. Bünyemizde görev yapan akademik birimlerdeki öğretim üyelerimiz büyük özveriler ile ülkemizin, kamu kurumlarının ihtiyaç duyduğu bilgiyi üretmenin yanı sıra gelecek kuşaklara bu alanda yerinde öğretim vermektedir. Muharebe sahasına olan coğrafi yakınlığımız uygulamalı eğitime büyük olanaklar sağlamaktadır. Diğer yandan Çanakkale Savaşları konusunda gerçekleştirdiğimiz ulusal ve uluslararası projeler, yayınlar, panel ve sempozyum gibi akademik toplantılar ile kurumsal bilgi ve birikimimizi bilim dünyası ile paylaştığımız gibi ortak çalışmalar ile bilimsel sorun çözme süreçlerini paydaşlarımız ile gerçekleştirmekteyiz.

Bu amaçla başladığımız 105. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Sempozyumu çalışmalarımız tüm dünya ile birlikte ülkemizi de etkisi altına alan pandemi nedeniyle iptal edilmek zorunda kalmıştır. Bu sempozyum için başta Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı olmak üzere birçok kamu kurum ve kuruluşu ile iş birliği sağlanmış, bu alanda başta İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Almanya, Avustralya, Yeni Zelanda, İran gibi birçok ülkeden değerli akademisyenlerin kabulü gerçekleştirilmişti. Ancak yaşanan süreç nedeniyle gerçekleştirilemeyen sempozyumda yer alacak bildirilerin bir araya getirildiği bu kitap çalışmasının gerek basılı gerekse elektronik hali ile bilim dünyasına sunulmasının yerinde olacağını düşündük.

Uluslararası Sempozyum sürecimizin içerisinde başından beri yer alarak desteklerini bizlerden esirgemeyen Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu, Çanakkale Savaşları Enstitüsü'ne; ayrıca bu sürecin içerisinde büyük bir özveri ile çalışmaları yürüten başta düzenleme kurulu olmak üzere emeği geçen herkese teşekkürü bir borç biliriz.

Çanakkale zaferinin 105. yıl anısına hazırlanan bu armağan kitabın tüm bilim camiasına hayırlı olmasını dileriz.

Prof. Dr. Sedat MURAT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörü

TAKDİM

Tarih bir toplumu birleştiren, ortak hareket etme yeteneği kazandıran ortak değerleri gün yüzüne çıkarmaktadır. Tarihin sayfaları ise kahramanlıklar, destanlar, fedakarlıklar ve zaferler ile beraber acı ve hüzünler ile yazılmıştır. Bütün bu hafıza ise toplumun en temel yapı taşlarındandır. 1915 şubat ayında İtilaf devletlerinin saldırısı ile başlayan, yaklaşık bir yıl boyunca süren ve birçok kahramanlık, destan ve fedakarlıklar ile dolu olan Çanakkale Savaşları da bu yapı taşlarının en önemlilerinden biridir. Türk ordusu Çanakkale'nin geçilmeyeceğini Kumkale, Seddülbahir, Arıburnu, Anafartalar ve diğer cephelerde düşmana göstermiş ve dünyanın en güçlü devletlerinin ordularına karşı bir destan yazmıştır. Çanakkale Savaşları'nda temeli atılan bağımsızlık ve vatan savunması fikri Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal (ATATÜRK) tarafından Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'ya taşınmış ve liderliğini üstlendiği Milli Mücadele'nin ardından Türk milletini, Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti ile taçlandırmıştır.

Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti, vatanlarını savunmak için canlarını feda eden aziz şehitlerimiz unutmamıştır. Mustafa Kemal ATATÜRK'ün himayesinde 1924 yılında "Şehitlikleri İmar Komisyonu" kurulmuştur. Bir avuç aydın zümreden oluşan bu komisyon, 1926 yılında cemiyete dönüştürülerek "Şehitlikleri İmar Cemiyeti" adını almış, 1969 yılında "Vakıf" statüsünün kazanarak "Türk Şehitlikleri İmar Vakfı" adını almıştır. Artık 100 yıllık bir çınar olmak üzere olan vakıf ilk günkü heyecanı ile görev ve sorumluluklarını yerine getirmektedir. Türk Şehitlikleri İmar Vakfı, komisyon olarak kurulduğu ilk günden itibaren Çanakkale şehitlerinin de ebedi istirahatgahları olan Edirnekapı ve Sakızağacı şehitliklerinin imarını üstlenmiş, ayrıca Çanakkale Abide'si başta olmak üzere birçok anıtın yapımını üstlenmiştir. Bütün bu çalışmalar süresinde Vakıf, Çanakkale'ye olan ilgisini kaybetmemiştir ve 2018 yılında araştırmacıların ve akademisyenlerin bir arada çalışarak Çanakkale literatürüne Türk katkısını azami hale getirmek için "Çanakkale Savaşları Enstitüsü"nü kurmuştur. Enstitü, yayın çalışmaları, saha araştırmaları, projeler, danışmanlıklar gerçekleştirerek alana ciddi katkılar sunmaya devam etmektedir.

Çanakkale Savaşları'nın üzerinde 105 yıl geçmesine ve yerli-yabancı araştırmalara rağmen her geçen gün yeni bilgiler ve veriler ortaya çıkmaktadır. İşte bu nedenle paydaşlarımızla birlikte Çanakkale Savaşları'nın 105. yılında uluslararası nitelikte bir sempozyum düzenlemek için yola çıktık. Ancak tüm dünyayı etkisi altında bırakan Covid-19 salgını nedeniyle, sempozyumu iptal etmek zorunda kaldık. Fakat ertelemenin de çözüm olmadığını anladıktan sonra sempozyuma gönderilen bildirileri bir anı kitabına dönüştürmeye karar verdik. Bu heyecanı ortak hissettiğimiz herkese, eserin faydalı olması temennisi ile teşekkür ederim.

Hüseyin Natık KİŞİOĞLU
Çanakkale Savaşları Enstitüsü
Yönetim Kurulu Başkanı

ÖN SÖZ

Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesine bağlı olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Araştırma merkezimizin bünyesinde bir yandan uluslararası indekslerce taranan "Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı" dergisi çıkarılmakta, diğer yandan ise kamu kurum ve kuruluşları ile yapmış olduğumuz ikili anlaşmalar çerçevesinde birçok ulusal, uluslararası yayın, proje, toplantı, eğitim gerçekleştirmiş ve gerçekleştirmeye devam etmektedir.

Ülkemizde, Çanakkale Muharebeleri'ne dair bilgi üretimi son yıllarda önemli oranda artış göstermiştir. Bu durumun temel nedenleri arasında arşivlere ve bilgiye olan erişimin her geçen gün kolaylaşması, askerî tarihe olan ilginin artması, kamu kurumlarının farkındalığı gibi nedenler sayılabilir. Öyle ki son dönem yapılan çalışmalar sadece sayısal olarak artış göstermemiş aynı zamanda nitelik bakımından da önemli bir derinlik sağlamaya başlamıştır. Bu gelişmeler içerisinde yaşanan bilgi üretimi, bilimsel sorun çözme süreçlerini de önemli oranda etkilemiştir. Ayrıca bilginin sahada uygulamaya dönük yaklaşımları da giderek önem kazanmaya başlamıştır.

Bu çerçevede, Çanakkale Muharebeleri'nin 105. yılı kapsamında 2020 yılı içerisinde uluslararası sempozyum çalışmaları gerçekleştirdik. Bu kapsamda 14 kişilik düzenleme kurulu, 70 kişilik danışma kurulu ve 4 kişilik sekretaryamız ile çalışmalara başladık. Sempozyum duyurusunu yaptığımız ilk andan itibaren gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından yoğun bir ilgi ile karşılaştık. Ayrıca çağrılı konuşmacı olarak askerî tarih alanında uluslararası önemli isimlerden onay almış, geniş bir katılıma yönelik tüm hazırlıkları yapmıştık. Ancak tüm dünyayı ve ülkemizi de etkisi altına alan pandemi, sempozyum çalışmalarında bizleri önce ertelemeye daha sonra ise iptale mecbur bırakmıştır.

Pandemi kaynaklı yaşanan tüm olumsuz sürece rağmen sempozyuma kabul edilen tebliğ sahibi değerli bilim insanlarının çalışmalarının önemli bir bölümü tarafımıza ulaşmıştı. Bu değerli çalışmaların bilim camiası ve araştırmacılar ile buluşturulmasını önemli gördük ve bu nedenle bir yandan da armağan kitap çalışmalarına başladık. Bu kapsamda 25 makaleden oluşan "105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bakış" kitabı ortaya çıktı. Kitabın basılı haliyle birlikte geniş bir kitleye ulaşması için elektronik hali de hazırlanmıştır.

Önce sempozyum sürecinin hazırlık aşamasında daha sonra armağan kitap çalışmalarında birçok kurum ve kişinin desteğini aldık. Kitabın künye kısmında bunlara yer verilmiştir. Ancak buradan bir kez daha söylemek isterim ki başta mensubu olduğum Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi ve kurumumuz adına süreci yürüten Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezinin değerli personeline, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığına, Çanakkale Savaşları Enstitüsüne ve tüm paydaşlarımıza teşekkürü bir borç biliriz.

İçerisinde bir birinden değerli çalışmaların yer aldığı "105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bakış" kitabını bilim camiasına kazandırmaktan büyük kıvanç duyarız.

Dr. Öğr. Üyesi Barış BORLAT
Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Müdürü

İÇİNDEKİLER

GOLTZ PAŞA'NIN 18 MART ÖNCESİ ALMAN İMPARATORU II. WİLHELM'E SUNDUĞU RAPORUNDA ÇANAKKALE'DEKİ DURUM VE CEPHENİN ÖNEMİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ 10
Yusuf Ziya ALTINTAŞ

BROKEN HİLL'DEN ÇANAKKALE'YE: AVUSTRALYA'DA 'DÜŞMAN' İMAJININ DOĞUŞU 26
Sinan KIYANÇ

ALMAN DENİZ ATAŞESİ HANS HUMANN'IN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA İSTANBUL'DA OYNADIĞI GİZLİ ROL 37
Kemal ÖZDEN

SEFERBERLİKTEN DENİZ ZAFERİNE ÇANAKKALE'DE UZAKLARI GÖRME ÇABASI: OSMANLI'NIN HAVADAN KEŞİF GÖZETLEME HAREKÂTI 70
Emin KURT

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSU'NDA GÖREV YAPAN ALMAN PİLOT ERİCH SERNO'NUN ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDEKİ ROLÜ 102
Erdal KORKMAZ
Deniz KURT

İNGİLİZ KAYNAKLARINA GÖRE 19 MAYIS TÜRK TAARRUZU VE 24 MAYIS ATEŞKESİ 127
Aslıhan KERVAN

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE U-21 DENIZALTISININ ÇANAKKALE BOĞAZI'NDA İNGILIZ TRIUMPH VE MAJESTIC SAVAŞ GEMILERINI BATIRMASI 149
Ozan TUNA

İNGİLİZ RESMÎ BELGELERİNE GÖRE İNGİLİZ HÜKÛMETİNİN GÜNDEMİNDEKİ ÇANAKKALE'Yİ TAHLİYE TARTIŞMALARI (KASIM-ARALIK 1915) 155
Elçin YILMAZ

TÜRK VE FRANSIZ BELGELERİ IŞIĞINDA KEREVİZDERE MUHAREBELERİ 169
Ahmet Atilla Can Akarcalı
Baturhan KAYA

HARP CERİDESİNE GÖRE 57'NCİ ALAY'IN ÇANAKKALE CEPHESİ'NDEKİ FAALİYETLERİ 190
Dr. Barış BORLAT

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE ALMAN SALİB-İ AHMER (KIZILHAÇ) CEMİYETİ'NİN SAĞLIK ÇALIŞMALARI VE REŞİD PAŞA HASTANE VAPURU 226
Muttalip ŞİMŞEK

ÇANAKKALE MUHAREBE SAHASINDA YAPILAN DEFİN İŞLEMLERİ (1914-1922) 245
Ömer ASLAN

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA OSMANLI COĞRAFYASINDA İNGİLİZ ESİRLER (1914-1921) 263
Cengiz ATLI

ÇANAKKALE SAVAŞLARI SIRASINDA TÜRK BASININDA MUSTAFA KEMAL 275
Ahmet ESENKAYA

BULLY BEEF, BISCUITS AND SCURVY: THE GALLIPOLI RATIONS OF NEW ZEALAND SOLDIERS IN 1915 295
Glyn HARPER
Nick WILSON

SURVIVING GALLIPOLI: MEDICAL AND HEALTH ISSUES FACED BY THE COMBATANTS 307
Michael TYQUIN

KORAMİRAL DOUGLAS LIONEL DENT'İN ÇANAKKALE SAVAŞLARINA DAİR NOTLARI 316
Recep ÇELİK

MİLLETVEKİLİ SEÇİM TUTANAKLARI TARTIŞMALARI VE ÇANAKKALE CEPHESİ'NDEN BIR FİRAR OLAYI 343
Mithat ATABAY

MÜNİF FEHİM ÖZARMAN VE ÇANAKKALE SAVAŞLARI RESİMLERİ 354
Gül SARIDİKMEN

SOVYETLER BİRLİĞİ VE ÇÖKÜŞÜNDEN SONRAKİ DÖNEM RUS TARİHÇİLERİN ESERLERİNDE ÇANAKKALE SAVAŞLARI 389
Şahla MAMMADLI

ARNAVUTLARDA ÇANAKKALE SAVAŞI ALGISI 412
Nuridin AHMETI
Adnan SHALA

ÇANAKKALE SAVAŞ ALANLARINDAKİ ANTİK YERLEŞİMLER VE SAVAŞIN İZLERİ 425
Reyhan KÖRPE

"ÇANAKKALE'NİN YARATTIĞI KAHRAMAN TİPLERİ" ŞAN İÇİN SAVAŞANLAR: HOMEROS'UN AKHILLEUS'U KAHRAMAN OLMAK İÇİN SAVAŞANLAR: LORD BYRON VE BARIŞ İÇİN SAVAŞANLAR: YAŞAR KEMAL'İN LENA ANA'SI 440
Ece ONURAL

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMEDE VE TARİH BİLİNCİNİN KAZANDIRILMASINDA ÇANAKKALE KÜLTÜR TURLARININ ÖNEMİ: ESKİŞEHİR VE ŞANLIURFA ÖRNEĞİ 452
Güngör Azim TUNA

SÖZLÜ VE YAZILI KÜLTÜR BAĞLAMINDA ÇANAKKALE MUHAREBE ANLATILARI VE ALAN KILAVUZLARI 475
Yasemin BİRTANE

BİR RESTORASYON HİKAYESİ: SEDDÜLBAHİR KALESİ'NDE GÜN YÜZÜNE ÇIKANLAR 483
Mert Çatalbaş
Mustafa Kafkas Dereli

ÇANAKKALE KARA SAVAŞI SIRASINDA CASUSLUK OLAYLARI VE TÜRKLERİN CASUSLUK OLAYLARINA KARŞI ALDIKLARI TEDBİRLER 505
Burhan Sayılır

GOLTZ PAŞA'NIN 18 MART ÖNCESİ ALMAN İMPARATORU II. WİLHELM'E SUNDUĞU RAPORUNDA ÇANAKKALE'DEKİ DURUM VE CEPHENİN ÖNEMİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

YUSUF ZİYA ALTINTAŞ

GOLTZ PAŞA'NIN 18 MART ÖNCESİ ALMAN İMPARATORU II. WİLHELM'E SUNDUĞU RAPORUNDA ÇANAKKALE'DEKİ DURUM VE CEPHENİN ÖNEMİ HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELERİ

Yusuf Ziya ALTINTAŞ*

Özet

Uzun yıllar Osmanlı ordusunda görev yapmış Alman Subayı Colmar von der Goltz, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girişi sonrasında İstanbul'a yeniden gelmiştir. 18 Mart'tan kısa bir süre önce, Çanakkale Boğazı'ndaki tehlikenin tırmandığı günlerde Sultan Mehmet Reşad'ın emri ile Çanakkale'ye giderek bölgede teftişte bulunmuş, hemen ardından Alman İmparatoru II. Wilhelm'e bir rapor sunmuştur. Goltz Paşa bu raporunda cephenin durumu, Türk savunma gücü, yönetimi ve mevcuduyla ilgili bilgilerin haricinde İtilaf donanmasının saldırıları ve hedeflerine dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. İtilaf donanmasının Boğaz savunmasını kademeli şekilde tüketmeyi hedeflediği tespitinde bulunan Goltz Paşa'nın, raporunda dikkat çektiği en önemli hususun İtilaf donanmasına karşı kullanılan cephanenin durumu ve erkenden tüketilme tehlikesi olduğu görülmektedir. Dünya Savaşı'nın gidişatı açısından Batı Cephesi'ndeki tıkanıklığın tarafsız Balkan devletlerinin durumunu daha kritik hale getirdiğine dikkat çeken Goltz Paşa, bu bağlamda tehdit altındaki Çanakkale savunmasının durduğu mühim noktaya işaret etmektedir. Goltz Paşa bir taraftan Çanakkale savunmasının düşmesinin getireceği tehlikeleri ortaya koyup uyarılarda bulunurken, diğer taraftan başarılı bir savunmanın Almanya açısından hem savaşın gidişatı hem de ekonomik avantajlarına değinmektedir. Goltz Paşa nihai başarının elde edilebilmesi için Sırbistan yolunun açılmasının önemini vurgulamakta ve bunu sağlamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alman, Osmanlı, Çanakkale, 18 Mart, Goltz, II. Wilhelm, Gelibolu, Türk-Alman.

* Öğr. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.
yzaltintas@itu.edu.tr

GOLTZ PASHA'S REPORT TO GERMAN KAISER WILHELM II REGARDING HIS EVALUATIONS ON THE SITUATION IN ÇANAKKALE AND THE IMPORTANCE OF THE FRONT BEFORE MARCH 18.

Abstract

German Officer Colmar von der Goltz, who served in the Ottoman army for many years, returned to Istanbul after the Ottoman Empire's de facto entry into the First World War. Shortly before 18 March, on the days when the danger in the Dardanelles was escalating, he went to Çanakkale on the order of Sultan Mehmet Reşad and made an inspection in the region. He submitted a report to Kaiser Wilhelm II. In this report, Goltz Pasha makes evaluations about the situation of the front Turkish defense force, management and presence as well as the attacks and targets of the allied fleet. In the report of Goltz Pasha, who determined that the Entente navy aimed to consume the strait defense gradually, it is seen that the most important issue pointed out is the state of the ammunition used against the Entente navy and the danger of early consumption. Pointing out that the congestion on the Western front made the situation of the neutral Balkan states more critical in terms of the course of the world war, Goltz Pasha points out the crucial point where the threatened Çanakkale defense stands. Goltz Pasha, on the one hand, reveals and warns about the dangers of the fall of the Dardanelles defense, on the other hand, he addresses both the course of the war and the economic advantages of a successful defense for Germany. Goltz Pasha emphasizes the importance of opening the road to Serbia in order to achieve the ultimate success and tries to ensure this.

Keywords: German, Ottoman, Çanakkale, 18 March, Goltz, II. Wilhelm, Gallipoli, Turkish-German.

Giriş

19. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde Osmanlı Devleti siyasi ve ekonomik bir bunalım dönemindeydi. Bu bunalımı aşmak üzere ilan edilen Kanun-i Esasi ile Meşrutiyet rejimi de çare olamamış, Balkanlardaki kriz neticesinde yaşanan 93 Harbi, Osmanlı ordusu açısından Rusya'ya karşı büyük bir yenilgiyle neticelenmişti. Bu dönem aynı zamanda Avrupa'da Alman devletçiklerinin birliğini sağlayarak büyük bir güç olarak ortaya çıktığı ve bu çerçevede büyük devletler arasındaki dengelerin değişmeye başladığı bir dönemdir. Yeni tahta çıkmış olan Sultan II. Abdülhamid'in 93 Harbi yenilgisi sonrasında Osmanlı ordusunu güçlendirmek üzere başvuracağı güç de artık Avrupa'da askerî gücünü Fransa'yı yenerek ispat etmiş olan Alman İmparatorluğu olacaktır.

Colmar von der Goltz Osmanlı Ordusunda

Osmanlı Devleti'nin başvurusu üzerinde 1882 yılında Osmanlı ordusunda görevlendirilmek üzere ilk defa bir heyet hâlinde gelen Alman subaylarının

Osmanlı ordusundaki etkisinin, Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiklik ilişkisinde zirveye ulaştığı görülecektir. 1882 yılında İstanbul'a gelen ilk Alman askerî heyetine[1] 1883 yılında Osmanlı askerî okullarının yeniden teşkilatlandırılması görevi ile dâhil olan Yarbay Colmar von der Goltz (1843-1916)[2], askerî heyetin başkanı Otto von Kähler'in ölümü üzerine 1885 yılı sonlarında bu heyetin başına getirildi. Von der Goltz 1895 yılına kadar bilfiil askerî eğitim faaliyetlerinin yanı sıra Osmanlı askerî teşkilatının modernizasyonu ve ordunun Alman silahlarıyla donatılması konularında da etkili olmuştur.[3] Uzun yıllar Osmanlı ordusunda görev yapan ve ordu mensubu subayların ekseriyeti tarafından takdir edilen ve sevilen[4] Goltz Paşa'nın, Osmanlı ordusu ve subayları üzerinde Alman askerî sisteminin yerleşmesi ve benimsenmesinde büyük etkisi olmuştur. Son dönem Osmanlı Askerî düşüncesinde ve pratiğinde Goltz Paşa'nın etkisi rahatlıkla gözlemlenebilir. Hem Mahmud Şevket Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Pertev Paşa gibi Goltz Paşa ile yakın çalışma içinde bulunan hem de 1880'li yıllarda doğup Goltz Paşa'nın askerî mekteplere yerleştirdiği Alman sistemi ve onun eserlerinden etkilenerek yetişen Enver, Mustafa Kemal, Ali Fethi ve Hafız Hakkı gibi isimler üzerinde Goltz Paşa'nın etkisi büyüktür. Goltz Paşa İkinci Meşrutiyet'in ilanı öncesinde II. Abdülhamid ve sonrasında Sultan Mehmed Reşad tarafından davet edilerek İstanbul'a gelmiş, ordunun ıslahına dair çalışmalarda ve tavsiyelerde bulunmuştur. [5]

Goltz Paşa'nın son gelişi Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girişi sonrasında Alman Elçisi Hans von Wangenheim'in teşebbüsüyle olmuştur. O sırada Almanya tarafından işgal edilen Belçika'da Askerî vali görevindedir ve Berlin'de de onun Türkiye'ye gönderilmesi fikri olumlu karşılanmıştır. Türkiye'de görevlendirilmesi teklifine dair 1914 Kasım ayı başlarında aldığı notlarında "Eğer Türkiye hükûmeti arzu eder ve benim fikren ve bedenen henüz yıpranmadığıma hükmeylerse, tabii isterim." cevabını verdiğini yazmaktadır. Goltz

1 Bu askerî heyet hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 32, yıl 1979, s. 481-494; Ayrıca Osmanlı ordusunda 1835-1919 yılları arasındaki Alman askerî etkinliğinin incelendiği önemli bir kaynak için bkz. Jehuda L. Wallach, Bir Askerî Yardımın Anatomisi, çev. Fahri Çeliker, Ankara: Genel Kurmay ATASE Yay., 1985; Eserin Almanca orijinali için bk. Jehuda Lothar Wallach, Anatomie einer Militärhilfe, Düsseldorf: Droste, 1976.

2 Colmar von der Goltz hakkında en kapsamlı ve akademik biyografi çalışması için bk. Carl Alexander Krethlow, Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha: eine Biographie, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2012.

3 Goltz Paşa'nın kaleme almaya başladığı, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle yarım kalan ve geride bıraktığı evrak üzerinden yıllar sonra oğlu ve bir arşiv yetkilisinin gayretleriyle yayınlanan hatıralarının bir bölümü Osmanlı hizmetindeki 1883-1895 yılları üzerinedir. Bkz. Colmar von der Goltz, Denkwürdigkeiten, Berlin: E.S. Mittler & Sohn, 1929, s. 106-163; Goltz Paşa'nın Osmanlı ordusundaki ilk dönem etkinliğine yoğunlaşan güncel bir çalışma için bk. Salih Kış, Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü von der Goltz Paşa (1883-1895), Konya: Palet Yayınları, 2017; Silah ticaretini bir dış politika enstrümanı olarak ele alan ve Goltz Paşa'nın buradaki rolünü de inceleyen kitaplaşmış bir doktora çalışması için bk. Naci Yorulmaz, Büyük Savaşın Kara Kutusu: II. Abdülhamid'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Silah Pazarının Perde Arkası, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

4 Pertev Paşa [Demirhan] ve 1949 yılında kaleme aldığı ön sözdeki şu ifadeleri buna iyi bir örnektir: "Osmanlı hükûmeti askerlik hizmetine ilk girdiği 1883 yılından itibaren ordunun terakki ve itilasına çalışmış ve 'Dünyanın en mert milleti ve en iyi Askerî Türklerdir.' diye defaatle tebcil ettiği milletimizi kendi milleti kadar candan sevmiş bu büyük adam ne yazık ki bugün bizde adeta unutulmuş gibidir". Bk. Bruno von Mudra, Goltz Paşanın Hatırası ve Hal Tercümesi, çev. Pertev Demirhan, İstanbul: K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, 1953, s. 6; Pertev Paşa'nın hayatının sonlarına doğru evinin duvarında Goltz Paşa'nın portresinin yer aldığını da 1961 tarihli bir mülakattan öğreniyoruz. Bk. Hayat, 12 Ocak 1961, Sayı 3; Pertev Paşa'nın ayrıca Goltz Paşa hakkında kendi kişisel hatıralarından hareketle kaleme aldığı ve henüz Türkçeye çevrilmemiş olan Almanca bir kitabı da bulunmaktadır. Bk. Pertev Demirhan, Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz: das Lebensbild eines großen Soldaten; aus meinen persönlichen Erinnerungen, Göttingen: Göttinger Verlagsanstalt, 1960.

5 Erol Akcan, "Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi", Atatürk Dergisi, c. 4, sy. 1, s. 23, 20.

Paşa ayrıca notlarına bütün kalbinle Türk silahlarının muvaffakiyetini dilediğini, Türk milletinde hâlen nasıl iyi ve kuvvetli bir cevher bulunduğunun görüleceğini ve Osmanlı ordusuna verilen hizmetlerden çok faydalar bekleneceğini kaydetmektedir.[6]

Böylece Goltz Paşa Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girdiği bir dönemde, 1914 yılı Aralık ayının on ikisinde İstanbul'a Sultan Mehmed Reşad'ın askerî danışmanlığı göreviyle yeniden geldi. Aslında 72 yaşında olmasına rağmen böyle bir görevi pasif olarak görüyor, padişahın salonunda sedir üzerine bağdaş kurarak oturmak yerine doğrudan askerî hizmetlere girmeyi tercih ettiğini belirtiyordu. Hatıralarındaki notlarında ayrıca Türk sınırında ilk istasyondaki karşılanışından çok memnuniyet duyduğunu ifade etmekteydi. İstanbul'a gelişinin ertesi günü Sultan tarafından kabul edilerek[7] yeni görevine başladı. Alman amiralleri gibi o da askerî heyetin emrinde değildi. Harbiye Nezaretinde odası vardı ve toplantılara katılabiliyordu. Osmanlı'daki önceki tanınırlığı, Türk millî karakterinin özelliklerine uyabilme kabiliyeti, insani ilişkilerdeki merhameti vb. özellikleriyle Padişah katındaki ve önceden belirlenen amacı aşan bir mevkie ulaşmaya muvaffak oldu. Nitekim kısa süre sonra şubat ayında Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa'nın da askerî danışmanı oldu ve askerî faaliyetleri daha yakından takip etmeye başladı. Alman İmparatoru II. Wilhelm'e ve Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhayn'a Türkiye'deki durum ve gelişmeler hakkında raporlar yazıyor, talepler iletiyor, önerilerde bulunuyordu.[8]

Goltz Paşa'nın Çanakkale Cephesi Teftişleri

Goltz Paşa İstanbul'a geldikten sonra Çanakkale ve İstanbul boğazlarında, Çatalca hattında kıtaları denetliyor, yeni teşekküllerin savaşta kullanılma kabiliyetlerini artırmak için tatbikatlar yaptırıyordu. Hükûmet merkezinin muhafazası için geniş ölçüde tahkimat icrasını da idare ediyordu.[9] Bu çerçevede Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmların güçlendirilme çalışmalarını da yakından takip etmekteydi ve aralık ayının son günlerinde Çanakkale'ye bir teftiş ziyaretinde bulunarak Boğaz tahkimatlarını detaylıca incelemişti.[10] Bu ziyaretinde

6 Colmar Freiherr von der Goltz, Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri: "Golç Paşa'nın Hatıratı", haz. Faruk Yılmaz, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012, s. 61-63. Bu yayının ikinci kısmı Goltz Paşa'nın birkaç önceki dipnotta bahsi geçen hatıratının (Denkwürdigkeiten, 1929), Osmanlı'ya 1914 yılı sonunda gelişinden 1916 yılındaki ölümüne kadarki dönemini içeren İstanbul (s.377-417) ve Mezopotamya (s. 417-459) başlıklı iki bölümünün tercümesini ihtiva etmektedir. Ancak bu kısım hatıraların Almancadan çevirisi olmayıp 1932 tarihli Türkçe tercüme kitapçığı esas alınarak hazırlanmıştır. Bk. Colmar Freiherr von der Goltz, Golç Paşanın Hatıratı: İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İran'da (1915-1916), çev. Salih Mayakuşu, İstanbul: askerî Matbaa, 1932.

7 Kendisine o vakit yaver tayin edilen Yüzbaşı Ali Nuri Bey (bk. Ekler Görsel 3) 1969 yılında Tarabya'da Goltz Paşa'nın mezarı başında yapılan bir anma merasimindeki konuşmasında bu güne dair bilgiler vermiştir. Ali Nuri Bey bu görüşme çıkışında yüzünün kıpkırmızı ve çok sinirli olduğunu belirttiği Goltz Paşa'nın, Padişah'ın kendisini mükemmel karşılayıp şereflendirdiğini fakat Padişah'ın kendisinin geleceğinden haberi olmadığını, Almanya'da kendisine "Padişah seni çağırıyor" diyenlerin yalan söylediğini aktarmıştır. Ali Nuri Bey'in oğlunun aktarımı için Bk. Şefik Okday, Osmanlı'dan Cumhuriyete: Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor, İstanbul: 1988, s. 55.

8 Goltz, Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri: "Golç Paşa'nın Hatıratı", s. 63-68; Krethlow, a.g.e., s. 445; Wallach, a.g.e., s. 165-167; Necmettin Alkan, "Goltz, Wilhelm Colmar von ver", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. Ek-1, 478-480.

9 Mudra, Goltz Paşanın Hatırası ve Hal Tercümesi, s. 32.

10 PA AA, R 19965, Alman Genelkurmayından kasım ayından itibaren Çanakkale'deki gelişmelerin özet şekilde anlatıldığı 10 Mart 1915 tarihli rapor; Goltz Paşa'nın 29 Aralık 1914 [16 Kanun-ı Evvel 330] Salı günü Mecidiye kruvazörü ile Çanakkale'ye geldiğinin teyidini, beraberinde Amiral Usedom ve Salih Paşa'nın bulunduğu, Hamidiye Tabyası, Erenköy ve kaleleri dolaştığı, Merten Paşa'nın misafiri olarak geceyi şehirde geçirdiği gibi bilgileri Müstahkem Mevki cerideleri ile iki Osmanlı subayının günlüklerinde görebiliyoruz. Bk. ATASE, Çanakkale Muharebelerinde Müstahkem Mevki Cerideleri, II. Cilt

edindiği izlenime göre düşman iyi donanımlı olsa bile Boğaz savunmasını geçmesi pek de mümkün görünmemekteydi.[11]

1915 yılının ilk aylarında Çanakkale Boğazı'ndaki tehlike giderek tırmanmış, şubat ayı sonlarında gerçekleşen İtilaf donanması saldırılarıyla Boğaz giriş istihkâmları etkisiz hale getirilmişti. Bunun ardından ikinci aşamada İtilaf donanmasının Boğazın iç kısmındaki istihkâm ve mayınları etkisiz hale getirme çalışmalarını sürdürdükleri bir dönemde, mart ayının ikinci haftasında Sultan Mehmet Reşad'ın emri ile Çanakkale'ye giden Goltz Paşa, bölgede cephenin son durumunu teftiş etmiş, hemen ardından Alman İmparatoru II. Wilhelm'e bir rapor sunmuştur.[12] Bu teftiş gezisinin 18 Mart'tan kısa bir süre önce gerçekleşmiş olması ve söz konusu raporun hemen bu teftiş gezisi sonrasında yazılması önemlidir. Nitekim Çanakkale Boğazı'nın tehdit altında olduğu, İtilaf Devletlerinin niyetiyle ilgili belirsizliğin ve İstanbul'da da büyük bir endişenin hâkim olduğu zor günler yaşanmaktadır. Bu rapor müttefik Almanya'nın Osmanlı'yı en iyi tanıyan subaylarının başında gelen bir ismin ağzından, Alman İmparatorluğu'nun en tepedeki ismi Kayzer II. Wilhelm'e Çanakkale Cephesi'nin müttefiklik ilişkisi ve Almanya için önemine dair ipuçları sunmaktadır.

Goltz Paşa'nın II. Wilhelm'e 12 Mart 1915 tarihli raporu

Goltz Paşa Alman İmparatoru II. Wilhelm'e hitaben yazdığı, bu çalışmanın konusunu oluşturan 12 Mart 1915 tarihli raporunda[13] öncelikle cephenin durumuyla ilgili bilgiler vermekte, İtilaf donanmasının saldırılarının büyüklüğü ve bu saldırılardan neyi hedeflediklerine dair değerlendirmelerde bulunmaktadır. Raporunun başında Sultan'ın (V. Mehmed Reşad) emriyle 7-11 Mart 1915 günleri arasında Çanakkale'de bulunduğunu kaydeden Goltz Paşa[14], Başyaver [Generaladjutant] Salih Paşa ile bölgedeki durum hakkında bilgi almak, birlikleri görmek ve teftiş edip onlara moral vermek üzere cepheye bir ziyarette bulunduklarını belirtmektedir.[15]

(03.11.1914 - 25.02.1915), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2019, s. 105; Tevfik Rıza Bey, Telsiz Telgraf İhtiyat Zabiti Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale Günlükleri, haz. V. Türkan Doğrusöz, E. Yasemin Yücetürk, Raşit Gündoğdu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay, 2017, s. 26; Nazmi Bey, Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2010, s. 85.

11 Krethlow, a.g.e., s. 452.

12 Goltz Paşa 18 Mart sonrası bir gazeteye verdiği mülakatta düşman donanmasına karşı zaferden oldukça emin olduğunu ve büyük saldırı öncesinde Sultan'a teskin edici bilgilendirmelerde bulunduğunu belirtmektedir. Bk. Wiesbadener Tagblatt, 30.3.1915, Abend-Ausgabe, s. 3. Bu ifadeden Goltz Paşa'nın Alman İmparatoru II. Wilhelm'e yazdığı raporun haricinde Sultan Mehmed Reşad'ı da bizzat bilgilendirdiği anlaşılmaktadır.

13 PA AA, R 19966, Goltz Paşa'nın II. Wilhelm'e gönderdiği bu çalışmanın temelini oluşturan 12 Mart 1915 tarihli rapor. Raporun ilk sayfasının giriş kısmı için bk. Ekler Görsel 1.

14 Goltz Paşa'nın Çanakkale Cephesi teftiş ziyaretlerine dair bazı görseller için bk. Ekler, Görsel 2, 3, 4, 5.

15 Goltz Paşa ve Salih Paşa 7 Mart 1915 günü Gelibolu Yarımadasına gelince Bolayır köyü batısındaki sırtta arazi etüdünde bulunmuşlardı. Hemen sonrasında ise İtilaf donanmasının saat 10.45'te Bolayır sırtlarına attığı 23 mermiden beşi Bolayır köyüne, diğerleri de Bolayır sırtlarına düşmüştü. Bk. Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915) V. Cilt, I. Kitap, 2012, s. 133; Müstahkem Mevki Kumandanı Cevad Paşa, Goltz Paşa ve Salih Paşa'nın Çanakkale'ye gelişleri ve getirdikleri selamı 19. Fırka kumandanlığına 23.12.330 [8 Mart 1915] tarihli yazı ile şöyle iletmektedir: "Yaver-i Hazret-i Şehriyârî Müşir von der Golç Paşa Hazretleri ile Ser-yaver-i Hazret-i Pâd-şâhi Salih Paşa Hazretleri bi-l-umûm kıtaât, zâbitân ve efradına selâm-ı selâmet-i encâm-ı Hazret-i Hilafet-penahîyi tebliğ için bugün Çanakkale'ye teşrif buyurmuşlardır. Zât-ı Hazret-i Şehr-yârî Çanakkale'nin kahraman müdâfilerinin sebât ve besâletleri hakkında beyân-ı itimad buyurmuşlar. Makâm-ı saltanatın böyle cesur, fedakâr bekçileri bulundukça İstanbul'da huzur ve sükûn içinde ikâmet buyuracaklarını ityân buyurmuşlardır...", ATASE, Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, 1. Cilt (21.01.1915 - 10.04.1915), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2015, s. 215-216.

Yaptıkları gözlemler üzerine İngiliz ve Fransız donanmalarının inanılmaz şekilde cephane harcayarak çok uzaktan tabyaları hedef aldıkları sistemsiz topçu saldırılarının amacını anlamanın zor olduğunu ifade eden Goltz Paşa, dretnotların 38 cm'ye kadar en büyük mermileri kullandıklarını, çok fazla gürültü çıkardıklarını fakat buna karşın hasarın az olduğunu kaydetmektedir. Raporda yer alan ifadelere göre düşman gemileri o günlerde, daha önce uzaktan yapılan bombardıman ile tahrip edilmiş ve hâlihazırda sadece piyade askerlerinin bulunduğu Boğaz giriş kaleleri Seddülbahir ve Kumkale arasından Boğaz'a girip veya Saros Körfezi'ne sokularak Gelibolu Yarımadası üzerinden Boğaz içindeki sahil bataryalarını bombardıman ediyorlar ama ciddi bir hasar veremiyorlardı.[16] Diğer taraftan kendilerini hedef alan orta ve küçük kalibreli top atışlarına karşı -onlara bir ciddi tehdit oluşturmamalarına rağmen- çok hassas oldukları belirtilmekteydi. Goltz Paşa bu durumu düşmanın hedefleri doğrultusunda riske girmek istemedikleri, bilakis amaçlarına mümkün olan az kayıpla ulaşmak istedikleri şeklinde değerlendiriyordu.

İtilaf Devletlerinin amacı sadece savunmayı korkutmak[17] veya kademeli şekilde tüketmek olmalıydı. Çünkü Goltz Paşa'ya göre düşman, Osmanlı savunmasının sahip olduğu cephanenin uzun zaman yeterli olmayacağının bilincindeydi. Bu durum özellikle de 24 cm'lik ağır top cephanesi için geçerliydi. Cephanenin tasarruflu kullanılmasına özen gösteriliyordu, ancak tamamen suskun kalması şüphesiz mümkün değildi. Çünkü bu durumda sahip olunan eski[18] topların yetişemeyeceği mesafeye rahatça demir atacak olan düşman gemileri sakin bir şekilde bataryaları bir bir imha edebilirdi. Bu bağlamda Goltz Paşa'nın dikkat çektiği en önemli hususun İtilaf donanmasına karşı kullanılan cephanenin durumu ve erkenden tüketilme tehlikesi olduğu görülmektedir.

Türk savunma gücü, yönetimi ve mevcuduyla ilgili bilgiler veren Goltz Paşa Türk savunmasının oldukça becerikli biçimde yönetildiğinden, bilhassa 15 cm'lik hareketli obüs bataryalarının iyi atışlar yaparak önemli isabetler kaydettiğinden bahsetmektedir. Düşmanın zayıf güçlerle yaptığı tek tük çıkarma teşebbüslerinin her defasında hızlı ve güçlü şekilde püskürtüldüğünden, aşağı yukarı 48 bin kişilik savunma gücünün hazır bulunduğu, 20 bin kişilik takviyenin de yakında hazır olacağı bilgisini vermektedir. Ayrıca Deniz Yüzbaşı von Fircks ve Deniz Üsteğmeni von Mellenthin'in küçük Türk torpidobotu Demirhisar ile düşman filosunun gözü önünde cesurca Çanakkale Boğazı'ndan çıkıp başarılı

16 Günlüklerinde o günleri tasvir eden Telsiz Telgraf İhtiyat Zabiti Tevfik Bey de 10 Mart 1915 Çarşamba günkü notlarında o günün sabahı şerefli bir olay olduğunu, Von der Goltz ve Salih Paşa'nın İstanbul'dan Boğazları savunanlara imparatorluğun selamını getirmek üzere Mecidiye'ye geldiklerini, bütün askerlerin silahlarıyla alınları açık göğüsleri titreyerek orada olduklarını ve Goltz Paşa'nın törenle padişah adına sancak verdiğini belirtmektedir. Tevfik Rıza Bey, a.g.e., s. 86-87; Binbaşı Nazmi Bey'in günlüğünde Goltz Paşa'nın cepheyi ziyaret günlerinde yazdıklarına bakıldığında dikkat çeken bir husus hemen öncesinde 6 Mart Cumartesi sabahı Enver Paşa'nın Çanakkale'yi ziyarete gelmiş olması iken, diğer bir husus da 7-11 Mart günlerinde Boğaz istihkâmlarına İtilaf bombardımanının haricinde 8 Mart Pazartesi sabaha karşı Nusret mayın gemisi ile Erenköy civarına 26 mayının dökülmüş olmasıdır. Bk. Nazmi Bey, a.g.e., s. 93-94.

17 Henüz 18 Mart büyük saldırısının yaşanmadığı günlerde Goltz Paşa'nın gerçekten büyük bir saldırı olup olmayacağı konusunda tereddütlü olduğu, oldukça düzensiz düşman bombardımanının İstanbul'daki panik havasını daha da artırmaya yönelik olduğunu da düşünüyordu. Krethlow, a.g.e., s. 470.

18 19 Mart'ta eşine yazdığı mektupta günün şartlarında Çanakkale'deki tabyaların pek kuvvetli ve modern olmadığı aşikâr olmakla birlikte, büyük bir maharetle takviye edilmiş ve müdafaa kabiliyetini haiz olduklarını belirtmektedir. Goltz, a.g.e., s. 86.

bir şekilde iki savaş gemisine ve bir nakliye vapuruna saldırmalarının da İtilaf Devletlerini daha da ihtiyatlı davranmaya iteceğini belirtmektedir.[19]

Goltz Paşa raporunda düşmanın bu oyununun haftalarca bu şekilde devam edebileceğini belirtirken, bu noktada gözden kaçırılmaması gereken tehlikenin (daha önce Maydos'tan şifreli telgraf ile de vurguladığı gibi) cephanenin erkenden tüketilme tehlikesi olduğuna tekraren işaret etmektedir.[20] Öyle ki bu durumda düşman gemileri daha cesurca ilerleyebilir, isabetli atışlarla bataryaları etkisiz hâle getirebilir, mayın hatlarını temizleme imkânı bulabilir ve nihayet Boğaz'ı geçmeyi başarabilir diyerek durumun ciddiyetine dikkat çekmektedir.

Bu tehlikenin Berlin'de yeterince değerlendirmeye alınmadığını[21], hâlbuki Büyük Savaş'ın gidişatı açısından Batı Cephesi'ndeki tıkanıklığın tarafsız Balkan devletlerinin durumunu daha da kritik hâle getirdiğine dikkat çeken Goltz Paşa, bu bağlamda hali hazırda tehdit altındaki Çanakkale Boğazı'nın durduğu mühim noktaya işaret etmektedir. Daha önce 14 Aralık 1914 tarihli Genelkurmay Başkanı'na gönderdiği yazısına atıf yapıp aradan geçen birkaç ay sonrada hâlen aynı düşüncede olduğunu ve Güneydoğu Avrupa'daki gelişmelerin tüm dünya savaşını şekillendirecek en etkili gelişmeler olacağını düşündüğünü belirtmektedir. Ona göre Batı Cephelerinde taraflar arasında bir tür güç dengesi oluşmuş ve savaş tıkanıp kalmıştı. Doğu Cephesi'nde ise büyük başarılar elde edilmesine karşın Rusya'nın doğası ve coğrafyasının büyüklüğü nedeniyle orada da henüz kesin bir neticeye ulaşmak mümkün olmuyordu. Goltz Paşa buradan hareketle savaşta zafer elden edebilmek için Balkan devletlerinin önemine işaret ederek, Güneydoğu Avrupa'da tarafsız Balkan ülkelerinin henüz sesi çıkmayan ve büyük oranda taze güçlerini kendimiz için faydalı hâle getirmezsek, şüphesiz ki rakiplerimiz kendileri bu güç dengesinde üstünlüklerini sağlamak adına bunu yapacaklar demektedir.

Çanakkale Boğazı girişindeki İtilaf tehdidinin Osmanlı iç siyaseti ve dolayısıyla müttefiklik ilişkisi açısından sunduğu potansiyel tehlikelere de değinen

19 Demirhisar Torpidobotu Goltz Paşa'nın cepheye geldiği gün Boğaz'dan çıkmıştır. Boğaz'dan çıkışı, İzmir körfezine ve düşman gemilerine yönelik harekâtı hakkında bk. Hermann Lorey; Der Krieg in den Türkischen Gewässern: Mittelmeer-Division, c.1, Berlin, 1928, s. 101-111; şerhli Türkçesi için bk. Amiral Lorey, Türk Sularında Deniz Hareketleri, Çeviren: Tekirdağlı H. Sami, İstanbul: Deniz Matbaası, 1936, s. 255-283.

20 Aynı günlerde Boğazlar Genel Kumandanı Amiral Usedom da cephane endişesini "Burada her şey cephane sevkiyatının ulaşmasına bağlı. Siyasi nedenlerle Türkiye'nin tam güvenine ihtiyacımız var. İmparatorun bu yönde hareket etmesini ümit ederim." ifadeleriyle Berlin'e bildirmekteydi. Bk. PA AA, R 19963, Alman Dışişlerinden Genel Karargâha 11 Mart 1915 tarihli telgraf.

21 Çanakkale'deki cephane durumuyla ilgili endişelerin Berlin'e iletildiği bugünlerde Alman İmparatoru'nun durumdan haberdar edildiği, Almanya'da cephane gönderiminin sağlanabilmesi için elden gelenin yapıldığına dair Çanakkale'deki Alman komutanı Amiral Usedom'a telkinde bulunuluyordu. Diğer taraftan da siyasi sebeplerle Türk kamuoyunun tam güveninin muhafaza edilmesinin önemine dikkat çekilerek bunu sağlayacak şekilde hareket edilmesi isteniyordu. Bk. PA AA, R 13326, Alman Genel Karargâhından 11 Mart 1915 tarihli telgraf; Ayrıca aynı günlerde Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'in Enver Paşa'ya Alman askerî Ataşesi Leipzig aracılığıyla iletmek istediği "Sakinliğinizi kaybetmeyin. Çanakkale cesurca savunulduğu takdirde kısıtlı cephane ile de ele geçirilemez. Ve Osmanlı ordusunda da cesur askerden bol bir şey yok..." içerikli telgrafa dair Leipzig ve Elçi Wangenheim'ın tereddütleri kayda değerdir. 12 Mart 1915 tarihli Alman Dışişlerine gönderdiği telgrafta Askerî Ataşe Leipzig'in kendisinin de onayıyla bu ifadeleri Enver Paşa'ya olduğu gibi aktarmadığını belirten Wangenheim "Endişe ediyoruz ki sakinlik ve cesurluk uyarısı Enver paşayı gücendirebilir. Nitekim Türklerin Çanakkale Boğazı'nda yaptıkları, her şeyin üstünde övgüyü hak ediyor ve beklentileri geniş ölçüde karşılıyor. Boğaz'ın düşmesi durumunda Türkiye'nin en büyük düşmanı bile bunun Türklerden değil aksine aslında Türkiye'nin yoldaşı ve müttefiki olan Almanya'nın cephane sevk edememesinden kaynaklandığını itiraf edecektir." ifadelerini kullanmaktadır. Bk. PA AA, R 19964, Wangenheim'dan Alman Dışişlerine 12.3.15 tarihli telgraf.

Goltz Paşa, diğer taraftan Osmanlı coğrafyasının ve sahip olduğu potansiyelin savaşın gidişatıyla ilgili önemini ve savaş sonrası ekonomik getirileri gibi meseleleri de vurgulamaktadır. Goltz Paşa raporunda Çanakkale Cephesi'nin düşmesi durumunda dahi şu anki Türk Hükûmetinin Almanya'nın yanında savaşa devam etme kararlılığında olduğunu belirtmekle birlikte, böyle bir olayın gerçekleşmesi durumunda Hükûmet yetkililerinin bu iddialarının arkasında durup duramayacakları konusundaki tereddütlerini de aktarmaktadır. Çünkü ona göre içerideki muhalifler bu fırsatı kaçırmayacaklar ve yaşanan başarısızlığı, sözlerini tutamayan Almanya ile yapılan ittifakın kötü sonuçları olarak göstereceklerdir. Böylece hükûmeti takip ettikleri politikadan dönmeye zorlayacaklar veya hükümeti düşüreceklerdir. Olası bir muhalefet hükûmeti ise şüphesiz İtilaf Devletleriyle ucuz bir barış yapacak ve muhtemelen kriz döneminin kurtarıcısı olarak ortaya çıkacaktır. Goltz Paşa bu bağlamda mevcut Jöntürk hükûmetinin sadakatinden emin olmakla birlikte Türkiye'nin Alman ittifakından zorla ayrılmasının da Çanakkale'deki duruma bağlı olarak ihtimal dâhilinde olduğunun hesaba katılması gerektiğini belirtmektedir.

Balkanlardaki durumu belirleyecek olan şeyin Çanakkale Cephesi olacağını belirten Goltz Paşa, İngiliz ve Fransız donanmalarının Boğazlardan geçerek Karadeniz'de görünmesi durumunda kararsız Bulgaristan ile Almanya'ya - özellikle de Avusturya'ya- pek de meyilli olmayan Romanya'nın ister istemez kendilerine İtilaf Devletlerinin yanında yer aramak zorunda kalacaklarının şüphe götürmeyeceğine dikkat çekmektedir. Sırbistan'ın zaten karşı tarafta olduğunu ve büyük baskılar neticesinde belki de Türkiye'nin dahi İtilaf safına geçmek durumunda kalabileceğini eklemektedir. Böyle bir ihtimalin İtilaf cephesinin görkemli bir takviyesi anlamına geleceğini ve taze kuvvetlerin hemen Avusturya'yı hedef alacaklarını belirten Goltz Paşa, bu durumda Avusturya'nın Rusya karşısında bir etkinlik gösteremeyeceğini de tahmin etmenin zor olmadığına, dolayısıyla Rusya, Fransa ve İngiltere'ye karşı Almanya'nın tek başına mücadele etmek durumunda kalacağına dikkat çekmektedir.

Goltz Paşa raporunda Çanakkale Cephesi'nin merkezinde olduğu bu olumsuz ihtimalleri değerlendirdikten sonra olumlu ihtimaller üzerinde durmakta ve yapılabilecekler konusunda öneriler sunmaktadır. Paşa, Çanakkale Cephesi'nin tutulmasının Almanya'ya askerî anlamda getirilerini şu ifadelerle aktarmaktadır: "Eğer Sırbistan'ı devirebilir de Türkiye'ye silah, cephane, savaş malzemesi gönderirsek, sadece Boğazları korumakla kalmış olmayız, aynı zamanda yüzbinlerce yeni silahlı asker elde ederiz. Türkiye'nin sahip olduğu askerliğe elverişli 1.800.000 kişiden henüz 800.000'i hazır durumda. Yüz binlercesi daha hazır hâle getirilip orduya takviye edilerek sınırlarda hizmet edebilir. Kafkasya ve Süveyş Kanalı'na yeniden taarruza geçilebilir. İran'a ve Afganistan üzerinden Hindistan sınırına doğru ilerleyiş hızlandırılabilir ve güçlendirilebilir." Goltz Paşa'ya göre yine İstanbul merkezli olarak toplanan Türk merkezi kuvvetleri, Bulgaristan ve Romanya ile birleşerek güney Rusya'da bir harekâta girişebilirlerdi. Rusya'nın burada yeni ve taze bir güçle ortaya çıkan ve hafife alınma-

ması gereken bir rakibe karşı yeterli direnişi göstermesi çok zor olurdu. Böyle bir şey olursa Doğu Cephesi'ndeki tüm durum çok farklı seyretmeye başlar ve dolayısıyla bu durum Batı Cephesi'ni de etkileyebilirdi.

Goltz Paşa aynı zamanda Avrupa ile Orta Doğu arasında bir bağlantı sağlanmasının ekonomik önemine de vurgu yapmaktadır. Savaşa rağmen, bu sonbaharda Türkiye'de her zamankinden %20 daha fazla toprak işlendiğinden, Romanya ve Bulgaristan'ın da bir kısmını verebileceğinden ve savaşın uzun süre devam etmesi durumunda Almanya için tahıl ihtiyacı sorununun büyük oranda çözüleceğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda bunun gelecekte Kuzey ve Baltık denizlerinden Basra Körfezi'ne kadar uzanan büyük bir ekonomik ittifakın da başlangıcı olabileceğinden söz etmektedir.

Goltz Paşa, Çanakkale Cephesi ziyaretinin ardından Alman İmparatoru II. Wilhelm'e hitaben yazdığı raporundaki değerlendirmelerinin nihayetinde Avrupa ve Balkanlardaki durumu da dikkate alarak Çanakkale Boğazı'nın korunabilmesi için ilk yapılması gereken işin Sırbistan'ın yenilmesi olduğunu belirtmektedir.[22]

Sonuç

Goltz Paşa'nın bu raporu, Çanakkale muharebelerinin ve hatta 18 Mart büyük deniz savaşının dahi henüz yaşanmadığı, ancak tehdidin kendisini gösterdiği günlere aittir. Bu bağlamda söz konusu rapor, Çanakkale cephesinde -sonrasında yaşanan bütün tarihi olaylardan bağımsız bir şekilde- 1915 Mart ayının başındaki durum hakkında müttefik Almanya'nın cephedeki bir generalinin ağzından İmparator'a iletilen dikkat çekici değerlendirme, uyarı ve öneriler sunması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca uzun yıllar üstlendiği görevler ve sahip olduğu konumu itibarıyla Osmanlı Devleti nezdindeki en etkili isimlerden biri olması dolayısıyla Goltz Paşa'nın değerlendirmelerinin Alman İmparatoru II. Wilhelm tarafından da dikkate alındığı muhakkaktır.

Goltz Paşa bu raporuyla Çanakkale Cephesi'nin ve dolayısıyla Almanya'nın müttefiki Osmanlı Devleti'nin savaşın gidişatı ve sonrası açısından önemini ortaya koymaktadır. Öncelikle o tarih itibarıyla İtilaf Devletlerinin amacının Çanakkale savunmasını kademeli şekilde tüketmek olduğu tespitinde bulunmaktadır. Bu sebeple Türk savunma gücü hakkında olumlu değerlendirmelerine rağmen Çanakkale savunmasında en çok endişe edilen husus olarak ağır top cephanesinin tüketilmesi ve İtilaf donanmasının böylece savunmayı kırma tehlikesine işaret etmektedir.

22 Goltz Paşa Sırbistan yolunun açılmasına dair fikirlerini Aralık 1914'de İstanbul'a geldiğinden beri dile getiriyordu. Alman Genelkurmay başkanı Falkenhayn'a yazdığı raporda Sırbistan'a yapılacak askerî bir harekâtın avantajlarını anlatmıştı. Ona göre Sırbistan'a karşı hemen elde edilebilecek bir başarıyla hem Balkan devletlerini yanımıza çekebilecek hem de Rusya'ya karşı üstünlüğümüz sağlanmış olacaktı. Alman Genelkurmay Başkanı General Falkenhayn ise bu görüşlere karşı çıkmamakla birlikte o tarih itibarıyla diğer cepheleri düşünerek Sırbistan'a büyük bir harekât imkânının olmadığını düşünüyordu. Bk. Klaus Wolf, Gelibolu 1915 - Birinci Dünya Harbi'nde Alman Türk askerî İttifakı, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 181-182; Eserin Almanca orjinali için bk. Klaus Wolf, Gallipoli 1915: Das deutsch-türkische Militärbündnis im Ersten Weltkrieg, Report Verlag, 2008.

Goltz Paşa bu tehlikenin Berlin'de yeterince değerlendirmeye alınmadığı düşüncesiyle doğrudan Alman İmparatoru'na rapor sunmaktadır.[23] Çünkü Avrupa'daki savaşın gidişatının Balkanlardaki devletlerin tutumunu daha da önemli kıldığı, buradaki kararsızlığın ise Çanakkale savunmasına bağlı olduğunu belirtmektedir. Ancak diğer taraftan Çanakkale'deki savunmanın ihtiyacı olan cephanenin ulaşmasının da Balkan yolunun açılmasına bağlı olduğuna dikkat çekmektedir. Goltz Paşa'nın raporunun esasını da aslında bu sorunun çözümüne yönelik olarak bir an evvel Sırbistan yolunun açılması talebi oluşturmaktadır.

Goltz Paşa'ya göre bu yolun mutlaka açılması gerekmektedir. Raporunda bunun gerçekleşmemesi ve Çanakkale savunmasının çökmesi durumunda Almanya'yı bekleyen tehlikelere işaret etmektedir. Bunlar arasında Balkan devletlerinin itilaf safına geçmeleri olduğu gibi müttefik Osmanlı'yı da iç siyasi gelişmeler neticesinde kaybetme tehlikesi vardır. Bu gelişmeler Almanya'yı düşmanlarına karşı yapayalnız bırakacak ve savaşın yenilgiyle neticelenmesine yol açacaktır. Ancak Sırbistan yolu açılır da müttefik Osmanlı'ya silah ve cephane götürülürse sadece boğazları korumakla kalmayıp, savaşın gidişatı açısından da pek çok menfaatler elde edilebilecektir.

18 Mart günü Osmanlı Devleti açısından büyük bir savunma zaferi ile sonuçlandı. Ancak Goltz Paşa'nın ısrarcı olduğu şekilde Sırbistan yolu açılamamıştı ve Boğaz mevcut imkânlarla savunulmuştu. Goltz Paşa'nın 18 Mart'ın hemen ardından eşine yazdığı mektupta, elde edilen başarı ile ilgili Sırbistan yolu ve cephane meselesi bağlamında yazdıkları dikkat çekicidir:

"Bu muvaffakiyeti kalben Türklerden kıskanmamalıdır. Çünkü Almanlar onları kendi başlarına terk etmişlerdir. Burada bize daima martın ortalarına doğru Sırbistan yolunun açılacağı ve bu memleketin kati surette mağlubiyete uğratılacağı ümidini vermişlerdi. martın ortası geçti fakat henüz Sırp hudutlarında hiçbir hareket yok. Şimdi ilk hamleyi, Alman yardımı olmaksızın püskürttük. Bu hamleler devam edecektir..."[24]

18 Mart büyük saldırısıyla endişe daha da artmış, hatta sonraki günlerde Enver Paşa'nın emriyle Goltz Paşa Almanya ve Avusturya genel karargâhlarına giderek Sırbistan Seferi'nin mümkün mertebe çabuk gerçekleşmesi için teşebbüslerde bulunmuştu.[25] Fakat talep edilen sefer kısa zamanda mümkün olma-

23 Elbette bugünlerde en üst düzeyde dillendirilen bu endişelerin kamuoyuna yansıtılması düşünülemezdi. Basın ve karikatür dergileri üzerinden yürüyen propaganda savaşının bir örneğinde Boğaz savunmasının hazır şekilde itilaf donanmasını beklediği ve Boğaz'dan içeri girdikten sonra sıkışıp kalacağı, Osmanlı Alman ittifakını simgeleyen Goltz ve Enver paşalar üzerinden tasvir ediliyordu. Nitekim bu yayından on gün sonra 18 Mart günü aslında tasvir edildiği gibi de olacaktı. Bk. Ek görsel 6: Jugend, nr. 11, 8 Mart 1915.

24 Goltz Paşa bu ifadelerin ardından Çanakkale müdafaasında Alman Amiral, subay ve deniz topçularının Türklerle sıkı bir surette ve tam bir ahenk içerisinde çalıştıklarından ve bu anlamda etkin bir Alman yardımından söz etmektedir. Ayrıca bu iş birliğinin böyle devam etmesini ümit ettiğini belirten Paşa, "Berlin'de bizim için hiç endişe etmeye ve kafaları yormaya hacet yok. Bir kere silah ve cephane ikmali temin edildi mi, düşmanlarımızın hakkından geliriz." ifadelerini kullanmaktadır. Goltz, a.g.e., s. 87.

25 Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn ile Nisan ayı başındaki görüşmesiyle ilgili hatıratına notlar alan Goltz Paşa, burada da fikirlerinin onaylandığını fakat yine de meselenin yeteri derecede öneminin kavranmadığını belirtmekte, Sırbistan harekâtının ihmal edilmesi durumunda ortaya çıkabilecek tehlikeleri öne sürmekteydi. Paşa bu süreçte haklı olduğunu

mış, 1915 Ekim ayında Sırbistan yolu açılana kadar Gelibolu Yarımadası'nda kara muharebeleri sürerken cephane endişesi devam etmişti. Sefer başarıya ulaşıp Almanya ile İstanbul bağlantısı kurulduktan sonra ise İtilaf Devletleri çareyi Gelibolu Yarımadası'ndan çekilmekte bulmuşlardı.

KAYNAKLAR

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes: PA AA, R 13326; PA AA, R 19963; PA AA, R 19964; PA AA, R 19965; PA AA, R 19966.

Das illustrierte Blatt, 25 Nisan 1915.

Wiesbadener Tagblatt, 30 Mart 1915.

Jugend, 8 Mart 1915, nr. 11.

Hayat, 12 Ocak 1961, Sayı 3.

AKCAN, Erol, "Colmar von der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi", Atatürk Dergisi, c. 4, sy. 1, s. 13-35.

ALKAN, Necmettin; "Goltz, Wilhelm Colmar von ver", TDV İslâm Ansiklopedisi, c. Ek-1, 478-480.

ATASE, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914 - 25 Nisan 1915), V. Cilt, I. Kitap, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2012.

ATASE, Çanakkale Muharebelerinde 19'uncu Tümen Cerideleri, 1. Cilt (21.01.1915 - 10.04.1915), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2015.

ATASE, Çanakkale Muharebelerinde Müstahkem Mevki Cerideleri, II. Cilt (03.11.1914 - 25.02.1915), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2019.

BEYDİLLİ, Kemal; "II. Abdülhamit Devri'nde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı 32, yıl 1979, s. 481-494.

DEMİRHAN, Pertev; Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz: das Lebensbild eines großen Soldaten; aus meinen persönlichen Erinnerungen, Göttingen: Göttinger Verlagsanstalt, 1960.

GOLTZ, Colmar Freiherr von der; Golç Paşa'nın Hatıratı: İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İran'da (1915-1916), Büyük Erkânıharbiye Reisliği Onuncu Şube, Çev. Salih Mayakuşu, İstanbul: Askerî Matbaa, 1932.

GOLTZ, Colmar Freiherr von der; Yirminci Yüzyıl Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri: "Golç Paşa'nın Hatıratı", haz. Faruk Yılmaz, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

GOLTZ, Colmar von der; Denkwürdigkeiten, haz. Friedrich von der Goltz, Wolfgang Foerster, Berlin: E.S. Mittler & Sohn, 1929.

KIŞ, Salih; Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü von der Goltz Paşa (1883-1895), Konya: Palet Yayınları, 2017.

KRETHLOW, Carl Alexander; Generalfeldmarschall Colmar Freiherr von der Goltz Pascha: eine Biographie, Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2012.

LOREY, Amiral; Türk Sularında Deniz Hareketleri, Çeviren: Tekirdağlı H. Sami, İstanbul: Deniz Matbaası, 1936.

LOREY, Hermann; Der Krieg in den Türkischen Gewässern: Mittelmeer-Division, c.1, Berlin, 1928.

teslim ettirmekten başka bir sonuca ulaşamamıştı. Fakat sonraki aylarda da Berlin'e yazdığı raporlarla sürekli bu konuda baskı yapıyordu. Goltz, a.g.e., s. 91-93, 97, 105-106.

MUDRA, Bruno von; Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi, Çev. Pertev Demirhan, İstanbul: K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, 1953. [168 sayılı Ordu Dergisi lahikasıdır.]
NAZMİ BEY, Mayın Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey'in Günlüğüyle Çanakkale Deniz Savaşları, haz. Erdoğan Şimşek, Aynur Güner, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2010.
OKDAY, Şefik; Osmanlı'dan Cumhuriyete: Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor, İstanbul: 1988.
TEVFİK RIZA BEY, Telsiz Telgraf İhtiyat Zabiti Tevfik Rıza Bey'in Çanakkale Günlükleri, haz. V. Türkan Doğrusöz, E. Yasemin Yücetürk, Raşit Gündoğdu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kül. Yay, 2017.
WALLACH, Jehuda L.; Bir Askerî Yardımın Anatomisi, çev. Fahri Çeliker, Ankara: Genel Kurmay ATASE Yay., 1985.
WALLACH, Jehuda Lothar; Anatomie einer Militärhilfe, Düsseldorf: Droste, 1976.
WOLF, Klaus; Gallipoli 1915: Das deutsch-türkische Militärbündnis im Ersten Weltkrieg, Report Verlag, 2008.
WOLF, Klaus; Gelibolu 1915 - Birinci Dünya Harbi'nde Alman Türk Askerî İttifakı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
YORULMAZ, Naci; Büyük Savaşın Kara Kutusu: II. Abdülhamid'den Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Silah Pazarının Perde Arkası, İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

EKLER

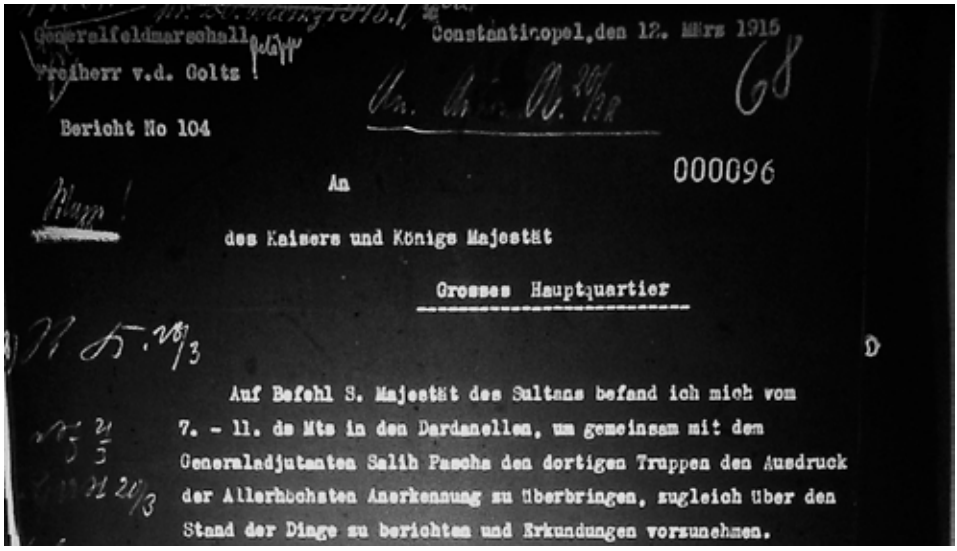

Generalfeldmarschall Freiherr v.d. Goltz !

Constantinopel, den 12. März 1915

Bericht No 104

000096

An

des Kaisers und Königs Majestät

Grosses Hauptquartier

Auf Befehl S. Majestät des Sultans befand ich mich vom 7. - 11. ds Mts in den Dardanellen, um gemeinsam mit dem Generaladjutanten Salih Pascha den dortigen Truppen den Ausdruck der Allerhöchsten Anerkennung zu überbringen, zugleich über den Stand der Dinge zu berichten und Erkundungen vorzunehmen.

Görsel 1: Goltz Paşa'nın II. Wilhelm'e gönderdiği 12 Mart 1915 tarihli raporun ilk sayfasının giriş kısmı. (PA AA, R 19966)

Görsel 2: Mareşal von der Goltz yaveri von Rastdorff ile Çanakkale Boğazı'nda. (Das illustrierte Blatt, 25 Nisan 1915, kapak sayfası)

Çanakkale'de bir teftişten sonra (Aralık 1914)

1) Usedom Paşa, 2) Reklam Paşa, 3) Mareşal von der Goltz, 4) babam Ali Nuri, 5) Salih Paşa, 6) Cevat Çobanlı Paşa

Görsel 3: Teftiş sonrası çekilmiş toplu bir fotoğraf. (Şefik Okday, Osmanlı'dan Cumhuriyete: Padişah Yaveri İki Sadrazam Oğlu Anlatıyor, İstanbul: 1988, s. 58.) Fotoğraftan haberdar eden Ahmet Yurttakal'a teşekkür ederim. Alt yazıda 2 numaralı isim Merten Paşa olmalıdır.

Sonderaufnahme.

eneralfeldmarschall von der Goltz-Pascha, im Kreise türkischer und deutscher Offizie
bei einer Besichtigung an den Dardanellen.

Görsel 4: Mareşal von der Golzt Paşa Türk ve Alman subayları ile Çanakkale Boğazı ziyaretinde. (Das Illustrierte Blatt, no. 46, 14 Kasım 1915, s. 5)

Görsel 5: Önceki iki görsel ile birlikte incelendiğinde, hakkında bilgi olmayan bu fotoğrafın da Çanakkale Cephesi teftişi

sırasında çekildiği anlaşılmaktadır. (Scherl/Süddeutsche Zeitung Photo,

https://www.sz-photo.de/?60044309618120829140 (Erş. 02.09.2020)
Görsel 6: 18 Mart öncesi günlerde yayımlanan bir karikatür. Enver Paşa bir tarafta Goltz Paşa bir tarafta... Bırakalım da Boğaz'a

giredursunlar, sonra sıkışıp kalınca bir güzel pataklarız diyorlar... (Jugend, nr. 11, 8 Mart 1915)

BROKEN HILL'DEN ÇANAKKALE'YE: AVUSTRALYA'DA 'DÜŞMAN' İMAJININ DOĞUŞU

SİNAN KIYANÇ

BROKEN HILL'DEN ÇANAKKALE'YE: AVUSTRALYA'DA 'DÜŞMAN' İMAJININ DOĞUŞU

Sinan KIYANÇ*

Özet

Avustralya zengin maden yatakları nedeniyle dünyanın birçok ülkesinden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nden de göç almıştır. 19. yy ikinci yarısında Osmanlı Derneği kurulmuş ve Avustralya kamuoyunun ilgiyle takip ettiği etkinliklere imza atmıştır. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde Avustralya'da birçok dilden, dinden ve ırktan insan barış içinde yaşamaktaydı. Avustralya'daki barış, savaş ile sonlandırılmıştır. İngiltere, savaşın ağır yükünü azaltmak için sömürgesindeki ülkelere çağrıda bulunarak asker temin etmişti. Avustralya, bu çağrıya tepkisiz kalmıştı. İngiltere'nin tüm baskı ve çabalarına karşın Avustralya'da yaşayan insanlar, kilometrelerce uzaklıktaki bir savaşa katılmaya karşıydılar. Ülkede yıllardır birçok dilden ve dinden insan barış içinde yaşamaktaydılar. Ülke ekonomisi de bu yapıya dayanmaktaydı. Bu kazanımları kaybetmek, hele hele savaşın bir parçası olmak istememişlerdi. Ancak 1 Ocak 1915 tarihinde maden şehirlerinden Broken Hill'de yaşanan olay, bu bakış açısını değiştirmişti. Bu küçük maden şehri Pakistan ve Hindistan'dan gelen Müslümanlar, Almanların da bulunduğu çok dilli ve çok dinli bir yapıya sahipti. Yeni yılın ilk gününde Silverton'daki geleneksel pikniğe katılmak için Broken Hill'den ayrılan ve yolcularının tamamı sivillerden oluşan trene saldırı düzenlenmişti. Saldırıda Broken Hill kilisesi papazının da aralarında bulunduğu dört kişi de hayatını kaybetmiş, yedi kişi yaralanmıştı. O güne kadar neredeyse hiç asayiş olayı yaşanmayan şehirde, bu saldırı büyük endişeye neden olmuştu. Saldırıyı gerçekleştirdikleri belirtilen iki ismin, Halife, Osmanlı Devleti Padişahı'nın cihat ilanına uydukları iddia edilmişti. Olayın aydınlatılması için Avustralya'dan bir avuç savaş karşıtının ve Osmanlı Derneği bölge başkanının çabaları yetersiz kalmıştı. Kısa sürede basın, hükûmet ve İngiltere'nin savaş çağrıları ile Avustralya, savaşın bir parçası olmuştu. Broken Hill'in öcünü almak için açılan kampanyalarda birçok genç gönüllü olarak askere katılmış ve Çanakkale'ye doğru yola çıkmıştı. Bunun yanı sıra yardım kampanyaları sayesinde yüksek miktarlarda bağışlar toplanmıştı.

Çalışmada Avustralya'nın Çanakkale Savaşlarına asker göndermesinde etkili olan Broken Hill Saldırısı aydınlığa kavuşturulmaktadır. O güne kadar savaşın bir parçası olmaktan uzak duran Avustralya, Broken Hill Saldırısı sonrasında Osmanlı Devleti'ni ve Türkleri, Düşman-Türk olgusuyla benimsenmişti. Böylece onlarca Avustralyalı, Çanakkale Savaşlarına katılmışlardır. Türkiye'de ise saldırı Kahraman İki Türk olgusu ile anılmaktadır. Bu olayın aydınlatılması sadece Avustralya tarihi açısından değil aynı zamanda Türk tarihi açısından da son derece önemlidir. Böylece Çanakkale Savaşlarının önemli bir noktası aydınlatılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Avustralya, Broken Hill, Türk İmajı, Propaganda

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, sinankiyanc@gmail.com

"Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız.

Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlatlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır.

Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlatlarımız olmuşlardır."
Mustafa Kemal Atatürk (1934)

Giriş

Mustafa Kemal Atatürk'ün 18 Mart 1934 tarihinde Çanakkale Savaşlarının yıl dönümünde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya gönderdiği metin, yeni bir döneminde başlangıcıdır. Avustralya basınında geniş yer bulan metinde Çanakkale Savaşlarındaki başarısı ile Avustralya'da başarısı ile de tanınan Mustafa Kemal Atatürk'ün düşman askerleri için "bu memleketin topraklarında kanlarını döken kahramanlardır" ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Böylece Çanakkale Savaşları ortak tarihi üzerinden Avustralya'ya önemli mesaj verilmiştir.[1] Mustafa Kemal Atatürk'ün bu adımı ve 1984-1985 yıllarındaki ortak tarih üzerinden yakınlaşan ilişkilere karşın Broken Hill'de yaşanan olayın Kahraman İki Türk olgusu üzerinden kullanılması iki ülke ilişkilerinin gelişmesine engel olmuştur. Yıllarca Kahraman İki Türk olgusu Avustralya'da Düşman Türk olgusunun güçlenmesine neden olmuştur.

Türkiye ile Avustralya ilişkileri 1984 yılında yeni bir döneme girmiştir. İki ülke ilişkilerinin coğrafi uzaklığa bağlı olarak bir türlü istenilen seviyeye ulaşamamasına karşın, 1984 yılında ilişkiler konusunda önemli adımlar atılmıştır. Avustralya'nın Çanakkale Savaşlarında Anzak askerlerinin çıkarma yaptığı koya Anzak Koyu adının verilmesi talebi karşılığında türkiye'nin Avustralya'da Mustafa Kemal Atatürk büstü ve cadde isimlerine temsili isimlerin verilme talebi Avustralya kamuoyunun büyük kısmı ile hükûmet tarafından olumlu karşılanmıştı. Bilal Şimşir'in belirttiği üzere karşılıklı talepler gerek Türkiye'de gerekse Avustralya'da destek bulmuştu. Her iki ülkede Birinci Dünya Savaşı'nda savaştıkları insanlara barış elini uzatmıştı. Böylece coğrafi uzaklıktaki iki ülke ilişkilerinde önemli adımlar atılmış, ortak tarih üzerinden bir bağ kurulmuştu. Böylece 25 Nisan 1985 yılında Avustralya'nın başkenti Kanberra'da Atatürk büstü açılmıştı.[2]

1990'lı yıllarda Avustralya'da yapılan araştırmalarında etkisiyle Broken Hill Saldırısı'nın propaganda olduğu ve saldırının Türkler ile herhangi bir alakası olmadığı ortaya konulmuşsa da Türkiye'de bunun tam karşısında tavır benimsenmiştir. Avustralya tarihinin ilk terör saldırısı olan Broken Hill Saldırısı'nda (The Battle of Broken Hill), yolcuları tamamen sivillerden oluşan trene yapılan saldırı ve sonrasındaki çatışmalarda saldırganlarında aralarında bulunduğu, 6 kişi ha-

1 The Star, "Turkey, Old Foe Remembers", 25 April 1934; http://melburn.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/218747/ Erişim Tarihi: 06.08.2020

2 Detaylı bilgi için bakınız: Bilal N. Şimşir, "Kanberra'da Atatürk Anıtı Tasarısı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 51, 2001, ss. 633-726.

yatını kaybetmiştir. Sivillere yönelik bu saldırıdan Türklerin sorumlu tutulması Avustralya'da geniş bir kesim tarafından tanınan Osmanlı Derneği (Ottoman Association) yetkilileri tarafından tepki ile karşılanmış, böylesine bir saldırının Türkler ve Osmanlı Devleti ile ilişkilendirilmesinden duydukları rahatsızlık ifade edilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde kalan olay gerçeklerinin ortaya çıkarılması yerine "Düşman Türk" olgusunun üzerinden süregelmiştir.

İnsanoğlunun gördüğü en büyük savaşlardan Birinci Dünya Savaşı toplumsal ilişkilerde de önemli değişimlere neden olmuştur. Avrupa ile sınırlı kalan savaşta farklı farklı kıtalardan gelen sömürge askerleri Avrupa'yı, Avrupa'da sömürgeden gelen toplulukları tanışmıştır. Bu aynı zamanda tarihî bir bağa neden olmuştur. Ancak savaşın seyrinde ortaya çıkan düşman olgusu siyasi propagandaya malzeme edilerek uzun süre varlığını sürdürmüştür. Bunun en dikkat çekici örneklerinden Broken Hill Saldırısı günümüze kadar Türkiye'de "Kahraman İki Türk" olgusuyla benimsenmiştir. Saldırının günümüze kadar yeterince araştırılıp, gerçekleri ortaya çıkarmak yerine var olan yanlış savunulmaktadır.

Broken Hill Saldırısı

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'da her geçen gün geniş bir alana yayılırken Avustralya'da Avrupa Savaşı olarak tanımlanmıştır. Almanya ile güçlü ticaret bağına sahip olan Avustralya'da savaşa karşı bir tutum hâkimdi. İngiltere savaşın ağır yükünü sömürgelerinden karşılamaya çalışması olumlu yanıt bulamamıştı. Bu durum İngiltere'nin sömürgelerine yönelik baskının artmasına neden olmuştur. Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaletinin batısında bulunan küçük maden kenti Broken Hill'de 1 Ocak 1915 tarihinde her yıl Silverton'da yapılan (the Manchester Unity Order) piknik için 1.200 kişinin bulunduğu trene, şehrin hemen çıkışında, fundalık alanda, saldırı düzenlenmişti. Saldırı sonrasında tren Broken Hill İstasyonuna dönmüştü. Saldırının kente deve taşımacılığı için Hindistan ve Pakistan'dan gelen Gül Muhammed ve Molla Abdullah tarafından gerçekleştirildiği iddia edilmiştir. Saldırı kentte büyük paniğe neden olmuştu. Süren çatışmada iki saldırgan da hayatını kaybetmişti. Broken Hill Saldırısı kendi içinde barındırdığı yanılgılara rağmen olayın aydınlatılması yerine propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Saldırganların öldürülmesi sonrasında Ghantown ve Alman Kulüp saldırıya uğramıştı. Yapılan soruşturmada saldırı hakkında gerçekler yok edilmeye çalışılmıştır. Saldırının iki Türk tarafından yapıldığına inanılması için yoğun çaba gösterilmiştir. Öyle ki basında bu iddialar yeterince yer bulmaması üzerine birkaç gün sonra saldırganların üzerinden çıktığı iddia edilen mektuplarda saldırının cihat ilanı nedeniyle yapıldığı saldırganlar tarafından itiraf edildiği belirtilmiştir. Oysa mektuplarda kolayca fark edilecek tarihsel hatalar göz ardı edilmiştir. Bu durum o güne kadar var olan Türk kavramının "Düşman Türk" kavramına dönüşmesine neden olmuştur. Saldırı öncesinde Broken Hill'deki havayı Recep Şakar şöyle belirtmektedir:[3]

"Madenlerdeki nakliyatı 1880'li yıllarda Afganistan, Pakistan ve Hindistan'dan develeri ile birlikte Avustralya'ya gelen ve "deveciler" olarak adlandı-

3 Recep Şakar, "Broken Hill Saldırısı 'komplo'mu?, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/broken-hill-saldirisi-komplo-mu/308390/ Erişim Tarihi: 25.08.2020.

rılan insanlar sağlıyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte kasabada işsiz sayısında büyük artış yaşandı, çünkü kasabanın en büyük geliri Almanya'ya ihraç edilen maden ürünlerinden oluşuyordu. Almanya ile İngiltere savaşmaya başlayınca kasabadaki madenler birbiri ardına kapanmış, iş olanakları durma noktasına gelmişti. Kasabada develeri ile taşımacılık yapan Afganlar da hem madenlerin kapanması hem de yeni taşımacılık yöntemlerinin gelişmesi üzerine işlerini kaybetmeye başladılar. İşsizlik sıkıntısına Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler ile birlikte savaşa gitmek üzere gönüllü asker toplama çabaları da eklenince, kasabada gergin bir hava oluşmaya başladı."

Böylesine bir ortamda meydana gelen Broken Hill Saldırısı, Avustralya basınında geniş yankı uyandırması ile toplumun savaşa ilgisinin artması sağlanmıştır. Avustralya topraklarında iki Türk'ün masum sivillere saldırdığı ile ilgili haberler yankı uyandırmış ve hükûmet yetkilileri tarafından açıklamalar yapılmıştır. Böylece Düşman Türk kavramı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Derneği yöneticilerinden S. J. Attiah, bölgeye gelerek hayatını kaybedenlerin ailelerini ve yararlıları ziyaret etmiş, saldırının Osmanlı Devleti ile alakalı olmadığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra saldırının detaylarındaki tutarsızlıklarına dikkat çekmiştir. Attiah, saldırganların Osmanlı ile alakalı olmadıklarını, saldırganların mektuplarındaki hatalara dikkat çekmiştir. Saldırı hakkında kolayca göze çarpan hatalar bulunmaktadır. Attiah'ın yoğun çabası Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde kalmış, düşman Türk olgusu güçlenmiştir.[4]

Broken Hill'den Çanakkale'ye

Avustralya tarihinde ve millî uyanışında Çanakkale Savaşları son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle Avustralya basını ve arşivlerinde Çanakkale Savaşları hakkında bol bol kaynak bulunmaktadır. İngiltere'nin 4 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'ya karşı savaş ilan etmesiyle tüm sömürgeleri de savaşa katılmıştı. Yukarıda detayları belirtilen Broken Hill Saldırısı, Avustralya'nın savaşa katkısının artmasında rol oynamıştır. Saldırı sonrasında basında yaratılan hava da Türklerin kilometrelerce ötede sivillerin hayatını kaybettiği terör eyleminin aktörleri üzerinden düşman imajı oluşturulmuştur. Savaş karşıtları için işler son derece zorlaşmıştı. Bunun ilk göstergesi Ocak 1915 tarihinde gönüllü askerlik başvuru koşulları genişletilmesiydi. Ağustos 1914'te yapılan düzenleme de 19-38 yaş aralığında boyu 168 cm üzerindekiler gönüllü askerliğe kabul edilirken, 1915 Ocak ayında yeni düzenleme ile 18-45 yaş aralığı ve 157 cm kadar indirilmişti.[5]

Avustralya'da gönüllü askerlik hususunda yapılan yasal düzenlemeye ve yoğun propaganda sonrasında istenilen sonuçların alınmaması nedeniyle

4 Broken Hill Saldırısı'ndan yıllar sonra yapılan araştırmalarda saldırının detaylarında birçok hata olduğu ortaya çıkarılmıştır. Sinan Kıyanç, "Propagandadan Gerçeğe: Broken Hill Saldırısı", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 39, Sayı: 67, ss. 529-549; Ekrem Saltık, "1915'de Avustralya'da Bir Terör Saldırısı 'Kahramanlık' mı, Komplo mu?", Toplumsal Tarih, Cilt: 205, 2011, ss. 88-93; Ömer Ertur, Derin Nefret, Anzakları Çanakkale Savaşı'na Sokan Komplo'nun Hikâyesi, Çeviren: Güneş Ayas, Donkişot Publishing, İstanbul 2011; Samet Kavoğlu, "Türk İmgesinin Öteki Olarak İnşası: Broken Hill Saldırısı Üzerine Bir İnceleme",Erciyes İletişim Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2019, ss.1255-1268.

5 https://anzacportal.dva.gov.au/wars-and-missions/ww1/military-organisation/enlistment#:~:text=Nearly%20100%2C000%20men%20enlisted%20in,at%20the%20end%20of%201918./Erişim Tarihi: 11.08.2020.

zorunlu askerlik getirilmeye çalışılmıştır. Zorunlu askerlik için yoğun propaganda ile referandumlarda her türlü sahtekârlık yapılsa da istenilen sonuç alınamamıştı. Avustralya'nın 1914-1918 tarihleri arasında 4.9 milyon nüfusu bulunmaktaydı. Tüm düzenlemeler ele alındığında toplam 416.809 gönüllü katılım sağlanmıştı ki bu rakam ülkedeki 18-44 yaş aralığındaki erkek nüfusun %38,7'sini kapsamaktaydı.[6]

Avustralya'da yıllara göre gönüllü askerlik aşağıda verilmektedir:[7]

Yıl	Gönüllü Asker Sayısı
1914	52.561
1915	165.912
1916	124.352
1917	45.101
1918	28.883
Toplam	416.809

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere 1915, Avustralya'dan savaşa katılımın en fazla olduğu yıl olmuştur. Bu sayının bu kadar artmasında Broken Hill Saldırısı'nın olduğu konusunda net bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak sayının bu şekilde artmasında Avustralya siyasetinde gelişmelerin yanı sıra İngiltere'nin etkin propagandası gösterilebilir.

Bir başka dikkat çeken tablo ise gönüllü askerliğin coğrafi alanlara dağılımıdır:[8]

Bölgeler	Gönüllü Askerlerin Sayıları
Queensland	57.705
Yeni Güney Galler	164.030
Viktorya	112.399
Güney Avustralya	34.959
Batı Avustralya	32.231
Tazmanya	15.485
Toplam	416.809

Yukarıdaki tabloda gönüllü askerliğe en fazla katılımın olduğu bölge Broken Hill'in de sınırları içinde bulunduğu Yeni Güney Galler'dir. İngiltere, Avustralya'nın savaşa destek vermesi amacıyla zorunlu askerlik sisteminin getirilmesi için Avustralya yönetimi üzerinde baskısını artırmıştır. Savaş süresinin

6 E. Scott, Australia during the war, the official history of Australia in the war of 1914–1918, Cilt: XI, Angus and Robertson, Sydney 1941, s. 889.

7 A.G. Butler, Special problems and services: the official history of the Australian Army Medical Services in the war of 1914–1918, Cilt: III, Australian War Memorial, Canberra 1943, s. 889.

8 Scott, a.g.e., s. 874.

uzaması ve şiddetini artırması üzerine sömürgelere yönelik baskının artmasına neden olmuştur. Bu nedenle Avustralya iki kez zorunlu askerlik referandumuna gitmişti. İlk referandum 28 Ekim 1916 tarihinde gerçeklemiş ve Avustralya yönetimi ile İngiltere'nin yoğun propagandasına rağmen %51,61 oy oranı ile hayır çıkmıştır. Referandumda Yeni Güney Galler bölgesinde %57,08 oy oranı ile hayır çıkmıştır. Bir yıl sonra yeniden referanduma giden Avustralya'da ikinci kez hayır çıkmıştır. 20 Aralık 1917 tarihinde yapılan ikinci referandum da Yeni Güney Galler bölgesinde %58,84 oy oranı ile en yüksek hayır çıkmıştır. [9]

Düşman Türk'ten Kahraman İki Türk'e

Avustralya tarihinde son derece önemli bir yer tutan Broken Hill Saldırısı gerçekleştirildiği tarihle sınırlı kalmamıştır. Avustralya basınında İkinci Dünya Savaşı yıllarında da saldırının Alman basınında propaganda yapıldığı iddia edilerek ülkenin savaşa ilgisi artırılmaya çalışılmıştır.[10] Broken Hill Saldırısı 1981 yılında The Battle of Broken Hill filmi ile beyaz perdeye aktarılmıştı.[11] Bunun yanı sıra Nicholas Shakespeare tarafından kaleme alınan Oddfellows ve Chris McCourt tarafından kaleme alınan The Cleansing of Mahommed isimli eserlerde konu ele alınmıştı. Bunun yanı sıra Handsome Young Strangers müzik grubunun 2016 yılında çıkardığı albümüne Battle of Broken Hill ismini vermiştir.[12] Bu yayınların yanı sıra çeşitli yayın organlarında kaleme alınan yazılarda saldırının propaganda olarak kullanıldığı belirtilse de Broken Hill Saldırısı'ndan Türkler sorumlu tutulmuştur. Broken Hill Saldırısı ile Türkiye'de ise "kahraman iki Türk" olgusu benimsenmiştir. Yukarıda ifade edildiği üzere gerçeklerin ortaya çıkarılması yerine iki farklı olay olarak anılmıştır.

Avustralya'da iki Türk'ün Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi sonrasında cihat ilanı kapsamında Broken Hill'den hareket eden sivillerden oluşan yaklaşık 1.200 kişilik trene saldırmışlardır. Saldırıdan üç gün sonra (saldırıyı gerçekleştirdikleri iddia edilen ve çatışma da hayatını kaybeden) Molla Abdullah ve Gül Muhammed'in üzerinden çıktığı iddia edilen mektuplarda saldırının kendi kararları olduğu ve Osmanlı Devleti Padişahı II. Abdülhamid'in cihat ilanı adına yapıldığı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra II. Abdülhamid tarafından bir mektubunda Gül Muhammed'e gönderildiği iddia edilmiş ancak mektup bulunamamıştır.

Türkiye'de ise Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi sonrasında Avustralya'da yaşayan iki Türk'ün saldırısı anlatılmaktadır. Bu iki ismin II. Abdülhamid Dönemi'nde Japonya'ya gönderilen Ertuğrul Firkateyninden kurtulan (Teşkilatı Mahsusa üyesi olduklarını iddia edenler de bulunmaktadır) iki Türk huzur içinde yaşadıkları günlerde Avustralya'nın Çanakkale'ye asker gönderme kararı karşısında Osmanlı Devleti'ne dönme talepleri Avustralya Hükûmeti

9 Parliament of Australia, Plebiscite Result 28 October 1916, https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/display.w3p;query=Id:%22handbook/newhandbook/2014-10-31/0050%22/Erişim Tarihi: 12.08.2020.
10 Brendan Whyte, "Brendan Whyte, "Propaganda Eats İtself: The 'bulletin' and The Battle of Broken Hill", Sabretche Journal, 2016, vol. 57, ss. 48-57.
11 Saltık, a.g.m, s. 89.
12 Kıyanç, a.g.m., s. 532.

tarafından reddedilmesi üzerine saldırı planı yapmışlardı. Saldırı Çanakkale'ye asker götüren trene yapılmış ve onlarca kayıp verilmişti. Kısa sürede Avustralya'da geniş yankı bulan olayda kahraman iki Türk, çeşitli saldırılar yaptıktan sonra şehit düşmüşlerdi.

Her iki hikâyede olayın gerçeğini yansıtmamaktadır. Gerçeğin yukarıda iki hikâyeden de farklı olduğu ve saldırganlar hakkında ne gibi hataların ortaya çıktığı konusunda bir dizi araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar da vurgulandığı üzere Broken Hill Saldırısı, Avustralya'nın savaşa katılımını artırmak için iyi hazırlanmış bir propagandadan ibaretti. Saldırıda saldırganlarla beraber altı kişi hayatını kaybederken yedi kişide yaralanmıştı. Saldırının düzenleme niteliğine bakıldığında iddia edildiği iki ismin niteliklerinden son derece uzaktı.

Hikmet Feridun Es'in 5 Haziran 1967 tarihinde kaleme aldığı "Avustralya'da Çanakkale" başlıklı yazısında saldırıyı ele almıştı. Es'in kaleme aldığı yazı yukarıda belirtilen hikâyenin temelini oluşturmaktadır. Böylece "kahraman iki Türk" olgusu oluşmuştur. Bu durum geniş çaplı bir destek bulmuş ve maalesef akademik çalışmalarda da yer bulmuştur.[13] Çanakkale Savaşları ile özdeşleştirilen olay her geçen gün Türkiye'de daha geniş bir kesim tarafından benimsenmiştir. Basında geniş yer tutan saldırı edebiyat dünyasında da geniş yankı uyandırmıştı.[14] Toplumda efsane hâline getirilen saldırı resmî kurumları harekete geçirmiştir. Türkiye Kanberra Büyükelçiliği 1990 yılında Broken Hill Meclisine başvuru yaparak saldırıyı gerçekleştiren iki ismin cenazelerinin verilmesini istemiştir. Avustralya'da yapılan araştırmalarda saldırının belirtildiğinin aksine iki Türk tarafından değil, Avustralya'nın savaşa katkısını artırmak için kullanılan bir propaganda olduğu hakkındaki araştırmalar nedeniyle talep kabul edilmemiştir.[15] 1997 yılında Bilal Şimşir öncülüğünde Avustralya'da yaşayan Türkler tarafından saldırganların mezarlarının olduğu yerde bir anıt yapma talebi iletilmiştir. Bilal Şimşir öncü olduğu gelişmeyi şöyle anlamaktadır:

"Avustralya, Anafartalar'daki Anzak mezarlıkları konusunda Lozan Antlaşması'nın Mezarlıklar ile ilgili hükümlerinden bugüne kadar tam olarak yararlana gelmiştir. Türkiye de karşılıklılık ilkesine ve Lozan Antlaşması'nın ilgili maddelerine dayanarak, Broken Hill Şehitleri için Avustralya'dan bazı isteklerde bulunabilir diye düşünüyorum.... Avustralya'da bulunduğum dönemde Broken Hill kasabasını ziyaret etmiş, orada ölen iki Türk anısına bir anıt diktirmek için Belediye Başkanını Mr. Black ile görüşüp anlaşmıştım. Belediye Başkanı masrafların bir kısmını, Avustralya Türk toplumu da diğer kısmını karşılayacaktı. Anıtın projeleri de hazırlanmıştı. Türk dernekleri birbiriyle anlaşmazlığa düştükleri,

,13 Rahmi Doğanay, "Çanakkale Zaferi'nin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları", Atatürk Yolu, Yıl 6, Cilt 3, Sayı 2, 1993, 369-370; Saltık, a.g.e, s.88; N. Fahri Taş, "Birinci Dünya Savaşı Çanakkkale Muharebelerinin Avustralya'da Doğurduğu Sorunlar", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDER), Sayı IX-1, 2016, s. 51-53.

14 Lokman Akdoğan, Kıvılcım Avustralya'ya Savaş Açan İki Türkün Hikâyesi, Yakın Plan Yayınları, 2019; Vehbi Vakkasoğlu, Bir Destandır Çanakkale, 165. Baskı, Nesil Yayınları, 2020; Jessica Gregson, Umudun Solduğu Tepe: Avustralya'ya Savaş Açan İki Türk'ün Hikâyesi Yıl 1915, Çev. Aslı Özkan, Geoturka Yayınları, 2015; Salih Koca, Broken Hill Savaşı 1915, Çapraz Kitaplar, 2018.

15 Christine Stevens, Tin Mosques and Ghantowns; A History of Afghan Cameldrivers in Australia. Oxford University Press. 1989, s. 163

benim de Avustralya'daki görev sürem sona erdiği için proje gerçekleşmeden kaldı."

Bilal Şimşir'in çabası olumlu sonuç vermişti. Şimşir görüşmede tamamen ikili ilişkilerle ve Lozan Antlaşması'nın ilgili maddesi uyarınca adım atıldığını belirtmektedir. Buradan açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki anıtın yapılması Türk derneklerinin arasındaki tartışmadan dolayı gerçekleşememiştir. Diplomat kimliğinin yanı sıra tarihçi kişiliği ile tanınan ve alanında birçok önemli eser veren Bilal Şimşir, Broken Hill Saldırısı'nı "kahraman iki Türk" olgusu üzerinden ele almıştır. Yine bu tarihlerde M. Türkay Ilıcak tarafından kaleme alınan "İki Türk'ün Avustralya'ya Savaş İlanı" isimli eseri olgunun güçlenmesinde rol oynamıştır. Bu olgu üzerinden Broken Hill'i ilk ziyaret eden isimlerden Bilal Şimşir günümüzde açık bir müze konumunda olan Beyaz Kayalar bölgesini gezerek buranın "Türklerin Kayası" ismiyle anıldığını belirtmektedir.[16]

Türkiye'de her geçen gün güçlenen "kahraman iki Türk" olgusu karşısında gerçeklerin araştırıldığı yayınlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu araştırmalara öncülük eden Ömer Ertur, Broken Hill'i ziyaret etmiş ve saldırının perde arkasını incelemişti. Birçok Avustralya kütüphanesinde bulunan kitap "Derin Nefret Anzaklar Çanakkale Savaşı'na Sokan Komplo'nun Hikâyesi" ismiyle Türkiye'de yayınlanmıştı. Ömer Ertur'un çalışması bu konu hakkında yapılan araştırmaların temel aldığı çalışmalardan biri olma niteliğini korumaktadır. Ömer Ertur'dan sonra yapılan araştırmalar saldırının karanlık noktalarını aydınlatmaya çalışmıştır. Eserde Avustralya'da iki Türk'ün sivillere saldırmasının İngiliz destekli bir yalan olduğu ifade edilmektedir. Bu propagandanın Türkiye ile Avustralya ilişkilerine zarar verdiği vurgulanmaktadır. Oysa Türkiye ile Avustralya'nın ortak tarih üzerinden daha iyi ilişkiler kurması gerekmektedir.[17] Anadolu Ajansı tarafından "Broken Hill Saldırısı 'Komplo' mu?" başlıklı haber, saldırıya bakışı değiştirmede etkili olmuştur. Recep Şakar tarafından kaleme alınan haber 17 Kasım 2012 yılında yayınlanmıştı. Haber diğer basın organlarında yer bulmuş ve o güne kadar "kahraman iki Türk" olgusu sorgulanmaya başlamıştır.[18]

Türkiye'de 2012 yılından itibaren saldırının bir komplo olduğu anlayışı her geçen gün güçlenmesine karşın "kahraman iki Türk olgusu paralel bir şekilde gücünü ve etkisini devam ettirmektedir. Sosyal medyanın etkisiyle bu olgu üzerinden yayınlar geniş bir kesim tarafından destek bulmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere olay popülerliğini her geçen gün artırmaktadır. Akademik yayınların azlığı bu olgunun güçlenmesinde rol oynamıştır. Bu süreçte ortaya çıkan bazı akademik yayınların saldırıyı aydınlatmak yerine "kahraman iki Türk olgusundan etkilendiği görülmektedir. Akademik yayınların böylesine bir olgu etkisinde kalmasını, tamamen kolaylığa sığınma olarak değerlendirmek haksızlık olacaktır. Broken Hill'de meydana gelen saldırının araştırılması son derece

16 Bilal Şimşir, "1915 Çanakkale Savaşları ve Türkiye Avustralya İlişkileri", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Cilt 2, Sayı 2, 2004, s. 20; M. Türkay Ilıcak, İki Türk'ün Avustralya'ya Savaş İlanı, Venüs Matbaacılık, 2001.

17 Ertur, a.g.e.

18 Recep Şakar, "Broken Hill Saldırısı 'komplo'mu?, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/broken-hill-saldirisi-komplo-mu/308390/Erişim Tarihi: 25.08.2020.

zorluklar içermektedir. Saldırıyı aydınlatacak belgelerin çeşitli nedenlerle kaybolması ve arşivlere ulaşmanın zorluğu Broken Hill Saldırısı'nın aydınlatılmasını zorlaştırmıştır. Saldırı belgelerinin birçoğu çeşitli nedenlerle ortadan kaybolmuştur. Bu zorluklar uzun yıllar olayın aydınlatılmamasına, "düşman Türk", "kahraman iki Türk" olgusuyla anılmasına neden olmuştur.

Bu zorluklara rağmen saldırı üzerindeki sır perdesinin her geçen gün aralanmasına karşın uzun yıllar kabul görmüş "kahraman iki Türk" olgusu etkisini devam ettirmektedir. Sunay Akın bile bu olgu çerçevesinde ele almıştır. Hazırladığı videoda saldırıyı aydınlatan onca eserden faydalanmak yerine kolaycılığa kaçarak sosyal medyada sıkça karşımıza çıkan "kahraman iki Türk" olgusu üzerinden ele almıştır. Bir etki tepki meselesi örneği olarak gösterilebilecek video sosyal medyada geniş bir kesim tarafından paylaşılmıştır. Saldırının ele alındığı bir başka alan ise sinema olmuştur. Filmin ortaya çıkmasında olayın popülerliğinden faydalanılmaya çalışılmıştır. Kolaycılığa kaçmanın bir başka örneği olan filmin bütçe ve kadrosu son derece zengindir. Yönetmenliğini Can Ulkay'ın yaptığı Türk İşi Dondurma isimli film de, Türkiye'nin önde gelen oyuncularından Ali Atay, Erkan Kolçak Köstendil ve Şebnem Bozoklu yer almıştır. 15 Mart 2019 tarihinde vizyona giren filmde konunun gerçek bir olaydan esinlendiği vurgulanmıştır. Filmde Kahraman İki Türk olgusu ele alınmaktadır.

Sonuç

Birçok toplumun tarihinde ortak noktalar bulunmaktadır. Bu ortak noktalar üzerine kurulan ilişkiler yıllar boyunca sürdürülmektedir. Bu durum tarih biliminin bir başka özelliğini de ortaya koymaktadır. Kimi zaman acı bir olay, kimi zaman yapılan bir yardım yıllar sonra devlet ilişkilerini şekillendiren unsurlardan olmaktadır. Bu duruma en iyi örneklerden biri de Osmanlı Devleti ile İngiltere sömürgesi altında bulunan Avustralya tarihidir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Avustralya'dan gelen onlarca genç Osmanlı Devleti topraklarında İngiltere adına savaşa katılmışlardır. Çanakkale Savaşlarında ve Kut'ül Amare Zaferi'nde İngiltere yanında Osmanlı Devleti ile savaşmışlardır. Bu düşmanlık, iki ülke insanının tanışmasını sağlamıştır. Zengin miras üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile bağımsız Avustralya tarihinde Çanakkale Savaşları ve Kut'ül Amare Zaferi önemli yer tutmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başında Broken Hill'de meydana gelen saldırı Avustralya'da "düşman Türk", Türkiye'de "kahraman iki Türk" olgusu üzerinden değerlendirilmiştir. Bu durum her ne kadar bir kahramanlık hikâyesi olarak görülse de iki ülke ilişkileri önündeki engeldir. İki Türk'ün Avustralya'da sivillere saldırması iddiası beraberinde bir karşıtlığı da getirmektedir. Oysa son yıllarda yapılan araştırmalarda Broken Hill Saldırısı'nın bir propaganda olduğu ortaya çıkarılmıştır. Saldırının Türkler ve Osmanlı Devleti ile herhangi bir ilgisi olmadığı ortaya konulmuştur. Gerçeklerin ortaya çıkarılması ile Türkiye Cumhuriyeti ve Avustralya ilişkilerinin daha iyi seviyeye ulaştırılmasına ortam hazırlanmalıdır. Bu durum bir kez daha ortaya çıkarmaktadır ki tarih bilimi sadece geçmişi araştırmakla kalmamakta günümüzün şekillenmesinde de önemli rol

oynamaktadır. Bu nedenle araştırmalarda ortak tarih mirasının vurgulanması ve karanlıkta kalmış noktaların aydınlatılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Lokman, Kıvılcım Avustralya'ya Savaş Açan İki Türkün Hikâyesi, Yakın Plan Yayınları, 2019.
Butler, A.G., Special problems and services: the official history of the Australian Army Medical Services in the war of 1914–1918, Cilt: III, Australian War Memorial, 1943.
Doğanay, Rahmi, "Çanakkale Zaferi'nin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları", Atatürk Yolu, Yıl 6, Cilt 3, Sayı 2, 1993.
Ertur, Ömer, Derin Nefret, Anzakları Çanakkale Savaşı'na Sokan Komplo'nun Hikâyesi, Çeviren: Güneş Ayas, Donkişot Publishing, 2011.
Gregson, Jessica, Umudun Solduğu Tepe: Avustralya'ya Savaş Açan İki Türk'ün Hikâyesi Yıl 1915, Çev. Aslı Özkan, Geoturka Yayınları, 2015.
http://melburn.bk.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/218747/Erişim
Tarihi: 06.08.2020.
https://anzacportal.dva.gov.au/wars-and-missions/ww1/military-organisation/enlistment#:~:text=Nearly%20100%2C000%20men%20enlisted%20in,at%20the%20end%20of%201918./Erişim Tarihi: 11.08.2020.
Ilıcak, M. Türkay, İki Türk'ün Avustralya'ya Savaş İlanı, Venüs Matbaacılık, 2001.
Kavoğlu, Samet, "Türk İmgesinin Öteki Olarak İnşası: Broken Hill Saldırısı Üzerine Bir İnceleme", Erciyes İletişim Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2019.
Kıyanç, Sinan, "Propagandadan Gerçeğe: Broken Hill Saldırısı", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 39, Sayı: 67, 2020.
Koca, Salih, Broken Hill Savaşı 1915, Çapraz Kitaplar, 2018.
Parliament of Australia, Plebiscite Result 28 October 1916, https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/display.w3p;query=Id:%22handbook/newhandbook/2014-10-31/0050%22/Erişim Tarihi: 12.08.2020.
Saltık, Ekrem, "1915'de Avustralya'da Bir Terör Saldırısı 'Kahramanlık' mı, Komplo mu?", Toplumsal Tarih, Cilt: 205, 2011.
Scott, E. Australia during the war, the official history of Australia in the war of 1914–1918, Cilt: XI, Angus and Robertson, 1941.
Stevens, Christine, Tin Mosques and Ghantowns; A History of Afghan Cameldrivers in Australia. Oxford University Press. 1989.
Şakar, Recep, "Broken Hill Saldırısı 'komplo'mu?, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/broken-hill-saldirisi-komplo-mu/308390/Erişim Tarihi: 25.08.2020.
Şimşir, Bilal N., "1915 Çanakkale Savaşları ve Türkiye Avustralya İlişkileri", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Cilt 2, Sayı 2, 2004.
Şimşir, Bilal N. "Kanberra'da Atatürk Anıtı Tasarısı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 51, 2001, ss. 633-726.
Taş, N. Fahri, "Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Muharebelerinin Avustralya'da Doğurduğu Sonular", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDER), Sayı IX-1, 2016..
The Star, "Turkey, Old Foe Remembers", 25 April 1934.
Vakkasoğlu, Vehbi, Bir Destandır Çanakkale, 165. Baskı, Nesil Yayınları, 2020.
Whyte, Brendan, "Brendan Whyte, "Propaganda Eats İtself: The 'bulletin' and The Battle of Broken Hill", Sabretche Journal, 2016, vol. 57.

ALMAN DENİZ ATAŞESİ HANS HUMANN'IN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA İSTANBUL'DA OYNADIĞI GİZLİ ROL

KEMAL ÖZDEN

ALMAN DENİZ ATAŞESİ HANS HUMANN'IN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA İSTANBUL'DA OYNADIĞI GİZLİ ROL

Kemal ÖZDEN*

Özet

Alman Donanması İstihbarat Subayı Hans Humann, Ekim 1913'te Alman Akdeniz Tümeni (AAT) ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Wangenheim arasında tamamen kopmuş durumda olan ilişkileri yeniden tesis etmekle görevlendirilmiştir. Paravan görev olarak AAT Menzil Teşkilatı Komutanlığını üstlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasındaki asli misyonu, İstanbul'da Alman Donanması'na ait müstakil istihbarat birimi oluşturmak ve samimi dostu Enver Paşa üzerindeki etkisini kullanarak Berlin'den aldığı talimatların uygulanmasını sağlamak olmuştur. Goeben ve Breslau savaş gemilerinin Çanakkale Boğazı'ndan geçirilerek İstanbul'a getirilmesi ve akabinde Osmanlı Donanması Komutanı olarak atanan Amiral Souchon'un Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın müttefiki olarak savaşa dâhil etmek için Rusya'ya saldırması çerçevesindeki örtülü faaliyetlerinden sonra fiilen, 1915-1917 arasında resmen İstanbul Deniz Ataşesi olarak görev yapmıştır. Süveyş Kanalı harekâtının kararlaştırılması, Bulgaristan'ın Merkezi Devletler ittifakına dâhil edilmesi ve İstanbul Büyükelçisi Metternich'in görevden alınmasında da arka planda belirleyici etkisi olmuştur. Humann'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da oynağı gizli rol, bugüne kadar büyük ölçüde karanlıkta kalmıştır. Mevcut boşluğun giderilmesine katkıda bulunmak amacıyla kaleme alınan bildirinin girişinde, Enver Paşa ile Humann arasında Paşa'nın Berlin Askerî Ataşeliği döneminde kurulan sıkı güven ilişkisi bağlamındaki gelişmeler özetlenmiştir. Ana bölümde Humann'ın İstanbul'da oynadığı gizli rol, Wilhelm Souchon'un terekesinde yer alan belgeler temel alınarak ve ilgili diğer kaynaklarla desteklenerek ilk kez bir bütün halinde yeniden inşa edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hans Humann, Enver Paşa, Wilhelm Souchon, Alfred von Tirpitz.

* Uzman, T.C. Berlin Büyükelçiliği, oezdenk@yahoo.de

THE SECRET ROLE OF THE GERMAN NAVAL ATTACHÉ HANS HUMANN DURING THE FIRST WORLD WAR IN ISTANBUL

Abstract

In October 1913, the German Navy intelligence officer Hans Humann was assigned with the task of reestablishing the completely broken relations between the German Mediterranean Division (GMD) and Hans von Wangenheim, German Ambassador to Istanbul. He has undertaken the Command of Logistical Organization of GMD as a covered job. His primary mission during the First World War was to establish a separate intelligence unit of the German Navy in Istanbul and to ensure the implementation of the instructions he received from Berlin by using his influence on his sincere friend Enver Pasha. After his camouflaged activities regarding the transfer of the warships Goeben and Breslau through the Dardanelles to Istanbul and thereafter the attack of Admiral Wilhelm Souchon on Russia in order to involve the Ottoman Empire into the war as Germany's ally, Humann has served at first as de facto then between 1915-1917 as officially the naval attaché to Istanbul. Humann also had a decisive influence on the decision of the Suez Canal operation, the inclusion of Bulgaria in the alliance of the Central States and the dismissal of the German Ambassador to Istanbul Wolff von Metternich. The secret role that Humann played in Istanbul during the First World War has largely remained uncovered until today. In the introduction of this paper, which aims to fill this existing gap, the developments regarding the tight trust relationship between Enver Pasha and Humann that was established during the time when he was a military attaché in Berlin is summarized. In the main part, the secret role played by Humann in Istanbul is reconstructed and interpreted as a whole for the first time, based mainly on the documents contained in the estate of Wilhelm Souchon and other relevant sources.

Key Words: Hans Humann, Enver Pasha, Wilhelm Souchon, Alfred von Tirpitz.

Hans Humann

Enver Paşa Mart 1909-Eylül 1911 arasındaki Berlin Askerî Ataşeliği döneminde, müteakip yaşamını büyük ölçüde etkileyecek olan iki kardeşle tanışmıştır: Maria Sarre ve Hans Humann. Türkiye'de Bergama kazılarını sürdüren Carl Humann'ın (1839-1896) kızı olan Maria (1875-1970) İzmir'de dünyaya gelmiş ve 15 yaşına kadar orada yaşamıştır. 1890'da kardeşi Hans'la birlikte öğrenimini devam ettirmek üzere Almanya'ya gitmiştir. 1900'de Berlin'deki Kaiser Friedrich Müzesi İslam Eserleri Bölümü Direktörü Prof. Dr. Friedrich Sarre (1865-1945) ile evlenmiştir. 23 Eylül 1878'de ablası gibi İzmir'de dünyaya gelen Hans Humann, 1890'da Wiesbaden'da başladığı ortaöğrenimini tamamladıktan sonra askerî okula devam etmiş ve 1890'ların sonuna doğru Berlin'de Alman Donanması İstihbarat Dairesinde teğmen olarak göreve başlamıştır. 1911'de Ella Humann'la (1874-1928) evlenmiştir.[1]

Askerî Ataşelik döneminde Humann kardeşlerle sıkı bir dostluk ilişkisi kuran Enver Bey, Arnavut İsyanının bastırılması için Mart 1911'de bulunduğu Türkiye'de Maria Sarre ile başlattığı Fransızca mektuplaşmayı, Libya ve Balkan savaşları döneminde de sürdürmüştür. Mektuplar incelendiğinde, ikili arasında karşılıklı sevgi ve güven temeline dayalı güçlü bir platonik bağ kurulduğu açıkça görülmektedir.[2] Hans Humann tarafından istihbarat amacıyla okunan mektupların bir kısmı, Libya Savaşı sırasında Ernst Jäckh tarafından cepheden gönderilen rapor havası verilerek yayınlanmıştır. Libya mektupları Mart 1918'de özel hayata ilişkin kısımlar çıkarıldıktan sonra, Alman Dışişleri Dairesi Şark İstihbarat Birimi (Nachrichtenstelle für den Orient/NfO) mensubu Friedrich Perzynski tarafından Almancaya çevrilmiş ve İtilaf Devletlerine karşı propaganda amacıyla yayınlanmıştır.[3]

Donanma Müsteşarı Büyük Amiral Alfred von Tirpitz hamisi olduğu Hans Humann'ı Ekim 1913'te, Alman Akdeniz Tümeni (AAT) ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Hans Freiherr von Wangenheim arasında kopmuş durumda olan ilişkileri yeniden tesis etmekle görevlendirmiştir. Buna daha sonra, İstanbul'da Alman donanmasına ait müstakil istihbarat birimi oluşturmanın yanı sıra Goeben ve Breslau'nun İstanbul'a getirilmesi gibi "pratik görevler" eklenmiştir. Paravan görev olarak AAT'nin İstanbul'da Alman Büyükelçiliği yatı olarak kullanılan Loreley'da oluşturulan AAT Menzil Karargâhı Komutanı olarak atanan Humann Ernst Jäckh'e gönderdiği mektupta, "1913'te 'Loreley'ın komutanı olarak atandığımda, o dönemdeki şefim Tirpitz bana bir tek görev verdi: (Esasen bir şark tümeni olan) Akdeniz Tümeni ile Wangenheim arasında iyi ilişkiler tesis edilmesi için her şeyi yapmak. Zira büyükelçilik ile donanma arasındaki ilişkiler Amiral Trummler[4] döneminde tamamen kopmuş ve

1 Kemal Özden, "Enver Paşa'nın Berlin'den Moskova'ya Geçme Girişimleri (1919-1920)", İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu. 25 Kasım 2014 Ankara. Bildiriler. Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015, s. 185-250, burada s. 196-199.

2 Mektuplar için bk.: M. Şükrü Hanioğlu (Yayına Hazırlayan), Kendi Mektuplarında Enver Paşa, Der Yayınları, İstanbul 1989.

3 Enver Pascha, Um Tripolis, Feldausgabe, Hugo Bruckmann Verlag, München 1918. Perzynski'nin NfO'daki faaliyetleri için bk.: Hartmut Walravens (Hrsg.), Friedrich Perzynski (1877-1962?). Kunsthistoriker, Ostasienreisender, Schriftsteller. Leben-Werk-Briefe, Wagener Edition, Melle 2005, s. 29, 285ff.

4 5 Kasım 1912-22 Ekim 1913 arasında AAT Komutanı olan Koramiral Kondrad Trummler (1864-1936).

nihayetinde karşılıklı şikâyetlerin Kaiser'e kadar iletilmesi noktasına gelmişti." demiştir.[5]

Humann'ın amiri konumunda olan AAT ve Osmanlı Donanması Komutanı Amiral Souchon, onun Büyükelçi Wangenheim döneminde oynadığı önemli rolü, "Humann Büyükelçi ile Türk Hükûmeti arasındaki mutemettir. Wangenheim'ın sağ kolundan çok daha fazlasıdır. [...] Wangenheim, Humann olmaksızın işlerini yürütemezdi. Humann Enver Paşa'ya sen diye hitap etmektedir ve diğer üst düzey Türklerle de temastadır. Aileden gelme iyi bir müzakere yeteneğine ve olağanüstü çalışma gücüne sahiptir. Wangenheim'ın emrinde hiç durmaksızın çalışmaktadır. Buradaki etkisi, izlediğimiz politika için olmazsa olmaz niteliktedir" şeklinde izah etmiştir.[6]

Humann'ı yalnızca Wangenheim döneminde değil, müteakip Alman Büyükelçileri döneminde de "istikrarlı bir gayriresmî Alman Elçisi" olarak tanımlayan Alman Dışişleri Dairesi Yurtdışı İstihbarat ve Propaganda Şubesi (Zentralstelle für Auslandsdienst) Başkanı ve Alman-Türk Dostluk Cemiyeti İşgüderi Ernst Jäckh, "Humann Goeben'in Alman Amirali ile Osmanlı Başkomutan Vekili Enver Paşa arasında irtibat subayı, Alman Deniz Ataşesi ve Enver'in ona gece gündüz ulaşabilen en yakın dostuydu. Böylesine bir ayrıcalığa başka hiç kimse sahip değildi. Şahsi ilişkiler genellikle tarihi şekillendirir. Bu durum, Humann ile Enver arasında Berlin'de kurulan ve daha sonra İstanbul'da devam ettirilen dostluk için de geçerli olmuştur.[...] Resmî Büyükelçi Türk yanlısı Wangenheim, Türk karşıtı Metternich, Kühlmann ya da Bernstorff olsun fark etmez, Humann daima istikrarlı bir gayriresmî Alman Elçisi olarak kaldı. [...] Büyükelçilerin tamamı, Humann'ın Türk-Alman ilişkilerini fiilen şekillendiren Enver Paşa ile sıkı ilişkisini hesaba katmak zorundaydı." ifadelerini kullanmıştır.[7]

Osmanlı Genel Karargâhı Harekât Şubesi Müdürü Albay Otto von Feldmann hatıralarında, "Humann Enver'le kurduğu sıkı dostluk sayesinde ona sen diye hitap edebilen bir kişi olarak, Türkiye'de özel bir konuma sahipti. [...] Humann'ın 27 Kasım'da İstanbul'dan ayrılması, Almanya'nın çıkarları açısından hiç şüphesiz bir kayıptı." demiştir.[8] Osmanlı donanmasına bir süre danışmanlık hizmeti veren Koramiral Alfred Hopman da benzer şekilde, "Humann şarktaki uzun süreli ikameti sayesinde Türkiye'deki gelişmeler hakkında olağanüstü derecede bilgi sahibiydi ve Enver'in uzun yıllardan beri yakın dostu olarak önde gelen yetkililer üzerinde büyük ölçüde etki etme gücüne sahipti." yazmıştır.[9]

Ali İhsan Sabis, Humann'ın Karadeniz harekâtı hazırlıkları çerçevesindeki rolünü, "Enver Paşa'nın Karargâhı Umumi'de, değil bizim, hatta [Osmanlı Genel Karargâhı İkinci Başkanı Yarbay] Hafız Hakkı'nın bile haberi olmadan

5 Ernst Jäckh Papers (MS 467), Manuscripts and Archives, Yale University Library.
6 Bundesarchiv (Barch), N 156/12 (Privatkorrespondenz, Wilhelm Souchon mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 4, 09.12.1914-02.03.1915), Blatt 68.
7 Ernst Jäckh, Der goldene Pflug. Lebensernte eines Weltbürgers, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart [1954], s. 213f.
8 Otto von Feldmann (Herausgegeben und bearbeitet von Peter von Feldmann), Türkei, Weimar, Hitler. Lebenserinnerungen eines preußischen Offiziers und deutschnationalen Politikers, Edition Winterwork, Borsdorf 2013, s. 124.
9 Admiral [Alfred] Hopman, Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers, August Scherl, Berlin 1925, s. 158f.

Almanlarla görüşüp tertipler ve tedbirler aldığını ve bu müzakereleri şahsen yaptığını, Amiral Souchon ile hususi konuşmalarından ve Alman Sefaretindeki Alman Deniz Ataşesi Kapiten Humann'ın Enver Paşa'yı, Harbiye Nezaretindeki makamında sıksık ziyaret etmesinden sezmeğe başlamıştık. Kapiten Humann, Alman Sefiriyle Enver Paşa arasında irtibat subayı, görüşme vasıtası idi. Sefirin doğruya Enver Paşa ile konuşması herkesin ve hususiyle İtilaf Sefirlerinin dikkatini çekebilirdi. Esasen bu hâl, diplomasi usulüne de aykırı olurdu." şeklinde dile getirmiştir.[10]

Ağustos 1914'ten itibaren fiilen Almanya İstanbul Büyükelçiliği Deniz Ataşesi olarak görev yapmaya başlayan Humann, 19 Ekim 1915'te resmen atandığı bu görevini menzil teşkilatı komutanı pozisyonunu da koruyarak 27 Kasım 1917'ye kadar sürdürmüştür.[11] Humann kendisini yakından tanıyan Alman ve Türk yetkililerin de dikkat çektiği gibi, Enver Paşa ile arasındaki samimi dostluk ilişkisi sayesinde Geoeben ve Breslau savaş gemilerinin İstanbul'a getirilmesi, Souchon'un Karadeniz'de Rusya'ya saldırarak Osmanlı Devleti'nin savaşa dâhil olmasını sağlaması, Süveyş Kanalı harekâtının kararlaştırılması, Bulgaristan'ın Merkezî Devletler İttifakına dâhil edilmesi ve Büyükelçi Metternich'in görevden alınması gibi savaşın gidişatına yön veren gelişmelerde belirleyici önemi haiz roller oynamıştır.

Humann'ın İstanbul'daki en önemli haber kaynağı, paravan görevi Frankfurter Zeitung muhabirliği olan Alman Büyükelçiliğinin kadrolu ajanı Paul Weitz olmuştur. Souchon 10 Ocak 1915'te Weitz hakkında şunları yazmıştır:

"Bugün Tokatlıyan otelindeki kahvaltıda P.[aul] W.[eitz] ve Humann'la mahrem bir görüşme gerçekleştirdim. Bu tür davetler aracılığıyla P.W.'den burada neler olup bittiği ve hangi pazarlıkların döndüğü hakkında her şeyi öğreniyorum. P.W. en dar ve en mahrem çevrelere dahi girebilen, siyasi şahsiyetler ve gelişmeler hakkında mükemmel bilgi sahibi olan bir kişidir. Kendisinden sürekli olarak bilgi aldığım büyüleyici bir haber kaynağıdır. 30 yıldır İstanbul'da yaşamaktadır. Başlangıçta gazetecilik yapmıştır. Çok uzun zamandan beri buradaki büyükelçilerimizin sırdaşı, danışmanı ve ajanıdır. [...] Dışişleri Dairesinden senede 20.000 Mark maaş almakta, ancak tamamen bağımsız bir şekilde çalışmaktadır. Ne bir rütbesi ne de bir unvanı vardır. Kendisine tevdi edilmek istenen madalyaları da daima geri çevirmiştir. Daha önceleri Yahudi imiş. Büyükelçi Marschall döneminde kendisini vaftiz ettirerek Hristiyan olmuş. Bekârdır, bütün kadınların sevgilisi ve daima iyi bir dostudur. Rakamları ve tarihleri mükemmel bir şekilde hafızasında tutmaktadır. Sadrazam ve yabancı büyükelçilikler de dâhil olmak üzere, buradaki etkili kişilerin tamamıyla samimi ilişkiler içindedir. Daima en güncel bilgilere sahiptir ve büyükelçiden çok daha fazla şey bilmektedir."[12]

10 Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım. Birinci Cihan Harbi. İkinci Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 79f.

11 Klaus Volker Giessler, Die Institution des Marineattachés im Kaiserreich, Harald Boldt Verlag, Boppard am Rhein 1976, s. 188ff., 313.

12 Barch, N 156/12, Blatt 26. Weitz savaş sonrasında Berlin'e döndükten sonra da Talat Paşa ve Enver Paşa başta olmak üzere İttihaçılarla sıkı temas içinde olmuş ve onların faaliyetlerini Dışişleri Bakanlığına rapor etmiştir. Bk.: Wipert von Blücher, Deutschlands Weg nach Rapallo. Erinnerungen eines Mannes aus dem zweiten Gliede, Limes Verlag, Wiesbaden

Berlin'e döndükten sonra savaş sonuna kadar Donanma Müsteşarlığı İstihbarat Şubesi'ndeki görevine devam eden Humann, savaş sonrasında Hans von Seeckt'in fiili Alman Genelkurmay Başkanlığı sırasında Alman Savuma Bakanlığı bünyesinde gizlice oluşturulan İstihbarat Dairesi Başkanı olarak göreve başlamıştır. Berlin'e sığınan İttihatçıların saklanmasına yardımcı olmuş, Enver Paşa'nın Rusya-Almanya arasında silah ticareti ve yatırımı yapılmasında aracılık yapmak üzere Berlin'den Moskova'ya gitmesini organize etmiştir. Haziran 1920'de Hugo Stinnes tarafından satın alınan Deutsche Allgemeine Zeitung'un yayın yönetmeni olarak başladığı görevini, vefat ettiği 7 Ekim 1933'e kadar sürdürmüştür. Berlin yakınlarındaki Klein-Glienicke mezarlığına kayınbiraderi Friedrich Sarre'nin yanına defnedilmiştir.[13]

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Türkiye'de Humann hakkında yalnızca bir tek yayın yapılmıştır.[14] Yukarıda atıfta bulunulan bazı Alman ve Türk yetkililer hatıralarında Humann'ın rolüne değinmiştir. Matti Mäkelä tarih metodolojisine uygun olmayan iki kitabında Humann'ın Goeben ve Breslau bağlamındaki rolüne dikkat çekmiştir.[15] Klaus Wolf bu rolü, Ernst Jäckh'in terekesinde yer alan belgelere dayalı olarak tasvir etmiştir.[16] Gazeteci Jürgen Gottschlich ise sözde Ermeni soy kırımında Almanya'nın rolünü kanıtlamak iddiasıyla yayımladığı ön yargılı kitabında, mesnetsiz bir şekilde Humann'ın sözde soy kırımın Alman tarafındaki öncüsü olduğunu ve Enver Paşa'ya gönderdiği iki istihbarat raporunda Türkiye'de yaşayan Ermenileri genel olarak "güvenilemeyecek unsurlar" olarak göstermek suretiyle onu sözde soy kırım suçuna azmettirdiğini iddia etmiştir. Gottschlich bu iddiasını desteklemek amacıyla, yine mesnetsiz bir şekilde Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Metternich'in Ermeni katliamlarını alenen eleştirdiği için Humann'ın girişimi üzerine geri çekildiğini ileri sürmüştür ki asıl sebebin bu olmadığını ilgili bölümde göreceğiz.[17] Humann'ın Süveyş harekâtının kararlaştırılması ve Bulgaristan'ın Merkezi Devletler İttifakına dahil edilmesindeki rolleri ise, bugüne kadar tamamen karanlıkta kalmıştır.

Humann'ın İstanbul'daki faaliyetlerine ilişkin olarak Souchon'un terekesinde yer alan ve karanlıkta kalmış birçok hususun gün ışığına çıkarılmasını mümkün kılan çok sayıda belge, bugüne kadar ne Türk ne de Alman tarih yazıcılığında değerlendirilmiştir. Humann'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da oynadığı gizli rol, bu belgeler temel alınarak ve ilgili diğer kaynaklarla desteklenerek ilk kez aydınlığa kavuşturulmuş ve yorumlanmıştır.

1951, s. 135.

13 BArch, N 247/87 (Nachlass Hans von Seeckt. Privatdienstliche Korrespondenz), Blatt 91f., 98, 101; BArch, N 247/175 (Nachlass Hans von Seeckt, Fritz Tschunke, "Befreiung Enver Paschas aus litauischer Gefangenschaft im April 1919"), Blatt 12f.; Vossische Zeitung, 10.06.1920 (Morgen-Ausgabe).

14 Sezen Kılıç, "Alman Deniz Ataşesi Humann'ın Mektuplarında Enver Paşa", Bilig, Bahar 2016/Sayı 77, s. 109-130.

15 Matti Mäkelä, Souchon der Goebenadmiral greift in die Weltgeschichte, Vieweg Verlag, Braunschweig 1936; Matti Mäkelä, Auf den Spuren der Goeben, Bernard & Graefe Verlag, München 1979.

16 Klaus Wolf, Gallipoli 1915. Das deutsch-türkische Militärbündnis im Ersten Weltkrieg, Report Verlag, Sulzbach/T. und Bonn 2008.

17 Jürgen Gottschlich, Beihilfe zum Völkermord. Deutschlands Rolle bei der Vernichtung der Armenier, Lizenausgabe für die Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2015.

Goeben ve Breslau'nun Çanakkale Boğazı'ndan Girişi

Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg 31 Temmuz 1914'te Büyükelçi Wangenheim'a gönderdiği telgrafta, Osmanlı Devleti ile ittifak anlaşması imzalanmadan önce Türkiye'nin savaşta Rusya'ya karşı kayda değer bir askerî harekât gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceğinin tespit edilmesini istemiş ve sonucun menfi olması durumunda herhangi bir değeri olmayacak böyle bir ittifak anlaşması imzalanmaması talimatını vermiştir.[18]

Kara Ordusu Genelkurmay Başkanı Hellmuth Graf von Moltke 2 Ağustos 1914'te Alman Dışişleri'ne gönderdiği yazıda, "Türkiye ile imzalanan ittifak anlaşması bir an önce kamuoyuna açıklanmalıdır. Türkiye, mümkün olduğunca kısa bir süre içinde Rusya'ya savaş ilan etmelidir" demiştir. Dışişleri Müsteşarı Gottlieb von Jagow 4 Ağustos 1914'te Wangenheim'a gönderdiği yazıda, "İngiltere muhtemelen bugün bize savaş ilan edecektir. Bab-ı Ali'nin İngiltere'nin bu tutumu karşısında bizi son anda yarı yolda bırakmasını önlemek için, Türkiye'nin Rusya'ya hemen bugün savaş ilan etmesi devasa önemi haizdir." ifadesini kullanmıştır.[19]

Alman İmparatoru II. Wilhelm anlaşma belgeleri Berlin'e ulaşmazdan önce Geoben ve Breslau gemilerinin İstanbul'a hareket etmesi için emir vermek istememişse de Osmanlı-Rus Savaşı'nın bir an önce başlatılmasında ısrar eden Tirpitz'in girişimi üzerine gerekli emir verilmiştir. Tirpitz Souchon'a gönderdiği mektupta, "3.8.14'te İstanbul'a hareket etmenize ilişkin emri, [Donanma Kurmay Başkanı Amiral Hugo von] Pohl'ün itirazına rağmen kabul ettirdim. Savaşın başlangıcında Pohl'ün yetersizliğinden kaynaklanan güç boşluğunu doldurmak zorunda kalmıştım. [...] Rusya'ya karşı savaşın kaçınılmaz bir hâl almasından sonra, Türkiye'yi de yanımıza çekmek zorundaydık." demiştir.[20] Ernst Jäckh'e gönderdiği mektubunda İstanbul'a atandıktan sonraki ilk pratik görevinin Goeben'i İstanbul'a getirmek olduğuna dikkat çeken Humann, "Bu oldukça zor bir işti, zira Wangenheim kendisini sadrazama karşı bu bağlamda ihtiyatlı hareket etmekle yükümlü hissediyordu. Sadrazam bu talebin kabul edilmesi için çok büyük isteklerde bulundu. Bunlar kabul edildikten sonra, Goeben'in tarihî ziyareti gerçekleşti. [...] Bu ziyaret tek başına, müteakiben izlediğimiz savaş politikasını mümkün kıldı." yazmıştır.[21]

Amiral Souchon II. Wilhelm'e gönderdiği 24 Eylül 1914 tarihli raporunda, majestelerinin Goeben ve Breslau gemileriyle derhâl İstanbul'a hareket edilmesi emrinin yer aldığı telsiz-telgrafın 4 Ağustos sabahı eline ulaştığını, Sicilya Adası'ndaki Messina Limanı'nda gerekli hazırlıkları yaparken 6 Ağustos günü saat 11.00'de Alman Donanması Kurmay Başkanlığından aldığı telgraf aracılığıyla kendisine o aşamada siyasi nedenlerden dolayı İstanbul'a gidemeyeceği-

18 Imanuel Geiss (Bearbeitet und eingeleitet von), Julikrise und Kriegsausbruch. Eine Dokumenten-sammlung. Band II, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, Hannover 1964, s. 471.
19 Geiss, s. 623, 682.
20 Barch, N 156/2, (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatdienstliche Korrezpondenz mit Vorgesetzten und Kameraden, 14.8.1914-23.11.1923), Blatt 32.
21 Ernst Jäckh Papers (MS 467).

nin bildirildiğini, ancak telgrafın lafzından savaşı Karadeniz'e taşımak amacıyla daha sonra İstanbul'a hareket edebileceğini anladığını, bu nedenle İstanbul'a gitme kararını değiştirmeyerek aynı gün saat 17.00'de yola çıktığını, ertesi gün aldığı telsiz-telgrafta yer alan "Majesteleri [II. Wilhelm] Goeben ve Breslau'nun görevini başarıyla yerine getireceğinden emindir." ifadesinin motivasyonunu daha da yükselttiğini ve Ege Adalarını geçtikten sonra gerekmesi hâlinde Türk Hükûmetinin karşı çıkmasına rağmen Karadeniz'e doğru yola devam etmeyi göze aldığını belirtmiştir.

7 Ağustos'ta Ege Adaları bölgesine ulaşan Souchon, orada daha önceden bölgeye intikal etmeleri talimatını verdiği kömür ikmal gemisi Bogadır ve Alman Doğu Afrika hattı yolcu gemisi General ile bir araya gelmiştir. Ege Denizi'ne girdikten sonra Türk Hükûmeti karşı çıkacak olursa Karadeniz'e zorla girmeyi, ancak askerî güç kullanmasının Almanya'nın siyasi çıkarlarına aykırı olması durumunda dolambaçlı bir güzergâh izleyerek Cattaro ya da Pola'ya gitmeyi kararlaştıran Souchon, 8 Ağustos'ta Goeben'deki istasyon üzerinden Hans Humann'la telsiz-telgraf bağlantısı kurmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Bunun üzerine General'i kara telgrafhanesi üzerinden Binbaşı Humann'la iletişim kurması için İzmir'e göndermiştir. 9 Ağustos sabahı Almanya'nın İzmir Konsolosluğunun yardımıyla Humann'a Souchon'un şu telgrafı çekilmiştir: "Karadeniz'de düşmana saldırmam askerî zorunluluktur. Türk Hükûmetinin izni alınarak ya da gerekmesi durumunda izni olmaksızın boğazlardan derhal geçebilmem için her şeyi yapın." Souchon 10 Ağustos sabahı saat 01.00'de General gemisi üzerinden Humann tarafından gönderilen şu telsiz-telgrafı almıştır: "Giriş yapın. Müstahkem mevkiye teslim olma çağrısında bulunun." Souchon bu talimatı aldıktan sonra, Goeben ve Breslau günün ağarmasıyla birlikte yola çıkmış ve akşam saat 5'te Çanakkale Boğazı'ndan giriş yapmıştır. Souchon Kaiser Wilhelm'e gönderdiği raporunun sonunda, "Giriş işlemi için gerekli hazırlıklar önceden yapılmış olduğu için, hiçbir zorlukla karşılaşılmadı. Majestelerinin gemileri 'Goeben' ve 'Breslau' 10 Ağustos öğleden sonra 7.35'te mania hatlarının ötesinde demir attı." demiştir. [22]

Humann dokuz sene sonra kendisinden konu hakkında bilgi talep eden Alman İmparatorluk Arşivi Başkanı von Mertz'e gönderdiği 23 Kasım 1923 tarihli cevabında şunları yazmıştır:

"İmparatorluk Büyükelçisi Frhr. von Wangenheim'ın AAT ve diğer müttefiklerin gemilerinin Boğazlardan giriş yapmasına ilişkin olarak sürdürdüğü müzakerelerde sağlanan mutabakatların ayrıntıları hakkında bilgi sahibi değilim. O sırada zorunlu olan yüksek gizlilik kuralı nedeniyle ilgili mutabakatların yalnızca mutlaka gerekli olan kişilerle ve sözlü olarak sağlandığını tahmin ediyorum. Bildiğim kadarıyla konu hakkında yalnızca Sadrazam Said Halim Paşa, Harbiye

22 Bundesarchiv (BArch), N 156/3 (Nachlass Wilhelm Souchon, Amtliche Korrespondenz mit Kaiser Wilhelm II, 24.9-25.11.1914), Blatt 1-6. Ayrıca bk.: Souchon, Wilhelm, "Der Durchbruch S.M. Schiffe 'Goeben' und 'Breslau' von Messina nach den Dardanellen", Eberhard von Mantey (Herausgegeben von), Auf See unbesiegt. Erlebnisse im Weltkrieg. Erzählt von Mitkämpfern. Erster Band, J.F. Lehmanns Verlag, München 1922, s. 17-31.

Nazırı Enver Paşa ve tahminimce Dahiliye Nazırı Talat Bey bilgi sahibiydi. Gemilerin Boğazlardan girişi, Bahriye Nazırı Cemal Paşa için muhtemelen sürpriz olmuştur (Bunu hatıralarında teyit etmektedir).

Ben ise bu tür 'çok gizli' mutabakatlar hakkında, AAT Komutanını Bab-ı Ali ile sağlanan mutabakatlar ve İstanbul'daki gelişmeler hakkında bilgilendirmek için amiral gemisi 'Goeben' ile telsiz-telgraf bağlantısı kurma girişimlerim çerçevesinde bilgi sahibi oldum. Alman gemisi 'Corcovado'daki telsiz-telgraf istasyonu üzerinden gerçekleştirdiğim girişimler, ilk gecelerde başarısızlıkla sonuçlandı. Akabinde AAT Komutanının Messina'dan getirttiği Alman gemisi 'General' çağrımıza cevap verdi."[23]

Alman donanması savaş öncesinde Batum-İstanbul-İzmir-Atina-Barselona-New York güzergâhında sefer yapan HAPAG şirketine ait yolcu gemisi Corcovado'ya, savaşın başlamasıyla birlikte el koymuştur. Dönemin en modern telsiz-telgraf sistemiyle donatılmış olan gemi, Alman Büyükelçiliği ve Humann tarafından telsiz-telgraf istasyonu olarak kullanılmıştır. Humann İstanbul'da görev yaptığı dönemde kripto uzmanları ve diğer teknik personelden oluşan ekibiyle birlikte Corcovado'da ikamet etmiştir. Yaz aylarında Tarabya'da, kış aylarında Galata rıhtımında Alman Büyükelçiliği binalarının önünde demir atan Corcovado, savaş döneminde İstanbul'daki Alman askerî personel sayısının artmasıyla birlikte AAT Karargâhı, donanma personeli oteli, sahra hastanesi, depo, hapishane gemisi ve mayın dökme-arama tekneleri için ana gemi olarak kullanılmıştır. Büyükelçilik Müsteşarı Richard von Kühlmann'ın yanı sıra, Boğazlar Komutanı Amiral Usedom da kurmay heyetiyle birlikte gemiye yerleşmiştir.[24]

Goeben ve Breslau'nun Çanakkale Boğazı'na giriş yapması sürecinde İstanbul'da meydana gelen gelişmelere kısaca göz atalım:

Enver Paşa, iki Alman savaş gemisinin yanı sıra Avusturya-Macaristan savaş gemilerinin de İstanbul'a gelebileceği haberini aldıktan sonra, 4 Ağustos'ta Çanakkale Boğazı Komutanlığına gönderdiği "Gayet mahrem ve acildir." ibareli telgraf aracılığıyla "Alman ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu savaş gemilerinin Boğaz'dan geçişine izin verilecektir ve derhâl buraya bilgi verilecektir." emrini vermiştir.

AAM Başkanı Liman von Sanders de Çanakkale Müstahkem Mevkiler Komutanı Erich Paul Weber Paşa'ya gönderdiği telgrafta, "Goeben ve Breslau muhtemelen bugün dâhil olurlar. Bütün kuvvet ve vasıtalarınızla Boğaz'dan girmelerine yardım ediniz." demiştir.

Başkomutanlık Karargâhındaki nöbetçi subay Yüzbaşı Tevfik Bey, Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığı Başkomutanlık emrinde olduğu gerekçesiyle, gemilerin Boğaz'dan giriş yapmasına usul açısından izin verme-

23 Barch, N 156/2, Blatt 36f.

24 BArch, N 156/11 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrospondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 3, 30.8-9.12.1914), Blatt 19f.; Richard von Kühlmann, Erinnerungen, Schneider Verlag, Heidelberg 1948, s. 449.

miştir. Enver Paşa bunun üzerine Müstahkem Mevki Komutanlığına 7/8 Ağustos gecesi gönderdiği telgraf aracılığıyla, "Almanya Hükûmetinin Goeben ve Breslau ismindeki savaş gemilerinin düşmanla muharebeye tutuşmuş olmaları muhtemeldir. Adı geçen gemiler Boğaz'a sığınırlarsa geçmelerine müsaade ve kabul ediniz." emrini vermiştir.

Bu gelişmeler yaşanırken Çanakkale Boğazı Komutanı Tuğgeneral Emin Paşa Boğaz girişinde bulunan ve Osmanlı Devleti'ne ait cephane taşıyan bir Alman gemisinin giriş yapmasına izin vermemiştir. Bunun üzerine Emin Paşa'yı emekliye sevk ederek yerine Albay Cevat Bey'i (Çobanlı) atayan Enver Paşa 10 Ağustos'ta çektiği telgrafta, "Hiçbir şüpheye meydan bırakmamak için şunu size tekrar tebliğ ederim. Alman ve Avusturya savaş gemilerinin Boğazlardan içeri girmelerine izin veriniz." emrini iletmiştir.[25]

O sırada Osmanlı Genel Karargâhında görev yapan Binbaşı Otto von Feldmann'ın hatıralarında yazdığına göre, Goeben ve Breslau'nun 10 Ağustos akşam saatlerinde Çanakkale Boğazı'ndan giriş yaptığından haberdar olmayan Sadrazam Sait Halim Paşa, aynı saatlerde Büyükelçi Wangenheim'dan Alman gemilerinin Boğaz'dan giriş yapmasını engellemesini istemiş, aksi takdirde Türkiye'nin savaşın içine çekileceğini söylemiştir. Büyükelçi bunun üzerine Humann'ı çağırtarak sadrazamı sağlanan mutabakatların uygulanmak zorunda olduğuna ikna etmekle görevlendirmiştir. Humann ön odada sadrazam tarafından kabul edilmeyi beklediği sırada, Enver Paşa gülümseyerek odaya girmiş ve iki Alman savaş gemisinin Çanakkale Boğazı önlerinde İngiliz gemileri tarafından takip edildiği haberini alması üzerine "Alman gemilerinin girişine izin verilsin. İngilizlere ateş edilsin, Çanakkale Boğazı kapatılsın." şeklinde emir verdiğini, bu emir üzerine Alman gemilerinin Boğaz'dan giriş yaptığını ve konu hakkında sadrazam dâhil hiç kimseye haber vermediğini söylemiştir. Humann'ın bu gelişmeden haberdar olduğunu bilmeyen Feldmann hatıralarında, "Enver'den gemilerin giriş yapmış olduğunu duyan Humann'ın yüzündeki şaşkınlık ifadesini tahmin edebilirsiniz." demiştir. Humann aynı günün gecesi Feldmann'ı yatağından kaldırmış ve Corcovado ile Çanakkale'ye giderek Souchon'un İstanbul'a getirilmesinde kendisine eşlik etmesi ricasında bulunmuştur. Yola çıkan Humann ve Feldmann, 11 Ağustos öğleden sonra Goeben ve Breslau'nun demirli olduğu yere ulaşmıştır. Elde edilen başarı nedeniyle son derece neşeli olan Souchon ve kurmay heyeti, gemiye alınarak İstanbul'a götürülmüştür.[26]

O sırada Harekât Şubesi Müdür Yardımcısı olan Binbaşı Ali İhsan Sabis de hatıralarında, "Enver Paşa Alman sefiriyle ve ataşenaval Humman ile hususi görüşmüş, anlaşmış ve bu gemilerin Karadeniz'de Ruslara karşı üstünlük elde etmemizi temin edeceğinden dolayı sevinmiş ve nihayet bu meselenin harbe girişimizi hızlandırmak için vesile olarak görülmesini bile bile göze

25 Cemal Akbay, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Savaşa Girişi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 196ff.
26 Feldmann, s. 67ff.; BArch, N 156/11, Blatt 19.

almıştır." yazarak Humann'ın bu bağlamdaki rolüne dikkat çekmiştir.[27]

Rus Donanması ve Limanlarının Bombalanması

Almanya'nın seferberlik ilan ettiği 2 Ağustos'ta Osmanlı Devleti ile ittifak anlaşması imzalaması, Goeben ve Breslau savaş gemilerine İstanbul'a hareket emri verilmesi ve gemilerin Karadeniz'deki Rus limanlarını bombalayarak Osmanlı-Rus savaşını başlatması, başlangıçta yıldırım hızıyla uygulanması öngörülen bir planın aşamalarıdır. Fransa-İngiltere-Rusya ittifakına karşı iki cephede savaşmak zorunda olan Alman Kara Ordusu Genelkurmay Başkanı Helmut von Moltke, Fransa Cephesi'nde büyük bir güçle saldırı savaşı sürdürürken Rusya Cephesi'nde savunma pozisyonunda kalmayı, Fransa'yı birkaç hafta içinde mağlup ettikten sonra oradan asker kaydıracağı Rusya Cephesi'nde saldırıya geçmeyi planlamıştır. Planda Türkiye için öngörülen rol ise ittifak anlaşmasının hemen akabinde İstanbul'a gönderilecek olan AAT'nin vakit geçirmeksizin Karadeniz'de Rusya'ya saldırarak Türkiye-Rusya savaşının başlatılması ve bu suretle doğu sınırındaki Rus askerî gücünün önemli bir kısmının Türkiye cephelerine kaydırılmasının sağlanmasıdır. Ancak evdeki hesap çarşıya uymamıştır. Goeben ve Breslau'nun Çanakkale'ye getirilmesi Humann-Enver Paşa işbirliği sayesinde yedi günde tamamlanmış olmasına rağmen, Osmanlı Hukûmeti Rusya'ya savaş açması için Almanya tarafından uygulanan yoğun baskıya direnmiş ve haklı güvenlik gerekçeleri ve mali zorlukları ileri sürerek savaşa fiilen 29 Ekim gibi oldukça geç bir zamanda girmiştir.[28]

Osmanlı Devleti'nin savaşa geç girmesi, Moltke'nin planlarını altüst etmiş ve savaşın gidişatını daha başından değiştirmiştir. Türkiye tehdidine maruz kalmayan Rusya, Moltke'nin öngördüğünden çok daha hızlı şekilde hareket ederek 17 Ağustos'ta doğu Prusya'ya girmiştir. Hatıralarında "1 ve 5. Ordu Maas ve Sambre üzerinden muzaffer ilerleyişini devam ettirdiği sırada, Rusların beklentilerin aksine hızla doğu Prusya'yı işgal etmesi üzerine, Fransız-İngiliz ordularına karşı nihai darbe vurulmazdan önce doğuya asker kaydırılması gerekli oldu." diyen Moltke, Almanya 29 Ağustos'ta Rusya'ya karşı Tannenberg zaferini kazanmasına rağmen Rusya karşısında zor duruma düşen Avusturya-Macaristan'a destek sağlamak için Marn savunma hattını yarmaya çalışan Alman birliklerinden iki kolorduyu Rus Cephesi'ne kaydırmıştır. Hatıralarında, "Bunun bir hata olduğunu kabul ediyorum. Bu hatanın bedeli Marn'da ödendi" yazan Moltke, Kaiser Wilhelm'in emri üzerine 13 Eylül'de fiilen Erich von Falkenhayn'a devrettiği görevinden 3 Kasım'da resmen ayrılmıştır.[29]

Marn bozgunundan sonra Goeben ve Breslau'nun Karadeniz'e çıkarak Rusya'ya saldırması için Almanya tarafından Osmanlı Hukûmeti üzerinde uygulanan baskı artmaya başlamıştır. İstanbul'a bir an önce Karadeniz'e açılarak

27 Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım. Birinci Cihan Harbi. Birinci Cilt: Birinci Cihan Harbinden Evvelki Hadiseler. Harbin Zuhuru ve Seferberlik İlanı. Harbe Nasıl Sürüklendik?, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s. 225.
28 Vahdet Keleşyılmaz, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi", Erdem, Cilt 11/Sayı 31 (Mayıs 1999), s. 139-153.
29 Helmut von Moltke (Herausgegeben und mit eiem Vorvort versehen von Eliza von Moltke), Erinnerungen, Briefe, Dokumente. 1877-1916, Der Kommende Tag A.-G. Verlag, Stuttgart 1922, s. 428-439.

Osmanlı-Rus Savaşı'nı başlatması için gönderilen Souchon, eşine yazdığı mektuplarda bu bağlamdaki kararlılık ve hayal kırıklığını aşağıdaki gibi ifade etmiştir: 14 Eylül: "[Rusya'ya] saldırmak istemeyen Türkiye ile çok fazla sorun yaşanıyor. [...] Türkiye'ye gemi, asker, top, mayın, para, her şeyi fazlasıyla veriyoruz, ancak düşmana saldırmasını sağlayamıyoruz."

16 Eylül: "Nihayet düşmanın karşısına çıkabileceğime ilişkin umudum artıyor. Sultan yarın donanmanın geçit törenini izleyecek. Ertesi gün sabah erkenden Karadeniz'e açılıp orada Rus silahlı kuvvetlerine rastlamayı ve akabinde Rusya-Türkiye savaşını başlatmayı umut ediyorum. [...] Dün çevreyi görmek için küçük bir kruvazörle Karadeniz'deydim. Akabinde Türkiye'nin kaderine yön veren gerçek, ancak ne yazık ki oldukça tartışmalı lider Enver Paşa'yla görüştüm. Ne istediğini biliyor: Savaş."

18 Eylül: "Karadeniz'e çıkmalıyım, bedeli ne olursa olsun."

24 Eylül: "Bugün Donanma Nazırı ile bir saat tartıştım. Türkiye'nin saldırmasını sağlama ihtimalinin giderek azalmasından endişe ediyorum. Bu gidişle Goeben ve Breslau ile Karadeniz'de tek başıma savaşmaktan başka seçeneğim kalmayacak."

8 Ekim: "Bu sabah Enver'le uzun bir görüşme gerçekleştirdim. Askerî ve siyasi bütün imkânları ele aldık. Enver daha fazla zaman kaybetmek istemiyor. Yakında saldırı düzenleyebileceğim umuduna yeniden sahip oldum. Büyükelçi de bunun mümkün olduğunu düşünüyor."

15 Ekim: "Türk Hükûmetinin itirazına rağmen iki gün boyunca Karadeniz'deydim. Bulgar ve Romen limanlarındaki Alman buharlı gemilerinin tamamını İstanbul'a getirdim [...]. Şimdi düşmana karşı harekete geçmeyi bekliyorum."[30] Enver Paşa ise 22-24 Eylül'de Kazım Karabekir'le birlikte Bandırma ve Tekirdağ'da düzenlenen 3 ve 4. Kolordu manevralarını izledikten ve Edirne'deki birlikleri teftiş ettikten sonra, ordunun henüz savaşa hazır olmadığını görmüş ve 1914/1915 kışında gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra savaşa ilkbaharda girmeye karar vermiştir.[31] Paşa Almanya'nın ısrarlı tutumunu sürdürmesi üzerine, son çare olarak Türkiye'nin mali durumunun savaş için uygun olmadığı yönündeki haklı gerekçeyi ileri sürmüştür. Almanya'nın Türkiye'ye beş milyon lira kredi vermesine ilişkin sürecin başlatılmasıyla birlikte, Rusya'ya saldırı hazırlıklarında da somut ilerlemeler kaydedilmeye başlanmıştır. Souchon 17 Ekim'de eşine yazdığı mektupta, "Buradaki gelişmeleri doğru bir şekilde kavramaya çalışıyorum. Bu bağlamda Büyükelçi'nin sağ kolu konumundaki Paul Weitz ve Binbaşı Humann'dan kapsamlı destek ve tavsiyeler alıyorum. [...] Türkiye-Rusya Savaşı için gerekli olan bütün hazırlık ve planları yapmaktayım. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu tek şey paradır, o da buraya gönderilecektir. Umarım bakanlar kurulu ve

30 BArch, N 156/11, Blatt 9ff, 13, 30.

31 Kazım Karabekir, Birinci Dünya Cihan Harbine Nasıl Girdik. Cilt 2, Emre Yayınları, İstanbul 1995, s 317-325; Kazım Karabekir, Günlükler (1906-1948). 2 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 404.

sadrazam son anda yine endişeye kapılmaz da, rahat bir şekilde istediğim gibi hareket ederim." demiştir.[32]

Souchon hazırladığı harekât planını Büyükelçi Wangenheim'a sunmuştur. Wangenheim 18 Ekim'de aşağıdaki yazılı talimat aracılığıyla, Humann'ı Enver Paşa'yı bu planı onaylamaya ikna etmekle görevlendirmiştir:

"Binbaşı Humann, Başkomutan Vekili'nin Almanca ve Türkçe olarak yazılmış olan ilişikteki harekât emrini vermesini sağlamakla görevlendirilmiştir. Emir Türk gemilerindeki en kıdemli Alman deniz subayına iletilecek ve donanma komutanının işareti üzerine zarf açılarak Türk komutanlara bildirilecektir: 'Rusya'ya karşı savaş başlamıştır. Gemideki en kıdemli Alman deniz subayı, Başkomutan Vekili'nin her bir gemi için verdiği muharebe emrini aynen uygulamakla yükümlüdür. Gemideki en kıdemli Alman deniz subayının verdiği emirlere aynen uyunuz."[33]

Souchon'a yalnızca harekât emri verilmesini yeterli bulmayan Wangenheim, Enver Paşa'nın "askerî başarısızlığı ya da siyasi mağlubiyeti" durumunda Almanya'nın zor durumda kalmaması, bir diğer ifadeyle savaşın siyasi sorumluluğunun Enver Paşa'ya dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne yüklenebilmesi için, "devletler hukukuna uygun" yazılı saldırı emri verilmesini istemiştir.

Wangenheim 22 Ekim'de Berlin'e gönderdiği telgrafta, Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin savaş hazırlıklarına ilişkin olarak Alman Genelkurmay Başkanı Moltke'ye yazdığı altı maddelik mesajı iletmiştir. Mesajın birinci maddesinde, "Donanma Karadeniz'de Rus filosuna savaş ilan etmeksizin saldırarak Karadeniz'de deniz hâkimiyeti elde edecektir. Zamanlama Amiral Souchon'un takdirine bırakılmıştır. Sultan Rusya'nın savaş ilan etmesinden sonra Almanya, Avusturya ve Türkiye'nin düşmanlarına savaş ilan edecektir." ifadesi yer almıştır. Wangenheim telgrafında, "Halihazırda Donanma Komutanı'na verilmek üzere hazırlanmış imzalı bir emir bulunmaktadır. Lafzı yaklaşık olarak şöyledir: 'Donanma ile Karadeniz'e açılınız. Orada deniz hâkimiyetini ele geçiriniz. Savaş ilan etmeksizin Rusya'ya karşı aksiyonlara başlayınız." yazmıştır.[34]

Wangenheim'ın sözünü ettiği "imzalı" emir, aşağıdaki taslaktır:
"Genel Karargâh
Konstantinopel, 22.10.14
Donanma Komutanı
Sayın Amiral Souchon'a
Türk donanması Karadeniz'de deniz hâkimiyetini ele geçirmelidir.
Rus donanmasını arayınız ve bulduğunuz yerde savaş ilan etmeksizin ona saldırınız."

32 BArch, N 156/11, Blatt 33f.; Kredi anlaşması için bk.: Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi. Cilt: III. 1914-1918 Genel Savaşı. Kısım: I. Savaşın başından 1914-1915 kışına kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 191f.
33 Ernst Jäckh Papers (MS 467).
34 Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes / PA AA, R 1914 (Die deutsche Orient-Politik 1911.01-1915.05), İstanbul Büyükelçisi'nden Dışişleri Dairesi'ne, 22.10.1914.

ATASE Arşivi'nde muhafaza edilen daktilo yazılı emir taslağının üst tarafının tam ortasına el yazısıyla Almanca altı çizili şekilde "Entwurf! [Taslak!]" yazılmıştır. Sol üst tarafa "Geheim! [Gizli!] Nr. 94" ve sağ alt taraftaki imza kısmına "Gez. [İmz.] Enver" ibareleri eklenmiştir. Bunlar taslağa eklenmesi öngörülen ibarelerdir ve aynı el yazısıyla yazılmıştır. "Enver" ibaresi iddia edildiği gibi, Enver Paşa'nın imzası değildir. Yarbay Hafız Hakkı Bey, Almanca metnin altına el yazısıyla "Nazır Paşa'nın emri ile yazılmıştır ve yalnız tarafımdan tercüme edilmiştir. Hafız Hakkı. Donanma Kumandanı Amiral Suşon Paşa'ya: Donanma-i Hümayun Karadeniz'de hakimiyet-i bahriyeyi kazanacaktır. Bunun için Rus filosunu arayarak nerede bulursanız ilan-ı harp etmeden ona hücum ediniz. 9.8.30" notunu düşmüştür.[35]

Alman tarafının devletler hukuku açısından bağlayıcı nitelikte olduğunu farz ettiği emir budur. Ancak Enver Paşa etraflı bir şekilde düşündükten sonra, saldırı sorumluluğunun Osmanlı Devleti'ne yükleneceği böyle bir emir vermekten vaz geçmiştir. "Savaş ilan etmeksizin saldırınız." ifadesi yerine, saldırı kararını Souchon'un takdirine bırakttığı, dolayısıyla sorumluluğu da onun üzerine yüklediği bir emir hazırlamıştır. "Vaziyeti müsait bulduğunuz anda, Rus filosuna hücum ediniz." ifadesinin yer aldığı bu emir, aşağıda göreceğimiz gibi Souchon'un büyük bir hayal kırıklığı yaşamasına ve saldırıyı "bizzat sorumluluk üstlenerek" düzenlemek zorunda kalmasına neden olmuştur. Souchon'un saldırıyı yukarıdaki taslakta yer alan 22 Ekim tarihli emir uyarınca gerçekleştirdiği Türk ve dünya tarih yazıcılığında hâlâ yaygın olarak iddia edilmekteyse de, aşağıda sunulan belgeler bunun doğru olmadığını hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır.

Humann 23 Ekim 1914'te Jäckh'e gönderdiği mektupta şunları yazmıştır:

"Enver Paşa, Rusya ile savaşı başlatmaya kararlıdır. Cemal Paşa, tamamen onun yanında yer almaktadır. Halil Bey ve Talat Bey, zamanlamanın doğruluğundan şüphe etmektedir. Enver Paşa harekât emrini bugün mühürlü zarf içinde Amiral Souchon'a gönderecektir. Souchon bu emri, telsiz-telgraf aracılığıyla verilecek talimattan sonra açacaktır. Sadrazam ve bakanlar kurulunun tamamının saldırı kararı alması durumunda, Enver Paşa Amiral Souchon'a telsiz-telgrafla şu talimatı verecektir: Mühürlü zarfı açın. Saldırının başlatılmasının reddedilmesi durumunda ise şu telsiz-telgrafı çekecektir: Zarfı açmayın. Bu da Donanma Komutanı için daha önceden kararlaştırıldığı gibi, mümkün olduğunca kısa bir süre içinde Rus gemilerine saldırmak için bir bahane yaratma vesilesi teşkil edecektir. Büyükelçi Wangenheim, Donanma Komutanı eğer saldırı için bahane yaratma planını uygulayacaksa, Enver Paşa'dan buna ilişkin yazılı bir açıklama alınmak zorunda olduğu, aksi takdirde Enver Paşa'nın askerî başarısızlığı ya da siyasi mağlubiyeti durumunda Almanya'nın çok kötü sonuçlar doğuracak bir durumla karşı karşıya kalacağı görüşündedir.

35 Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü (Yayınlayan: Murat Bardakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 162.

Enver'in Osmanlı Donanması Komutanı Amiral Souchon'a gizli emri: 'Bütün filo Karadeniz'de manevra yapmalıdır. Vaziyeti müsait bulduğunuz anda, Rus filosuna hücum ediniz. Muhasamata başlamadan evvel bu sabah size verdiğim gizli harekât emrini açınız. Sırbistan'a mühimmat naklinin önüne geçmek için yukarıda kabul edilmiş olduğu üzere hareket ediniz. Başkomutan Vekili Enver"[36]

22 Ekim tarihli emrin lafzını tamamen değiştiren Enver Paşa, Humann'a söz vermiş olmasına rağmen mühürlü zarf içindeki harekât emri ile saldırı kararını Souchon'un takdirine bıraktığı yeni emri göndermek için acele etmemiştir. Haydarpaşa Limanı'nda Goeben'de Karadeniz'e açılmak için Enver Paşa'dan gelecek olan "devletler hukukuna uygun saldırı emri" ile harekât emrini bekleyen Souchon 23 Ekim'de eşine yazdığı mektupta, "Enver'den harekât emrinin yer aldığı mektubu bekliyorum. Mektubun dün ya da bugün gelmesi gerekiyordu. Denize açılmaya hazırım. [...] Dün Humann'dan harekât emrinin bugün geleceğini duyduğumda, çok mutlu olmuştum. Akşamüstü olmasına rağmen emir hâlâ gelmedi, çıldıracak gibiyim." demiştir.[37]

Beklediği emri 24 Ekim'de de alamayan Souchon aynı gün eşine gönderdiği mektupta, "İşler 'tabii ki' yine beklediğim gibi olmadı. Enver'in mektubu gelmedi. Belki de hiç gelmeyecek. Büyükelçi ve Humann'la birlikte bu oyuna nasıl geldiğimize hayret ediyorum. Ancak bir daha kızgınlığa kapılmamaya karar verdim. Şimdi Enver, Büyükelçi vd. ikna etmek için yeniden işe koyulmak zorundayım ve otomobille yola çıkıyorum." yazmıştır. Aynı gün gerçekleştirdiği ayrıntılı görüşme sırasında Türk tarafının saldırı sorumluluğunu üstlendiği bir emir vermesi için Enver Paşa'yı ikna edemeyen Souchon, Osmanlı Genel Karargâhı Kurmay Başkanı General Bronsart von Schellendorf ile bir araya gelerek ondan Paşa'yla emir konusunu görüşmesini istemiştir. Bronsart ertesi gün Souchon'a gönderdiği mektupta, "Dünkü görüşmemizden sonra bakanlar kurulunun onayı olmaksızın size Rus donanmasına saldırma ve bu suretle savaşı başlatma emri verip vermediğini ya da verip veremeyeceğini sormak için harbiye nazırına gittim. Nazır bana kelimesi kelimesine, size siyasi önemi bu denli büyük olan bir emri devlet hukuku uyarınca bakanlar kurulunun onayı olmaksızın verme yetkisine sahip olmadığını, ancak buna rağmen çok ürkek durumda olan vekil mevkidaşlarını -kariyeri boyunca daha önce defalarca yapmış olduğu gibi- bir oldubitti karşısında bırakmak için, uygun bir fırsatta Rus donanmasına saldırabileceğinizi ve bunun sorumluluğunu üstlendiğini size gizlice söylediğini ifade etti." demiştir.

Souchon Enver Paşa'dan yazılı emir almak için gerçekleştirdiği son girişimin de sonuçsuz kalması üzerine, Bronsart'ın gönderdiği mektubun altına el yazısıyla "Ona cevaben, siyasi nedenlerden dolayı saldırı zamanını kendi başıma belirlemem mümkün olmadığı için, her hâlükârda Büyükelçi ile mutabakat içinde hareket etmek için gayret göstereceğimi, önümüzdeki günlerde müm-

36 Jäckh, s. 213f.
37 BArch, N 156/11, Blatt 36f.

kün olduğu ölçüde donanmanın tamamıyla Karadeniz'de tatbikat yapacağımı, o sırada Rus donanmasının tamamı ya da bir kısmına rastlamam durumunda, silahların kendiliğinden ateş almasını engellemeyeceğimi belirttim." notunu düşmüştür.[38]

Büyükelçi Wangenheim 24 Ekim'de öğle yemeğine davet ettiği Enver Paşa ve diğerlerine para meselesinin de halledildiğini ve savaşa girmenin önünde başka bir engelin kalmadığını söylemiştir. Bunun üzerine konuyu görüşmek üzere 25 Ekim'de toplanan bakanlar kurulu, Almanya'nın Türkiye'nin altı ay daha tarafsız kalmasına ikna edilmesi için Meclis Başkanı Halil Bey ve İsmail Hakkı Bey'in Berlin'e gönderilmesini kararlaştırmıştır.[39] Aynı gün bakanlar kurulu kararını öğrendikten ve Enver Paşa'dan beklediğinden çok farklı bir emir aldıktan sonra Goeben'le Marmara'ya açılarak adalar önünde demir atan Souchon, eşine yazdığı mektupta duyduğu hayal kırıklığını şöyle dile getirmiştir:

"Enver'den aldığım ve ondan gelecek telsiz-telgraf üzerine açmamın öngörüldüğü mühürlü zarf içindeki harekât emri, masamın çekmecesinde duruyor. Bunun haricinde, vaziyeti müsait bulduğum anda hücum edebileceğime dair emri de aldım. Her iki emir de, devlet hukuku temelinden yoksundur. Ancak daha önce sık şekilde yapmış olduğu gibi bakanlar kurulunu fiili durumla karşı karşıya bırakmayı düşünen Enver, sorumluluğu üstlenmek istemektedir. Şu an maalesef ne bakanlar kurulu, ne sadrazam ne de büyükelçi saldırı için zamanın uygun olduğu görüşündedir. [...] Meclis Başkanı Halil'in müteakip hareket tarzını görüşmek üzere Berlin'e gitmesi öngörülmektedir. Ertesi gün [27 Ekim] donanmayla Karadeniz'e açılacağım. Gelecek cuma bayramın ilk günü [30 Ekim] ve müteakip üç gün [31 Ekim-2 Kasım] boyunca orada vakit geçireceğim. O sırada Rus donanmasının tamamı ya da bir kısmı karşıma çıkarsa, ne yapacağımı biliyorum." [40]

Büyükelçi Wangenheim aynı gün Berlin'e gönderdiği telgrafta, Enver Paşa'nın Souchon'a 24 Ekim tarihli "Bütün filo Karadeniz'de manevra yapmalıdır. Vaziyeti müsait bulduğunuz anda, Rus filosuna hücum ediniz. Muhasamata başlamadan evvel bu sabah size verdiğim gizli harekât emrini açınız." şeklinde bir emir verdiğini belirtmiştir.[41] Wangenheim bu yazı aracılığıyla, Enver Paşa'nın Souchon'a 22 Ekim tarihli taslakta öngörülen emri değil, saldırı kararını Souchon'un takdirine bıraktığı 24 Ekim tarihli başka bir emir verdiğini teyit etmiştir. Souchon'u hayal kırıklığına uğratan bu emre, terekesinde ya da diğer Alman arşiv belgeleri arasında rastlanmamıştır. İstanbul'daki resmî ve özel evrakını özenle arşivlemiş olan Souchon'un, bu emre muhafaza edecek ölçüde değer vermediği anlaşılmaktadır.

38 BArch, N 156/2, Blatt 2.
39 Bayur, Kısım I, s. 231f.
40 Barch, N 156/11, Blatt 37-40.
41 PA AA, R 1914, İstanbul Büyükelçisi'nden Dışişleri Dairesi'ne, 25.10.1914.

Planladığı gibi 27 Ekim'de donanmasıyla birlikte Karadeniz'e çıkan Souchon, 28/29 Ekim gecesi şunları yazmıştır:

"Sivastopol'a doğru yol alıyorum. Orada yarın şafak vakti Rus donanmasını bulacak ve sahil bataryalarının gücü tükeninceye kadar onu esaslı bir şekilde bombalayacağım. [...] Umarım, faaliyetlerim başarılı olur ve Türkiye-Rusya savaşının başlamasını sağlar. Genel Karargâhımız savaşın acilen başlatılmasını talep ediyor. Büyükelçimiz bunun için zamanın erken olduğu görüşündedir [...]. Türk Hükûmeti, savaşı başlatma kararı almamıştır. Yalnızca Enver Paşa ve son günlerde Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın da bundan yana olduğunu biliyorum. Ancak onlardan yazılı emirler almadım, ki bu emirleri tek başlarına zaten veremezler. Sultanın hiçbir şeyden haberi yok. Nitekim, bizzat sorumluluk üstlenerek yola çıkıyorum. Attığım adımın, vatanıma faydalı olmasını temenni ediyorum. Dünya tarihine müdahale etme cüretinde bulunurken, ruhumu saran düşünce budur. Savaşı başlattıktan sonra, boğazdan giriş yapmama izin verilecektir. Buna kesinlikle inanıyorum. Sonrasında ne olacağı, öncelikle Enver Paşa'ya bağlıdır."

29 Ekim'de Sivastopol, Odesa ve Novorossisk'teki Rus Karadeniz Donanması ve limanlarını bombalayan Souchon aynı günün gecesinde eşine yazdığı mektupta, "Bugün barut fıçısına kıvılcımı gönderdim ve Rusya-Türkiye savaşını başlattım. Planladığım faaliyetleri başarılı bir şekilde uyguladım." demiştir.[42]

Enver Paşa 30 Ekim sabahı Sadrazam Sait Halim Paşa'nın talimatı üzerine, yalnızca onu yatıştırmak amacıyla Souchon'a çektiği göstermelik telsiz-telgrafta, "Sadrazam saldırının sorumluluğunu üstlenmiyor. Hükümet krizi çıktı. Hükûmet kararı, bugün bayramın ilk günü olması nedeniyle yarına ertelendi. Saldırıyı mümkünse zarara neden olmayacak ve Türk sahillerinin güvenliği her hâlükârda sağlanacak şekilde durdurun." emrini vermiştir. Enver Paşa ile işbirliği içinde hareket eden Humann bu telgrafın hemen akabinde Souchon'a gönderdiği telgrafta, "Enver Paşa göndermiş olduğu telgrafı dikkate almamanızı istiyor." demiştir. Enver Paşa'nın telgrafı üzerine endişeye kapılan Souchon, Humann'ın telgrafından sonra rahat bir nefes almıştır. Enver Paşa ve Cemal Paşa aynı gün gönderdikleri telgraflarla, elde ettiği başarıdan dolayı Souchon'u kutlamıştır. Bayramın son gününe kadar İstanbul Boğazı önünde bekledikten sonra 2 Kasım'da giriş yapan Souchon, Goeben'in güvertesine çıkan Cemal Paşa tarafından şahsen tebrik edilmiştir.[43]

Souchon Karadeniz harekâtına ilişkin olarak 3 Kasım 1914'te Kaiser Wilhelm'e gönderdiği raporunun girişinde, Enver Paşa ve Cemal Paşa ile sürdürdüğü çetin müzakereler sonucunda iki nazırın savaşın yakın bir zaman içinde başlatılmasını istemelerine rağmen, bunu bakanlar kurulu ve Sadrazam Sait Halim Paşa'ya asla kabul ettiremeyeceğine kanaat getirdiğini, bunun sonucunda Enver Paşa'nın şanı, siyasi ağırlığı, sorumluluk bilinci ve haysiyetine güve-

42 BArch, N 156/11, Blatt 40ff.
43 BArch, N 156/11, Blatt 44f.; PA AA, R 1914, İstanbul Büyükelçisi'nden Dışişleri Dairesi'ne, 30.10.1914.

nerek savaşı bakanlar kurulunun emri olmaksızın ya da aksi yöndeki emrine karşı çıkarak bizzat başlatmaktan başka çaresi kalmadığını belirtmiştir. Souchon devamla, Enver Paşa'nın mahrem görüşmeleri sırasında kendisine, donanmayla Karadeniz'e açılarak savaşı başlatmasını kabul ettiğini, saldırıyı gerçekleştirdikten sonra İstanbul'a geri dönebilmesi için boğazı açık tutacağını, en kötü durumda saldırıyı Alman Amiralin kendi iradesiyle gerçekleştirdiği bir iş olarak adlandırmak zorunda kalacağını, ancak kendisi için bunun haricinde bir yaptırım uygulanmayacağını söylediğini belirtmiştir. Raporunun son kısmında, filo komutanlarına ilettiği harekât emrinin Almancasını sunmuş ve harekâtın uygulanışı hakkında özet bilgi vermiştir.[44]

Süveyş Kanalı Harekâtının Kararlaştırılması

Tirpitz 14 Ağustos'ta Amiral Souchon'a gönderdiği mektupta Goeben ve Breslau'nun İstanbul'a getirilmesinde elde ettiği başarıdan dolayı kendisini kutlamış ve müteakiben gerçekleştirilmesini öngördüğü iki harekât bağlamında harekete geçmesi için onu teşvik etmiştir. Birincisi, Karadeniz'de Rusya'ya karşı düzenlenecek olan harekâttır. Tirpitz "Karadeniz'de elde edeceğiniz başarının donanmamız için ne denli önemli olduğunu tahmin dahi edemezsiniz" dediği Souchon'dan, Türk donanmasını canlandırmasını istemiştir. İkincisi ise, Osmanlı Ordusu'nun Süveyş Kanalı'na kara harekâtı düzenlenmesidir. Bu konuda Alman diplomatları ve kara ordusuna güvenmeyen Tirpitz, "Türk Ordusu'nun Süveyş Kanalı'nı tehdit etmesi, donanmamız ve dünyada sahip olmak için mücadele ettiğimiz konum açısından çok önemlidir. [...] General Liman'ın bunu idrak edip etmediğini bilmiyorum. İngiltere barış şartlarını güçlü bir şekilde dikte edecek durumdadır. Deniz gücüne sahip olmanın bu büyük etkisi, ordumuz ve diplomatlarımız tarafından yeterince anlaşılmamaktadır. Bu meseleyi önce Humann'la, ardından gerekli olması durumunda Büyükelçi ve Liman'la görüşün." demiştir.[45]

Süveyş harekâtı konusunda nihai kararı verecek olan kişi Enver Paşa'dır. Tirpitz Enver Paşa'yı ikna etmesi için Büyükelçi Wangenheim ya da İstanbul'daki Alman Askerî Heyeti Başkanı General Liman von Sanders'e değil, öncelikli olarak Humann'a güvenmiştir. Humann'ın bu konuyu hiç zaman kaybetmeksizin Enver Paşa ile görüşerek onu ikna ettiği anlaşılmaktadır. Ali İhsan Sabis'in hatıralarında yazdığına göre, Enver Paşa 16 Ağustos'ta Genel Karargâh'ta Büyükelçi Wangenheim, AAM Başkanı Sanders Paşa, Genelkurmay Başkanı Bronsart Paşa, Harekât Şubesi Müdürü Albay Kress von Kressenstein, Suchon ve Humann'la bir toplantı düzenlemiştir. Türk tarafından yalnızca Yarbay Hafız Hakkı Bey'in davet edildiği toplantıda, Süveyş Kanalı'na harekât düzenlenmesi konusu istişare edilmiştir. Souchon ve Humann'ın desteklediği kanal harekâtında başarı sağlanması durumunda, Mısır'ın "kâmilen Türkiye'ye ilhak olunacağı" vaadinde bulunulmuştur.[46]

44 BArch, N 156/3, Blatt 7-22.
45 Barch, N 156/2, Blatt 1.
46 Sabis, Harp Hatıralarım. Birinci Cilt, s. 251f.

Sanders hatıralarında, ağustos ortalarında düzenlenen toplantıda Türkiye'nin savaşa girmesinden sonra Süveyş Kanalı'na harekât düzenlenmesi konusunun görüşüldüğünü, adlarını zikretmediği 'donanma temsilcileri' Souchon ve Humann tarafından hararetle savunulan öneriye karşı çıkarak bunun yerine Avusturya-Macaristan'ın Rus Cephesi'ndeki güney kanadının desteklenmesi için çok sayıda Türk kara birliğinin donanmayla Odesa ve Akermann arasındaki bölgeye çıkarılmasını önerdiğini, ancak önerisinin hiç kimse tarafından desteklenmediğini ve kanal harekâtının kararlaştırıldığını yazmıştır. Sanders kolay pes etmeyerek, Süveyş harekâtına itiraz telgrafını Alman Genel Karargâhı'na iletmesi için Wangenheim'a sunmuştur. Wangenheim bunun üzerine Berlin'e gönderdiği telgrafta, "Liman telgrafını iletmem için bana sunduktan sonra derhal, Enver'in konu hakkındaki görüşünü öğrenmesi için mahrem dostu Binbaşı Humann'ı görevlendirdim" demiş ve Humann'ın Enver Paşa'yla görüştükten sonra yazdığı raporu sunmuştur. Humann raporunda kara harekâtına karşı olan Enver Paşa'nın, Sanders'in bu konuda ısrar etmesi durumunda Kaiser'den onu geri çekmesini isteyebileceğini vurgulamıştır. [47] Alman Genel Karargâhı bu rapor üzerine Sanders'in planına karşı çıkarak, Enver Paşa-Humann-Souchon üçlüsünün Tirpitz patentli Süveyş harekâtı önerisini kabul etmiştir. Şansölye Hollweg 15 Eylül'de, Sanders'ten harekâta ilişkin itirazını geri çekmesini talep etmiştir. Genelkurmay Başkanı Moltke 17 Eylül'de Sanders'e telgrafla şu emri göndermiştir: "Ortak çıkarlarımız nedeniyle Mısır'a harekât düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir. Türkiye'nin önerdiği operasyonlara karşı Ekselansları tarafından yapılan her türlü itirazdan vazgeçilmelidir."[48]

Alınan karardan sonra harekât hazırlıklarını başlatan ancak uygulamaya geçmek için Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa dâhil olmasını bekleyen Enver Paşa, kasım sonuna doğru Donanma Nazırı Cemal Paşa'yı konağına davet ederek, "Süveyş Kanalı üzerine taaruzi bir harekât tertibi suretiyle İngilizleri Mısır'da meşgul etmek ve bu sayede garp cephesine sevk etmekte oldukları bir çok Hint fırkasını Mısır'da alıkoymaya mecbur etmekle beraber Çanakkale'ye bir çıkartma kuvveti sevklerine mani olmak istiyordum. Bunun için iki aydan beri bazı hazırlıklarda bulunuyordum. Miralay Mersinli Cemal bey kumandasındaki 8. Kolorduyu bu vazifeye tahsis ettim. Almanlar böyle bir harekâtın icrasına son derece ehemmiyet verdiklerinden, ıslah heyetine memur Erkanı Harp Kaymakamı von Kress Bey'i de münhasıran Kanal hazırlıklarıyla meşgul olmak üzere 8. Kolordu Erkanı Harbiye Riyasetine tayin ederek Şam'a gönderdim." demiş ve ondan 4. Ordu Komutanlığı görevini kabul ederek hem kanal harekâtını hazırlayıp icra etmesini, hem de Suriye'de dâhili asayişi sağlamasını önermiştir. Cemal Paşa öneriyi kabul ederek bir iki gün içinde görev yerine hareket edeceğini söylemiş ve 21 Kasım'da yola çıkmıştır.[49]

9 Eylül'de eşine gönderdiği mektupta "Türklerin bir kara birliğiyle İngilizleri Süveyş Kanalı'nda tehdit etmelerini kabul ettirmiş olmaktan memnuniyet

47 PA AA, R 22402 (Die deutsche Orient-Politik 1911.01-1915.05), Dışişleri Dairesi'nden Genel Karargâh'a, 20.08.1914.
48 Liman von Sanders, Fünf Jahre Türkei, Verlag von August Scherl, Berlin 1920 , s. 37-40.
49 Cemal Paşa (Yayına Hazırlayan Metin Martı), Hatırat, Arma Yayınları, İstanbul 1996, s. 146f.

duyuyorum." diyen[50] Souchon, 23 Kasım tarihli mektubunda Kanal Harekâtı'nın başlatılmasında oynadığı rolü Karadeniz'de Rusya'ya saldırmasına kıyasla çok daha önemli olarak gördüğünü şöyle ifade etmiştir:

"Buradaki savaş iyi gidiyor. Türkler hem Süveyş Kanalı hem de Kafkasya'da ilerleme kaydediyor. [...] Donanma Nazırı Cemal Paşa Mısır Ordusu Komutanı olarak atandı ve önceki gün kurmay heyeti başkanı Albay von Frankenberg'le birlikte Suriye'ye hareket etti. [...] Savaş ilan edilmeksizin Ruslara saldırmam, hukuki mülahazaların bir kenara bırakılmak zorunda olduğu askerî bir gereklilikti. İki devlet savaşa hazır bir şekilde karşı karşıya bulunduğu için, bunu barış ortamında gerçekleştirilmiş bir saldırı olarak adlandırmak mümkün değildir. Bu yalnızca, mevcut gerilimi boşaltan bir kıvılcımdı. Bu bağlamda dünyada ve savaş tarihinde mütevazi bir payım olacaksa da, Mısır'a yönelik harekâtın başlatılmasında gizli kalmış olan çabamın anavatanım için daha büyük bir hizmet olduğunu düşünüyorum. Müsteşar Tirpitz'in teşviki doğrultusunda, yönetici konumundaki çevrelerin bu harekâtın gerekliliğine ikna edilmesi ve mevcut bütün şüphelerin giderilmesi için elimden gelen her şeyi yaptım."[51]

Souchon her ne kadar Humann'ın adını zikretmemişse de, gizli kalan bu "büyük hizmeti" Humann'la birlikte gerçekleştirdiği aşikârdır. Harekâtın kararlaştırılması için önce Enver Paşa'nın, ardından da Wangenheim'a sunduğu rapor aracılığıyla Alman Genel Karargâhının ikna edilmesinde belirleyici rolü Humann oynamıştır.

Bulgaristan'ın Merkezi Devletler İttifakına Dahil Edilmesi

Çanakkale Savaşları sırasında Berlin-Viyana-İstanbul ikmal hattının açılması için Bulgaristan'ın müttefik olarak kazanılması ve Sırbistan'ın bertaraf edilmesi zorunlu hâle gelmiştir. Bu fırsattan yararlanarak Merkezi Devletler İttifakına katılma karşılığında İkinci Balkan Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri almak hatta daha fazlasına sahip olmak isteyen Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile imzaladığı anlaşmalar aracılığıyla savaştan sonra Romanya, Sırbistan ve Yunanistan'a ait toprakların bir kısmına sahip olmayı güvence altına almıştır. Bu anlaşmaları imzalamazdan önce, Türkiye'den mümkün olduğu ölçüde fazla toprak tavizi koparmak için uzun süre müzakere etmiştir. Bulgaristan müzakere heyetinin 23 Haziran'da İtilaf Devletlerine gösteriş yaparcasına aleni bir şekilde İstanbul'a gelmesi ve Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey'in 3 Temmuz'da Türk müzakere heyetinin başkanı olarak görevlendirilmesinden sonra başlatılan Türkiye-Bulgaristan sınır tashihi müzakere süreci, iki ay boyunca inişli çıkışlı şekilde devam etmiştir.[52]

50 BArch, N 156/11, Blatt 7.
51 BArch, N 156/11, Blatt 62ff.
52 Kemal Özden, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Merkezi Devletler Arasında Yaşanan Dobruca İhtilafları", Çelik, Duygu Türker (Yayına Hazırlayan), Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu. 04-06 Ekim 2017 Köstence. Bildiriler. Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 595-622, burada s. 597f.

Ereğli civarındaki kömür madenlerini yüz yıl boyunca işletme imtiyazına ve Ereğli Limanı'ndaki yükleme tesislerine sahip olan Charbonnages Réunis de Bender-Eregli şirketinin sahibi Alman sanayici Hugo Stinnes[53], Şubat 1916'da Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 4 Şubat'ta Souchon ile Alman denizaltı savaşının gidişatı konusunda kapsamlı bir görüşme gerçekleştiren ve Humann'la da bir araya gelen Stinnes, Tirpitz'e gönderdiği 15 Şubat 1916 tarihli mektubunda şunları yazmıştır:

"İstanbul'da Askerî Ataşemiz, Deniz Ataşemiz ve Paul Weitz'la birlikte Bulgaristan'ın Merkezi Devletler ittifakına dâhil edilmesine ilişkin olarak kapsamlı bir görüşme gerçekleştirdim. Berlin'de edindiğim bilgilere dayalı olarak, Bulgaristan'ın Ana Karargâhımızda kararlaştırılmış olan Askerî Anlaşma'yı Amerika'nın Almanya'ya savaş açmayacağına emin oluncaya kadar imzalamayı ertelediğini, Kuzey Denizi'ndeki denizaltı savaşının da hiç gerekli olmadığı hâlde bu nedenle durdurulduğunu söyledim. Görüştüğüm kişilerin üçü de söylediklerimin doğru olmadığını vurgulayarak Wangenheim, Humann ve Enver'in ittifak müzakerelerini yalnızca Kral Ferdinand ve Radoslavov ile sürdürerek başarılı bir şekilde sonuçlandırdığını, müzakereler sırasında Amerika'dan bir kez dahi söz edilmediğini, gecikmenin Bulgaristan'ın askerî birliklerini Almanya'nın komutası altına vermek istememesi ve Avusturya-Macaristan'ın buna ilişkin itirazlarından uzun süren müzakereler sonunda vazgeçmesinden kaynaklandığını belirtti. Berlin'in değerlendirmesinden farklı olan bu hususu, sizin haricinizde Ekselans [Hazine Müsteşarı Karl Theodor] Helfferich'in de dikkatine getirdim."[54]
Stinness'in ifadelerinden Enver Paşa, Büyükelçi Wangenheim ve Humann'ın Kral Ferdinand ve Radoslavov'la gizli ittifak müzakereleri sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Enver Paşa 17 Ağustos'ta Genelkurmay Başkanı Falkenhayn'a gönderdiği telgrafta, "Radoslavov ile gerçekleştirdiğim doğrudan müzakereler sonucunda Bulgaristan ile uzlaşma sağlamamızın kesinleştiğini ve anlaşmayı muhtemelen iki gün içinde imzalayacağımızı düşünüyorum. Ancak dörtlü çetenin [İtilaf Devletleri] son anda daha cazip teklifler sunarak Bulgaristan'ı kendi tarafına çekecek olması tamamen ihtimal dışında değildir. Her hâlükârda, Bulgarların daha fazla tarafsız kalamayacağına inanıyorum. Bulgarlar şimdi ya bizim tarafımızda ya da bize karşı savaşa dâhil olacaktır. İkinci ihtimalde Çatalca hattı gerisindeki ve Bolayır'daki konumumuzu daha fazla koruyamayız" diyerek Bulgaristan'la üst düzeyde gizli görüşmeler gerçekleştirdiğini teyit etmiştir.[55]
Müzakere sürecine Enver Paşa'yı toprak tavizine ikna etmesi için dahil edildiği anlaşılan Humann, Souchon'a 9 Ağustos'ta Bulgaristan'ın çok yakında Merkezî Devletler İttifakına katılacağını, 21 Ağustos'ta ise Bulgaristan-Türkiye anlaşmasının ertesi gün imzalanacağını söylemiştir. Humann'dan aldığı bilgiler doğrultusunda eşine gönderdiği mektuplarda 24 Ağustos'ta "Almanya ve Türkiye

53 Gerald D. Feldman, Hugo Stinnes. Biographie eines Industriellen. 1870-1924, Verlag C.H. Beck, München 1998, s. 360-364.
54 A. von Tirpitz, Politische Dokumente. Band 2. Deutsche Ohnmachtspolitik im Weltkriege, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg/Berlin 1926, s. 477f; N 156/17 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 9, 24.11.1915-25.02.1916), Blatt 59-62.
55 PA AA, R 20190 (Die deutsche Orient-Politik 1915.06-1916.12), Genel Karargâh nezdindeki Dışişleri Dairesi Temsilcisi'nden Dışişleri Dairesi'ne, 17.08.1915.

Bulgarlarla ittifak imzaladı.", 27 Ağustos'ta "Bulgarların güvenilir olmaması biraz endişeye neden oluyor, zira korku içindeki İngilizler Balkan ülkesi bakanına her an rüşvet verebilir. Şimdi İngilizler de Almanlar ve Türkler gibi Bulgarlar ve Romenler tarafından aldatılıyor." ve 31 Ağustos'ta "Bulgaristan'la müzakereler bir ileri bir geri devam ediyor. Dörtlü ittifak tarafından tereddüde sevk edildiği anlaşılan Bulgaristan, aniden Türkiye'ye yeni talepler yöneltmeye başladı. Türkiye'den Meriç'in doğusundaki bir toprak parçası ve Enez şehrini istiyorlar. Bunun gerçek nedeni, İtilaf Devletlerine savaş açmayı mümkün olduğunca ileri bir tarihe ötelemek için müzakereleri uzatmak istemeleri olmalıdır." diyen Souchon, Bulgarları ikna etmek için Bulgaristan Kraliçesi'nin oğlu Herzog Johann Albrecht zu Mecklenburg ve Dışişleri Genel Müdürü Frederic von Rosenberg'in Berlin'den, Alman Büyükelçiliği Müsteşarı Konstantin Freiherr von Neurath'ın İstanbul'dan Sofya'ya hareket ettiğini yazmıştır.[56]

Bayur Sofya'da Radoslavov ile Osmanlı Elçisi Fethi Bey (Okyar) arasında imzalanan Sınır Tashihi Sözleşmesi'nin altındaki Rumi 21 Ağustos (3 Eylül) tarihinin silinerek 24 Ağustos (6 Eylül) yazıldığına dikkat çekerek, bunun nedeninin sözleşmenin Almanya ile Bulgaristan arasında 6 Eylül'de imzalanan Dostluk ve İttifak Anlaşması'yla aynı tarihi taşımasının istenmesi olduğunu belirtmiştir.[57] 3 Eylül'de imzaladığı sözleşme aracılığıyla Türkiye'den toprak koparmayı güvence altına alan Bulgaristan, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile daha önceden üzerinde mutabık kaldığı ittifak anlaşması ve gizli askerî anlaşmaları imzalamak için, Türkiye ile sürdürdüğü müzakerelerin sonuçlanmasını beklemiştir. Stinnes'in yukarıdaki mektubunda sözünü ettiği gecikmenin asıl nedeni, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki müzakerelerin uzamış olmasıdır Bulgaristan'ın savaşa girerek Sırbistan'ın bertaraf edilmesinden sonra İstanbul-Viyana-Berlin ikmal yolu açılmış, yeni şartlar altında Gelibolu'da tutunamayacağını idrak eden İtilaf Devletleri, 1915 sonunda bölgedeki askerlerini geri çekmiş ve savaşın gidişatı değişmiştir.

Büyükelçi Metternich'in Görevden Alınması

Büyükelçi Wangenheim uzun süren hastalığı sonucunda 25 Ekim 1915'te 56 yaşında hayatını kaybetmiş ve 27 Ekim'de düzenlenen Türk-Alman devlet töreniyle Alman Büyükelçiliğinin Tarabya'daki yazlık malikânesinin bahçesine defnedilmiştir.[58] 1912'de Londra Büyükelçiliği döneminde sürdürülen Almanya-İngiltere silahlanma müzakereleri sırasında sergilediği İngiltere yanlısı tutum nedeniyle Tirpitz'in girişimi üzerine Kaiser Wilhelm tarafından görevinden alınarak emekliye sevk edilmiş olan Paul Graf Wolff Metternich zur Gracht (1853-1934), Wangeheim'ın halefi olarak atanmıştır. İngiltere'nin savaşı kazanacağından emin olan ve bu nedenle Almanya'nın müttefiklerinden bağımsız olarak İngiltere ya da İtilaf Devletleri İttifakının tamamıyla ayrı barış imzalayarak

56 Barch, N 156/15 (Nachlass Wilelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 7, 4.07-8.09.1915), Blatt 45, 57, 59f., 64, 69.
57 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi. Cilt: III. 1914-1918 Genel Savaşı. Kısım: II. Çanakkale vuruşmaları ve onların tepki ve sonuçları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 479f.
58 Barch,N 156/16 (Nachlass Wilhelm Souchon, Korrospondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 8, 8.9-24. 11.1915), Blatt 49ff.

(Sonderfrieden) Afrika'daki kolonilerini güçlendirmeye yoğunlaşması görüşünü savunan Türkiye karşıtı eski bir diplomatın bu göreve atanması, İstanbul'daki Alman askerî ve diplomatik çevreleri tarafından infialle karşılanmıştır. Souchon 31 Ekim'de eşine yazdığı mektupta tepkisini, "Genel olarak mendebur bir sümsük olarak bilinen Graf Wolff Metternich, İstanbul Büyükelçisi olarak atandı. Büyükelçilik mensupları bu beceriksiz, sefil ve tembel adamın atanması karşısında ağır bir darbe yedi. Bu atama, Metternich'in Londra'daki görevinden alınmasını sağlayan Tirpitz'e vurulmuş bir darbedir. Herkes tarafından hor görülen bu adamın, hâlihazırda en önemli büyükelçilik makamını doldurması öngörülüyor! Acı olduğu kadar, gülünç bir durum." demiştir.[59]

Metternich'in 15 Kasım'da göreve başlamasından sonra, Humann'ın İstanbul'daki kariyerinin sona ermesiyle sonuçlanacak sürecin başlangıcını teşkil eden bir gelişme yaşanmıştır. İngiliz ticari gemilerine karşı sürdürülen ve sivillerin hayatını kaybetmesi üzerine gösterilen yoğun tepkilerden sonra askıya alınan sınırsız denizaltı savaşının yeniden başlatılması planını uygulamak için harekete geçen Tirpitz, 30 Aralık 1915 ve 5 Ocak 1916'da Savaş Bakanı Wild von Hohenborn, Genelkurmay Başkanı Erich von Falkenhayn ve Donanma Komutanı Henning von Holtzendorff ile gerçekleştirdiği toplantılarda konu hakkında tam bir mutabakat sağlamıştır. Tirpitz Şansölye Bethmann Hollweg'in kesin bir şekilde karşı çıktığı bu planın yakın bir zamanda uygulanmasının mutlaka gerekli olduğu, aksi takdirde İngiltere'ye yeni askerî ve ekonomik savunma imkânlarına kavuşması için zaman kazandırılacağı görüşünü savunduğu raporunu, şubat ayında ilgili makamlara göndermiştir. Kaiser Wilhelm 6 Mart'ta Hollweg, Falkenhayn ve Holtzendorff'la gerçekleştirdiği toplantıda, Falkenhayn'ın karşı çıkmasına rağmen Şansölye'nin tutumunu desteklemiş ve sınırsız denizaltı savaşı başlatılması belirsiz bir tarihe ertelenmiştir. Tirpitz'in toplantıya katılmasına ise izin verilmemiştir. Ertesi gün rapor alarak makamına gitmeyen Tirpitz, 17 Mart'ta Kaiser tarafından görevden alınmıştır.[60] Humann bu suretle, Berlin'deki en büyük destekçisini kaybetmiştir. Tirpitz engelinin ortadan kalkmasından sonra, Berlin'de İngiltere ile barış anlaşması imzalanmasını savunan kesimin etkisi de artmaya başlamıştır.

Enver Paşa'nın Metternich'in görevden alınmasını istemesinin temel nedeni Gottschlich gibi sözde Ermeni soy kırımı tezini savunan kişilerin iddia ettiğinin aksine, onun Ermeni meselesinde İngiltere ile aynı görüşü paylaşarak Osmanlı Devleti'ni eleştirmesi değildir. Esas neden, Almanya'nın İtilaf Devletleriyle uzlaşarak savaştan ayrılması görüşünü savunmasıdır. Bu görüş, Osmanlı Devleti'nin kaderini Merkezî Devletler İttifakının savaşı kazanmasına bağlamış olan Enver Paşa ve yakın çevresi için bir felaket senaryosu niteliğindedir.

Mart-Nisan 1916'da İstanbul'da temaslarda bulunan Jäckh devasa ekonomik ve siyasi sorunlarla karşı karşıya bulunan Türkiye'de İtilaf Devletleriyle ayrı barış anlaşması imzalanabileceği yönünde yoğun haber ve söylentilerin

59 Barch,N 156/16, Blatt 54.

60 Alfred von Tirpitz, Erinnerungen, Neue durchgesehene Auflage, Verlag von K.F. Koehler, Leipzig 1920, s. 362-367.

yayıldığına dikkat çekerek, 4 Mart'ta görüştüğü Metternich'in de "Türk Hükûmetinin gündeminde henüz ayrı barış konusu yoksa da muhtemelen bir ay içinde olacaktır." dediğini belirtmiştir. Jäckh'in görüştüğü Enver Paşa ise Türkiye'nin askerî durumunun bir yıl öncesine kıyasla çok daha iyi olduğunu, Çanakkale'de düşman kalmadığını ve Mezopotamya'da düşmanın geri püskürtüldüğünü vurgulayarak, "Neden ayrı barış imzalamayı düşünelim? Tek dostumuzu da düşman yapmak için mi? Düşmanlarımız ayrı barıştan sonra da daima düşmanımız kalacaktır. Bir milyon kurban daha mı vermeliyiz? Hayır! Bizim savaş hedefimiz, toprak kazanmak değil milli bağımsızlıktır!" demiştir. Talat Bey de "Almanya Askerî, bilimsel ve ekonomik olarak bütün alanlarda diğer ülkelerden üstündür. Bu gerçek savaş sırasında dünya genelinde kanıtlanmıştır. Bize yalnızca siz yardım edebilirsiniz." şeklinde konuşmuştur. Hariciye Nazırı Halil Bey, "Ayrı barış yapabileceğimizin düşünülmesi, bize hakaret demektir. Biz savaşa Almanya'nın güzel gözleri için değil, kendi hayati çıkarımız doğrultusunda girdik. Ortak hayati çıkar, dayanmamızı zorunlu kılmaktadır ve dayanacağız! Bu şüpheli dedikodunun kaynağını da biliyorum: Avusturya Büyükelçisi Graf Pallavicini!" diyerek dedikodunun kaynağına işaret etmiştir. Ancak Pallavicini tek başına değildir. Zira Metternich de Jäckh'e aynı şekilde görüş bildirmiştir.[61]

İstanbul'da yayılmaya devam eden ayrı barış düşüncesi, İttihat ve Terakkinin tehlikeli fedaisi Yakup Cemil tarafından da benimsenmiştir. Enver Paşa, Sadrazam Sait Halim Paşa ve Harbiye Nezareti Müsteşarı Mahmut Kamil Paşa'ya İtilaf Devletleriyle ayrı barış imzalanmasını öneren ancak tepkiyle karşılanan Yakup Cemil, Enver Paşa'ya karşı darbe ve suikast planları yapmaya başlamıştır. Enver Paşa ayrı barış görüşünün İstanbul'da en yakın çevresinde dahi destek görmeye başladığı o günlerde, bunun arkasında İngiltere ve Metternich gibi İngiliz muhiplerinin bulunduğundan şüphelenmeye başlamıştır. Enver Paşa ve Talat Bey'in ayrı barış düşüncesine radikal şekilde karşı olan Humann'la gerçekleştirdiği görüşmede, Metternich'in görevden alınması için Almanya nezdinde girişimde bulunulması kararlaştırılmıştır. Humann 1916 Haziran sonunda bu iş için Berlin'e gönderilmiştir.[62]

Osmanlı donanmasının reforma tabi tutulması için bir süre Türkiye'de danışmanlık hizmeti sunan ve Berlin'deki temasları sırasında Humann'la düzenli olarak bir araya gelen Koramiral Alfred Hopman 18 Temmuz'da günlüğüne, "Humann'la ana karargâhtaki temasları konusunu görüştüm. Majesteleri Kaiser kendisiyle pek konuşmamış, en azından Türkiye meseleleri hakkında. Şansölye ve Jagow, Metternich'in görevden alınmasına karşı çıkıyormuş. Humann dün bana sadrazamın Metternich'in görevden alınmasını talep ettiği, aksi takdirde Türkiye ile Almanya arasındaki sıcak ilişkilerin zarar göreceğini söylediği telgrafı gösterdi" notunu düşmüştür.[63] Hopman Tirpitz'e gönderdiği 4 Ağustos tarihli mektubunda, "Humann Temmuz başından beri burada. Enver ve Talat tarafın-

61 PA AA, R 20069 (Die deutsche Orient-Politik 1915.06-1916.12), Dr. Jäckh'ten Dışişleri Dairesi'ne, 20.04.1916.
62 Albert Hopman (Im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes herausgegeben von Michael Epkenhans), Das ereignisreiche Leben eines 'Wilhelminers'. Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920, R. Oldenbourg Verlag, München 2004, s. 829.
63 Hopman, Tagebücher, s. 841f.

dan Metternich'in görevden alınması için şahsen girişimde bulunmak üzere buraya gönderilmiş. Ancak şu ana kadar başarılı olamamış. Yalnızca son günlerde görüştüğü Zimmermann, Humann'ın talebini anlayışla karşılamış ve yardımcı olma sözü vermiş. Başarılı olur mu bilinmez. Ancak Humann'ın Ana Karargâh'ta kabul ediliş şekli ve yemek masasında ona uygulanan muamele, bunu şüpheli kılıyor. Zira Metternich'ten övgüyle söz eden diğerlerinin sesleri daha yüksek çıkıyor." diyerek Berlin'deki siyasi güç mücadelesine işaret etmiştir.[64]

Humann Berlin'de Metternich'in görevden alınmasını sağlamak için uğraştığı sırada, Enver Paşa Yakup Cemil'in kendisine ve diğer hükûmet mensuplarına darbe hazırlığı içinde olduğunu öğrenmiştir. Paşa'nın emri üzerine 16 Temmuz'da tutuklanan Yakup Cemil, 6 Eylül'de divanı harpte yargılanarak vatana ihanet suçundan idama mahkûm edilmiştir.[65] Humann'ın Berlin'deki İngiltere yanlıları karşısında başarılı olamadığını öğrenen Enver Paşa, ani bir kararla Pless'deki Alman Doğu Genel Karargâhı'nı ziyaret etmek üzere özel bir trenle yola çıkmıştır. Metternich ertesi gün Dışişlerine çektiği telgrafta Paşa'nın kendisine eşlik eden heyetle birlikte söz konusu karargâhı ziyaret etmek üzere yola çıktığını, Feldmareşal von Hindenburg'un ayın onundan önce Enver Paşa'yla görüşemeyeceğini bildirdiğini, seyahati iptal etmek istemeyen Enver Paşa'nın programa Galiçya Cephesi'ndeki 14. Türk Kolordusu ziyaretini eklediğini ve heyetin 10 Eylül'de Pless'te olacağını yazmıştır. Eşlikçi heyete dâhil olan Otto von Feldmann hatıralarında, ziyaret programı ve güzergâhının yolculuk sırasında belirlendiği bu seyahate Quo vadis adını takmıştır.[66]

Metternich'in görevden alınması için Berlin'de girişimde bulunan Humann'ın başarılı olamadığı haberini alan Souchon 8 Eylül'de eşine yazdığı mektupta, darbe girişiminden sonra Enver Paşa'nın gösterdiği sert tepkiden kendi payına düşeni de alacağından endişe etmeye başlayan Metternich hakkında şunları dile getirmiştir:

"Burada hükûmete, esas itibarıyla Enver Paşa'ya karşı planlanan darbe girişimi başlamadan bastırıldı. Ancak hâlâ dikkatli olmak zorundayız. Burada yalnızca iktidarda olanlara değil, Türkiye'de görev yapan Almanlara karşı da çok olumsuz bir hava hâkim. Rusya, İngiltere ve Fransa ile yakında ayrı barış anlaşması imzalanmasına olumlu bakan çok kişi var. İşin içinde İngiliz parasının olduğu kesin. Wolff Metternich bu gelişmeden sonra bir parça sarsılarak kendisine geldi. Dün ona çok dostane bir şekilde, Türklere karşı uzlaşmacı bir tutum takınmasının iyi olacağını söyledim. O da bunu istiyor. Elbette yalnızca korktuğu için. Hükûmetin ve Boğaziçi'ndeki Alman unsurunun tehditlerine karşı en güvenli koruma faktörü olan donanma kontrolüm altında olduğu için, başına gelebilecekleri göz önünde bulundurarak dostluğuma önem veriyor. Humann

64 Hopman, Tagebücher, s. 849.
65 Ayrıntılı bilgi için bk.: Arif Cemil, I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa, Arba Yayınları, İstanbul 1997. , s. 383-393; Samih Nafiz Tansu, İki Devrin Perde Arkası. Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
66 PA AA, R 20069, Büyükelçi'den Dışişleri Dairesi'ne, 07.09.1916; Feldmann, s. 102ff.

Berlin'den karamsar şeyler yazıyor."[67]

Alman karargâhını ziyaret etmekteki tek amacı Metternich sorununu çözmek olan Enver Paşa, 11 Eylül akşamı bir araya geldiği Kaiser'den Metternich'in görevden alınmasını talep etmiş, hatta bunu iki ülke arasındaki ilişkilerin devam ettirilmesi için şart koşmuştur. Humann'ın bu yöndeki isteğini dinlemek dahi istemeyen Kaiser, Enver Paşa'nın ültimatom niteliğindeki talebi karşısında Metternich'in görevden alınmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Yakup Cemil'in aynı gün sabah saatlerinde İstanbul'da kurşuna dizilmesi de tesadüf olmasa gerektir.

Souchon'a gönderdiği 25 Eylül 1916 tarihli yedi sayfalık mektubunda Berlin'deki girişimleri hakkında kapsamlı bilgi sunan Humann, Metternich'in çok yakında büyükelçilik görevinden alınarak yerine eski Büyükelçilik Müsteşarı Kühlmann'ın maslahatgüzar olarak atanacağını, Berlin'deki temasları sırasında hükûmet yetkililerini Büyükelçi Metternich'in İstanbul'da neden olduğu olumsuz durumun sürdürülemez olduğuna ikna etmeye çalıştığını, ancak Müsteşar Yardımcısı Zimmermann'ın da dâhil olduğu bazı kişileri ikna edemediğini, İngiltere muhipleri Dışişleri Müsteşarı Jagow, Sömürge Dairesi Müsteşarı Wilhelm Solf, Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Wilhelm von Stumm ve Şansölye Yardımcısı Karl Theodor Helfferich'in etkisi altında kalan Şansölye'nin dahi Metternich'i desteklediğini, Metternich'e verilen desteğin nedeninin yalnızca dayanışma duygusundan kaynaklanmadığını, bunun arkasında daha ziyade Şansölye'nin son dönemde Türkiye kurban edilerek İngiltere'yle uzlaşma sağlanması yönündeki siyasi eğiliminin, bir diğer ifadeyle "Savaş değil, dünya politikası" şablonuna dayalı o eski uğursuz siyasi gayretlerinin, daha bariz şekilde ifade edilecek olursa, hayali bir merkezi Afrika kolonisine sahip olma uğruna şarkın elden çıkarılması düşüncesinin yattığını belirtmiştir. Humann mektubuna şöyle devam etmiştir:

"Buradaki temaslarım sırasında şu önemli hususa dikkat çektim: Yönetici konumundaki Türk devlet adamlarını tanıyan bir kişi, bunların [Alman Askerî Ataşesi Otto von] Lossow, Humann ve Weitz [aracılığıyla] gizli bir şekilde dile getirdikleri ve derhâl gerekçelendirdikleri isteklerinin sürekli olarak göz ardı edilmesi durumunda, Alman Hükûmetine karşı cephe alarak İmparatorluk temsilcisini günün birinde kapının önüne koyacağından bir an dahi tereddüt etmez. Nitekim, ne yazık ki böyle de oldu. [...] Ana Karargâhtaki Kabine Şefi Amiral v. Müller[68] bana, 'Ne yazık ki öngördüğünüz şey oldu. Enver Paşa Pless ziyareti sırasında Graf Metternich'in görevden alınmasını kesin bir şekilde talep etmiş. Hatta bunu, iş birliğinin devam ettirilmesi için şart koşmuş.' dedi.

Yaşanan anlaşmazlıkta esas mesele, Graf Metternich'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasıdır. Türkler de kesinlikle böyle düşünecek ve ona göre karar verecektir. Ancak Hükûmetimiz tarafından bulunan çözümün, İstanbul'daki hü-

67 Barch, N 156/18 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 10, 25.2-9.10.1916), Blatt 54.

68 Doğrudan Kaiser'e bağlı olan Donanma Kabinesi Şefi Amiral Georg Alexander von Müller (1854-1940).

kümet çevrelerini memnun etmeyeceği aşikârdır. Türk devlet yöneticileri büyükelçi olarak tecrübeli, kendisini kanıtlamış, uluslararası meseleler hakkında bilgi sahibi, her zaman için güvenilir bir danışman ve iş arkadaşı olacak birisini istemiştir. Türkler böylesine ideal bir büyükelçiyi, günün birinde başlatılacak olan barış müzakerelerini göz önünde bulundurarak istemiştir. [...] Türkler aradıkları özellikleri Kühlmann'da bulamayacaktır. Türkler Kühlmann'ı, bir yıl öncesine kadar Wangenheim'ın maiyetinde çok fazla övgüye değer bir rol oynamamış ve bunun da ötesinde bir parça 'İngiliz yanlısı bir genç' olarak görmektedir. Yeni temsilcinin maslahatgüzar seviyesinde olması ise Türklerin gururunu kıracaktır. Türkler bunu, müttefiklerinin kendilerine az değer verdiği şeklinde yorumlayacaktır. Şansölye'nin, Majesteleri [Wilhelm] tarafından hâlihazırda verilmiş olan atama emrini ne zaman yayınlayacağını henüz tespit edemedim. Bu işlem yapılır yapılmaz, mümkün olduğunca kısa bir süre içinde İstanbul'a dönebilmek için Kühlmann'la temasa geçeceğim."[69]

Sonuçta, Humann Metternich'in görevden alınması için Berlin'de yaklaşık iki ay boyunca gayret göstermesine rağmen başarılı olamamış, Enver Paşa bizzat en üst düzeyde devreye girmek zorunda kalmıştır. Bu da, onun adeta ölüm kalım meselesi olarak telakki ettiği bu konuya verdiği önemi ortaya koymaktadır. 30 Eylül'de Berlin'den sadrazama görevden ayrılma yazısını sunma talimatı alan Metternich, 3 Ekim'de Balkan treniyle İstanbul'dan ayrılmıştır.[70] Humann 13 Kasım'da Kühlmann'la birlikte Berlin'den İstanbul'a dönmüştür.[71] Bir süre sonra Kühlmann da Souchon ve Humann'la sorun yaşamaya başlamıştır. Souchon 4 Haziran 1917'de, "Humann'la uzun uzun Kühlmann hakkında konuştum, zira Büyükelçilikteki durum yavaş yavaş çok talihsiz ve dostane olmayan bir şekle dönüşmüştü. Yeniden neredeyse Metternich dönemine geri döndük. Kühlmann hiçbir iş yapmıyor ve karısı evde ölümcül hastayken, Bayan Sinisoğlu'yla yaşadığı coşkulu ilişki nedeniyle yoğun tepki çekiyor. [...] Bu konuyu herhangi bir önyargım olmaksızın Humann'a açtım. Daha önce burada görev yaptığı sırada çok çalışkan biri olan Kühlmann'ın görev yükümlülüğü hissine sahip olmadığına inanıyorum. Aile terbiyesinden yoksun bu tutumunun yanı sıra, bazen davranışlarında olması gereken düzgünlüğü de kaybediyor." ifadelerini kullanmıştır.[72]

Kühlmann eşinin 25 Haziran'da İstanbul'da vefat etmesinden sonra, 5 Ağustos'ta Dışişleri Müsteşarlığı görevine getirilmiştir. 28 Ağustos'ta Kühlmann'ın halefi olarak atanan Johann Heinrich Graf von Bernstorff, başına buyruk iş yapmasından şikâyetçi olduğu Humann'la anlaşmazlık yaşamaya başlamıştır. Souchon Ağustos 1917'de Enver Paşa'ya resmî bildirimde dahi bulunulmadan geri çağırılmış ve Eylül başında İstanbul'dan ayrılmıştır. İstanbul'daki destekçisini de

69 Barch, N 156/2, Blatt 20-23. Enver Paşa'nın Pless ziyareti için bk.: Kemal Özden, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu arasındaki Ziyaret Diplomasisi", Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 89-136, burada s. 99-104.
70 Barch, N 156/18, Blatt 71, 73.
71 Barch, N 156/19 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 11, 9.10.1916-6.3.1917), Blatt 15,30.
72 Barch, N 156/20 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 12, 9.3-31.8.1917), Blatt 51f.

kaybeden Humann, Kühlmann-Bernstorff ikilisinin girişimi ve Kaiser'in onayıyla Berlin'e geri çağrılmış ve 27 Kasım 1917'de İstanbul'dan ayrılmıştır.[73] Kühlmann ve Bernstorff dönemlerinde İstanbul'da geçirdiği yaklaşık bir yıl boyunca rutin istihbarat işleri haricinde önemli bir rol oynama fırsatı yakalayamayan Humann, savaş sonrasında Almanya'ya sığınan Enver Paşa ve diğer İttihatçılara yardım elini uzatan ilk kişi olmuştur. Humann-Enver ikilisi 1919-1921 arasında savaş sonrasının çok farklı şartları altında, Berlin-Moskova-Ankara üçgeninde son ortak rolünü oynamıştır.

Sonuç

Almanya'nın Osmanlı Devleti ile 2 Ağustos'ta gizli ittifak anlaşması imzalamasının öncelikli nedeni, Türkiye'nin Rusya'ya hızla savaş ilan etmesinin sağlanmasıdır. Büyük Amiral Tirpitz bu nedenle 3 Ağustos'ta, Karadeniz'e açılarak Rusya'ya saldırması öngörülen Goeben ve Breslau savaş gemilerine İstanbul'a hareket emri vermiştir. İki geminin Çanakkale Boğazı'ndan geçirilerek İstanbul'a getirilmesi, Enver-Humann ikilisi tarafından gerçekleştirilen gizli operasyon sonucunda bir haftada tamamlanmıştır. İstanbul'daki öncelikli görevi Enver Paşa üzerindeki etkisini kullanarak Berlin'den gelen talimatların uygulanmasını sağlamak olan Humann ilk görevinde, ittifak anlaşmasının avantajlarından biran önce faydalanmak isteyen Enver Paşa'yı ikna etmek için özel bir gayret göstermek zorunda kalmamıştır. Zira İngiltere, Rusya ve Fransa'nın yanı sıra Bulgaristan ve Yunanistan gibi iki küçük devlete dahi yaptığı ittifak önerilerine olumsuz cevap alan Osmanlı Devleti, bu operasyon sonucunda Almanya gibi güçlü bir müttefike sahip olduğunun ilk işaretini vermiş, köhnemiş durumdaki Türk donanmasına fiilen iki modern savaş gemisi dâhil etmiş ve tek hedefi Osmanlı topraklarını paylaşmak olan İtilaf Devletlerine karşı caydırıcılık gücünü önemli ölçüde artırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya saldırmasını sağlamak ise, ilk operasyon kadar kolay ve hızlı olmamıştır. Zira gerekli hazırlıklar yapılmazdan önce Türkiye'nin savaşa girmesine karşı çıkan Enver Paşa, devreye giren Humann'ın gayretlerine rağmen haklı güvenlik gerekçelerini ileri sürerek Almanya'nın yoğun baskısına mümkün olduğunca uzun bir süre direnmiştir. Bunu yaparken, Büyükelçi Wangenheim'ın saldırının sorumluluğunu Osmanlı Devleti'ne yüklemek için talep ettiği 22 Ekim tarihli emri imzalamamıştır. Souchon'a önce sözlü emir, ardından saldırı kararını amiralin takdirine bıraktığı yazılı bir emir vererek hem Osmanlı Hükûmetine hem de Alman tarafına emrivaki yapmıştır.

Tirpitz'in 14 Ağustos'ta Souchon'a ilettiği Süveyş Kanalı harekâtı önerisini, Humann ve Souchon'un girişimi üzerine iki gün sonra düzenlenen toplantıda yıldırım hızıyla kabul eden Enver Paşa, aciliyet arz etmeyen bu harekâtın uygulanmasına ilişkin planları yapmaya başlamışsa da harekete geçmek için Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girmesini beklemiştir. Enver Paşa'nın öne-

73 Barch, N 156/20, Blatt 64,76; Barch, N 156/21 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 13, 31.8-18.11.1917), Blatt 2.

riyi bu denli hızlı bir şekilde kabul etmesinde, mümkün olduğunca çok İngiliz birliğini Mısır'da meşgul ederek düşmanın Çanakkale'ye çıkartma kuvveti göndermesini engellemek istemesi de rol oynamıştır. Enver Paşa'nın, Sanders'in savaşın başlangıcında Avrupa'da Rusya'ya karşı kara cephesi açılması yönündeki riskli önerisine karşı çıkması, son derece isabetli bir karar olmuştur.

Enver-Humann ikilisinin savaşın gidişatını değiştiren operasyonu, İstanbul-Berlin ikmal hattının açılmasının zorunlu hâle geldiği Çanakkale kara savaşları sırasında Bulgaristan'ın Merkezî evletler İttifakına dâhil edilmesidir. Başlangıçta Trakya'da Midye-Enez hattının kuzeyindeki toprakları talep eden Bulgaristan, Enver Paşa ve Humann'ın bizzat devreye girmesi sonucunda Tunca ve Meriç nehirlerinin batısında kalan dar şerit verilerek ikna edilmiştir. İstanbul-Berlin ikmal hattının açılmasından sonra, Çanakkale'de çok sınırlı bir alana sıkışmış olan İtilaf güçleri birkaç ay içinde geri çekilmiştir. Merkezî Devletler Çanakkale kara savaşlarını, psikolojik etkisi yüksek bir zaferle sonuçlandırmıştır.

Humann ittifak ilişkisi çerçevesinde Almanya ve Türkiye'nin ortak çıkarları için gerekli olan ilk dört görevi Enver Paşa'yla uyum içinde çalışarak yerine getirmiştir. Almanya'nın İtilaf Devletleriyle ayrı barış anlaşması imzalayarak savaştan çekilmesine ilişkin olarak Almanya'da sürdürülen tartışmalar ve ortaya çıkan kutuplaşmalar, İstanbul'a da yansımıştır. Bu bağlamdaki en olumsuz gelişme, barış anlaşması görüşünü hararetle savunan Metternich gibi Türkiye karşıtı emekli bir diplomatın İstanbul'a büyükelçi olarak atanması olmuştur. Almanya-Türkiye ittifakının bozulmasına radikal bir şekilde karşı olan Humann ve Enver Paşa, bu defa Metternich'in görevden alınması ortak paydasında birleşmiştir. Metternich'in görevden alınması için Berlin'de üst düzeyde girişimlerde bulunan Humann, barış yanlılarının etkisi altında kalan Kaiser'in tepkisiyle karşılaşmıştır. Sorun, Berlin'den gelen olumsuz haberler üzerine ani bir kararla Pless'e giden Enver Paşa'nın Kaiser'le gerçekleştirdiği görüşmede Enver-Humann ikilisinin istediği şekilde çözülmüştür. Humann bu hamlesinin bedelini, Kasım 1917'de Kaiser tarafından Berlin'e geri çekilerek ödemiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri
Bundesarchiv (BArch)
N 156/2 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatdienstliche Korrezpondenz mit Vorgesetzten und Kameraden, 14.8.1914-23.11.1923).
N 156/3 (Nachlass Wilhelm Souchon, Amtliche Korrespondenz mit Kaiser Wilhelm II, 24.9-25.11.1914).
N 156/11 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 3, 30.8-9.12.1914).
156/12 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 4, 9.12.1914-2.3.1915).
N 156/15 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 7, 4.7-8.9.1915).

N 156/16 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 8, 8.9-24. 11.1915).
N 156/17 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 9, 24.11.1915-25.02.1916).
N 156/18 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 10, 25.2-9.10.1916).
N 156/19 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 11, 9.10.1916-6.3.1917).
N 156/20 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 12, 9.3-31.8.1917).
N 156/21 (Nachlass Wilhelm Souchon, Privatkorrespondenz mit seiner Ehefrau Violet, Bd. 13, 31.8-18.11.1917).
N 247/87 (Nachlass Hans von Seeckt. Privatdienstliche Korrespondenz).
N 247/175 (Nachlass Hans von Seeckt, Fritz Tschunke, “Befreiung Enver Paschas aus litauischer Gefangenschaft im April 1919”).
Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA)
R 1914 (Die deutsche Orient-Politik 1911.01-1915.05).
R 20069 (Die deutsche Orient-Politik 1915.06-1916.12).
R 20190 (Die deutsche Orient-Politik 1915.06-1916.12).
R 22402 (Die deutsche Orient-Politik 1911.01-1915.05).
Manuscripts and Archives, Yale University Library
Ernst Jäckh Papers (MS 467)
Yayınlanmış Kaynaklar
Arif Cemil, I. Dünya Savaşı’nda Teşkilat-ı Mahsusa, Arba Yayınları, İstanbul 1997.
Blücher, Wipert von, Deutschlands Weg nach Rapallo. Erinnerungen eines Mannes aus dem zweiten Gliede, Limes Verlag, Wiesbaden 1951.
Cemal Paşa (Yayına Hazırlayan Metin Martı), Hatırat, Arma Yayınları, İstanbul 1996.
Enver Pascha, Um Tripolis, Feldausgabe, Hugo Bruckmann Verlag, München 1918.
Feldmann, Otto von (Herausgegeben und bearbeitet von Peter von Feldmann), Türkei, Weimar, Hitler. Lebenserinnerungen eines preußischen Offiziers und deutschnationalen Politikers, Edition Winterwork, Borsdorf 2013.
Geiss, Imanuel (Bearbeitet und eingeleitet von), Julikrise und Kriegsausbruch. Eine Dokumenten-sammlung. Band II, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, Hannover 1964.
Hafız Hakkı Paşa’nın Sarıkamış Günlüğü (Yayınlayan: Murat Bardakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
Hanioğlu, M. Şükrü (Yayına Hazırlayan), Kendi Mektuplarında Enver Paşa, Der Yayınları, İstanbul 1989.
Hopman, Albert (Im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes herausgegeben von Michael Epkenhans), Das ereignisreiche Leben eines ‘Wilhelminers’. Tagebücher, Briefe, Aufzeichnungen 1901 bis 1920, R. Oldenbourg Verlag, München 2004.
Hopman, Admiral [Albert], Das Kriegstagebuch eines deutschen Seeoffiziers,

August Scherl, Berlin 1925.
Jäckh, Ernst, Der goldene Pflug. Lebensernte eines Weltbürgers, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1954.
Karabekir, Kazım, Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik. Cilt 2, Emre Yayınları, İstanbul 1995.
Karabekir, Kazım, Günlükler (1906-1948). 2 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
Kühlmann, Richard von, Erinnerungen, Schneider Verlag, Heidelberg 1948.
Moltke, Helmut von (Herausgegeben und mit eiem Vorvort versehen von Eliza von Moltke), Erinnerungen, Briefe, Dokumente. 1877-1916, Der Kommende Tag A.-G. Verlag, Stuttgart 1922.
Sabis, Ali İhsan, Harp Hatıralarım. Birinci Cihan Harbi. Birinci Cilt: Birinci Cihan Harbinden Evvelki Hadiseler. Harbin Zuhuru ve Seferberlik İlanı. Harbe Nasıl Sürüklendik?, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.
Sabis, Ali İhsan, Harp Hatıralarım. Birinci Cihan Harbi. İkinci Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1990.
Sanders, Liman von, Fünf Jahre Türkei, Verlag von August Scherl, Berlin 1920.
Souchon, Wilhelm, "Der Durchbruch S.M. Schiffe 'Goeben' und 'Breslau' von Messina nach den Dardanellen", Eberhard von Mantey (Herausgegeben von), Auf See unbesiegt. Erlebnisse im Weltkrieg. Erzählt von Mitkämpfern. Erster Band, J.F. Lehmanns Verlag, München 1922, s. 17-31.
Tansu, Samih Nafiz, İki Devrin Perde Arkası. Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
Tirpitz, Alfred von, Erinnerungen, Neue durchgesehene Auflage, Verlag von K.F. Koehler, Leipzig 1920.
Tirpitz, A. von, Politische Dokumente. Band 2. Deutsche Ohnmachtspolitik im Weltkriege, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg/Berlin 1926.
Walravens Hartmut (Hrsg.), Friedrich Perzynski (1877-1962?). Kunsthistoriker, Ostasienreisender, Schriftsteller. Leben-Werk-Briefe, Wagener Edition, Melle 2005.

İnceleme ve Araştırmalar

Akbay, Cemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ile Savaşa Girişi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.
Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi. Cilt: III. 1914-1918 Genel Savaşı. Kısım: I. Savaşın başından 1914-1915 kışına kadar, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi. Cilt: III. 1914-1918 Genel Savaşı. Kısım: II. Çanakkale vuruşmaları ve onların tepki ve sonuçları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
Feldman, Gerald D., Hugo Stinnes. Biographie eines Industriellen. 1870-1924, Verlag C.H. Beck, München 1998.
Giessler, Klaus Volker, Die Institution des Marineattachés im Kaiserreich, Harald Boldt Verlag, Boppard am Rhein 1976.
Gottschlich, Jürgen, Beihilfe zum Völkermord. Deutschlands Rolle bei der Vernichtung der Armenier, Lizenausgabe für die Bundeszetrale für politische Bil-

dung, Bonn 2015.
Kılıç, Sezen, “Alman Deniz Ataşesi Humann’ın Mektuplarında Enver Paşa”, Bilig, Bahar 2016/Sayı 77, s. 109-130.
Mäkelä, Matti, Souchon der Goebenadmiral greift in die Weltgeschichte, Vieweg Verlag, Braunschweig 1936.
Mäkelä, Matti, Auf den Spuren der Goeben, Bernard & Graefe Verlag, München 1979.
Özden, Kemal, “Enver Paşa’nın Berlin’den Moskova’ya Geçme Girişimleri (1919-1920)”, İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu. 25 Kasım 2014 Ankara. Bildiriler. Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 185-250.
Özden, Kemal, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu Arasındaki Ziyaret Diplomasisi”, Uluslararası Birinci Dünya Savaşı’nın 100. Yılı Sempozyumu Bildiriler Kitabı. Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 89-136.
Özden, Kemal, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Merkezi Devletler Arasında Yaşanan Dobruca İhtilafları”, Çelik, Duygu Türker (Yayına Hazırlayan), Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu. 04-06 Ekim 2017 Köstence. Bildiriler. Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2019, s. 595-622.
Wolf, Klaus, Gallipoli 1915. Das deutsch-türkische Militärbündnis im Ersten Weltkrieg, Report Verlag, Sulzbach/T. und Bonn 2008.

SEFERBERLİKTEN DENİZ ZAFERİNE ÇANAKKALE'DE UZAKLARI GÖRME ÇABASI: OSMANLI'NIN HAVADAN KEŞİF GÖZETLEME HAREKÂTI

EMİN KURT

SEFERBERLİKTEN DENİZ ZAFERİNE ÇANAKKALE'DE UZAKLARI GÖRME ÇABASI: OSMANLI'NIN HAVADAN KEŞİF GÖZETLEME HAREKÂTI

Emin KURT*

Özet

Birinci Dünya Savaşı boyunca Çanakkale Cephesi'nde icra edilen hava harekâtının üç safhada incelenmesi gerekir. Birinci safha; Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından deniz savaşının kazanılmasına kadar geçen dönemdir. İkinci safha; deniz zaferinden kara savaşlarının sonuna kadar olan tarih aralığını kapsamaktadır. Son dönem ise kara savaşlarının bitiminden 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'ne kadar olan dönemdir. Her safha, hava harekâtı açısından farklı önceliklere sahiptir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan ettiği 3 Ağustos 1914 tarihinden Çanakkale Deniz Zaferi'nin kazanıldığı 18 Mart 1915 tarihine kadar geçen 227 günlük dönemde, Boğaz önü adalarını ve İtilaf Devletleri Donanmasını gözetleme ve keşfe yönelik yaptığı hava faaliyetleri incelenecektir.

Çanakkale Boğazı, devletin kalbi olan başkente yakınlığı nedeniyle Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir önemde değerlendirilmiştir. Deniz gücünün hâkimiyetinden beri Boğaz'ı geçilmez kılmak için birçok tabya yapılmış hem boğazın hem de başkentin güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır.

İlk başarılı insanlı uçuşun üstünden on yıl geçmeden uçaklar savaş alanlarında yer almaya başlamış ve bu deneyimi ilk yaşayan da Osmanlı Devleti olmuştur. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında uçakların önemini yaşayarak öğrenen Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra ilan ettiği seferberlik ile silahlı hazırlığa başlamıştır. Bu kapsamda Çanakkale Boğazı artan bir öneme sahip olmuştur. Boğaz'ın korunmasında ileri gözetlemenin öneminin farkında olan Osmanlı Devleti elindeki sınırlı sayıda uçağın büyük bölümünü Boğaz'a ayırmıştır.

Seferberliğin ilanından kısa bir süre sonra Çanakkale Boğazına görevlendirilen uçaklar ile boğaz önü adaları, bu adalar ve çevresindeki askerî yığınaklar keşfedilmeye ve hasımların maksat ve niyetleri yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Çanakkale Boğazı'na ilk uçak konuşu 17 Ağustos 1914 tarihinde gerçekleşmiştir. İleri tarihlerde 1. Tayyare Bölüğü ismini alacak olan bu küçük birlik, Osmanlı Havacılık tarihinin ilk harekât birliği olma özelliğine de sahiptir. Çanakkale Deniz Zaferi'nin kazanıldığı tarihe kadar yapılan keşif uçuşları ile Boğaz önünde İtilaf Devletleri donanmasının yığınağı ve harekâtı gözlenmeye çalışılmıştır. Almanya'dan hiçbir uçak desteğinin sağlanamadığı bu dönemde elde sınırlı sayıdaki uçak ile hava şartlarının imkân verdiği her zaman keşif uçuşları

* Dr.(E) Hv.Svn.Alb., MSÜ Misafir Öğretim Görevlisi, jagdhound@hotmail.com

yapılmıştır. Bu kapsamda 18 Mart 1915 sabahı deniz harekâtının başladığı keşfi ve bilgisi de uçak gözetlemesi ile elde edilmiş ve daha İtilaf Donanması göz menziline girmeden savunucuların hazır olmaları sağlanabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Tayyare, Uçak, Keşif, Hava Kuvvetleri

ATTEMPTS TO CAPTURE A FARAWAY LOOK FROM MOBILIZATION TO THE NAVAL VICTORY; OTTOMAN AIRBORNE RECONNAISSANCE AND SURVEILLANCE CAMPAIGN

Airborne campaign conducted at Çanakkale Front during the World War I should be studied by three phases. First phase: is the stage from the Ottoman mobilization announcement to the victory. Second phase: is the stage from naval victory to the end of the battles on land. The final phase is the term from the end of the battles on the land to the Armistice of Mudros signed on October 30, 1918. Each phase includes different priorities with regard to airborne campaign.

We will research into the Ottoman Airborne Reconnaissance and Surveillance activities over the Boğazönü Islands and over the navy of the Entente Powers, within the 227 days' term from the Ottoman announcement of mobilization on August 03, 1914 to the Çanakkale Naval Victory on March 18, 1915.

The Strait of Çanakkale, had a specific importance due to its location close to the capital thus the heart of the state. Since the supremacy of the Naval Force, many redoubts were constructed in order to make the Strait impassable and to ensure the security of the Strait, all of which aimed the security of the capital city.

Following first successful manned flight, in less than a ten years' period, aircraft took their places in the battlefields and the Ottoman were the first to experience the aircraft at wars. Having experienced the significance of the aircraft during the Italo-Turkish War (1911-1912) and the Balkan Wars, the Ottoman started armament preparations with their announcement of mobilization immediately after the beginning of the World War I. Within this context the Strait of Çanakkale was of an increasing importance. The Ottoman was aware of the significance of observation and surveillance activities for the protection of the Strait and they reserved most of the limited aircraft they had for the Strait.

Immediately after the announcement of the mobilization, by means of the aircraft deployed to the Strait of Çanakkale, reconnaissance over the

Boğazönü Islands; the military buildup at these Islands and their vicinity was conducted; in an attempt to interpret the purposes and intentions of the enemy.

In line with those attempts, first aircraft was deployed to the Strait of Çanakkale on August 17, 1914. This small aviation unit, which would later be named as 1st Aviation Company, was the first air operations unit of the Ottoman aviation history. With the reconnaissance flights until the Naval Victory of Çanakkale, this airborne unit aimed to observe the Entente Navy's buildup and their campaign at Boğazönü. As long as the weather conditions allowed, reconnaissance flights were continuously conducted by the limited number of the aircraft as there were not any German aircraft support provided at that time. On the morning of March 18, 1915, aerial reconnaissance and surveillance obtained the data indicating that the naval campaign started, and thanks to the data preparations of defense force were ensured even before the Entente Navy entered their visual range.

Keywords: Battles of Çanakkale, Aircraft, Plane, Reconnaissance, Air Force

SEFERBERLİKTEN DENİZ ZAFERİNE ÇANAKKALE'DE UZAKLARI GÖRME ÇABASI: OSMANLI'NIN HAVADAN KEŞİF GÖZETLEME HAREKÂTI

1911 yılında kuruluş çalışmalarına başlanan Türk havacılığı, ilk savaş deneyimini Balkan Savaşları sırasında yaşadı. Bu deneyim, Türk havacılarını savaş deneyimi yaşayan birkaç ülke havacısından birisi hâline getirdi. Bu savaş sırasında elde edilen keşif ve gözetleme deneyimleri ileride ve özellikle de Çanakkale Savaşı sırasında kendilerinden beklenen görevlerin etkinliğini arttıran çok önemli tecrübeler kazanmalarını sağladı. Bu tecrübelerin aksine Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı başında yeterli havacılık teşkilatına sahip değildi. İstanbul Uçuş Okulunda bulunan 9 uçak, ülkenin tüm hava gücünü teşkil ediyordu. Bu uçaklardan altısı kara, üçü ise deniz uçağıydı.[1]

Hava gücü olarak balonu ilk kez 1884'de Afrika'da kullanmaya başlayan İngiltere, 1890'da Balon Bölümünü ve Kraliyet Balon Fabrikasını kurdu. Bu fabrika 1910'da uçak fabrikasına dönüştürüldü. İngiliz hava gücü ise 1910 yılında Hava Taburu olarak kuruldu ve teşkilat 1912'de yılında Royal Flying Corps (RFC-Kraliyet Uçan Kolordu) adını aldı.[2] Ağustos 1914'de Kraliyet Uçan Kolordu 63 uçağa sahipti.[3] İngiliz deniz hava gücü, 1914'de Royal Navy Air Service

1 Emin Kurt, Mesut Güvenbaş, Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s.33. Türk uçaklarının özellikle İkinci Balkan Savaşı sırasında çok önemli rol oynadıkları yabancı kaynaklarda da yer almaktadır. Jeremy Black, çalışmasında konuyu "Türk uçakları, İkinci Balkan Savaşı'nda (1913) çok daha önemli bir rol oynadı." cümlesi ile açıklamaktadır. Jeremy Black, Air Power: A Global History, The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., London, 2015, s.18.
2 Black, age., s. 12-15.
3 Martin Van Creveld, The Age Of Airpower, PublicAffairs, New York, 2011, s. 15.

(RNAS-Kraliyet Deniz Hava Servisi) adıyla düzenlendi.[4] Aynı yıl Churchill'in aktif desteğiyle Eastchurch deniz hava istasyonu, telsizli İngiliz uçaklarının yer gözlemcileriyle iş birliği yaptığı savunma sistemini yarattı. Savaşın başlangıcında, Kraliyet Deniz Hava Servisi; 39 uçak, 52 deniz uçağı, yedi hava gemisi ve yaklaşık 120 pilot içeriyordu.[5]

İlk Fransız askerî uçağı 1909'da Savaş Bakanlığı tarafından satın alınan bir Wright Flyer'dı, Fransızlar resmen pilotları 1910'da eğitmeye başladılar ve aynı yaz Picardi'deki ordu manevralarında uçak kullandılar. 1910 yılında Fransız hava gücü bağımsız bir kuvvet olarak kuruldu. 1912'de ordunun Versailles, Rheims ve Lyons'da üç hava komutanlığı vardı. 1913'te de deniz havası servisi kuruldu.[6] Fransız havacılar ilk keşif görevini Fas'ta 14 Ekim 1911'de gerçekleştirdi. Havadan yere iletişim olmadığı için yapılan keşif bilgilerinin iletilmesi için uçağın yere inmesi gerekiyordu. Fransız havacılar ilk yangın bombalarını 1913'de aynı ülkede kullandılar. Fransızlar deniz uçağı taşıyabilen ilk savaş gemisine sahipti. Aralık 1911'de değiştirilen Foudre Ağustos 1912'de aktif olarak hizmete girdi ve 1914'te dört deniz uçağı taşıyabiliyordu.[7] Savaş başında Fransa, 216 askerî uçağa ve havacılık servisinde görev yapan 4.343 personele sahipti.[8]

Tüm bu hava gücü varlığı, 1909 yılında İtalyan Giulio Douhet tarafından kaleme alınmış bazı kullanım prensipleri olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'na keşifler dışında uçağın nasıl kullanılabileceğine dair çok az fikir sahibi olarak girdi.[9]

Çanakkale'nin Donanma ile Zorlanmasında Hava Gücünün Etkisi

Çanakkale Boğazı'nın donanma gemileri ile zorlanarak geçilmesi ve Osmanlı Devleti'nin savaş dışı bırakılması düşüncesi, Kasım 1914 tarihinde ilk kez Donanma Bakanı Winston Churchill tarafından gündeme getirildi. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Antwerp, Namur ve Liege'deki tahkimatlara karşı Alman topçularının elde ettiği başarı, Churchill'i oldukça etkilemişti. Aynı başarının Çanakkale tahkimatlarına karşı donanma gemileri ile elde edilebileceğine inandı. Bu düşüncesini ordularda göreve başlayan uçakların havadan yapacakları keşif ve ateş yönlendirmesi ile donanma gemilerinin ateş etkinliğini arttıracağına olan inancı destekledi.[10]

Churchill, 10 Şubat 1914'de Deniz uçaklarına olan güvenini şu sözlerle dile getirmiştir: "Kara uçaklarının mevcudiyeti hiçbir zaman taşıdığı torpidolar ile gemilere operasyon yapabilecek deniz uçakları kadar önemli olmamıştır. Deniz uçaklar ciddi mesafeden düşman gemilerini keşfetme hususunda karada konuşlu uçaklardan daha büyük esnekliğe sahiptir ve bu görevlerini karada

4 John Buckley, Air Power In The Age Of Total War, UCL Press, London, 1999, s. 35.
5 Black, age., s. 19.
6 James L. Stokesbury, Short History of Air Power, William Morrow and Company, Inc.,New York, 1986, s. 17-18.
7 Black, age., s. 18-20.
8 C.G. Grey, Jane's Fighting Aircraft of World War One, Military Prress, 1990, s. 34.
9 Alan Stephens, The War in the Air 1914–1994, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 2001, s. 14.
10 H. A. Jones, The War in the Air: Being the Story of The Part Played in the Great War by the Royal Air Force, Vol.:II, Clarendon Press, Oxford, 1928, s. 6-7.

konuşlu gerek tüfek gerekse top atışlarına maruz kalmadan gerçekleştirebilirler."[11] Ancak Churchill gözden kaçırdığı Çanakkale Cephesi'nde görev yapacak uçakların kendisinin çok önem verdiği torpidoları kullanmaktan mahrum olduğu kadar hava savunma silahlarının menzilleri içinde görev yapmak zorunda kalacakları gerçeğidir.

Çanakkale Savaşı donanma ve hava gücünün beraber görev yapacağı tarihin ilk müşterek harekât olacaktı.

Seferberlikten Osmanlı Devletinin Savaşa Girişine Kadar Osmanlı Hava Faaliyeti (3 Ağustos -1914- 1 Kasım 1914)

1 Ağustos'ta Almanya, Fransa, Belçika'nın seferberlik ilân etmesi ve Avrupa'da savaşın başlaması üzerine Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914 pazar günü saat 09.00'dan itibaren genel seferberlik ilan etti ve 3 Ağustos 1914 Pazartesi seferberliğin birinci günü olarak kabul edildi. [12]

Bazı kaynaklarda seferberliğin ilanından hemen sonra Çanakkale'ye bir, İzmir'e iki uçak gönderildiği, ancak gönderilen uçakların görev yapamamaları nedeniyle geri çağrıldığı bilgisi yer almaktadır. Bu bilgiyi destekleyici mahiyette kaynak tespit edilememiştir.[13]

Osmanlı Başkomutanlığından 16 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderilen emirde; Çanakkale'ye bir uçak gönderileceğinden bahisle, uçağın orada kalacağı, her gün Boğaz dışına kadar uçarak keşif yapacağı bildirilmiştir. Uçağın inebilmesi için alan ve korunması için bir barınak hazırlanması emredilmiştir.[14] Bu emirden Osmanlı Başkumandanlığının, Çanakkale Boğazı'nın muhtemel bir harekât alanı olabileceğini değerlendirdiği görülmektedir. Şüphesiz ki 1911-1912 Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyan donanması tarafından Boğaz'ın ablukaya alınmış olması bu değerlendirmede göz önüne bulundurulmuş olmalıdır.

11 Black, age., s. 19.
12 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Gnkur. Matbaası, Ankara, 1970, s. 222.
13 Mazlum Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi: 1914-1916 İkinci Kitap Birinci Cilt, Hava Basımevi, Eskişehir, 1951, s.26. Birinci Dünya Harbi, IX. Cilt, Türk Hava Harekâtı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969, s. 25. Bu eser bundan sonraki atıflarda "Hava Harekâtı" kısaltması ile kullanılacaktır.
14 Gnkur. Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu (BDH), Klasör (K): 4669, Dosya (D): H-1, Fihrist (F): 1-47; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V. Cilt I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012. s.25. Bundan sonraki atıflarda; "Çanakkale Cephesi" ismiyle kısaltılmış olarak kullanılacaktır.

Pilot Üsteğmen (Ütğm.) Fazıl Bey[15], 17 Ağustos 1914'te Nieuport 6H[16] model tek kişilik bir deniz uçağı ile Çanakkale'ye gönderildi.[17] Bazı kaynaklarda uçağın aynı gün Çanakkale'ye ulaştığı bilgisi yer alırken,[18] bazı kaynaklar ikinci denemeden sonra 25 Ağustos tarihinde Çanakkale'ye ulaşabildiği bilgisini vemektedir.[19] Başkomutanlıktan Çanakkale'ye gönderilecek uçağın deniz uçağı olduğu belirtilmemiş olmasından dolayı şehrin yakınında hastane tepesinde iniş meydanı hazırlanması çalışmalarına başlanmış ve deniz uçağı için herhangi bir önlem alınmamıştı.[20] Nara burnuna bağlanan uçak burada bir koruma hangarı bulunmadığı için gece açıkta kalmış ve üzeri örtülerek korunmaya çalışılmıştır. Peşinden, Deniz Tayyare Mektebinden Yüzbaşı (Yzb.) Hüseyin Sedat Bey'in de, rasıt ve müfreze komutanı olarak Nara'ya gönderilmesine karşılık uçağın tek kişilik olması nedeniyle pilot Ütğm. Fazıl Bey yalnız görev yapmak zorunda kaldı. [21]

19 Ağustos 1914'te Başkomutanlık tayyare ile Çanakkale bölgesinde keşif yapılmasını istemiştir.[22] Çanakkale Boğaz girişinde hava keşfi yaptırılmak istenmişse de pilot, uçağın bir gün açıkta kalması nedeniyle pervane ve motorda arıza bulunduğundan uçmanın mümkün olamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Müstahkem Mevki Komutanı Cevat (Çobanlı) Bey durumu Başkomutanlığa; "Daha önce bilgi alınamaması nedeniyle gelen tayyare için sahilde gerekli hangar hazırlanmadığından ve tayyarenin dün geceyi açıkta geçirmesi nedeniyle tayyareci subay pervane ve motorun bozukluğundan şikâyet ederek uçmaktan kaçınıyor. Zaten gelen kişilerden biri daha önce burada bir ay kaldığı hâlde bir defa bile uçamamıştır. Buraya iş görecek bir tayyare ile bir tayyarecinin gönderilmesi şu anda burada bulunan tayyarenin sökülüp vapurla İstanbul'a nakline izin verilmesi arz edilir."[23] ifadeleriyle bildirmiştir. Bu yazıdan, uçağın Çanakkale'ye gelişinden itibaren bir ay süre ile uçuş yapmadığı anlaşılmaktadır. Cevat Bey, bir ay önce gelen pilot ifadesi ile

15 Mehmet Fazıl Bey; 1889'da İşkodra'da doğmuştur. 1910'da Harp Okulundan mezun olmuş ve 25 Temmuz 1912 tarihinde hava sınıfına geçmiş, İngiltere'ye pilot eğitimine gönderilmiştir. Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine eğitimini yarıda bırakarak yurda dönmüş, pilot eğitimini Ayastefanos Tayyare Mektebi'nde tamamlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda pilot ve bölük komutanı olarak görev yapmıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İzmir'de toplanan hava birliklerinin grup komutanlığını üstlenmiş ve 27 Ocak 1923 tarihinde öğrencisi ile çıktığı eğitim uçuşunda şehit olmuştur. H. İbrahim Fırtına (Yay.Haz.), Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2009, s. 33. 25 Ekim 1918 tarihinde İstanbul'a yapılan son hava saldırısında beş İngiliz uçağına karşı tek başına mücadele etmiş ve ağır yaralanmıştır. Şehadet tarihi olan 27 Ocak uzun yıllar Hava Şehitlerini Anma Günü olarak kutlanmıştır. Bk.: Emin Kurt, Mesut Güvenbaş, Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

16 Nieuport H6 uçağı: Bir kişilik deniz keşif ve eğitim uçağıdır. 100 beygir gücünde Gnome motora sahip olan uçak silahsızdır ve 3.000 metreye kadar çıkabilmektedir. Dönemin Yeşilköy Tayyare Mektebi Müdürü Fransız Binbaşı De Goys'un önerisi üzerine Levaussaur isimli Fransız pilot tarafından biri tek, diğeri iki kişilik iki Nieuport deniz uçağı Haziran 1914 tarihinde İstanbul'a getirilerek gösteri uçuşu yapmıştır. Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun genel seferberlik ilanından sonra Fransız havacılar uçakları İstanbul'da bırakarak ülkelerine dönmüşlerdir. Osmanlı Hükûmetince her iki uçağa el konulmuş ve iki kişilik Nieuport 7H uçağına "Mahmut Şevket Paşa" ismi verilmiştir. Çanakkale Savaşı sırasında Çanakkale Deniz Tayyare Müfrezesinde görevlendirilen uçaklar, daha sonra Yeşilyurt Deniz Tayyare Mektebi'nde kullanılmış ve 1915 yılı sonlarında hizmet dışı bırakılmıştır. Uçak Albümü 1912-2009, Hv.K. Basımevi, Ankara, 2009, s. 9.

17 ATASE, BDH; K: 4669, D: H-1, F: 1-49.

18 Yavuz Kansu, Sermet Şenöz, Yılmaz Öztuna, Havacılık Tarihinde Türkler, Cilt: 1, Hv.Bas. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1971, s. 172. Cenk Avcı, Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2009, s. 7.

19 Keyüsk, age., s. 27; Hava Harekâtı, s. 25.

20 Deniz uçağının Çanakkale'ye gelişi ve konuşlandığı yer, Çanakkale İngiliz Elçiliğinde Konsolos Yardımcısı olarak görev yapan ve aslında Türk kuvvetleri hakkında casusluk yapan Charles Palmer tarafından gözlemlenmiş ve İngiliz Donanmasına rapor edilmiştir. Hugh Dolan, Gelibolu Çıkarmalarının Anlatılmamış Öyküsü, 36 Gün, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 6, 7.

21 Ajun Kurter, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi 1914-1916, Cilt:2, Hv.K. Basımevi, Ankara, 2009, s. 24.

22 Çanakkale Cephesi, s. 25.

23 ATASE, BDH; K: 4669, D: H-1, F: 1-52.

Üstğm. Fazıl Bey'i kast ediyor olmalıdır. Bu durum, uçağın hava şartlarına maruz kalmasından motor ve kanat bez kaplamalarında meydana gelen yıpranmadan kaynaklanabileceği gibi, daha önce hiç deniz uçakları ile görev yapmamış olan Fazıl Bey'in söz konusu deniz uçaklarına karşı deneyimsizliğinden de kaynaklanmış olabilir.

İlk keşif uçuşu 5 Eylül 1914 tarihinde yapıldı.[24] Bir saat on dakika süren bu keşif uçuşunda Üstğm. Fazıl Bey, Boğaz'ın on mil açığında, Basilic sınıfı iki İngiliz muhribinin, iki ticaret gemisini durdurarak denetlediğini tespit etti. Gökçeada (İmroz) güneyinde İngiliz Veymouth kruvazörünün bulunduğunu belirledi. Türk uçağını gören gemi hemen kaçınma manevraları yapmaya başladı. Defence sınıfı bir kruvazör ise Limni Adası civarında bulunuyordu. Uçak Mondros Limanı'na yaklaştığı sırada buji arızasından motorda sorun yaşanmaya başladı. Bu arızaya havasının sertleşmesi de eklenince Üstğm. Fazıl Bey görevi yarıda keserek dönmek zorunda kaldı. Dönüş rotasında, Bozcaada'nın güneybatısında, bir kruvazör, iki muhrip ve bir ticaret gemisi görüldü. [25] Yapılan bu keşifle, Yavuz ve Midilli gemilerinin katılmasıyla bir tehdit oluşturmaya başlayan Osmanlı donanmasının Boğaz dışına çıkma olasılığına karşı karakol görevi yapmaya başladıkları ve bölgedeki ticari gemileri kontrol ederek silah nakliyatı yapılıp yapılmadığını tespite çalıştıkları anlaşılmış oldu.

İkinci keşif uçuşu 10 Eylül tarihinde yapıldı. Keşif raporu, Tayyare Müfreze Komutanı Deniz Yzb. Hüseyin Sedat Bey tarafından yazılmıştır. Raporda;

"... Mondros dış limanında hiçbir gemi yoktur. Boğaz'ın dışarısında sert bir hava bizi karşılamış ve Mondros açıklarında daha şiddetli bir rüzgâra tesadüf edilmiş, yükselmek için çaba gösterilmesine rağmen ancak 70-100 metre arasında bir irtifa kazanılabilmiştir. Mondros girişine ulaşmayı başardığım hâlde irtifanın azlığından iç liman görülememiştir. Dönüşte tayyarenin hızı rüzgârın şiddetinden oldukça düştüğünden Boğaz girişinin yaklaşık beş mil açığında iken benzin tamamen bitmiştir. Suya itmek zorunda kalınmış ve o civarda bizi beklemekte olan Draç torpidosu tayyareyi yedeğine alarak salimen tayyare hangarına girmiştir."[26] demektedir.

Bu raporda ilginç bir olay söz konusudur. Görev yapılan Nieuport 6H uçağı tek kişilik olmasına rağmen, Tayyare Müfreze Komutanı Deniz Yzb. Hüseyin Sedat Bey tarafından kendisi de uçaktaymış gibi kaleme alınmıştır. Kendisinin tek kişilik uçakta uçmasının mümkün olmamasına rağmen raporu neden böyle düzenlediği tespit edilememiştir. Uçağın benzinin bitmesine dönüş rotasında önden aldığı şiddetli rüzgâr nedeniyle fazla yakıt harcaması da etken olmuştur.[27]

24 Kansu, vd.; age., s.172; Hava Harekâtı, s. 26.
25 Kurter, age., s. 24-25.
26 ATASE, BDH; K: 4669, D: H-3, F: 1-16.
27 Hava Harekâtı, s. 26.

Uçak üzerinde yapılan incelme neticesinde, benzin depo kapasitesinin yetersiz olması nedeniyle iki saatten fazla havada kalamadığı ve Limni Adası Mondros Limanı'na kadar yapılacak keşifler için yeterli olmadığı tespit edilmiş ve durum 11 Eylül 1914'te Harbiye Nezaretine bildirilmiştir. Yazıda uzun süre keşif yapabilecek başka bir uçağın gönderilmesi de talep edilmiştir.[28]

Üçüncü keşif görevi 2 Ekim tarihinde Ütğm. Fazıl Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Fazıl Bey yaptığı keşifte; Boğaz'ın yedi mil açığında Basilic sınıfı üç muhrip tespit etti. Bozcaada'nın 5 mil kuzeybatısında Defence sınıfı kruvazör bulunuyordu. Bozcaada'nın güneybatısında dört Basilic sınıfı muhrip, bir Juneau sınıfı kruvazör, Indomitable sınıfı bir zırhlı oluşan Fransız savaş gemilerini ve birbirine aborda vaziyetinde iki nakliye gemisi gözlemledi. Fransız Patrie sınıfı bir zırhlıdan ile Bouvet zırhlısının bölgede bulunduğunu tespit etti. Bunlara ilave olarak bir gemiye bağlı durumda iki denizaltı ve bir de yat bulunuyordu. Dönüş rotasında, Bozcaada doğusunda Mermer Burnu ve Fener Adası civarında iki Balistic sınıfı geminin karakol görevi yaptığını ve iki Yunan ticaret gemisi, bir yük gemisi ile yata benzer bir gemi gördü. Keşiften sonra yapılan durum değerlendirmesinde, Çanakkale Boğazı dışındaki harp gemileri sayısında büyük bir artış olduğu, büyük muharebe gemilerinin toplanmaya başladığı ve filoya Fransızların da katkıda bulundukları saptandı. Özellikle Fransız zırhlılarının gelişi, bir müşterek harekât hazırlığı olarak yorumlanmaktaydı. İtilaf Devletleri, Alman amirali komutasındaki Osmanlı donanmasının bir çıkış hareketi yapabileceğini ve Adriyatik'te bulunan Avusturya-Macaristan donanması ile bir birleşme olasılığını değerlendiriyor olmalıydılar.[29] Deniz tarihi çalışmalarından 550 metre irtifada görev yapan bu uçağımıza gemiler tarafından müdahale edildiği bilgisi yer almaktadır.[30]

14 Ekim tarihli uçuşta; Gökçeada (İmroz adası) kuzeyi ile Bulgar kıyıları arasındaki sahanın keşfi yapıldı ve herhangi bir deniz vasıtasının bulunmadığı görüldü. Boğaz'ın altı mil açığında seyir hâlinde olan Basilic sınıfı bir muhrip ile bir denizaltı tespit edildi. Uçağın görülmesinden sonra denizaltı hemen dalışa geçerken muhrip üç ihtar atışı yaptı.[31] Gemilerin bu tepkisi Osmanlı uçaklarından bir hava saldırısı beklentisi içinde olduklarını ve kendilerini koruma önlemlerini almaktan çekinmediklerini göstermektedir.

19 Ekim'de Bozcaada çevresinde keşif uçuşu yapıldı. Boğaz ağzına yakın mesafede Basilic sınıfı bir muhribin karakol görevinde olduğu görüldü. Basilic sınıfı bir diğer muhrip, Boğaz girişine doğru seyir hâlindeydi. Bozcaada'nın Mermer ve Dimitri burunları arasında, bir İngiliz zırhlısı, bir ağır ve bir hafif kruvazör ile bir muhrip, bir Fransız zırhlısı ve dört yük gemisinin demirli olduğu tespit edildi. Mermer burnu civarındaki denizaltı ana gemisi bulunmasına karşılık gemi çevresinde denizaltı görülemedi. Uçakta motor arıza mey-

28 ATASE, BDH; K: 4669, D: H-3, F: 1-20.
29 Kansu, vd.; age., s. 173.
30 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII. Cilt, Deniz Harekâtı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1976, s.105. bundan sonraki atıflarda "Deniz Harekâtı" kısaltması ile kullanılacaktır.
31 Kurter, age., s.25; Deniz Harekâtı, s. 106.

dana geldiği için pilot Ütğm. Fazıl Bey'in dönmek zorunda kaldı.[32]

Aynı gün (19 Ekim 1914) elde mevut Nieuport 6H uçağının sık sık arızalanması nedeniyle İstanbul'dan "Mahmut Şevket Paşa"[33] isimli, iki kişilik Nieuport 7H deniz uçağı, Deniz pilot Yzb. Savmi (Uçan)[34] Bey idaresinde Çanakkale'ye doğru yola çıktı. Savmi Bey'in daha önce hiç uçmadığı ve tanımadığı bir uçak ile yola çıktığı bilinmektedir. Uçak, Şarköy'e yaklaştığında pilot Yzb. Savmi Bey motorda yağ kalmadığını tespit etti ve denize mecburi iniş yaptı. Yirmi dört saat boyunca uçak içinde ve denizde bir teknenin geçmesini bekledi. Ertesi gün bir motorun yedeğinde Nara'ya getirildi.[35]

Çanakkale'de bu gelişmeler yaşanırken 29 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Donanması, Rusya'nın Odesa ve Sivastopol limanlarına saldırısı sonrasında, 1 Kasım 1914'de Rusya, peşinden 5 Kasım 1914'de İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Osmanlı Devleti de 11 Kasım'da bu devletlere savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşına katılmış oldu.[36]

18 Mart 1915 Deniz Zaferine Kadar Tarafların Hava Harekâtı

İngiliz ve Fransızlar, Osmanlı devletine resmî savaş ilanını 5 Kasım 1914 günü yapmakla beraber, harp harekâtına daha 1 Kasım'da başlamış bulunuyorlardı. Çanakkale Boğazı açıklarında bulunan müttefik İngiliz-Fransız filosu, 3 Kasım günü Boğaz'a yaklaşarak, girişte bulunan tabya ve istihkâmları kısa bir süre bombardıman etti. Bu bombardıman sonucunda, tabyalar bir miktar hasar gördü ve iki şehit verildi.[37]

5 Kasım 1914 günü öğle saatlerinde "Mahmut Şevket Paşa" isimli, iki kişilik Nieuport 7H deniz uçağı tecrübe uçuşuna çıktı. Başarıyla birkaç defa Çanakkale üzerinde dolaştıktan sonra hangara ineceği sırada şiddetli bir hava akımına tutularak devrilen uçak, Köseburnu'nda hangarın önünde denize battı. Etrafta bulunan torpido ve vapurlar ile yardıma gidilerek uçakta bulunan havacılar kurtarıldı ve harcanan yoğun çaba sonundan uçak da denizden çıkartılarak karaya çekildi. Hasara uğrayan uçağın tamiri için gerekli malzeme ve araçlar Harbiye Nezaretinden talep edildi.[38] İkinci uçağında bu kaza ile görev yapamaz

32 Avcı, age., s.9; Kurter, age., s.25; Hava Harekâtı, s. 26.
33 Mahmut Şevket Paşa; 1856 yılında Bağdat'ta doğmuştur. 1882'de Harp Akademisinden Kurmay Yüzbaşı olarak mezun olmuş, 1905'de orgeneral rütbesine yükselmiştir. 1908'de 3. Ordu Komutanlığına getirilmiş ve aynı yıl 31 Mart Olayı'nın bastırılmasında görev yapan Hareket Ordusunun komutanlığını üstlenmiştir. Bu olaydan sonra Harbiye Nazırlığı görevini üstlenmiş, 9 Temmuz 1912'de bu görevden istifa etmiştir. 23 Ocak 1913 tarihinde sadrazam olmuş ve 11 Haziran 1913 tarihinde suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Türk havacılığının kuruluş çalışmalarında Harbiye Nazırlığı döneminde başladığı için Türk havacılığının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Fırtına, age., s. 20.
34 Savmi (Uçan) Bey; 1905 yılında Bahriye Mektebinden mezun olmuş, 1910 yılında topçuluk üzerine uzmanlık yapmış, 1913'te motor tamirhanesinde kurs aldıktan sonra, havacılığa heves duyarak pilot olmak üzere başvurmuştur. Ayastefanos Tayyare Mektebi'ne gönderilerek kara uçakları üzerinde pilot eğitimi almıştır. Okulda hiç kırım yapmadan uçuş öğrenmiş ve 17 Şubat 1914'te üstün bir derece ile bröve almıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Konya Tayyare İstasyonunda ve Amasra Deniz Tayyare Bölüğünde bölük komutanı olarak görev yapmıştır. 1926 yılında emekliye sevk edilmiş, 1931 yılında Türk Hava Kurumuna girmiş ve Sahiba Gökçen'in öğretmenliği yapmıştır. 1943 yılında kurumdan sağlık sebepleri ile ayrılmıştır. 1948-1950 yılları arasında Türkkuşu'nda görev yapmıştır. Bk.: Ahmet Niyazi Banoğlu, Unutulmaz Havacı kahraman Savmi Uçan Hayatı-Hizmetleri-Başarıları, Toker Matbaası, İstanbul, 1965. Savmi Uçan, 1953 yılında vefat etmiştir. Fırtına, age., s. 41.
35 Kansu, vd.; age., s.173; Kurter, age., s.25, Keyüsk, age., s.27; Çanakkale Cephesi, s.26.
36 Siyasî ve Askerî Hazırlıklar, s. 81-108.
37 Deniz Harekâtı, s. 107.
38 ATASE, BDH; K: 4669, D: H-3, F:1-85.

duruma gelmesi sonucu Çanakkale Cephesi'nde kullanılabilecek uçak kalmamış oldu. İki kişilik Nieuport 7H uçağının Çanakkale'de tamir edilemeyeceğinin anlaşılmasından sonra, görev yapacak durumda olmayan tek kişilik Nieuport 6H uçağı ile birlikte 11 Ocak 1915 tarihinde İstanbul'a gönderildi.[39]

Bazı arşiv belgelerinde 12 Ocak 1915 tarihinde Çanakkale'ye iki uçak gönderildiği[40] bilgisi yer almasına karşılık sadece Bleriot XI-2[41] modeli "Ertuğrul"[42] isimli uçak Ütğm. Mehmet Cemal (Durusoy) kumandasında gönderilebilmiştir. Uçak, Çanakkale şehri yakınında Hastanebayırı'nda hazırlanan hangara yerleştirilmiştir.[43]

20 Ocak günü Ütğm. Mehmet Cemal Bey, "Ertuğrul" uçağı Çanakkale üzerinde bir deneme uçuşu yaptı. Fazla irtifa alamayan uçak, Bozcaada yakınına kadar gidip dönmeyi başarmıştır. Tayyarede rasıt olarak bulunan Alman Boemers[44] Boğaz'ın girişi civarında mayın hattına veya kabloya benzer bir şey gördüğünü rapor etmiştir.[45]

Ütğm. Mehmet Cemal Bey, 1 Şubat günü keşif uçuşuna çıktı. Görev dönüşünde, Boğaz yakınında düşmanın büyük savaş gemilerine rastlanmadığını rapor etti. 6 Şubat günü 1,5 saat süren keşif uçuşunda ise Eşek Adası ile Bozcaada arasında, iki muhrip ile bir denizaltı gemisi ile Bozcaada civarında bir nakliye gemisi ve on bir muhrip tespit edildi.[46]

1 Şubat 1915 Pazartesi gece yarısı, ilk müttefik hava gücünü barındıran Ark Royal[47] uçak gemisi Sheerness Limanı'ndan ayrıldı ve Çanakkale'ye yönel-

39 ATASE, BDH; K: 4669, D: H-12, F: 1-16.

40 ATASE, BDH; K: 4669, D: H-12, F: 1-17.

41 Bleriot XI-2: Fransa-Fas, Trablusgarp, Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı'nın başında Fransa, İngiltere, Bulgaristan, Yunanistan, Belçika, İtalya ve Osmanlı Devleti tarafından kullanılmıştır. 70 beygir gücünde rotatif Gnome motoruna sahip olan uçağın boş ağırlığı 346,5 kg (770 libre), azami ağırlığı ise 827,1 kg (1.838 libre)'dır. Deniz seviyesinde 122 km/s (66 mph) hız yapabilen uçak 3 saat 30 dakika havada kalabilmektedir. 11,16 metre (33 feet 11 inch) boyundadır. Kanat açıklığı (27 feet 10 inch) 9,16 metre olan uçağın yüksekliği 2,76 metre (8 feet 5 inch)'dir. Kenneth Munson, Aircraft Of World War I, Ian Allan, London, s. 36.

42 Ertuğrul Uçağı: 1912 yılında Bilecik halkının bağışları ile satın alınmış ve şehrin isteği üzerine uçağa bu isim verilmiştir. İstanbul-Kahire Seferine üçüncü uçak olarak katılmış ve 13 Mart 1914 tarihinde bir ağacın üstüne düşmesi sonucunda ortadan iki kırılmıştır. İstanbul'a geri gönderilen uçak tamir edilerek uçuş eğitiminde kullanılmıştır. Gönderildiği Çanakkale Cephesi'nden İstanbul'a dönerken, 22 Mart 1915 tarihinde denize düşmüştür. Denizden çıkartılan uçak, Ayastefanos Tayyare İstasyonunda onarılarak İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışında keşif uçuşlarında kullanılmıştır. Bk.: Emin Kurt, Türk Hava Kuvvetleri'nin Kuruluşunda Bağış ve Yardımlar (1911-1914), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 69-75.

43 Çanakkale Cephesi, s. 27.

44 Belgede adı geçen Boemers'in havacı olmadığı, Almanya'dan destek olarak gönderilen Alman pilot Boemers'in yerine geçen şoförü olduğu anlaşılmış ve Almanya'ya geri gönderilmiştir. Bk.: Yılmaz Öztuna, "Bir Kahraman Dört Destan", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl:5, Cilt: 1, Sayı: 2, 1 Mart 1969, s. 9-17.

45 ATASE, BDH; K: 4669, D: H-12, F: 1-27; Çanakkale Cephesi, s. 27.

46 Kurter, age., s.86, Kansu, vd., age., s.192, Deniz Harekâtı, s.155, Avcı, age., s. 17. Aynı kaynaklarda müttefiklerin de keşif uçuşlarına başladığı, 28 Ocak günü, İngiliz uçaklarının Beşike üzerinde, 4 Şubat günü de iki deniz uçağının Boğaz civarında uçuş yaptığı ve aynı günün akşam üzerinde bir uçak tarafından Seddülbahir ve Kumkale istihkâmlarına etkisiz bomba attığı bilgisi bulunmasına rağmen gerçeği yansıtmamaktadır. İlk Müttefik hava gücünü taşıyan Ark Royal uçak gemisi o tarihlerde bölgeye ulaşmamıştır.

47 Ark Royal: 7,450 ton ağırlığında olan gemi, 366 feet boyunda, 50 feet genişliğinde ve 18 feet yüksekliğindedir. Bu geminin tasarımı gümünüz uçak gemilerinde normal kabul edilen birçok standardı içermektedir. Uçak gemisi inşaatı için çeşitli kriterlerin değerlendirilmesi ve zaman kazanılması için bir ticaret gemisinin uçak gemisine dönüştürülmesine karar verildi. Blyth Gemi Şirketinin inşaatına başladığı bir yük gemisi 1913'de satın alınarak uçak gemisine dönüştürüldü. Gövdenin ortasında yer alan motor ve kazanlar arka tarafa alındı. Köprü de mümkün olduğunda geriye kaydırıldı. 130 feet uzunluğunda uçuş güvertesi elde edebilmek için orijinal güverte kavsi çıkartıldı. Geminin taşıyacağı uçaklar, yedek parçalar ve yakıt, normal bir gemi yükünden hafif olacağından ve denize uçak indirip alma işlemini kolaylaştırmak için bordo yüksekliğinin

di. 12 Şubat saat 11.00'de Malta'ya ulaştı.[48] Gemi içeriğinde; altısı deniz ikisi kara olmak üzere sekiz uçak bulunuyordur. Deniz uçağı olarak bir Short[49] (136 seri numaralı) ve iki kişilik Wight[50] (172 ve 173 seri numaralı) ile iki kişilik üç Sopwith[51] (807, 808 ve 922 seri numaralı) deniz uçağı bulunuyordu. Gemide ayrıca iki de kara uçağı bulunuyordu. Bu uçaklar tek kişilik, 80 beygir gücünde Gnome motora sahip olan Sopwith Tabloid[52] uçaklarıydı.[53]

Ark Royal ile birlikte Çanakkale Cephesi'ne gelen uçakların durumu harekâta katkı sağlamaktan uzaktı. Gemide bulunan üç Sopwith A Type 807 deniz uçağı; 100 beygir gücünde Monosoupape motoruyla donatılmıştı ne dalgalı ve çalkantılı bir denizde ne de düşük motor güçleri nedeniyle, sakin, rüzgârız bir havada kalkış yapabiliyorlardır. İki Wight A.I. uçağı da 200 beygir gücünde Canton Unne motorunun güçsüzlüğü nedeniyle aynı durumdaydı. Gemide görev yapabilecek durumda olan tek uçak ise 136 seri numarasına sahip olan tek hava aracı 200 beygir gücünde Canton Unne motoruna sahip olan Short Type 135 Seaplane deniz uçağıydı.[54]

azaltılabilmesi için gemiye ilave safra konuldu. Geminin en alt güvertesi olan 150 feet uzunluğunda, 45 feet genişliğinde ve 15 feet yüksekliğindeki 5 numaralı güverte uçak hangarı olarak düzenlendi. Hangar hem balast miktarını azaltmak hem de yangına karşı güvence teşkil etmesi için hücresel su tankları ile çevrildi. 6.000 libre kaldırabilen buharlı iki vinç geminin her iki yanına yerleştirildi. Uçak bombaları, torpil başlıkları ile torpil gövdeleri ve küçük silah ve mühimmatlar için ayrı birer depo oluşturuldu. Gemi o zaman kadar en uçuş pistine sahipti. Ancak 11 deniz mili gibi düşük bir hıza sahip olması, kuvvetli bir rüzgâr olmadıkça uçuş pistinde uçak kalkışını desteklemedi. Bu nedenle gemide uçuş güvertesi deniz uçaklarının görece hazırlanmasında kullanıldı. Ark Royal'in iyi donanımlı atölyeleri ona mobil deniz hava üssü olarak önemli bir yetenek kazandırdı ve 1918'den sonra hizmette kaldı. 1930'da gemi güvertesine mancınık takılarak güverte uçuşlarında eğitim amacıyla kullanılmaya başlandı. Deniz uçaklarının gemiye alınıp indirilmesi için geliştirilen sistemlerin test edilmesinde de kullanılan geminin ismi, 1934 yılında "Pegasus" olarak değiştirildi. İkinci Dünya Savaşı boyunca uçak taşıyıcısı olarak görev yapan gemi, 1946 yılında sivil gemiye dönüştürülmesi için satıldı ve "Anita 1" ismini aldı. Dönüşümü tamamlanamayan gemi 1950 yılında hurdaya ayrıldı. David Hobbs, British Aircraft Carriers; Design, Development and Service Histories, Seaforth Publishing, Yorkshire, 2013, s. 19-23.

48 Public Record Office, Air Ministry, Class: 1, Number: 2009, Description and Covering Dates: 207/20/7, Reports From HMS Ark Royal; February-May 1915, s.1, 2. Bundan sonrası atıflarda "Public Record Office, 1/2009" kısaltması ile kullanılacaktır. Bazı kaynaklarda altı deniz uçağının hepsinin iki kişilik olduğu bilgisi yer almaktadır. Hilary St. George Saunders, Per Ardua; The Rise of British Air Power 1911-1939, Oxford University Press, London, 1944, s.61.

49 Short: Havacılık literatüründe "Short S.87 Admiralty Type 135 Seaplane" ismiyle bilinmektedir. 135 Tipi, Short Folder uçağının geliştirilmiş bir modelidir. Katlanır kanatlara sahip olan uçaktan sadece iki adet üretilmiştir. 135 Seri numaralı uçak, 135 beygir gücünde Salmson motoruna sahiptir. 136 seri numaralı uçak ise 200 beygirlik Salmson motoru ile donatılmıştır. 135 seri numaralı uçak, 1914 Noel Günü'nde Cuxhaven'daki ünlü RNAS baskınında kullanıldı. 136 seri numaralı uçak ise deniz uçağı taşıyıcısı Ark Royal ile Çanakkale'de görev yaptı. Azami hızı 65 mil/saat, kanat açıklığı 54 feet 6 inç, uzunluğu39 feettir. Owen Thetford, British Naval Aircraft Since 1912, Naval Institure Press, 1991, s.458. Short S.87 Admiralty Type 135 Seaplane; bundan sonrası kullanımlarda "Short Type 135" ismiyle kısaltması kullanılacaktır.

50 Wight: Havacılık literatüründe "Wight A.I. Improved Navyplane" ismiyle bilinmektedir. Motor uçak gövdesinin arkasında bulunup itici tip pervaneye sahiptir. Şubat 1913'de ilk tanıtımı yapılan deniz uçağından geliştirilmiş ve on bir uçak üretilmiştir. Yüklü ağırlığı 3.500 lb. Maksimum hızı 72 km/s, kanat açıklığı. 63 feettir. Thetford, age., s.475. Wight A.I. Improved Navyplane; bundan sonrası kullanımlarda "Wight A.I" ismiyle kısaltması kullanılacaktır.

51 Sopwith: Havacılık literatüründe "Sopwith Admiralty Type 807 Seaplane" ismiyle bilinmektedir. "Round Britain" Yarışmasına katılan deniz uçağından geliştirilmiştir. İlk olarak Temmuz 1914'te RNAS'a görev yapmaya başladı. Short Folders uçaklarında kullanılan patentli katlanan kanatlara sahiptir. En az 15 uçak hizmete girmiş ve hem İngiltere'de hem de Çanakkale ve Doğu Afrika'da görev yapmıştır. 80 mph maksimum hızı sahiptir. Thetford, age., s.465. Sopwith Admiralty Type 807 Seaplane; bundan sonrası kullanımlarda "Sopwith Type 807" ismiyle kısaltması kullanılacaktır.

52 Sopwith Tabloid: Savaş öncesinde üretilen mükemmel tasarım ve performansa sahip çift kanatlı tek kişilik bir yarış uçağıdır. Savaşın patlak vermesinden sonra hızlı keşif görevlerinde hayranlık uyandırmıştır. Savaşın ilk günlerinde son derece kullanışlı bir savaşçı olmasını engelleyen silahlandırılmasının zorluğu olmuştur. En çok 20 librelik bomba taşıdığı içi "baş belası bombacı" olarak isimlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk hava bombardımanını bu uçak yapmıştır. İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri Hava Servisi (RNAS)'ne iki Sopwith Tabloid uçağı, 8 Ekim 1914'te Köln ve Desuldorf'ta bulunan Alman zeplin tesislerini bombalamıştır. Haziran 1915'e kadar toplan 39 uçak üretilmiştir. Uçaklar, Belçika, Fransa ve Çanakkale'de görev yapmıştır. Munson, age., s. 163.

53 Jones, age., s.10. Bazı eserlerde Ark Royal'de beş deniz uçağı bulunduğu bilgisi verilmektedir. Keyüsk, age., s.63. Bazı eserlerde Ark Royal ile birlikte Sopwith Schneider modeli dört kara uçağının geldiği bilgisi verilmektedir. Avcı, age., s.17.

54 Kurter, age., s.85-86. Aynı bilgiler resmi İngiliz yayınlarında da yer almaktadır. Jones, age., s.10.

Çanakkale Cephesi'nde görev yapan İngiliz havacılar arasında keşif ve ateş tanzimi gibi özel görevler için eğitimli personel bulunmadığı, bu nedenle kilosu hafif olan denizci asteğmenler arasından gönüllü olanlara bu görevlerin yüklendiği İngiliz kaynaklarında da belirtilmektedir.[55]

1-12 Şubat arasında ve 15-16 Şubat'ta denizde seyir hâlinde olan Ark Royal, 17 Şubat 1915 günü saat 06.10'da Bozcaada'ya ulaştı. Ark Royal'in uçakları tarafından ilk keşif ve bombardıman görevi saat 17.00'de gerçekleştirildi. 4.000 ila 5.000 feet irtifadan Boğaz istihkâmlarının keşfi yapıldı. Kumkale'ye atılan 20 libre ağırlığındaki bomba kale duvarına isabet ederken, Seddülbahir'e atılan bir diğer bomba ise denize düştü. Görev dönüşünde uçağın gövdesinde yedi mermi deliği ve motorunda bir mermi çekirdeği tespit edildi. Göreve gönderilmek istenen diğer üç uçak ise çeşitli nedenlerle uçurulamadı.[56]

İtilaf Devletleri, Çanakkale Boğazı'nı geçmek için dört aşamalı bir plan uygulamaya karar verdiler. Buna göre birinci aşamada Boğaz giriş tabyaları susturulacaktı. İkinci aşamada mayın tarama gemilerinin arkasında seyredecek muharebe gemileri ile Dardanos tabyasının düşürülebileceği bir noktaya kadar ilerlenecekti. Üçüncü aşamada ise Kabatepe önünden Boğaz'daki merkez tabyaları endirek atışlarla ateş altına alınacak ve daha sonra yaklaşılarak bu tabyalar da susturulacaktı. Dördüncü ve son aşamada ise muharebe gemileri mayın arama gemileri ardında Boğaz'a girecek ve Değirmenburnu ve Anadolu Mecidiye tabyaları uçak gözetlemesi ile tahrip edilerek, Boğaz içindeki mayın hatları temizlenecekti. Nara tabyalarının da düşürülmesinden sonra donanmanın Marmara Denizi'ne geçiş yapması planlanmıştı.[57]

Birinci Aşamada Gerçekleştirilen Hava Harekâtı

Amiral Carden'in Çanakkale Boğazı'nı geçmeye yönelik dört aşamalı planının ilk kademesinin uygulamasına 19 Şubat tarihinde başlandı.[58] O sabah Ark Royal, saat 09.10'da Tavşan Adası'nın güneyine demirledi.[59]

Aynı gün saat 07.10'da Ark Royal'den bir uçak göreve gönderildi. Bu uçuşta Seddülbahir'deki kışla ve kalenin tam pozisyonunu belirlendi. Tekke Burnu'ndaki topların silahların kuzeybatıya doğru ateş edemediğini tespit edildi. Sis nedeniyle rahat keşif yapılamamasına karşılık, Yeniköy ile Tekke

55 Jones, age., s. 76.

56 Public Record Office, 1/2009, s.2, 5; Jones, age., s.11. Bazı yayınlarda Ark Royal'in 16 Şubat'ta Bozcaada'ya geldiği bilgisi verilmektedir. Avcı, age., s.17. Uçakların bombardımanı Türk arşiv belgelerinde de yer almaktadır. ATASE, BDH, K: 4669, D: H-12, F: 1-50. Bazı kaynaklarda bu uçuşun 1.300 metre irtifadan yapıldığı ve Gromet'in yüzbaşı rütbesinde olduğu bilgisi verilmektedir. Avcı, age., s.19. Bazı kaynaklarda Ark Royal uçak gemisinden iki uçak havalandığı bilgisi yer almaktadır. Çanakkale Cephesi, s. 94.

57 Deniz Harekâtı, s. 150.

58 Bu tarih seçimi bilinçli bir seçimdir. 15 Şubat'ta yapılması planlanan saldırı deniz uçakları ve mayın tarama gemilerinin hazır olmaması nedeni ile ertelenmiştir. 19 Şubat 1807'de Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara'ya giren İngiliz filosunun bu hareketinin 108. yıl dönümü olması nedeniyle tercih edilmiştir. Deniz Harekâtı, s. 157, 159.

59 Burada saat konusunda bir çelişki vardır. Ark Royal, gönderdiği ikinci operasyon raporunda 05.10'da Bozcaada güneyinde demirlediğini ve 4 numaralı uçuş emri ile bir uçağı keşfe gönderdiğini ve 07.10'da Tavşan Adası'na demirlediğini rapor etmiştir. Public Record Office, 1/2009, s.4, 8. İngiliz resmî yayınında ise geminin 07.10'da ilk keşif uçağını göndermesinden sonra 09.10'da Tavşan Adası'na geçtiği bilgisi verilmektedir. Jones, age., s.12. 4 Numaralı görev emri ile kalkış yapan keşif uçağının raporunda da 07.10'da kalkış yaptığı bilgisi verildiğinden geminin 09.10'da Tavşan Adası'na gelmiş olduğu daha doğru olmalıdır.

Burnu arasında top bulunmadığı görüldü. Görev saat 09.15'de bitirildi.[60]

İkinci uçak saat 11.20'de görev gönderildi.[61] Uçak, Cornwallis gemisine ateş yönlendirmesi yapacaktı. Ancak gemi ile telsiz irtibatı sağlanamadı. Yapılan keşifte; Orhaniye, Kumkale ve Seddülbahir'deki topların faal olduğunu tespit etti. İngiliz havacılar, Boğaz girişinde hiç mayın görmediklerini ve deniz uçaklarının mayın keşfi için uygun olmayabileceğini rapor etti.[62].

Üçüncü uçak saat 16.10'da havalandı. Uçağın telsiz anteninde sorun yaşandı. Ateş yönlendirmesi yapamayan uçak Türk bataryaları üzerine keşif yaptı ve 17.40'da iniş yaptı.[63]

Dördüncü uçuş saat 16.18'de başladı. Telsiz arızası nedeni ile bu uçak da ateş yönlendirmesi yapamadı ve bombardımandan kaynaktı toz nedeniyle de tatmin edilci bir keşif yapamayan uçak saat 17.30'da iniş yaptı.[64] Ark Royal 17.50'de deniz uçaklarını aldı ve Bozcaada'ya döndü.[65]

İngiliz uçaklarında, Ekim 1914'te geliştirilen Sterling Telephone Company tarafından imal edilmiş olan telsizler bulunuyordu. Bu telsizlerle iletişim, istenilen sonucu vermedi. Gemilerden uçaklara, ışıldak vasıtasıyla sinyal gönderilmiş ise de havacıların bu muhabere şekli üzerinde deneyimleri olmadığından, verimli olmadı.[66] Çanakkale Savaşı başlangıcında İngiliz gemi personeli uçaklar tarafından ateş yönlendirmesi veya projektörle uçağa sinyal verme konusunda deneyimsizdi. Aynı zamanda üzerinde anlaşmaya varılmış bir kod da yoktu[67].

Bu dönemde Türk hava gücü için Çanakkale şehrinin yaklaşık üç kilometre güneydoğusunda bulunan meydan için İstanbul'dan gönderilen bir ekip tarafından düzeltme çalışmaları yapıldığı ve uçağı korunması için derme çatma da olsa bir hangar inşa edildiği bilinmektedir.[68]

19 Şubat günü Ütğm. Mehmet Cemal Bey tarafından "Ertuğrul" uçağı ile keşif yaptığı bilgisi bazı kaynaklarda yer almasına rağmen teyit edileme-

60 Public Record Office, 1/2009, s.2, 6; Jones, age., s.12. Bazı Türk kaynaklarında saat 07.50'de Ertuğrul tabyası arkasındaki piyade birliklerine bir uçak tarafından bomba atıldığı bilgisi yer almaktadır. Çanakkale Cephesi, s. 96.
61 İngiliz Arşiv belgesinde uçağın kalkış saati "11.2" olarak verilmiştir.
62 Public Record Office, 1/2009, s.2, 6; Jones, age., s.12-13. Türk kaynakları gemi ile uçak arasında iletişim güçlüğünden habersiz oldukları için Orhaniye Tabyasına yapılan bombardımanın uçak yönlendirmesi ile yapıldığını yazmaktadır. Deniz Harekâtı, s.159; Kurter, age., s.87. Türk kaynaklarında 19 Şubat günü Bozcaada'dan kalkan bir İngiliz uçağının Merkep Adası'na düştüğü bilgisi gerçeği yansıtmamaktadır. Kansu, vd., age., s.194; Avcı, age., s.19, Kurter, age., s.87. Türk kaynaklarında, Amiral Carden'in bu keşif raporu ile Türk toplarının imha edilemediğini öğrenmesi üzerine saat 14.30'da ikinci saldırıyı başlattığı bilgisi verilmektedir. Çanakkale Cephesi, s.96. Başka bir kaynakta; "Uçak ve gemi gözetlemesi ile saat 1200'ye kadar süren ateşe saat 1430'a kadar ara verildi." Bilgisi bulunmaktadır. Deniz Harekâtı, s.159.
63 Public Record Office, 1/2009, s.2, 6; Jones, age., s.13.
64 Public Record Office, 1/2009, s.3, 7; Jones, age., s.13. Türk kaynaklarında uçakların gemilere ateş yönlendirmesi yapamamasının nedeni olarak uçaklarda telsiz bulunmaması gösterilmektedir. Kurter, age., s.87. Bazı Türk kaynaklarında Nieuport modeli iki Fransız deniz uçağının da harekata katıldığı bilgisi bulunmaktadır. Kansu, vd., age., s.194.
65 Jones, age., s.12; Kurter, age., s.88.
66 Kurter, age., s.88.
67 Jones, age., s.14.
68 Kurter, age., s.88.

miştir.[69]

Giriş tabyalarının susturulmasına yönelik saldırı 25 Mart tarihinde tekrarlandı. Hava uçuşu elverişli olmadığı için o gün deniz uçakları görev yapamadı.[70]

İkinci Aşamada Gerçekleştirilen Hava Harekâtı

Boğaz ağzındaki dört tabya tahrip olunduktan sonra Boğaz'a giriş yolu açılmış oluyordu. Simdi Boğaz'ın içindeki batarya ve tabyalarla mücadeleye başlanacaktı. Bu suretle Boğaz'ı zorlamanın en çetin evresine geçilecekti. Birleşik Donanma 26 Şubatta bu alanda harekete geçti. Çanakkale-Kilitbahir bölgesine kadar her iki kıyıda bulunan bataryalar ve özellikle Dardanos ile Baykuş, tahrip olunacaktı.[71]

26 Şubat'ta devam eden saldırıda Ark Royal saat 05.00'da Tavşan Adası'nın güneyine demirledi. Saat 11.20'de ilk uçak havalandı. Boğaz'da siperlerin, birliklerin, obüs bataryalarının ve tabyaların keşfini yapan uçak 14.45'te iniş yaptı.[72]

1 Mart'ta Müttefik Donanma bombardımana devam etti. Bu sırada Ark Royal, Seddülbahir'e kadar gelerek Vengeance gemisine yaklaştı. Saat 12.55'te bir uçak havalandırarak Boğaz'ın güvey kıyılarındaki bataryaların ve seyyar topların keşfini yaptı. İngilizlerin "Narrows"[73] olarak isimlendirdikleri Boğaz'ın en dar yerinde mayın olması muhtemel 17 nesne tespit edildi.[74] Türk tarafında ise Ütğm. Mehmet Cemal idaresinde havalanan "Ertuğrul" isimli Bleriot XI-2 uçağı; Kumkale üzerinden geçerek Karanlık Liman'a geldi. Burada bulunan ve bombardımana devam eden Majestic zırhlısına bir bomba hücumu yaptı. Fakat isabet ettiremedi.[75] 1 Mart tarihinde yaşanan sıra dışı bir gelişme ise topların imhası

69 Kansu, vd., age., s.194.

70 Kurter, age., s.88; Çanakkale Cephesi, s.162. Bazı kaynaklarsa 25 Şubat tarihinde de İngiliz keşif uçaklarının görev yaptığı yazılıdır. Keyüsk, age., s.63.

71 Çanakkale Cephesi, s.163.

72 Aynı gün dört uçak daha keşfe gönderilmek istendi. Bir uçak denizden kalkış yapamaması, bir diğeri uçuş sorasında yakıt deposunun patlaması, üçüncüsü yakıt pompasının yeterli basıncı vermemesi nedeni ile görev yapamadı. Dördüncü uçak ise yeterli irtifaya tırmanamaması nedeniyle görevi iptal etti. Public Record Office, 1/2009, s.3, 7; Jones, age., s.15. Bazı kaynaklarda İngiliz uçaklarının 27 Şubat'ta keşif faaliyetlerine devam ettikleri bilgisi bulunmasına karşılık İngiliz kaynaklarında benzer bilgiye rastlanmamıştır. Kansu, vd., age., s.194.

73 İngilizce kitaplarda "Narrows" olarak geçen yer, Çanakkale Boğazı'nın en dar yeri olan Çanakkale ile Kilitbahir arasındadır. Çanakkale Deniz Savaşı'nın esası, en dar ve en güçlü şekilde savunulan yeri olan bu bölgenin ele geçirilerek İstanbul'a giden suyolunun açılmasıdır. Bütün o boğazlaşmanın düğüm noktası, bu bölgedir. Bu tarihsel önemine karşın bu bölge, Türk tarih yazımında kendine has bir isim kazanmamış, özellikle çeviri kitaplarda Narrows karşılığı olarak "Boğaz'ın en dar yeri" tanımlamasıyla anılagelmiştir. Dolan, age., s.3.

74 Diğer iki keşif görevi ise uçaklarda yaşanan sorunlar nedeniyle uçulamadı.. Public Record Office, 1/2009, s.3. Jones'in eserinde Narrow'da tespit edildiği bildirilen ve mayın olması muhtemel 17 nesneden bahsedilmemektedir. Jones, age., s.15. Türk yayınlarında Dardanos Tabyası üzerine gelen İngiliz uçağının tabyaya bomba ve çivi attığı bilgisi verilmektedir. Kurter, age., s.89; Kansu, vd., age., s.194. Ark Royal gemisinin 1 Mart 1915 tarihli harekâtını içeren 4 numaralı Operasyon raporunda yapılan uçuş için 16 numaralı Uçuş Emrine atıf yapılmaktadır. Ancak arşiv belgesinin devamında 16 Numaralı görev emri ve emrin uygulanmasını içeren görev raporu bulunmamaktadır. Bu nedenle İngiliz uçağına bomba görevi verilip verilmediği tespit edilememiştir. Deniz tarihi çalışmalarında söz konusu bombardımandan bahsedilmemektedir. Deniz Harekâtı, s.165. Çanakkale Cephesi, s.115, 116.

75 Kurter, age., s.89; Kansu, vd., age., s.194.; Çanakkale Harekâtı, s.118. Bir başka yayında bir uçak tarafından görev yapıldığı bilgisi yer alırken aynı yayının 41. sayfasında "Tayyarelerimizden" ifadesi ile birden çok uçaktan bahsedilmektedir. Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:71, Ankara, 2005, s.24, 41. Türk havacılık tarihi kaynaklarında yer almamasına karşılık, Birleşik Filonun 2 Mart tarihinde gerçekleştirdiği harekât sırasında Türk uçaklarının Birleşik Donanma gemilerini başarılı şekilde bombaladığı, Çanakkale Savaşı'nı inceleyen kaynaklarda bahsedilmektedir. Bu ifade ile bir gün önce (1 Mart 1915) gerçekleştirilen bombardıman kast ediliyor olmalıdır. Çanakkale Cephesi, s.118.

için Seddülbahir'e çıkış yapan Kraliyet Deniz Özel Görev Gücü'nün yarımadanın uç tarafında kara uçaklarının inişine uygun bir alan aramasıydı. Kaynak, bu olayı; "Tarihte ilk kez böyle bir havaalanı keşif partisi düşman topraklarda ateş altında kaldı." sözleriyle açıklamaktadır.[76]

3 Mart 1915 Çarşamba günü yapılan bombardımanda Ark Royal, 12.30'da Boğaz girişine hareket etti. Saat 13.50'de havalanan uçak, 15.35'e kadar sabit ve hareketli bataryaları, torpil kovanlarını keşfetti ve mayın olması muhtemel 14 nesnenin varlığını tespit etti.[77]

4 Mart gününde Müttefikler Seddülbahir, Kumkale ve Yenişehir bölgesini bombardımana ve Ertuğrul ile Orhaniye tabyalarındaki topları tahribe devam için buralara, dörder makineli tüfekle donatılmış birer deniz piyade bölüğü nü karaya çıkarttı.[78] Bu harekât sırasında; bölgenin çıkartma harekâtına uygunluğunun belirlenmesi, Türk birliklerinin yerlerinin ve hareketlerinin tespit edilmesi için Ark Royal'in deniz uçaklarına görev verildi. Saat 05.15'de Tavşan Adası'nda demirli olan gemi, Boğaz girişine hareket etti. Gün boyunca beş uçuş yapılarak çıkartma harekâtı desteklenmeye çalıştı. İlk uçuşta Ertuğrul, Seddülbahir, Orhaniye ve Kumkale Tabyaları ve çevresindeki Türk birliklerinin konumu ve hareketleri izlendi. İkinci uçuşta; Ertuğrul, Seddülbahir, Orhaniye ve Kumkale Tabyaları ve çevresinde, çıkartmayı engelleyecek askerî hareketleri telsiz ile bildirmeleri emredildi. Uçaklara ve gemilere ateş eden iki obüs topundan başka hareket tespit edilemedi.[79] Üçüncü uçak, her iki sahili gözetledi ve herhangi bir askerî hareket tespit edemezken, ağır ateş altında kaldı ve uçakta sekiz mermi deliği tespit edildi. Saat 10.27'de başlayan dördüncü uçuşta Türk askerlerinin hareketlerini tespit ederek telsiz vasıtasıyla gemilere bildirdi. Beşinci ve son uçuş saat 12.10'da başladı. 1.000 yükseklikten uçan uçağa Yenişehir taraflarından yoğun ateş açıldı. Uçuş ekibi iyi gizlenmiş atış yerini tespit edemezken, uçağa 28 mermi isabet etti ve ağır hasar aldı.[80] Burada dikkat edilmesi gereken husus, isabet alan iki uçağın da alçak irtifada uçmuş olmasıdır. Sekiz isabet alan uçağın yüksekliği 1.500 feet iken 28 mermi isabeti ile ağır hasar alan uçak 1.000 feet irtifadadır. Bu durum alçak irtifada uçan uçaklara karşı Türk savunma ateşinin etkinliğini göstermektir.

76 Peter Chasseud, Peter Doyle, Grasping Gallipoli, Terrain, Maps anf Failure at the Dardanelles, 1915, Stroud, Spellmount, 2015, s.97-98.

77 Public Record Office, 1/2009, s.3, 8. Türk yayınlarında Ark Royal'den kalkan uçakların Kumkale, Dardanos ve Erenköy tabyaları üzerinde keşif uçuşları yaptıkları ve açılan topçu ateşi neticesi çekildikleri bilgisi verilerek birden fazla uçak vurgusu yapılmaktadır. Kurter, age., s.89; Kansu, vd., age., s.194; Avcı, age., s.23Başka bir kaynakta ise saat 18.00'de Seddülbahir yönünden gelen bir uçağın Kumkale-Tenker-Dardanos üzerinden geçerek Seddülbahir yönünde uzaklaştığı görülmüştür. Keşif uçuşunda bulunduğu anlaşılan bu uçağa, Tenker ve Yıldız Tabyalardan top ve tüfek ateşleriyle karşılıkta bulunulmuştur. Çanakkale Cephesi, s.121

78 Deniz Harekâtı, s.1 67., Ocak .

79 Public Record Office, 1/2009, s. 4, 8.

80 Public Record Office, 1/2009, s. 9. İngiliz resmî yayında 4 Mart tarihinde icra edilen keşif görevleri ayrıntıya girilmeden verilmiş olmasına karşın uçakların aldığı mermi isabetleri vurgulanmıştır. Jones, age., s.17. Türk yayınlarında keşif görevi yapan uçakların yoğun hava savunma ateşi sonucu geri dönmek zorunda kaldıkları bilgisi verilmektedir. Kurter, age., s.89; Kansu, vd., age., s.194. Bazı kaynaklarda bir uçağın düşürüldüğü bilgisine de rastlanmaktadır. Avcı, age., s. 23.

Üçüncü Aşamada Gerçekleştirilen Hava Harekâtı

5 Mart 1915'de Müttefik Donanma Boğaz'ın iç tabyalarının imhası safhasına başladı.[81] 08.45'te Queen Elizabeth'in ateşinin yönlendirilmesi için emir alan Ark Royal, Kaba Tepe'ye doğru yol almaya başladı.[82] Ark Royal Kaba Tepe'ye doğru yola çıkmadan önce Queen Elizabeth'i bulmak için saat 09.14'te bir deniz uçağı gönderdi. Uçak birden 3.000 feet irtifadan burun aşağı durumda ve spiraller çizerek düştü. Uçak tamamen harap olurken, uçağın motoru ve havacılar kurtarıldı.[83] İkinci uçak saat 10.11'de havalandı. Yerden atılan bir mermi pilotun bacağına isabet etti ve uçak acil olarak inişe geçti.[84] Üçüncü uçuş saat 12.07'de başladı. Öğleden sonra 14.11'e kadar 3.000 feet yükseklikte icra edilen görev sırasında telsiz irtibatında sıkıntı yaşanmazken Kilitbahir'deki arazinin yüksekliği nedeniyle ateş yönlendirilmesinde sıkıntı yaşandı.[85]

5 Mart tarihinde yapılan bombardıman sırasında Kilitbahir girişindeki Yıldıztepe'de gizlenerek konuşlanmış Yıldız telsiz telgraf istasyonunun, atış tanzimini yaptıran uçakla gemiler arasındaki iletişim frekansına girdiği ve telsiz karıştırması yaparak iletişimi aksattığı bir Türk kaynağında yer almaktadır. Bombardımanın başarısızlığı da bu elektronik karıştırmaya bağlanmaktadır[86]. Bu bilgi diğer kaynaklardan doğrulanamamıştır.

5 Mart 1915 saldırısından sonra Amiral Carden'in gönderdiği rapor önemlidir. Amiral Carden, kendisinden daha enerjik davranılmasını isteyen Bahriye Nezaretine 9 Mart'ta gönderdiği raporda;

"Yeterli ordu (kara) uçaklarına gereksinim vardır. Boğaz iki kıyısındaki gizli top ve obüslerin yerleri tespit edilmedikçe Boğaz'a giren tüm gemiler tehlikeyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Her ne kadar şimdiye kadar bunların etkili ateşleriyle karşılaşılmamışsa da her geçen gün isabet oranlarının arttığına işaretle, bu sakıncanın giderilmesine dek taarruzun ertelenmesini" öne sürmüştür.[87]

Türk havacılık tarihi kaynaklarında 3-12 Mart tarihleri arasında Türk uçakları tarafından keşif uçuşu yapıldığına dair bir kayıt bulunmamaktadır. O dö-

81 Çanakkale Cephesi, s. 127.
82 Public Record Office, 1/2009, s. 4. Jones, age., s.17. Bir Türk kaynağında atışların gözetleme ve kontrolünde deniz uçaklarına pek fazla güvenilemeyeceğinden Boğaz'da bulundurulacak savaş gemilerinden (Irresistible, Cornwallis, Canopus gibi) yararlanılacağı bilgisi yer almaktadır. Çanakkale Cephesi, s. 128.
83 H.A. Jones, İngiliz resmî yayını özelliğine sahip olan kitabında uçağın 11.14'te göreve gönderildiği bilgisini vermektedir. Jones, age., s.17. Cenk Avcı, uçağı saat 11.00'de düştüğü bilgisini vermektedir. Avcı, age., s.23. Türk yayınlarında uçağın, Queen Elizabeth'e ateş yönlendirmesi sırasında açılan yoğun topçu ateşi neticesinde pervanesinin parçalanması sonucu düştüğü bilgisi bulunmaktadır. Kurter, age., s.89. Yavuz Kansu'nun kitabında uçağın topçu ateşi sonrası denize indiği, mürettebatının yüzerek kaçtığı ve uçağın daha sonra battığı bilgisi bulunmaktadır. Kansu, vd., age., s.194; Avcı, age., s.23. Diğer bir kaynakta ise uçağın arıza nedeniyle düştüğü bilgisi verilmektedir. Çanakkale Cephesi, s.129. Diğer kaynaklarda sebep belirtilmeksizin uçağın düştüğünden bahsedilmektedir. Deniz Harekâtı, s.167.
84 Public Record Office, 1/2009, s.9. .A. Jones, İngiliz resmî yayını özelliğine sahip olan kitabında uçağın 12.14'te göreve gönderildiği bilgisini vermektedir. Jones, age., s.18. Türk kaynakları olayı saat belirtmeden aktarmaktadır. Kurter, age., s.89; Avcı, age., s.23. Yavuz Kansu, 5 Mart 1915'te düşen uçaktan sonra Müttefiklerin elinde görev yapacak sağlam uçak kalmadığını yazmaktadır. Kansu, vd., age., s. 194.
85 Public Record Office, 1/2009, s.4, 5, 9. 5 Mart'ta İngiliz uçaklarının birçok yere bomba attığı bilgisi Türk kaynaklarında bulunmasına karşın, İngiliz arşiv belgelerinde ve resmî yayınlarında bu bilgi bulunmamaktadır. Çanakkale Cephesi, s. 129.
86 Avcı, age., s. 25.
87 Çanakkale Cephesi, s. 135. 136.

nemde Çanakkale'de pilot olarak görev yapan Cemal (Durusoy) Bey'in Hayat Tarih Mecmuasında yayınlanan röportajında 3 Mart tarihinde Boğaz'daki mayınların durumunun belirlenmesi için keşif uçuşu yapıldığı bilgisi bulunmaktadır. Cemal Bey röportajında aşağıdaki bilgileri vermiştir:

"3 Mart günü, bize bir görev verdiler. Boğaz mayınlanmıştı. Bize düşmanın, mayınları toplayıp toplamadığını keşfedecektik. Birkaç defa uçtuk, baktık ki mayınlar toplanmış. Durumu hemen kumandanlığa raporla bildirdik. Bundan bir gün sonra yani 4 Mart'ta Nusret Gemisi Boğaz'ı tekrar mayınladı."[88]

Bu ifadeden uçuş emrinin 3 Mart 1915 tarihinde verildiği ve takip eden birkaç gün boyunca Cemal Bey tarafından birkaç uçuş yapılarak Boğaz'a döşenen mayınların keşfinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Cemal Bey hatırlarında Nusret mayın gemisinin Boğaz'a yeniden mayın dökme tarihini yanlış hatırlamaktadır. Nusret Gemisi 8 Mart 1915 sabahı saat 05.00'te limandan ayrılarak Erenköy Koyuna 26 mayın dökmüştür.[89] Bu bilgilerin ışığında Cemal Beyin keşif uçuşunun 7 Mart 1915 tarihinde yapılmış olması gerekir.

8 Mart günü Queen Elizabeth'in ateşini yönlendirmek için Ark Royal, Bozcaada'dan Boğaz girişine geldi. 09.45'te ilk uçuş denemesi başarısızlıkla sonuçlandı. İkinci uçak saat 12.10'da havalanabildi. Görev süresince Ark Royal ve Usk gemisi ile telsiz irtibatı sağlanmış olmasına rağmen bölgedeki 1.000 feet yüksekliğindeki alçak bulutlar nedeniyle ateş yönlendirmesi yapılamadı. Uçak tespit edebildiği top ve mayınların yerlerini kroki üzerinde rapor etti.[90]

10 Mart 1915 gecesi Bozcaada'dan ayrılan Ark Royal, kuzeye doğru seyrederek Saroz Adasının[91] yakınında demirledi. Öğleye kadar dalgalı deniz ve rüzgâr yüzünden uçuş yapılamadı. İlk uçuş öğleden sonra saat 13.22'de gerçekleştirilebildi. Alçak bulutların ve sis ayrıntılı gözlem yapılmasını engellemesine rağmen, Bolayır Köprüsü'nün hâlâ sağlam olduğu tespit edildi.[92]

11 Mart'ta saat 14.51'de başlayan keşif uçuşunda Bolayır Köyü arasında dört sıra çapraz siper bulunduğu tespit edilmiştir. Boğaz'daki tabyalardaki hasarın keşfi yapıldıktan sonra saat 16.40'da görev uçuşu bitirilmiştir.[93]

88 Aydın Dokur, "3 Mart'ta Çanakkale'de Havadan Yapılan Bir Keşif, 1. Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktası", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı:12, Ocak 1969, s. 66-67.
89 Deniz Harekâtı, s. 173.
90 Public Record Office, 1/2009, s.5, 10; Jones, age., s.18. Türk kaynaklarında da bulutların alçak olması nedeni ile uçakların ateş yönlendirmesi yapamadıkları bilgisi yer almaktadır. Deniz Harekâtı, s. 169. Türk kaynaklarında uçağın Tenker bölgesindeki havan mevziisine yaklaştığı sırada bölgedeki uçaksavar tarafından ateş açılarak uzaklaştırıldığı bilgisi verilmektedir. Çanakkale Cephesi, s. 135.
91 Saros Adaları; Saros Körfezi'nin 3,5 mil kuzeyindeki üç adadan oluşmaktadır. En büyük ada Saroz Adası olarak bilindiği gibi, adalar büyükten küçüğe Büyükada, Küçükada, Minikada isimleriyle de bilinmektedir. Uçurumlu ve kayalık arazi yapısına sahiptir. Mediterranean Pilot, Volume IV, Published by the Hydrographic Office Under the Autority of the Secretary of the NAVY, Goverment Printing Office, Washington, 1916, s. 401.
92 Public Record Office, 1/2009, s. 12, 13; Jones, age., s. 18. Türk kaynaklarında saat 17.00'de uçak gemisinden denize indirilen üç uçaktan ancak ikisi keşif için havalanabildiği bilgisi bulunmaktadır. Çanakkale Cephesi, s.137-138. Başka bir kaynakta deniz uçaklarının Cornwallis ve Irresistible zırhlıları ile Dublin kruvazörü, Bolayır dolaylarını bombardımanında ateş yönlendirmesi yaptığı bilgisi bulunmaktadır. Kurter, age., s.90.
93 Public Record Office, 1/2009, s.14.

11 Mart saldırısından sonra Birleşik Donanmanın takviye edilmesi kararı alındı. Fransız uçak gemisi Foudr da bu takviyeye dâhil edildi. Gemi Marsilya'da alacağı 14 İngiliz kara uçağını Çanakkale'ye getirecekti. Ayrıca Mısır'da bulunan 3. Fransız Uçak Filosu da Çanakkale'ye gönderilmesi kararlaştırıldı.[94]

12 Mart'ta öğleden önce denizin dalgalı olması nedeniyle uçuş yapılamadı. Bolayır bölgesinin genel keşfi için 14.51 ile 16.40 saatleri arasında bir uçuş gerçekleştirildi. Saat 17.00'de demir alan Ark Royal Bozcaada'ya yöneldi.[95]

13 Mart'ta saat 08.10'da başlayan keşif uçuşu 1.500 feet yükseklikte 09.10'a kadar devam etti. Görev dönüşünde motor arızası yaşayan uçak, Tavşan Adası'na kadar süzülerek uçtu ve Usk Gemisi tarafından Ark Royal'e kadar çekilmek zorunda kaldı.[96].

Aynı gün, ilk uçuşun hemen ardından 09.40'da ikinci uçak göreve gönderildi ve görevi 11.10'da tamamladı. Boğaz hattı boyunca tabyaların hasar durumunu, limanları, top mevzilerini, Askerî birliklerin yerleri gözlemledi Daha önce Kepez Feneri ile Soğandere Deresi arasında tespit edilmiş olan mayınları tekrar keşfettiler. Bu bölgede 13 mayın sayıldı. Çanakkale ve Kepez arasında başka mayınlar da gözlemlendi.[97]

13 Mart günü öğleden sonra Ütğm. Mehmet Cemal Bey, "Ertuğrul" uçağı ile bir keşif uçuşu yaptı. Bu uçuşta Mehmet Cemal Bey, denize çıkmadan Anadolu kıyıları üzerinde Erenköy'e kadar uçmuştur.[98] Bu uçuşun görgü şahidi olan Doktor Behçet Sabit (Erduran) Bey anılarında bu uçuşu aşağıdaki sözlerle aktarmaktadır:

"Hastane bayırı arkasından havalanarak beyaz zemin üzerine kutsal hilali göklere yükselten uçağımız, 2.500'den bir kuş gibi süzüldü. Havanın durgunluğunu, bu ahenkli seyrin neşe, coşku veren titreşimleri bozdu. Seyrini başarıyla tamamlasın diye dualar ettik. Yirmi dakikada, ta Boğaz'ın girişine kadar gidip yine hangara döndü. Şimdi her taraf sessizlik içinde şimdi gelecekleri bekliyoruz."[99]

94 Deniz Harekâtı, s.171. Birçok kaynakta Fransız uçak gemisinin 18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı sırasında görev yaptığı bilgisi bulunmasına karşılık bu bilgi gerçeği yansıtmamaktadır. Söz konusu gemi 18 Mart Deniz Savaşı'na katılmamıştır.
95 Public Record Office, 1/2009, s.13; Jones, age., s.18. İngiliz kaynaklarında fazla hasar görmediği belirtilen iki tabya "Sultan" ve "Napolyon" isimleri ile verilmiştir. Bu tabyaların hangileri olduğu tespit edilememiştir.
96 Public Record Office, 1/2009, s.14. Türk kaynaklarında; uçağın Seddülbahir-Hisarlık-Kilitbahir hattında, Boğaz'ın Rumeli kıyısı üzerinde bir keşif uçuşu yaptığı, karadaki topçuların ve Muini Zafer torpidosunun açtığı ateşten etkilenerek geri dönmek zorunda kaldığı ve uçağı küçük de olsa hasar aldığı yazılıdır. Kurter, age., s.91; Avcı, age., s.27.
97 Public Record Office, 1/2009, s.14, 15.
98 Kurter, age., s.91; Avcı, age., s.27. İngiliz kaynaklarında 14 Mart tarihinde herhangi bir uçuş bilgisi bulunmamaktadır. Türk kaynakları ise 14 Mart günü yapılan harekâtta, Seddülbahir-Hisarlık, Rumeli, Mecidiye, Anadolu, Hamidiye ve Dardanos Tabyaları üzerinde bir uçağın keşif uçuşu yaptığı bilgisi yer almaktadır. Uçağa, Tenker-Yıldız-Goncasu-Değirmen Burnu Tabyalarıyla, Rumeli, Anadolu Hamidiyesi ve Dardanos Tabyalarındaki uçaksavar görevli top ve makineli uçaksavar toplarının ateş açtığı ve uçak tarafından Havuzlar yöresine atılan bir bombanın hiçbir hasar yaratmadığı bilgisi yer almaktadır. Çanakkale Cephesi, s.145.
99 Behçet Sabit Erduran, Cephedeki Bir Doktorun Gözünden 1915 Baharında Çanakkale, Tamay Açıkel (Haz.), İs Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.8

15 Mart günü 08.00 ile 09.20 saatleri arasında yapılan uçuşta Boğaz'daki mayın hatlarının keşfini yaptı ve tespit edilen mayınların ayrıntılı bir haritasını raporuna eklendi. Bu uçuşta Ark Royal uçak gemisinin yakınına deneme amacıyla dökülen mayınlarında havadan görünürlüğü denendi. Yapılan uçuşta, sırasıyla 5, 10 ve 18 feet derinlikteki mayınların, sırasıyla 1.500, 1.000 ve 3.000 feet yükseklikten görüldü tespit edildi. Rapora ışık ve deniz koşullarının mayınların görülmesi için çok elverişli olduğu da eklendi. Tespit edilen mayınların görünümünün Çanakkale Boğazı'nda görülen mayınların görünümüne benzerliği de vurgulandı.[100]

16 Mart tarihinde 11.21 ile 12.36 saatleri arasında 2.500 feet irtifadan keşif uçucu gerçekleştirdi. İngiliz Havacılar daha önce keşfedilen mayın hatlarının yerlerinde durduğunu ve yağmurun başlamasından sonra mayınların görülemediğini rapor ettiler.[101]

Ark Royal'in bir uçağı tarafından 17 Mart 1915'de mayın hatlarının keşfi için 10.50 ile 12.11 saatleri arasında keşif uçuşu gerçekleştirildi. Soğandere ağzında görülen 10 mayından 7'sinin hâlâ bölgede bulunduğu tespit edilirken bir mayının yüzeye yakın bir derinlikten Boğaz girişine sürüklendiğini rapor ettiler. Mesudiye tabyası civarında da dört mayın görüldüğü rapor edildi.[102]

Boğazın Birleşik Donanma tarafında geçişe hazırlanması süresi boyunca gemilerin kıyıdaki hedeflere atışlarını düzenlemek için uçuş yapan deniz havacılar, uçaktan işaret fişeği ile veya telsiz cihazlarının arıza yapmadığı nadir zamanlarda telsizle gönderdikleri mesajlara hiç aldırış edilmediğinden şikâyet etmişlerdir.[103]

Ark Royal'in uçakları, Nusret Mayın Gemisi'nin Erenköy koyunda döşediği mayın hattını tespit edemediler. Mayından temiz raporu alındıktan sonra, Birleşik Filo Komutanlığında, harekâtın ilk üç aşamasının tamamlanmış olduğuna karar verildi. Şimdi sıra dördüncü aşamanın icrasına gelmişti. Kepez burnu gerisinde kalan tabyalar da susturulacak ve boğaz geçilerek, İstanbul önüne yol verilecekti.[104]

Türk tarafında yeni bir gelişme yaşandı ve Almanya'dan İstanbul'a yeni gelmiş olan R1 seri numaralı Rumpler B.I[105] modeli uçak ve pilotu Alman Seidler

100 Public Record Office, 1/2009, s.16. Türk kaynaklarında 15 Mart'ta Birleşik Filoya mensup bir uçağın, saat 10.30'dan itibaren Boğaz'da merkez tahkimat bölgesine keşif yaptığı ve görevli uçaksavar toplarca ateş açıldığı bilgisi bulunmaktadır. Çanakkale Cephesi, s.146.

101 Public Record Office, 1/2009, s.17. Türk kaynaklarında Birleşik Filoya bağlı bir uçağın saat 14.00'ten itibaren Erenköy-Baykuş-Tenker üzerinde keşif uçuşu yaptığı bilgisi bulunmaktadır. Çanakkale Cephesi, s.148.

102 Public Record Office, 1/2009, s.17. Türk kaynaklarında 17 Mart günü öğleden sonra bir uçağın merkez tahkimatına kadar giderek Boğaz üzerinde keşif uçuşu yaptığı ve buna görevli uçaksavar topları tarafından ateş edildiği bilgisi bulunmaktadır. Çanakkale Cephesi, s.148

103 Jones, age., s. 12, 44.

104 Kurter, age., s.91; Avcı, age., s.91.

105 Rumpler B.I: İki kişilik silahsız keşif ve eğitim uçağıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında 15 adet Rumpler B.I uçağı envantere girmiştir. Uçaklardan 3 tanesi Türkiye'ye getirilirken Bulgaristan'da kırım yapmıştır. Rumpler B.I uçakları 1918 yılı sonuna kadar 1'inci, 4'üncü, 7'nci, 16'ncı ve 17'nci Tayyare Bölüklerinde ve Yeşilköy Tayyare Mektebinde görev yapmıştır. Uçak Albümü 1912-2009, s.20. 100 beygir gücünde Mercedes D.I motora sahip olan uçak 145 km/s hız yapabilmektedir.

ile makinistler, 17 Mart günü gemi ile Çanakkale'ye geldi[106]. Yüzbaşı Serno ise bir torpidobotla yola çıkmış ve uçağın gelişinden önce Çanakkale'ye varmıştı. Serno, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra ülkesine döndüğünde verdiği görev raporunda; uçağın Çanakkale meydana gece nakledildiğini, hemen montaj çalışmalarına başlanarak, gece uçuşa hazır hâle getirildiğini ve kendisi tarafından test uçuşuna çıkıldığını yazmaktadır.[107]

Böylece savaşın hemen öncesinde Çanakkale'de Türk hava gücü iki uçağa yükseldi. Müttefik hava gücü ise Ark Royal gemisinde bulunan beş uçaktan ibaretti.[108]

Seferberliğin başlangıcından 17 Mart 1915 gecesine kadar Türk uçakları tarafından 13 keşif uçuğu yapıldığı tespit edilebilmiştir.[109] İngiliz uçakları tarafından ise 26 keşif uçuşu yapılmıştır.[110]

18 Mart 1915 Çanakkale Deniz Savaşı'nda Hava Faaliyeti

18 Mart sabahı saat 08.00 civarında Yüzbaşı Serno, Rumpler B.I uçağı ile boğaz dışına bir keşif uçuşu yaptı. Rasıt olarak, Boğazlar Komutanlığında görevli Alman Deniz Yarbayı Schneider'i aldı. Uçak irtifa alarak 1600 metreye çıktı ve Trova harabeleri üzerinden Bozcaada'ya rotasına girdi. Bozcaada önlerinde; bir kısmı prova hattı teşkil ederek seyre başlamış, bir kısmı da demir kaldırarak

Kanat açıklığı 13 metre, uzunluğu 8,4 metre ve yüksekliği 3,1 metredir. 750 kilogram boş ağırlığında olan uçağı maksimum kalkış ağırlığı 970 kilogramdır. Peter Gray, Owen Thetford; German Aricraft Of The First World War, Doubleday & Company Inc., New York, 1970, s.512.

106 Behçet Sabit Erduran'ın anılarından Çanakkale'ye gönderilmek üzere dört uçak planlandığı ve bu uçakların beyaz zemin üzerine siyah haç işareti taşıyacağı anlaşılmaktadır. Erduran, age., s.23.

107 Binbaşı Erich Serno'nun Görev Raporu, Bundesarchiv, MSG2/10876. Belgenin Almancadan tercümesi için Emir Öngüner'e çok teşekkür ederim.

108 18 Mart 1915 sabahı müttefik hava gücü için gerçeği yansıtmayan çeşitli ve abartılı rakamlar verilmektedir. Bu konu ile ilgili birkaç örnek verilebilir: Yavuz Kansu, Sermet Şensöz ve Yılmaz Öztuna tarafından hazırlanan kitapta; İtilaf Devletleri hava gücünün ana gemilerdeki 12 uçakla beraber 42 uçağa ulaştığı bilgisi vardır. Kansu, vd.; age.,190-191. Çanakkale hava savaşları ile ilgili Alman tezine yer veren bir çalışmada Türk ve İtilaf Devletleri hava gücünün ulaştığı rakamlar ile ilgili net bilgiye yer verilmemektedir. Rudolf Holzhausen, "Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları", Askerî Tarih Bülteni Eki, Sayı:14, Ağustos 1982. Resmî bir yayında;19 Şubat 1915 tarihinden itibaren İtilaf Devletlerine bir İngiliz Uçak Gemisi ve 6 deniz uçağı ile bir Fransız uçak gemisinin bölgede bulunduğu bilgisine yer verilmektedir. Aynı yayında Türk hava gücünün üç uçaktan meydana geldiği bilgisine de yer verilmiştir. Çanakkale Cephesi, s.53, 93, 94, 180. Başka bir resmî yayında 18 Mart sabahı İtilaf Devletleri hava gücünün bir İngiliz ve bir Fransız uçak gemisinden meydana geldiği bilgisine yer verilmektedir. Turhan Seçer, Anılarla Çanakkale Cephesi Ve Neticesi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008, s.16-17. İtilaf Devletlerinin hava gücünün İngiliz Ark Royal ve Fransız Foudr uçak gemileri ile ve 3 balon gemisinden oluştuğu bilgisi verilmektedir. Figen Atabey, Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2010, s.82, 361.Bir makalede Türk hava gücünün üç uçaktan meydana geldiği belirtilmiştir. İtilaf Devletleri hava gücü için; İngiltere'nin, Ark Royal ana uçak gemisi ile bir Short, üç Wight ve üç Sopwith uçağını harekât bölgesine getirmesiyle birlikte, yapılacak harekâtta, İngilizler 25 kara uçağı, Fransızlar 8 kara, 2 de deniz uçağı kullanma avantajına sahip olmuşlardı. Müttefik kuvvetler ana gemilerindeki 12 uçakla birlikte toplam sayı 42'ye ulaştığı bilgisi verilmektedir. Enis Şahin, "Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914 – 9 Ocak 1916)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Çanakkale Savaşı Özel Sayısı, Cilt: XXV, Sayı: 73, Mart 2009, s.115. Başka bir resmî yayında ise İngiliz Donanmasında bir uçak gemisi, Fransız donanmasında ise bir uçak gemisi ile bir balon gemisi bulunduğu bilgisi verilmektedir. Deniz Harekâtı, s. 38. Ceylin Yıldırım ise uçak sayısı vermeden İngiliz Ark Royal ve Fransız Foudre uçak gemilerinin bölgede görev yaptığı bilgisini paylaşmaktadır. Ayrıca Çanakkale kara gözetleme postaları tarafından hazırlanan keşif raporlarını uçaklar tarafından hazırlanan keşif raporu algılamış ve çalışmasında yer vermiştir. Bk.: Ceylin Yıldırım, "Birinci Dünya Harbi Ekseninde Çanakkale Muharebelerinde Hava Gücü", 100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu, Harp Akademileri Komutanlığı, 2015, s.215. Bazı çalışmalarda verilen rakamla dönemin hava gücünün imkânlarını zorlamaktadır. Kemal Turan tarafından yapılan çalışmada; 18 Mart öğleden önce İtilaf Devletlerinin 14 uçak gemisi, 200 uçağına karşılık Türklerin ise sadece 4 uçağa sahip olduğu bilgisi verilmektedir. Kemal Turan, "95. Yıl Dönümünde Çanakkale Zaferi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Çanakkale Savaşı Özel Sayısı, Cilt: XXV, Sayı: 73, Mart 2009, s.69.

109 Bazı çalışmalarda Türk uçakları tarafından sabah ve akşam olmak üzere toplam 148 keşif uçuşu yapıldığı bilgisi gerçeklikten uzak abartılı bir rakamdır. Bk.: Yıldırım, a.g.m., s.216.

110 Her iki tarafın gerçekleştirdiği keşif uçuşlarının toplam dökümünü Ek-1'de verilmiştir.

harekete hazırlanan kırk kadar savaş gemisi gördüler.[111]

Yarbay Schneider ileri tarihli bir beyanında uçuştan şu şekilde bahsetmektedir:

"Erken saatlerde uçuşa geçtik. Altımızda Çanakkale'nin geniş arazisi gözüküyordu. Midye şeklindeki Kilitbahir Kalesinin gizli derinliklerini görebiliyorduk. Gelibolu'nun seyrek çalılıkları arasında parlayan yollar beliriyordu ve 1600 metre irtifada o yöne seyrettik. Motor daha fazlasına çıkamıyordu. Tarihî Truva üzerine geldiğimizde pür dikkat kesildik. Bozcaada önünde demirlemiş 40 civarında gemi saydık. Her çeşit gemi mevcuttu; heybetliler arasında hafif kruvazör, hat, kargo, onarım ve uçak gemileri vardı. Bir denizaltının gölgesi hemen altımızda görülmekteydi. Pervanesinin oluşturduğu girdap, beyaz bir su hattı şeklinde denizaltıyı takip etmekteydi. Altı adet hat gemisi arka arkaya dizilmiş şekilde savaş hattında Çanakkale Boğazı'nın girişine ilerliyordu. Zırhlı kruvazör 'Inflexible' en önde amiral bayrağı ile seyretmekteydi. Gövdesindeki birçok parlak nokta Falkland Adaları Muharebesi'nde almış olduğu yaraları belli ediyordu. Onu 'Queen Elizabeth', 'Lord Nelson', 'Agamemnon', 'Majestic' ve Tsingao Kuşatmasında aldığı yaraların gözüktüğü 'Triumph' takip etmekteydi. Hepsi İngiliz donanmasının en değerli gemileriydi. Britanya savaş bayrağı rüzgârda dalgalanıyordu. Kendimizi aniden bir patlama bulutu içinde bulduk. Fransız savaş gemisi 'Bouvet' bu şekilde bizi selamlıyordu. Maalesef bomba ile karşılık vermekten vazgeçmek zorundaydık. Fransız gemisinin babafingosundan renkli sinyaller verilmekteydi: 'Demir alın ve İngiliz lider gemisini takip edin!' Demir alınırken tüm gemilere üç şeritli bayraklar çekildi. Rüzgârın etkisi ile açılan bayraklar bizim de kaderimizi belirleyecek büyük çatışma gününü ilan ediyordu. Acilen geri dönüp durumu bildirdik. Kısa zaman sonra tüm bataryalara davul ve boru sesi ile savaş pozisyonu alma emri verildi."[112]

Bu heyecan verici gösteriyi izleyen uçak, Boğaz'a taarruz anının geldiğini anlayarak, hemen geri döndü. Yere indikten sonra uçucular, hemen Boğaz Komutanlığına giderek raporlarını verdiler. Boğaz çevresindeki bütün birlikler ve Boğaz tabyaları alarma geçirildi. Bu rapor üzerine, Üsteğmen Mehmet Cemal (Durusoy), hemen "Ertuğrul" isimli Bleriot uçağı ile keşif uçuşuna çıktı. Boğaz'a yaklaşmakta olan düşman donanmasını görerek, taarruzun başlayacağı haberini doğruladı.[113]

Gelibolu Hilal-i Ahmet Hastanesi Başhekim yardımcısı olan Behçet Sabit (Erduran) Bey bu için uçuşa şahitlik etmiştir. Anılarında uçakların kalkış saati ve uçuş düzeni hakkında farklı bilgilere yer vermektedir; Behçet Sabit (Erduran) Bey anılarında 18 Mart sabahı Türk uçaklarının uçuşunu aşağıdaki sözleriyle aktarmaktadır.

111 Kurter, age., s.92; Çanakkale Cephesi, s.180.
112 Bundesarchiv, MSG2/10876.
113 Kurter, age., s.93; Genelkurmay başkanlığı tarafından yayınlanan bir çalışmada bu keşif uçuşundan bahsedilmemektedir. Çanakkale Cephesi, s.180.

"09.10. Çanakkale üzerinde görünen iki uçaktan çift satıhlısı, evvelki tamimde bildirilen beyaz zemin üzerine siyah haçlı olarak, pek yükseklerden üzerimizden geçip Boğaz girişine doğru gitti. Onu daha evvelki uçağımız takip etti.

10.10. Uçaklar bir bahar kelebeği gibi pek yükseklerden, bekli beş binden şimşek hızıyla döndüler. Telefon yedi zırhlı ve iki torpidobotun Boğaz girişine doğru ilerlediği haberini duyurdu."[114]

18 Mart 1915 günü Birleşik Donanmanın Boğaz'ı zorlaması esnasında gemilerin ateş yönlendirmesinin uçaklar tarafından yapılması ve bu amaçla Ark Royal uçak gemisinden her saat başı bir uçak kaldırılması planlandı.[115]

Çanakkale Deniz Savaşı, 18 Mart 1915 tarihinde A hattı savaş gemilerinin saat 11.30'da 14.000 yarda mesafeden ateş açmasıyla başladı. Ark Royal uçak gemisinden ilk uçak ise gemi ateşinin başlamasından önce saat 10.35'te havalandı. 2.000 feet irtifadan gerçekleştirilen uçuş sırasında Çanakkale Boğazı'nı koruyan tabyaların durumları gözetlendi. Tespit edilen tüm bilgilerin telsiz aracılığıyla bildirildiği uçuş sırasında meydana gelen motor arızası nedeniyle uçak saat 12.15'te görevi bitirmek zorunda kaldı. Görev raporunda ağır isabet alan tabyaların ağır toz ve duman nedeniyle yeterince görülemediği ancak diğer kesimlerin net gözlemlendiği rapor edildi.[116] Uçuşta gözlemci olarak görev yapan Tğm. Strain görev raporunda;

"Benim uçaktan gördüğüm gibi bir manzarayı başka hiç kimsenin görmüş olduğunu sanmıyorum." yazmıştır. Strain raporunun devamında; "Rumeli Mecidiye, Rumeli Hamidiye, Namazgâh ve Anadolu Hamidiye tabyaları teker teker vurulmasına rağmen ateş ediyor. Kepez Burnu'ndaki tahkimatlarda asker yok ama civarında sahra topu bulunan birlikler var. İstihkâmların üzerindeki duman, nasıl bir zararın verildiği görülemeyecek kadar yoğun. 16. İstihkâmın arkasındaki kışla havaya uçmuş. Motor arızalı halde döndük."[117] ifadelerine yer vermektedir.

İkinci uçak saat 12.06'da havalandı.[118] 922 numaralı Sopwith uçağı ile Teğmen N. S. Douglas ve Astsubay B. J. Brady tarafından gerçekleştirilen uçuşta; boğaz savunucularının durumları gözetlendi ve telsiz ile bildirildi. 3.000 feet yükseklikte yapılan uçuş saat 13.53'te sonlandırıldı.[119]

114 Erduran, age., s.30.
115 Çanakkale Cephesi, s.172.
116 Public Record Office, 1/2009, s.17, 18. Türk kaynaklarında uçak tarafından Dardanos ve Çimenlik Tabyalarında topçuların bulunmadığını bildirmiştir. Diğer merkez tabyalar, ateşlerini sürdürdüklerinin rapor edildiği bilgisi bulunmaktadır. Çanakkale Cephesi, s.175. Diğer bir kaynakta ise Ark Royal'den uçurulan bir Wight deniz uçağı, saat 12.30'da; tabyaların müteaddit isabetler almalarına rağmen, ateşlerinde fazla bir eksilme olmadığını rapor ettiği bilgisi verilmektedir. Kurter, age., s.96.
117 Dolan, age., s.67-68.
118 İngiliz kaynaklarında uçağın "12.6" havalandığı bilgisi yer almaktadır. Bu bilginin bir yanlış yazımdan kaynaklandığı değerlendirilerek 12.06 olarak düzeltilmiştir.
119 Public Record Office, 1/2009, s.18. Türk kaynaklarında bu görev uçuşu için; merkez tabyaların ateşinin şiddetli olmadığı, Anadolu Hamidiye Tabyası'nın hızlı ateş eden başlıca tabya olduğunun bilgisinin verildiği yazılıdır. Bu tabyayı bombardıman eden Vengeance'nin mermilerinin çoğunun tabya içerisine düştüğü ve toplarda tahribat yaratmadığının

Türk tarafında ise Üsteğmen Mehmet Cemal (Durusoy), yanına rasıt olarak Teğmen Osman Tayyar Bey'i alarak "Ertuğrul" isimli Bleriot uçağı ile bir keşif uçuşu yaptı. Dardanos tabyası önlerinde, ağır yaralı Gaulois zırhlısını yedekleme çalışmalarının devam etmekte olduğunu gördüler. Boğaz ağzında 4 zırhlı yedeklenmiş olarak Bozcaada'ya doğru çekilmekteydi. Burada ayrıca, 9 zırhlı ile 11 muhribin bulunduğunu gözlediler. Bozcaada açıklarında da 8 küçük harp gemisi bulunmaktaydı.[120] Türk havacılık tarihi kaynaklarında yer alan bu uçuşun saati belirtilmemiştir. Deniz savaşını inceleyen kaynaklarda ise saat 16.00'dan sonra Boğaz dışının keşfi için bir uçak gönderildiği bilgisi bulunmaktadır[121]. Bu uçuşun saat 16.00'dan sonra yapılmış olmalıdır.

Akşamüzeri, bu kere Pilot Teğmen Seidler yanına rasıt olarak Deniz Yüzbaşısı Hüseyin Sedat Bey'i alarak Rumpler B.I tipi uçakla bir keşif uçuşu yaptı. Bu uçuşta Limni Adası'na kadar uzanan uçuşta, Birleşik Donanmanın buraya döndüğü keşfedildi. Mondros koyunda 13 zırhlı, 4 nakliye gemisi ve 29 kömür ve yük gemisinin varlığını gözlediler. Fransız Gaulois zırhlısı, yan yatmış durumda, Boğaz ağzına kadar çekilerek getirilmişti.[122] Kaynakta bu uçuşun tam saati verilmemiştir. Birleşik Donanmanın Çanakkale Boğazı'ndan çekildiği saat 18.00'den sonra yapılmış olması gerekir.

18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı sırasında Türk uçakları sabah iki ve akşamüstü iki olmak üzere toplam dört uçuş gerçekleştirmiştir. Bu uçuşlarda müttefik donanmanın durumu gözlemlenmiştir. Özellikle sabah saat 08.00'de yapılan ilk uçuş ile deniz savaşının başlayacağı tespit edilmiş ve ilk ateşin açıldığı saat 11.30'a kadar savunmacılara hazırlanma fırsatı verecek çok değerli zaman kazandırılmıştır.

İtilaf Devletleri tarafında ise her saat başı bir uçak havalandırılarak keşif ve ateş yönlendirilmesi yapılması planlanmış olmasına karşılık ancak iki uçuş yapılabilmiştir. İlk uçağın havalandığı 10.30'dan çekilmenin tamamlandığı 18.00'e kadar en az sekiz uçuş yapılması gerekliydi.

Çanakkale Cephesi'nde konuşlandırılan ilk Türk uçakları yakın zamanda kurulacak olan 1. Tayyare Bölüğü'nün nüvesini teşkil etmiştir. Çanakkale Meydanın'dan Galata (günümüzde Sütlüce) meydanına taşımıştır. Savaş gereksinimlerine paralel olarak Çanakkale Meydanı'na sadece tek kişilik av uçaklarından oluşan 6. Harp Tayyare Bölüğü kurulmuş ve her iki birlik Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar bu meydanlarda göreve devam etmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan ettiği 3 Kasım 1914 tarihinden 18 Mart 1915 tarihinde gerçekleşen deniz savaşına kadar geçen dönemde Türk

tespit edildiği yazılıdır. Aynı kaynakta saat 13.30'da bir İngiliz uçağının havalandığı bilgisi yer almasına karşılık bu bilgi doğrulanamamıştır. Çanakkale Cephesi, s.176, 182.

120 Kurter, age., s. 95

121 Çanakkale Cephesi, s. 184.

122 Kurter, age., s. 95.

uçakları tarafından 17 görev uçuşu gerçekleştirilmiştir. 17 uçuştan dördü Deniz Savaşı sırasında yapılmıştır. İtilaf Devleri tarafından ise toplam 28 uçuş gerçekleştirilirken deniz savaşı sırasında sadece iki uçuş yapılabilmiştir.[123]

Sayısal değerlendirmede Türk tarafı toplam 4 uçak kullanmıştır. Ancak sadece 18 Mart günü aynı anda görev yapabilecek iki uçağa sahipken diğer dönemlerde oldukça yıpranmış ve uçuş gerekliliklerini karşılamakta zorluk yaşayan tek uçakla görev yapmak zorunda kalmıştır. İtilaf Devletleri ise altı uçakla başladıkları görevi bir uçak kaybederek beş uçakla tamamlayabilmiştir. Yapılan görev uçuşu sayılarındaki 17 Türk uçuşuna karşılık 28 İtilaf Devleti uçuşu ciddi bir nicel fark yaratmasına karşılık savaşa olan etkisinde uçuşlarda elde edilen bilgilerin niteliği belirleyici olmuştur.

Türkler görev uçuşları sırasında iki önemli gelişmeyi tespit ederek kendi taraflarında savunuculara kıymetli bilgiler sağlamışlardır. Bu bilgiden birincisi İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı'nı denizden zorlamak için Boğaz dışında güç toplamaya başladığı bilgisidir. Bu bilgi sayesinde Boğaz savunması için zaman kazanılmış ve hazırlıklar hızlandırılmıştır. Diğer önemli bilgi ise şüphesiz ki 18 Mart sabahı yapılan keşiflerde elde edilen ve beklenen harekâtın başladığı bilgisinin elde edildiği keşif uçuşlarıdır. Bu bilgi ilk topun ateşlenmesinden önce savunuculara son hazırlıklar için değerli saatler kazandırmıştır.

İngiliz uçaklarına ise Çanakkale'de konuşlu tabyaların, seyyar bataryaların yerlerinin ve güçlerinin keşfi, donanma gemilerinin ateş yönlendirilmesinin yapılması ile Boğaz'a döşenen mayın hatlarının tespiti görevleri verilmiştir. Söz konusu görevlerde özellikle sabit tabyaların yerleri, top miktarları ve ateş kavislerinin başarı ile tespit edildiği yadsınamaz bir gerçektir. Ancak deniz savaşının belirleyici olan ve özellikle Erenköy Körfezine dökülen mayınların tespitinde başarısız olmaları görevlerin etkinliğini tartışmalı hale getirmektedir. Bu değerlendirme yapılırken uçakların daha önce denizde mayın keşfinde görev yapmadıkları unutulmaması gereken bir kriter teşkil etmektedir.

Diğer bir değerlendirme kriteri kullanılan uçak tipi olmalıdır. Türk tarafı ilk başlarda deniz uçakları kullanırken bu uçakların ava şartlarından olduğu kadar deniz şartlarından da etkilenerek görev yapamaz hâle gelmelerinden dolayı cepheyi kara uçakları ile desteklemez zorunda kalıştır. İtilaf Devletleri tarafı ise süreç boyunca deniz uçaklarından faydalanmak zorunda kalmış söz konusu uçakların motor güçlerinin yetersizliği, aşırı ağır olmaları ve hem deniz hem de hava şartlarına tabi olmalı nedeniyle arzu ettiği kadar yararlanamamıştır. Dönem içinde kullanılan telsizlerinde ilkel düzeyde olması uçaklar tarafından etkili ateş yönlendirmesi yapmasına olumsuz etki yapmıştır.

Unutulmamalıdır ki bu savaş ilk uçuşun yapılmasında sadece 12 yıl sonra gerçekleşmiştir. Gerçekleşen tüm ilerlemelere rağmen uçakların daya-

123 Yapılan uçuşların toplam dökümü Ek-1'de verilmiştir.

nıklılıkları, motor güçleri, görev süre ve irtifaları yeterli değildir. Hava gücünün kullanımına yönelik ise hiçbir yazılı veya sözlü kuram bulunmamaktadır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen özellikle İtilaf Devletleri tarafından uçaklardan imkânlarının üzerinde görev beklendiği yadsınamaz bir gerçektir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

ATASE, BDH;
K: 4669, D: H-1, F: 1-47
K: 4669, D: H-1, F: 1-49
K: 4669, D: H-1, F: 1-52
K: 4669, D: H-3, F:1-85
K: 4669, D: H-3, F: 1-16
K: 4669, D: H-12, F: 1-16
K: 4669, D: H-3, F: 1-20
K: 4669, D: H-12, F: 1-17
K: 4669, D: H-12, F: 1-27
K: 4669, D: H-12, F: 1-50
Public Record Office
Air Ministry, Class: 1, Number: 2009, Description and Covering Dates: 207/20/7.
Bundesarchiv
Bundesarchiv, MSG2/10876.

Telif Eserler

Atabey, Figen; Çanakkale Savaşları'nın Deniz Cephesi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010.
Avcı, Cenk; Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2009.
Banoğlu, Ahmet Niyazi; Unutulmaz Havacı kahraman Savmi Uçan Hayatı-Hizmetleri-Başarıları, Toker Matbaası, İstanbul, 1965.
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I. Cilt, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, Gnkur. Matbaası, Ankara, 1970.
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, IX. Cilt, Türk Hava Harekâtı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969.
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VIII. Cilt, Deniz Harekâtı, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1976.
Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), V. Cilt I. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2012.
Black, Jeremy; Air Power: A Global History, The Rowman & Littlefield Publishing Group Inc., London, 2015.
Buckley, John; Air Power In The Age Of Total War, UCL Press, London, 1999.
Chasseud, Peter; Doyle, Peter; Grasping Gallipoli, Terrain, Maps anf Failure at the Dardanelles, 1915, Stroud, Spellmount, 2015.
Creveld, Martin Van; The Age Of Airpower, PublicAffairs, New York, 2011.

Dolan, Hugh; Gelibolu Çıkarmalarının Anlatılmamış Öyküsü, 36 Gün, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.
Erduran, Behçet Sabit; Cephedeki Bir Doktorun Gözünden 1915 Baharında Çanakkale, Tamay Açıkel (Haz.), İs Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
Fırtına, H. İbrahim (Yay.Haz.); Orgeneral Muzaffer Ergüder'in Havacılık Anıları 1922-1930, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2009.
Gray, Peter; Thetford, Owen; German Aricraft Of The First World War, Doubleday & Company Inc., New York, 1970.
Grey, C.G.; Jane's Fighting Aircraft of World War One, Military Prress, 1990.
Hobbs, David; British Aircraft Carriers; Design, Development and Service Histories, Seaforth Publishing, Yorkshire, 2013.
Jones, H. A.; The War in the Air: Being the Story of The Part Played in the Great War by the Royal Air Force, Vol.:II, Clarendon Press, Oxford, 1928.
Kansu, Yavuz; Şenöz, Sermet; Öztuna, Yılmaz; Havacılık Tarihinde Türkler, Cilt:1, Hv.Bas. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1971.
Keyüsk, Mazlum; Türk Havacılık Tarihi 1914-1916 İkinci Kitap Birinci Cilt, Hava Basımevi, Eskişehir, 1951.
Kurt, Emin; Güvenbaş, Mesut; Birinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'a Yapılan Hava Saldırıları, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
Kurt, Emin; Türk Hava Kuvvetleri'nin Kuruluşunda Bağış ve Yardımlar (1911-1914), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018.
Kurter, Ajun; Türk Hava Kuvvetleri Tarihi 1914-1916, Cilt:2, Hv.K. Basımevi, Ankara, 2009.
Mediterranean Pilot, Volume IV, Publishen by the Hydrographic Office Under the Autority of the Secretary of the NAVY, Goverment Printing Office, Washington, 1916.
Munson, Kenneth; Aircraft Of World War I, Ian Allan, London.
Oran, Soner; Çanakkale Savaşında Türk Hava Harekâtı (Mart 1915-Ocak 1916), Ankara Üniversiteri Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, Cilt 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:71, Ankara, 2005.
Saunders, Hilary St. George; Per Ardua; The Rise of British Air Power 1911-1939, Oxford University Press, London, 1944.
Seçer, Turhan; Anılarla Çanakkale Cephesi Ve Neticesi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2008.
Stephens, Alan; The War in the Air 1914–1994, Air University Press, Maxwell Air Force Base, Alabama, 2001.
Stokesbury, James L.; Short History of Air Power, William Morrow and Company, Inc.,New York, 1986.
Thetford, Owen; British Naval Aircraft Since 1912, Naval Institure Press, 1991.

Treadwell, Terry C.; Wood, Alan C.; The First Air War; A Pictorial History 1914-1919, Brassey's, London, 1996.
Uçak Albümü 1912-2009, Hv.K. Basımevi, Ankara, 2009.

Makaleler

Alkan, Necmettin; "Alman Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı", Belleten, Cilt 80, Sayı: 289, Ocak 2016, s. 899-938.
Dokur, Aydın; "3 Mart'ta Çanakkale'de Havadan Yapılan Bir Keşif, 1. Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktası", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı:12, Ocak 1969, s.64-67.
Gümüşdoğrayan, Okan; "Çanakkale Savaşları'na Hava Harekâtlarının Etkisi", Çanakkale 1915, Tarih, Edebiyat ve Sanat, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Basıl Tarihi Yok, s. 333-354.
Holzhausen, Rudolf; "Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları", Askerî Tarih Bülteni Eki, Sayı:14, Ağustos 1982.
Okuyucu, Oğuz; "Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Harekâtı", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, 95'inci Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk Özel Sayısı, Yıl:8, Sayı:16, Ağustos 2010,s. 267-300.
Öztuna, Yılmaz; "Bir Kahraman Dört Destan", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl:5, Cilt: 1, Sayı: 2, 1 Mart 1969, s. 9-17.
Şahin, Enis; "Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914 – 9 Ocak 1916)", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Çanakkale Savaşı Özel Sayısı, Cilt: XXV, Sayı: 73, Mart 2009, s.107-163.
Turan, Kemal; "95. Yıl Dönümünde Çanakkale Zaferi", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Çanakkale Savaşı Özel Sayısı, Cilt: XXV, Sayı: 73, Mart 2009, s.63-81.
Yıldırım, Ceylin; "Birinci Dünya Harbi Ekseninde Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Gücü", 100'üncü Yılında Çanakkale Zaferi Sempozyumu, Harp Akademileri Komutanlığı, 2015, s.1937-239.

EKLER
EK-1: Tarafların Gerçekleştirdikleri Uçuş Sayıları

Tarih	Türk Uçuş Sayısı	İngiliz Uçuş Sayısı
5 Eylül 1914	1	-
10 Eylül 1914	1	-
2 Ekim 1914	1	-
14 Ekim 1914	1	-
19 Ekim 1914	1	-
5 Kasım 1914	1	-
20 Ocak 1915	1	-
6 Şubat 1915	1	-
17 Şubat 1915	-	1
19 Şubat 1915	1	4
26 Şubat 1915	-	1
1 Mart 1915	1	1
2 Mart 1915	1	-
3 Mart 1915	-	1
4 Mart 1915	-	5
5 Mart 1915	-	3
7 Mart 1915	1	-
8 Mart 1915	-	1
10 Mart 1915	-	1
11 Mart 1915	-	1
12 Mart 1915	-	1
13 Mart 1915	1	2
14 Mart 1915	-	1
15 Mart 1915	-	1
16 Mart 1915	-	1
17 Mart 1915	-	1
18 Mart 1915	4	2
TOPLAM	**17**	**28**

Ek-2: Nieuport 6H Model Tek Kişilik Deniz Uçağı

(Kaynak: Ole Nikolajsen Özel koleksiyonu)

(Çizim: Haluk Sevel tarafından yapılmıştır.)

Ek-3: Nieuport 7H Model İki Kişilik Deniz Uçağı

Deniz Pilot Yüzbaşı Savmi Bey (Uçan), "Mahmut Şevket Paşa" isimli Nieuport 7H deniz uçağı ile Çanakkale'de. Seferberlik döneminde, uçakların kanat alt yüzeylerine tanıtma işareti olarak kırmızı-beyaz-kırmızı renkte, iç içe üç daireden oluşan Türk askerî forsu vurulmuştu. (Kurter, a.g.e., s.26)

(Çizim: Haluk Sevel tarafından yapılmıştır.)

Ek-4: Bleriot XI-2 İki Kişilik Keşif Uçağı

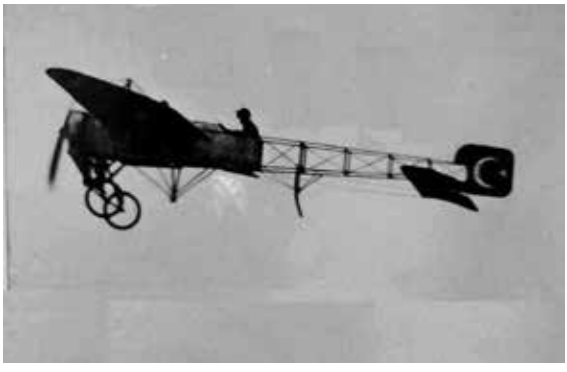

(Kaynak: Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi)

(Çizim: Haluk Sevel tarafından yapılmıştır.)

Ek-5: Rumpler B.I İki Kişilik Keşif Uçağı

(Kaynak: Hava Kuvvetleri Tarihçe Şube Müdürlüğü Arşivi)

(Çizim: Haluk Sevel tarafından yapılmıştır.)

Ek-6: Ark Royal Uçak Taşıyıcısı

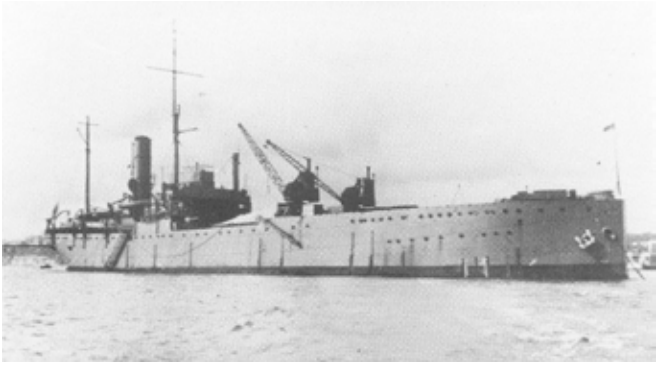

(Kaynak: Terry C. Treadwell, Alan C. Wood, The First Air War; A Pictorial History 1914-1919, Brassey's, London, 1996, s. 36.)

Ek-7: Çanakkale Cephesi'nde görev yapan 176 seri numaralı Wight A.I. Improved Navyplane

(Kaynak: Owen Thetford, British Naval Aircraft Since 1912, Naval Institure Press, 1991, s.475)

Ek-8: Çanakkale Cephesi'nde görev yapan 136 seri numaralı Short S.87 Admiralty Type 135 Seaplane

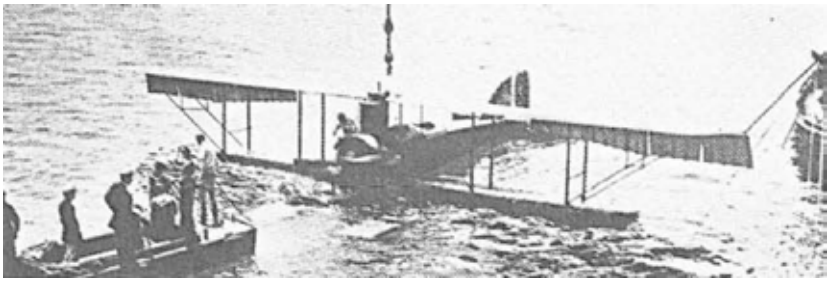

(Kaynak: Owen Thetford, British Naval Aircraft Since 1912, Naval Institure Press, 1991, s.458)

Ek-9: Sopwith Admiralty Type 807 Seaplane

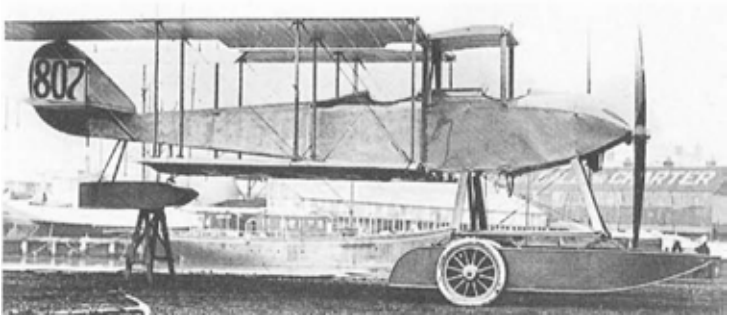

(Kaynak: Owen Thetford, British Naval Aircraft Since 1912, Naval Institure Press, 1991, s.465)

Ek-10: Sopwith Tabloid Uçağı

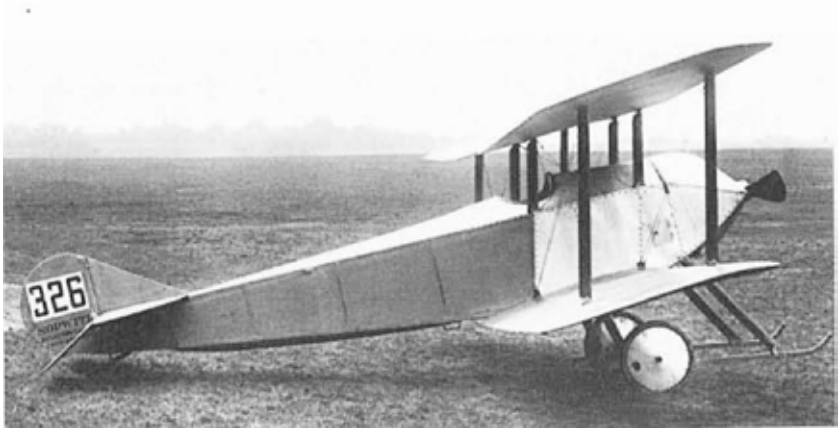

(Kaynak: Owen Thetford, British Naval Aircraft Since 1912, Naval Institure Press, 1991, s.294)

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSU'NDA GÖREV YAPAN ALMAN PİLOT ERİCH SERNO'NUN ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDEKİ ROLÜ

ERDAL KORKMAZ
DENİZ KURT

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI ORDUSU'NDA GÖREV YAPAN ALMAN PİLOT ERİCH SERNO'NUN ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDEKİ ROLÜ

Erdal KORKMAZ*
Deniz KURT**

Özet

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katılan Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya'dan temin ettiği 450 uçak ve 1500 personel ile cephelerde etkinlik göstermiştir. Savaşın başında 6 uçak ve 6 pilota sahip olan Osmanlı Devleti, uzak cephelerdeki harp harekâtın icrası için Alman Başkomutanlığından iki Alman tayyare bölüğü ve havacı personel talep etmiştir. Bu talep uygun görülerek ilk etapta 24 adet uçak ile 12 Alman sivil pilot ve 32 Alman sivil teknisyen Osmanlı ordusu emrine verilmiştir. Bu sırada Fransa Cephesi'nde yaptığı başarılı uçuşlarla öne çıkan Alman Pilot Üsteğmen Serno'da Osmanlı ordusu emrinde görevlendirilmiştir. Üsteğmen Serno'ya Osmanlı ordusuna havacı personel yetiştirme ve havacılık konularında danışmanlık etme görevi verilmiştir. Bu kapsamda Üsteğmen Serno, 3 Ocak 1915 tarihinde Padişah iradesi ile rütbesi yüzbaşılığa yükseltilerek Tayyare Mektebi Müdürü olmuştur. Yüzbaşı Serno Tayyare Mektebi Müdürü olarak görev yaptığı dönemde, Osmanlı Başkomutanlık Vekâletinin emri doğrultusunda, Yeşilköy'deki mevcut tesislerin büyütülmesinden işe başlamış, pilot ve teknisyenlerin eğitimlerini organize etmiş, Uçuş Meteorolojisi ile Motor Bakım Müdürlükleri, Osmanlı Balon Birliği ve Osmanlı Topçu Ölçme Birliğinin kurulmasında etkili olmuştur. Ayrıca, Osmanlı deniz havacılığının oluşturulmasında, Türk pilot ve rasıtlarının Almanya'da eğitim almasında, Osmanlı ordusuna uçak temininde ve cephelerde 17 tayyare bölüğü kurulmasında katkıları olmuştur.

Serno'nun teşkilatlanma çalışmaları yanında Çanakkale Muharebelerinin kazanılmasında ve bölgede iki ayrı tayyare bölüğü kurulmasında etkisi olmuştur. İtilaf kuvvetlerinin Çanakkale'ye bir çıkarma yapacağının istihbar edilmesi üzerine cephe hattına gelen Yüzbaşı Serno'nun 18 Mart 1915 sabahı yaptığı hava keşfi, 40 harp gemisi ile İtilafların deniz harekâtının başladığını ortaya çıkarmıştır. Yüzbaşı Serno, keşif sonucunu hızla geri dönerek Boğaz Kumandanlığına bildirmiştir. Bu durum Türk kuvvetlerinin aldığı tedbirler sonucunda 18 Mart Deniz Zaferi'nin kazanılmasına etki etmiştir.

Çanakkale Muharebeleri süresince cephe hattına zaman zaman gelen Yüzbaşı Serno, bölgedeki uçakların hazırlanması ve harp harekâtın icrası konusunda önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, bizzat cephe hattında uç-

* Tarih Uzmanı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-posta.: e.korkmaz@hvkk.tsk.tr
** Hv.Öğ.Yb., Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-posta.: deniz.kurt@hvkk.tsk.tr

mak suretiyle harbe iştirak etmiştir. 2 Mayıs 1915'te Yüzbaşı Serno, Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey ile yaptığı uçuş sırasında Çanakkale Muharebelerindeki ilk hava savaşını gerçekleştirmiştir. Bu uçuş sırasında havacılar, Parabellum tabancalarıyla karşı uçağa ateş açmak suretiyle, İtilaf uçağını kaçırtmıştır. Serno, harbin sonuna kadar Osmanlı Hava Kuvvetlerinin başında kalmış, Alman Başkomutanlık Karargâhı ile yaptığı görüşmelerde Türk Hava Kuvvetlerinin uçak, personel ve yedek malzeme taleplerini iletmiş, bunların temini için çalışmıştır. Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Görev Yapan Alman Pilot Erich Serno'nun Çanakkale Muharebelerindeki Rolü; arşiv belgeleri ve kendi hatıratı ekseninde ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Erich Serno, Birinci Dünya Savaşı, Havacılık, Pilot, Tayyare.

.

THE ROLE OF THE GERMAN PILOT ERICH SERNO, WHO WORKED IN THE OTTOMAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR, IN THE BATTLES OF GALLIPOLI

Abstract

The Ottoman Empire, which participated in the First World War alongside Germany, was active on the front swith 450 aircraft and 1500 German military personel which were procured from its ally Germany. The Ottoman Empire, which had 6 aircraft and 6 pilots at the beginning of the war, requested two German aircraft companies and aviator personel from the German Commander-in-Chief for the execution of the war operations in distant fronts. This request was deemed appropriate in the first place; 24 aircraft and 12 German civilian pilots and 32 German civilian technicians were given to the Ottoman Army. Meanwhile, the German Pilot Lieutenant Serno, who stood out with his successful flights in the French Front, was assigned to the Ottoman Army. First Lieutenant Serno was given the task of training aviation personel for the Ottoman Army and advising on aviation. In this context, Lieutenant Serno was promoted to captain on 3 January 1915 with the will of the Sultan and became the Director of the Aircraft School. During his tenure as the Director of the Aircraft School, Captain Serno, in line with the order of the Ministry of Commander-in-Chief, started to work from the enlargement of the existing facilities in Yeşilköy, organized the training of pilots and technicians, he was also effective in the establishment of the Flight Meteorology and Engine Maintenance Directorates, the Ottoman Balloon Union and the Ottoman Artillery Measurement Union. In addition, he contributed to the establishment of Ottoman naval aviation, training of Turkish pilots and races in Germany, supplying aircraft to the Ottoman Army and establishing 17 aircraft divisions on the fronts.

In addition to the organizational work, Serno also had an impact on the victory of the Çanakkale Wars and the establishment of two separate

aircraft companies in the region. The air exploration of Captain Serno, who came to the front line on the morning of March 18, 1915, when it was informed that the Allied Forces would make a landing in Çanakkale, revealed that the sea operations of the Allies started with 40 war ships. This situation affected the victory of the 18 March naval victory as a result of the measures taken by the Turkish forces.

Captain Serno, who came to the front line from time to time during the Çanakkale Wars, made important contributions to the preparation of the aircraft in the region and the execution of the war operation. He also participated in the war by flying personally on the front line. On May 2, 1915, Captain Serno carried out the first air battle in the Battle of Çanakkale during his flight with Captain Hüseyin Sedat Bey. During this flight, the aviators repelled the Allied plane by firing with Parabellum guns. Serno remained in charge of the Ottoman Air Force until the end of the war, and in his meetings with the German Commander-in-Chief Headquarters, he conveyed the Turkish Air Force's demands for aircraft, personel and spare materials and worked for their supply. In this study, the Role of German Pilot Erich Serno, who served in the Ottoman Army in the First World War, in the Battles of Çanakkale; will be put forth in the axis of archive documents and their own memoirs.

Keywords: Erich Serno, World War I, Aviation, Pilot, Airplane.

Giriş

1903 yılında Wright Kardeşlerin ABD'deki çalışmaları sonucunda ilk motorlu uçak icat edilmiştir. Böylece savunma sanayi, XX. yüzyılın başlarında uçakla tanışmıştır. Bu ilk uçuş dünya kamuoyu tarafından ilgi ile izlenmiştir.[1] İlk motorlu uçağın uçuşundan kısa bir süre sonra Batılı devletler, askerî havacılık faaliyetlerine hız vermiştir. Bu durum ordu teşkilatında yeni bir sınıfın doğmasına neden olmuştur. İlgili süreç ABD, Fransa ve İtalya gibi ülkelerin ordu envanterine uçakları dâhil etmesine etki etmiştir. Dünyadaki bu gelişmeler üzerine 1909 yılında Türk ordusu da askerî havacılık konusunda araştırma ve inceleme çalışmalarına başlamıştır.[2]

Bu yeni hava aracı, ilk kez İtalyanlar tarafından Trablusgarp Harbi sırasında Osmanlı kuvvetlerine karşı kullanılmıştır.[3] Böylece uçağın bir silah sistemi olarak kullanılması ile harp meydanları gökyüzüne taşınmıştır. İlgili gelişme üzerine Osmanlı Devleti, ordusuna bu yeni savaş aracını katmak amacıyla harekete geçmiştir.[4] Bu sırada iki ordu mensubunun Avrupa'da eğitim alması

1 Walter Green, Flying Colours, Salamander Boks Ltd., Londra, 1981, s.28.
2 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.12.
3 Davud Kapucu, 1909-1939 Yılları Arasında Yapılan Yurtiçi ve Yurtdışı Askeri Hava Seyahatleri, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015, s.5-10; Alessendro Vagnini, "İtalyan-Türk Savaşı'nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı", Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013, s.100-102.
4 Erdal Korkmaz, Deniz Kurt, "Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askerî Havacılığının Arşiv Belgeleri Işığında Analizi", 19 Mayıs'ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Mayıs 2019, Yorum Matbaacılık, Ankara, 2019, s.707-708.

için de girişimlere başlanmıştır.[5] Bu girişim kapsamında 1 Haziran 1911 tarihinde Avrupa'da eğitim alacak personelin belirlenmesi ve havacılık faaliyetlerinin takibi için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır.[6] Bu karar doğrultusunda oluşturulan ilk tayyare komisyonu, Türk Hava Kuvvetlerinin temeli kabul edilmiştir. Böylece, Türk ordusu içerisinde havacılık teşkilatının kurulması yolunda ilk adım atılmıştır.[7]

Erkân-ı Harbiyye Dairesi ve Kıtaat-ı Fenniye Müfettişliği tarafından oluşturulan ilk tayyare komisyonunun 28 Haziran 1911 tarihinde yaptığı sınav sonucunda, Fransız Bleriot Okulu'nda pilotaj eğitimi görmeye Yüzbaşı Fesa Bey ile Üsteğmen Yusuf Kenan Bey hak kazanmıştır.[8] Avrupa'da havacılık eğitimi alacak personelin seçim çalışmaları bitirildikten sonra, ilgili kişiler Fransa'ya gönderilmiştir. Bu sırada yurtdışındaki pilotaj eğitim faaliyetlerinin çok yüksek olması nedeniyle İstanbul'da açılacak bir okul aracılığı ile pilotaj öğretiminin ülkede verilmesi kararlaştırılmıştır.[9] Bu kapsamda İstanbul'da bir tayyare mektep ve merkezi açılması için çalışmalara başlanmıştır.[10] Neticede yapılan araştırmalar sonucunda İstanbul Yeşilköy'de 1912 yılı içerisinde bir tayyare mektep ve merkezi açılmıştır.[11] Aynı yıl içerisinde Ordu envanterine Fransa'dan Deperdussin model ilk uçaklar dâhil edilmiştir. Bu uçaklar, Fransa'daki eğitimlerini tamamlayan Yüzbaşı Fesa ve Üsteğmen Yusuf Kenan Beylere teslim edilmiştir. İlgili uçaklara daha sonra yenileri eklenmiştir.[12]

Osmanlı ordusu envanterine uçakları dâhil ettikten sonra ilk hava harekât görevini Balkan Harbi sırasında gerçekleştirmiştir.[13] Bu harp sırasında Osmanlı pilotları kara birliklerine keşif yaparak ve düşman birliklerini bombalayarak destek vermiştir.[14]

Balkan Harbi'nin bitiminden sonra Osmanlı Devleti havacılık teşkilatının reorganizasyonu için çalışmalara başlamıştır. Bu kapsamda bir heyet oluşturularak Almanya, Avusturya ve Fransa'da incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilmiştir. Ancak bu sırada Birinci Dünya Savaşı başlamış ve uçak temin faaliyetleri akamete uğramıştır.[15]

---

5 Perihan Kilimci, Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı, Hava Harp Okulu, İstanbul, 2004, s.2; StuartKline, Türk Havacılık Kronolojisi, Dönence Yayınevi, İstanbul, 2002, s.56-58.

6 ATASE Arşivi, Balkan Harbi Kataloğu (BHK), K: 328, D: 2319, F: 2-15.

7 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912), Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, Kasım: 2018, s.207-248.

8 ATASE Arşivi, BHK, K:328, D: 2319, F: 2-22; ATASE Arşivi, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-25.

9 BOA, M.V., 001162.00083.001.

10 Süreyya İlmen, Türkiye'de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi, Hilmi Kitabevi, Ankara, 1947, s. 22.

11 ATASE Arşivi, BHK, K: 179, D: 92, F: 1.

12 Ajun Kurter, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara, 2009, s.74.

13 Balkan Harbi sırasında ilk uzun keşif faaliyeti Pilot Üsteğmen Nuri Bey tarafından 29 Kasım 1912 tarihinde Büyükçekmece-Çatalca ve İzzettinköy çevresinde Bulgar ordusunun keşfedilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: ATASE Arşivi, BHK, K: 174, D: 69, F: 001; ATASE Arşivi, BHK, K: 178, D: 89, F: 010-14.

14 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi'nde Karşıt Güçlerin Havacılık Faaliyetlerinin Analizi", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl: 2020, Sayı: 32, s.31-70.

15 Mehmet Okur, "Osmanlı Devleti'nin Almanya İle İttifakını ve Birinci Dünya Harbi'ne Girişini Gerektiren Sebepler", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ağustos 2010, s.106.

Aynı dönemde Osmanlı Devleti'ne sığınan iki Alman savaş gemisinin, Karadeniz'de bulunan Rus limanlarını bombalaması üzerine Birinci Dünya Savaşı'na girilmiştir. Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim 1914 tarihi itibarıyla savaşa girdiği bir ortamda, ordu envanterinde 6 faal uçağı ile 6 pilotu vardır.[16] Ülke topraklarının genişliği ve harp harekâtın icrası konusunda uçaklara duyulan ihtiyaç sebebiyle Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya'ya başvurmaya karar vermiştir. Bu nedenle uçak ve personel problemini aşmak amacıyla Osmanlı Başkomutan Vekili Enver Paşa tarafından Alman Genelkurmay Başkanı General Von Falkenhayn'a başvurularak Osmanlı cephelerinde görevlendirilmek üzere iki Alman tayyare bölüğü ve Alman havacı personel talebinde bulunulmuştur. Bu talebin uygun görülmesi üzerine toplam 24 adet Rumpler ve Albatros model uçağın Osmanlı ordusuna verilmesi Almanya tarafından uygun bulunmuştur. Uçaklara ilaveten 12 Alman sivil pilot ile 32 Alman sivil teknisyenin Osmanlı ordusu emrinde görev yapması kararlaştırılmıştır.[17]

Bu sırada Osmanlı Devleti müttefiki Almanya'dan havacılık teşkilatını modernize etmek ve havacılık konularında danışmanlık yapması için uzman bir personel talebinde bulunmuştur. Bu kapsamda Avrupa cephelerinde kazandığı başarılarla ön plana çıkan Üsteğmen Erich Serno, Osmanlı Ordusu'nda görev yapmak üzere Alman Başkomutanlığı tarafından görevlendirilmiştir.[18] Bu görevlendirmenin savaşın seyri içerisinde birçok yansımaları söz konusu olmuştur. Erich Serno hem havacılık teşkilatının düzenlenmesinde hem de uçak, personel ve malzeme teminine kadar birçok konuda Osmanlı ordusuna destek olmuştur. Ayrıca Çanakkale cephe hattında bizzat uçmak suretiyle muharebelere doğrudan ve dolaylı katkıda bulunmuştur.

1. Erich Serno'nun Osmanlı Ordusu'nda Görevlendirilmesi ve Faaliyetleri

18 Şubat 1886 tarihinde Almanya'nın Berlin şehrine bağlı Buchow Kasabası'nda doğan Erich Serno, 1906 yılında Alman ordusunda askerlik hayatına başlamıştır. 1911 yılı itibarıyla pilotaj eğitimini tamamlayarak havacı olarak görevine devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde 4 Şubat 1914 tarihi itibarıyla Alman 16'ncı Kolordu Komutanlığına bağlı olarak Batı Cephesi'nde görevlendirilmiştir.[19]

Aynı dönemde Birinci Dünya Savaşı'nın başında tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti, gelişen süreçte Almanya ile yakınlaşarak 2 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra İngiliz donanmasının önünden kaçan Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisi Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlı Devleti bu gemi-

16 Erich Serno hatıratında Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği sırada Osmanlı Devleti'nin bir hava gücüne sahip olmadığını ifade etmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Brian P. Flanagan, "The History of the Ottoman Air Force in the Great War. The Reports of Major Erich Serno, Part 1: Born in Battle-1915; The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 2: Expansion Into Distant Battlefronts-1916", Cross & Cockade Journal, Vol. 11, No. 2, 1970, s.100.

17 Mazlum Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi (1912-1923), Hava Basımevi, Ankara, 2012, s.42-48; Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, a.g.e., s.176-177; Flanagan, a.g.m., Part 1, s.100.

18 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, a.g.e., s.177.

19 Davud Kapucu, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019, s. 13-14.

leri satın aldığını duyurmuş ve isimlerini Yavuz ve Midilli olarak değiştirmiştir. Alman mürettebatı ile Karadeniz'e açılan bu savaş gemilerinin Rus limanlarını bombalaması üzerine Osmanlı Devleti resmen savaşa girmiştir.[20]

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ile harbin alanı genişlemiş, farklı politik ve askerî hedefler dolayısıyla Osmanlı ordusu birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bu sürecin, Osmanlı havacılığına farklı şekil ve mahiyette yansımaları olmuştur. Havacılık teşkilatını yeni oluşturan Osmanlı Devleti, savaşın etkisiyle yok denecek kadar az olan uçak ve personel miktarını artırmaya ve bu alandaki eksikliğini müttefiki Almanya'nın desteği ile aşmaya çalışmıştır. Bu sebeplerle Osmanlı Devleti, Almanya'dan uçak yanında havacılık teşkilatını modernize etmek amacıyla uzman bir personel talebinde bulunmuştur. Bu talebin Alman makamları tarafından uygun görülmesi üzerine Alman Pilot Üsteğmen Erich Serno, İstanbul'a gönderilmiştir.[21] Üsteğmen Erich Serno, 3 Ocak 1915 tarihinde padişah iradesi ile rütbesi yüzbaşılığa yükseltilerek Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir.[22] Yüzbaşı Serno atamasının yapılmasından sonra 3 Şubat 1915'te Yeşilköy Uçuş Okulunda görevine başlamıştır.[23]

Tayyare Mektebi Müdürü olarak göreve başlayan Yüzbaşı Serno, havacılık teşkilatının yeniden yapılandırılması, cephelerdeki hava kuvvetlerinin teşkili konularında da sorumlu kılınmıştır. Bu nedenle Tayyare Mektebindeki Müdüriyet Odasından ayrı olarak Harbiye Nezaretinin Beyazıt'taki binasında da kendisine bir oda tahsis edilmiştir.[24] Bu sırada Süvari Üsteğmeni Şakir Fevzi (Fevzioğlu) Bey, Yüzbaşı Serno'nun yardımcısı olarak görevlendirilmiştir. Yüzbaşı Serno anılarında Yeşilköy Tayyare Mektebi ile ilgili olarak, burasının boş ve terk edilmiş bir hava alanı olduğunu, İstanbul'a yakınlığı dolayısıyla, ilgili yerin bir başlangıç noktası olarak düşünüldüğünü, meydanda eskimiş dört adet Bleriot tayyaresi ile üç tane de kullanılabilir durumda Gnome motoru bulunduğunu belirtmiştir.[25] Serno, Yeşilköy'de bir bakım atölyesi kurmak için şehirdeki Türk makinist, demirci, dökümcü, dülger ve marangozu işe başlatmıştır. Bu çalışanların yardımı ile Yeşilköy Tayyare Meydanı'ndaki mevcut tesislerin büyütülmesinden işe başlanmıştır. Şubat ayı sonunda üç yeni uçak hangarı ile üç barakanın inşaatına başlanmıştır. Ayrıca aynı dönemde Çanakkale ve 4'üncü Ordu Komutanlığının merkezi Şam'da birer uçak istasyonunun hazırlanması planlanmıştır.[26]

20 Veli Yılmaz, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar, Cem Ofset Matbaası, İstanbul, 1993, s. 57-59.
21 Flanagan, a.g.m., Part 1, s.100.
22 BOA. BEO. 4330.324700.
23 Brian P.Flanagan, "Ottoman Air Force, The Serno Report: An Addendum", Cross & Cockade Journal, Vol. 13, No: 2, 1972, s.184 -187; Hans Joachim Buddecke, Çanakkale Üzerinde Bir Şahin, Çeviren: Bülent Erdemoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 59.
24 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, a.g.e., s. 177.
25 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 103.
26 Ajun Kurter, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi, Cilt: II, Hava Basımevi, Ankara, 2006, s. 82.

Serno'nun İstanbul'da göreve başlamasından sonra 23 Mart 1915 tarihinde Almanya ile Osmanlı ordusu saflarında görev alacak uçucu ve teknik personele ilişkin bir hizmet sözleşmesi yapılmıştır. Bu sözleşme kapsamında Almanya'dan gönderilen personel ve uçaklarla yalnızca Alman veya Türk-Alman karışık personelden tayyare bölükleri oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu hizmet sözleşmesi ile Alman personelin özlük hakları ve sorumlulukları ayrıntılı olarak ortaya konulmuştur.[27]

Yüzbaşı Serno Tayyare Mektebi Müdürü olarak görev yaptığı dönemde, Osmanlı Başkomutanlık Vekâletinin emri doğrultusunda Yeşilköy'deki mevcut tesislerin büyütülmesinden işe başlamış, pilot ve teknisyenlerin eğitimlerini organize etmiş, uçuş meteorolojisi ile motor bakım müdürlükleri, Osmanlı balon birliği ve Osmanlı topçu ölçme birliğinin kurulmasında etkili olmuştur. Ayrıca, Osmanlı Hava Kuvvetlerinin üniforması, maaşı, Türk pilot, rasıt ve teknik personelinin seçilmesi ve eğitimleri hakkında Alman Hava Kuvvetlerine benzer talimatlar hazırlanmasında etkileri olmuştur. İlaveten Osmanlı deniz havacılığının kurulmasında, Türk pilot ve rasıtlarının Almanya'da eğitim almasında, Osmanlı ordusuna uçak temininde ve çeşitli bölgelerde 17 tane tayyare bölüğü oluşturulmasında katkıları olmuştur. Yüzbaşı Serno, rasıt olarak ayrılan personelin teorik eğitimlerini bizzat kendisi vermiştir. Bu dersler esnasında dilden kaynaklanan büyük problemler yaşanmıştır. İlgili dönemde Türkçede henüz teknik havacılık terimleri bulunmadığından, tercümanlar anlatılan herhangi bir konuyu aktarmakta zorluk yaşamıştır.[28]

Erich Serno'nun anılarında Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne savaşın seyri içerisinde toplam 295 uçucu subay, 95 uçucu astsubay, 1740 makinist ve diğer personel ile 415 tayyare verdiğini ifade etmiştir.[29] Osmanlı Devleti'nin cephelerinde kullandığı uçak miktarı ile diğer devletlerin savaş boyunca ürettikleri uçak miktarının reel değerlendirmeler yapılabilmesi açısından önem arz ettiği değerlendirilmektedir. Bu kapsamda bakıldığında savaş boyunca bütün devletler toplam 154.302 adet uçak üretmiştir. Bunun yanında merkezî güçlerin 51.135 uçağının 45.704'ü Almanya, geri kalanı da Avusturya-Macaristan tarafından imal edilmiştir. Müttefik Devletlerden Fransa 67.982, İngiltere 55.093, İtalya yaklaşık 20.000 ve ABD 11.227 adet uçak üreterek kullanmıştır.[30]

Yüzbaşı Serno, Alman makamları ile yaptığı görüşmeler sonucunda başarılı Türk pilot adaylarının Almanya'da eğitim almasını sağlamıştır. Serno'nun İstanbul'daki Alman askerî misyonu ile yaptığı görüşmeleri sonunda

27 ATASE Arşivi, BDH, K: 1389, D: 282, F: 2-002-03 (04).
28 Rudolf Holzhausen, Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları, Çeviren: Fahri Çeliker, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1982, s. 11-18.
29 Brian P.Flanagan, "The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 4: The Last Days of the Ottoman Air Force-1918", Cross & Cockade Journal, Vol. 11, No. 4, 1970, s. 346-369; Mazlum Keyüsk tarafından kaleme alınan eserde ise Osmanlı Devleti'nin harbin seyri içerisinde müttefiki Almanya'dan, harp boyunca bünyesine 450 kadar uçak kattığını ve cephelerinde görevlendirdiği 1.500 Alman havacı ve teknik personel ile harp harekâtını gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Keyüsk, a.g.e., s. 45-48.
30 Mehmet Tanju Akad, 20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış, Kastaş Yayınevi, İstanbul,2011, s. 110.

1914 yılı Aralık ayında 12 Türk pilot adayı Almanya'ya gönderilmiştir.[31] Eğitim sonrası pilot brövesi alan Türk pilotlar, İstanbul'a temin edilen yeni uçaklarla uçarak dönmüştür. Bu sırada Yüzbaşı Serno, Almanya'dan Osmanlı ordusunda görev yapacak sivil pilot ve teknisyenler bulmuştur. İlgili personel, yapılan sözleşme kapsamında Osmanlı ordusunda tecrübelerine göre askerî rütbe verilmek suretiyle görevlendirilmiştir.[32]

Osmanlı Devleti savaşın seyri içerisinde Almanya'dan hava bombaları ve hava okları (çivi) temin etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda yapılan görüşmeler sonucunda emniyete alınmış hava bombaları, içine su doldurulmuş bira fıçılarına konularak tıbbi malzeme olarak İstanbul'a gönderilmiştir. Fünyeler, expres emtia adı altında nakledilmiştir. Bu şekilde 100 Alman bombası, Osmanlı ordusuna teslim edilmiştir. Ancak diğer sevkiyatlar sırasında bazı Romen memurların, Alman biralarını tatmak istemesi üzerine durum ortaya çıkmıştır. Bu teşebbüs Romanya Hükümetinin bir diplomatik protestosu ile sonuçlanmıştır. Nakliyatın Romanya'da müsadere edilmesinden sonra tayyare bombalarının ve tayyare oklarının (çivi) İstanbul'da imal edilmesine başlanmıştır. Bu kapsamda Bakırköy'de bir demirci dükkânı atölyeye dönüştürülmek suretiyle çalışmalara başlanmıştır. Alman bahriyesinden bir patlayıcı madde teknisyeni bu işi üzerine almıştır. Bombalar önceleri toprak kaplara dökülmüş, sonra demir kaplar yapılmış ve nitrogliserin ile doldurulmuştur. Üzerine de topçu mermisi fünyesi takılmıştır. İptidai bir bomba salma mekanizması hazırlanmıştır. Hava oklarının atılması için de her birinde 100 ile 150 çivi bulunacak şekilde kutular tertiplenmiştir.[33]

Osmanlı ordusundaki uçak miktarının artışına bağlı olarak 1915 yılı sonunda Başkomutanlık Vekâleti'nin emrinde 13'üncü Sahra Seyr-i Havaiye Şubesi kurularak havacılık faaliyetleri bu şubeye verilmiştir. Yeni teşkil edilen bu şubenin başına Alman Pilot Yüzbaşı Erich Serno getirilmiştir.[34]

Yüzbaşı Serno'nun göreve başladığı dönemde Almanya 24 tayyareden 12'sini Osmanlı Devleti'ne vermiştir. Geri kalan tayyarelerin ise 1915 yılı Şubat ayında teslim edileceği bildirilmiştir.[35] Bu tayyarelerin İstanbul'a getirilebilmesi için bizzat Yüzbaşı Serno girişimlerde bulunmuştur. Bu kapsamda Türk ve Alman havacıların Almanya'nın gönderdiği uçakları Macaristan üzerinden İstanbul'a getirmesinde etkili olmuştur. Tayyarelerin İstanbul'a getirilmesi üzerine Yüzbaşı Serno, başarılı pilotların mükâfatlandırılması için 16 Kasım 1915 tarihinde girişimde bulunmuştur. Bu kapsamda Başkomutanlık Vekaletine Tayyare Mektebi Müdürü olarak Yüzbaşı Erich Serno tarafından gönderilen yazıyla; "Macaristan'dan uçarak Sırbistan ve Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye

31 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 101.
32 Anadol, a.g.e., s. 15.
33 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 105.
34 Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri, Hava Basımevi, Ankara, 2018, s.17; Brian P. Flanagan, "The History of the Ottoman Air Force in the Great War. The Reports of Major Erich Serno, Part 1: Born in Battle-1915; The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 2: Expansion Into Distant Battlefronts-1916", Cross & Cockade Journal, Vol. 11, No. 2, 1970, s. 127.
35 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 100.

muvaffakiyetle ve arızasız olarak tayyare getiren Üsteğmen Ali Rıza ile Tahsin Efendilerin ikişer sene kıdem zammı ile taltifleri...” talep edilmiştir.[36]

Aynı dönemde Alman Başkomutanlık Karargâhı ve Prusya Harbiye Nezareti ile ikmal sorununu çözümlemek ve yeni yardımlar temin etmek için Almanya'ya giden Yüzbaşı Serno, Almanya'da tayyare teminine çalışırken, Rasıt Körner ve Wayer'i İstanbul'daki işlerle ilgilenmek üzere görevlendirmiştir.[37]

23 Kasım 1915 tarihinde 13'üncü şubenin ismi Umur-u Havaiye Müfettişliği olmuştur. Yüzbaşı Erich Serno'da Umur-u Havaiye Müfettişi olarak atanmıştır.[38] Yüzbaşı Erich Serno, 1915 yılı sonunda yeni tayyare temini için tekrar Almanya'ya gitmiştir. Bu seyahat esnasında Osmanlı ordusuna 20 tane yeni tayyare verilmesini talep etmiştir. Ayrıca Serno, Alman uçaklarının Romanya ve Bulgaristan üzerinden İstanbul'a gizlice nasıl geçirilebileceğini müzakere etmiştir.[39] Dönüşü sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hava Kuvvetleri ile yaptığı görüşmeler sonunda tayyareler için pervane ustaları ve tezgâh temin etmiştir. Bu ustalarla İstanbul Yeşilköy'de dört pervane üretebilecek pervane imalathanesi kurulmuştur.[40]

1916 yılında Umur-u Havaiye Müfettişliğinden ayrı olarak Harbiye Nezareti Piyade Şubesi içerisinde ikmal ve tedarik işlerini yürütmek amacı ile Dokuzuncu Umur-u Havaiye Şubesi kurulmuştur. Başkomutanlık Genel Karargâhı içerisinde oluşturulan Umur-u Havaiye Müfettişliği, Osmanlı ordusu içerisindeki bütün hava birliklerinin Ana Komutanlık Karargâhı olarak görev yapmış, harekât, istihbarat ve eğitim faaliyetleri bu komutanlık tarafından sevk ve idare edilmiştir. İlgili müfettişlik Yüzbaşı Erich Serno'nun komutası altında görev yapmıştır. Harbiye Nezareti altında yer alan Dokuzuncu Umur-u Havaiye Şubesi ise lojistik, ikmal ve tedarik faaliyetlerini yürütmüştür.

1916 yılında yapılan teşkilat değişiklikleri sonunda Umur-u Havaiye Müfettişliği oldukça geniş ve güçlü bir yapıya kavuşmuş, Hava Kuvvetleri teşkilatı tümen seviyesine çıkarılmıştır. Osmanlı ordusunun hizmetine yüzbaşı olarak katılan Alman Pilot Serno, savaş sırasında müstakil tümen komutanı yetkilerini haiz olmuştur. Yüzbaşı Serno'nun 1916 yılındaki çalışmaları ile bölüklerin çalışma usulleri, bröve ihdası ve havacıların özlük haklarının iyileştirilmesi gibi hususlarda önemli gelişmeler yaşanmıştır.[41] Bu kapsamda 3 Aralık 1916 tarihinde Şûra-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından incelenerek gönderilen Hava İşleri Müfettişliği ve Hava İşleri Şubesinin teşkilat ve görevlerine dair Nizamname 7 Ocak 1917 tarihinde Osmanlı Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu Nizamname ile birlikte Osmanlı askerî havacılık teşkilatının,

36 ATASE Arşivi, BDH, K: 1389, D: 5, F: 1-39.
37 Yavuz Kansu, Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, Havacılık Tarihinde Türkler 1, Hava Basımevi, Ankara, 1971, s. 181.
38 ATASE Arşivi, BDH, K: 3438, D: 27, F: 45.
39 Cemal Anadol, Türk Havacılık Tarihi, Uçuş Okulu Basımevi, İstanbul, 1990, s. 52-53.
40 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 110.
41 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, a.g.e., s. 179.

Harbiye Nezaretine bağlı Umur-ı Havaiye Şubesi (Hava İşleri Şubesi) ile askerî havacılık faaliyetlerini teftiş eden Umur-ı Havaiye Müfettişliğinden ibaret olduğu belirtilmiştir. Bu Nizamname'de Osmanlı ordusunun hava kıtaları dört şubeye ayrılmıştır. Bu şubeler; tayyare kıtaları, balon kıtaları, fotoğraf ve fotoğrametri kıtaları ile gözetleme birimlerinden oluşmuştur. Hava İşleri Şubesi doğrudan Harbiye Nazırına bağlanırken, Nizamname'de Hava İşleri Müfettişi ile Hava İşleri Şubesinin görevleri ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Hava İşleri Şubesinin Amiri, Hava İşleri Müfettişi olarak kabul edilmiştir.[42]

Nizamname'de; hava işleri müfettişinin bir fırka (tümen) kumandanının yetkilerine sahip olduğu, ilgili makama kaymakamdan mirlivaya (tuğgeneral-tümgeneral) kadar rütbede personel tayin olunacağı, ayrıca hava kıtalarının; tayyare ve balon birlikleri, fotoğraf şubesi ile hava gözetleme (keşif) şubelerinden ibaret olduğu belirtilmiştir. Bütün bu kıtaların, doğrudan doğruya müfettişlik emrinde bulunmakla beraber maaş, tayin, ikamet, seferberlik gibi konularda Ordu Kumandanına bağlı bulunduğu ifade edilmiştir. Söz konusu Nizamname'de, harp zamanında hava işleri müfettişinin maiyetiyle birlikte doğrudan doğruya Erkân-ı Harbiye Karargâh Başkanlığı emrine gireceği belirtilmiştir. Hava kıtalarına ait işlerin yapılması ve Genel Karargâhın verdiği emirlerin yerine getirilmesi, Müfettişliğin vazifeleri arasında sayılmıştır.

Aynı Nizamname'de, Erkân-ı Harbiye Dairesine bağlı Hava İşleri Şubesinin görevleri arasında; bütün hava kıtaları, müesseseler ve fabrikaların bütçelerinin Hava İşleri Müfettişliği ile beraber hazırlanması ve Müfettişliğin ihtiyacı olan malzemelerin tedariki sayılmıştır. Alınacak malzemelerin mukavele ve şartlarının belirlenmesi, müfettişlik ile beraber levazımın kontrol ve teslimi, bütün hava kıtalarının, müesseselerinin ve fabrikaların, eskiyen, aşınan levazım alet edevatlarının usûlüne uygun devir ve teslimi ile teftişi işlemlerinin kontrolü; bunlara ek olarak hava işlerinin ilerlemesi ve gelişmesi için yapılan tekliflerin takibi Hava İşleri Şubesinin görevleri arasında yer almıştır. Nizamname'de Hava İşleri Şubesi Müdürlüğüne, binbaşıdan yarbaya kadar olmak üzere bir personelin tayin olacağı da beyan edilmiştir.[43]

Nizamname'nin en önemli özelliği, Osmanlı Hava Kuvvetlerinin hem savaş hem de barış zamanındaki görevlerini belirlemesidir. Böylece, sınırlı bir kapasite ile kurulan Umur-u Havaiye Müfettişliği; harp koşullarına rağmen Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın üstün gayretleri ile kadro, teşkilat ve harp gücü bakımından Türk ordusu içerisinde kurumsallaşma adına önemli bir aşama kaydetmiştir.

Savaş yıllarında görülen lüzum üzerine kara ve deniz havacılığı tek elden idare edilmiştir. 1916 yılı Mayıs ayında deniz ve kara havacılığı birleştirilerek Başkomutanlık Genel Karargâhına bağlanmış ve Umur-ı Havaiye Müfettiş-

42 ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 230; ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 230a; ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 237., ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 238.

43 BOA, İ.DUİT.00020.00001.002; BOA, İ.DUİT. 00020.00001.003; ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 229.

liğinin emrine verilmiştir.[44] Böylece, deniz ve kara havacılığı tamamen Alman Pilot Erich Serno'nun emrine girmiştir.

Aynı yıl içerisinde Yüzbaşı Erich Serno, Alman Yüksek Hava Kumandanlığı yetkilileri ile tayyare ihtiyacını görüşmek üzere Almanya'ya gitmiştir. Bu görüşmeler sırasında 50 adet yeni Rumpler ve Albatros çift satıhlı av tayyaresinin satın alınmasını onaylatmıştır. Ayrıca 10 Fokker ve 30 çift satıhlı tayyare temini konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bu sırada varılan mutabakat sonrasında Alman havacı personel derhâl Türkiye'ye gönderilmiştir. Kalan tayyareler birkaç hafta sonra İstanbul'a ulaştırılmıştır. Bundan başka Serno'nun çabaları ile Alman Ordu Komutanlığı 10 Türk subayının daha Almanya'daki uçuş okullarında pilotaj eğitimi görmesini kabul etmiştir. İlave olarak 15 ile 20 Türk makinistinin, birkaç aylık eğitim için Mannheim'daki Benz Motor Corporation'a gönderilmesi onaylanmıştır. Bunların yanında bir Alman tayyare ve motor fabrikasının Türkiye'de kurulup kurulamayacağı müzakere edilmiştir. Ancak, İstanbul'da yapılan incelemeler neticesinde O sırada Türkiye'de böyle bir tesisin kurulmasına imkân verecek teknik vasıtalar olmadığından bu fikirden vazgeçilmiştir. Keza aynı sebeple İstanbul'da bir tayyare tamir atölyesi kurulmasından da vazgeçilmiştir. Uçuş birliklerinin artırılmasına ek olarak Alman karargâhındaki müzakerelerinde Serno, uçaksavar birliklerinin de 6 top ve refakat personeli olarak iki subay, iki astsubay ve 6 top tespit mekanizması ile takviyesini sağlamıştır.[45]

1917 yılında Binbaşı olan Umur-ı Havaiye Müfettişi Serno, Alman Genelkurmayı ile görüşmelerde bulunmak amacıyla Almanya'ya gitmiştir. Burada bulunduğu sırada Binbaşı Serno'ya, Alman İmparatoru tarafından, Osmanlı ordusunda gösterdiği fedakârlık ve gayretine binaen "Ritterkreuz vom Hohenzolle erschen Hausorden mit Schwertern" nişanı verilmiştir.[46]

1917 sonbaharında Binbaşı Serno, Alman Başkomutanlığının emri üzerine bir kurmay subay olarak Alman Karpat Kolordusu'nda görevlendirilmiştir. Bu kapsamda Binbaşı Serno, 26. Württemberg Piyade Tümeni'ne atanmıştır. Bunun üzerine Binbaşı Gratz onun yerine geçmiştir. Bununla beraber Osmanlı Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın özel talebi ile Serno, İstanbul'daki dairesi ile daima temasta bulunmuştur. Çoğu zaman tayyare tedarikinde Binbaşı Serno'nun müdahalesine ihtiyaç duyulmuştur.[47] Serno, 1918 yılı Şubat ayında tekrar Osmanlı ordusunda görevlendirilmiştir.[48]

Binbaşı Serno, Alman Başkomutanlık Karargâhı ile yaptığı görüşmelerde, Türk Hava Kuvvetlerinin uçak, personel ve yedek malzeme taleplerini

44 Mazlum Keyüsk, Türk Havacılık Tarihi (1914-1916), İkinci Kitap, Birinci Cilt, Hava Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951, s. 108-116.
45 Flanagan, a.g.m., Part 2, s. 135.
46 Vaka-yı Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi, 1 Mayıs 1333 (1 Mayıs 1917), Sayı: 1, s. 8.
47 Brian P.Flanagan, "The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 3: The Tide of Battle Turns-1917", Cross & Cockade Journal, Vol. 11, No. 3, 1970, s.224-243.
48 Brian P.Flanagan, "The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 4: The Last Days of the Ottoman Air Force-1918", Cross & Cockade Journal, Vol. 11, No. 4, 1970, s. 346-369.

iletmiş, bunların temini için çalışmıştır. Bu arada Türk personelin Almanya'da eğitim alması için de çalışmıştır. Bu örneklerden biri 4 Eylül 1917 tarihinde, 3 tayyare rasıdı, 10 tayyare makinisti ve 15 tayyare marangozunun Almanya'ya eğitime gönderileceğine dair alınan kararla ortaya konmuştur.[49]

Ayrıca, 300-305 Numaralı Alman Paşa Tayyare Bölüklerinin Sina Cephesi'ne gönderilmesini sağlayarak Alman komuta makamlarına tavsiyelerde bulunmuştur. Binbaşı Serno'nun çalışmaları sonucu 28 Temmuz 1918 tarihinde Umur-ı Havaiye Müfettişliği ismi Kuva-yı Havaiye Müfettişliği olarak değiştirilmiştir.[50] Ancak bu tarihten kısa bir süre sonra, Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanması ile birlikte, yeniden yapılanmaya çalışan Kuva-yı Havaiye Müfettişliği (Hava Kuvvetleri Genel Müfettişliği) kadroları boşalmış, sadece kâğıt üzerinde bir makam ve ad olarak kalmıştır.[51]

2. Çanakkale Cephesi ve Yüzbaşı Erich Serno'nun Muharebelere Katkıları

Çanakkale Cephesi İtilaf Devletlerinin Türk boğazlarını ve İstanbul'u ele geçirerek, savaşı en kısa sürede bitirmek ve müttefikleri Rus Çarlığına yardım etmek amacıyla açılmıştır.[52] Osmanlı ordusu 2 Ağustos 1914 tarihinde seferber edilmiş, buna paralel olarak Yeşilköy'de bulunan deniz uçaklarından ikisi İzmir, birisi de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verilmiştir.[53] Savaş süreci içerisinde Çanakkale bölgesinde; 1'inci ve 6'ncı Tayyare Bölükleri kurularak 5'inci Ordu emrinde görevlendirilmiştir. Bunun yanında beş uçaklı bir Deniz Tayyare Bölüğü de Çanakkale'de Boğazlar Genel Komutanlığı emrinde görev yapmıştır.[54]

Yüzbaşı Serno'nun Çanakkale Cephesi'ndeki katkılarının anlaşılabilmesi için onun Osmanlı ordusunda görevlendirilmesinden önce bölgedeki havacılıkla ilgili gelişmelerin ortaya konulmasının konunun anlaşılması açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 2 Ağustos 1914 tarihindeki seferberlik kararından sonra elde bulunan altı uçaktan biri Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine girmek üzere Yeşilköy/İstanbul'dan Ağustos 1914 ortalarında havalanmasına rağmen motorunda çıkan arızadan dolayı Çanakkale'ye ulaşamamıştır.[55] Daha sonra 17 Ağustos 1914'te Pilot Üsteğmen Fazıl Bey, bir deniz uçağı

49 BOA, DH.EUM.SSM, 55/76-3.
50 ATASE Arşivi, BDH, K: 1422, D: 155, F: 41.
51 Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, a.g.e., s. 17.
52 Necdet Aysal, "Çanakkale Savaşlarında Hukuk İhlâlleri: Kimyasal Gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı", 4. Uluslararası Gelibolu Sempozyumu, 15-18 Mart 2015, İstanbul-Çanakkale, s. 10-13; Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.13; George H.Cassar, Çanakkale ve Fransızlar, Çeviren: Nejat Dalay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, s. 7-15.
53 Davud Kapucu, "Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü", M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi, Yıl: 44, Sayı: 337, Ağustos 2019, s. 72-79; Fikret Alasya, "Türklerde Havacılık", Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 34, Ağustos 1965, s. 728.
54 Erdal Korkmaz, "Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi", On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri "100'üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri" 21-27 Mart 2015- İstanbul, Genelkurmay Basımevi, 2017, s.141; İhsan Göymen, Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, IX. Cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri No: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969, s. 69.
55 ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-1, F: 1-47.

ile Nara'daki alana inmeyi başarmıştır.[56] Fakat bu uçaktan da motor arızaları sebebiyle yeterince yararlanılamamıştır. Buna rağmen bu uçakla Fazıl Bey, 5 ile 10 Eylül ve 2 Ekim 1914 tarihlerinde Bozcaada ve Limni civarındaki İtilaf kuvvetleri ile ilgili önemli bilgiler toplamıştır.[57] Hava keşif hizmeti 14 Ekim 1914 tarihinde de icra edilmiştir. 14 Ekim tarihindeki hava keşfinde ilk kez İtilaf donanması tarafından Türk Uçağına ateş açılmıştır.[58]

Tek uçakla sürekli keşif yapma imkânı olmadığından 19 Ekim 1914'te Yüzbaşı Savmi Bey tarafından iki kişilik Mahmut Şevket Paşa adındaki bir deniz uçağı, Boğaz'daki tek uçaktan oluşan hava gücünü takviye için Çanakkale'ye gönderilmiştir. Yüzbaşı Savmi Bey, Çanakkale'ye yaklaştığı sırada uçağının motorunda çıkan arıza nedeniyle Şarköy civarında denize mecburi iniş yapmıştır. Daha sonra gelen yardım sonucu bu uçak istimbotla kıyıya çekilmiştir.[59]

12 Ocak 1915 tarihinde Çanakkale'de işe yarar durumda olmayan iki Nieuport deniz tayyaresi Yeşilköy'e alınarak, Ertuğrul adlı Bleriot tayyaresi[60], pilot Cemal'in idaresinde ve Alman Von Boemers ile birlikte Çanakkale'ye gönderilmiştir.[61] O sırada Almanya'dan İstanbul'a gelen uçaklardan üç uçak Çanakkale Cephesi'ne verilmiştir. Yüzbaşı Serno ilgili uçakların hemen hazırlanarak Çanakkale'ye gönderilmesini emretmiştir. Bu uçaklardan 16 Mart 1915'te İstanbul'dan kalkan bir uçak ancak 4 saat sonra Çanakkale'ye gelmiştir. 18 Mart 1915'te İstanbul'dan kalkan ikinci uçak motor arızası nedeniyle Marmara Ereğlisi'nin batısına mecburi iniş yapmış ve bataklığa saplanmıştır. Üçüncü uçak ise, motorunda çıkan arıza nedeniyle Çanakkale'ye uçamamıştır.[62]

Deniz Savaşları öncesinde Mondros'a kadar yapılan hava keşfinde müttefik güçlerin küçük büyük bölgede 40 kadar deniz aracı olduğu tespit edilmiştir.[63] Bu durum bölgeye yönelik müttefiklerin bir taarruz hazırlığı içerisinde bulunduğunu ortaya çıkarmıştır.

Ertuğrul isimli Bleriot model uçak, Boğaz Mevkii Müstahkem Kumandanlığının emri altında 18 Mart 1915'e kadar keşif hizmetlerini görmüş ve Çanakkale'deki kıt'aların gözcülüğünü yapmıştır. Ertuğrul uçağı ile mutat keşif uçuşlarından birine çıkan Pilot Cemal Bey, 1915 yılı Mart ayı içerisinde yaptığı uçuşta, Boğaz'ı dikkatle taramıştır. Fakat Türk mayın hatlarından iz bulamamıştır. Bunun üzerine durumu derhâl Çanakkale'ye inerek Cevad Paşa'ya ilet-

56 ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-1, F: 1-49.
57 Göymen, a.g.e., s. 27.
58 ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-3, F: 1-60.
59 ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-3, F: 1-64, 1-65, 1-66.
60 Ertuğrul uçağı, 1914 yılında yapılan İstanbul-Kahire hava seyahatine katılacak, ancak uçak Edremit'te küçümsenemeyecek derecede hasar görecektir. Bu uçak daha sonra tamir edilmek suretiyle Çanakkale Cephesi'nde görevlendirilecektir. Ayrıntılı Bilgi İçin Bakınız: Rezzan Ünalp, "İstanbul-Kahire Seferi ve Ardındaki Tarihi Gerçek" Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslar arası Tarih Sempozyumu Bildirileri, Ayrıntı Basımevi, Ankara, Mayıs 2013, s.140-145.
61 ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-2, F: 1-27.
62 ATASE Arşivi, BDH, K: 18, D: 555, F: 4-6.
63 ATASE Arşivi, BDH, K: 3432, D: 2, F: 004.

miştir. Sonuçta İtilaf kuvvetlerinin, bir gece önce Türk mayınlarını tamamen temizlediği ve bu harekâtın Türk keşif kollarının gözünden kaçtığı belli olmuştur. Bu olay, İtilaf kuvvetlerinin Boğaz'ı geçmek niyetinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bunun üzerine 7/8 Mart 1915 gecesi Nusret Mayın Gemisi tarafından eldeki son 26 mayın gizlice Kepez burnu civarına dökülmüştür.[64] Müttefikler, Boğaz'ı hem mayınsız sanıyorlar hem de mayınları temizlediklerini Türklerin öğrenemediğine inanıyorlardı.[65]

Bu sırada Osmanlı Başkomutanlık Vekâletine gelen istihbarat raporları İtilaf kuvvetlerinin Boğazlara yönelik bir çıkarma hazırlığı içerisinde bulunduklarını göstermiştir. Bu nedenle Alman Yüzbaşı Serno, durumun bizzat tetkiki için Gelibolu'ya gönderilmiştir. Bu kapsamda Yüzbaşı Serno bir torpidobotla Çanakkale'ye gelmiş, 16 Mart 1915'te de Rumpler model bir keşif tayyaresini İstanbul'dan bölgeye göndermiştir. 17 Mart 1915 tarihinde hızlı bir şekilde monte edilen keşif tayyaresi, Alman Pilot Yüzbaşı Serno tarafından denenmiştir.[66] Yüzbaşı Serno, 18 Mart 1915 sabahı bu uçakla keşif uçuşuna çıkmıştır. Müstahkem Mevkii Komutanlığının kurmay subaylarından Alman Yüzbaşı Schneider'de kendisine rasıt (gözcü) olarak eşlik etmiştir. Rumpler tayyaresi ile uçan havacılar Çanakkale'den Bozcaada'ya kadar gitmiştir. Bu uçuşta; müttefik donanmasının 40 harp gemisi ile boğaz harekâtına giriştiği tespit edilmiştir.[67]

Yüzbaşı Serno'ya bu uçuşu sırasında eşlik eden Alman Yüzbaşı Schneider anılarında bu keşif faaliyetini; "Sabahleyin erkenden yükseğe tırmandık. Altımızda Çanakkale gerisindeki arazi uzanıyordu. Esrar dolu kanal içinde Kilitbahir'in istiridye biçimli kulelerini gördük. Altımızda vahşi ve arızalı şekilde yükselen Gelibolu ovalarının seyrek ağaçları arasında yol beyaz görünüyordu. 1600 metre irtifada uçtuk. Tayyare bundan daha fazlasını yapamazdı. Şimdi eski Truva üzerinde uçmuş olduğumuzu anladık. Bozcaada'da demirlemiş bulunan tam 40 gemiyi kolayca saydık. Altımızda harp gemileri, hafif kruvazörler, cüsseli nakliye gemileri, tamir gemileri ve tayyare ikmal gemileri bulunuyordu. Bir denizaltının gölgesi hemen altımızda görülebiliyordu. Pervanelerinin dalgalandırdığı su, arkasında beyaz ve intizamsız çizgiler halinde uzanmaktaydı. Şimdi 6 harp gemisi arka arkaya Çanakkale ağzı yönünde seyretmekteydi. Zırhlı kruvazör İnflexible amiral forsunu taşımaktaydı. Omurgası üzerindeki birçok parlak benek Falklands muharebesinde almış olduğu yaraları gösteriyordu. Onu Queen Elizabeth, Lord Nelson, Agememnon, Majestic ve Tsing-Tao'yu savunurken giriştiği savaşların izlerini taşıyan Triumph takip etmekteydi. Hepsi de Britanya donanmasının kıymetli gemileriydi. Albion'un savaş bayrağı dalgalanmaktaydı. Birdenbire çevremizde şarapnel bulutları belirmeye başladı. Fransız harp gemisi Bouvet bu selamı göndermişti. Maalesef bombalarla cevap vermek üzere alçalmamız gerekiyordu. Bundan sonra

64 İbrahim Artuç, 1915 Çanakkale Savaşı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004, s. 53.
65 Yılmaz Öztuna, "Çanakkale'de Müttefik Armada ve Bir Türk Uçağı: Ertuğrul", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 2, Mart 1969, s. 14.
66 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 106-107.
67 Rudolf Holzhausen, "Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları", Askerî Tarih Bülteni Eki, Çeviren: Fahri Çeliker, Sayı: 14, Ankara, Ağustos 1982, s. 13.

Fransız harp gemisinin direğine “Demir al ve Biritanyalı lideri takip et” anlamındaki parlak renkli işaret flaması çekilmekteydi. Demir alınırken üç renkli Fransız bayrağı bütün gemilerde yavaş yavaş yükseldi. Flamaları, rüzgârı kendilerine salıverdiler ve kaderimizi tayin edecek savaşın büyük gününü ilan ettiler.” diyerek anlatmıştır.[68]

Yüzbaşı Serno, İtilaf donanmasını bütün kısımları ile inceledikten sonra birçok gemiden açılan topçu ateşi altında Çanakkale’ye dönmüştür. İnişi müteakip havacılar, atlara binerek keşif raporlarını Alman Amiral Von Usedom’a vermiştir. Böylece Çanakkale Boğazı’nın müstahkem mevzileri alarma geçirilmiştir.[69]

Bu sırada Pilot Cemal Bey’de Ertuğrul tayyaresine binerek Boğaz önüne doğru yaklaşan İtilaf donanmasını görerek taarruzu teyit etmiş ve durumu Cevad Paşa’ya iletmiştir. Nusret Mayın Gemisi’nin döşediği mayınlarla ve muvaffakiyetle gizlenmiş Türk sahil bataryalarının ateşi sonucu birçok müttefik savaş gemisi batmış, birçoğu da yara almıştır. Aynı gün içerisinde Pilot Cemal Bey ve Rasıt Osman Tayyar beylerin saat 16:00’da yaptıkları keşif sonucu İtilaf kuvvetlerinin çekildiği tespit edilmiştir. Bu keşif akşam üzeri Alman pilot Seidler ve Deniz Yüzbaşı Hüseyin Sedat beylerin yaptıkları ikinci bir keşifle de teyit edilmiştir. Müttefikler bu harekât sırasında; Bouvet, Ocean, Irresistible zırhlı gemilerini kaybetmiştir. Enflexible, Gaulois, Suffren, Charlemagne ve Agamemnon zırhlıları da ağır yaralanmıştır.[70] Böylece müttefiklerin deniz harekâtı Yüzbaşı Erich Serno ile Türk Hava unsurlarının gelişen süreci önceden tespit etmesi neticesinde başarısız olmuştur. [71]

18 Mart Deniz Zaferi sonrasında yapılan hava keşfi ile İtilaf kuvvetlerinin saldırı olasılığının olmadığının belirlenmesi üzerine Yüzbaşı Serno İstanbul’a dönmüştür. Bu sırada Yeşilköy’e Almanya’dan mürettebatı ile birlikte üç yeni tayyare gelmiştir. Bu tayyarelerden ikisi mürettebatı, çadırları ve malzemeleri ile birlikte Çanakkale’ye sevk edilmiştir. Böylece 1915 yılında Çanakkale’deki üç tayyare ile Alman pilotlar, birkaç Türk rasıt ve Alman bakım personeli ile Osmanlı Hava Kuvvetlerinin sonradan 1’inci Tayyare Bölüğü olarak adlandırılacak ilk savaş birliğinin temeli atılmıştır.[72]

Yüzbaşı Serno 2 Mayıs 1915 tarihinde hem havacıları teftiş etmek hem de bölgedeki gelişmeleri bizzat yakından görmek üzere Çanakkale’ye gelmiştir. Aynı gün Yüzbaşı Serno, Rasıt Yüzbaşı Hüseyin Sedat Bey ile Çanakkale üzerinde hava keşfine çıkmıştır. Havacılar Seddülbahir üzerindeki uçuşları sırasında iki Fransız Farman tayyaresi ile karşılaşmıştır. Bu sırada Osmanlı

68 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 106-107.
69 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 107.
70 Kansu,Şensöz, Öztuna, a.g.e.,s. 194-196.
71 Cemal Bey, yaptığı keşifler sebebiyle Cevad Paşa, tarafından kutlanmıştır. Cevad Paşa, göğsünden kılıçlı liyakat madalyasını çıkararak Cemal Bey’e takmıştır. Ayrıca Limon Von Sanders Paşa’nın yazılı emriyle Cemal Bey’e madalya tevcih edilmiştir. Bunun yanında Cemal Bey’e kırmızı şeritli beşinci rütbeden bir Mecidi Nişanı verilmiştir. Ayrıntılı Bilgi İçin Öztuna, a.g.m., s. 14-15.
72 Flanagan, a.g.m., Part 1, s. 107.

uçağının üzerinde makineli tüfek olmadığı için havacılar, parabellum tabancalarını çekmek suretiyle rakip uçaklara ateşe başlamıştır. Bunun üzerine Fransız uçakları hava muharebesinden kaçıp, Bozcaada'ya yönelerek bölgeden uzaklaşmıştır.[73]

Yüzbaşı Serno, Çanakkale cephe hattına Temmuz 1915'te tekrar gelmiştir. Amacı hem havacıları denetlemek hem de İtilaf kuvvetlerinin vaziyetini gözlemlemektir. Yüzbaşı Serno Çanakkale'ye geldikten sonra 18 Temmuz 1915 tarihinde Gelibolu üzerinde bir keşif uçuşuna çıkmıştır. Bu uçuş sırasında Yüzbaşı Serno bir İngiliz tayyaresi ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine Serno, İngiliz tayyaresine uçağında bulunan makineli tüfeği ile ateş açmıştır. Bu ateş üzerine İngiliz tayyaresi hava muharebesinden kaçınarak Gökçeada ekseninde bölgeden uzaklaşmıştır.[74]

Yüzbaşı Serno 10 Ağustos 1915 tarihinde Çanakkale'ye gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Ancak bindiği Barbaros Hayrettin Gemisi bir İtilaf denizaltısı tarafından batırılmıştır. Kendisi olası bir ölümden kurtulmuş ve Çanakkale'ye ulaşmıştır.[75] Yüzbaşı Serno Çanakkale'de hazırlanan bir tayyare ile aynı gün Adalar üzerinde bir keşif uçuşuna çıkmıştır. Serno'nun Midilli Adası üzerinde tek başına yaptığı keşif uçuşunda bölgedeki İtilaf kuvvetlerinin faaliyetlerinin bir aldatmacadan ibaret olduğu ortaya konulmuştur.[76]

Yüzbaşı Serno Çanakkale'deki İtilaf tehdidinin sona ermesinden sonra cephe hattına gitmekten ziyade bölgede Almanya'dan gelen yeni uçaklarla 1916 yılında 6'ncı Tayyare Bölüğü'nün kurulmasına etki etmiştir. Bu tayyare bölüğünün kurulmasından sonra Yüzbaşı Serno, ilgili birliğin ikmal, lojistik, personel ve malzeme ihtiyacının karşılanması için çalışmıştır. Çanakkale cephe hattındaki hava faaliyetleri 1918 yılında Mondros Mütarekesi imzalanana kadar devam etmiştir.[77] Savaş boyunca Yüzbaşı Erich Serno'nun da içerinde yer aldığı Osmanlı topraklarındaki 32.000 Alman personel Mondros Mütarekesi sonrasında ülkelerine dönmüştür.[78] Binbaşı Erich Serno'nun İstanbul'dan ayrılmasından sonra yerine Piyade Yarbay Sadık Bey Kuva-yı Havaiye Müfettişi olarak atanmıştır.[79]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'na birlikte giren Osmanlı Devleti ile Almanya birçok alanda iş birliğine gitmiştir. Havacılıkta bu iş birliğinin bir yönünü oluştur-

73 Cenk Avcı, Çanakkale Cephesi'nde Hava Savaşları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009, s. 79.
74 Avcı, a.g.e., s. 127.
75 Holzhausen, a.g.e., s. 18.
76 Avcı, a.g.e., s. 143.
77 Davud Kapucu, "Çanakkale Zaferi'nden Sonra Batı Anadolu'da Havacılık Faaliyetleri (1915-1918)", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 37, 2020, s. 151-180; Necdet Aysal; "Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haber Alma", Atatürk Yolu Dergisi, C 9, No: 40, Kasım 2007, s. 532.
78 Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çeviren: M.Şevki Yazman, Burçak Yayın Ltd. Şti., İstanbul, 1968, s. 44; Veli Yılmaz tarafından kaleme alınan eserde 1918 yılı itibarıyla Osmanlı ordusunda görev yapan Alman personel sayısının 25.000 olduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Veli Yılmaz, 1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar, Cem Ofset, İstanbul, 1993, s. 234-235.
79 Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, a.g.e., s. 357.

muştur. Savaşın başında Osmanlı Devleti'nin tayyare ve personel talebi ile havacılık konusunda iki ülke birlikte çalışmak adına ilk adımı atmıştır.

Bu sırada Osmanlı Başkomutanlık Vekaletinin Osmanlı ordusuna havacılık konusunda müşavirlik yapmak ve personel eğitimi konusunda uzman bir şahsiyet talebi üzerine Pilot Üsteğmen Erich Serno İstanbul'a gönderilmiştir. Erich Serno Padişah iradesi ile rütbesi yüzbaşılığa yükseltilerek Tayyare Mektebi Müdürü olarak görevlendirilmiştir.

Savaş içerisinde Yüzbaşı Serno, Osmanlı ordusunun havacılık alanındaki; tayyare, personel, ikmal, lojistik, eğitim ve teşkilatlanma gibi birçok ihtiyacını karşılamak adına özveri ile çalışmıştır. Zaman zaman Almanya'ya giden Serno, uçak temin faaliyetlerini bizzat Alman makamları ile görüşmek suretiyle çözmeye çalışmıştır. Bunun yanında Serno, Umur-u Havaiye Müfettişliği ile bu teşkilatın Kuva-yı Havaiye Müfettişliğine dönüşümünde bizzat etkin olmuştur. Yapılan teşkilat değişikliklerinden sonra Serno, Osmanlı havacılarının en üst amiri konumuna gelmiş ve Osmanlı Başkomutanlık Vekâletinin emri doğrultusunda hava birliklerini hem organize etmiş hem de yönlendirmiştir.

Erich Serno kurumsal faaliyetlerinin yanında bizzat cephe hattında uçmak suretiyle Osmanlı ordusuna muharip bir personel olarak önemli katkılar sağlamıştır. Bu kapsamda Serno'nun en önemli katkısı Çanakkale Muharebeleri sırasında gerçekleşmiştir. Serno'nun 18 Mart 1915 tarihinde yaptığı keşif ile İtilaf donanmasının Boğaz'ı geçmek amacı ile 40 savaş gemisiyle harekete geçtiği belirlenmiştir. Bu durum Çanakkale'deki Türk topçu mevzilerinin tertiplenmesine ve Nusret Mayın Gemisi'nin döşediği mayınlar ile büyük bir zafer kazanılmasına etki etmiştir. İtilaf Donanması bu harekât sırasında birçok savaş gemisini kaybederken, aynı gün içerisinde bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Serno yaptığı bu keşif ile hem Çanakkale Boğazı'nın hem de İstanbul'un işgal edilmesinin önüne geçilmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca Serno muharip bir pilot olarak Çanakkale üzerindeki ilk hava muharebesini 2 Mayıs 1915'te parabellum tabancası ile İtilaf uçaklarına ateş etmek suretiyle gerçekleştirmiştir.

Erich Serno'nun Birinci Dünya Savaşı boyunca yaptığı özverili çalışma ve özellikle 18 Mart 1915'te Çanakkale Muharebelerindeki keşfi yadsınamayacak katkılar olarak ön plana çıkmıştır. Bu yönüyle Serno, Birinci Dünya Savaşı'na birlikte katılan Osmanlı ile Almanya'nın iş birliğinin bir sonucu olarak tarihteki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ATASE Arşivi, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-15.
ATASE Arşivi, BDH, K: 1389, D: 282, F: 2-002-03 (04).
ATASE Arşivi, BDH, K: 1389, D: 5, F: 1-39.

ATASE Arşivi, BDH, K: 1422, D: 155, F: 41.
ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 229.
ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 230.
ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 230a.
ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 237.
ATASE Arşivi, BDH, K: 1427, D: 176, F: 238.
ATASE Arşivi, BDH, K: 18, D: 555, F: 4-6.
ATASE Arşivi, BDH, K: 3432, D: 2, F: 004.
ATASE Arşivi, BDH, K: 3438, D: 27, F: 45.
ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-1, F: 1-47.
ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-1, F: 1-49.
ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-2, F: 1-27.
ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-3, F: 1-60.
ATASE Arşivi, BDH, K: 4669, D: H-3, F: 1-64, 1-65, 1-66.
ATASE Arşivi, BHK, K: 174, D: 69, F: 001.
ATASE Arşivi, BHK, K: 178, D: 89, F: 010-14.
ATASE Arşivi, BHK, K: 179, D: 92, F: 1.
ATASE Arşivi, BHK, K: 328, D: 2319, F: 2-25.
ATASE Arşivi, BHK, K:328, D: 2319, F: 2-22.
BOA, DH.EUM.SSM, 55/76-3.
BOA, İ.DUİT. 00020.00001.003.
BOA, İ.DUİT.00020.00001.002.
BOA, M.V., 001162.00083.001.
BOA, BEO. 4330.324700.

Kitap ve Makaleler

Akad Mehmet Tanju, 20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2011.
Alasya Fikret, “Türklerde Havacılık”, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 34, Ağustos 1965.
Anadol Cemal, Türk Havacılık Tarihi, Uçuş Okulu Basımevi, İstanbul, 1990.
Armaoğlu Fahir, “Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri”, Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
Artuç İbrahim, 1915 Çanakkale Savaşı, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.
Avcı Cenk, Çanakkale Cephesi’nde Hava Savaşları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.
Aysal Necdet, “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı’da Haber Alma”, Atatürk Yolu Dergisi, C 9, No: 40, Kasım 2007.
Aysal Necdet, “Çanakkale Savaşlarında Hukuk İhlâlleri: Kimyasal Gaz ve Domdom Kurşunu Kullanımı”, 4. Uluslararası Gelibolu Sempozyumu, İstanbul-Çanakkale, 15-18 Mart 2015.
Buddecke Hans Joachim, Çanakkale Üzerinde Bir Şahin, Çeviren: Bülent Erdemoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
Flanagan Brian P., “OttomanAir Force, The Serno Report: An Addendum”,

Cross &Cockade Journal, Vol. 13, No: 2, 1972.
Flanagan Brian P., “TheHistory of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 3: The Tide of Battle Turns-1917”, Cross &Cockade Journal, Vol. 11, No. 3, 1970.
Flanagan Brian P., “The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 4: The LastDays of the Ottoman Air Force-1918”, Cross &Cockade Journal, Vol. 11, No. 4, 1970.
Flanagan Brian P., “TheHistory of the Ottoman Air Force in the Great War. TheReports of Major Erich Serno, Part 1: Born in Battle-1915; The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 2: Expansion Into Distant Battlefronts-1916”, Cross & Cockade Journal, Vol. 11, No. 2, 1970.
George H. Cassar, Çanakkale ve Fransızlar, Çeviren: Nejat Dalay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974.
Göymen İhsan, Birinci Dünya Harbi Türk Hava Harekâtı, IX. Cilt, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Seri No: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1969.
Green Walter, FlyingColours, Salamander Boks Ltd., Londra, 1981.
Holzhausen Rudolf, “Birinci Dünya Harbi’nde Almanya’nın Türkiye’ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları”, Askerî Tarih Bülteni Eki, Çeviren: Fahri Çeliker, Sayı: 14, Ankara, Ağustos 1982.
İlmen Süreyya, Türkiye’de Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi, Hilmi Kitabevi, Ankara, 1947.
Kansu Yavuz, Şensöz Sermet, Öztuna Yılmaz, Havacılık Tarihinde Türkler 1, Hava Basımevi, Ankara, 1971.
Kapucu Davud, “Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Ordusunda Hava Gücü”, M5 Ulusal Güvenlik, Savunma ve Strateji Dergisi, Yıl: 44, Sayı: 337, Ağustos 2019, s.72-79.
Kapucu Davud, “Çanakkale Zaferi’nden Sonra Batı Anadolu’da Havacılık Faaliyetleri (1915-1918)”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı: 37, 2020, s.151-180.
Keyüsk Mazlum, Türk Havacılık Tarihi (1912-1923), Hava Basımevi, Ankara, 2012.
Keyüsk Mazlum, Türk Havacılık Tarihi (1914-1916), İkinci Kitap, Birinci Cilt, Hava Okulları Basımevi, Eskişehir, 1951.
Kilimci Perihan, Atatürk Döneminde (1923-1938) Türk Askerî Havacılığı, Hava Harp Okulu, İstanbul, 2004.
Kline Stuart, Türk Havacılık Kronolojisi, Dönence Yayınevi, İstanbul, 2002.
Korkmaz Erdal, “Çanakkale Muharebeleri Ekseninde Tarafların Hava Güçlerinin Analizi”, On Beşinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri “100’üncü Yıl Dönümünde Çanakkale Muharebeleri” 21-27 Mart 2015-İstanbul, Genelkurmay Basımevi, 2017.
Korkmaz Erdal, Kurt Deniz, “Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askerî Havacılığının Arşiv Belgeleri Işığında Analizi”, 19 Mayıs’ın 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 16-17 Mayıs 2019, Yorum Matbaacılık, Ankara, 2019.
Kurt Deniz, Korkmaz Erdal, “Birinci Dünya Savaşı Irak Cephesi’nde Karşıt

Güçlerin Havacılık Faaliyetlerinin Analizi", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi (ATAD), Yıl: 2020, Sayı: 32.
Kurt Deniz, Korkmaz Erdal, "Yeni Arşiv Belgeleri Işığında Türk Askerî Havacılığının Doğuşu (1911-1912), Savunma Bilimleri Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, Kasım: 2018.
Kurt Deniz, Korkmaz Erdal, Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2020.
Kurt Deniz, Pehlivan Yavuz, Korkmaz Erdal, Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık, Hava Basımevi, Ankara, 2020.
Kurt Deniz, Pehlivan Yavuz, Korkmaz Erdal, Türk Hava Kuvvetleri Birlik Yerleşke ve Komutanlık Tarihçeleri, Hava Basımevi, Ankara, 2018.
Kurter Ajun, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi, Cilt I, Hava Basımevi, Ankara, 2009.
Kurter Ajun, Türk Hava Kuvvetleri Tarihi, Cilt: II, Hava Basımevi, Ankara, 2006.
Okur Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Almanya ile İttifakını ve Birinci Dünya Harbi'ne Girişini Gerektiren Sebepler", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ağustos 2010.
Öztuna Yılmaz, "Çanakkale'de Müttefik Armada ve Bir Türk Uçağı: Ertuğrul", Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 2, Mart 1969.
Sanders Liman von, Türkiye'de Beş Yıl, Çeviren: M. Şevki Yazman, Burçak Yayın Ltd. Şti.,İstanbul, 1968.
Ünalp Rezzan, "İstanbul-Kahire Seferi ve Ardındaki Tarihi Gerçek" Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu Bildirileri, Ayrıntı Basımevi, Ankara, Mayıs 2013.
Vagnini Alessendro, "İtalyan-Türk Savaşı'nda İtalya Hava Kuvvetleri: Uzun Süreli Bir Geleneğin İlk Adımı", Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu, Ayrıntı Basımevi, Ankara, 2013.
Vaka-yı Terakkiyat-ı Havaiye Dergisi, 1 Mayıs 1333 (1 Mayıs 1917), Sayı: 1.
Yılmaz Veli, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Alman İttifakı ve Askerî Yardımlar, Cem Ofset Matbaası, İstanbul, 1993.
Tezler
Kapucu Davud, 1909-1939 Yılları Arasında Yapılan Yurtiçi ve Yurtdışı Askeri Hava Seyahatleri, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.
Kapucu Davud, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'nde Hava Harp Gücü ve Faaliyetleri (1914-1918), Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2019.

EKLER
EK-1

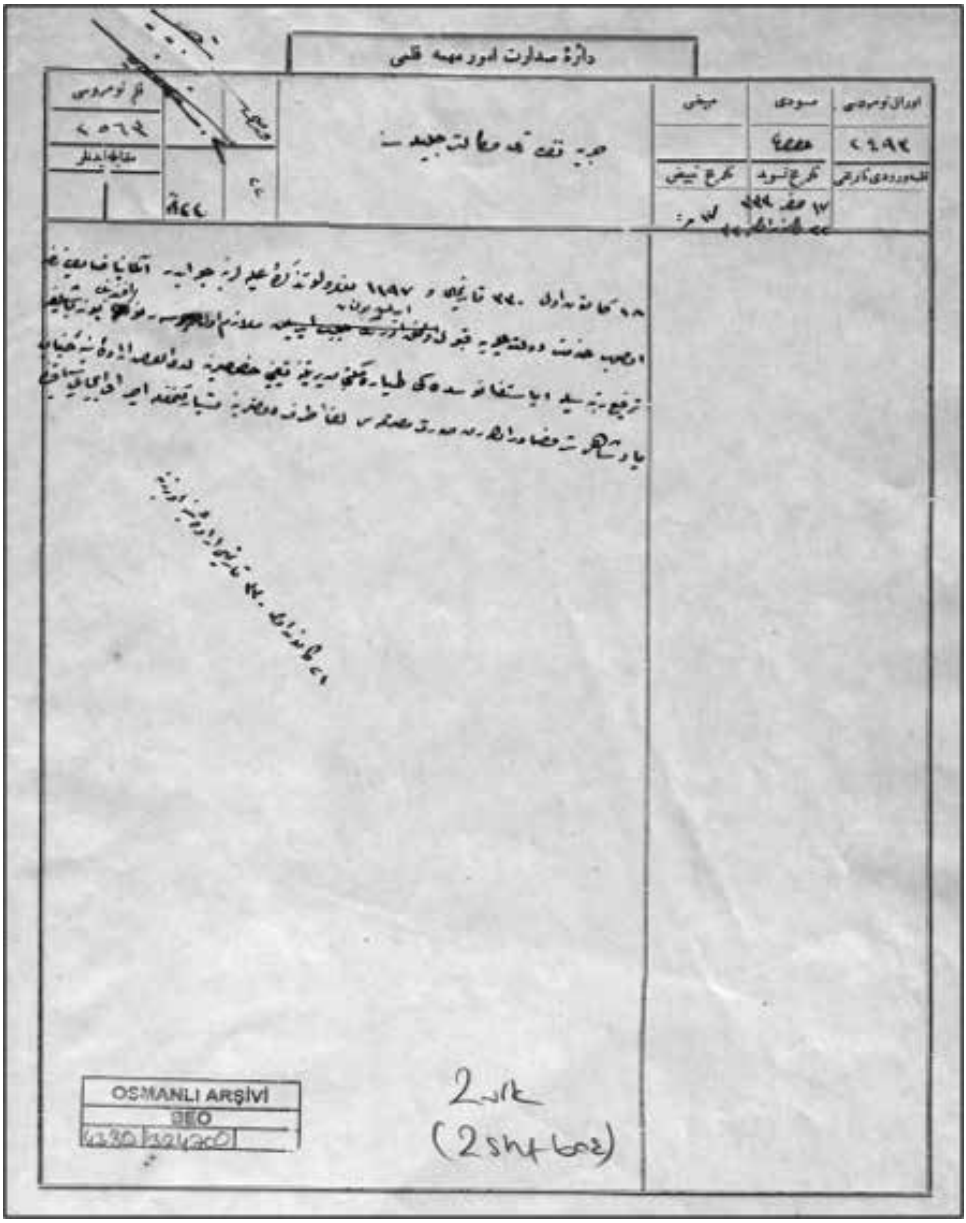

Alman Pilot Serno'nun, Rütbesi Yüzbaşılığa Yükseltilerek Tayyare Mektebi Müdürü Olarak Tayin Edilmesine Dair Resmi Yazı

BOA.BEO.4330.324700

EK-2

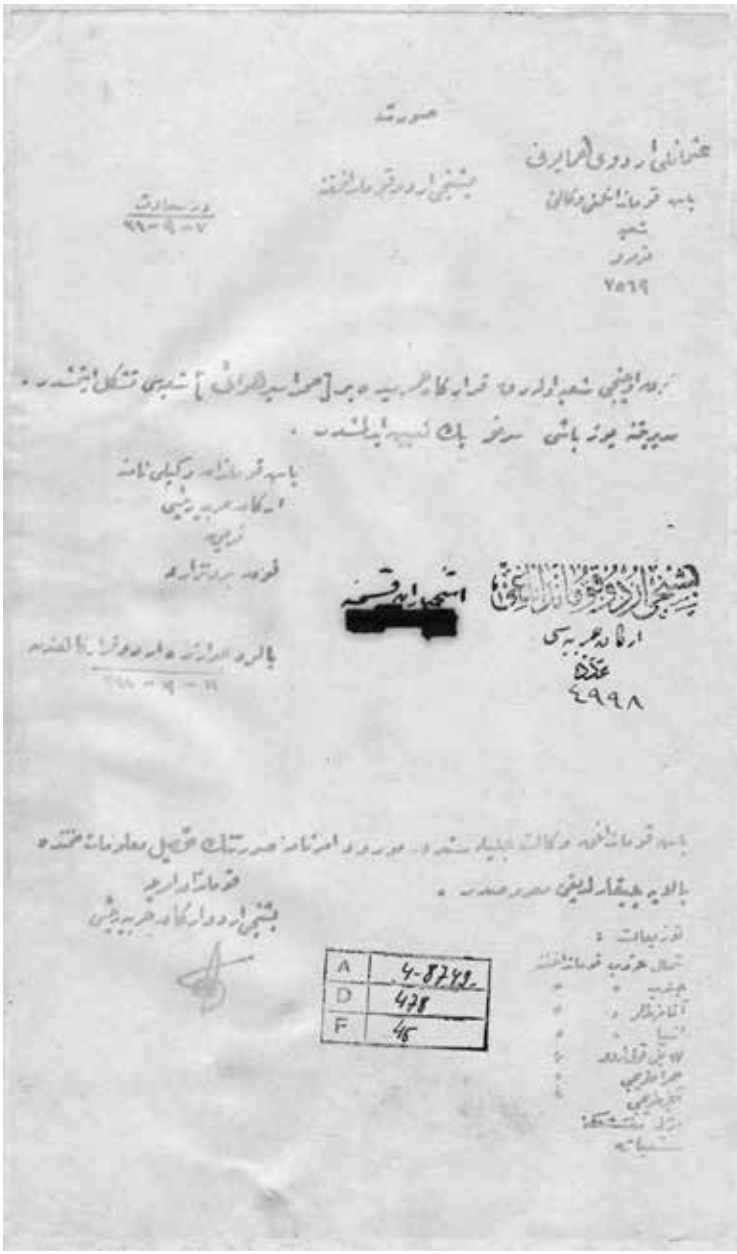

23 Kasım 1915 tarihinde Kurulan Umur-ı Havaiye Müfettişliğinin Başına Yüzbaşı Serno'nun Atandığına Dair Resmi Yazı
ATASE Arşivi, BDH, Klasör: 3438, Dosya: 27, Fihrist: 045

EK-3

Şehzade Fuat Efendi, Pilot Binbaşı Mehmet Ali Bey, Alman Hocalar, Yüzbaşı Serno ve Türk Tayyareciler, İstanbul/Yeşilköy, 1916
Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.174.

EK-4

Çanakkale Cephesi'nde Görev Yapan Osmanlı Havacıları
ATASE Arşivi, BDH, Albüm No: 3, Fotoğraf No.: 114-027

EK-5

Alman Pilot Yüzbaşı Erich Serno
Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922), Cilt-I, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.177.

EK-6

Çanakkale'de Görev Yapan 1'inci Tayyare Bölüğü Personeli
Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, Fotoğraflarla Atatürk ve Havacılık, Hava Basımevi, Ankara, 2020, s.40.

İNGİLİZ KAYNAKLARINA GÖRE **19 MAYIS** TÜRK TAARRUZU VE **24 MAYIS ATEŞKESİ**

ASLIHAN KERVAN

İNGİLİZ KAYNAKLARINA GÖRE 19 MAYIS TÜRK TAARRUZU VE 24 MAYIS ATEŞKESİ

Aslıhan KERVAN*

Özet

Müttefiklerin tali bir çıkarma alanı olarak gördükleri Arıburnu bölgesine çıkarma yapan Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu (ANZAC), burada -Seddülbahir'deki silah arkadaşlarına nazaran- daha dar bir alanda, gerilerinde deniz, üç taraftan düşmanla çevrili halde, General Hamilton'un emriyle kazarak tutunmaya çalışmışlardır. Zorlu coğrafyanın hakîm yükseltilerine yerleşen Türk Kuvvetleri karşısında oldukça dezavantajlı bir konumda kalan Anzaklar, 27 Nisan ve 1 Mayıs taarruzlarında denize dökülmemeyi başarmışlardır. 19 Mayıs Türk Taarruzu Anzakları denize dökmek amacıyla tüm cephe hattı boyunca yapılmış son taarruzdur. Türk 5'inci Ordusu, Kuzey Grup Komutanlığı'nın mevcudunun ¼'ini kaybettiği bu taarruz sonrası tüm cephe hattı boyunca gerçekleşecek bir harekâtı tekrar denememiştir.

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Müttefik Kuvvetler, 19 Mayıs Sabahı, insansız bölgede -düşman hatlarına kadar ulaşamadan- yaralanan ya da şehit olan binlerce Türk askerini görünce bu taarruzun büyüklüğünü anlamışlardır. Karşılıklı siperler arası insansız bölgenin 10 metreye kadar düştüğü Arıburnu Cephesi'nde, hatlar arasında kalan ölüler, Mayıs ayı sıcağında salgın hastalık riski doğurduğu gibi her iki tarafın askerlerinin vicdanlarını da rahatsız etmiştir. 24 Mayıs Ateşkesi, Çanakkale Cephesi süresince yapılan tek resmi ateşkes olup, tarafların karşılıklı birbirlerini tanıması, Anzak ve Türk askerler arasındaki ilişkinin evrilmesi açısından da özel bir gündür.

Bu çalışmada 19 Mayıs Türk Taarruzu, 24 Mayıs Ateşkesi'ne giden süreç ve 24 Mayıs Ateşkesi, İngiliz Ulusal Arşivi Savaş Bakanlığı belgeleri, Avustralya Resmi Tarihi, İngiliz, Anzak ve Türk Komutanların günlük ve hatıratları ışığında incelenmiştir. Araştırmada, tarafların kaynaklarında birbirini işaret ettiği, ateşkes isteğinin kimden geldiği sorusuna da cevap aranmıştır.

Key Words: 19 Mayıs Türk Taarruzu, 24 Mayıs Ateşkesi, Anzak

ABSTRACT

The Australian and New Zealand Corps landed in the Arıburnu/Anzac area which considered as a secondary landing area by the Allied Forces. The Anzacs began to dig by order of Hamilton, whom had a narrower area here, than their comrades in Helles, surrounded by the enemy and the sea behind them. They remained in a very disadvantageous position against the Turkish Forces which settled on the command altitude of the tough geography and they managed to avoid being sweep into the sea during the 27th April and

* Teknik Uzman (Tarihçi), Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, aslihan.kervan@ktb.gov.tr

1st May attacks. The 19th May Turkish Attack is the last offensive along the entire front line with the aim of sweeping the Anzacs into the sea. The Turkish 5th Army did not rethink an operation that would take place along the entire front line after this attack, in which the Northern Group Command lost ¼ of its presence.

As it is understood from the sources, the Allied Forces realised the gravity of this attack when they saw thousands of Turkish soldiers injured or killed in the no man's land on the morning of 19th May. In the Arıburnu/Anzac Front, where no-man's land fell down to 10 meters, the dead and wounded between the lines raised the risk of epidemic disease in the heat of May and disturbed the conscience of the soldiers of both sides. The 24th May Armistice is the only official ceasefire held during the Gallipoli Front, and it is a special day for the parties to recognize each other and to evolve the relationship between Anzac and Turkish soldiers.

The 19 May Turkish Attack, the process leading up to the 24th May Armistice and the 24th May Armistice were discussed via the documents of the War Office, the Australian Official History, the diaries and memoirs of the British, Anzac and Turkish Commanders. In the research, an answer was sought to the question that from whom the ceasefire request came from which the parties pointed to each other in their sources.

Giriş

Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusunun, Arıburnu Bölgesine -Z kumsalına- yaptığı çıkarma tali bir çıkarmaydı. Asli çıkarma kuvveti Seddülbahir'in 5 koyuna çıkarılmıştı, hâkim tepe alındıktan sonra kuzeye hareket edecek kuvvetler, Anzak birlikleri ile birleşerek Kilidbahir Platosu'na yönelecek ve Boğaz'ı koruyan istihkâmlara arkadan saldırarak, kıyı toplarını susturacak ve donanmanın Boğaz'ı geçmesi sağlanacaktı.

25 Nisan 1915 Sabahı başlayan Kara Muharebeleri'nde Müttefiklerin "ilk gün hedefi" güneyde Alçıtepe ve Arıburnu bölgesinde Kocaçimentepe'yi ele geçirmekti. Ancak Mayıs ortalarına gelindiğinde bu hakim tepeler, hala daha uzak birer hedefti. Müttefik Kuvvetlerin kısa süreceğini düşündüğü harekât, Türk subay ve askerlerinin inatçı dirençleri ile karşılanmıştı. Muharebelerde, Müttefik Kuvvetler, Seddülbahir bölgesinde İngiliz ve Fransızlar, Arıburnu bölgesinde Anzaklar olmak üzere iki farklı muharebe sahasında mücadele etmekteydi ve her iki cephede de bir açmaza girmişlerdi. Tüm planlarını kısa sürede zafere göre yaptıklarından yıpratıcı ve durağan siper harbine dönen çatışmalar Müttefikleri, buraya önemli ölçüde kaynak ayırmaya zorlamaya başlamıştı. Müttefik Kuvvetler Komutanı General Ian Hamilton, Mayıs başında "elindeki cephane sayısını harcama hesaplarını yapması ve cephane ikmalinin güçlüğü" ile ilgili bir telgraf alınca gelecek kaygısıyla yüz yüze gelmişti.[1]

1 HAMILTON, Ian, Gallipoli Diary Vol I, Edward Arnold, Londra, 1920, s 197.

Donanmanın Boğaz'ı zorlamasına yardım etmek için kıyılara koca bir ordu çıkarılmıştı ama Türk istihkâmlarını geriden işgal etmesi planlanan bu ordu henüz Boğazı görememişti. Donanma, Mayıs ayının başına dek yapacakları yeni harekât için ordudan 'vakit geldi' haberini beklerken, İngiltere'de, Churchill, de Robeck ve Fisher arasında da "donanmanın Boğaz'a tekrar saldırması" tartışılmaktaydı.[2] Planlananın ve sanılanın aksine Çanakkale Harekâtı'nın kısa zamanda ulaşılacak bir zafer olmadığı, daha fazla asker, mühimmat, askeri çabayla ve büyük kayıplara rağmen başarı elde edilebileceği anlaşılmaya başlanmıştı.

Anzaklar, Arıburnu'nda güneyden kuzeye Keltepe, Kanlısırt, Quinn Mevziisinden, Pope Tepesi, Yükseksırt, Cesarettepe, Serçe Tepe, Balıkçı Damları hattında, vadiler ve sırtlarla bölünmüş arızalı bir arazide tutunmaya çalışıyorlardı. Bu mevziler arasında henüz birleştirilmemiş siper hatları vardı ve bunlar ancak yan ateşlerle korunmaktaydı. Donanmalarının koruması altında, deniz kıyısından kabaca bir üçgen şeklinde yerleştikleri alan oldukça dardı ve denize sürülmemek için -Hamilton'un emriyle- kazarak mevziilerini güçlendirmişlerdi.[3] Mühimmattan temiz suya, tüm sevkiyat, kıyıdaki iskelelerden; tüfek, makinalı tüfek ve topçu atışlarına açık, dar alanda gerçekleştirilmekteydi. Bu dar arazide tutunmaya çalışan Anzak birlikleri, Türk tarafının 27 Nisan ve 1 Mayıs'ta tüm cephe hattında gerçekleştirdikleri taarruzlara direnmeyi başarmışlardı. Karakter olarak 19 Mayıs Taarruzunu andıran bu taarruzlarda da amaç, cephe hattı boyunca bir harekâtla, düşmanı kıyıbaşında sıkıştığı kara parçasında tutunduğu siperlerden sökmek ve gerisindeki denize kadar sürmekti. 1 Mayıs günlü taarruz neredeyse tüm gün ve tüm gece sürmesine ve bazı noktalarda başarılı olmasına rağmen, -henüz çıkarmanın üzerinden bir hafta geçmişken- başarılı olamamış, düşman kuvvetleri siperlerinden sökülememişti. Türk tarafının taarruz planı masa başında çok uygun görülse de harekât başarısız olmuştu.

Anzak Kolordu Komutanı Korgeneral William R. Birdwood, otobiyografisinde, 19 Mayıs Taarruzu'nu Enver Paşa'nın ziyareti sonrası, onun emriyle, düşmanı denize dökmek için yapılan bir harekât olarak tanımlamıştır.[4] Nitekim Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın 11 Mayıs'taki cephe ziyaretinden sonra 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'e gönderdiği 13 Mayıs tarihli emrinde, Arıburnu'ndaki durumun 2'nci Tümen'in gelişiyle sonuçlanabileceği ifadesi, Türk Karargâhının tüm cephe hattı boyunca düşmanı denize dökmek için bir taarruz kararı vermesinde etken olmuştur.[5] Avustralya Tarih Heyeti'nin 1919 yılı Şubat ayında yarımadayı ziyareti esnasında, heyetin yazılı sorularını yanıtlayan Kazım (İnanç) Paşa[6], 19 Mayıs Taarruzu'yla ilgili "Neden Arıburnu seçildi"

2 GILBERT, Martin, Churchill, Çev. Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s 366-368.

3 Bununla ilgili Şubat 1919'da yarımadayı ziyaret eden Avustralya Tarih Heyeti'ne mihmandarlık yapan Zeki (Soydemir) Bey'in, Charles Bean'e "O kadar çok toprak çıkarıyorlardı ki; Avustralyalıların İstanbul'a kazarak ulaşmaya çalıştıklarını düşündüm." demesine neden olmuşlardı. Bakınız; BEAN, C. E. W., Gallipoli Mission, Australian War Memorial, Canberra, 1952, s 182

4 FIELD MARSHALL LORD BIRDWOOD, Khaki and Gown, Ward, Lock & Co., Limited, İngiltere, 1942, s 265.

5 Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi V. Cilt II., Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2012, s 117.

6 Muharebeler esnasında 5'inci Ordu Kurmay Başkanı.

şeklindeki soruya şu yanıtı vermiştir; "Arıburnu'ndaki durum tarihte benzeri olmayan bir durumdu. Karşılıklı siperler birbirine çok yakındı, Avustralya ve Yeni Zelanda Kolorduları hattı da denize çok yakındı. Bu yüzden Türklerin onlardan önce ilk adımı atıp taarruza geçmesi daha iyi olacaktı. Eğer bu taarruz başarılı olursa 4-5 kadar tümen boşa çıkar ve Seddülbahir'le uğraşmaya müsait hale gelebilirdi. Siperlerin yakınlığı bir sürpriz taarruz yapmak açısından avantajlıydı.[7]". Türk Karargâhının 19 Mayıs Taarruzu için daha önce iki defa başarısız olmuş bu planı uygulamasının nedenlerinden biri de müttefiklerin Arıburnu'ndan Seddülbahir Cephesi'ne kuvvet kaydırması sonucu Arıburnu'nda Anzak kuvvetlerine karşı sayı üstünlüğü avantajını kullanmak istemeleriydi.

Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı General Ian Hamilton'ın günlüğünden 17 Mayıs'ta, Gelibolu Yarımadası'ndaki açmazdan çıkılması için yeni yollar aradığı anlaşılmaktadır. Çıkarma yapıldıktan sonra Balkanlar'dan beklenen tepki gelmemiştir, Bulgaristan ve İtalya ilgisizliğe devam ederken Ruslar da Karadeniz'de Türklere karşı harekâtta bulunmaktan kaçınmaktadırlar. Müttefik denizaltılar, Marmara Denizi'ndeki Türk sevkiyatını kesintiye uğratsalar da tamamıyla engelleyememişlerdir.

Ian Hamilton, muharebelerin daha ilk ayında umutsuz bir durumdadır ve tüm harekâtı şöyle eleştirmektedir; "Boğaz'ı önce Donanma zorlayacaktı, biz seyredecektik; sonra Donanma ve Ordu yan yana hareket edecekti; bugün ise açılan yeni sayfada orijinal plan Lord Kitchener'in bana sunduğundan çok farklı hale geldi ve istediğim her takviye ile Lord Kitchener'i çok zor durumda bırakıyorum".[8] Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı, 17 Mayıs'ta İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener'e, Rusların Boğaz'a bir çıkarma yapıp yapamayacağını, Yunanistan veya Bulgaristan'ın Türklere karşı savaşa girip giremeyeceğini ya da en azından var olan durumun değişmesi için kendisine dört tümen kadar daha kuvvet gönderilip gönderilemeyeceğini soruyordu.[9] Savaş Bakanı cevabında General'in başarısız olması durumunda iki muharebe sahasını[10] desteklemenin zorluğuna dikkat çekip, hükümetin yarımadayı tahliye etmekle ilgili bir karar verebileceğini dile getirmişti.[11]

Türk tarafında ise Arıburnu bölgesindeki çıkarmalara 27'nci Alay ve hemen arkasından 19'uncu Tümen'e bağlı 57'nci Alay müdahale etmiş, hâkim tepelerin Anzak kuvvetlerince işgaline engel olmuştu. Mayıs ortasına gelindiğinde bölgedeki Türk birlikleri 19'uncu Tümen, 27, 33, 64 ve 125'inci Alaylar, 20'nci Alay'ın 3'üncü Taburu ve 5'inci Tümen idi.[12] 16'ncı Tümen'in cepheye alınması ile çokça kayıp veren ve birbirine karışan birliklerin ikmali ve düzenlenmesi sağlanmıştı. Mayıs ortalarında cephe hattı Sağ Kanat Müfrezesi

7 BEAN, C. E. W., Gallipoli Mission, Australian War Memorial, Canberra, 1952, s 357.
8 HAMILTON, a. g. e., s 230.
9 ASPINALL_OGLANDER, Br-General C. F., Military Operations Gallipoli, Volume II, William Heinemann, Londra, 1932, s 6.
10 Batı Cephesi ve Gelibolu Cephesi
11 ASPINALL_OGLANDER, a. g. e., s 7.
12 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 1, Editör Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Ankara, 2020, s 265.

(19'uncu Tümen), Merkez Müfrezesi (5'inci Tümen) ve Sol Kanat Müfrezesi (16'ncı Tümen) olmak üzere üçe ayrılmıştı.[13] 14 Mayıs'ta yarımadaya ulaşan ve Sarafim Çiftliği'nde Ordu emrinde bekleyen 2'nci Tümen de 19 Mayıs Taarruzu için Kuzey Grup Komutanlığı emrine verilmişti.

19 Mayıs Türk Taarruzu

16 Mayıs'ta Anzak Karargâhı, Türk hatlarında 19, 16 ve 5'inci Tümenlerle 33'üncü Alay'ın varlığından haberdardı. Korgeneneral Birdwood'un istihbarat subayı Binbaşı Villiers-Stuart'ın bir top mermisi patlamasında ölmeden önce günlüğüne girdiği son bilgiye göre; Türk hatlarında 15-20.000 kadar asker vardı.[14]

İstanbul'dan gelen taze kuvvet 2'nci Tümen'in de katılımıyla Kuzey Grup Komutanlığının mevcudu Anzak kaynaklarına göre 42.000[15]'e Türk tarafına göre 50.000[16]'e yükselmişti ki; bu sayı Anzakların mevcudunun iki katından fazlaydı. Her iki taraf da iki farklı muharebe sahasında çarpışmanın zorluğuyla mücadele ederken, Türk tarafı bunlardan birini kapatabilmek için, 19 Mayıs'ta Arıburnu'nda Anzakları denize dökmek amacıyla tüm cephe hattında aynı anda başlayacak genel bir taarruza hazırlanmaktaydı. Taarruz 19 Mayıs sabaha karşı 3.30'da başlayacak, kuzeyden güneye 19, 5, 2, 16'ncı Tümenlerle en güney uçta 77'nci Alay aynı anda hücuma kalkacaktı. Tümenler kabaca kuzeyden güneye Cesarettepe, Merkeztepe, Kırmızısırt ve Kanlısırt olmak üzere düşmanı denize dökmek üzere taarruz edecekti. Taarruz, ağırlık sıkleti Merkeztepe ve Kırmızısırt'ta, 5 ve 2'nci Tümenlerde olmak üzere sessiz sedasız, baskın şeklinde süngü hücumu ile yapılacaktı. 2 ve 16'ncı Tümenler, muharebeye yeni katılan taze kuvvetlerdi, 19'uncu Tümen başından beri buradaydı ve 5'inci Tümen'de Mayıs'ın başında gelmişti.

Türk tarafı 2.Kirte Muharebesi öncesinde Müttefiklerce Seddülbahir'e alınan Anzak birliklerinin (2 tugay) Arıburnu'na geri dönmeye başladığını 17 Mayıs'ta fark etmişti ve 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal Bey, Kuzey Grup Komutanlığına, bir an evvel taarruz edilmesini tavsiye ediyordu.[17] Bu birliklerin geri gelişiyle Anzakların muharebe gücü -18 Mayıs günü- 12.540'ı tüfekli 17.356 kişi ve 43 topa ulaşmıştı.[18]

18 Mayıs günü, çıkarmadan beri en sessiz anlardan biri yaşandı, tüfek sesleri tek tük duyulmaya başlanmıştı. Bu kısa süren sessizliği 17.00'de başlayan ve Anzakların deneyimlediği en ağır bombardıman bozmuştu, Türk topçusu tüm cephe hattı boyunca Anzak hatlarını ve gerilerini hedef almaktaydı. Geceye kadar süren bombardımanın ardından yine sessizlik başladı.

13 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 1, s 266.
14 BEAN, C. E. W., The Story of Anzac, Vol II, Univercity of Queensland Press, Queensland, 1981, s 136.
15 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 135; FIELD MARSHALL LORD BIRDWOOD, a. g. e., s 265.
16 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 1, s 308.; "43 taburda 42.112 mevcut, toplam 50.000" ; Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt II. Kitap, s 128.
17 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 1, s 274.
18 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 139.

Bu bombardıman sürdüğü esnada taarruzun sürpriz faktörü de ortadan kalkmıştı. Canopus'un Boğaz'dan yapılan kruvazör atışlarına vereceği cevabı yönlendirmek üzere Gökçeada'dan havalanan Teğmen Thomson, yarımada üzerinde uçarken, Akbaş Limanı'nda indirilmekte olan kuvvetlerle Türk cephe hattının gerisindeki vadilerde toplanmış birlikleri fark etmişti. 18 Mayıs akşamüstü Anzak Karargâhı, taarruz hazırlığından haberdar edilmiş ve gerekli önlemler alınmaya başlanmıştı.[19]

Taarruzdan haberdar Anzaklar, sabaha karşı 03.00'te düşmanlarını beklemeye başlamıştı. Kırmızısırt ve Alman Subayı Sırtı arasındaki Gedikdere'de hareket halindeki 5'inci Tümen'e ait süngüler ay ışığı altında parlayınca, karşı hattaki 4'üncü Tabur tarafından farkedilmişti.[20] Aynı anlarda 2'nci Tümen Kırmızısırt ve 16'ncı Tümen Kanlısırt'ta vadilerden sırtlara doğru hareketle hücuma kalkmaktaydı. Tüm hat boyunca süngü hücumuna kalkan Türkler, "Allah Allah" nidalarıyla, kendilerini bekleyen Anzak tüfek ve makinalı tüfeklerine karşı koşmaktaydılar.

16'ncı Tümen'in taarruzu da Kanlısırt'ta benzer bir ateşle karşılanmıştı. Burada Anzakların 3'üncü Taburu'nun makinalı tüfeği tutukluk yapınca birkaç Türk askeri Anzak siper hattına yaklaşıp içeriye ateş etme fırsatı bulduysa da siperlere girmeyi başaramadılar.[21] 16'ncı Tümen'in ardından kısa bir süre sonra hücuma kalkan cephenin en güney ucundaki 77'nci Alay'da farklı bir sonla karşılaşmadı, siperlerin önündeki dikenli tellere ulaşabilen askerler, tüfek ateşiyle helak olmuştu.

Türk askerlerinin, özellikle taarruzun sıklet merkezinde, üzerlerine koştuğu ateş gerçekten korkunçtu zira Anzak Kolordusu, Yeni Zelanda ve Avustralya Tümeni'nin makinalı tüfek bölüklerini taburlardan ayırıp, iki subay komutası altında toplamıştı. Üç haftadır Arıburnu'nda olan ve kazarak mevziilerini tahkim edip, işgal ettikleri küçük toprak parçasına tutunmaya çalışan Anzaklar, henüz siper hatlarını birleştirmeyi başaramamışlardı. Cephe hatlarındaki boşlukları korumaya almak için Yükseksırt'tan Steele Mevzisine kadar 12 adet makinalı tüfek yerleştirilmişti.[22] Yükseksırt, Pope Tepesi, Quinn, Courtney ve Steele Mevzileri ateşleri birbirlerini örtecek şekilde makinalı tüfeklerle korunmaktaydı. Taarruzun sıklet merkezini oluşturan 2 ve 5'inci Tümen askerlerini, sırtlar arasındaki dar dere vadilerinden hücuma çıkarken, bu makinalı tüfekler karşılamıştı. 2'nci Tümen'in yarımadaya yeni gelmiş, araziyi tanımayan ve gece taarruzunda kendilerini bekleyen Anzak ateşine karşı çaprazlama ilerleyen askerlerinden hayatta kalanlar siperlerine geri koşmaya ya da insansız alanda çalılıklarda siper almaya çalışmaktaydı. Kazım Paşa, 1919'da bu taarruz esnasında Anzak askerlerinin nişancılıkta ve makinalı tüfek kullanımındaki değerlerinin anlaşıldığını söyleyecekti.[23] Dehşetli ateş karşısında taarruzun ruhu ve gücü zamanla söndü.

19 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 137-138.
20 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 140-141.
21 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 142.
22 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 153.
23 BEAN, Gallipoli Mission, s 358.

Saat 05.00 olduğunda taarruzun başarısız olduğu anlaşılmıştı[24], siperler arasında yer yer 200 metreye çıkan insansız bölge, Türk askerlerinin vurulmuş bedenleri ile dolmaya başlamıştı. Subaylar siperlerin başlarında -ilerlemeyen taarruza rağmen- askerlerine liderlik yapmaya, onları siperden çıkıp, hücuma geçmeye zorlamaya çalışırlarken düşüp ölmekteydiler.[25] Bu esnada şafağın ilk ışıklarıyla beraber Türk topçusu da taarruza ateşiyle katılmıştı. Türklere Anzaklar da aynı ateşle karşılık verince Kanlısırt ve Kırmızısırt şarapnellerle dövülmeye başlanmıştı.

Birdwood, sabahın ilk ışıklarında 1.Avustralya Tümeni'ni komuta eden Walker'a Türklerin Kanlısırt'taki hattı zorlaması durumunda kanattan, Keltepe'den, bir karşı taarruz başlatılıp başlatılamayacağını sordu. Mevzii Komutanı Albay MacLagan top ateşi altında bir taarruza sıcak bakmadı. Üst kademe subaylar arasında karşı taarruz fikri tartışıldı ve Genel Karargâh'tan fırsat doğarsa saldırıya geçilmesi yönünde emir geldiyse de genel bir taarruz yapılmadıkça herhangi bir toprak kazanımı sağlanamayacağı düşünülüp vazgeçildi.[26]

Tüm cephe hattı boyunca taarruzun başarısız olduğu gün doğarken anlaşıldıysa da saat 10 sularına dek Türk tarafının müteakip hücumları devam etti. Ancak arka arkaya dalga dalga süren hücumlarda önemli bir başarı elde edilemedi. Muhtelif mevziilerde birkaç Türk askeri Anzak siperlerine girmeyi başardılarsa da sonları, insansız bölgede düşen silah arkadaşlarından farklı olmamıştı. Türk Karargâhının müteakip hücumlarla başarısız bir taarruzda ısrarcı olmaları Anzaklarca, üst komuta kademesinin cephe hattındaki subaylarca yanlış bilgilendirilmesi şeklinde algılanmıştı. Askerlerin düşman siperlerine girdikleri ve hatta işgal ettikleri gibi cephe gerisine gönderilen abartılı raporların sonucu olarak Türk Karargâhının taarruzu başarıyla nihayetlendirmek için takviye birliklerle desteklediği sanılmıştır.[27] 5'inci Ordu Komutanı General Liman von Sanders ise günlüğünde 19 Mayıs Taarruzu'nda düşmanın ilk hattının kırıldığı ve ikincisine girildiği ama güçlü savunma karşısında başarı elde edilemediğini anlatır.[28] Aslında Türk taarruzu başarıya yaklaşamadığı gibi yaşanan kıyım öylesine büyüktü ki bu durum karşı tarafı bile rahatsız etmişti. Hücumun düşman siperlerine ulaşması mümkün olmadığından Anzak askerleri güvenliklerini hiçe sayarak siperlerinden dahi çıkmış, ateş hattında bir yer karşılığında, birbirlerine para teklif etmeye başlamışlardı.[29]

24 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 157.

25 Avustralya Tarih Heyeti'ne mihmandarlık yapan Zeki Bey, Bean'e, muharebeler esnasında 57'nci Alay'ın, 1'inci Tabur'unda görev yaptığını belirtip, 19 Mayıs Taarruzu'na katılamasa da sonrasında arkadaşlarından duyduğu olayı aktarır; 19 Mayıs öncesi taburuna altı genç subay atandığını, bu subayların beşinin taarruz gecesi, Pope Tepesi'nde, askerlere örnek olmak için siperlerinden çıktıkları esnada vurularak şehit olduklarını anlatmıştır. Bakınız; BEAN, Gallipoli Mission, s 59.

26 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, 163-164.

27 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 157. Bu görüşü doğrular nitelikte Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, 2. Cildinde birlik ceridelerinde "Düşman siperlerinin işgal edildiğine" dair birçok ifade bulunmaktadır.

28 SANDERS, Liman von, Five Years in Turkey, The Williams & Wilkins Company, Annapolis, 1928, s 76.

29 Anzak siperlerindeki durum oldukça ateşliydi, askerler "fire step" ateş basamağında yer almak için birbirleriyle mücadele ediyor, arkadaşlarına Türklere ateş edebilme fırsatı için para teklif ediyorlardı. Bakınız; BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 155.

Anzaklar, 19 Mayıs Taarruzu'nun önemini ve büyüklüğünü güneş doğduktan sonra karşılaştıkları manzara karşısında idrak edebilmişlerdi. Hatlar arası, yüzlerce ölü ve yaralıyla dolmuştu. Bu taarruz o zamana dek Arıburnu'nda yaşanan en büyük çaplı muharebeydi. Anzak Kolordusu, taarruz boyunca, 1361 sahra topu, 143 obüs ve 1410 adet dağ topu mermisi, 948.000 adet tüfek-makinalı tüfek mermisi sarf etmişti.[30] Anzakların zayiatı 160 ölü, 468 yaralı idi.[31] Kuzey Grup Komutanlığı ise mevcudunun neredeyse ¼ 'ini kaybetmişti; 3.420 şehit, 6.064 yaralı.[32]

5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders, taarruzun başarısızlığıyla ilgili, düşmanı küçümsemeden kaynaklı hatasını, günlüğünde, kabul etmiştir.[33]

Müttefikler, Avustralyalıların 19 Mayıs Taarruzu esnasında şehit ve esirlerden edindikleri haritalar sayesinde Akdeniz Seferi Kuvvetleri'nin o güne dek kullandığı kusurlu haritaları düzeltme ve yenileme fırsatı bulmuşlardır.[34]

Ateşkese Giden Süreç

19 Mayıs akşamına gelindiğinde insansız bölgede iniltileri duyulan yaralıların durumunun her iki taraf açısından da vicdani rahatsızlık yarattığı anlaşılmaktadır. Türk tarafı, yaralı silah arkadaşlarına yardım edip şehitlerini gömmek isterken, Anzaklar ise kullandıkları patlayan mermilerin açtığı yaraları görmekten rahatsızlık duymaktaydılar[35]. Muharebe sahasında, her iki tarafın da birkaç metre önlerinde kurtulma ihtimalleri olan yaralıların ölüme terkedilmesi konusundaki üzüntüleri belki de muhariplerin kendi gelecekleriyle ilgili aynı durumu yaşamaları ihtimali kaygısıydı.

İnsansız bölgedeki ölüler/şehitler öncelikle sağlıkçılarının endişe unsuruydu. Sıcak havanın etkisiyle hızla çürümeye başlayan bedenlerden yayılan koku her iki taraf için de zor olan siper hayatını çekilmez hale getirirken, kokunun çektiği sinekler de salgın hastalık riskini doğurmuştu. Anzaklar açısından ise çok dar bir kara parçası üzerinde, temiz su sıkıntısı çekerken, Mayıs ayı sıcağı altında bir salgın, o şartlarda, baş edilebilecek bir sorun değildi. Fiziki şartların yarattığı rahatsızlığın yanı sıra kurtarılabilecek yaralıların ölüme terkedilmesi ve silah arkadaşlarının ölü bedenlerini gömememek de tarafların vicdanlarında büyük bir ağırlık oluşturuyordu.

Yaralıların toplanması ve ölülerin gömülmesi konusunda iki tarafın da istekli olduğu aşikâr olmakla birlikte ateşkes talebinin kimden geldiği konusunda kaynaklarda, her bir tarafın diğerini işaret ettiği görülmektedir. Türk Kaynaklarında ateşkese yönelik ilk hareketin 20 Mayıs günü, düşmandan gel-

30 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, 162.
31 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 161.
32 Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi V. Cilt II., Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2012, s 137.
33 SANDERS, a. g. e., s 76. Taarruzun benim hatam olduğunu -düşmanı küçümsemekten kaynaklı- hissediyorum.
34 ASPINALL_OGLANDER, a. g. e., s 20. Bu konuda Türk tarafının ön muharebe hattındaki subaylarının, üzerlerinde harita taşımamaları konusunda uyarıldığı da bilinmektedir.
35 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 162.

diği, Merkeztepe'de düşman tarafından Kızılhaç bayrağının gösterildiği geçmektedir.[36] Bu talebe karşılık, Kuzey Grubu Komutanlığı 13'üncü Alay'a Kızılay bayrağı çıkararak şehitlerin gömülmesi için izin vermiştir.[37] Esad Paşa'nın bu münferit olay sonrasında savaş halinde olunduğunu hatırlattığı, Kızılay bayrağı çıkarılması ve karşılıklı konuşma yapılmasını men eden emirleri mevcuttur.

Avustralya Resmi Tarihi'ne göre ise her iki taraf da bu manzara karşısından ateşkese istekliyse de ateşkesin mimarı Korgeneral Birdwood'un izniyle bizzat Ian Hamilton'la ateşkes üzerine görüşmeye giden ve onu ikna eden Yeni Zelanda ve Avustralya Tümeni'nden istihbarat subayı ve çevirmen Yüzbaşı Aubrey Herbert idi.[38]

Aubrey Herbert, 20 Mayıs'ta Arcadian'da Ian Hamilton ile yapacağı görüşmeye Birdwood imzalı bir mesajla gitmiştir. 19 Mayıs 1915 tarihli ve Birdwood'un elinden çıkan mesajda "Hamilton'ın izniyle, ölü ve yaralıların toplanması için geçici bir ateşkes düzenlemek için yarın karşısındaki kuvvetlerin komutanı ile temasa geçmeyi önereceğini" belirtmektedir.[39]

Herbert'in 1.Dünya Savaşı sırasında tuttuğu yayımlanmış günlüğünde ise ateşkesin ilk talep edeni olarak Türkler görülmektedir. 19 Mayıs gününe ait Yarbay Andrew Skeen'in "beyaz bayrak taşıyan bir Türk'ü vurduklarıyla ve çevirmenlik yapan Herbert'in gidip özür dilemesi gerekebileceği" ile ilgili anısı, ilk ateşkes talebinin -beyaz bayrağın- Türk tarafından gelmiş olabileceğini göstermektedir ama bu konuyla ilgili kaynaklarda başka bir bilgiye rastlanmamıştır.[40] Yayımlanmış günlükte bu özrün dilendiğine dair bir bilgi olmamakla, Herbert, Ian Hamilton'ın Türklerin ateşkes talebini reddettiğini bunun üzerine kendisinin Korgeneral Birdwood'dan Akdeniz Seferi Kuvvetler Komutanı ile yüz yüze görüşmek için izin aldığını aktarmaktadır.

Aslında Herbert 20 Mayıs'ta Arcadian'da, Hamilton'la görüşürken, muharebe sahasında askerler arasında, şahsi çabalarla, gayri resmi bir ateşkes vuku bulmuştur. Türk tarafı, 18.15'te 13'üncü Alay cephesinde Kızılhaç bayrağı görmüştür.[41] Anzaklar tarafından esir alınmış Türk askerlerden Merkeztepe'de, Gedikdere bölgesinde terkedilmiş bir ileri karakol siperinde yaralı askerler olduğunu öğrenen 1'inci Avustralya Tugayının Komutanı Albay Owen bu askerlere ulaşmak için Kızılhaç bayrağı çektirmiştir. Karşı hatlardan da Kızılay bayrağının görülmesiyle ateş kesilmiş, teskereciler siperlerden çıkarak çalışmaya başlamıştır. Bu gayri resmi ateşkes, yaralıların kurtarılması için tek fırsat olmuştur. Tümgeneral Bridges'in ölümü üzerine 1. Avustralya Tümeni'nin Komutasını alan Tuğgeneral Harold Walker da olaya şahit olmuş, yaralıların

36 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 2, Editör Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Ankara, 2020, s 142.
37 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 2, s 144.
38 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 165.
39 The National Archieves, WO 158-921 Correspondence Relating to Armistice Kaba Tepe Area 24th May 1915
40 Mons, Anzac and Kut By an MP, Ed. By Edward Melotte, Pen&Sword Military, Great Britain, 2009, s 84.
41 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 2, s 154-155.

taşınması esnasında insansız bölgeye gelerek Türk subaylarla sohbet etmiştir. Sağlıkçıların çalışması esnasında Türk tarafının ölü askerlerden tüfek toplamaya başladığı görülünce Walker ateşkese hemen son vermiştir.[42] Bean'in anlatımından farklı olarak Aspinall-Oglander, teskerecilerin gerisinde mevzilerinde silahlı kalabalıklar gören Anzak subayların, Türklerin bir hile ile yeni bir taarruz başlatacağından endişeyle gayri resmi ateşkese son verildiğinden bahsetmektedir. Akşam saatlerinin yaklaşması ve karanlıkta şüpheli hareketlerin tespitinin zorlaşması da düşünülerek ateşkes isteği varsa, detayların görüşülmesi için ertesi sabah bir temsilci gönderilmesi istenmiştir. Sonuçta Birdwood'un ateşkesle ilgili mesajını Avustralya Tümeni'nden Teğmen R. J. A. Massie, Türk tarafına iletmiştir; "ölülerini gömmek için bir ateşkes isteniyorsa 21 Mayıs sabahı 10.00-12.00 arasında bir subayın teslim bayrağıyla Kaba Tepe'de olması" istenmektedir.[43] Böylece, ateşkes resmen Anzak Komutanı Birdwood tarafından dile getirilmiş ve ateşkes müzakerelerini başlatan taraf -istemeden de olsa- Anzaklar olmuştur.

Bu süreçte her iki tarafın da en büyük endişesinin, ateşkes çabası adı altında bir aldatmaca yapılması ihtimali olduğu anlaşılmaktadır. Türk tarafı, verdiği onca zayiattan sonra zayıflamış, dağılmış ve birbirine karışmış birliklerinin, bir Anzak karşı taarruzu söz konusu olursa, çok zor durumda kalacağından çekinirken, Anzak tarafında ise bazı Türk esirlerin taarruzun devam edeceğine dair beyanları korku yaratmıştır.[44]

Herbert günlüğünde, Ian Hamilton'la görüşmesinde, Hamilton'ın Yunanistan'ın durumu, Bulgaristan ve İtalya'nın savaşa girme olasılıklarını dile getirip, o süreçte ateşkes isteyen taraf olmanın politik açıdan çizeceği imajı vurguladığını aktarmıştır. Anlaşılan Ian Hamilton, ateşkes talebinde bulunan tarafın dünya kamuoyunda zayıf görüneceğini düşünmektedir ki; günlüğünde ateşkese karşı olmadığından ama ateşkes isteyen ricacı[45] tarafın onlar/Türkler olması gerektiğinden bahsetmiştir. Herbert'ın Hamilton'a sunduğu karşı tezler ise şöyledir; "yaralıların boş yere susuzluktan ölmesine izin vermek kabul edilebilir değil, Türkleri yendik, onlara bu lütfu vermek, sonrasında bizim kaybettiğimiz bir durumda onlardan bu lütfu istemek için bir avantaj yaratabilir; sağlık ve temizlik açısından ateşkes bir ihtiyaç ve ateşkes çağrımız, Türklere bizim Almanların iddia ettiği gibi zalim olmadığımızı göstereceği gibi Doğu'da da iyi bir izlenim yaratacaktır".[46] Hamilton, saydığı sebeplerle müzakere teklifini karşı taraftan beklemeyi uygun bulmuş, böyle bir teklif gelmesi durumunda Birdwood'a ölülerinin gömülmesi konusunda izin vermiştir.[47]

42 BEAN, The Story of Anzac, Vol II., s 165-166.
43 The National Archieves, WO 158-921 Correspondence Relating to Armistice Kaba Tepe Area 24th May 1915.; ASPINALL-OGLANDER, a. g. e., s 21.
44 BEAN, The Story of Anzac, Vol II, s 164.
45 HAMILTON, a. g. e., s 239.
46 Mons, Anzac and Kut By an MP, Ed. By Edward Melotte, s 87.
47 ASPINALL_OGLANDER, a. g. e., s 20.

Anzak Kolordusu Komutanı Birdwood, Ian Hamilton'ın cevabı üzerine, 20 Mayıs tarihli raporunda ateşkesle ilgili teklifinin yanlış anlaşıldığı, böyle bir teklifin yapılmasının yenilginin sözsüz kabulü olacağı konusunda kendisiyle hem fikir olduğunu iletirken, niyetinin gayri resmi bir havada Kızılhaç bayrağının karşı taraftan karşılık görürse, yer yer yaralıların taşınması ve ölülerin gömülmesi esnasında subayların kontrolünde karşı tarafa ateş edilmemesi olduğunu açıklamıştır. Hatta Birdwood bu raporunda kendisinin bir şey yapmaya istekli olmasa da hatlar arasındaki yaralıların iniltileri ve Herbert'i "insancıl davranmak ve sevgili Türkleri üstünde iyi bir izlenim bırakmak konusunda hevesli" olmasından bahseder ki bu da ast rütbeli subayların ateşkes konusunda kendisine baskı yaptığını göstermektedir.[48] Aslında muharebe sahasında askerlerle beraber mücadele eden ast rütbeli subayların bu baskıcı tavrı, Herbert'ın günlüğünde anlaşılır bir hale gelmektedir, Herbert, Genel Karargâhın "parfümlü adası"nda yarımadada yaşanan sıkıntıları, kısıtlı ve kokan muharebe sahasındaki durumu değerlendiremediklerini eleştirmektedir.[49]
21 Mayıs'ta bir gün önce yarımadada gerçekleşen gayri resmi ateşkesten Hamilton'ın haberdar edildiği lakin Genel Karargâhın ateşkes esnasında Türklerin bir hücuma yeltendiği gibi yanlış bir izlenime kapıldığı anlaşılmaktadır. Ian Hamilton da günlüğünde bu gayri resmi ateşkes esnasında doğan bir panik yüzünden çıkan kargaşada silahların ateşlendiğini ve bazı teskerecilerin vurulduğunu kaydetmiştir.[50] Herbert, aynı gün içinde yarımadaya dönünce ateşkesle ilgili aldığı bilgileri aktarırken her iki tarafın da çekinerek yaklaştığı ateşkeste herhangi bir kötü niyetli çabanın olmadığından bahsetmektedir.

22 Mayıs'ta Ian Hamilton masasında Liman Paşa'dan gelen ve ateşkesle ilgili rızasını içeren mektubu bulmuştur. General Hamilton, söz konusu yaralı ve ölüler Türkler olduğundan mektubundaki ifadeyle görünüşü kurtarmaya çalıştığını düşündüğü 5'inci Ordu Komutanı'nın isteğine, "o cesur adamlar saygın bir defni hak ettiğinden" olumlu yaklaşmıştır.[51] Aynı konuda Liman Paşa, Birdwood'un 20 Mayıs'ta insansız bölgede iletilen mesajını aktarır; Liman Paşa'ya göre "İngiliz Mevzi Komutanı (Birdwood) silahlı çatışmaya kısa bir ara vererek ölülerini gömmek" istemiştir.[52]

Sonuçta 21 Mayıs günü Kurmay Binbaşı Kemal (Ohrili) Bey[53], Anzak Karargâhında ateşkes için Yarbay Skeen ile görüşürken, Aubrey Herbert de Anzak tarafının teminatı olarak Türk tarafında ağırlanmaktaydı. Hazırlanan taslak Esad Paşa[54] tarafından Liman von Sanders'e ve Birdwood tarafından Ian Hamilton'a sunuldu. Ateşkes müzakerelerinin ilk taslağını gören Ian Hamilton, Birdwood'a "taslak karşısında dehşete düştüğünü (horrified), Almanların bunu

48 The National Archieves, WO 158-921 Correspondence Relating to Armistice Kaba Tepe Area 24th May 1915
49 Mons, Anzac and Kut By an MP, Ed. By Edward Melotte, s 86. Aynı sayfada verilen bir dipnotta, Herbert'in eşine gönderdiği mektuplardan bir örnek - günlükte kullanılan diplomatik dilden daha farklı anlatım içeren- verilmiştir; Haziran 1915'de gönderilen mektupta Herbert, Ian Hamilton'ın muharebe sahasında bulunma sayısı ve süresini eleştirirken (2 kez ve 15'er dakika), Genel Karargâhtan nefret edildiğinden bahseder (...GHQ are loathed.).
50 HAMILTON, a. g. e., s 243.
51 HAMILTON, a. g. e., s 246.
52 SANDERS, a. g. e., s 76.
53 3'üncü Kolordu/Kuzey Grubu Harekât Şube Müdürü.
54 3'üncü Kolordu/Kuzey Grubu Komutanı.

dünyaya duyurması durumunda Müttefik Kabinelerinin de dehşete düşeceğini ve itibardan düşen Türk Komutanı'nın (Esad Paşa) kendi askeri itibarı için Birdwood'un itibarını zedelemeye çalıştığını" yazmıştır.[55] Birdwood, Ian Hamilton'a yaptığı açıklamada "Esad Paşa ile kurduğu iletişimde doğan karışıklık için çok üzgün olduğunu" belirterek, yanlış çeviriyi suçlamış, gönderdiği mesajda teklifte bulunmak istiyorlarsa onların öne çıkması gerektiğinden bahsetmiş ve gelecekte daha dikkatli olacağını ifade etmiştir.[56] Zira Hamilton'ın kendisinden izinsiz, ateşkes görüşmelerine dair inisiyatif aldığını düşündüğünden endişelenmektedir. Sonrasında aynı gün ikinci bir raporla (ki rapora ek olarak 20 Mayıs'ta gayri resmi ateşkesi duyunca General Walker'a ve Türk tarafına gönderdiği mesajları da eklemiştir) Esad Paşa'ya gönderdiği mesajın yanlış çevrildiğini kanıtlamaya çalışmıştır.

Hamilton'ın, taslak metinde şiddetle karşı çıktığı konu Türk tarafının, Müttefik Donanma'nın hareketleri ile ilgili istekleridir. Düşman donanmasının ateşi altında kalma ihtimaline karşı ateşkes süresince donanmanın Arıburnu açıklarında (kıyıdan 5 km açıkta) beklemesini, gemilerle kıyı arasında sevkiyat gerçekleştiren her türlü su üstü aracının hareketlerine ara vermesini (kıyı ile gemiler arasında mesaj veya mektup taşıyan bir istimbot hariç) isteyen Türk tarafının bu şartları derhal reddedilmiştir. Türk tarafına defnedilecek ölülerin Türkler olduğu tekrar hatırlatılarak denizdeki faaliyetlerin aynen devam edeceği bildirilmiştir.

Ateşkes süreci resmi yazışmalar ve komutanların beyanlarından (günlük ve hatırat) incelendiğinde Anzak tarafının hatlar arasındaki yaralılara yardım etmek istedikleri, onları göz göre göre ölüme terk etmekten vicdan azabı duydukları, ölülerin gömülmesi konusunda sadece sıhhi şartları değerlendirmedikleri, vicdanen de onları bir an evvel ebedi istirahatgâhlarına yerleştirmek istedikleri anlaşılsa da tüm subayların, Genel Karargâhlarında ve kamuoyunda alacakları tepkiden çekindikleri, ricacı taraf olmanın sicillerinde nasıl görüneceği konusunda endişeli oldukları anlaşılmaktadır.

24 Mayıs Ateşkesi

8,5 ay süren Kara Muharebeleri boyunca yaşanan tek resmi ateşkes, 24 Mayıs günü Arıburnu'nda yapılmış, 7:30-16:30 saatleri arasında gerçekleşmiştir. 13 maddeden oluşan ateşkes antlaşması Kurmay Yarbay Fahreddin (Altay) Bey[57] ve Yarbay Andrew Skeen tarafından imzalanmıştır.[58] Anlaşmaya göre defin heyetleri; iki Kurmay Subay, iki Tabib Subay, iki Çevirmen ve beyaz bayrak taşıyan 100'er kişiden oluşmuştur. Anzak tarafını Yarbay Andrew Skeen ile Binbaşı Blamey temsil etmiştir. Cephe hattı yaklaşık 1000'er metrelik dört bölüme ayrılmış ve her bölümde taraflardan 200 kişi çalışmıştır. Müfreze-

55 The National Archieves, WO 158-921 Correspondence Relating to Armistice Kaba Tepe Area 24th May 1915.
56 The National Archieves, WO 158-921 Correspondence Relating to Armistice Kaba Tepe Area 24th May 1915. 22 Mayıs tarihli belgedeki tam ifade şöyledir; "I cannot tell you how extremely sorry I am that I should have been so stupid and made such a mess of communications with Essad Pasha.".
57 3'üncü Kolordu/Kuzey Grup Komutanlığı Kurmay Başkanı.
58 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 2, s 265-267.

ler kemer, matara, sedye, kazma ve kürek dışında teçhizat taşımamıştır. Hatlar arasında taraflara ait silahlar, mekanizmaları çıkarılarak, ara hatta sahiplerine teslim edilmiştir. Taraflar defin alanlarında kendilerine ait silahları karşıya gösterdikten sonra alabilmiştir. Defin işlemleri devam ettiği sürece siper, avcı hatlarında, hendeklerde, top mevziilerinde herhangi bir tahkimat, kazı, tadilat vb yapılmamıştır.[59] Ateşkes sürecinde her iki ordu da Kabatepe bölgesinde uçuş faaliyeti gerçekleştirmemiştir.

Ateşkes süresince her iki taraf hatlarını belirlemiş, seçilen teskereciler ve sıhhiyeler -varsa- yaralıları taşımış ve ölülerini gömmüşlerdir. Karargâhlar defin müfrezelerinde görev alacak er ve subayları özenle seçmiş, her iki taraftan da subaylar defin müfrezelerine katılarak er kılığında düşman hatlarını tetkik etmiştir.

Anzaklar defin işlemi için din adamlarını hazır tutmuş, lakin Türk tarafı tabur imamı ya da alay müftüsü bulundurmayı düşünememiştir.[60]

24 Mayıs tarihli ateşkese dair Birdwood tarafından İngiliz Genel Karargâhına sunulan rapora göre; öğlene kadar sınırlar belirlenmiş öğleden sonra defin müfrezeleri çalışmaya başlamıştır; Korku Deresi membaındaki keskin nişancılar 7:45'e dek ateşe devam etmiş ve iki zayiata neden olmuşlardır; makul bir tahmin olarak hatlar arasında kalanlar 3.000 kadardır, iki yaralı Türk bulunup, nakledilmiştir; defin birlikleri arasında ihtilaf yaşanmamış ve çok hassas bir operasyon Türk subaylarının doğru tutumu ile kolaylıkla sonlanmıştır.[61]

Ian Hamilton, ateşkes esnasında 3000 kadar ölünün defnedildiğini, bu durumda Türklerin 12.000 kadar yaralı vermiş olması gerektiğini hesaplayıp, düşmanının bu başarısızlığını, Tanrı tarafından lütfedilmiş bir zafer işareti olarak değerlendirmiştir. Birdwood'un, taarruz def edilir edilmez bir karşı taarruz yapmamasına neden olarak da ihtiyat kuvvetlerinin eksikliğini göstermiştir.[62] Ateşkes esnasında 2 yaralı er kurtarılmış, 2.981 şehit defnedilmiştir.[63]

Ateşkes günü birbirlerinden metrelerle ayrılan hatlarda bir aydır muharebe eden istilacı kuvvetler ile vatanını savunan Türkler bir araya gelmiş, sohbet etmiş, para, sigara[64], anı eşya paylaşmış, ayrılırken birbirleriyle tokalaşmış ve bir nebze de olsun birbirlerini tanıma imkânı bulmuşlardır. 19 Mayıs Taarruzu'ndan sonra Anzakların, Türklerle ilgili bilgilendirmelerindeki çarpıklığı anladıkları görülmektedir. Bu görüşme deneyimi, onların Türkleri kendi gözleriyle tanıma imkânı vermiştir. Türklerin cılız bir örtme ateşi altında, ön-

59 Uygulamada bu maddeye riayet edilmediği her iki tarafın da hatlarında tehlike yarattıklarını düşündükleri terkedilmiş siperleri defin bölgesi olarak kullanıp, kapattıkları görülmektedir. Taraflar karşılıklı olarak bunları farkettiyse de subayların buna göz yumdukları anlaşılmaktadır.

60 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 2, s 309.

61 The National Archieves, WO 158-921 Correspondence Relating to Armistice Kaba Tepe Area 24th May 1915.

62 HAMILTON, a. g. e., s 249.

63 "Who Called for a Ceasefire", UYAR, Mesut, War Time-Official Magazine of The Australian War Memorial, sayı 74, Yaz 2016, s 59.

64 "Her Anzak'a 2 paket sigara verilmişti, biri kendi için diğeri Türklere verilmek üzere" HART, Peter, Gallipoli, Profile Books, Büyük Britanya, 2011, s 194.

lerinde düşen silah arkadaşlarını görmelerine rağmen, subaylarının ardından müteakip hücum denemelerinde gösterdikleri cesaret ve yiğitlik, düşmanları nazarında takdire şayandır. Bu tarihten sonra Türkler Anzak askerlerince cesur, mert gibi sıfatlarla tanımlanmaya başlanmıştır. Türklere karşı hissettikleri nefret saygıya dönmüştür. Anzaklar Mısır'da öğrendikleri "Abdul" vb takma adlarla seslendikleri Türklere, bugünden sonra, onlarda Mehmetçik'e eşdeğer "Johnny Turk" diyeceklerdir. Türkler ise bugünden sonra, karşılarındaki Anzakları İngiliz politikasının kurbanları olarak görmüş[65], istilacı kuvvetlerin karar vericilerinden ayırmıştır. Tarafların muharebeler sırasında ve sonrasında birbirlerine geliştirdikleri sempatinin tohumları o gün atılmıştır.

19 Mayıs Taarruzu'ndan sonra Arıburnu'ndaki Anzak savunmasının güçlü bir topçu desteği ve harcanacak bolca mühimmat olmadan delinemeyeceği anlaşılmıştır. Hakim tepelere yerleşmiş Türk hatlarının savunmasının da Anzakların geçemeyeceği kadar güçlü olduğu da anlaşılınca Arıburnu'nda 2 (19 ve 16) tümen bırakılarak 2 ve 5'inci Tümen'ler bu cepheden çekilmiştir 1919 yılının başında, çıkarma ve sonrasında hala cevaplayamadıkları bazı soruları cevaplandırabilmek için Charles Bean'in de özel çabasıyla oluşturulan Avustralya Tarih Heyeti, Türkiye'ye gelerek Gelibolu Yarımadası'nı muharebe sahasını, savaşın izleri hala tazeyken tetkik etme imkânı bulmuştur. Bean, bu ziyareti sonrasında yayınladığı eserinde, 19 Mayıs Taarruzu'ndan kalan bedenlerin, Pope Tepesi, Quinn Mevzii ve Cesarettepe'de insansız bölgede hala görüldüğünü aktarmıştır. 1919 yılının Şubat ayında gerçekleşen ziyarette, Bean'in aktardığına göre, Steele Mevzii önünde Alman Subayı Sırtı'nın yan tarafındaki vadide ve Yeşil Tarla'da makinalı tüfeklerle biçilen Türk askerlerinin bedenleri belki de toprağın yağmurlarla sürüklenmesi sonucu ortaya çıkmıştı ve bu beyaz kemik yığınları arazide hala rahatlıkla tespit edilmekteydi.[66]

Sonuç Yerine

Arıburnu Cephesi, tali bir çıkarma alanı ve cephe olmasına rağmen, belki de sonradan Anafartalar Kahramanı unvanını alacak, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu olacak, dönemde 19'uncu Tümen Komutanı olan Mustafa Kemal (ATATÜRK)ün cephedeki varlığı ve 25 Nisan sabahı aldığı inisiyatif sebebiyle Çanakkale Muharebeleri'nin en çok tartışılan/konuşulan cephesidir. 19 Mayıs Türk Taarruzu ise bu cephenin aynı amaç ve hareket tarzı ile yapılmış üçüncü ve en kanlı taarruzudur. Bu çalışmada daha önce iki kez denenmiş ve başarısız olmuş bir taarruzun neden tekrar denendiği, neredeyse yedi saat süren ve Türk zayiatının bu kadar büyük olmasına sebep olan müteakip hücum çabaları açıklanmaya, ateşkes süreci, karar vericilerinin belgeler, günlük ve hatıratlarındaki bilgilere dayanarak açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Taarruz ve ateşkes belki de zayiatlarının azlığıyla doğru orantılı olarak İngiliz kaynaklarında çok kısıtlı yer bulmuştur. Savaş Bakanlığı mühürlü ve "Kabatepe bölgesindeki Ateşkesle İlgili Muhabere" başlıklı dosyada Ge-

65 "Who Called for a Ceasefire", UYAR, Mesut, s 59.
66 BEAN, Gallipoli Mission, s 59.

neral Hamilton ile Anzak Kolordu Komutanı arasındaki yazışmalar, Türk tarafının cevabının Osmanlıca ve Fransızca belgeleri, ateşkes anlaşmasının imzalı nüshası ile Anzak Karargâhının ateşkes sonrası Genel Karargâha gönderdiği rapora ulaşılabilinmiştir. Benzer şekilde Aspinall-Oglander'in Gelibolu Askeri Harekâtı adlı eserinde 19 Mayıs Taarruzu ve 24 Mayıs Ateşkesi iki başlık altında toplamda 6 sayfada incelenmiştir. İngiliz komutanların hatıratlarında ve araştırma eserlerde de konuya ayrılan satırlar sınırlıdır.

19 Mayıs Türk Taarruzu, Avustralya Resmi Tarihi'nde, Charles Bean'in yazdığı "Anzakların Hikayesi" adlı eserin 2.cildinde geniş yer bulur. Taarruzu ve şehitlerimizin ateşkes esnasında çekilen fotoğraflarında gördüğümüz içler acısı durumu Bean -çalışmadaki dipnotlardan da anlaşılacağı üzere- çok ayrıntılı bir şekilde aktarmıştır.

Türk kaynaklarında ise bu yıla kadar taarruz ve ateşkesle ilgili birçok bilgi paylaşılmış, ateşkes günü çekilen dramatik fotoğraflar yayımlanmıştır. Lakin bu cephenin en kanlı gününe dair birincil kaynaklardan oluşan bir çalışma ne yazık ki 105 yıl sonra yapılabilmiştir. Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı tarafından yayınlanan, taarruza katılan birliklerin ceridelerinin yer aldığı iki ciltlik Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu adlı eser, bu taarruzu alay seviyesinde inceleyip idrak etmemizi sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 1, Editör Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Ankara, 2020

Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 2, Editör Barış Borlat, Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Ankara, 2020.

ASPINALL_OGLANDER, Br-General C. F., Military Operations Gallipoli, Volume II, William Heinemann, Londra, 1932, s 6.

BEAN, C. E. W., The Story of Anzac, Vol II, Univercity of Queensland Press, Queensland, 1981.

BEAN, C. E. W., Gallipoli Mission, Australian War Memorial, Canberra, 1952.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, V. Cilt II. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2019.

FIELD MARSHALL LORD BIRDWOOD, Khaki and Gown, Ward, Lock & Co., Limited, İngiltere, 1942.

GILBERT, Martin, Churchill, Çev. Süha Sertabiboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

HAMILTON, Ian, Gallipoli Diary, Vol I, Edward Arnold, Londra, 1920.

HART, Peter, Gallipoli, Profile Books, Büyük Britanya, 2011.

Mons, Anzac and Kut By an MP Aubrey HERBERT, Ed. By Edward Melotte, Pen&Sword Military, Büyük Britanya, 2009

SANDERS, Liman von, Five Years in Turkey, The Williams & Wilkins Company, Annapolis, 1928.
The National Archieves, WO 158-921 Correspondence Relating to Armistice Kaba Tepe Area 24th May 1915.
"Who Called for a Ceasefire", UYAR Mesut, War Time Official Magazine of The Australian War Memorial, sayı 74, Yaz 2016, s 59.

EKLER

C. W. E. Bean'in 19 Mayıs Harekâtı'nda Türk kuvvetlerini ve taarruz yönlerini gösterir çizimi.
Avustralya Tümeni'nden Teğmen R. J. A. Massie tarafından Türk tarafına iletilen mesaj metni.
Birdwood'un mesajına Esad Paşa'nın Osmanlıca cevap metni.
Birdwood'un mesajına Esad Paşa'nın Fransızca cevap metni.
Fransızca yazılmış anlaşma metninin Kurmay Yarbay Fahreddin (Altay) ve Kurmay Yarbay A. Skeen imzalı son sayfası.
Ölülerin Defni ve Yaralıların Nakli İçin Antlaşma Metni.
Anzak Karargâhının 24 Mayıs Ateşkesi'ne dair hazırladığı raporun Türkçe çevirisi.

Ek 1

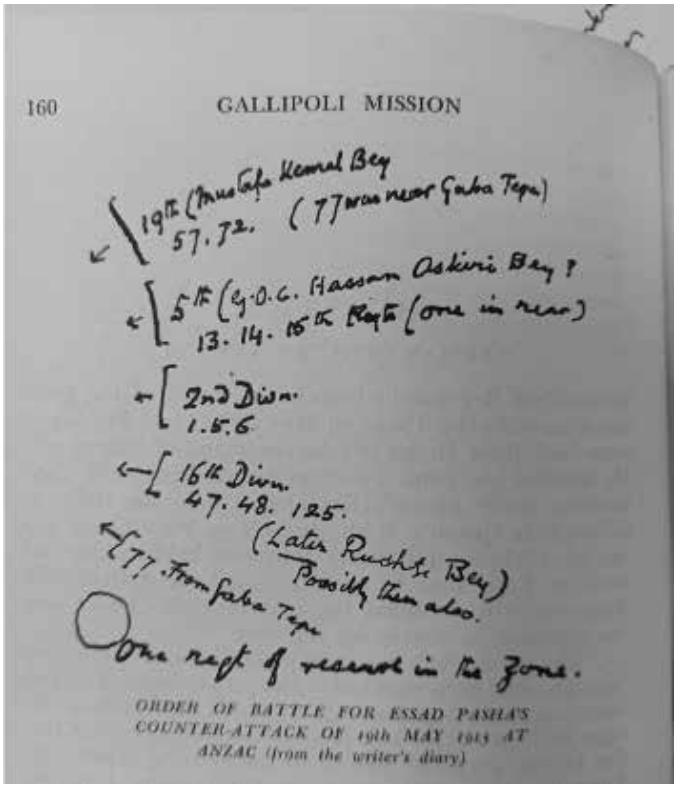

ORDER OF BATTLE FOR ESSAD PASHA'S COUNTER-ATTACK OF 19th MAY 1915 AT ANZAC (from the writer's diary)

Ek 2

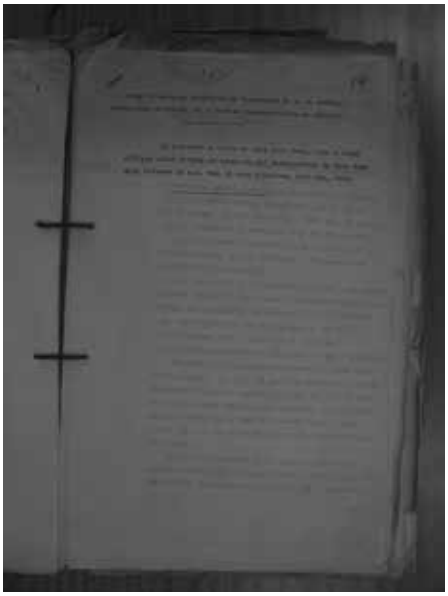

Ek 3

Ek 4

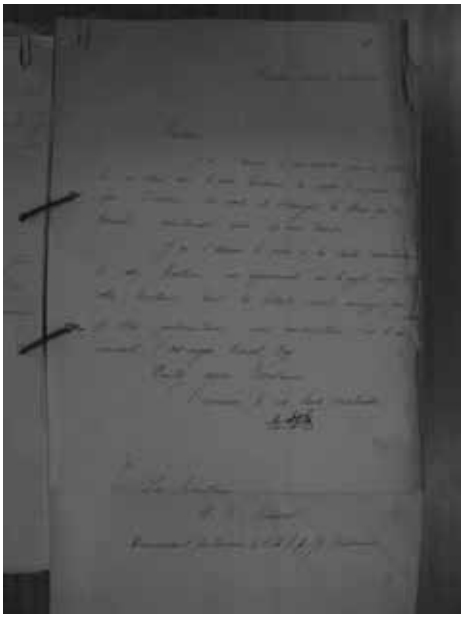

Ek 5

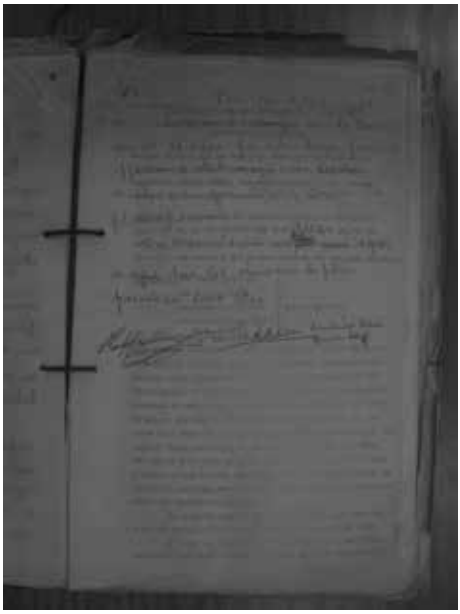

Ek 6

Ölülerin Defni ve Yaralıların Nakli İçin Antlaşma[67]

Osmanlı Kuvvetleri Kumandanı Mareşal Liman Von Sanders Paşa ile Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkumandanı General Sir Hamilton arasında aşağıdaki maddeler kabul ve kararlaştırılmıştır.

1. 24 Mayıs 1915 sabahı saat yedi buçuktan îtibâren akşam saat dört buçuğa kadar iki taraf siperleri arasındaki ölülerin defni ve yaralılarını nakil için dokuz saatlik bir antlaşma kabul edilmiştir.

2. Her iki taraftan:
İkişer Kurmay subay
İkişer tercüman
İkişer Sıhhiye subayı
Birer beyaz bayrağı elinde bulunduran yüzer asker
Kabatepe'nin iki kilometre kuzeyinde sahilde öğleden önce saat yedi kırk beşte bulunacaklardır.

Elbise: Subaylar manevra kayışı ve mataralarını, askerler yalnız mataralarını taşıyacaktır. Siperler civarındaki arazinin tabiatı ölülerin defni ve yaralıları nakil edilecek işbu arazinin mıntıkalara ayrılmasını îcab ettirir. Bu husûsta birinci kurmay subayları görüşecekler ve parçalanmış şekilde hakkında karar alacaklardır. Her bir mıntıka yaklaşık bin metrelik uzunluğu taşıyacaktır ve her birinde de iki taraftan ancak ikişer yüz kişi iş başında bulunacaktır. Bu sûretle siperler arasında birçok kimselerin toplanması engellenmiş olacaktır. Bu müfrezelerin askerlerinde matara, sedye ve yeterli miktarda kazma ve kürekten başka bir şey bulunmayacaktır. Tahliye işi saat sekizde başlayacak ve öğleden sonra saat dörtte veyâhut işler bitince nihayet bulacaktır. Daha bir gün çalışmasına lüzum hâsıl olursa Kurmay subayları öğleden sonra saat üçte buluşacaklar ve ertesi günü işe devam için tâlîmat alacak ve karar vereceklerdir.

3. Aşağıdaki usûle göre işe başlanacaktır. Ara hatlar tâyinine ayrılan müfreze sahilden îtibâren işe başlayacak ve uygun aralıkla her iki taraf siperlerinin mümkün mertebe sıhhatle ortalarına her iki taraftan birer beyaz bayraklı adam görevlendireceklerdir.

Kurmay subayları ilerlemek için işareti ve bir yer vermez her bölgeye ait olan tezkereciler siperlerden dışarıya çıkar ve beyaz bayraklarla tâyin olunan ara hatta kadar mıntıkada ortalığı tahliye ederler. Şöyle ki: Bütün düşman ölü ve yaralılarını merkez hattına kadar getirirler. Oradan da düşman ölü ve yaralılarını düşman tezkerecileri tarafından kaldırılır. Ancak kaldırılması kabil olmayan asker (yani ölüler) bulundukları yerlerde defnedileceklerdir.

4. Silâhlar ve techîzat hakkında aşağıdaki hareket olunacaktır. Ölü ve yaralılar kaldırıldıktan sonra Osmanlı tezkereci askerleri kendi mıntıkalarında (yani ara hatların beri tarafında) bulunan bütün silâh ve techîzatı ara hatlara kadar getireceklerdir. İngilizler tarafında (ara hattın öte tarafında) bulunan silâhlar ve techîzat İngilizler tarafından bu ara hattına kadar getirilecek Osmanlı subayları huzurunda mekanizmaları alınacaktır. Aynı sûretle bütün Osmanlı tarafında

67 Askeri Kayıtlara Göre Çanakkale Cephesi'nde 19 Mayıs 1915 Türk Taarruzu, Cilt 2, s 265-267.

bulunan İngiliz tüfekleri dahi ara hatta getirilecek ve orada mıntıkanın tahliyesine nezâret eden İngiliz subaylarının önünde mekanizmaları alındıktan sonra İngilizlere bırakılacaktır. Bu şekilde alınan mekanizmalar birlikte götürülecektir.
5. Bu mütareke esnasında ara hattın tâyinine memur olanlarla tezkereci askerlerden başka kişilerin iki taraf siperleri arasında hareketi yasaktır. Siperlerin arkasında kıtaatın düşmanca bir vaziyette toplanması da antlaşmanın bozulması için yeterli bir sebeptir.
6. Kabatepe ile Suvla Limanı arasında hiçbir çıkarma yapılmayacaktır. Diğer taraftan da Kabatepe civarında meşgul olan Osmanlı birlikleri antlaşma esnasında hiçbir sûretle takviye edilmeyecektir.
7. Mütareke esnasında siperler ve sipersiz olarak ilerde bulunan avcı hatlarında ulaşım hendeklerinde ve top mevzilerinde hiçbir sûretle kazı işlemi yapmayacaktır.
8. İki taraftan birinin şartları antlaşmaya karşı daimî şüphe bir hali görülünce diğer tarafın birinci kurmay subayı antlaşmayı bozmaya yetkili olacaktır. Ancak iki taraf arasında birliklerini haberdar etmek için yarım saatlik bir müsâade verilir. Her iki taraf kıtaatı mevzide durup kendilerini müdâfaaya hazır kılabilirler. Bu hâl antlaşmanın bozulmasını gerektirmez. Ancak ani bir hücum halinde her iki taraf vaziyetinin îcabına göre harekâtta serbest kalabilirler.
9. İki taraf kurmay subayı bir yer tâyin edecekler ve oradan gereken raporlarını göndereceklerdir. Kendi kumandanlarıyla olan irtibat ve bağ buradan gerçekleşecektir. Bu yer tâyin edildikten sonra iki tarafın tüm birliklerine bildirilecektir.
10. Kurmay subaylarından başka hiçbir kimseyi durdurumaz. Bir hücum anı buna dâhil değildir.
11. Her iki taraf uçakları Kabatepe'nin üç kilometre güneyinden geçen hattın kuzeyindeki mıntıkada uçuramayacaklardır.
12. Ansızın bir hücum vâki olursa tezkereci askerler ile ara hat tâyinine mahsus askerler kendi hatlarına serbestçe gidebileceklerdir. Bu esnada hiçbir kimse onların üzerine ateş etmeyeceklerdir.
13. Arazi üzerinde kararı gerektiren teferruat birinci kurmay subayları tarafından tâyin edilecektir. Bunlar tam yetkiye sahip bulunacaklardır. 23 Mayıs 1915 tarihinde iki nüsha olarak yazılmış ve her iki tarafın tam yetkiye sahip delegeler tarafından imza ve karşılıklı alıp verme yapılacaktır.

Kurmay Yarbay Fahreddin

Kurmay Yarbay
A. Skeen

Ek 7
Ateşkese Dair Rapor[68]
24 Mayıs 1915

1. Anlaşma şartlarına bağlı kalarak, iki karargâh subayı, iki tabip subay, iki çevirmen ve beyaz bayraklı 100 kişiden oluşan tahdit birlikleri sabah saat 07.45'te

68 The National Archieves, WO 158-921 Correspondence Relating to Armistice Kaba Tepe Area 24th May 1915.

Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu'nun tuttuğu hattın bir numaralı kesitinin en uç sağ kısmının 400 metre kadar güneyinde buluştu.
Yarbay Skeen, 1.Sınıf Genel Karargâh Subayı, Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu.
Binbaşı Blamey, 3.Sınıf Genel Karargâh Subayı, Avustralya Tümeni.
Yukarıda belirtilen kişiler İngilizleri temsil ederken
Binbaşı İzzettin Bey, Kurmay Subay, Osmanlı Kuvvetleri.
Yüzbaşı Nazım Bey, Kurmay Subay, Osmanlı Kuvvetleri.
bu kişiler ise Türk Kuvvetlerini temsil etmiştir.
2. Tahdit işlemi bir an önce başlamış ve öğlen 12'de defin birlikleri hattan ayrılırken tahdit birliklerinin hatta doğru ilerlemesiyle tamamlanmıştır.
3. Defin işlemleri hızlıca ilerlemiş ve 14.30'a gelindiğinde ilk üç kesit temizlenmiş ve 15.45'e gelindiğinde son kesitin önündeki çalışma tamamlanmıştır.
Anlaşmanın 3'üncü maddesinde altı çizilen prosedüre tamamen uyulmuş ve işler herhangi bir aksilik olmadan tamamlanmıştır.
4. Yer yer hatlar birbirine çok yaklaşsa da Türk Karargâh Subaylarının doğru tutumu çok hassas bir operasyonun kolaylaşmasını sağlamıştır.
Defin birlikleri arasında ihtilaf yaşanmamıştır.
5. Korku Deresi'nin (Monash Gully) tepesinde bulunan keskin nişancılar sabah 7.45'e kadar ateşe devam etmiş ve düşmanın iki askerini vurmuştur. Muhtemelen doldurulmuş tüfekleri elden geçirme esnasında bir numaralı kesitin önünden üç el ve üç numaralı kesitin önünden iki el ateş edilmiştir.
6. Cenaze birlikleri işlemleri tamamlanır tamamlanmaz hemen geri gönderilmiştir. Sınır tahdidi birlikleri 16.15'te gönderilen sinyal ile geri çağrıldı ve çok geçmeden karargâh subayları dağıldı.
Saat 17.00'da hat boyunca atışlar patlak verdi.
7. Düşmanın zayiatı oldukça fazlaydı. Dış görünüşleri 18/19 Mayıs saldırılarından kalmış olduğunu gösteren cesetler sayıldığında siperler arasında kalan yerde yatan 3000 kişinin olduğunu söylemek oldukça makul bir tahmin.
Ağır bir çarpışmanın raporlanmadığı bir numaralı kesitin iki bölümünün önü düşman ölüleri ile kaplıyken Kanlısırt Platosu yakınında bulunan çıkıntıda 80 ve 100 metrelik alanda en az 400 ceset bulunmaktaydı.
İki yaralı Türk askeri bulunmuş ve taşınmıştır.
8. Türklerin hazırlıkları oldukça iyiydi, defin birlikleri sessiz ve hızlı çalıştı. Tüm Türk birliklerine kokunun etkisini azaltmak için bazı solüsyonlar ile hazırlanmış ham pamuk temin edilmişti ve bu önlem oldukça gerekliydi.

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE U-21 DENİZALTISININ ÇANAKKALE BOĞAZI'NDA İNGİLİZ TRIUMPH VE MAJESTIC SAVAŞ GEMİLERİNİ BATIRMASI

ARŞ. GÖR. DR. OZAN TUNA

ALMAN KAYNAKLARINA GÖRE U-21 DENİZALTISININ ÇANAKKALE BOĞAZI'NDA İNGİLİZ TRİUMPH VE MAJESTİC SAVAŞ GEMİLERİNİ BATIRMASI*

Arş. Gör. Dr. Ozan TUNA

Özet

Çanakkale Savaşları, denizaltı harekâtlarının oldukça yoğun yaşandığı bir süreç olmuş olup her iki taraf da geliştirdikleri stratejiler ile kazanımlar elde etme yoluna gitmişlerdir. Savaşın ilk evrelerinde Osmanlı donanmasının elinde bir denizaltı olmamasına rağmen müttefik donanmasının hareketleri takip edilip bu gemilere olası denizaltı saldırılarının nasıl gerçekleştirilebileceği üzerinde fikir yürütülürken bu hususta Alman donanmasından U-21 denizaltısının Çanakkale Boğazı'na gönderilmesine karar verilmiştir. U-21 denizaltısı, sıradan bir denizaltı olmayıp 5 Eylül 1914'de Kuzey Denizi'nde İngiliz donanmasına ait Pathfinder kruvazörünü batırmış ve ardından İngiliz Kanalı'na başarılı harekâtlar düzenlemiştir. Çanakkale Boğazı'na kadar müttefik donanmasına yakalanmadan gelmeyi başaran U-21, İngiliz donanmasına ait Triumph ve Majestic savaş gemilerini tek torpido ile ve ıskalamadan batırmayı başarmıştır. Bu çalışmamızda, U-21 denizaltısının Çanakkale Boğazı'na geliş süreci, Triumph ve Majestic savaş gemilerini batırması ve sonuçları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Boğazı, Otto Hersing, Triumph, Majestic

ACCORDING TO GERMAN SOURCES, U-21 SUBMARINE SINKED BRITISH TRIUMPH AND MAJESTIC WARSHIPS IN THE DARDANELLES

Abstract

The Gallipoli campaign was a process in which submarine operations were intense and both sides chose to gain gains with the strategies the developed. In the earl stages of the war, although the Ottoman Navy did not have a submarine in its possession, it was decided to send the U-21 submarine from the German Navy to the Dardanelles strait while following the movements of the Allied Navy and discussing how to cary out possible submarine attaks on these ships. The U-21 submarine was not an ordinary submarine but sank the Pathfinder cruiser of British Navy in the North Sea 5 September 1914 and then conducted successful operations on the English Channel. U-21 succeeded in reaching the Dardanelles without being caugh by the Allied Navy and succeeded in sinking the Triumph and Majestic warships belonging to the Britisch Navy with a single torpedo and without missing. In this study, the arrival process of the U-21 submarine in the Dardanalles Strait, the sinking of the Triumph and Majestic warships and their results are discussed.

* Bu makale, "Alman Amiral Souchon'un Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri (1914-1917)" isimli doktora tezimden faydalanarak yazılmıştır.

Key Words: Çanakkale Strait, Otto Hersing, Triumph, Majestic

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdiği esnada kendisi için en önemli harekât noktası Çanakkale Boğazı'nın savunması olsa da kendi envanterinde denizaltı silahının olmaması, bölgenin savunulması hususunda büyük bir engel teşkil etmiştir. İngiliz denizaltılarının Marmara Denizi'nde nakliye gemilerine saldırısına kendi yöntemleri ile karşı koymayı başaran Osmanlı Devleti, Çanakkale Boğazı'nda İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin gerçekleştirdiği bombardımanı engelleyememiştir. Özellikle 25 Nisan 1915 tarihinde gerçekleşen Gelibolu çıkarması ile birlikte savaş farklı bir evreye girmiş olup karadaki İngiliz ve Fransız askerleri denizden topçu desteği ile ilerleme sağlayabilmişlerdir. Gelibolu'ya yapılan çıkarmanın ardından Osmanlı ve Alman askerî planlamacıların stratejisi, Alman denizaltıları ile İngiliz ve Fransız savaş gemilerini batırmak ve Gelibolu'daki müttefik askerlerine topçu desteğini engellemek şeklini almıştır. Osmanlı Devleti, uzun bürokratik çabalar neticesinde önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan ardından da Almanya'dan Çanakkale Boğazı'nda kullanılmak üzere denizaltı talep etmiş olup en nihayetinde Almanya Çanakkale Boğazı'ndaki hassasiyeti de göz önünde bulundurarak bölgeye en yeni sınıf denizaltılarından U-21 denizaltısını göndermiştir. U-21 denizaltısının Çanakkale Boğazı'nda İngiliz donanmasına ait Triumph ve Majestic savaş gemilerini batırması, Birinci Dünya Savaşı'ndaki önemli denizaltı başarılarından birisi olmakla birlikte Çanakkale Boğazı'ndaki savaşın gidişatını değiştiren önemli gelişmelerden de biri olmuştur.

U-21 Denizaltısının Çanakkale Boğazı'na Geliş Süreci

Müttefik donanması, Çanakkale Savaşları esnasında Gelibolu'daki Türk askeri gücünü destekleyen nakliye gemilerinin batırılmasını temel alan bir denizaltı savaşları konsepti geliştirmiştir. Fakat daha sonradan bu konseptin ölçüsünü geliştiren müttefikler, özellikle Çanakkale Boğazı'nda Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis savaş gemileri ile Haliç limanındaki Yavuz muharebe kruvazörünün batırılmasını hedef hâline getirmişlerdir. Müttefik donanması bu stratejiyi geliştirirken Osmanlı donanma komutanlığı ise müttefik savaş gemilerinin Limni Adasından Çanakkale Boğazı önüne çok fazla yoğunlaşma yaptıklarını ve bu yüzden onlara arka cenahtan yapılacak bir denizaltı saldırısı için oldukça uygun bir ortamın oluştuğu görüşünde olmuştur.[1] Çanakkale Boğazı Umum Komutanı Amiral Von Usedom ise Osmanlı donanmasında görev alacak bu denizaltının, müttefik donanmasının arka cenahından değil Türk mayın hatlarının altından geçerek doğrudan müttefik gemilerine saldırı düzenleyip yine aynı güzergâhtan Marmara Denizi'ne gelmesinin daha etkili olacağı fikrinde olmuştur.[2] Osmanlı donanma komutanlığı ise Çanakkale Boğazı'ndaki İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin arkalarından gelebilecek bir denizaltı saldırılarına karşı savunmasız ve dikkatsiz davrandıklarını belirterek Almanya

1 Poul G. Halpern, Naval War in the Mediterranean 1914-1918, Naval Institute Press, Annapolis 1987, s. 47

2 Bundesarchiv, Militärarchiv; Nachlasse und Sammlungen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-12, Sayfa No: 9, 18 Aralık 1914

veya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan gelebilecek bir denizaltının üs olarak Çanakkale Boğazı'nı değil Bodrum Orak Adası'nı kullanmalarının daha isabetli olacağı kanaatinde olmuştur.[3]

Çalışmamızda inceleyeceğimiz U-21 denizaltısı, Alman denizaltı ekolünden gelen yeni nesil bir denizaltıdır. Denizaltılar, Birinci Dünya Savaşı'nda caydırıcı bir silah hâline gelmiş olmalarına rağmen Alman donanmasının oluşmasında uzun süre asgari bir misyon hâlinde kalmışlar ve ilk aktif denizaltısı olan U-1 ise ancak 1906 yılında hizmete girebilmiştir.[4] Fakat ilerleyen yıllarda denizaltılar Alman donanması için çok önemli bir silah hâline gelmiş olup Alman donanması Birinci Dünya Savaşı başladığında 28 tanesi aktif 99 tanesi inşa halinde olan 127 adetlik bir denizaltı filosuna sahip olmuştur.[5] Denizaltı kapasitesi oldukça yüksek olan Alman donanması, Osmanlı Devleti'nden gelen denizaltı talebi ve Çanakkale Boğazı'ndaki hassasiyeti göz önünde bulundurarak bölgeye gönderilmek üzere U-21 denizaltısını görevlendirmiştir.[6] Osmanlı donanması ise U-21 denizaltısının Türkiye'ye geldiği zaman bakım ve onarım için Almanya'dan uzman getirmiş olup aynı zamanda da Bodrum Orak adasında üs tahsis etmiştir.[7]

Alman U-21 denizaltısı, İngiliz donanmasının Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İngiltere'nin Almanya'yı denizden abluka altına alma stratejisine karşı başlattığı denizaltı harbinin bir parçası olarak 5 Eylül 1914 tarihinde Kuzey Denizi'nde İngiliz donanmasına ait Pathfinder kruvazörünü batırmış ve ardından Manş Denizi ile İngiliz Kanalı'na harekatlar düzenleyerek oldukça tecrübe kazanmıştır.[8]

2.U-21 Denizaltısının Çanakkkale Boğazı'na Gelişi ve Triumph ile Majestic Savaş Gemilerini Batırması

25 Nisan 1915 tarihinde Wilhelmshaven'dan hareket eden U-21, mayın ve ağ engelleri nedeniyle Manş Denizi'ni kullanamamış olup İskoçya'nın kuzeyinden gitmek zorunda kalmıştır.[9] 6 Mayıs 1915 tarihinde Cebelitarık Boğazı'nı geçip birkaç gün içerisinde Akdeniz'e ulaşan U-21, 13 Mayıs 1915 tarihinde de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ait Cattaro Limanına demirlemiştir.[10] Kendisine Çanakkale Boğazı önündeki müttefik gemilerinin durumları hakkında sürekli bilgiler gelen U-21'e en son olarak Goliath savaş

3 Bundesarchiv, Militärarchiv; Nachlasse und Sammlungen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-14, Sayfa No: 18, 17 Mayıs 1915

4 Christian Jentzsch-Jann M. Witt, Der Seekrieg 1914-1918: Die Kaiserliche Marine im Ersten Weltkrieg, Thesis Weltkrieg, 2016, s. 74

5 Gary E. Weir, Building the Kaiser's Navy: The Imperial Navy Offize and geran Industry in the von Tirpitz Era: 1890-1919, Naval Institute Press, Maryland 1992, s. 133

6 Otto Hersing, Çanakkale Denizaltı Savaşı, Bülent Erdemoğlu (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 17

7 Bundesarchiv, Militärarchiv; Nachlasse und Sammlungen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-14, Sayfa No: 6, 6 Mayıs 1915

8 IMMA, Kaiserliche Marine (91): U-Boote / U-Bootkrieg (7044); "U-21 Vernichtet Englische Dampfer", 31 Ocak 1915; Christian Jentzsch-Jan M. Witt, Der Seekrieg 1914-1918: Die Kaiserliche Marine im Ersten Welkrieg, s. 75; Kronen Zeitung, "Deutsche Unterseeboote an der Arbeit. Die Versenkung Eines Englischen Dampfers", Sayfa No: 1, 6 Şubat 1915

9 Victor Rudenno, Gelibolu: Denizden Saldırı, Dilek Cenkçiler (Çev.), Odtü Yayıncılık, Ankara 2008, s. 146

10 Bundesarchiv, Militärarchiv; Nachlasse und Sammlunen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-14, Sayfa No: 10, 9 Mayıs 1915; Poul G. Halpern, Naval War in the Mediterranean 1914-1918, s. 108

gemisinin batırılmasının ardından müttefik gemilerinin Limni adasına çekilmelerine rağmen hali hazırda tekrar Çanakkale Boğazı önünde konumlandıkları bilgisi ulaşmıştır.[11]

U-21 denizaltısı, bu bilgiler ışığında 24 Mayıs 1915 günü bölgeye gelmiş ve Dedeağaç'ın 8 km açığında Rus donanmasına ait Askold kruvazörünü tespit etse de ona saldırmamıştır.[12] U-21, 25 Mayıs 1915 günü sabahın ilk ışıklarında Gelibolu Yarımadası ve İmroz adası açıklarına gelerek saat 12.00 sularında Triumph isimli İngiliz savaş gemisini tespit etmiş ve saat 12.30'da bu gemiye attığı torpido geminin koruma ağlarını da delip geçerek geminin dokuz dakika içerisinde batmasını sağlamıştır.[13] Otto Hersing, yüzeydeki yoğun faaliyetleri dikkate alarak belirli bir süre dipte kalmış ve ardından bataryaları bitinceye kadar bölgeden uzaklaşmıştır.[14]

U-21 denizaltısı bu başarısının ardından Semendirek adasına doğru yönelip dolambaçlı bir yol takip ederek 27 Mayıs 1915 sabahı Seddülbahir açıklarına ulaşmıştır.[15] U-21, bu esnada İlyas Burnu'nda çıkarmayı kıyıdan 450 m açıklıkta destekleyen Majestic isimli savaş gemisini tespit etmiş ise de önce devriye gemilerinden ötürü gemiye yaklaşamamışken ardından gemiye 120 derecelik açıyla attığı torpido ile hedefi vurmuştur.[16] U-21 denizaltısının Triumph ve Majestic savaş gemilerini tek torpido ile ve ıskalamadan vurması bu denizaltının bir başarısı olmakla birlikte İngiliz savaş gemilerinin de Alman denizaltı ve torpidolarına karşı etkili bir savunma sistemleri olmadıklarını da göstermekte idi.[17] U-21, başarılı saldırılarının ardından iki gün boyunca Yarımadanın etrafında dolaşarak hedef aradı ise de başarılı olamamış ve 1 Haziran 1915 günü Bodrum'daki Orak Adasına giderek orada ikmal yaptıktan sonra Çanakkale Boğazı'na doğru yola çıkmıştır.[18] 3 Haziran 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'na ulaşan U-21, iki gün sonra da İstanbul'a ulaşmıştır.[19]

Sonuç

Denizaltılar 20 yüzyılın en önemli savaş ekipmanlarından birisi olup özellikle Çanakkale Savaşlarında da yoğun bir şekilde kullanılmışlardır. Bölgenin coğrafi olarak denizaltı savaşlarına oldukça müsait bir coğrafyaya sahip olması da denizaltı savaşlarının yoğunluğunu belirlemiş olup U-21 denizaltısının

11 Bundesarchiv, Militärarchiv; Nachlasse und Sammlunen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-14, Sayfa No: 20, 18 Mayıs 1915; Bundesarchiv, Militärarchiv; Nachlasse und Sammlungen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-14, Sayfa No: 23, 20 Mayıs 1915

12 Victor Rudenno, Gelibolu: Denizden Saldırı, s. 150

13 Bundesarchiv, Militärarchiv; Nachlasse und Sammlungen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-14, Sayfa No: 33-34, 26 Mayıs 1915; Cemal Güven, "Çanakkale Muharebelerinde İki İngiliz Zırhlısının Sonu: Triumph ve Majestik", Gelibolu Değerleri Sempozyumu, (27-28 Ağustos 2008), s. 290

14 Victor Rudenno, Gelibolu: Denizden Saldırı, s. 153

15 Cemal Güven, "Çanakkale Muharebelerinde İki İngiliz Zırhlısının Sonu: Triumph ve Majestic", s. 290

16 IMMA, Kaiserliche Marine (91): U-Boote / U-Bootkrieg (7044); Mitteilungen des Unterseeboots Kameradschaft, Mayıs 1929; Victor Rudenno, Gelibolu: Denizden Saldırı, s. 153

17 Bundesarchiv, Militärarchiv; Nachlasse und Sammlungen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-14, Sayfa No: 33, 26 Mayıs 1915; Bundesarchiv, Militätarchiv; Nachlasse und Sammlungen; Admiral Wilhelm Souchon Dosyası, Dosya No: 156-14, Sayfa No: 42, 5 Haziran 1915

18 ATASE, BDH Kataloğu, Klasör No: 1563, Dosya No: 16, Fihrist No: 1-60, 2 Haziran 1915; Victor Rudenno, Gelibolu: Denizden Saldırı, s. 156

19 Poul G. Halpern, Naval War in the Mediterranean 1914-1918, s. 116

bölgeye gelmesinden önce de Çanakkale Boğazı, denizaltılara aşina bir yer olmuştur. U-21 denizaltısının 25 Mayıs 1915 tarihinde Triumph ve 27 Mayıs 1915 tarihinde de Majestic isimli İngiliz donanmasına ait savaş gemilerini batırması, bölgede uzun süreden beri müttefik donanmasının hareketlerini takip eden Osmanlı ve Alman deniz subaylarının başarılarının yanı sıra 25 Nisan 1915 tarihinde Wilhelmshaven Limanı'ndan Çanakkale Boğazı'na doğru yola çıkma cesaretini gösterebilmiş U-21 denizaltı personeli sayesinde olmuştur. Sonuç olarak U-21 denizaltısının Çanakkale Boğazı'nda elde ettiği başarılar, Gelibolu'da müttefik kara ordularını denizden topçu atışı ile destekleyen müttefik donanmasının bölgeden belirli süreliğine çekilmesini sağlamış olup karada savaşın gidişatında önemli bir kırılma meydana getirmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Bundesarchiv, Militärarchiv
Internationales Maritime Museum Archive

Referans Eserler

-Güven, Cemal, "Çanakkale Muharebelerinde İki İngiliz Zırhlısının Sonu: Triumph ve Majestik", Gelibolu Değerleri Değerlendirme Sempozyumu, (27-28 Ağustos 2008), ss. 287-299
-Halpern, Poul G. Naval War in the Mediterranean 1914-1918, Naval Institute Press, Annapolis 1987
-Hersing, Otto, Çanakkale Denizaltı Savaşı, Bülent Erdemoğlu (Çev.), Türkiye İş Bankasın Kültür Yayınları, İstanbul 2009
-Jentzsch, Christian-Witt M. Jann; Der Seekrieg 1914-1918: Die Kaiserliche Marine 1914-1918: Die Kaiserliche Marine im Ersten Weltkrieg, Thesis Frankfurt 2016
-Rudenno, Victor, Gelibolu: Denizden Saldırı, Dilek Cenkçiler (Çev.), Odtü Yayıncılık, Ankara 2008
-Weir, E. Gary, Building the Kaiser's Navy: The Imperial Navy Offize and German Industry in the von Tirpitz Era: 1890-1919, Naval Institute Press, Maryland 1992

Gazeteler

Kronen Zeitung

İNGİLİZ RESMÎ BELGELERİNE GÖRE İNGİLİZ HÜKÛMETİNİN GÜNDEMİNDEKİ ÇANAKKALE'Yİ TAHLİYE TARTIŞMALARI (KASIM-ARALIK 1915)

ELÇİN YILMAZ

İNGİLİZ RESMÎ BELGELERİNE GÖRE İNGİLİZ HÜKÛMETİNİN GÜNDEMİNDEKİ ÇANAKKALE'Yİ TAHLİYE TARTIŞMALARI (KASIM-ARALIK 1915)

ELÇİN YILMAZ*

Özet

Bu çalışmanın amacı İngiliz kabinesinde özellikle Kasım 1915 itibarıyla Gelibolu'yu tahliye konusunda yapılan tartışmaları tüm detaylarıyla irdelemek ve İngilizlerin tahliye konusundaki avantaj ve dezavantajlarını ele alarak o dönemdeki İngiliz bakış açısını resmî belgeler ışığında ortaya koymaktır. Genelkurmayın Gelibolu'yu tahliye kararının ardından başta Lord Curzon ve diğer önemli İngiliz siyasetçilerinin Gelibolu'da kalma savlarını hangi temellere oturttukları çalışmamızda tüm ayrıntıları ile ele alınmıştır. Dönemin gizli İngiliz resmî arşivlerinde yer alan ve şu anda araştırmacılara kaynak olan arşiv belgeleri incelenerek tahliye karşıtı ve tahliyeden yana olan resmî çevrelerin ele aldığı raporlar incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tahliye, Gelibolu, Seddülbahir, İngiltere, Geri çekilme, Türkler, Lord Curzon

Abstract

The aim of this study is to examine all the details of the discussions in the British cabinet regarding the evacuation of Gallipoli, especially as of November 1915, and to reveal the British perspective in that period in the light of official documents by addressing the advantages and disadvantages of the British on evacuation. Following the General Staff's decision to evacuate Gallipoli, the bases of Lord Curzon and other important British politicians based their claims to stay in Gallipoli are discussed in detail in our study. Archive documents, which were in the secret British official archives of the period and which are now a source for researchers, were examined, and the reports of the official circles against evacuation and support for eviction were examined.

Keywords: Evacuation, Gallipoli, The British Empire, Withdrawal, Turks, Lord Curzon

*Öğretim Görevlisi Dr. Elçin YILMAZ İzmir Ekonomi Üniversitesi, Balçova, İzmir

elcin.yilmaz@ieu.edu.tr

Giriş:

Gelibolu'dan tahliye tartışmaları bazı temel konular çerçevesinde gerçekleşmiştir. Tahliyeye karşı duranlar, tahliye ile birlikte İngiltere'nin prestijini kaybedeceğini, sadece kendi halkının gözünde değil aynı zamanda sömürgelerindeki Müslüman halklar, Rusya gibi önemli topraklarda da artık İngiltere'nin güvenilirliğinin sorgulanacağı endişesini dile getirmişlerdir.[1] Ayrıca Avusturalyalı ve Yeni Zelandalı askerlerin morallerinin bozulacağı ve artık onları İngiltere için savaşmaya zorlamanın çok zor olacağı da tahliye karşısında duranların endişeleri arasındadır. Gelibolu'da kalmaya devam ederek binlerce Türk Askerînin burada oyalandırıldığı, tahliye durumunda bu askerlerin başka cephelerde yine aktif görev alabileceği de dile getirilen görüşler arasındadır. Boğazların hâkimiyetinin artık imkânsız ve İstanbul'u ele geçirmenin bir hayal olacağını vurgulayanlar İngiliz kabinesinde büyük tartışmaların yaşanmasına ve Gelibolu'dan tahliyenin gecikmesine sebep olmuşlardır.

22 Kasım 1915'te Lord Kitchener hükûmete kesin olarak Suvla ve Anzak'ın tahliyesini teklif ettiği gün Londra'daki Genel Kurmay Başkanlığı bir muhtıra hazırlayarak harp meclisine vermişti.[2] Bu muhtırada genelkurmaylık Çanakkale'de kalmak hususunda yapılan tekliflerin duygusal yapıldığını, oysa ki tahliye lehinde yapılan tekliflerin tamamen stratejik maksatlar üzerine dayandırılmış olduğunu yazıyordu.[3] Kitchener'in telgrafı ve genelkurmayın hazırladığı muhtıra harp meclisinde müzakere edildi. Meclis, askerî sebepler dolayısıyla bütün Çanakkale'nin tahliyesi için kabineye teklifte bulunmaya karar verdi. Harp meclisi, Seddülbahir burnunu elde bulundurmakla elde edilecek deniz faydalarına karşılık oran kabul etmeyecek askerî sakıncalar mevcut olduğunu gördüğünden bütün Yarımada'nın tahliyesini teklif etmişti. Bu teklif şimdi Monro, Lord Kitchener ve Çanakkale'deki tüm kolordu komutanları tarafından kabul edilmiş ve harp meclisi tarafından onaylanmıştı. Şimdi kabine bu kararı değerlendirmek üzere bir genel heyet toplayacaktı. [4]

Lord Curzon ve Tahliye Hakkındaki Görüşleri

Tahliye ile ilgili karar almak son derece büyük bir sorumluluk arz etmekte idi. Kabine toplantısında fikirler o kadar farklı açılardan tartışıldı ki bir karar almak mümkün olmadı. Lord Curzon, bunun üzerine Çanakkale komitesinden bu konu hakkında görüş beyan etmek üzere bir süre istedi. Bu müsaade kendisine verildi ve çok kuvvetli tesir yaratan bu muhtırayı kabinede savundu.[5]

Lord Curzon İngiliz kabinesinde 25 Kasım 1915 tarihinde "The Evacuation Of Gallipoli" ve 30 Kasım 1915 tarihinde "The Evacuation Of Gallipoli II" başlıklı iki muhtıra ele alıyor. Şimdi bu muhtıraları detaylı bir şekilde inceleyelim.

1 Summary Of Arguements For And Against The Complete Or Partial Evacuation Of Gallipoli, AC 19/4/4, s. 8.
2 Lord Kitchener'ın tahliyeyi önerdiği 22 Kasım 1915 tarihli başbakanlığa yazdığı telgraf için bk. AC/19/4/1, S.7, Peter Hart, Gallipoli, Profile Books, London, 2011, s. 401.
3 General C.F. Aspinall-Oglander, Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekatı, Yay.Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 1940.
4 General C.F. Aspinall-Oglander, a.g.e., s. 474.
5 General C.F. Aspinall-Oglander, a.g.e., s. 475,476.

25 Kasım 1915 tarihli muhtırada Curzon, kabinede yaptığı bu konuşmanın nedenini savaş komitesi tarafından önerilen tahliye kararlarını şüpheyle karşılaması ve sorgulaması olarak izah ediyor ve kabinenin çok iyi fikir sahibi olmadan asla karar vermemesi gerektiğini belirtiyor.[6]

Lord Curzon, Gelibolu yarımadasının tahliyesinin İngiliz hükûmetine özel olarak askerî yetkililer tarafından önerildiğini ama bunun sadece askerî çevreler tarafından verilecek bir karar olmadığını, empati kurulması ve geniş tahliller gerektiren, ahlaki etki ve politik menfaatler açısından değerlendirilmesi şart bir karar olduğunu belirtiyor. Çanakkale girişiminde nasıl tamamen askerî nedenlerle bu işe girişilmedi ise geri çekilme kararında da benzer mülahazaların güçlü bir etkiye sahip olmasına izin verilmemelidir diyor. Curzon'a göre böyle bir eylemin İngiliz güçleri üzerindeki etkisi, düşmanın öfkesi, İngiliz müttefiklerinin ruhu, doğu dünyasının düşüncesi, savaşın geleceği ve doğunun kaderi matematiksel bir düşünce ile kenara atılamaz. Çünkü bu aşamada dikkatli bir hesap yapılmadan karar alınırsa politik açıdan affedilemez bir hata olur. Tahliye ve geri çekilme saf aritmetik bir sorun değil, aynı zamanda insanların psikolojisi ile ilgili bir sorundur.[7]

Lord Curzon kabinede sunduğu raporunda, tahliyenin psikolojik sonuçlarına daha sonra ayrıntılı bir şekilde yer verecektir. Ancak öncelikli olarak, tahliyeyi savunan askerî çevrelerin yaptığı tartışmaları hatırlatacak ve bunlara kendi bakış açısıyla cevaplar ve karşı savunmalar gerçekleştirecektir. Curzon'un sıraladığı bu maddelerin Kasım 1915 öncesi yapılan tahliye tartışmalarının toplu bir özeti olması dolayısıyla önemli olduğu kanısındayız ve bu nedenle aşağıda detaylı bir inceleme sunacağız.

Curzon tahliye yanlısı askerî yetkililer tarafından yazılan raporları defalarca tekrar tekrar incelediğini ve bunlar arasında herhangi bir uyum bulamadığını belirtmektedir.

" Belki askerî yetkililerin görüşlerinin uyumundan etkilenmemiz gerektiği söylenebilir. Ama ben etkilenmedim. Çünkü yazıları, raporları tekrar tekrar incelediğimde bu uyumun varlığını reddediyorum. Tam tersine, bu konuda danışılan askerî otoriteler sık sık görüş değiştirdiler. Yine bir hafta sonra görüşlerini değiştirip değiştirmeyeceklerini bilemeyiz. Örneğin, General Birdwood 2 Kasım'da tahliyeye karşı çıktı ama 15 Kasım'da tahliyenin gerçekleştirilebilir olduğunu söyledi. 22 Kasım'da ise tahliyenin kaçınılmaz olduğunu kabul etti.

Yine, 2 Kasım'da General Davies, tahliyeden yana idi. Ama 17 Kasım'da görüşünü değiştirdi ve Gelibolu'da tutunmak istedi.

Lord Kitchener, 6 Kasım'da Gelibolu'da tutunmanın Süveyş Kanalı'nı korumak için daha iyi olduğunu rapor etti. Benzer olarak Türk ilerleyişini dur-

6 AC 19/4/30, s.1
7 AC 19/4/30, s.1

durmanın tek yolunun Gelibolu'da tutunmak olduğunu 15 Kasım'da yineledi. 22 Kasım'da ise koşulların sürdürülebilir olmadığını ve tahliyenin kaçınılmaz olduğunu belirtti. Diğer örnekler de mevcut. Bunları seçkin yetkililerimizi kötülemek için söylemiyorum. Ama şunların altını çizmek istiyorum.

Bu durum o kadar hassas ki en önemli uzmanların yargıları neredeyse günden güne değişiyor.

Askerî ve deniz kuvvetlerinin ağırlığının yasal olarak tahliye lehinde olduğu söylenemez."[8]

Curzon, askerî yetkililerin tamamının yasal olarak tahliyeden yana olmadığının ve kendi aralarında çelişkiler olduğunun altını çizmektedir.

Curzon, General Monro'nun tahliye kararını ise şüpheyle karşılamaktadır. Çünkü O'na göre Monro Çanakkale hakkında çok şey bilmemekte, Çanakkale'ye yaptığı ziyaretlerde aceleci bir tavır takınarak yeterli gözlem ve tetkike sahip olmadan kararlar almaktadır. Monro'nun Gelibolu'ya dair bilgisi bir sabah aceleyle ziyaret ettiği İngiliz siperlerindeki izlenimleri kadardır. Alay görevlilerine bir şey danışacak zamanı bile olmamıştır. Hızlıca 3 ordu birliğinin komutanlarına danışmış ve böylece ele aldığı ve İngiltere'ye çektiği telgrafta tahliyeden yana olmuştur.[9] Curzon, General Sir W. Robertson'ın da tahliye fikrine yakın durduğunu çünkü ona göre operasyonların Almanya'nın yenilgisine katkısı olmadığı fikrini öne sürüyor.

Curzon, bu olgulardan sonra raporunda "Military Arguements For Evacuation" başlığı ile sunduğu askerî tartışmaların ayrıntısına geçiyor. Curzon tahliyeye dair askerî tartışmaları şu şekilde ele alıyor:

" 1. Almanlarla olan bağlantı neticesinde Türklerin elindeki tedarik mühimmatının artması ve İngiliz güçlerinin Yarımada'dan sürülebilme ihtimali: Bu gönüllü tahliyeden daha kötü bir tesir yaratır: Yüzü düşmana karşı savaşan ordunun büyük bir kısmını kaybetmek bile gönüllü bir geri çekilme sırasında yapılan katliamdan daha az zarar verici olduğu için bu karara tamamen itiraz ediyorum. Türk silahlarına ve mermisine yapılabilecek herhangi bir ilavenin İngiliz kuvvetlerini denize atma kabiliyetine sahip olmadığını öğrendim. Türklerin yarımadada sahip olduğu en büyük silahlar Alçıtepe'deki 6 inçlik havan topları ve bunların 4, 5 tanesi oradan oraya gitmiş, taşınmış... Karadan ve denizden ikmal yapmak için Türklerin elverişli koşulları yok. Asıl ikmal yardımı yapılacak yer güney kıyıları. Alman yardımı güney kıyılarından yapılabilir ama burası Morto koyundaki Fransız bataryaları ve Tavşan Adası'ndaki gözlemcilerimiz tarafından kontrol ediliyor. Diğer taraftan ilave cephane Yarımada'da büyük havantopları için sağlanabilir. Bu pozisyonumuzu daha sabit bir ateşe maruz bırakır ve ve

8 AC 19/4/30, s.2
9 AC 19/4/30, s.3

daha fazla yardıma sebebiyet verir. [10]

...İngiliz güçleri mükemmel sistemli siperlere sahip. Seddülbahir'de ikincil bir sistem var. Eski Hat olarak bilinen yer Yarımada'nın sağ karşısında. Dolayısıyla ilk hattaki siperler patlasa da Eski Hat zaptedilemez. Yarımada'da 5 veya 6 hat var ve bu hatlar İngiliz hendekleri ile dolu.

15 Kasım'da Lord Kitchener telgrafla şunu rapor etti:

"Siperler iyi kazılmış, adamlar için bombaya dayanıklı örtü üretildi. Levazım ve su kıyıda mevcut. Türklere karşı dayanabilirler."

19 Kasım'da da Kitchener telgrafla şunu rapor etti:

"Gelibolu ile ilgili Birdwood; kendine güvenin her zamankinden daha çok olduğunu ifade etti.

2. tartışma Boğazların açılmasının bundan sonra mümkün olmayacağı ve Gelibolu'nun tutulmasıyla ele edilecek askerî sonuçların nispeten küçük olduğudur. Bir kış kampanyasının yol açtığı zorlukları ve israfı gerekçelendiremez denilmektedir." [11]

Lord Curzon, ikinci tartışmaya yönelik olarak savunmasını, şu anda Yarımada'da bulunan güçlerle kesin bir ilerlemenin olamayacağını kabul ettiğini ancak yine de Yarımada'da aktif bir savunmanın ve saldırının sürdürülebileceği yönünde yapmaktadır. 3. olarak, Yarımada'nın devam eden işgali sonucunda ortaya çıkan israfın yol açacağı ekonomik buhrana ilişkin tartışmalara da cevap vermektedir. Raporda, kayıpları ekonomik anlamda israf ve ölmesi muhtemel Askerî kayıplar olarak değerlendirmiştir. Genelkurmay tarafından ifade edilen ve yarımadada tutunmanın devamı hâlinde 120.000 Askerîn öleceği tahminlerini, yanıltıcı olarak değerlendiren Curzon bu sayının yaz ve bahardaki salgın hastalıklardan (tifo, dizanteri vb) kaynaklandığını ama bu hastalıkların kışla birlikte azalacağını ve hastaların iyileşeceğini savunmaktadır.[12] 4. olarak, Yarımada'dan tahliyenin psikolojik sonuçları üzerinde yoğunlaşan Curzon, "İslam dünyasını ateşe vermenin etkisini rakamlara indirgeme girişimleri gerçekten de ahlaki problemlerin çözümüne matematiksel formül uygulama tehlikesinin melankolik bir örneğidir." demektedir. Son olarak da, Genelkurmayın " "Gelibolu'daki askerlerimizi Türklere karşı kullanacaktık, Almanlara karşı değil." "söylemini de kayda değer bulmayan Curzon, bu mazeretin hatalı olduğunu ne Almanlara ne de Türklere karşı kesin bir hat, bir sınır çekemeyeceklerini vurgulamaktadır.

10 AC 19/4/30, s.3
11 AC 19/4/30, s.4, Ayrıca bk. The World War I Collection, Gallipoli And The Early Battles, 1914-15, London: The Staionery Office, 2001, s. 202-203.
12 AC 19/4/30, s. 5.

Sonuç olarak Curzon, Gelibolu'da tutunmak gerektiğini, bunun için daha çok savaşmak, Türkleri savaşın her yerinde dövmek gerektiğini söylemektedir:[13]

"Eğer askerlerimiz Yarımada'da tutunuyorsa büyük bir Türk gücünü burada tutuyorlar demektir. Mısır'ı korumamıza yardım ediyorlar. Dahası Almanlara ulaşmanın ve öldürmenin çok zor olduğu aylarda Türkleri öldürmede çok önemli bir hizmet veriyorlar."[14]

Tahliyenin Mısır'ı tehlikeye sokacağı hakkındaki fikirlere kurmaylık katılmamakta ve bu temayüllere kıymet verilmemesini istemektedir. Kurmaylığa göre, Çanakkale'den geri çekilmeye veyahut burada kalmakla İngiliz nüfuz şöhretinin tehlikeye maruz kalması herhâlde Batı Cephesi'nde uğrayacakları mağlubiyet sonucunda ortaya çıkacak tehlikeden çok ağırdır. Buna göre, Boğaz'ın açılması imkânsızdır, bu maksatla açılan seferde devam etmek gereksizdir. Bunun için kurmaylık tahliye teklif etmektedir.[15]

Lord Curzon gibi düşünen İmparatorluk savunması Meclis Genel Kâtibi Yarbay Hankey de hükûmete bir bildiri sunarak tahliyenin karşısında duruyor, Çanakkale tahliye edilirse Almanların, İngilizleri doğuda güçlüğe düşürmek hususundaki emellerine hiç zahmetsiz kavuşacaklarına; Türklerin Irak, Mısır veya Kafkasya'ya yönelmekte serbest kalacaklarına işaret ediyordu. Hankey, yapılması gerekenin Çanakkale'de tutunarak, Selanik'te bulunan ve serbest olan iyi tümenlerin buraya aktarılması olduğunu söylüyor.[16]

Lord Curzon, tüm bu değerlendirmeleri gerçekleştirdikten sonra tahliyenin karşısında olan diğer askerî savlara değiniyor. Burada raporunun ilk sayfalarında da belirttiği üzere, askerî tartışmaların da kendi içerisinde bir ve tutarlı olmadığını gözler önüne sermeye gayret ediyor. Ancak 22 Kasım 1915 tarihinde Genelkurmayın yayınladığı "Recommendation Of The General Staff On The Question Of The Action To Be Taken At Gallipoli" başlıklı raporda A.J. Murray, askerî otoritelerin ve bunu temsil eden genelkurmayın tamamen tahliyeden yana olduğunu gerekçeleri ile birlikte rapor ediyor.[17]

Curzon, askerî kayıplara ilişkin konuya ilk olarak değiniyor ve kayıpların her hâlükârda kaçınılmaz olacağı ile söze başlıyor:

"General Monro, amiraller ve kolordu komutanları ile müzakere ettikten sonra 2 Kasım'da hem askerî hem de materyal muhtemel kaybını hesapladım. (%30- %40 civarında) Lord Kitchener kabinede kendi tahminini %50 olarak açıkladı. Sir Ian Hamilton, bölgesel koşulları herkesten daha iyi bilen bir kişi olarak

13 AC 19/4/30, s. 6.
14 AC 19/4/30, s. 6.
15 General C.F. Aspinall- Oglander, a.g.e., s. 473.
16 AC/19/4/26, s. 2-9.
17 AC 19/4/4, s. 1-11.

kayıpların teçhizat ve adam bazında bunun yarısı kadar olacağını söylüyor."[18]

Curzon, tahliye durumunda Yarımada'da bulunan silahların, teçhizatın, yaklaşık 12.000 adet bulunan hayvanların hepsinin Türklerin eline geçeceğini tüm bunları imha etmek için zaman ve imkân olmadığını belirtiyor. Ayrıca bunlara ek olarak çok sayıda çadır, hastane, kıyafet, tank, pompa, araç gereç ve silahların da doğuya bir ganimet gibi hediye edileceğini söylüyor. Ayrıca, tahliye kararı alınırsa bu tahliyenin her hâlükârda gece yapılacağını, organize olamamış askerlerin düşman mermileri arasında umutsuz bir şekilde kalabalıklar içinde kargaşa ile botlara hücum edeceğini öngörüyor. Gece paniği, yaralılar, çılgınca bir kaçış ve toplu katliam... "Böyle bir sahneyi düşünün, peki bu sahneyi gelecek kuşaklara nasıl anlatacaksınız bu kalbimizi yakmayacak mı? sorusunu kabineye yöneltiyor.

"Gelecek nesiller bu büyük ve çirkin felaketi meydana getirenlere ne diyecekler?"[19]

İngiliz bir komutanın savaş sonuna kadar çarpışacağını ancak emri altındaki askerlerin hayatını kurtarmak pahasına düşmana teslim olabileceğini ama hiçbir Doğulu düşman elinde de bir İngiliz komutanın sağ kalmayacağını söylüyor. Yunan tarihinde bunun birçok örneğini okuduk diyen Curzon, Gelibolu coğrafyasında bu felaketlerin kat ve kat daha fazla olacağından emin bir şekilde kabineyi etkilemeye dair sözlerini sürdürüyor. Gelibolu'da kalmaya devam etmeninin bedeli olarak öngörülen kayıpların çok abartıldığını, deneyimli yetkililerle çalışılırsa kayıpların miktarının azalacağını, disiplinli bir orduya ihtiyaç olduğunu, esas tahliye durumunda çok ağır kayıpların verileceğini ve buna asla izin verilmemesi gerektiğini söylüyor.

"Ateşli silahların neden olduğu bir tahliyenin risklerini karşılaştırmam istenirse bu katliam ve utanç karmaşasında onları boğulmuş görmektense, güçlerimizin düşmana karşı sürekli saldırılarda yok olduklarını görmeyi tercih ederim."[20]

Curzon'a göre, tahliye ile ilgili bir diğer önemli sorun da İngiliz askerlerinin nereye götürüleceğidir.

" ...öncelikle Avusturalyalı ve Yeni Zellandalı askerlerin tahliyesi öneriliyor. Öyleyse onların kahramanlıklarını ödüllendirin ve sömürge yoldaşlarımızın duygularını nihai fiyaskonun dehşetinden kurtararak teselli edin. Peki, onlar bu suça rıza gösterecek mi? Onlar zaferde en ön safhadaydı, şimdi de geri çekilirken en ön safhada olmayacaklar mı? Her koşulda onlar yanlış değerlendirilen bir stratejinin ve ölümcül kararın şehitleri mi olacak?[21]

18 AC 19/4/30, s. 6.
19 AC 19/4/30, s. 7.
20 AC 19/4/31, s. 5.
21 AC 19/4/30, s. 8.

"İngilizler Gelibolu'da kalmaya devam ederse Türkler hiçbir şey anlayamayacak ve İstanbul için hâlâ tehlike hissedeceklerdir. Ayrıca Ege Denizi'ndeki İtilaf güçleri Gelibolu'ya destek sağlayacaklardır. İnanıyorum ki, İngiliz parlamentosundaki sorumsuz konuşmacılar tahliyeyi ima etmiş olsa da böyle bir eylem İngiliz hükümetinden veya İngiliz ulusundan beklenemez."[22]

Gelibolu'dan tahliye kararına tamamen karşı olan Curzon, eğer İngilizler kalmayı sürdürürse,

Savaşın talihi değişecektir,
Rusya zaman içinde ciddi bir avantaj yakalayacaktır,
Türkler ve Almanlar arasında anlaşmazlık baş gösterecektir,
Türklerde derin ve meşru bir kaygı oluşacaktır ve Türkler moral olarak çökecektir,
Her zaman teraziyi İngilizlerin lehine döndürecek koşullar yaratılacaktır, demektedir.[23]

Curzon, 25 Kasım 1915 tarihinde ele aldığı raporda "Political ve Moral Considerations" başlığı ile tahliyenin moral ve politik açıdan etkilerini de ele almaktadır. Çünkü bu konu ona göre tüm doğu dünyasına, İtilaf Devletleri üzerine, İngiliz kolonilerine ve İngiliz askerlerinin moraline etki edecek son derece mühim bir konudur. Curzon, planlanan bir geri çekilmenin Doğu zihninde neler yaratabileceğini kimsenin tam olarak bilemeyeceğini ifade etmektedir:

"Mısır'daki, Arabistan'daki, Mezopotamya'daki, İran ve Afganistan'daki Müslümanlar Türklerin Avrupa'dan kovulacağı inancıyla sessiz kaldılar. Osmanlı hanedanı mahkûm edildi... 13 Kasım'da Lord Kitchener "Gelibolu'dan tahliyenin ciddi bir yenilgiye eş değer olduğunu belirtti ve bunun Arapları Almanların eline bize birlik olsun diye bırakmak olduğunu söyledi. Bu Mısır'da, Tunus'da, Cezayir ve Fas'ta bize zarar verecektir. Daha önce İngilizler hiçbir zaman Asyalı bir düşmandan kaçmadı. En ciddi etki şüphesiz Rus ordusu üzerinde olacaktır.

... Anzac askerlerinden bir daha nasıl bizim için savaşmalarını bekleyeceğiz. Britanya'nın kararlılığına ve gücüne olan güvenleri ciddi şekilde sarsılacaktır. Orada ölen ve savaşan askerlerin fedakârlıkları boşa gidecektir. Bu kadar kan boşa akacaktır. Bu, Hindistan'daki Müslüman ve diğer askerler üzerinde beklenenden çok daha ağır bir etki yapabilir."[24]

Raporunun ilk kısmını bu değerlendirmelerle oluşturan Curzon, Gelibolu hakkında acelece karar vermeden önce, savaş komitesi ve genelkurmayın söylediklerini bir kenara bırakıp iyice düşünüp tartılması konusunda âdeta

22 AC 19/4/30, s. 8.
23 AC 19/4/30, s. 9.
24 AC 19/4/30, s. 10.

yalvarıyor. Çünkü Curzon'a alınacak karar, İngiliz tarihinin en önemli anlarından biri olacak, bu kararı alan herkes İngiliz isminde silinmez bir leke haline gelebilecek bir yaraya yol açacak ve gelecek nesillere haklılığını kanıtlamaya çalışacak. Bu tarihi karar politik tartışmaların göz ardı edilip sadece askerî tartışmaların belirleyeceği bir karar olmamalıdır.[25]

Lord Curzon, 29 Kasım 1915 tarihinde tahliye kararına karşı ele aldığı 2. raporunda tahliyeyi savunanların iddialarına ve tahminlerine yanıt vermeye devam ediyor. İlk olarak, israf konusuna değinen Curzon, Gelibolu'da yapılan israfın Fransa'daki İngiliz askerlerine yapılandan daha fazla olmadığını ve bu rakamın abartılmaması gerektiğini savunuyor. Curzon, bölgedeki sağlık yetkililerinden bilgiler aldığını, Gelibolu'daki salgın hastalıkların iyileştiğini ve kış boyunca bu hastalıkların beklenmediğini veya çok daha az beklendiğini belirtiyor. Curzon son iki ayda yapılan israfın toplam %14.9 olduğunu ayrıca orduya tıbbi eğitim verileceğini, tuvaletler için büyük miktarda kereste tedarik edildiğini, daha yeterli kantinler yapılabilirse İngilizlerin istediği yiyeceği buralardan temin edebileceğini belirtiyor. [26] Curzon'a göre en iyi koruyucu önlem saldırıya direnecek dayanıklılığa sahip olmayan zayıf birliklerin Yarımada'dan ayrılmasını sağlamaktır.[27]

Artan top ateşlerinin yarattığı tehlike, İngiliz hükûmetinde tartışılmış, Türklerin Yarımada'da 3 noktada tehlike oluşturduğu ifade edilmiştir. Lord Curzon bu konu hakkında en iyi araştırmayı yaptığını, Alman silahlarının ve mühimmatlarının Yarımada'ya gelişine dair iddialara inanılmaması gerektiğini, bu iddiaların sahiplerinin İngilizlerin düşmanlarına sempati duyanlar tarafından çıkartıldığını dile getiriyor. Curzon'a göre bu imalar İngilizleri korkutmak ve tahliyeyi çabuklaştırmak niyetindedir.[28]

Savaşta gaz kullanımı da İngiliz hükûmetinde tartışılan bir diğer konudur. Almanların Türkleri gaz kullanmaya ikna edeceği ve bu tür saldırıların arttırılmış top ateşleri ile birleştirilmesinin İngiliz askerî birliklerine çok ağır geleceği sonucu çıkarılmıştır.
Lord Curzon,
Türklerin aylardan beri Yarımada'da gaza sahip olduğunu ama bunu hiç kullanmadıklarını hatırlatıyor,

İngilizlerin eline geçen Türk esirlerin "İngilizler kullanmadıkça biz (Türkler) gaz kullanmayacağız" ifadelerine yer veriyor, Türkler gaz kullansalar bile İngilizlerin bu konuda ihtiyatlı olduğunu savunuyor.

Yıl boyunca Kuzeydoğu'da hâkim olan rüzgâr sayesinde Türklerin kullanacakları gazın bumerang etkisiyle esas kendilerine zarar vereceğini ve böy-

25 AC 19/4/30, s. 11.
26 AC 19/4/31, s. 1.
27 AC 19/4/30, s. 2.
28 AC/19/4/30, s. 2.

lece Türklerin dengelerini şaşıracağını belirtiyor: “Demiyorum ki gaz sorununu görmezden gelelim ama bu bizim hâlledebileceğimiz bir sorun.”[29]

Curzon, askerî otoritelerin içerisinde tek bir uzman görüşünün Gelibolu’da kalınmasından yana olmadığı iddiasını da çok sert bir şekilde eleştiriyor:

“ ...Gelibolu’ya bir kez bile gitmemiş generallerin bu kararı bana çok tuhaf geldi. Bu generaller ki Gelibolu’ya ya hiç gitmemişler ya da acelece bir ziyarette bulunmuşlardır. Bu kumandanlar kendi komuta ettikleri yer dışında başka bir noktayı ziyaret etmemiştir. Örneğin Suvla’daki bir kumandan Anzak Koyu ve Seddülbahir’e gitmemiştir... Ya Sir Hamilton’ın veya General Braithwaite’in görüşlerini tespit etmeye çalışmadan tahliye üzerine bir kabine kararı alınması tuhaf bir işlem olarak halkın tepkisine yol açmaz mı? ... Gelibolu’da Fransız güçlerini yöneten komutan tahliyeyi Askerî olarak olanaksız görüyor. Bunların hepsini Genel Kurmayın düşüncesi ile uyuşmuyor diye halının altına mı süpüreceğiz?”[30]

Gelibolu’dan tahliye kararına gerekçeleri ile son derece katı bir karşı duruş sergileyen Lord Curzon için Gelibolu’daki İngiliz politikası nasıl olmalıydı?

İlk olarak Yarımada’daki zayıf ve yorgun birlikler adalarına ya da Mısır’a gönderilmeli,

Onların yerine daha sağlıklı ve güçlü askerler yetiştirilmeli,

Yarımada’daki savunmalar enerjik bir şekilde kovuşturulmalı ve tamamlanmalı. Şu anda adamlarımız siper kazamayacak kadar zayıflar. Siperler çoğaltılmalı ve var olanlar sağlamlaştırılmalı,

Düşmanın siperlerine sis ve ateşle saldırılmalı. Bu Gelibolu’da çok etkilidir. Düşmanı asla boş bırakmamalıyız. Ancak onları her geçen gün endişelendirmeliyiz.

Sarrail planı gözden geçirilmeli ve donanma otoriteleri tarafından desteklenirse canlandırılmalı,

Daha sonra Suvla için Asya kıyısından boğazlardaki filo ile ileri bir harekât yapılmalı,

Bu adımları derhâl hayata geçirmez isek düşman daha da kuvvetlenecek.[31]

Curzon, Yarımada’da en çok ihtiyaç duyulan şeyin yeni taze asker, daha çok cephane olduğunu, 50.000 kişi takviye yapılabilirse avantajın tekrar İngilizlerden yana olduğunu belirtiyor. Çok büyük sayıda mermiye, bombaya, siper

29 AC/19/4/31, s. 4.
30 AC/19/4/31, s. 5.
31 AC/19/4/31, s. 6.

harçlarına ve mühimmata ihtiyaç olduğunu, bunlar tedarik edilene kadar atılan mermi sayısını düşürmek gerekir diyor ve ekliyor "Avusturalyalı askerlerimizin ruhu tahliyeye tamamen karşıdır."[32]

İngiliz siyasetçi Arthur Balfour da 22 Kasım 1915'de Gallipoli başlığı ile yazdığı resmî raporda Gelibolu'yu terk etmekten yana olmadığını belirtiyor. Eğer şu anda terk edersek kendi halkımızın gözünden, dost ve düşmanlarımızın gözünden düşeriz diyen Balfour, hem doğudaki hem de batıdaki İngiliz prestijinin sarsılacağını dile getiriyor. Balfour'a göre, oysaki İngiltere kalmayı başarırsa belki kayıp vererek acı çekecektir ama onurunu kurtaracaktır.[33]

23 Aralık 1915 tarihinde General Sir William Robertson Savaş Komitesi adına " Memorandum By The Chief Of The Imperial General Staff Regarding The Question Of Remaining In Occupation Of Helles" başlıklı bir rapor kaleme almıştır. Bu raporda geri çekilme sonucunda oluşacak moral bozukluğunun tamamen savaşı kaybetme sonucu oluşacak moral bozukluğundan daha iyi olduğu belirtilmiştir. Rusya'nın bu geri çekilmeden etkileneceğinin Genel Kurmay tarafından da yadsınmadığını dile getiren Robertson, Gelibolu'yu tamamen tahliye sonrası Türk askerlerinin başka cephelerde görevlendirilmek üzere İttifak Bloku tarafından kullanılacağı eleştirisine de Türkler, Mısır'da ve Mezopotomya'da iletişim ve tedarik konusunda oldukça sıkıntılıdırlar. Dolayısıyla bu iddia şüphelidir demektedir.[34] Yazdığı raporla âdeta Lord Curzon'a ve kabinenin eleştiri ve iddialarına cevap veren Robertson, Seddülbahir'de kalmaya devam edersek, evet Türkler ne yapmaya çalıştığımızı anlayamaz ama biz orada kalsak da kalmasak da denizlerde güçlüyüz der.[35]

"...Seddülbahir'de tutunmak Çanakkale'de düşmanı bloke etmemize yardımcı olur ama 50 bin adamımızı burada tutmanın bize faydası yoktur. Düşmanın yapacağı ani ve iyi bir saldırı bizim için felaket olur. Adamlarımız Türkleri Çanakkale'de yenemeyeceğimizi anladı. Bu durum adamlarımızda umutsuzluk yaratıyor. Türklere gelen yeni silahlar Seddülbahir'deki zorluklarımıza zorluk katıyor. Bu nedenle Genelkurmay Gelibolu Yarımadası'nın bir an önce tahliye edilmesinden yanadır. Düşman her geçen günü daha da güçleniyor. Hava koşulları kötüleşiyor. Gelibolu'daki askerlerimizi buradan alıp dinlenmelerini ve yeniden organize olmalarını sağlayıp Mısır'a sevk etmeliyiz."[36]

4 Aralık 1915 tarihinde gizli olarak kabineye bir rapor gündemdedir. Bu rapor İngiliz siyasetçi Andrew Bonar Law'a aittir. Law, savaş komitesinin Çanakkale'yi tahliye kararı aldığını ama bu kararın kabine tarafından kabul edilmediğini ifade eder. Law, Curzon ve Balfour gibi tahliyenin felaket ile sonuçlanacağını ve kabinenin bununla yüzleşmekten çekinmesinin doğal olduğunu belirtiyor. Askerî otoritenin oy birliği ile verdiği tahliye kararına İngiliz kabinesinin karşı

32 AC/19/4/31, s. 8.
33 AC/19/4/32, s: 1-2.
34 AC 19/4/34, s. 1.
35 AC/19/4/31, s. 2.
36 AC/19/4/34, s. 2-3.

durmasını iki nedene bağlıyor. Sir Law'a göre;

Tahliye ile birlikte oluşacak prestij kaybı hiç kimse tarafından inkâr edilemez. Ancak tahliye sonucunda oluşacak presitj kaybının miktarı, bir dereceye kadar en azından askerî operasyonların nihai başarı olasılığına bağlı olmalıdır. İktidarsızlıktaki inatçılığın İngiliz presitijine katkı sağlamayacağı kesindir.[37]

" General Monro tahliye hakkında katıldığım şu görüşü dile getirdi:
'...çekilme ile birlikte oluşacak prestij kaybı, birkaç ay içinde artan verimlilik ile telafi edilecektir.'

İkinci tartışma geri çekilme esnasında yaşanacak kayıpların acısı hakkındadır diyen Law bu kayıpların her koşulda ağır olacağını ve aynı zamanda geri çekilme esnasında öngörülen kayıpların tahmin edilenden çok daha az olacağını söylüyor. Eğer geri çekilmezsek kaybedeceğiz diyen Law, Lord Curzon'un tahliyeye ilişkin çok korkunç bir tablo çizdiğini ve bu tablonun doğru olmadığını belirtiyor. Lord Curzon yukarıda da belirtildiği üzere, geri çekilme esnasında büyük bir kaos ve panik yaşanacağını, İngiliz askerlerinin disiplinsiz bir şekilde canlarını kurtarmak için botlara üzerilerine yağan mermiler arasında binmeye çalışacaklarına dair bir tablo çizmektedir. Law'a göre, çılgınca bir korkaklık anlamına gelen bu tavır İngiliz ordusunda çok nadir rastlanan bir şeydir. Asıl korkulması gereken şey ise bu umutsuzluk içinde İngiliz askerlerinin direnişinin devam etmesi ihtimalidir.[38] Law sözlerine şu şekilde devam ediyor:

" En az iki ay önce bu tahliye kararı alınmalıydı. Almalar daha güçsüzdü hâlâ zaman varken bu yapılmalıydı. Şimdi ise Alman silahları daha büyük ve fazla iken Suvla'da yeni bir atak yapılması öneriliyor. Bunun amacı ne? General Monro, Türkler karşısında yapılacak atağın başarılı olmayacağını söyledi. Şu an Türklerin Almanlarla irtibatı daha kolay, Bulgar desteği ve Almanların artan mühimmatı ile İstanbul'un ve Boğazların alınabileceği tartışmalarının mümkün olduğunu sanmıyorum. Boğazlara hâkim olmak artık imkânsız. Bu opreasyonu gerçekleştirmekteki ana neden artık varlık göstermiyor. Genelkurmayın dediği gibi 'ne pasif bir savunma ile kendi gücümüzden daha fazlasını zapt etmeyi umut edebiliriz ne de Gelibolu'da kendi kendimize çekmemiz gerekenden daha fazla israfa neden olmayı umut edebiliriz.' Gelibolu'da kalmak demek Genelkurmaya göre çok sayıda İngiliz Askerînin orada tutulması demektir. Almanların bize nefreti çok büyük. Bizi yok etmek için her şeyi yaparlar."[39]

Law'a göre Lord Curzon ile aynı şeyleri dile getirmek kafayı kuma gömmekten başka bir şey değil. 4 Aralık 1915 tarihli bu raporda Genelkurmayın, General Monro'nun, General Byng ve Davies'in tahliyeden yana olduğunu sadece General Birdwood'un politik nedenlerle tahliyeye karşı olduğu belirtilmektedir.[40]

37 AC/19/4/33, s. 1.
38 AC/19/4/31, s. 2.
39 AC/19/4/31, s. 4.
40 AC/19/4/31, s. 4.

Sonuç:

18 Mart 1915 sonrası Haziran ayından itibaren Gelibolu'daki strateji İngiliz resmî makamları tarafından masaya yatırılmıştır. Alman gemilerinin Ege denizinde görülmeye başlanmasıyla iyice endişe duyan İngilizler, Gelibolu Yarımadası'ndaki stratejilerini daha da dikkatli bir şekilde ele almak zorunda kalmışlardır. Gelibolu'daki asker sayısı, mühimmat ve giyecek, yiyecek gibi ihtiyaçların sağlanması ve de geri çekilme kararı alındığı takdirde bunun nasıl en az kayıpla yürütülmesi konusunda yetkililerden raporlar istemişlerdir. Askerî otoritelerin verdiği tahliye kararına itiraz edenler ise İngilizlerin otoritesinin ve prestijinin matematiksel gerekçelerle yerle bir edilemeyeceğini, kabinenin öncelikli olarak İngiltere'nin onuru ve imajı için Gelibolu'da tutunması gerektiğini savunmuştur.

Geri çekilme kararının uygulandığı 9 Ocak 1916 gününe kadar özellikle kasım ve aralık aylarında tahliyeye ilişkin çok çetin tartışmalar yapılmış, İngiliz hükûmeti ve genelkurmayı neredeyse iki karşıt taraf olarak tahliye konusunda farklı tutumlar geliştirmişlerdir. Özellikle Lord Curzon'un 25 ve 30 Kasım 1915 tarihlerinde kabinede sunduğu raporlar sonrası İngiliz Hükûmetinin tahliye konusunda alacağı kararlar da kafa karışıklığı olmuştur. Çünkü Curzon çok güçlü savlarla oluşturduğu iki raporda, Çanakkale kış boyunca tutulmalı, Çanakkale'deki yorgun kıtalar Selanik'ten alınacak tümenlerle değiştirilmeli, Çanakkale kuvvetli surette takviye olunmalı ve Çanakkale savunucuları elden gelen her türlü vasıtalarla donatılmalıdır demektedir. Bundan başka Fransa'dan alınacak kuvvetlerle Asya sahiline çıkarma yapılmalı ve bu çıkarmayla beraber Suvla'dan da taarruz edilmeli ve donanma da Boğaz'ı şiddetle savunmalıdır.

İngiliz Hükûmetinin siyasetçilerinin ve özellikle Curzon'un çalışmamızda ayrıntıları ile verilen politik, moral ve askerî sebepleri ortaya koyarak tahliyeye karşı almış olduğu tavır sonuç vermemiş, askerî otoriteler ve özellikle genelkurmay tarafından verilen tahliye kararı gecikmeli de olsa uygulanmıştır.

KAYNAKÇA

Gallipoli 1915. Mainly Confidental Prints And A Few. M.S. Memos AC 19/4/26-34
Gallipoli 1915. Mainly Confidental Prints And A Few. M.S. Memos AC 19/4/1-34:
Recommendation Of The General Staff On The Question Of The Action To Be Taken At Gallipoli, AC 19/4/4, s. 1-11, 22 Kasım 1915
The Evacuation Of Gallipoli, AC 19/4/30, s. 1-12, 25 Kasım1915
The Evacuation Of Gallipoli II, AC 19/4/31, s.1-8, 30 Kasım 1915
Gallipoli, AC 19/4/32, s.1-2, 19 Kasım 1915
Memorandum By The Chief Of The Imperial General Staff regarding The Question Of Remaining In Occupation Of Helles, AC 19/4/34, s.1-3
AC 19/4/33, s.1-5, 4 Aralık 1915
The World War I Collection, Gallipoli And The Early Battles, 1914-15, London: The Staionery Office
General C.F. Aspinall-Oglander, Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekatı, Yay.Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul, 1940
Peter Hart, Gallipoli, Profile Books, London, 2011

TÜRK VE FRANSIZ **BELGELERİ IŞIĞINDA KEREVİZDERE MUHAREBELERİ**

AHMET ATİLLA CAN AKARCALI
BATURHAN KAYA

TÜRK VE FRANSIZ BELGELERİ IŞIĞINDA KEREVİZDERE MUHAREBELERİ

Ahmet Atilla Can AKARCALI*
Baturhan KAYA**

Özet

I. Dünya Savaşı esnasında, İtilaf Devletlerinin Çanakkale'ye düzenledikleri Kara ve Deniz Harekâtları ve burada bir cephe açılması birçok açıdan önem arz etmekte olup İtilaf Devletleri açısından bu harekâtlar stratejik düzeyde önemli bir yere sahiptir. Rusya'nın içindeki Bolşevizm sorunları ve bizzat İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki planları İtilaf devletleri içerisindeki tehlikelerden bazılarıdır. Osmanlı'nın çok çabuk savaş dışı kalacağını düşünen İngilizler ve Fransızlar, Rusya'dan gelen tehlikenin farkında olarak Çanakkale'ye müşterek düzeyde bir harekâta karar vermişlerdir.

Fransızlar, Doğu Akdeniz'de yapılacak bir seferin tüm ihtişam ve şöhretini İngilizlerin kazanmasını istememektedirler. Bu durum sadece şan ve şöhret ile açıklanabilecek kadar basit olmamakla birlikle, İtilaf Devletleri arasında diplomatik çıkarları da ihtiva etmektedir. Böylece Fransa, Goeben ve Breslau'un takibinden beri Çanakkale'de sahne almaya başlayacaktır. Çanakkale Boğaz Muharebelerinde de bulunan Fransızlar, Boğaz'da Bouvet zırhlılarını kaybetmişler, Gaulois isimli zırhlı ise ağır hasar alarak savaşamayacak duruma gelmiştir.

Boğaz Muharebelerini müteakiben başlayan Çanakkale Kara Savaşlarında Fransızlar Türklerin Güney Grubunda Kerevizdere bölgesinde konuşlanmışlar, Kumkale bölgesine de çıkarma yaparak Anadolu Yakası'ndaki Türk birliklerine karşı oyalama muharebeleri yapmışlardır. Asıl muharebe noktaları olan Kerevizdere'de İngilizlerle birlikte ortak komuta altında, ortak planlar dâhilinde hareket ederek Çanakkale'de aylarca muharebelerde bulunmuşlardır. Fransızlar açısından stratejik olarak önemli olan 83 Rakımlı Tepe ve burada geçen Kerevizdere Muharebeleri, bildirimizin konusunu oluşturmaktadır. Fransız kaynaklarında beş, Türk kaynaklarında ise iki Kerevizdere Muharebesi gerçekleştiği belirtilmektedir. Türk kaynaklarına göre 21 Haziran 1915 tarihinde gerçekleşen I. Kerevizdere Muharebesi'nde Fransız kuvvetlerinin başında General Gouraud, İngiliz kuvvetlerinin başında General Hunter Weston bulunmuştur. Yapılan taktiksel planlar neticesinde Fransızlar, 83 Rakımlı Tepe (Kemal Bey Tepesi)'yi ele geçirmek için kendilerine göre III. Kerevizdere muharebesini başlatmışlardır. Metropolitan ve Sömürge birlikleri ile birlikte gelen Fransız kuvvetleri, muharebe bölgesinin geri hatlarında, arkeolojik çalışmalarda dahi bulunmuşlardır.

* Okutman, Araştırmacı-Yazar – can.akarcali@gmail.com
** Araştırmacı-Yazar – baturhankaya@outlook.com

Anahtar Kelimeler: Kerevizdere Muharebeleri, Kirte Muharebeleri, Çanakkale Kara Savaşları, Güney Grubu, Fransa, Osmanlı İmparatorluğu.

Abstract

During The Great War; land and sea operations organized in Gallipoli by Entente Powers and opening a campaing is very important at a strategic level for many perspectives. The problems of Bolshevism and the plans of Russia's on the Ottoman Empire and İstanbul are some of the dangers in the Entente Powers. British and French thinks Ottoman Empire resign from battle very quickly and they are aware of Russians dangers. These are some reasons for why they decided a co-operation for Çanakkale (or Gallipoli).

French don't want alone British gain all glory of the campaign in the Eastern Mediterranean. This alliance and campaign isn't simple and can't explain with only glory contention. Entente contains diplomatic interests. In this way French get up on stage in Gallipoli Campaign since chase of Goeben and Breslau. In the naval campaign of Gallipoli French battleship Bouvet sunk, French battleships Suffren and Gaulois heavily damaged.

After the naval campaign, land operations started by Entente Powers. French troops placed in Kereves where the South of Turkish troops. And they landed on Kum Kale in Anatolian shore for distraction Turkish forces. French had fought for months in the main battlefield Keréves/Gallipoli under the joint plans and co-commands with British troops. Keréves, strategically important for the French. And the battles was fought in here are topic of our notification. According the French resources there were five battles on Keréves and Turkish resources says there were only two battles on Keréves. According the Turkish resources the 1st Keréves on June 21, 1915. General Gouraud who head of French troops and General Hunter Weston who head of British troops in this battle. French wants take a hill named a Turkish martyr Kemal Bey, and they named this battle 3'rd Keréves. French came The Gallipoli Campaign with Metropolitan and African troops. Back lines of battlefields, French did archaeological researchs in Gallipoli Campaign.

Keywords: Battles of Keréves, Battles of Khritia, Land Campaign of Gallipoli, South Group (of Ottoman 5'th Army), France, Ottoman Empire.

Giriş

Dünya'daki ve özellikle Avrupa'daki tüm dengelerin alt üst olduğu ve Cihan Harbi'nin başladığı 1914 yılına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu da özellikle 19. yüzyılda karşılaştığı sonuçları tersine çevirmek, kaybedilen toprak ve itibarı geri kazanmak için savaşa girme ihtiyacı duymuştur. Büyük Savaş'ta bir taraf seçmeden önce Osmanlı ittifak arayışına girmiştir. Nihayetinde Alman İmparatorluğu ile ittifak yapılmıştır. Gizli olarak imzalanan ittifak anlaşması ile artık Osmanlı İmparatorluğu için en önemli nokta, savaşa ve muharebelere

fiilen girmeden önce 2 Ağustos 1914'te ilan edilen seferberliği tamamlamak ve mevcut yeni modernize orduyu tüm imkânlarıyla Büyük Savaş için hazır hale getirmektir (Erickson, 2015: 21).[1] Buna rağmen Almanya, kendi üzerindeki muharebe yükünün hafiflemesi için Osmanlı'nın bir an önce fiilen savaşa dâhil olması fikrini desteklemektedir. Akdeniz'de, Amiral Souchon komutasındaki SMS Goeben ve SMS Breslau zırhlılarından oluşan ve İngiliz-Fransız filosundan kaçmakta olan Alman filosu, Alman Hükûmeti tarafından aldıkları emirle, rotalarını Çanakkale Boğazı'na çevirmişlerdir. 58 saat süren bu takibin ardından Alman filosu, 10 Ağustos 1914 günü saat 10.00'da Çanakkale Boğazı'na giriş yapmıştır. Saat 16.00'da Çanakkale Boğazı'na ulaşan ve Alman filosunun teslimini isteyen ilk İngiliz zırhlısı HMS Weymouth'a, Türk torpidobotları ve sinyal istasyonu tarafından Boğaz'ın kapatıldığı bildirilmiştir (de Soria, 1935: 25). Türk-Alman hükûmetleri gemilerin satın alındığını ilan etmiş, 16 Ağustos 1914'te Haliç'te Bahriye Nazırı Cemal Paşa büyük bir kutlama ile Osmanlı İmparatorluğu'nun satın aldığı yeni gemileri tanıtmıştır. Gemilerden Goeben'e Yavuz, Breslau'ya Midilli adları verilmiş; Amiral Souchon'un da Sultan V. Mehmed Reşad'ın hizmetine girdiği açıklanmıştır (McLaughlin:1974, 86-87).[2]

Yavuz ve Midilli, tatbikat ve manevra gerekçesi ile Karadeniz'e açılmış, 29 Ekim 1914'te Ruslara ait Odessa, Feodoisa, Novorossisky ve Sivastopol limanlarını bombardıman etmiştir. Amiral Souchon, Enver Paşa'ya gönderdiği ilk raporda Rusların tatbikatları izlediğini, rahatsız ve tahrik ettiklerini sebep olarak göstermiştir. İngiltere ve Fransa'nın verdikleri ültimatomlar üzerine Osmanlı, Alman subaylarını 12 saate kadar göndereceklerine dair söz vermiştir. Bu söz tutulmayınca 2 Kasım 1914'te Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmıştır. Ruslar 2 Kasım 1914'te resmî olarak savaş ilan etmiş olsalar da 1 Kasım 1914'te yani resmî savaş ilanından bir gün önce Kafkasya'da Osmanlı sınırını geçerek savaşı fiilen başlatmışlardır (van der Vat, 1986: 247-249). Resmî savaş ilanının ertesi günü 3 Kasım 1914'te; Goeben ve Breslau'nun Boğaz'a girdiğinden beri, Çanakkale Boğazı'nı ablukaya almış olan İngiliz-Fransız Donanması; Çanakkale Boğazı'ndaki, Kumkale, Orhaniye, Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarını bombardıman etmiştir. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na resmîsavaş ilanı, 5 Kasım 1914'tür. Bu bombardıman da tıpkı Karadeniz Baskını gibi resmî olarak savaş ilan edilmeden yapılmıştır. Çanakkale Savaşları bu bombardıman ile fiilen başlamıştır. Bu saldırıda 81 er ve 5 subay şehit olmuştur. (ATASE, 1997: 19) Çanakkale Cephesi böylece açılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu büyük savaştaki en büyük direniş noktalarından biri, belki de en önemlisi Çanakkale Cephesi olacaktır.

İngiliz-Fransız kuvvetlerinin öncelikli amacı, Çanakkale Boğazı'nda bulunan Türk savunma noktalarını aşarak İstanbul'a ulaşmak ve böylelikle kolayca Türkleri savaş dışı bırakmaktır. İngiliz Deniz Bakanı Churchill, henüz

1 Osmanlı'nın 13 kolordusu arasında, seferberlik için verilen yirmi günlük sürede verilen emirleri yerine getiren ve seferberliğini tam olarak tamamlayan yalnızca III. Kolordu vardır.

2 Gemilerin satın alındığının açıklanmasına rağmen, İngiltere'nin Mısır üzerinden yapılan birlik intikallerini tehlikeye düşürmemek için Churcill tarafından 8 Eylül 1914'te gönderilen bir emre göre bu gemilerin Çanakkale Boğazı'ndan çıktıklarında hangi ülkenin bayrağını taşıyor olursa olsunlar batırılmaları emredilmiştir.

24 Kasım'daki hükûmet toplantısında Çanakkale'ye yapılacak bir taarruz teklif etmiştir. (Patton, 2017: 33)

Boğaz Harekâtı

Hâli hazırda 10 Ağustos 1914 tarihinden beri abluka altında olan Çanakkale Boğazı'na bir taarruz yapılması kararlaştırılmıştır. Çanakkale Boğazı'nı geçmek üzere üç aşamalı bir plan yapılmıştır. Önce Boğaz girişindeki istihkâmlar, sonra seyyar batarya ve mayınlar ve en nihayetinde merkez istihkâmların geçilmesi ile Çanakkale Boğazı'nın aşılması planlanmıştır. Fransız Donanması'nda görevli bir subay olan du Petit-Thouars'ın hatırasına göre 19-25 Şubat'taki Boğaz girişine yapılan taarruzlarda, giriş istihkâmları tamamen tahrip edilmiş, donanma geri çekilmeden evvel karaya çıkarılan müfrezeler, Ertuğrul ve Seddülbahir tabyalarında bulunan topları imha etmişlerdir. (Vedel, 2007: 32) Giriş istihkâmlarının susturulmuş olmasına ve merkez istihkâmların tam istediği şekilde atış yapamamasına rağmen; Amiral Guepratte'nin belirttiğine göre Boğaz Muharebeleri sırasında Fransız zırhlıları başta olmak üzere tüm İtilaf Donanması bilhassa seyyar bataryaların ateşlerinden çok zarar görmüşlerdir.[3] (Vedel, 2007: 57)

18 Mart günü Çanakkale Boğazı'na yönelik girişilen topyekûn taarruzda, İtilaf Donanması kesin bir biçimde yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İkinci sırada bulunan Fransız zırhlıları muharebe için İngiliz zırhlılarının önüne çıktığında; Galois, Suffren ve Bouvet ciddi hasar almıştır. Kısa bir süre içerisinde on iki isabet alan Bouvet zırhlısı, geri çekilme amacıyla manevra yaparken, mayına çarparak birkaç dakikada batmıştır.[4] Suffren zırhlısı, Bouvet'in mürettebatından hayatta kalanları kurtarmak amacıyla yardıma giderken, ağır hasar alan ve yarıya kadar suya gömülen Galois, Tavşan Adası'na çekilmiştir. Galois'nın kaptanı Biard, gemisini Türklere ve denize teslim etmemek için üst düzey bir çaba göstermiştir. Buna rağmen Türk topçusunun Galois'a verdiği hasar, onu aylarca savaş dışı bırakmıştır. (Vedel, 2007: 59)

Türk ve İngiliz kaynaklarına göre 18 Mart Boğaz Muharebesi'nin ardından; Türk tarafının elinde mühimmat sayısı yetersizdir. Buna rağmen Fransızlar Türk ordusunun elinde savunma için hâlen çok miktarda mühimmat ve teçhizat olduğunu iddia etmişlerdir. (Patton, 2017: 8) Kara harekâtı yapıp yapmama konusundaki İngiliz kuvvetlerinin kararsızlığı, Mısır'daki İngiliz Askerî otoritelerinin ve Fransız Komutanlığının hızlı sevk ve idare eksikliği yüzünden Çanakkale Seferi'ne olan güven azalmaya başlamıştır. Venizelos ve Mısır Sultanı Hüseyin Kâmil gibi bazı isimler Türklerin bu geçen sürede tahkimatı

3 18 Mart günü yapılan muharebede Suffren zırhlısı, on dört dakikada sadece bordasına, seyyar bataryalardan ateşlenen on isabet almıştır. Orta kulesi dahi delinmiştir. (Vedel, 2007: 65)

4 1914-1922 yılları arasında Vatikanın başında bulunan Papa XV. Benedict'in vekili Mösyö Comberausse, Harbiye Nezaretine başvurarak, 18 Mart'ta Çanakkale'de batan Fransız Zırhlısı Bouvet'den kurtulan mürettebatın teslimini talep etmiştir. Eğer kurtulan ve esir edilen bir Fransız denizcisi varsa bunun iadesi istenmektedir. Bu başvuru, henüz 17 Nisan 1915'te yani 18 Mart Muharebesi'nden bir ay sonra yapılmıştır. Harbiye Nezaretinden bu başvuruya gelen cevaba göre, herhangi bir Türk Askerî, Bouvet'den hiçbir mürettebatı tahliye etmemiştir. Türk tarafının tabirine göre savaşın en şiddetli anlarından birinde batırılan bu gemiden kurtulan hiç kimse ele geçirilmemiştir. (DABOA, HR.SYS., No:2216/46, R/4.2.1331 ve DABOA, HR.SYS., No:2216/51, R/18.2.1331)

arttırdıklarını düşünerek bu sefere güvenmediklerini belirtmişlerdir. Türklerin geçen süre içerisinde yapabilecekleri tahkimat dolayısı ile kara harekâtının, donanma saldırısının sonucuna ulaşılacağını düşülmektedir. (Ministére de la Guerre, 1923: 35-36)

Nihayetinde, İtilaf kuvvetleri Çanakkale'nin sadece Boğaz'dan zorlama ile geçilemeyeceğini kabullenerek bir kara çıkarması yapmaya karar vermişlerdir. General Sir Ian Hamilton tarafından, Fransız Kuvvetleri Komutanı General d'Amade'a, Boğaz'ı zorlamak, geçiş serbestliğini korumak ve Çanakkale Boğaz'ına karşı harekete geçmek için filolarla iş birliği yapmaları talimatı verilmiştir. (Ministére de la Guerre, 1923: 35)

Amfibi Harekât

Fransızlara göre Gelibolu Yarımadası'nın doğal engelleri, Balkan Savaşları sırasında olası bir Yunan saldırısına karşı tahkim edilmiştir. Kara Harekâtı'nın başlayacağı dönemde, Yunan Genelkurmayı'nın 1913'te tahmin ettiği sayıya bakıldığında bu tahkimatı aşmak için gerekli asker sayısı 100.000 kadardır. (Ministére de la Guerre, 1923: 32) Yunan Genelkurmayı'nın hesabına rağmen kara harekâtında İngiliz kuvvetleri 60-65 bin ve Fransız Kolordusu veya Doğu Seferi Kolordusu olarak adlandırılan Fransız Kuvvetleri de yaklaşık 17.000 kişiden oluşur. (Ministére de la Guerre, 1923: 34) Fransız Yarbay Maucorps'un Fransız Albay Hamelin'e yazdığı 12 Nisan 1915 tarihli mektupta; Gelibolu Yarımadası'nda zorla karaya çıkmanın "bir felakete doğru koşmak" olacağı belirtilmiştir. Aynı mektupta, Fransız Yarbay Maucorps henüz birlikler karaya çıkmadan harekâttan vazgeçilmesini teklif etmiştir. Kuvvetlerin Selanik'e çıkarılmasını ve Avusturya-Macaristan üzerine bir harekât yapılmasını önermiştir. (Ministére de la Guerre, 1923: 37)

Bizzat General d'Amade da, Yarımada'ya yapılacak bir kara harekâtının, deniz harekâtı gibi başarısızlığa uğramasından çekinmiştir. Bu nedenle General Hamilton'a Boğaz'ın Anadolu Yakası'nda Balıkesir ve Bandırma'ya Edremit'ten yönlendirilmiş bir operasyon yürüterek ve Boğaz'ın tüm savunmasını çevirerek, geçidin zorlanmasını sağlamayı önermiştir; 21 Mart 1915'te Savaş Bakanlığına bir telgraf ile bu teklifini kendilerine bildirmiştir. Paris yönetimi ve General Hamilton karargâhı Edremit'ten Bandırma'ya giden 175 kilometrelik bir yolda savaşmayı mantıklı bulmayıp bu teklifi kabul etmemiştir. (Ministére de la Guerre, 1923: 37-38) d'Amade'ın Edremit yolu teklifinin aksine Amiral Guépprate ise Bolayır üzerinden çıkarma yapılarak Gelibolu Yarımadası'nın tüm ikmal yollarını kesmeyi teklif etmiştir. (Akyüz, 2015: 51) Fransızlar sürekli Anadolu Yakası'na ve Bolayır'a yapılacak bir çıkarmayı desteklemişlerdir. İngilizler ise bu fikre hep karşı çıkmışlardır.[5] (Patton, 2017: 22) Kabul edilen plana göre bu bölgelerde yalnızca oyalama harekâtı yapılmıştır. Amiral Guépprate'ye göre Anadolu sahilindeki batarya ve istihkâmlar susturulmadığı

5 5'inci Ordu Komutanı Liman von Sanders'in kara harekâtına karşı yaptığı savunma planı; Fransızların Kumkale ve Bolayır üzerine çıkarma yapmaya yönelik planları ile birebir örtüşmektedir. Buna rağmen İngilizlerin çıkarma planı hayata geçirilmiş, von Sanders'in savunma planları yeterli kalmamıştır.

sürece çıkarma kıtaları tehlikeye düşecektir. Kumkale'ye yapılan oyalama taarruzlarının temel sebebi olarak bu görülmektedir. (Vedel, 2007: 82)

25 Nisan 1915'te çıkarma harekâtı başladığında Fransızlar, Türk ihtiyatlarını oyalamak ve Türk topçusunun atış gücünü bölmek için Kumkale'ye çıkmışlardır. (Patton, 2017: 29) 6'ncı Karma Sömürge Alayı, bir 75'lik top bataryası, bir istihkâm müfrezesi ve bir seyyar hastaneden oluşan Albay Ruef komutasındaki Fransız birliği (Vedel, 2007: 83); savunması yeterli olmayan Kumkale'ye rahatça yerleşmiş, Kale'nin önünde karaya çıkıp, duvarları aşarak önce Kale'yi ardından Kumkale Köyü'nü ele geçirmişlerdir. (Patton, 2017: 85-88)[6]

İngilizlerin planladığı üzere Tekke ve Helles burunlarından çıkarma yapıldığında, alana hâkim olan Alçıtepe noktasını ele geçirebilmek için iki engel vardır. Bu engellerin biri Kirte diğeri de Kerevizdere'dir. (Ministére de la Guerre, 1923: 32) İtilaf kuvvetleri, Kirte'ye ulaşmak için Zığındere yolunu, Alçıtepe'ye doğrudan ulaşmak için Kerevizdere yolunu denemek zorunda kalmışlardır. Kirte önünde ve Zığındere'de İngiliz kuvvetleri varken, İtilaf kuvvetleri cephesinin sağ cenahı olan Kerevizdere Fransızların sorumluluğuna verilmiştir. Böylece 25 Nisan günü Kumkale'ye çıkarılan Fransız kuvvetleri 27 Nisan günü sabaha karşı Kumkale'den çekilerek Seddülbahir Cephesi'ni takviye etmek üzere Gelibolu Yarımadası'na kaydırılmıştır. Fransız kuvvetleri, Morto Koyu'ndan karaya çıkarılmıştır. (Patton, 2017: 87-88)

İlk etapta çıkarılan 16.000 kişilik Fransız kuvvetinin yarısı Afrikalılardan oluşmaktadır.[7] (Akyüz, 2015: 56) 27 Nisan akşamı Fransız 175'inci Piyade Alayı, İngiliz 29'uncu Tümeninin sağında Eskihisarlık'a doğru taarruz ettirilmiştir. Bu saldırı, Fransızların Yarımada'da yaptığı ilk piyade muharebesidir. (Vedel, 2007: 108)

Kerevizdere Muharebeleri Öncesi

Gelibolu Yarımadası'na çıkarılan Fransız kuvvetleri, mayıs ayının ikinci haftasına kadar ancak beş altı kilometre kadar ilerleyebilmişler ve Kerevizdere'de muharebeler kilitlenmiştir. 2. Kirte Muharebesi esnasında Türk kuvvetlerinin sol cenahında bulunan Fransız kuvvetleri ciddi manada yıpranmıştır. (Larcher, 1926: 221) Fransız kaynaklarına göre 18 Mart'ın ardından kara muharebelerinin başlaması için geç kalınmış ve von Sanders'in çok etkili bir savunma planı yapmasına olanak sağlanmıştır. (Akyüz, 2015: 58-86) General d'Amade, zırhlılarla sürekli olarak Kerevizdere'nin dövülmesini ve Fransız zırhlılarındaki mürettebatın takviye olarak karaya çıkarılmasını savunmuştur. (Vedel, 2007: 115) Çünkü Alçıtepe'ye ulaşabilmek için Kerevizdere üzerinden

6 2. Dünya Savaşı Dönemi'nde önemli roller oynayacak General Patton'un aktardığının aksine Fransızlar, çıkarmadaki Türk mukavemetinin çok güçlü olduğunu iddia etmişlerdir. Türk kaynaklarında ve hatıratlarda geçmeyen tel örgü, makineli tüfekler, obüsler, seyyar bataryalar, elektrik istasyonları gibi teçhizatlar Fransızlara göre Türk savunmasının çok güçlü parçalarıdır. (Vedel, 2007: 79-80)

7 Zamanla bu sayı 40.000'i bulacaktır. Çanakkale Savaşları boyunca yaklaşık 82.000 personel, Fransız kuvvetleri içerisinde görev alacaktır. Bu kuvvetler, Hamilton'un elindeki kuvvetin %12'sini oluşturmaktadır.

dik yamaçları geçmek gerekmektedir ve bu hareket beş altı kez başarısızlığa ve zayiata sebep olmuştur. General d'Amade'ın yerine 15 Mayıs'ta Fransız Seferi Kuvvetler[8] Komutanı olarak atanan General Gouraud yazdığı bir rapor ile bu vadilerin geçilemeyeceğini belirtmiştir. Raporda "Kerevizdere ağzı, Batı'ya doğru büyük bir tepe ve kabaca dik bir uçurum ile çevrilmiştir. Doğuda, çok dik bir eğime sahip bir arazi ile orta yamacında, vadilerden biri dışında hareketi imkânsız kılan dik bir kayalık vardır." ifadeleri kullanılmıştır. Fransızlara göre bu bölgenin tamamı makineli tüfeklerle çevrili derin tahkimatlarla çaprazlama yapılmış ve Kerevizdere'nin doğu yamacını kesen dik vadiler, Türkler tarafından irtibat yolları ve barınak olarak kullanılmıştır. (Ministére de la Guerre, 1923: 32)

Fransız kuvvetleri son derece yavaş bir biçimde ilerlemiştir. Fransızların ilerlediği her metre arazi birçok Türk ve Fransız Askerînin canına mâl olmuştur. (Vedel, 2007: 110) 16 Mayıs tarihinde Fransız kuvvetlerinin zayiatı %65'e ulaşmıştır. (Larcher, 1926: 222) Fransız kuvvetlerinin en büyük sorunlarından birisi Türk topçusunun Anadolu Yakası'ndan yaptığı atışlardır. (Akyüz, 2015: 72-73) Fransız kuvvetlerini denizden topçu atışıyla desteklemek üzere donanma görev almış olsa da Anadolu Yakası'ndaki ve Alçıtepe'deki Türk topçusunun atışları savaş gemilerine de zarar vermiştir. (Vedel, 2007: 116-126) Fransız ve İngiliz topçuları ise Kirte Deresi, Hacı Hüseyin Ağa Çiftliği, Süleyman Reis Deresi, Taşlıtepe ve Eski Hisarlık Tepesi gibi noktalarda bulunmaktadır. Deniz topçusunun ateş desteği olmasa da kara topçusunun desteği Fransız kuvvetleri için bir avantajdır. Bunun yanı sıra tüm bataryalarda obüs topları da bulunmaktadır. Hatta bazı uygun durumlarda Fransız piyade hatlarına kadar küçük cebel topları ve havan topları getirilerek atış desteği sağlanmıştır.[9] (ATASE,4761/H6/1-7)

Türk kara topçularının donanmayı engellemesinin yanı sıra Alman denizaltılarının[10] Majestic ve Triumph'ı batırması; Goliath'ın Muavenet-i Milliye tarafından torpillenmesi gibi etkiler, Fransız kuvvetlerini zırhlılardan gelen topçu ateşi desteğinden mahrum bırakmıştır. Türk kuvvetlerinin direnci ve deniz topçusunun desteğinin eksikliği gibi sebepler, Fransız kuvvetlerinin Kerevizdere'de ilerlemesini imkânsız hâle getirmiştir. (Larcher, 1926: 222) Muharebeler kilitlendiğinde General Gouraud, Bolayır ve Kumkale'ye yeniden asker çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Böylece Türk kuvvetlerinin ağırlıkları dağıtılabilecektir. Bu teklif, Hamilton Karargâhı tarafından olumlu karşılanmamıştır. Nihayetinde Kerevizdere'ye doğrudan taarruzlar yapılması kararlaştırılmıştır.(Roux, 2007: 120-121)

Kerevizdere Muharebelerinin Tarihlendirilmesi

21-22 Haziran'da Güney Cephesi'ndeki Türk kuvvetlerinin sol cenahında yaşanan muharebeler, Türk kaynaklarında I. Kerevizdere Muharebe-

8 "de Corps Expéditionnaire de la Méditerranée" ya da "Armeé française d'Orient"

9 Fransızların Cropuillard ve Dumézil adı verilen iki ağır piyade havanı, attıkları mühimmatın büyüklüğü ile yüksek ses ve tahribata sebep olmuşlardır. Türk askerleri arasında bu havanlara "karakedi" ismi verilmiştir. (ATASE, 1997: 150)

10 Sofya Sefiri Fethi Bey'in 5 Temmuz tarihli raporunda bir Alman denizaltısı tarafından batırıldığı aktarılan iki bacalı Fransız vapuru; Carthage isimli gemidir. (DABOA, HR.SFR., No:00891/17, R/22.4.1331) Bu gemi, Çanakkale'de şehit olan Topçu Yüzbaşı Ali Haydar Efendi'nin Trablusgarp günlüğünde bahsettiği bir gemidir. Haydar Efendi'ye göre Türk kuvvetlerine ait iki uçak Trablusgarp'a Carthage isimli gemi ile taşınmıştır. (Sabah ve Akıngüç, 2019: 71)

si ya da 83 Rakımlı Tepe Muharebesi olarak adlandırılmıştır. (ATASE, 2012: 121-122) Fransız kaynaklarına göre 1. Kerevizdere Muharebesi 6-7-8 Mayıs; 2. Kerevizdere Muharebesi 4 Haziran; 3. Kerevizdere Muharebesi 21 Haziran; 4. Kerevizdere Muharebesi 30 Haziran; 5. Kerevizdere Muharebesi 12-13 Temmuz ve 6. Kerevizdere Muharebesi 7 Ağustos'ta gerçekleşmiştir. (Ministére de la Guerre, 1924: 862)

Türk kaynaklarında 3. Kirte Muharebesi olarak adlandırılan muharebe, Fransızlar için 2. Kerevizdere Muharebesi'dir. Türk kaynaklarında 2. Kirte Muharebesi olarak adlandırılan muharebe, Fransızlar için 1. Kerevizdere Muharebesi'dir. Türk kaynaklarında 3. Kirte Muharebesi olarak adlandırılan muharebe, Fransızlar için 2. Kerevizdere Muharebesi'dir. Türk kaynaklarında 1. Kerevizdere Muharebesi olarak adlandırılan muharebe, Fransızlar için 3. Kerevizdere Muharebesi'dir. Fransızların 4. Kerevizdere Muharebesi olarak adlandırdığı muharebenin yaşandığı 30 Haziran 1915 tarihi, Türk kaynaklarında geçen Zığındere Muharebesi'nin en şiddetli günlerine denk gelmektedir. Türk kaynaklarında 2. Kerevizdere Muharebesi olarak adlandırılan muharebe, Fransızlar için 5. Kerevizdere Muharebesi'dir. Fransızların 6. Kerevizdere Muharebesi olarak adlandırdığı muharebenin yaşandığı 7 Ağustos 1915 tarihi, Arıburnu ve Anafartalar muharebelerinin en şiddetli günlerine denk gelmektedir.

I. Kerevizdere Muharebesi (21-22 Haziran 1915)

General Gouraud 21 Haziran'da tertiplemeyi düşündüğü taarruzun genişliğini 600 metre kadar planlamıştır. Plana göre sağ kanatta taarruza katılacak olan birlik, Türk siperlerinin 325 m kadar gerisindeki Kansızdere (Ölüm Deresi)'ye hâkim tepeye kadar ilerleyecektir. Sol kanatta taarruza katılacak birlik, taarruz hattı içindeki 83 Rakımlı Tepe'nin[11] kuzeydoğusundaki Kudsi Bey Tepesi'nde bulunan iki stratejik noktayı ele geçirecektir. Taarruzun sol cenahını 176'ncı Metropoliten Piyade Alayı, sağ cenahını 6'ncı Karma Sömürge Alayı oluşturacaktır. Bu kuvvetlerin ihtiyatında 2'nci Afrika Alayı görev alacaktır. (ATASE, 2012: 122) Türk tarafında ise 2'nci Piyade Tümeni bölgeyi savunmak için görevlendirilmiştir. 19 Mayıs 1915 Arıburnu Taarruzu için İstanbul'dan hususi olarak intikal ettirilmiş olan bu birlik, mevcudunun birçoğunu kaybetmiş durumdadır. 2'nci Tümen, kısa bir dinlenme ve tarassut safhasının ardından Güney Grubu emrine verilerek, Kerevizdere bölgesini savunmak üzere bölgeye konuşlandırılmıştır.

2'nci Tümen, Kanlıdere'nin iki yüz metre kadar doğusundan başlayan ve Kerevizdere'nin denize döküldüğü kısma kadar olan sorumluluk sahasında, 13 Haziran 1915'te vazifeye başlamıştır. (ATASE, 4761/H6/1-5a) Türk hattının sağ cenahında 6'ncı Piyade Alayı, sol cenahında 1'inci Piyade Alayı, merkez ihtiyatında71'inci Piyade Alayı ve Tümen İhtiyatı olarak 5'inci Piyade Alayı da

11 Türk kuvvetleri 83 Rakımlı Tepe için Kemal Bey Tepesi ismini de kullanır. Fransız kuvvetleri ise buraya fasulye manasına gelen "haricot" ismini vermiştir. Kudsi Bey Tepesi ise dörtgen yapısı nedeniyle Fransızlar tarafından "quadrilateral" olarak adlandırılmıştır. (Ministére de la Guerre, 1923: 90)

daha geride Domuzdere'de bulunmaktadır. (ATASE, 4761/H6/1-6a) 2'nci Tümen'in savunma hattı yaklaşık olarak iki bin metreyi bulmaktadır.

2'nci Tümen'in görev sahasının batısı-doğusu arasında yaklaşık olarak seksen metrelik bir yükseklik farkı vardır. Bu sebeple bölgedeki siperler istenildiği şekilde değil, arazinin izin verdiği şekilde yapılmıştır. Özellikle denize yakın kısımların bazılarında toprağın yumuşak olmasından dolayı yapılan siperler muntazam olamamıştır. Buna rağmen Kerevizdere bölgesinin coğrafi koşulları Türk kuvvetlerinin ihtiyat birliklerinin saklanması hususunda avantaj sağlamıştır. (ATASE, 4761/H6/1-6) Türk hatları ile Fransız hatları arasındaki mesafe 100 ila 400 metre civarında farklılık göstermektedir. (ATASE, 4761/H6/1-6a)

Türk kaynaklarına göre Fransızların karaya çok sayıda takviye çıkardığı, Fransız irtibat siperlerinde hareketlilik olduğu, bombardıman şiddetinin arttığı ve siperlerde süngülerin tespit edildiği gibi sebeplerden dolayı Türk tarafı bir taarruz beklentisi içerisindedir.[12] 20 Haziran tarihinde, İngiliz-Fransız topçusunun Kerevizdere'de bulunan Türk siperlerine ağır bombardıman ve tahribatı başlamıştır. (ATASE, 4761/H6/1-8) İngiliz ve Fransız topçusunun özellikle, 83 rakımlı tepe bölgesini tahrip etmek üzere bombardıman ettiği, Türk kuvvetleri tarafından tespit edilmiştir. Türk istihkâmcıları derhâl yıkılan siper ve tahkimatları tamir için görevlendirilmiştir.[13] 2'nci Tümen Komutanı Yarbay Hasan Askerî Bey tarafından, tamiratlar için gerekli olan levazım ve ikmal malzemeleri gelene kadar, dağılan kalasların ve enkazdan kurtarılabilen malzemenin kullanılması emredilmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-4a)

Beş gündür devam eden ve 20 Haziran günü öğle saatlerinde çok sayıda topçu unsurunun katılımı ile yoğunlaşan bombardıman; gece yarısından itibaren şiddetlenerek devam etmiştir. İtilaf kuvvetleri topçusunun dakikada attığı top mermisi 120-140 civarındadır. Bu sert bombardımanın üzerine 21 Haziran sabahın ilk saatlerinde, Fransız kuvvetleri taarruz harekâtına başlamıştır. Gece boyunca bombardımanın devam etmesi sebebi ile tamir edilemeyen siperler, savunmasız kalmıştır. 2'nci Tümen Komutanı Yarbay Hasan Askerî Bey, 21 Haziran sabahı gerçekleşen ilk Fransız taarruzunu aşağıdaki sözlerle aktarmaktadır.

Saat 04.30'da başlayan şiddetli bombardımana gemi topları da iştirak etti. Bombardıman, olanca şiddetle devam ediyor ve siperlerin tamiratına imkân bırakmıyor. Obüslerle tayyare bombaları, ihtiyat mevziini tehdit ediyordu. Bombardımanı müteakip düşmanın ilk piyade taarruzu vaki oldu. Zevalden biraz sonra sağ cenahımız karşısında bir kısım düşman efradı siperlerinden

12 Muharebede esir ele geçirilen Fransız askerlerden alınan bilgiler de bu durumu kanıtlar niteliktedir. (ATASE,4763/H7/001-056)

13 Yarbay Hasan Askerî Bey'in notlarına göre bölgede muharebenin olmadığı ve sakin geçen günlerde dahi, düşman topçusunun bombardımanı sebebi ile %6-%10 zayiat verilmiştir. Ayrıca bombardımanların ardından siperlerin tamiratı için istihkâmcılar yetişemediği için ihtiyat kuvvetlerinin de personeli tahkimat çalışmalarına dâhil edilmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-5a) (ATASE, 4761/H6/1-7a)

çıkmış fakat edilen şiddetli ateşle tekrar girmişlerdi. Bu esnada düşman Askerînin sopalarla zorla siperlerden çıkarıldığı görüldü. Şiddetli piyade ateşi düşmana çok sayıda zayiat verdirmesine rağmen hücum kolları birbirini takip ederek taarruza devam ediyordu. (ATASE, 4761/H6/1-8)

Fransız kuvvetlerinin 83 Rakımlı Tepe'ye yani Türk kuvvetlerinin sağına doğru yaptıkları taarruz tüm şiddeti ile devam ederken, ikinci bir taarruz kolu Türk kuvvetlerinin merkezine doğru yönelmiştir. Kerevizdere hattının merkezinin ele geçirilerek Kerevizdere üzerinden hareket kolaylığı hedeflenmiştir. 05.30 civarında bir kısım Fransız Askerî 83 Rakımlı Tepe mıntıkasında bulunan ve 1'nci Piyade Alayı'na ait olan siperlerin bir bölümünü ele geçirebilmiştir fakat bu işgal çok uzun sürmemiş, bir süngü hücumu ile siperler geri alınmıştır. Bu işgal ve istirdat vakası birkaç defa daha yaşanacaktır. Türk kuvvetleri bu muharebede elindeki az sayıdaki makineli tüfeği stratejik noktalara yerleştirerek Fransız kuvvetlerine azami ölçüde zayiat verdirmiştir. Buna rağmen Fransızların sürekli yeni hücum kolları ile taarruza devam etmesinden dolayı Türk kuvvetlerinin de zayiatı azımsanmayacak düzeye ulaşmıştır. 1'inci ve 6'ncı Piyade Alayları, ihtiyat taburlarını henüz saat 06.00'da muharebeye dâhil etmiştir. Saat 06.30'da 2'nci Tümenin merkez ihtiyatta tuttuğu 5'nci Piyade Alayı da muharebeye dâhil olmuştur. 5'inci Piyade Alayı'nın da takviyesi yeterli kalmayarak 1'inci Piyade Alayı Cephesi'ni takviye etmesi için saat 07.00'de iki gündür ihtiyatta bulunan[14] 71'inci Piyade Alayı'ndan da takviye alınmıştır. 71'nci Alay'dan gelen takviye doğrudan merkez siperlerde bulunan Fransız kuvvetlerine süngü hücumuna çıkmış ve buradaki Fransız askerlerini püskürtmüştür. (ATASE, 4761/H6/1-8a) Fransız taarruzun asıl hedefi ise 83 Rakımlı Tepe'yi geçiş olarak kullanarak Kudsi Bey Tepesi'ni ele geçirebilmektir. (Ministére de la Guerre, 1923: 91)

Boğaz'ın Anadolu Yakası'nda bulunan 71'inci Alay 3'üncü Tabur'un da takviye için gelmesi Kolordu'dan talep edilmiştir. 5'inci Alay'ın 2'nci Taburu da harekete geçirilmiştir. Bu birlik de 6'ncı Alay bölgesinde Fransızların eline geçen siperleri geri almakla görevlendirilmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-9) Fransızların Ragnon Türklerin Yassıtepe[15] adını verdikleri ve ilk etapta rahat ele geçirdikleri Kerevizdere'nin denize dökülen kısmına yakın olan bu bölgede, Türk kuvvetlerinin aldığı takviye ile Fransız askerleri çok fazla zayiat vererek püskürtülmüştür. (Ministére de la Guerre, 1923: 91) Elde kalan bir bölük kadar ihtiyat kuvveti, 83 Rakımlı Tepe bölgesindeki siperleri müdafaa etmek üzere 07.15'te görevlendirilmiştir. Saat 08.30'dan sonra 5'inci Alayın kalan diğer iki taburunun da Kerevizdere'ye intikali talep edilmiştir. 1'inci Taburu ile sağ kanat derhâl takviye edilmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-9) 3'üncü Tabur ise saat 10.00'da merkez ve sağ cenahı takviye etmiştir.[16] Tüm unsurları ile 2'nci Tümen Cephe-

14 İtilaf Kuvvetlerinin topçuları, ihtiyat mahallerini sürekli olarak topçu ateşi ile taciz etseler de ihtiyat birlikleri bu bombardımandan pek zarar görmemiştir. (ATASE, 4763/H7/001-53a)

15 Bahsi geçen Yassıtepe, günümüzde Alçıtepe-Kabatepe yol ayrımında bulunan Yassıtepe değildir.

16 71'inci Alay, 3'üncü Tabur, 10'uncu Bölük personeli olan Teğmen İbrahim Naci, bu saatte birliği ile birlikte Kerevizdere Cephesi'ni takviye ederken girdiği muharebede şehit olmuştur. İlgili Harp Ceridesi'ne göre 10'uncu Bölük, Taburun diğer unsurlarından farklı olarak sağ cenaha giderken gelen bir emirle yolu değiştirilerek, 6'ncı Alayın muharebe bölgesine

si'ni vuran düşman topçusunun ateş ağırlığını dağıtmak için Türk topçularının desteği istenmiştir. Güney Grubu tarafından 2'nci Tümen'i takviye etmek üzere gönderilen 34'üncü Piyade Alayı da saat 10.25'te Kerevizdere'ye ulaşmıştır. (ATASE, 4761/H6/1-9a)

Saat 11.00 olduğunda topçu atışlarının şiddeti nedeniyle bölgedeki siperler şekil değiştirmiştir. Özellikle denize yakın olan sol cenah ve 83 Rakımlı Tepe bölgesinde olan sağ cenah siperleri neredeyse yok olmuştur. Öğle saatlerinde 34'üncü Alayın takviyesi Türk kuvvetlerini biraz rahatlatmış olsa da Fransız birlikleri şiddetle taarruza ve topçu atışına devam etmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-9a) 2'nci Tümenin Kurmay Başkanı olan Yüzbaşı Kemal Bey, muharebe alanında bizzat bulunarak düşman taarruzunu püskürtmeye çalışırken 12.30 civarı iki yerinden yaralandığı bildirilmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-10) Yaralanan Yüzbaşı Kemal Bey, kurtarılamayarak şehit olmuştur. 83 Rakımlı Tepe, Kemal Bey'in anısına Türk kaynaklarında Kemal Bey Tepesi olarak anılmaya başlanmıştır.

Öğleden sonra 13.45'te 6'ncı ve 1'inci Alaylar arasındaki bir kısım siper ile 1'inci Alayın sağ cenahında bulunan 83 Rakımlı Tepe bölgesindeki bir kısım siper geri alınabilmiştir. Saat 14.00 itibarıyla bir gün evvel 1'inci ve 6'ncı Alayların bulunduğu siperlerde; 6'ncı Alay, 5'nci Alayın 1'inci ve 2'nci Taburu, 71'inci Alay, 21'inci Alaydan iki bölük ve 1'inci Alay personeli bulunmaktadır. Bu birliklerin mevcudu ciddi manada azaldığı için çok büyük sayılarla ifade edilebilmesi mümkün değildir. Muharebe hattında hiçbir ihtiyat Askerî kalmamıştır. Saat 15.00-15.30 civarında 34'üncü Alayın 2'nci Taburu 83 Rakımlı Tepe bölgesini takviye etmiştir. Aynı saatlerde 5'inci Alayın 3'üncü Taburu da sol cenahı takviye etmiştir. 16.00 sıralarında muharebe şiddeti azalmış olsa da topçu ateşi devam etmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-10a)

20.30'da yazılan rapora göre Fransızlar 1'inci ve 6'ncı Alayların arasında yaklaşık olarak yüz elli metrelik bir kısmı ele geçirmeyi başarmışlardır. İşgal edilen bu kısımların gece yapılacak bir taarruz ile geri alınması planlanmıştır.

21 Haziran akşamı planlanan harekâta göre, 36'ncı Alay ikinci hat savunma siperlerini tutacak; 22'nci Alay, cephe gerisinde ihtiyatta bulundurulacak ve 34'üncü Alayın iki taburu da Fransızlar tarafından ele geçirilen bölgeleri geri almak üzere taarruz ettirilecektir. Gece yarısına kadar muharebe sakinleşmiş, Fransız kuvvetlerinin tüm gün süren taarruzları şiddetli bir direnişle durdurulmuştur. (ATASE, 4761/H6/1-11)

21-22 Haziran gecesi 02.00'de 34'üncü Alay 83 Rakımlı Tepe üzerinden taarruza başlamıştır. Fransız birlikleri sürekli olarak aydınlatma fişeği atarak Türk taarruzunun karanlık avantajını engellemeye çalışmıştır. 04.45'te

---

intikal ettirilmiştir. 71'inci Alayın I. Kerevizdere Muharebesi'ne ait zayiat cetvelinde görünen 3'üncü Taburun bu muharebedeki tek şehit subayı İbrahim Naci'dir. İ. Naci'nin günlüğüne yazdığı son satırlar şu şekildedir; "Saat 11: Muharebeye girdik. Milyonlarla top ve tüfek patlıyor. Şimdi birinci onbaşım yaralandı. Allah'a ısmarladık! İbrahim Naci." (İbrahim Naci, 2013: 48) (ATASE, 4763/H7/001-55a)

34'üncü Alay personelinin Fransızların ele geçirdiği siperleri geri aldığı bildirilmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-12)

22 Haziran sabahı 09.00 itibaıyla Fransız donanmasına ait torpidobotlar Kerevizdere'ye iyice yaklaşarak karadan yapılan topçu atışına destek olmuştur. 34'üncü Alay'ın geri aldığı mevziilerde topçu ateşinin şiddeti ile zayiat çok artmıştır. Topçu ateşinin yanı sıra Fransız piyadesi de taarruzlarına devam etmiştir. Taarruzun devam ettiği ve Türk kuvvetlerinin birliklerinin birbirine karıştığı saatlerde saat 10.00 civarında sağ cenahtaki birlikler 5'inci Alay Komutanı Yarbay Nazif Bey'in emrine; sol cenahta bulunan kuvvetler ise 6'ncı Alay Komutanı Binbaşı Rıfat Bey'in emrine verilmiştir. Karışıklık yalnızca birliklerin komutası altında olmamakla beraber, siperlerin birçoğu yıkılmış ve bozulmuş olduğundan hangi mevziinin kaybedilip hangisinin geri alınabildiği de tam olarak bilinememiştir. 2'nci Tümen'in sağında bulunan 1'inci Tümenin gözlem raporları sayesinde bu durum daha net anlaşılmıştır. 22 Haziran günü öğleye doğru Fransız kuvvetleri 83 Rakımlı Tepe civarında bir kısım siperi işgal etmeyi başarmıştır. (ATASE, 4761/H6/1-12a) Fransız kuvvetleri ele geçirdiği mevziilere sağlam bir biçimde yerleşmekle beraber yeni istihkâmlar inşa etme çalışmalarına derhal girişmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-17)

2'nci Tümen Komutanı Yarbay Hasan Askerî Bey, 22 Haziran günü öğleden sonra Güney Grubu Komutanlığına muharebeleri aktaran bir rapor yazdıktan sonra, 2'nci Tümenin gücünün tükendiğini ve değiştirilmesi fikrini arz etmiştir. 15.40'ta Güney Grubu Komutanı Weber Paşa'dan 12'nci Tümen ile 2'nci Tümenin değiştirilmesi hakkında emir gelmiştir. (ATASE, 4761/H6/1-15 ve 15a) Buna göre 21.30'dan itibaren Türk siperlerinde değişiklik başlamıştır. 12'nci Tümene ait birliklerin Kerevizdere bölgesine yerleşmesi son derece sessiz ve düzenli olarak yapılmıştır. (ATASE, 4761/H6/1-16)

22 Haziran günü akşam olduğunda Fransızlar Türk cephesinin sağ kanadına sarkmak için son derece stratejik bölgelerin bir kısmını ele geçirebilmiştir. Fransız zayiatının çok fazla olmasından kaynaklı olarak Generel Gouraud taaruzun durdurulmasına karar vermiştir. Ele geçirilen mevziilerin müdafaası için, yıpranmış kuvvetler 7'nci Karma Sömürge Alayı ile derhâl değiştirilmiştir. Taarruz asıl amacı olan Kudsi Bey Tepesi'ne ulaşamamış olsa da Fransızların bundan sonra yapacakları her saldırının ağırlık merkezi ele geçirdikleri bu noktalar üzerinden olacaktır. (Ministére de la Guerre, 1923: 90-91) Fransız kaynakları 1'inci Kerevizdere Muharebesi olarak tanımladığımız bu muharebede Türk kuvvetlerinin olağanüstü ve şiddetli direnişine rağmen Fransız askerlerinin zafer kazandığını aktarmıştır. (Ministére de la Guerre, 1923: 96)

5'nci Ordu Komutanı General Liman von Sanders'in 25 Haziran'da Enver Paşa'ya yazdığı rapora göre Türk kuvvetlerinin zayiatı 79 subay ve 5800 erdir. Aynı raporda Fransız zayiatı 7000 olarak belirtilmiştir. Fransız kaynakları

zayiat konusuna değinmezken, İngiliz subay Oglander ise 2500 kadar Fransız zayiatı olduğunu belirtmiştir. (ATASE, 1997: 145) I. Kerevizdere Muharebesi'ndeki toplam net Türk zayiatı 5.879'dur. (Borlat, 2019: 114)

22 Haziran -12 Temmuz 1915 Tarihleri Arasında Yaşanan Olaylar

Kerevizdere'de yaşanan bu büyük muharebenin öncesinde ve sonrasında karşılıklı yapılan topçu muharebeleri zeminin kalkmasını sağlamıştır. Bölgede bir antik kent olduğu bilgisine sahip olan İngiliz ve Fransız karargâhları, toprağın bu durumundan faydalanarak yakında bir yerde olduğundan emin oldukları Elaious Antik Kenti'ni aramaya başlamışlardır. Mayıs ayında Albay Nieger başkanlığında başlayan kazılarda bulunan küçük çaplı eserlerin üzerine temmuz ayı başlarında Fransa'dan uzmanlar getirilmiştir. Kazı çalışmaları 12 Aralık 1915 tarihine kadar devam etmiştir. Fransız birliklerinin sorumluluk sahasında olan Elaious Antik Kenti'nin kazı çalışmalarında birçok lahit, arkeolojik kalıntı, heykel gibi eserler bulunmuştur. Bu eserlerin Albay Girodon, Albay Thomassin ve Albay Piépape'ten oluşan bir heyet komutasında Fransa'ya nakli sağlanmıştır.[17] (Roux, 2007: 127-129) (Akbaytogan, 2010: 7-10)

Türk kuvvetleri Fransızların 21-22 Haziran günü yapılan muharebelerde ele geçirdiği mevkileri geri almak için baskınlar ve taarruzlar düzenlemiş, ancak 7'nci Karma Sömürge Alayı, yerleştirildiği bölgeyi sağlam müdafaa etmiştir. (Ministére de la Guerre, 1923: 91) Fransız medyasında ve uluslararası kamuoyunda iki günlük muharebede alınan mevziilerin reklamı sürekli yapılmış, istenilen hedeflere ulaşılamamasına rağmen muhteşem bir zafer kazanıldığı imajı yaratılmıştır. (DABOA, DH.EUM.VRK., No:25/31, H/12.8.1333)

28 Temmuz'da İngiliz kuvvetleri Türk Güney Grubu'nun sağ cenahında bulunan Zığındere bölgesine olağanüstü bir taarruza kalkmıştır. 5 Temmuz'a kadar çok yoğun bir şekilde devam eden Zığındere Muharebeleri esnasında Fransız kuvvetleri de Türk ihtiyatlarını ve Türk topçusunun atış gücünü bölmek üzere Türk Güney Grubunun sağ cenahına yönelik taarruza geçmiştir. Bu taarruz ile Kudsi Bey Tepesi de ele geçirilmek hedeflenmiştir. Türk tarafında ise 22 Haziran'da bölgeye yerleşen 12'nci Tümen personeli savunma hattını oluşturmaktadır. (ATASE, 2012: 145-151)

Muharebelerin Zığındere'de yoğunlaştığı bu günlerde İngilizlerle çarpışan Türk kuvvetlerinin henüz toparlanamadıklarını düşünen General Gouraud, 30 Haziran 1915 günü 7'nci Karma Sömürge Alayıyla Kudsi Bey Tepesi mevziini ele geçirmeye karar vermiştir. Bu sırada Suffren zırhlısı, Anadolu kıyısındaki Türk bataryalarını ateş altına alarak Fransız taarruzunu Anadolu Yakası^ndaki topçulardan korumak ile görevlendirilmiştir.

Taarruza kalkan Fransız kuvvetleri, yaklaşık bir saat süren süngü muharebesinin ardından Kudsi Bey Tepesi'ndeki bazı mevkileri ele geçirebilmiş-

17 Elaious Antik Kenti'ne ait 1200 parça eser Louvre Müzesi'ne kaçırılırken, geri kalan küçük bir bölümü de İstanbul'da bulunmaktadır. (Akbaytogan, 2010: 10)

tir. (ATASE, 2012: 145-151) İngiliz kuvvetlerinin sağ tarafı için büyük tehlike arz eden bu yüksek ve stratejik noktanın bir kısmının ele geçirilmiş olması, Kirte önündeki İngiliz kuvvetlerini rahatlatmıştır. Ayrıca Fransız kuvvetlerine taktik ve stratejik bir mevki kazandırarak avantaj sağlamıştır. (Ministére de la Guerre, 1923: 91-92) 30 Haziran günü General Gouraud bir top mermisi ile yaralanmış ve sağ kolunu kaybetmiştir. Bu tarihten itibaren kendisine General Bailloud[18] vekâlet etmiştir. (Akyüz, 2015: 65-66) Fransız kuvvetlerinde yüksek rütbeli subayların zayiatı yüksektir. Sadece Gouraud değil, 7 Haziran'da Tuğgeneral Ganewall ve 17 Haziran'da Binbaşı Amiel Türk keskin nişancıları tarafından vurulmuştur. (Roux, 2007: 115-123)

Bailloud göreve geldikten sonra Fransız kuvvetlerini en çok zorlayan durumlardan birinin Anadolu Yakası'ndaki Türk topçusu olduğunu belirtmiş ve Anadolu Yakası'nda da asker çıkarılarak bu topçuların susturulması gerektiğini belirtmiştir. Böylece Kerevizdere'deki Fransız kuvvetleri Alçıtepe'ye ulaşabilecek ve Çanakkale geçilebilecektir. Tedavisi devam eden General Gouraud ve Paris yönetimi bu planı uygun bulurken, İngiliz Savaş Lordu Kitchener bu plana karşı çıkmıştır. Bu planın yerine beş tümenlik daha bir kuvvet gönderildiğini aktarmış, yeni gönderilen tümenlerle Anafartalar Cephesi açılmıştır. (Ministére de la Guerre, 1923: 93-95)

Anafartalar Cephesi'nden önce Güney Cephesi'nde Alçıtepe'ye yönelik bir taarruz daha kararlaştırılmıştır. Bu taarruz yalnızca Kerevizdere üzerinden değil, İngiliz-Fransız hattının birleştiği noktalardan ortak bir taarruz olarak planlanmıştır. Türk kuvvetleri ise Zığındere Muharebelerinin ardından yıpranan kuvvetlerini 5-6 Temmuz'da taze kuvvetlerle değiştirmiştir. (ATASE, 2012: 210-215)

5 Temmuz tarihinde Zığındere Muharebeleri'nin sona ermesinin ardından, 12 Temmuz'a kadar geçen süre, iki taraf için de sükûn içinde geçmiştir. 6 Temmuz günü Vehip Paşa Güney Grubu komutanlığına atanmış ve 9 Temmuz günü Salim Bey Çiftliği'ndeki Güney Grubu Karargâhına ulaşmıştır. (ATASE, 2012: 210-220) 9 Temmuz günü Türk tarafı, siperler arasında kalan cenazelerin toplanması için insani ateşkes talebinde bulunmuştur. Ian Hamilton, bu karara sıcak bakmış olmasına rağmen karargâhındaki subaylar bu teklifin, yeni bir Türk taarruzuna hazırlık için olabileceğini belirtmişler ve ateşkes teklifi reddedilmiştir. (ATASE, 2012: 219)

II. Kerevizdere Muharebesi (12-13 Temmuz 1915)

Türk kaynaklarında II. Kerevizdere Muharebesi olarak adlandırılan bu muharebe, İngilizler tarafından Kanlıdere-Alçıtepe Muharebeleri, Fransızlar tarafından 5. Kerevizdere Muharebesi olarak adlandırılmaktadır. (Aspinall-Oglander, 2005: 96)

18 General Bailloud, askerlere, vurdukları her Türk Askerî için bir paket sigara ödülü vermeyi vaat etmiştir. (Akyüz, 2015: 67)

7'nci Türk Tümeninin 21'inci ve 19'uncu Alayları, Kirte Deresi ile Kanlıdere arasındaki savunma hattında; 20'nci Alay ise tümen ihtiyatı olara geride konuşlanmıştır. (ATASE, 2012: 221-222) Karşılarında 29'uncu İngiliz Tümeninin az bir bölümü ile 52'nci Tümen vardır. 52'nci Tümen 155'inci, 156'ncı ve 157'nci İskoç Tugaylarından oluşmaktadır. (Thompson, 1923: 90) 4'üncü Türk Tümeni ise Kanlıdere'den Çanakkale Boğazı'na kadar olan kısımda; 10'uncu Alay solda, 11'inci Alay sağda ve 12'nci Alay ihtiyatta olmak üzere Kerevizdere bölgesinde konuşlanmıştır. Karşılarında ise 1'inci ve 2'nci Fransız Tümenleri bulunmaktadır. (ATASE, 2012: 221-222)

İngiliz-Fransız planına göre taarruz; dokuz saat ara ile iki hücum dalgası şeklinde gerçekleştirilecektir. İlk dalganın başarılı olması ve istenen hedeflere ulaşması durumunda ikinci hücum dalgasına gerek kalmayacaktır. (ATASE, 2012: 228) Taarruzun hedefi Alçıtepe'yi ele geçirmek için yol açmaktır. Kanlıdere üzerinden Karanlıkdere'ye ve oradan da doğrudan Alçıtepe'ye ulaşmak isteyen İngiliz kuvvetleri, Kanlıdere üzerindeki Türk hatlarını ele geçirirken İngiliz kuvvetlerinin sağlarındaki stratejik noktaları ele geçirecek ve Türk kuvvet ağırlığını bölecek olan Fransızları destekleyeceklerdir.[19] (Thompson, 1923: 91)

Muharebe, 04.30'da başlayan ve yaklaşık olarak üç saat devam eden kara, deniz ve hava unsurlarının katıldığı bir bombardımanın ardından başlamıştır.[20] İlk taarruz, Türk kuvvetlerinin sağında bulundan 126'ncı Alay bölgesine doğru yapılan bir oyalama/şaşırtma taarruzudur. Bu sayede Türk ihtiyatları yanlış yönlendirilerek asıl taarruz merkezinden kaydırılacaktır. Bu harekâtın bir şaşırtma taarruzu olduğu Türk karargâhı tarafından anlaşılmış, diğer bölgelerdeki kıtalar daha dikkatli olmaları hususunda uyarılmıştır. (ATASE, 2012: 231-232)

07.30'da ilk hücum dalgası, Fransız ve İskoç askerlerinin taarruzu ile başlamıştır. Taarruz cephesi Kanlıdere'nin kuzeybatı sırtlarından Kerevizdere'nin denize döküldüğü Yassıtepe (Ragnon)'ye kadar uzanmaktadır. (Altıntaş, 1999: 25) İngiliz taarruz kolunda ilk hücum 155'inci İskoç Tugayı tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci dalga için 157'nci Tugay planlanmış, 156'ncı Tugay ise ihtiyatta bırakılmıştır. İngiliz taarruz taktiği, önden geriye kademeli olarak planlanmıştır. Hücum dalgalarından ilki en uzak savunma hattına, ikincisi orta hatta, üçüncüsü ise en yakın savunma hattına ulaşarak, nihayetinde ele geçirilmek istenen en yakın savunma hattının işgali kolaylaşacaktır. (ATASE, 2012: 229)

İngilizlerin taarruz ettikleri arazi Alçıtepe'ye doğru yükselen biçimdeyken, Fransız taarruz hattı önce Kerevizdere'ye inen eğilimli, ardından Kerevizdere kuzey yamaçlarına doğru yükselen karmaşık bir arazidir. (ATASE, 2012: 229) Kerevizdere'deki stratejik noktaların ele geçirilebilmesi, İngiliz kuvvetlerinin taarruza devam edebilmesi için önem arz etmektedir. (Thompson, 1923: 90)

19 İngilizler Kanlıdere'ye "Alçıtepe Su Yolu" manasına gelen "Achi Baba Nullah" adını vermişlerdir.
20 İtilaf kuvvetlerinin bombardıman unsurları üç saatte, farklı çeşit ve çaplarda yaklaşık 60.000 mermi kullanmıştır. (ATASE, 1997: 231) Fransız kaynakları ise bu bombardımanı aceleci ve yetersiz olarak tanımlamıştır. (Ministére de la Guerre, 1923: 96)

Ian Hamilton'un aktardıklarına göre İskoçların ilk hücumu ile Türk kuvvetlerinin ilk iki hattı ele geçirilmiştir. Fransızlar ise Kerevizdere alt eteklerinde bulunan siper hatlarını ele geçirmiştir. (Altıntaş, 1999: 25) 175'inci Karma Sömürge Alayı, Kerevizdere eteklerini ele geçirirken;, 6'ncı ve 4'üncü Afrika Alaylarının personeli, Yassıtepe'yi ele geçirmiştir. (Roux, 2007: 156) (Gallica, 2015: 14) Türk kuvvetlerinden burada savunmada bulunan 10'uncu Alay'ın saat 07.40'daki raporuna göre bütün taarruz cephesi şiddetlenmiş, acil takviye ihtiyacı doğmuştur. Kerevizdere'nin solunda bulunan bu birlik derhâl 16'ncı Alay 1'inci

Tabur, 17'nci Alay 2'nci Tabur ve iki adet makineli tüfekle takviye edilmiştir. (ATASE, 4821/H22/1-35 ve 35a) Takviye edilen birliklere, Kerevizdere'nin güney yamaçları ve üzerinde bulunan Yassıtepe ve Kansızdere bölgelerindeki mevziilerin geri alınmasına dair talimat verilmiştir. (ATASE, 4821/H22/1-36) 09.45'teki Türk karşı taarruzu Fransız kuvvetlerinin ilerleyişini durdurmuştur. Fransız kuvvetleri, Cesarettepe'den Kerevizdere'ye dökülen Çataldere girişinden daha fazla ilerleyememişlerdir. (Gallica, 2015: 15)

Bu sırada taarruzun sol kanadı Türk kuvvetlerinin sağına doğru İngiliz hücumları ile devam etmiştir. Öyle ki Hamilton'un aktardığı ile aynı biçimde, Kings Own Scottish Borderers yani İskoç taburları Yüzbaşı Şevki Sırtı'nın hemen üzerinde bulunan ikinci hat Türk siperlerine kadar ilerleyebilmiştir. Bu ilerlemeye rağmen sağlarında bulunan Fransız kuvvetleri, İskoçlar kadar hızlı ilerleme kaydedemediği için 52'nci İngiliz Tümeni sağ kanattan Türk ateşine maruz kalmıştır. Yandan sürekli ateş altında olmaları siperlerde tutunmalarına imkân vermemiştir. (ATASE, 2012: 232) Fransızlar, sağ kanattan yaptıkları taarruzda ilerleme kaydetmelerine rağmen, arazi ile alakalı hata yaptıkları için sol kanatta Türk siperlerini ele geçirememişler ve İngilizlerin maruz kaldığı yan ateşi durduramamışlardır. (Ministére de la Guerre, 1923: 96) Ele geçirilen Türk siperleri bombardımanlar yüzünden epey tahrip olduğundan İngiliz kuvvetlerinin bu siperlerin tahkimatını yapması hayli zor hâle gelmiştir. İngiliz kuvvetlerinin ele geçirdiği siperlerden çekilmesi ya da çok çabuk püskürtülmesinin sebebi siperlerle alakalı harita ve krokilerin hücumdan önce imha edilmesidir. İstihbarat güvenliği için harita ve krokilerin imha edilmesine dair verilen emir, hücumlara komuta eden subayların kafalarının karışmasına, tanımlanması çok kolay olmayan ve bombardımanlarla iyice kaybolan siperlerin kaybedilmesine sebep olmuştur. (ATASE, 2012: 230-231) Fransız 1'inci Afrika Alayının 2'nci Taburu gösterilen hedeflerde, Kerevizdere yamaçlarında tutunmaya çalışmasına rağmen Türk kuvvetlerinin yan ateşi burada da etkili olmuş ve Fransız kuvvetlerinin yerleşmesini engellemiştir. 1'inci Afrika Alayının 1'inci ve 3'üncü Taburları, Yassıtepe'nin doğusunda bulunan Çanakkale Boğazı'na doğru olan sahil kesimlerinin bir kısmında tutunmayı başarmıştır. (Gallica, 2015: 14-15)

Fransız kuvvetleri, tam olarak istediği hedeflere ulaşamayınca Fransız generali Bailloud, Türk kuvvetlerinin moralinin bozulduğunu ve ani bir taar-

ruza daha karşı direnç gösteremeyeceklerini düşünmüştür. (Ministére de la Guerre, 1923: 97) Fransızların taarruzlarına karşı savunmada olan Türk kuvvetlerinden 10'uncu Alayın saat 13.40'taki raporuna göre "efradın kuvve-i maneviyesi ve iltizamı fevkalade" yani birliklerin manevi gücü ve düzenleri mükemmeldir. (ATASE, 4821/H22/1-40a) Yine de morali yüksek olan bu Türk savunma kıtaları, Kemal Bey Tepesi'nin kuzey sırtlarında kalan birkaç siper hattını Fransızların işgal etmesini engelleyememiştir. (ATASE, 2012: 235)

Saat 15.00 olduğunda ikinci hücum dalgasını oluşturan İngiliz 157'nci Tugayı şiddetle taarruza kalkarak hızlıca ilerlemiştir. Ancak ele geçirdikleri hatlarda neredeyse siper denilebilecek hiçbir yapı kalmamış, 40-50 santimetrelik siper kalıntıları ile karşılaşan İskoç askerleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Kanlıdere'deki Türk siperlerine tekrar taarruza kalkan İngilizler, 16.15'te başlayan Türk topçusunun şiddetli ateşiyle ağır zayiat vererek durdurulmuştur. İngiliz zayiatının yüksek olmasından kaynaklı olarak taarruza Deniz Piyadeleri'nden de iki bölük takviye edilmiştir. (ATASE, 2012: 230-236)

12 Temmuz akşamı Türk kuvvetleri Kanlıdere içerisine daha çok personel takviyesi yaparak, ertesi gün devam etmesi beklenen İngiliz taarruzuna hazırlık yapmışlardır. 14 Temmuz günü sabaha karşı saat 05.00'te 6'ncı Türk Tümeninin kuvvetleri Fransızların eline geçen ikinci hatları da geri alarak iki adet de makineli tüfek mevzisi inşa etmiş ve Kerevizdere'yi geçilmez hale getirmiştir. (ATASE, 4821/H22/1-42) Aynı anlarda İngiliz taarruz kanadı da hücuma geçmiştir. Türk savunması şiddetli piyade ve topçu ateşleriyle, sık avcı hatları halinde gelen İngiliz taarruzlarını püskürtmüştür. İngiliz kuvvetlerinin püskürtülmesinin ardından Türklerin 6'ncı ve 7'nci Tümenleri karşı taarruza geçmiş olmasına rağmen, İngiliz kuvvetleri ele geçirdikleri birçok mevkiden çıkarılamamıştır. 13 Temmuz günü öğleden sonra İngiliz kuvvetleri sağa doğru yaptıkları sarkma harekâtı ile Kemal Bey Tepesi'nin kuzeyinde, Kerevizdere'nin yukarısında olan bazı kısımları ele geçirerek Türk kuvvetlerini yan ateş ile sıkıştırmıştır. Bu sırada şiddetli İngiliz-Fransız taarruzuna karşı direnmeye çalışan Türk kuvvetleri, taarruzu kırarak karşı atağa geçmiş ve İtilaf kuvvetlerini geri çekilmeye zorlamıştır. (ATASE, 2012: 239-243)

13 Temmuz 16.30 civarında İtilaf kuvvetleri son bir taarruz denemiş olmasına rağmen, bu girişim de başarılı olamamış, hatta bazı karşı Türk hücumları ile daha geriye püskürtülmüşlerdir. 13 Temmuz'da muharebeler sonlandığında Türk birlikleri, İngiliz ve Fransız taarruz kollarının ele geçirdiği hattın yüz metre kadar gerisinde istinat siperleri ve irtibat hendeklerine tutunmuşlar, bu hattan geriye gitmemişlerdir. İngiliz ve Fransız kuvvetleri istedikleri hedeflere ulaşamamış olmalarına rağmen, bir miktar ilerlemeyi başarmışlardır. İngilizlerin 7.700, Fransızların 4.600 olmak üzere toplam itilaf zayiatı 12.300'dür. (ATASE, 2012: 243-246) II. Kerevizdere Muharebesi'ndeki toplam net Türk zayiatı 9.462'dir. (Borlat, 2019: 114)

Sonuç Yerine;

Kerevizdere Muharebelerinde, Türk tarafında 2'nci Tümen Komutanı Yarbay Hasan Askerî Bey muharebelerin sevk ve idaresinde başat rol oynamıştır. Ulaşabildiğimiz harp raporlarında kendisinin muharebelerde nihai sonuç almak için titiz hareket ettiği ve üstlerine göndermiş olduğu raporlarda da muharebelerin hâl ve gidişatıyla ilgili doğru veriler bildirdiği anlaşılmıştır. Bunun yanında Hasan Askerî Bey, Askerîne olan inancını da belirtmiş ve muharebeler esnasında gerek muharebe alanı gerekse ihtiyat alanlarını teftiş etmiştir. Kerevizdere Muharebelerinde bir diğer önemli isim 12'nci Piyade Tümeni Komutanı Yarbay Selahaddin Adil Bey'dir. Selahaddin Adil Bey, muharebeler esnasında gerek taarruz gerekse savunma hatlarının sağlamlığı, güvenliği ve ulaşımı ile ilgili olarak müdahalelerde bulunmuş ve o yöndeki kararlarıyla muharebelerde doğrudan etkili olmuştur. Kerevizdere Muharebelerinde inceleme imkânı bulduğumuz bir diğer isim de 12'nci Piyade Tümenine bağlı olan 34'üncü Alayın Kumandanı Binbaşı Mehmet Yumnu'dur. Binbaşı Yumnu da elimizdeki raporlara göre Kerevizdere Muharebelerinde hayati hamleler yapmıştır. Kaynaklarda görüldüğü üzere her iki tarafın da subayları bizzat muharebelerde bulunmuştur. 21 Haziran günü şehit olan 2'nci Tümen Kurmay Başkanı Yüzbaşı Kemal Bey'in adı hâlen Gelibolu Tarihi Alanı içerisinde 83 Rakımlı Tepe'de yaşatılmaktadır.

Fransızlar, her başarısız taarruzun ardından taktiksel değişikliğe gidilmesini ve amfibi harekâtın Anadolu'da devam etmesini istemişlerdir. Harekâtın başından beri Fransız kuvvetleri, Bolayır'dan yapılacak bir harekât ile Gelibolu Yarımadası'nın ikmal ve intikal yollarını kesmek istemiştir. Buna rağmen en çok önerdikleri ve son ana kadar destekledikleri diğer plan ise Anadolu sahillerinden karaya çıkarak bilhassa Anadolu'da bulunan kıyı savunma unsurlarını imha ederek Çanakkale Boğazı'nın geçişini mümkün kılmaktır. Kerevizdere Muharebeleri, Fransız kuvvetlerinin ve Hamilton Karargâhının planladıkları ve istedikleri biçimde sonuçlanmamış olmasına rağmen bu muharebelerde kazanılan küçük başarılar, İtilaf kuvvetler nezdinde çok büyük zaferler olarak addedilmiştir. Liman von Sanders'e göre bilhassa 2. Kerevizdere Muharebesi'ndeki şiddetli taarruz, elde kalan son ihtiyat birliklerinin de muharebeye sürülmesi sayesinde güçlükle önlenebilmiştir.

Gelibolu Yarımadası'nda yapılan bu muharebeler, Türk Harp Tarihi için önemli sonuçlar doğurmuştur. Bilhassa Haziran-Temmuz aylarında yapılan muharebelerde, diğer mevkilerde olduğu gibi muharip personelin en çok etkilendiği durum kesinlikle iklim ve hava şartlarıdır. Havanın sıcaklığı ve hijyen eksikliği, bilhassa iklime yabancı olan Fransız kuvvetleri arasında salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Fransız kuvvetlerinin en büyük dezavantajlarından birisi coğrafi şartlar olmakla beraber her adımda kendilerini durduran Anadolu bataryalarının topçu ateşleridir. Aynı durum Türk kuvvetleri için de geçerlidir; Türk kuvvetleri, Fransızları sahillere doğru itmeye çalıştığında donanmanın topçu ateşi Türk taarruzlarını durdurmuştur. Bu gibi sebepler

ve siper muharebelerinin doğası gereği Kerevizdere Muharebelerinin zayiatı her iki taraf için de ziyadesiyle fazladır. Fransız kuvvetlerinin Alçıtepe'ye doğru ilerleyişi Kerevizdere'de kırılmıştır. Napolyon'un Mısır Seferi'nden beri doğrudan karşı karşıya gelmeyen Türk-Fransız kuvvetleri arasında, her iki taraf kamuoyunun da hafızasında kalan muharebeler yaşanmıştır. Fransızların Mondros'tan sonraki süreçte Anadolu'yu işgali bu tarafları tekrar karşı karşıya getirecektir.

Türk Harp Tarihi kaynaklarında Kerevizdere Muharebeleri ile alakalı eksiklikler olmasına rağmen, Türkiye'de yükselen askerî tarihçilik anlayışı diğer eksiklerde olduğu gibi bu alanda da çalışmaların hızla geliştiğinin bir göstergesidir. Fransız resmîî kaynaklarında ise Kerevizdere Muharebelerine ait bilgi son derece kısıtlı olmakla beraber, muharebeler döneminde kamuoyu ile paylaşılan en küçük başarılar dahi Büyük Savaş'ın ardından yazılan resmî tarihçelerin birçoğunda yer almamıştır. Fransız tarihçiliği Çanakkale'nin tahliyesini, geri çekilme ya da başarısızlık olarak değil taktik değişikliği ile birlik intikali olarak tanımlamaktadır.

KAYNAKÇA

Akyüz, Yahya, Çanakkale Savaşları ve Fransız Kamuoyu 1915-1916, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2015

Altıntaş, Ahmet, Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı Ian Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi AÇASAM Yayınları, Çanakkale 1999

Aspinall-Oglander, C.F., Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askerî Harekatı, C. II, Çev. Tahir Tunay, Yay. Haz. Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005

ATASE, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.5, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1'nci 2'nci ve 3'ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997

ATASE, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (04 Haziran 1915-09 Ocak 1916) 5. Cilt, 3. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012

Borlat, Barış Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, Çanakkale 2019

de Soria, Oliver Z. Diaz, Le Transport du XIX'éme Corps Français et la Raid Goeben-Breslau en Mediterranee Occidentale en Aout 1914, Fransız Deniz Harp Okulu Yayınları, Paris, 1935

Erickson, Edward J., Gelibolu Osmanlı Harekâtı, Çev.: Orhan Düz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015

İbrahim Naci, Allahaısmarladık: Çanakkale Savaşı'nda Bir Şehid'in Günlüğü, Yay. Haz. Seyit Ahmet Sılay, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2013

Larcher, Maurice, La Guerre Turque dans la Guerre Mondiale, Berger-Levrault Matbaası, Paris 1926

McLaughlin, Redmond, The Escape of The Goeben Prelude to Gallipoli, Garden City Press, Londra 1974

Ministére de la Guerre, Les Armées Françaises dans la Grande Guerre (la

Campagne D'Orient – Dardanelles et Salonique, Février 1915-Août 1916), C. 8, Birinci Kitap, Imprimerie Nationale, Paris 1923.
Ministére de la Guerre, Les Armées Françaises dans la Grande Guerre (Etat-Major de l'armeé – Service Historique), C. 2, Imprimerie Nationale, Paris 1924.
Patton, George S., Gelibolu Savunması-Bir Karargah Çalışması, Çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017
Roux, Charles François, Çanakkale'de Ne Oldu? Bir Fransız Subayının Hatıra Defterinden Çanakkale Savaşlarının Perde Arkası, Yay. Haz.: Burhan Sayılır, Ankara 2007
Sabah İsmail, Akıngüç Gürsel, Bir Çanakkale Şehidinin Trablusgarp Günlüğü Topçu Kıdemli Yüzbaşı Ali Haydar Efendi, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2019
Thompson, M.C., Fifty Second (Lowland) Division 1914-1918, The Naval&Military Press, Londra 1923
van der Vat, Dan, The Ship That Changed The World: Escape of The Goeben to The Dardanelles in 1914, Grafton Books, Londra 1986
Vedel, Emile, Çanakkale'de Fransız Donanması, Çev.: Ahmed Lütfullah, Yay. Haz.: Cihan Güllü, Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007
ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Klasörü, Klasör Numarası 4761, Dosya Numarası H6
ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Klasörü, Klasör Numarası 4763, Dosya Numarası H7
ATASE Arşivi, Birinci Dünya Harbi Klasörü, Klasör Numarası 4821, Dosya Numarası H22
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Dâhiliye, Evrak Odası Kalemi, No:25/31, H/12.8.1333
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasi, No:2216/46, R/4.2.1331
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasi, No:2216/51, R/18.2.1331
Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Siyasi, No:00891/17, R/22.4.1331
Gallica(Fransız Ulusal Arşivi), Historique du 1'er Regiment de Marche d'Afrique, Tam Transkripsiyon Luc Schappacher, 2015
Aybaktogan, Tuğçe, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Elaious (Eleonte) Kyliksleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010

HARP CERİDESİNE GÖRE 57'NCİ ALAYIN ÇANAKKALE CEPHESİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

DR. BARIŞ BORLAT

HARP CERİDESİNE GÖRE 57'NCİ ALAY'IN ÇANAKKALE CEPHESİ'NDEKİ FAALİYETLERİ*

Şehitlerimizin aziz hatıralarına ithafen...

Dr. Barış BORLAT**

Özet

Bu çalışmada, 57'nci Alayın harp ceridesi özelinde Çanakkale Cephesi'ndeki faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, alayın kuruluş çalışmalarına başladığı 1 Şubat 1915 tarihinden Çanakkale Cephesi'nden ayrıldığı ve intikalini Keşan'a kadar sürdürdüğü 18 Şubat 1916 tarihleri arasındaki toplam 651 belge incelenmiştir. Bu belgeler, 383 günlük bir dönemi kapsamasına rağmen Alay ceridesine 9 günlük bilgi yazılmadığı için belge bütünü 374 günlük dönemi içermektedir. Çanakkale Cephesi'nde, mürettep alaylar ile birlikte 80'den fazla alay görev yapmıştır. Bu birliklerin kimisi muharebe sahasında yer almadığı gibi kimisi de muharebe hattında belirli bir süre görev icra etmiştir. Buna karşın 57'nci Alay, Çanakkale kara muharebelerinin ilk günü Arıburnu mıntıkasında yapmış olduğu kritik müdahaleden başlamak üzere cephenin tahliye edilmesine kadar görev yapmıştır. Bu uzun muharip dönemde sorumluluk bölgesinin muharebe ileri hattında bulunması ve bu konuşunun muharebe sonuna kadar değiştirilmemesi nedeniyle Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey de dâhil olmak üzere üst komuta kademesinden başlayıp en alt rütbedeki neferine kadar önemli zayiatlar vermiştir. Alayın bu kahramanca mücadelesi bağlısı olduğu 19'uncu Tümen başta olmak üzere üst komuta kademesince de taltif ve takdir edilerek alay sancağına altın ve gümüş imtiyaz ve harp madalyaları takılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 57. Alay, Harp Ceridesi, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi

Abstract

In this study, it is aimed to analyze the activities of the 57th Infantry Regiment at the Gallipoli Front in terms of the war diaries. Therefore, 651 documents have been analyzed starting from February 1st, 1915, when it is consented to the establishment of the regiment, to the decamping of the regiment from the Gallipoli Front and till the end of its displacement to Keşan, February 18th, 1916. These documents cover 383 days, albeit, they involve 374-days due to the fact that 9-days of war diaries have not been minuted. It is observed that more than 80 regiments, incl. combined arms regiments, have successfully fulfilled their duties at the front of Gallipoli. Some of the regiments have not taken place in the combat area as well as some of them performed their duties at the front-line for a certain time. On the other hand, 57th Infantry Regiment has performed its duties beginning from the crucial action taken in the Arıburnu outpost on the first days of the Gallipoli landings to the decamping of the front. 57th Infantry Regiment has suffered prominent casualties from its privates to its

*Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Biriminin SBA-2018-2599 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir

** Dr. Öğr. Üyesi Barış Borlat, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, barisborlat@gmail.com.

officers including the regimental commander Hüseyin Avni Bey due to its zone of responsibility, located at the line of battle, and its positioning not to be changed till the end of the battle. The regiment's heroic effort has been rewarded and appreciated by the high-ranking officers in particular 19th Infantry Division -which the regiment affiliated to-, therefore, the regiment's banner has been ornamented with the Order of Honor and the Ottoman War Medal in types of gold and silver.

Keywords: 57th Regiment, War report, World War I, Gallipoli Campaing.

1. 57'nci Alay'ın Kuruluşu ve Çanakkale'ye İntikali

57. Alay, 1 Şubat 1915 tarihinde Tekirdağ Yarçeşme barakalarında Soma Alayı'ndan verilen üçer bölüklü iki tabur, 19'uncu Alayın 4'üncü, 8'inci ve 12'inci Bölüklerinden 1'inci Taburu ile 20'nci makineli tüfek bölüğünden teşkil edilmiştir.[1]Alay kurulduğu tarihten Çanakkale'ye hareket için ilk emri aldığı 16 Şubat 1915 tarihine kadar talim, tatbikat, temizlik ve kuruluş gereklilikleri ile uğraşmıştır.[2] İlk hareket emri ile başlayan toplanma ve intikal hazırlıkları birliğin önemli eksikleri olduğunu göstermiş ve bu konuda ivedi çözüm çareleri aranmıştır.[3] Bir yandan da 22 Şubat 1915 tarihi itibarıyla alay kuruluşunda değişime gidilmiştir. Buna göre 58'inci Alayın 2'nci Taburu, 57'inci Alayın 2'nci Taburunu, 59'uncu Alayın 1'inci Taburu, 3'üncü Taburunu oluşturmak üzere değiştirilmiş ve böylece 57'nci Alay mürettep olarak teşkil edilmiştir. Bu değişimin yapıldığı 22 Şubat 1915 tarihinde alaya sancak da verilmiştir.[4] Böylece kuruluşu tamamlanan Alay 23 Şubat 1915 günü hareket emri almıştır. Çanakkale'ye sevki için Reşit Paşa ve Halep vapurları tahsis edilmiştir. Alay, hazırlıkları tamamlamış ve 24 Şubat 1915 tarihinde 1'inci ve 2'nci Taburları Reşit Paşa Vapuru, 3'üncü Taburu, Makineli Tüfek Bölüğü Halep Vapuru'na bindirilerek saat 22.50'de Tekirdağ İskelesi'nden hareket etmiş ve 25 Şubat 1915 sabah saat 8.30'da Eceabat'a ulaşmıştır.[5] Buna göre Eceabat'a konuş planlaması yapılmıştır. Bu planlama dâhilinde 57'nci Alay, Eceabat kuzeyinde ordugâha girmiştir. 26 Şubat 1915 tarihinde 3'üncü Taburun Kilye Limanı'na çıkması ile alayın Çanakkale'ye intikali tamamlanmıştır.[6]

57'nci Alay, Çanakkale bölgesine ulaştığı andan itibaren bir yandan bölgeyi öğrenmek için çalışmalar yaparken bir yandan da tâlim ve terbiye ile uğraşmıştır. Bu süreçte Palamutluk Sırtı'na 15'lik topların yerleştirilmesi için 7 Mart 1915 tarihinde 100 er, iki subay ile görev almıştır.[7]

İtilaf Devletlerinin karaya asker çıkaracağına dair 24 Mart 1915 tarihi itibarıyla önemli tespitler yapılmaya başlamıştır. Nitekim bu tarihli tümen em-

1 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-1a.
2 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-1a.
3 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1a.
4 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1a; ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-2.
5 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-2.
6 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-3.
7 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-7.

rinde 80.000 kişilik İtilaf kuvvetinin seferi kuvvet olarak hazırlandığı ve üst düzey komuta kademesi ile Bozcaada'ya geldikleri bildirilmiştir.[8] Yaklaşan bir çıkarma arifesinde alay eğitimlerine devam etmiştir. Bu kapsamda tümen emri ile 26 Mart 1915 tarihinde yürüyüş icra edilmiştir.[9]Aynı gün bir bölük ile Müstahkem Mevkii Komutanlığının emri gereği Kilitbahir Platosu'na son savunma hattı yapmak için Havuzlar Deresi'nin kuzey yamacına siper yapımına gitmiştir.[10]

19'uncu Tümen 19 Nisan 1915 tarihinden itibaren karargâhını Bigalı Köyü'ne taşıdığı için tümen bağlısı birlikler de bölgeye intikal etmeye başlamıştır.[11] Bu kapsamda birliklerin intikalindeki düzenin sağlanması için her tabur arasında yarım saatlik zaman bırakılarak sevk planlanmıştır. Bu planlama dâhilinde 57'nci Alay 1'inci Tabur 15.30, 2'nci Tabur 16.00'da ve 3'üncü Tabur 16.30'da hareket etmiş[12] ve Bigalı'ya intikal etmiştir.

1.1. Eğitim ve Tatbîkat Faaliyetleri

57'nci Alay, Çanakkale'ye geldiği günden muharebe sahasından ayrılana kadar muharebelerin durumuna göre şekillenmek üzere eğitim ve tatbikatlarına devam etmiştir. Kara muharebeleri öncesinde olası bir amfibi harekâta göre tatbikatlarını yoğunlaştırmıştır. Buna göre 27/28 Mart 1915 tarihinde icra edilen tatbîkatta düşmanın Gelibolu civarında olduğu kabul edilmiştir. Bu çerçevede 19'uncu Tümen'in 28 Mart 1915 günü Yalova üzerinden Cumalı'ya doğru yürümesi istenilmiştir. Bu planlama dâhilinde 57'nci Alay sabah 08.10'da toplanma mahallinde hazır olacaktır. Tatbikat esnasında büyük ağırlıkların bırakılması istenilmiştir. Bu tertiplenme ile tatbikata çıkılmış olunsa da Ordu Komutanının 19'uncu Tümen Komutanı ile bizzat görüşme emri üzerine saat 09.00'da alınan Tümen emri ile tatbikat yarıda bırakılarak birlikler geri çağrılmıştır. Buna karşın birliklerin düzenli talimlerine devam etmeleri istenilmiştir. Bu kapsamda 19'uncu Tümen emri ile 77'nci Alay Sarafim Çiftliğinde, 57'nci Alay Eceabat-Çamburnu ve Eğerlitepe arasında, 72'nci Alay Eceabat'ta yer alan Kilise civarında, Süvari Bölüğü Sarafim Çiftliği civarında günlük talimlerine devam etmiştir.[13]

Kara muharebelerinden nerede ise bir hafta önce yapılan tatbikatta hedef Ece Limanı istikameti idi. Bu kapsamda 19 Nisan 1915 tarihinde düşmanın Ece Limanı'ndan çıkıp Tursun Köyü'ne doğru geldiği kabul edilen bir tatbikat yapılmıştır. Bu tatbikata 19'uncu Tümen bağlısı tüm alaylar katılmıştır. 57'nci Alay, Cebel Tabur'u ile birlikte Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey kumandasında Bigalıköy-Bigalı Deresi'nden giden yol ile sağ kol olarak hareket etmiştir. Tatbikat bitiminde alayın tamamı Turşun Köyü'nün doğusundaki yel değirmenleri bölgesinde toplanmıştır. Saat 18.30'da hareket edilmiş ve gece 23.00'te Bigalı'ya

8 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-1-11a.
9 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-13.
10 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-13.
11 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-20a.
12 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-20a.
13 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-14. Bu kapsamda 17 Nisan 1915 tarihinde Sarafim Çiftliği civarında tatbîkat yapılmıştır. ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-20.

dönülmüştür. Bu yürüyüş esnasında iki asker geride kalmış iken 7 askerin de ayağı vurulmuştur.[14] Bu kadar kapsamlı olmasa da 20 Nisan 1915 tarihinde Bigalı'nın kuzeyinde bir tatbikat yapılmıştır.[15] Kara muharebelerinden sadece bir gün önce de-24 Nisan 1915-Yalova Köyü istikametinde yürüyüş yapılmıştır.[16]

Çanakkale kara muharebelerinin Eylül ayı ile birlikte durağan hâle gelmesi tarafların topçu baskınları, lağım faaliyetleri gibi daha küçük hedefli çatışmalarını gerekli kılmıştı. Bir de üzerine kış şartları eklendiğinde taraflar zayiat vermemeyi öncelikli olarak görmeye başlamıştı. Bu şartlar içerisinde birlikler kıtalarını cephe gerisi talimlere yönlendirmişti. Bu çerçevede 13 Kasım 1915 tarihinde yayınlanan Tümen emrine göre birliklerin kendi cephe hatları gerilerinde talim yapmaları istenilmiştir. 57'nci Alay Edirne Sırtı gerisinde, 27'nci Alay kendi ordugâhında, müsait yer bulamaması durumunda Edirne Sırtı gerisinde, 72'nci Alay Kılıçdere ve civarında, 48'inci Alay Düztepe ve gerilerinde talimgâhlar tesis etmeye başlamıştır. Bu talimgâhlarda önce takımların, sonra bölüklerin siperlerden harp nizamında birden çıkmaları ve koşarak süngü hücumu yapmaları, bölüklerin birbirini takip ederek arkasında siperlerden harp nizamında koşar adımla düşman siperlerine atılma talimleri yapılmıştır. Bununla birlikte hendek atlamada askerlere yeterlilik kazandırılması istenilmiştir. Bu maksatla genel bir taarruz için avcı hendeklerinde huruç kademelerinin yapılması istenilmiştir. Ayrıca düşman hendeklerine atılırken dikkat edilmesi gereken noktaların askerlere öğretilmesine özen gösterilmiş ve şu noktalara dikkat çekilmiştir;

a. Hücum kademesinde bütün hatta devamlı surette taarruz edilmeli ve küme küme yığılmalara izin verilmemelidir.
b. Her fert, alayca süratle koşmalı ve kesinlikle hiçbir asker durmamalıdır.[17]
c. Düşmanın birinci ve ikinci siper hattına ulaşılmış olsa bile kesinlikle durulmamalıdır.
d. Düşman geri hatları var ise o noktaya kadar ilerlenmelidir.
e. Geriden gelecek hücum safları düşman siperlerinin kenarında ve etrafında kalacak düşman askerlerini imha etmeli ve hiç durmaksızın en ileri safa yetişmelidir.
f. Hücum esnasında tahrip edilmesine rağmen çalışacak durumda olan makineli tüfekler var ise bombacılar bunları imha ederek çalışmaz hâle getirmelidir.
Bu emirler için alay komutanları sorumlu tutulmuş ve hemen talim hendeklerinin inşasına başlanmıştır. Diğer yandan askerlerin 100-150 adımlık bir mesafeyi koşarak kat ettikten sonra yine süngü hücumu yapacak bir kabiliyete ulaşmaları istenilmiştir. Ayrıca el bombası talimlerinin de yapılması planlanmıştır.[18]

57'nci Alay, aralık ayından itibaren bölüklerini Kurt Dere'ye talim yapmaya göndermişti.[19] Buradaki talimler Kolordudan gönderilen programa göre

14 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-22.
15 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-22.
16 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-22.
17 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-4.
18 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-4a.
19 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-10.

yapılmıştır.[20] Kuzey Grubu Kumandanlığı 11 Aralık 1915 tarihi itibarıyla tüm bağlı tümenlerine hücum talimi için emir göndermiştir. Emre göre hücum talimi yapacak olan birliklerin eksiksiz olarak bu eğitimlere katılması istenilmiştir. Ayrıca talimgâhta hazırlanan eğitim hendeklerinin üç buçuk metre derinliğinde ve iki buçuk metre genişliğinde hazırlanması ve gerçekçi olması için önlerine kirpi ve tel engeller koyulması kararlaştırılmıştır. Birliklerin elinde hücum köprülerinin hazır bulunması istenmiş, bulunmayanlar için Grup Komutanlığınca verilmesi ön görülmüştür. Ayrıca alaylara teslim edilen hücum malzemelerinin bakım ve tamirine özen gösterilmesi emredilmiştir. Emrin devamında hücum esnasında merdiven taşınması, patlayıcıların atılmasında dikkat edilmesi gerekenler, kum torbalarının yerleştirilmesi, istihkâmcıların görevleri gibi birçok konu detaylı olarak açıklanmıştır.[21]

Çanakkale Cephesi'nde Arıburnu bölgesinin tahliye edilmesine karşın Seddülbahir bölgesinde muharebeler devam etmekte idi. Bu süreçte Kuzey Grubu Kumandanlığı mıntıkasındaki birlikler talimlerine devam etmişti. 27 Aralık 1915 tarihli talim emrine göre piyade alaylarından her gün öğleden önce bir tabur öğleden sonra bir tabur tâlime gitmiştir. Sabah tâlimleri saat 8.00'den 12.00'ye kadar, akşam talimleri ise 13.00'den 16.00'ya kadar sürmüştü. Alaylar için seçilen talim meydanı Kocadere-Kemalyeri hattının kuzeyindeki Örenardı, Kurt Deresi ve Çaylar Deresi vadileridir. Bu talim alanları birlikler nezdinde de paylaştırılmıştı. Buna göre 57'nci Alay talimlerini Kurt Deresi'nde yapmıştır. Talim esnasında olası bir baskın ile karşılaşılmaması için düşman gözetleme faaliyetinin devamına azami özen gösterilmişti. Talimlerde avcılık, atış eğitimi, kabza kavramak, tetik düşürmek, nişan vaziyeti alma ve muharebe atış eğitimi, silahlı ve silahsız idman talimleri, koşmak, engel aşmak, taarruz, müdafaa ve hücum talimleri, yürüyüş ve ikamette emniyet hizmeti ve inzibat görevleri, tahkimat ve piyadeye mahsus siper avcı oyukları, ara siper ve mahfuz mahal inşası gibi hizmetler icra etmişti. Makineli tüfekler mevcut yerlerinde bırakılarak mevzilerinde nişan talimleri ile iştigal etmeleri istenmiştir. Bomba bölüklerinin eğitimi ise Çataldere'de yapılmıştır.[22]

1.2. 57'nci Alay Sancağı

57'nci Alayın, Çanakkale muharebelerindeki sancağı ve akıbeti konusu popüler alanda önemli yer tutmuştur. Öyle ki bu anlatılar kimi zaman "bilimsel" (?) çalışmalarda yer edinmeye başlamıştır. Ancak 57'nci Alay harp ceridesi incelendiğinde alay sancağına dair süreç sağlıklı olarak takip edilebilmektedir. Alay sancağının korunması için muhafız birliği görevlendirilmiş ve bu konuda azami özen gösterilmiştir. Öyle ki ilk gün muharebelerinde sancağın başından ayrılan Hasan Efendi muhafız askeri ile birlikte 28 Nisan 1915 tarihinde 72'nci Alay 3'üncü Tabur komutanı Mahmut Efendi tarafından alıkonmuştur.[23] Ayrıca 30 Nisan 1915 tarihi itibarıyla sancak ve topçu muhafızlığına 57'nci Alay 3'üncü

20 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-21a.
21 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-23, 23a, 24.
22 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-16a, 17.
23 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-15a.

Tabur 2'nci Bölük tayin edilmiştir. Buna göre 2'nci Bölük sancak muhafazası için iki manga asker bırakmıştır.[24] 9 Mayıs 1915 tarihinde ise alay sancağının muhafazası 125'inci Alay 3'üncü Tabura verilmiştir.[25]

Sağ Kanat ve 57'inci Alay komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey 5 Mayıs 1915 tarihinde saat 15.30'da 19'uncu Tümen Komutanlığına yazdığı yazıda alayının Çanakkale kara muharebelerinin başladığı 25 Nisan 1915 tarihinden itibaren büyük fedakârlıklar gösterdiği, gerek taarruz gerekse savunmada "haslet-i cengaveranesiyle mevcut alayların içerisinde birinciliği ihraz etmiştir. Alayın tarih-i harbinde zerrin yazılar ile yazılacak âsâr-ı fedâkârîsi bütün kumandanlıklar tarafından takdir edildiği şüphesizdir" ifadeleri ile "şanlı sancağına da bir nişanın i'tasına müsâade buyurulmasını" istemiştir.[26]

Bu talep ancak muharebelerin sonuna doğru yerine getirilebilmiştir. 57'nci Alayın sancağına Çanakkale Cephesi'ndeki görevi esnasında gösterdiği üstün hizmet ve kahramanlıkları nedeniyle 27 Aralık 1915 tarihinde ulaşan Harbiye Nazırı'nın emri ile altın ve gümüş imtiyaz ve harp madalyaları takılması emri verilmiştir.[27]

2. 57'nci Alay'ın Katıldığı Muharebeler

2.1. 25 Nisan 1915 Kıyı Muharebeleri

57'nci Alay, Bigalı Köyü'nde konuşlu olan Ordu genel ihtiyatı 19'uncu Tümen'in bağlısı olarak Arıburnu sahiline başlayan çıkarmanın ilk saatlerinden itibaren teyakkuz hâlinde idi. 19'uncu Tümen Kumandanlığından yazılan ilk emirde Alay Komutanı'nın birliğini hareket etmek için hazır etmesi ve gerekli emirleri almak için kendisinin Tümen Komutanı nezdine gelmesi istenmiştir. Gelen ikinci emir ile birlikte 57'nci Alay'ın süvari bölüğü, Kocadere batı sırtlarına hareket emri almıştır. Alaya ise saat 07.39'da 2'nci Tabur öncü olmak üzere sırasıyla cebel bataryası, 1'inci Tabur, 2'nci Tabur aralarında 200 metre ara ile hareket etmiş ve büyük ağırlıklar bırakılmıştır. Saat 11.10'da muharebe hattına girmiş ve düşman sol kanadına piyade keşif kolu çıkarmıştır. Saat 11.29 itibarıyla sağ kanatta devam eden muharebeye dâhil olma emri ile ilk müdahalelerini güçlendirmeye başlamıştır.[28] 57'nci Alayın müdahalesi sonuç vermeye başlamış saat 13.42'de Tümen'den gelen emirde "57'nci Alay'ın vuku bulan taarruzu üzerine düşmanın sahile çekilmekte" olduğu bildirilmiştir. Emrin devamında Güney bölgesindeki çıkarma hakkında bilgi verilerek 57'nci Alayın taarruzuna devam etmesi istenmiştir.[29]

24 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-20.
25 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-1-4a.
26 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-16a.
27 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-16.
28 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-23a.
29 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-24a.

Taarruzunu devam ettiren 57'nci Alay 2'nci Taburun kendi cephe hattına üç bölük ile sokulduğunu ancak çokça makineli tüfek ateşine maruz kaldığını bu nedenle makineli tüfek ile takviye edilmek istenmiştir.[30] 3'üncü Tabur ise üç bölüğü ile Ağılderesi'ne inmiştir.[31]Bu esnada 1'inci Tabur ile irtibat sağlanamamıştır. Alay komutanı saat 15.35'te "Taburunuzdan harbin başından beri haber alamadım. Vaziyetiniz nedir? Şimdi bildiriniz ve benimle irtibatı muhafaza ediniz" emrini vermiştir. [32] Bir yandan da topçu ateş tanziminde yaşanan sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Nitekim 57'nci Alay avcı hatlarına topçu ateşi almaya başlamıştır. Bunun üzerine alaydan Cebel Topçuları Kumandanlığına durum yazılmış ve saat 16.10 itibari ile ateşin 9'uncu Tümen'e mensup topçulardan geldiği anlaşılmıştır.[33]Saat 17.04 itibarıyla tümenden düşmanı denize sürmek için emir gelmiştir.[34]Bunun üzerine 57'nci Alay iki bölüğü ihtiyatta olmak üzere birinci hatta muharebe durumundadır. 57'nci Alay, 72'nci Alaydan bir tabur ile takviye edilerek saat 18.00'da süngü hücumu emri almıştır.[35] Saat 21.00'e geldiğinde tümenden vaziyetin tespiti için emirler gelmeye başlamıştır.[36] Bir yandan da gece taarruz hazırlıklarına başlanmıştır. Bu çerçevede 26 Nisan 1915 gece 01.20 itibarıyla sağ kanat istikametinde taarruz emri almıştır. Ancak 57'nci Alayın durumu bunun için çok da uygun değildir. Keza tümene yazdığı cevapta zayiatın oldukça fazla olduğu ve henüz yanlarında bulunan taburlar ile temasın sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca emir verilen taarruza daha önce kalkıldığını, bunun askerin her tarafa dağılmasına neden olduğunu bu nedenle ancak sol kanattan muntazam bir kıtanın gelmesi durumunda 72'nci Alay ile birleştirip taarruza geçilebileceği bildirilmiştir.[37] Nitekim sağ kanatta bulunan 2'nci Taburda çözülme emareleri görülmeye başlamıştır.[38] Bunun üzerine tümenden "kuvva-i imdadiye" gönderildiği bilgisi verilmiş ve süngü hücumu için düşmana yaklaşılması istenilmiştir.[39] Ancak gece 2'nci Taburdan alınan raporda geri çekilmeyi zorladığı görülmektedir. Keza sağ kanatta bulunan birisi 2'nci Taburdan, birisi 3'üncü Tabur'dan iki bölük siperler içerisinde toprakla gömülmüş ve hiçbirisi kurtulamamıştır.[40]

Gece de devam eden çatışmalar sonunda 26 Nisan 1915 saat 07.05 itibıyla 57'nci Alay, ihtiyatta 4'üncü Bölük'ü kalmış subaylarının 3'ünü şehit, 6'sını yaralı vermiş bir durumda düşmana 200 metre mesafede konuşlanmıştır.[41] Bu şartlar altında 26 Nisan 1915 günü saat 08.20'de Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey, tümene "tedricen ricate mecbur olacağım maruftur." yazmıştır. Buna istinaden tümenden "mevziinizi muhafazaya gayret ediniz. Mecbur olursanız şarka 27'nci Alayın sağına çekilirsiniz." cevabını almıştır.[42] 57'nci Alay

30 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-25.
31 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-25.
32 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-2.
33 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-2.
34 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-3a.
35 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-4.
36 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-4a.
37 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-5.
38 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-5a.
39 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-5a.
40 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-8.
41 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-6a.
42 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-6a.

saat 10.05'te düşman sağ kanadında gerçekleşen bombardıman ve ihraç hareketi nedeniyle çekilmek zorunda kalmış ve kademe kademe Kocadere'nin batı sırtlarına gelmiştir. Çekilme esnasında alay komutanı ayağını incitmiş ve telefon başına kadar gelememiştir. Geri çekilme durumu askerin manevi kuvvetini zedelemiştir. Hüseyin Avni Bey, bir yandan birliğini toplamaya çalışmış ve bir yandan da tümenden "harp görmüş asker" talep etmiştir. Nitekim tümene 26 Nisan 1915 tarihinde gönderilen yazıda subay zayiatının 9 şehit 10 yaralı olduğu er zayiatının çok olmasına rağmen henüz bilinmediğini bildirmiştir.[43]

2.2. 27 Nisan 1915 Taarruzu

Bu şartlar altında düşmanın kıyıya daha fazla tutunmasını önlemek için 27 Nisan 1915 günü taarruz yapılması planlanmıştır. 19'uncu Tümen, 27 Nisan 1915 günü sabah saat 05.00'te taarruz için tüm bağlılarına emir göndermiştir. Bu emirde çıkarma yapan düşman unsurların manevi kuvvetinin bozulduğu ve kıyıya kadar sürülmesi gerektiği bildirilmiştir. Yine emrin devamında tümenin aldığı iki piyade alayı ve bir cebel topçu taburu ihtiyatın da taarruza dâhil olacağı ifade edilmiştir. Buna göre 64'üncü Alay sağ kanattan ve 57'nci Alay taarruz istikametinde muharebeye dâhil olacaktır. 57'nci Alaya gece katılan 77'nci Alay 3'üncü Taburdan iki bölük ile birlikte 64'üncü Alayın taarruza geçmesini müteakip sağ kanattan ihtiyatını teşkil ederek 64'üncü Alayın hareketini takip edecekti.[44] Yedi madde olarak yayınlanan tümen emri 27 Nisan 1915 günü icra edilecek taarruzu erken saatlerde hazırlamaya başlamıştır. Sabah saat 07.00 itibari ile 57'nci Alay düşman siperlerine beş yüz metre mesafede ve 77'nci Alaydan iki bölük takviye almış olarak konuşlanmış durumdadır.[45] Ancak alayın tüm bağlılarının koordinasyonu sağlanmış durumda değildir. Nitekim 57'nci Alay 2'nci Taburun saat 12.40 itibarıyla Alayla irtibatı yoktur.[46] Bu şartlar içerisinde saat 13.05'te tümenden düşmanın sol kanadı istikametinde taarruz emri gelmiştir. Bu durum alay komutanlığı nezdinde irtibatın tesisini öncelemiş ve muharebe hattında görev yapmış birer "açıkgözlü" kimsenin gönderilmesi istenilmiştir. Bu esnada 57'nci Alay 3'üncü Tabur saat 13.45 itibarıyla iki bölük ve iki takım ile avcı hattına açılmış ve düşmana da önemli zayiat verdirmeye başlamıştır.[47] 2'nci Tabur ise saat 14.00 itibarıyla 77'nci Alaydan bir bölüğü muharebe hattına sürmüş ve 64'üncü Alayın gecikmesi nedeniyle elinde ihtiyatı olmadan muharebeye devam etmiştir. Muharebenin devam eden safahatında cephane ihtiyacı baş göstermeye başlamış ilk anda yaralılardan toplananlar ile giderilse de kati bir çözüm olmamıştır. Bu durum doktor talebi ile birlikte alaya iletilmiştir. Alay komutanlığı ihtiyat talebini 20'nci Alay 3'üncü Taburdan, cephane talebini alay ihtiyatından karşılamış ancak doktorun nerede olduğu o an için öğrenilememiş ve bu durum 2'nci Tabura "Doktor için nereye yazayım, nerede olduğunu siz bilmedikten sonra ben nasıl bileyim?" şeklinde bildirilmiştir. Ancak bir yandan da tümene 150 yaralının bulunduğunu bunların nakli için seri olarak sıhhiye bölüğü talebi iletilmiştir.

43 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-7.
44 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-9a.
45 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-10.
46 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-10.
47 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-10a.

Taarruz her kademede istenildiği gibi ilerlememişti. Saat 14.37'de 3'üncü Tabur hattında bulunan 64'üncü Alaydan bir bölük siperler içerisinde olduğu gibi durmuş ilerletilememiştir. Verilen emirler de sonuç getirmemiştir.[48] Buna karşın saat 14.55'te 2'nci Tabur hattından hücum boruları çalınmaya başlamıştır. Saat 15.00'te ise tümenden hücum emri alaya yinelenmiştir. Bu sefer saat 15.20'de düşmanın geri çekilmekte olduğu Tümen Erkân-ı Harbi tarafından iletilerek hücumun devamı istenilmiştir. Gün boyu devam eden muharebelerde cephe hattındaki dalgalanmalara karşın saat 17.00'de tabur komutanları alay komutanına verdiği raporda "Düşman cephemizden tard edildi." demişler ve "Eğer kuvvet olsa denize dökeceğiz." diye ifade edilmiştir.[49]

Gün boyu on tabur ile devam eden taarruzlarda 27'nci, 57'nci ve 72'nci Alayların zayiatı %30-40 düzeyine ulaşmıştır. Muharebe alanı ve örtülmesi gereken hedef arazi çok dardı ve bu hâliyle kendisine özel ve çok kritik bir yapıya sahipti. Buna karşın kıyıya yeni çıkan düşmanın mevzileri çok derin değildi ve ancak diz siperi derinliğine ulaşabilmişti. Diğer yandan engelleme, tahrip ve yardımcı malzeme ile pekiştirilmemişti. Tahkimatı dahi kendi içerisinde bağlantılardan yoksundu. Ancak 19'uncu Tümenin aldığı ihtiyattan 64'üncü Alay 2,5 saat, 33'üncü Alay ise bir gün gecikmişti. Yaşanan bu aksamalar istenilen seviyede başarıyı engellemiştir.[50] Ayrıca ilk üç gün içerisinde geceli-gündüzlü yaşanan muharebeler birlikler nezdinde disiplinin sağlanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede 28 Nisan 1915 günü 3'üncü Kolordu Komutanı Esad Paşa iki maddelik "gayet müstacel" bir emir göndermiştir. Bu emrinde "bugünden itibaren bazı yerlerde tesadüf edilecek sağ ve firari efradın idam cezasıyla tecziye" edilecekleri bildirilirken bunun "serian" yapılması istenmiş ateş hattında vuku bulması durumunda "Firar edenleri zâbitan derhal itlaf edebilir." denilmiştir.[51]

İlk üç gün muharebeleri sonrasında 19'uncu Tümen tarafından 28 Nisan 1915 saat 23.30'da yayınlanan Tümen emri ile Arıburnu bölgesindeki birlikler üç bölüme ayrılmıştır. Buna göre 57'nci Alay 64'üncü Alay, 77'nci Alay 3'üncü Tabur ve 72'nci Alay 3'üncü Tabur ile Sağ Kanat Kolu'nu teşkil etmiştir.[52] Arıburnu hattı birliklerindeki bu yeni tertiplenme sonrası Sağ Kanat Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey 29 Nisan 1915 tarihi itibarıyla kendi hatlarında tertip ve düzeni sağlamak için bağlılarına 11 maddelik bir emir göndermiştir. Bu emirde alayların kendi hatlarını güçlendirmesi, ihtiyatlarını teşkil etmeleri, düşmana hedef teşkil edecek beyaz çadırların kullanılmaması, şehit definlerini hızla yapılması varsa yaralıların da sargı mahallerine sevk edilmesi, fazla tüfeklerin toplattırılması gibi genel idari emirlerin yanı sıra siper yapımı gibi hayati konularda birlikler uyarılmıştır.[53]

48 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-11.
49 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-11a.
50 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, c.V, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s.136-139.
51 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-15a.
52 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-16; 6 Mayıs 1915 tarihi itibarıyla 72'nci Alay 3'üncü Tabur Merkez grubuna bağlanmıştır. ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-1-7.
53 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-18a.

2.3. 1 Mayıs 1915 Taarruzu

1 Mayıs 1915 tarihinde gündüz ve gece devam edecek taarruza karar verilmesinde geçen zamanın düşman yararına işleyeceği ve bu sürede amfibi harekâtını serbestçe geliştirme olanağı bulacağı buna karşın kıyı hattına tam olarak tutunamayan düşmanın harekât alanının sınırlı olması durumu söz konusu idi. Ayrıca düşman birlikleri birçok noktada mahkûm arazide bulunmakta idi. Diğer bir deyişle çok dar bir alana sıkışan Anzak Kolordusu henüz bu nazik durumunda iken kıyıdan sökülebilirdi.

Bu hassasiyetlerin yanı sıra 19'uncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal'in taarruz amacıyla Kemalyeri'ndeki birlik komutanlarına yaptığı konuşmanın son bölümündeki vurgusu "Düşmanı büsbütün kaçırmak için daha fazla düşünmenin gereği yoktur. İçimizde komuta ettiğimiz askerlerimizde Balkan Savaşı utancını görmektense burada ölmeyi istemeyenlerin bulunacağını asla kabul etmem. Eğer öyle olduğunu sezinlerseniz onları derhal kendi ellerimizle kurşuna dizmeliyiz." dikkat çekmiştir.

19'uncu Tümen Komutanlığı harekât planlamasında asıl taarruzu merkez kesiminden yapacaktı. Bu nedenle emrine giren taze kuvvetleri buraya sürerek hazırlıklarına başlamıştır. Buna göre taarruzun ilk hedefi Bombasırtı batısı-Boyun noktası-Merkeztepe hattı olacaktı. Bundan sonraki harekât Haintepe ekseninde geliştirilecek ve düşman kuvvetleri çıkış yerlerine sıkıştırılarak denize dökülecekti. Bu çerçevede gelişen planda 57'nci Alay sağ kanat kolunu teşkil etmiş ve iki taburlu 64'üncü Alay, 72'nci Alay, 77'nci Alay ile konuşlanmıştı.

Kara muharebelerinin ilk gününden itibaren Arıburnu hattında muharebe eden birlikler ciddi zayiatlar vermiştir. Öyle ki 27'nci, 57'nci, 72'nci ve 77'nci Alayların mevcutları yarıdan fazla eksiktir. Diğer yandan 64'üncü ve 33'üncü Alay da ciddi zayiat vermişti. Bu hâliyle 5'inci Tümenin taarruzda kullanılmasına karar verilmişti. Bu birlik 13'üncü, 14'üncü ve 15'inci Alaylardan teşkil edilmiş taze kuvvetlerdi. Buna bir de İstanbul'dan gelen 125'inci Alay dâhil edilmişti.

Taarruz 1 Mayıs 1915 sabahı saat 05.00'te başlamış 15 dakika sonra Merkez ve Sol Kol birlikleri taarruza geçmiştir.[54] Sağ Kol ise Tümen emri ile saat 06.00'da taarruza başlamıştır.[55] Muharebenin ilk saatinde yaşanan belirsizlik sonrasında 57'nci Alay 3'üncü Tabur saat 07.20'de düşman ile temas sağlamaya başlamıştır.[56] İlk temasta 3'üncü Tabur, 9'uncu ve 11'inci Bölükleri ile birinci hatta 12'nci Bölükü ile ikinci hatta bulunmak üzere birinci hatta bulunan bölüklerine yayılma, ikinci hatta bulunanlara ise açılma emri verilmiştir. Ayrıca kendi solunda taarruz eden 14'üncü Alay'ın taarruzunu takviye etmek için 10'uncu ve 12'nci Bölüklere hareket ve tam cephelerine taarruz emri verilmiştir. Bu şartlar altında bölüklerin bir kısmı makineli tüfeğe karşı ateş ederek ilerlemiş hatta de-

54 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, c.V, k.II, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 151-157.
55 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1a.
56 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1.

reyi geçerek tümsek bir mahallin gerisine kadar ulaşmıştır. Bu esnada 14'üncü Alayın tahminen bir bölüğü de aynı hizaya gelerek karşı bayıra ulaşmayı başarmıştır. Ancak devam etmek bundan sonra mümkün görülmemiştir.[57]

Taarruzun devam ettirilebilmesi için Alay Komutanı saat 08.20'de bağlı kıta komutanlarına şu üç soruyu sormuştur; "1. Cepheden taarruz kabil mi? 2. Karşınızda düşman ne kadardır? 3. Mesafe ne kadardır?"[58] İlk yanıt 3'üncü Tabur'dan gelmişti. 3'üncü Tabur sadece 10 dakika sonra verdiği cevabında kesik bir dere nedeniyle cepheden bir taarruzun mümkün olmadığını, gelen keşif raporlarına göre düşman kuvvetinin bir taburdan az ve düşmana olan mesafenin 500 metre kadar olduğunu bildirmiştir. 2'inci Tabur da benzer bir rapor ile kendi hattında "dehşetli bir yar" nedeniyle taarruzun mümkün olmadığını, mesafesinin 800-900 metre olduğunu ve düşmanın kendisini "fevkalade setr" etmesinden mevcut tespitinin yapılamadığını iletmiştir.[59] Diğer birliklerden gelen raporlar da çok farklı olmamıştı. Nitekim 64'üncü Alay 1'inci Tabur "müthiş bir vadi" nedeniyle taarruzun mümkün olmadığını ve 500 metre mesafede bulunduğunu bildirmiştir.

Tümen Komutanlığı saat 13.00'te yayınlamış olduğu emrinde taarruzun devamını istemiştir.[60] Bu esnada istinad ve geri destek sağlamaksızın hücum kademesinden kopan 33'üncü Alay 1'inci Tabur 3'üncü Bölük 12 kişilik bir kuvvet ile "Sahili gören siperlerden birisini işgal etmiştir"[61] İkinci hücum dalgası öğleden sonra da devam etmesine rağmen makineli tüfek ateşi ilerlemeyi önemli ölçüde engellemiştir. Buna karşın taarruz girişimleri devam etmiştir. Öyle ki saat 21.05'te gelen Tümen Komutanlığı emrinde düşmanın sandallara binerek çekilmekte olduğu bildirilmiştir.[62] Sabah erken saatlerde başlayan ve 2 Mayıs gecesi de devam eden taarruzlarda nerede ise 100 ağır makineli tüfeğe karşı girişilen muharebede ağır zayiatlar verilmesine rağmen sonuç alınamamıştır. Ağır kayıpların yaşandığı bu muharebeler, hissedilir şekilde subay ihtiyacını doğurmuştur. 57'nci Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey, 3 Mayıs 1915 tarihinde Tümene yazdığı raporda "Alayımda zabit kalmadı. Bölüklere, takımlara kumanda edecek zâbitan ihtiyac-ı şediddir. Bir çare-i acilenin bulunmasını istirham olunur" şeklinde ifade etmiştir.[63] Bu durum birlikler nezdinde mevcut askerî gücün tespitini zorunlu hâle getirmiştir. Bu amaçla aynı gün tümen tarafından yazılan emirde mevcutların bilgisinin hızla gönderilmesi istenmiştir. Sağ Kanat Kumandalığının cevabi yazısına göre muharebeye iştirak eden subay sayısı 46, asker sayısı ise 3774 kişi idi. Yanı sıra hâli hazırda 23 subay ve 3290 asker bulunmakta ve 14 askerden de haber alınamamıştı.[64]

57 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-1.
58 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-2.
59 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-2a.
60 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-3a.
61 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-3a.
62 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-4.
63 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-10; Subay ihtiyacı 57'nci Alay bağlısı taburlardan da ısrarla ifade edilmiştir. Nitekim 2'nci Tabur komutanı Ata Bey'in 3 Mayıs 1915 tarih ve 11.55 saatli raporunda 1'inci Tabur'da Mülâzım-ı Evvel Fahri, 2'nci Tabur'da Yüzbaşı Kadri Efendi'den başka subay kalmamıştır. ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-10a.
64 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-12.

Subay zayiatının hızla artması üzerine Tümen Komutanlığı 5 Mayıs 1915 tarihindeki emrinde "zabitan noksanını ikmal için çalışılmaktadır." dediği yedinci maddesinde sürecin çözümünü hızlandırmak amacıyla "liyakati görünen takım kumandanlarının nasb ve zabitliğe inhâ olunması ve mülâzım ve yüzbaşıların da bölük ve tabur kumandanı inhâ edilmesi" istenmiştir.[65] Komutanlık bununla da yetinmemiş subay zayiatını azaltmak için aynı gün verdiği emirde muharebe esnasında "ümerâ ve zâbitanın uzaktan görülebilecek alâmetlerinin kaldırılması ve bilhassa küçük rütbeli zâbitana filinta ve çanta verilerek efraddan farksız bulundurulması" istenmiştir.[66] Bu düzenlemeye dair ilk aksaklığa 26 Mayıs 1915 tarihinde yayınlanan tümen emrinde dikkat çekilmiştir. Buna göre subayların rütbelerinin görünmemesinin "şayan-ı arzu olmayan" bazı hâllere sebebiyet verdiği ifade edilerek astların üstlerine karşı "hürmet ve itâatle mükellef oldukları" üstlerin de astlarına "muhabbet ve samimiyet perverde[67] eylemeleri" istenilmiştir.

1-2 Mayıs 1915 tarihinde gündüz ve gece devam eden muharebelerde istenilen sonuç alınamasa da devam eden günlerde taarruz yaklaşımı sürdürülmüştür. 19'uncu Tümen Komutanlığı 4 Mayıs 1915 tarihinde saat 11.25'te Sağ Kanat Komutanlığına Korku Deresi içerisinde düşmanın barındırılmasına "müsaade etmek caiz değildir" yönündeki emri üzerine[68] 57'nci Alay Komutanlığı bağlısı olan kıtalara "Dere İçindeki Düşmanın Tardı Tedabiri" ile bir emir göndermiştir. Bu emirde kast edilen yer Korku Deresi'dir. Emre göre her Tabur, kendi cephesi içinden dere istikametinde her noktayı atışına alabilmelidir. Bu amaçla her birliğin kendi hatlarında bulunan makineli tüfeği susturması önemli görülmüştür. Bu görev topçulara verilmiştir. Diğer yandan Mehmet Çavuş siperine "mestur yol" yapılması sağlanarak 20'nci Alay 3'üncü Tabur hattına bir makineli tüfek yerleştirilip düşman siperleri yan ve arka ateşine alınacaktır. Korku Deresi'nin ateş baskısına alınması için kritik rol 20'nci Alay 3'üncü Tabura verilmiştir.[69]

2.4. 19 Mayıs 1915 Taarruzu

25 Nisan 1915 tarihinde başlayan Çanakkale kara muharebeleri ilk günlerde gerçekleştirilen tüm taarruzlara rağmen cephe hattındaki kimi dalgalanmalara karşın bir sonuç vermemiş ve taraflar tahkimatlarını güçlendirmeye devam etmiştir. Bu durum içerisinde 5 Mayıs 1915 tarihinde Başkomutanlık Vekâleti tarafından taarruz yapılması yönündeki görüşler 5'inci Ordu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı seviyesinden başlamak üzere fikir ayrılıkları ve komuta kademesi arasında güven sarsıcı kimi yazışmaları da meydana çıkarmıştır. Buna karşın Enver Paşa'nın 11 Mayıs 1915 tarihinde Çanakkale muharebe sahasına yaptığı ziyaret ve buna bağlı olarak 13 Mayıs 1915 tarihinde gönderdiği rapor 5'inci Ordu Komutanlığı nezdinde taarruzu zorunlu bir gereklilik olarak algılamaya neden olmuştur. Bu çerçevede önce 17 Mayıs 1915'te saat 13.50'de 5'inci Ordu Komutanlığı taarruz için Kuzey Grubuna, 18 Mayıs 1915 tarihinde Kuzey

65 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-17.
66 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-18.
67 Perverde: besleme, büyütme, yetiştirme.
68 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-15.
69 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-13a.

Grubu 15 numaralı Kolordu emri ile Tümenlere emir vermiştir.[70]Aynı gün 19'uncu Tümen, bağlılarına yayınlamış olduğu emir ile süngü hücumu icra edileceğini açıklamıştır. Bu emre göre 57'inci Alay; 64'üncü Alayın sol kanadını oluşturan Kömürkapı Deresi ile Boyun noktası arasındaki düşmana hücum ederek Kömürkapı Deresi'ne dökecektir. Ayrıca Boyun noktasındaki düşmanın imhası için 5'inci Tümen'e yardımda bulunacaktır. Bu emirle birlikte 57'nci Alay hücum esnasında Korku Deresi'ne inecek Haintepe'den ve bizim hatlarımızdan kaçacak olan düşmanı yakalamak için 30 kişilik bir fedai grubunu Tümen'e göndermiştir.[71]

19 Mayıs 1915 tarihinde gece yarısı saat 03.30'da başlayan süngü hücumu ile düşman sahile kadar sürülmeye çalışılmıştı. Ancak muharebenin ilk saatlerinden itibaren 57'nci Alayın 14'üncü Alay ile olan irtibatsızlığı ve kimi hatlarda siper içerisinden çıkamaması taarruzu bu kanatta ağırlaştırmaya başlamıştı. Bununla birlikte makineli tüfek ateşi ve topçu atışına maruz kalan birliklerin ilerlemesi mümkün olmamıştı. Bu durum içerisinde saat 10.20'de Kolordudan gelen emre istinaden yayınlanan tümen emri ile taarruz durdurulmuş ve 57'inci Alay ile 64'üncü Alayın bulundukları yerde kalmaları istenmiştir. 57'nci Alay Komutanlığı, tabur komutanlıklarına gönderdiği emirde "İleriden bir neferi kaçırtmayacaksınız. Kaçacak efradı bila-merhamet tepeleyeceksiniz" denilmiş bu amaçla her taburda mutlaka birtakım kuvvetin bulundurulması istenilmiştir. Bunun için "asker ya bulunduğu hatta mahv olacak veyahut düşmanı" def etmesi istenilmiştir.[72] Böylece duran taarruz harekâtı ağır zayiat verilmek suretiyle sonuçsuz kalmıştır.

2.5. 31-32 Numaralı Siper Muharebesi (4-5 Haziran 1915)

İngiliz ve Fransız birlikleri Seddülbahir bölgesinde planladıkları Üçüncü Kirte taarruzu öncesinde olası kuvvet kaydırılmasını engellemek, asıl taarruz hattını gizlemek gibi gayeler ile 3 Haziran 1915 tarihinde saat 23.30'da denizden ve karadan başlattıkları şiddetli topçu bombardımanını Arıburnu bölgesinde 16'ncı ve 19'uncu Tümen hatlarında yoğunlaştırmış ve 4 Haziran 1915 saat 03.30'da İngiliz piyadeleri, Türk siperlerini altüst etmiştir. Aldatma niteliğindeki bu taarruz, akşamın geç saatlerinde etkisini göstermiş ve İngilizler, 19'uncu Tümenin 57nci Alay sağ kanadındaki 31 ve 32 numaralı siperlerine girmeyi başarmıştır.[73]Bu durum ilk saatlerde Türk komuta kademesince kesinleştirilemeyen bir durum olmuştur. Nitekim 57'nci Alay komutanı nezdine 3'üncü Taburdan gelen bir nefer siperlere düşmanın girdiğini söylemiştir. Ancak "bir neferin" taburdan kimseye bilgi vermeden doğrudan alay komutanına gelmesi durumu giderek karışık bir hâle sokmaya başlamış Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey, tabur komutanını telefona çağırarak durumu sormuştur. Ancak tabur komutanından gelen yanıt "katiyen yalan" olduğu yönünde idi. Saat 00.30'da 27'nci,

70 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, c.V, k.II, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s.191-195.
71 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-16a.
72 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-17a, 18, 18a, 19a, 20, 20a.
73 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, c.V, k.III, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s.54.

Alay Komutanı ile irtibat tesis edilmiş ve Alay Komutanı Şefik Bey, 31 numaralı siperin kısmen askerimiz tarafından boş bırakıldığını söylemişti. Ancak aynı saatte 3'üncü Tabur Komutanı hâlâ "Yalandır, bir şey yoktur" diye cevap vermişti. Saat 01.00 olduğunda ateş devam ediyordu. Bunun üzerine 57'nci Alay önce 27'nci Alay Komutanı ardından yeniden 3'üncü Tabur Komutanı ile irtibat sağlamıştı. Bu sefer 3'üncü Tabur Komutanlığı "Kati olarak bir fikir dermeyan edemedi tahkik ediyorum." demişti. Bunun üzerine durumu tahkik etmek için 57'nci Alaydan üç asker gönderilmiş ve gönderilen askerler şehit olmuştu. 3'üncü Tabur Komutanına ihtiyat yollarını açarak "şiddetli hücum" emri verilmişti. Ancak sipere yaklaşanın şehit edilmesi üzerine 27'nci Alay nezdindeki girişimler de ilk anda sonuç vermemişti. 57'nci ve 27'nci Alayın ortak olarak da yürüttükleri girişimler sonuçsuz kalmış ve saat 4'e yaklaştığında 31 ve 32 numaralı siperlerin düşman elinde olduğu tamamen anlaşılmıştı.[74]Bunun üzerine 27'nci Alay tarafından oluşturulan el bombalı "fedai" askerleri ile 31 numaralı sipere taarruz edilmiştir. Saat 06.30'a geldiğinde 27'nci Alayın 31 numaralı siper ile birlikte dört mangalık cepheyi işgal ettiği haberi gelmişti. Tümen Komutanlığından da saat 07.30'da 57'nci Alayın benzer bir taarruzu tertip etmesi emri gelmişti. Gerçekleştirilen taarruz ile 32 numaralı siper ele geçirilmiştir.[75] Bu muharebeler esnasında 57'nci Alay 2'nci Tabur, 125 sandık cephane harcamıştır. Bu durum 19'uncu Tümen Komutanlığının dikkatini çekmiş ve 10 Haziran 1915 tarihli yazısında gösterilen miktarda "sehv mi var." diye sorma ihtiyacı duymuştur.[76] 2'nci Tabur Komutanlığı, cevabında geçen hadiseleri açıklamış ve "düşmanın işgal etmiş olduğu siperin tahliyesi sarf olunan 125 sandık cephane def ve tard edildiği" ifade edilmiştir.[77] Ancak 4/5 Haziran 1915 gecesi yaşananlara dair detaylar ortaya çıktıkça benzer olayların yaşanmaması için emir-komuta zinciri disiplinin ihmaline dair ağır eleştirilerde bulunmuştur. 5 Haziran 1915 tarihinde yayımlanan alay emrinde düşmanın 4/5 Haziran 1915 gecesi 57'nci Alay siperlerinin üzerine kadar çıktığı ve askerlerin "gafil bulunmasından" istifade edildiğine değinilmiştir. Devamında buradan aldığı bombalar ile burada bulunan askerleri firar etmeye mecbur etmiştir. Bu duruma dair alay komutanı "Düşmanı kendi tepesi üzerine bindirecek kadar gafil olan bir asker, katiyen insanım diye dünyada yaşamamalıdır." demiştir.[78]

Bunun üzerine bir gün sonra nöbet usullerini de açıklayan tümen emri alınmıştır. Bu emirde siper nöbetçilerinin gündüz her manga cephesinde iki asker, gece yarım manga ile düşmanı gözetlemesi ve "pek ziyade müteyakkız" bir şekilde siper içinde silah elinde olarak ve "katiyen" uyumadan beklemesi istenilmiştir. İhtiyatta bekleyen askerlerin silah ve cephanesi yanında olmak şartı ile gündüzleri uyuyabileceği gece ise ancak yarısının uyuması talep edilmiştir. Makineli tüfek birliklerinin ise gece dahi ateşe hazır bulunması emredilmiştir.[79]

74 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-5a.
75 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-17.
76 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-14.
77 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-14a.
78 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-2a.
79 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-4.

57'nci Alay, kara muharebelerindeki ağır zayiatları üzerine birliğin takviyesini zorunlu olarak görmeye başlamıştı. Bu amaçla Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey Tümen Komutanlığına 13 Temmuz 1915 tarihinde bir yazı göndermiştir. Yazısında 25 Nisan 1915 tarihinden beri "ateş karşısında bitap bir hâle gelmiş olan alayın" tutmuş olduğu hattın en az iki alay ile tutulması gerektiği bu nedenle takviye kıtaata ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.[80] Ancak yanıt alayın beklediği gibi olmamıştı. 57'nci Alay'ın, takviye edilme ve değiştirilme talebine 19'uncu Tümen Komutanlığı 14 Temmuz 1915 tarihinde verdiği cevapta "her alay bir aile ve alayın elinde bulundurduğu siperler o ailenin yurdu olup bu yurdun bir nefer kalıncaya kadar muhafazası el'an ailesinin vazifesi olduğu" bildirilmiştir.[81]

2.6. Kanlısırt Muharebesi (6-10 Ağustos 1915)

Çanakkale kara muharebeleri 25 Nisan 1915 gününden 6 Ağustos 1915 tarihine kadar değişik evrelerden geçmiştir. Ancak bu süre taraflar nezdinde nihai bir sonuç getirmemiştir. Bunun üzerine çıkarma yapan kuvvetler 6 Ağustos 1915 tarihi itibarıyla ile Anafarta-Conkbayırı hattında yeni bir taarruz dalgası başlatmıştır. Bu harekâtı örtmek için de eş zamanlı olarak Kanlısırt hattına bir taarruz düzenlenmiştir.

İngilizler, 6 Ağustos 1915 günü birisi Kırmızısırt'ta 125'inci Alay bölgesinde, birisi Kanlısırt'ta 47'nci Alay bölgesinde Türk siperlerine önemsenecek herhangi bir zayiat oluşturmayan iki lağım patlatmıştı. Saat 15.00'te de şiddeti giderek artan gemi top atışlarını Kanlısırt mevzilerine yönlendirmişti. Bu atışlar saat 16.30'a geldiğinde iyice yoğunlaşmıştı. Bu hatlardaki siperlerde bomba ve şarapnel atışlarından korunmak için üst kısımları kalaslar ile kapatılmıştı. Ancak yoğunluğu her dakika artan bombardımanda bu örtü çökmüş, mazgallar kapanmıştı. Altında kalan askerlerin çoğu şehit olmuş veya yaralanmıştı.[82] Bu hâliyle başlayan muharebelerde 57'inci Alay Komutanlığı saat 13.30 itibarıyla 2'nci Tabur Komutanlığından kendi mıntıkasına yoğunlaşan obüs atışına istinaden "Merkeztepe'ye düşmanın bir taarruz teşebbüsünde bulunacağını zannediyorum." yönünde rapor almış ve aynı anda durumu 19'uncu Tümen komutanlığına bildirmiştir.[83] 1'inci Avustralya Tugayı, saat 17.30'da topçu ateşlerinin geriye kaydırılması üzerine taarruz derinliğine kademelendirilmiş dört dalga hâlinde taarruza başlamıştır. Bunun üzerine 57'nci Alay, tümenden gelen emir üzerine saat 18.00'dan biraz önce 1'inci Taburunu Kanlısırt'taki askeri takviye etmek için Kırmızısırt'a yanaştırmıştır.[84] Bir yandan da Merkeztepe'deki 47 ve 48 numaralı siperlere düşen obüsler önemli tahribat yaratmaya başlamıştır.[85] Bu gelişmeler içerisinde saat 19.45'te 19'uncu Tümen tarafından Merkeztepe'ye hücum emri verilmiştir.[86] Ayrıca düşman 72'nci Alay mıntıkasında dört lağım patlatmıştır.[87]

80 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-16a.
81 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-19.
82 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, c.V, k.III, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s.311-312.
83 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-11a.
84 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-12a.
85 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-12.
86 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-13.
87 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-13.

19'uncu Tümen tarafından saat 20.10'da Merkeztepe hattının topçu desteğine alındığı bu hâliyle hücuma kalkma emri verilmiştir. Böylece 57'nci Alay, 1'inci Taburu ile Kanlısırt'ta, 3'üncü Taburu ile Merkeztepe'de muharebeye tutuşmuştur.[88] Düşmanın şiddetli ateşi saat 21.30 itibarıyla 57'nci Alayın taarruzunu zorlaştırmaya başlamıştır. Bunun üzerine saat 22.00'de 19'uncu Tümenden taarruzdan kaçınılarak "vaziyet-i asliyenizi muhafaza ediniz." emri gelmiştir.[89] Devam eden bombardıman 48 numaralı siper hattında önemli tahribat yaratmış ve atış altında tamir olamadığı gibi şehit ve yaralılar da kaldırılamamıştır.[90]Bir yanıyla da Conkbayırı hattına ilerleyen düşman için 19'uncu Tümenden 7 Ağustos 1915 günü saat 06.30'da 57'nci Alay'a yedi maddelik tümen emri gönderilmiştir. Buna göre 18'inci Alay, 27'nci Alay ve 57'nci Alay'ın teyakkuz halinde bulunması istenilmiştir.[91]

57'nci Alay mıntıkası, 7-10 Ağustos 1915 tarihlerinde devam eden obüs atışları ile geçmiş, Kanlısırt hattını takviye etmiş, düşmanın taarruz denemeleri "akim bırakılmış", lağım faaliyetleri devam etmiştir.[92] Mustafa Kemal'in 8 Ağustos 1915 tarihinde Anafartalar Grup Kumandanlığına atanması nedeniyle 9 Ağustos 1915 tarihi itibarıyla 19'uncu Tümen Komutanlığına 27'nci Alay Komutanı Yarbay Şefik Aker atanmıştır.[93]

6 Ağustos 1915 tarihinden beri devam eden muharebeler 57'nci Alaya önemli derecede zayiat verdirmiştir. Bu durum 9 Ağustos 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Komutanlığına yazdığı raporda geniş yer bulmuştur. Buna göre 1'inci Tabur Kanlısırt'ta ateş tesiri ile "külli zayiat vererek perişan hâlde avdet etmiştir", 2'nci Tabur 10 gündür siperlerde olup son dört gün de Bombasırttı'ndaki ateş tesiri nedeniyle geriye alınmak durumunda kalınmıştır. Daha da önemlisi raporda dikkat çeken "Bu asker tekrar siperlere girecek hâlde değildir." ifadeleri olmuştur.[94]

Kanlısırt Muharebesi'nin zayiatı Türk tarafı için ağır olmuştur. 47'nci Alay Komutanı Binbaşı Tevfik Bey ile 15'inci Alay Komutanı Yarbay İbrahim Şükrü Bey de dâhil olmak üzere 6-10 Ağustos 1915 tarihleri arasında 1.520'si şehit, 4.750'si yaralı, 760'sı kayıp ve 134'ü esir olmak üzere zayiat miktarı 7.000'i geçmiştir.[95]

2.7. 19 Kasım 1915 Bomba Baskını

Ağustos ayı muharebelerinin de sonuçsuz kalması ile eylül ayından itibaren durağan bir süreç ortaya çıkmıştır. Bu şartlar altında taraflar arası bomba baskınları önem kazanmaya başlamıştır. 19'uncu Tümen Komutanlığı, 18 Kasım 1915 günü saat 20.00'de 57'nci Alay Komutanlığına gönderdiği emirde 19 Ka-

88 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-13a.
89 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-14.
90 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-14.
91 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-16a.
92 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-17, 18, 19, 20, 21a.
93 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-22.
94 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-23a.
95 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, c.V, k.III, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012, s.318.

sım 1915 günü şafak zamanı Bombasırtı'ndan bir baskın yapılmasını istemiştir. Buna göre 24, 31, 32, 33 ve 34 numaralı siper karşısındaki düşman mevzilerine şiddetli bir baskın yapılacaktır. Bu baskında 72'nci Alay 100 ve 57'nci Alay 400 bomba kullanacaktır. Baskının hemen ardından düşmanın siperlerini tamir ile uğraşmasına izin verilmeden işgal edilecektir.[96] Buna göre 57'nci Alay 19 Kasım 1915 günü saat 6.00'da 31, 32, 33 ve 34 numaralı siperlere bomba atışına başlamıştır. Atılan bombalardan bir kısmı düşman siperlerinin içinde ve bir kısmı da önüne düşerek tel kafeslerini tahrip etmiştir. Ancak bu esnada makineli tüfek mevzisine düşen bombaların bir tesiri olmadığı görülmüştür. Bu atışlara düşman da aynı şiddet ile karşılık vermiş ve ilk anda 32 numaralı siperin solundaki ara siperi yıkmıştır. Baskın için ayrılan tüm bombalar kullanılmıştır. Bu baskında bomba ateşinden altı yaralı ve bir şehit verilmiştir.[97] Bu tarihten sonra 57'nci Alay mıntıkasında dikkate değer önemli bir muharebe yaşanmamıştır. Çatışmalar daha çok el bombası ve topçu baskınları ya da lağım patlatma şeklinde devam etmiştir.

3. Savunma Amaçlı Yapılan Çalışmalar

3.1. Gece Baskınlarına Karşı Alınan Önlemler

Kara muharebelerinin siper savaşlarına dönüşmesiyle birlikte kıtalar için önemli tehditlerin başında gece baskınları gelmeye başlamıştı. Bu duruma önlem olması amacıyla 30 Mayıs 1915 tarihinde gece baskınlara karşı 24 saat esasına dayanan hazır kıta uygulaması başlatılmıştır. Bu kapsamda uygulamanın ilk günü 57'nci Alay 1'inci Tabur görevlendirilmiş ve görevlendirilen birliklerden her dakika harekete hazır bulunmaları istenilmiştir. Bu görevlendirme dâhilinde bölüklerin toplu bulunması, askerin yağmurluklarının dürülmüş ve cephaneleri üzerinde emir verildiğinde silah başı yapacak durumda olmaları emredilmiştir. Başlarında bulunan subaylarının ise her ne olursa olsun yerlerinden ayrılmamaları ve hazır kıta görevine geldiklerinde bunu alay komutanlığına bildirmeleri talep edilmiştir.[98]

Gece baskınlarında önemli tehditlerden biri de haberleşmenin kesilmesi idi. 57'nci Alay Komutanlığı 12 Ağustos 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Komutanlığına gönderdiği raporda bu duruma "çare olmak üzere " alayınca alınan tedbirleri sıralamıştır. Buna göre düşman hangi taburun üzerine taarruz ederse "tenvir tabancasıyla o tabur" yeşil renkli fişek, ateş baskını yapılması durumunda baskının yapıldığı bölgeden kırmızı işaret fişeği, taburların keşif yapması durumunda beyaz renkli fişek atılacaktır. Bu tedbirler tüm tabur komutanlıklarına da iletilmiştir.[99]

Baskından kaçınmak amacıyla alınan tedbirlerden bir tanesi de zilli tarassut mevkilerinin oluşturulması idi. Bu amaçla 7 Eylül 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Komutanlığından gönderilen emir ile tarassud aynalarının bulunduğu

96 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-9a.
97 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-10.
98 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-17a,18.
99 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-26.

yerlerin çalı ve toprak ile kapatılarak saklanılması ve bu yerlere "zilli tarassut noktası" denilmesi önerilmiştir. Buna göre bu noktalarda nöbetçiler saatte bir değişmek üzere birer tarassud müfrezesi görevlendirilmiştir. Bu müfrezede görev alacak askerlerin "zeki ve vazifeyi mühimseyecek" olanlar arasından seçilmesi istenilmiştir. Gözetleme noktalarında düşmanın dikkat çeken bir hareketi görüldüğünde ateş hattında bulunan takım ve bölükler zil çalınarak uyarılması planlanmıştır. Oluşturulacak bu uyarı sisteminin avcı hatlarına kadar yerleştirilmesi düşünülmüştür. Buna göre avcı siperindeki takım zabitlerinin bulunduğu noktaya bir zil yerleştirilmiş ve bu ziller tel ile "zilli tarassud noktasına" bağlanmıştır. "Avcı hattını teyakkuza davet etmek" için tel vasıtasıyla 3-5 saniye zil çalınması ara verilip yeniden 3-5 saniye çalınması istenmiştir. Ancak düşman ateş etmek üzere ise zilin hiç aralıksız olarakta ki ateş başlayana kadar- çalınması gerekmektedir. Bu sesi duyan kıtalar da hemen ateş hattına sokulacaktır.[100] Tüm askerlere bu yeni uyarı sisteminin öğretilmesine büyük özen gösterildiği gibi diğer gözetleme askerlerinin "zilli tarassud noktasının" tesis edilmesine güvenerek gözetleme işlerini aksatmamaları istenilmiştir.[101]

3.2. Denizaltı Gözetleme Çalışmaları

Denizaltı tehdidi, Çanakkale Boğaz muharebelerinin ilk anından itibaren kendisini hissettirmiştir. Bu nedenle gözetleme faaliyetleri karadan birliklerce de yürütülmüştür.

1 Nisan 1915 tarihinde 19'uncu Tümenden alınan emir gereğince Çamburnu ile Bigalı Kalesi arasındaki sahil kesiminde denizaltı gözetleme faaliyeti icra etmeye başlanmıştır. Buna göre Çamburnu'nda 57'nci Alay ordugâh dışındaki nöbetçileri, Kakmadağ sahilinde 72'nci Alay tarafından ikame edilecek postalar, Bigalı Kalesi sahilinde cephane kolunun çıkaracağı posta, Bigalı'nın kuzeydoğu kesiminde Akbaş Tekkesi'nden itibaren Gelibolu Jandarma birlikleri mârifetiyle gözetleme yapılmıştır.[102] Bu gözetlemelerde Osmanlı denizaltılarının ayrılabilmesi için de önlem alınmıştır. Bu kapsamda denizaltıların "eşkâli hakkında" 3 Haziran 1915 tarihinde birliklerimiz uyarılmıştır. Emre göre "kendi" denizaltılarımızdan büyük olan boz renktedir. "Ufkî olan satıhları siyahtır." ve ön tarafında beyaz büyük numarası vardır ve kulesinin her iki tarafında demir haç mevcuttur. Küçük denizaltı siyaha boyanmış, kulesi boz renkte olup demir haçı ile önünde numarası yoktur. Ayrıca denizaltıların kulesinde ya da kule gerisinde Osmanlı bayrağı bulunmasına karşın yırtılmış ya da görülmeme ihtimali bulunduğu bildirilmiştir.[103]

100 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-22a.
101 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-23.
102 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-14a.
103 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-22.

3.3. Uçak Saldırılarına Karşı Alınan Önlemler

Kara muharebeleri sürecinde birlikler için önemli tehdit unsurlarından biri de uçaklar olmuştur. Uçak saldırılarına karşı birlikler tekrar eden birçok emir ile uyarılmıştır. Diğer yandan kendi uçaklarımızın ayrılabilmesi ve dost ateşine maruz kalmaması için azami özen gösterilmiştir. Bu kapsamda 22 Mayıs 1915 tarihinde hava hareketliliğinin artmasına da bağlı olarak kendi uçaklarımızı vurma ihtimalini ortadan kaldırmak için 19'uncu Tümen Komutanlığı tarafından bir emir yayınlanmıştır. Buna göre "bizim tayyaremizle düşman tayyarelerini tefrik için" uçaklarımızın iki satıhlı olduğu, alt ve üst satıhları kanatları altında "alâmet-i farikaları" olan siyah haç işareti bulunduğu ve kara uçağı olduğu için altında tekerleklerinin bulunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca askerlerin haç işaretini ayırabilmeleri için "haç işareti iskambil kâğıtlarında sinek şekline benzemektedir" denilmiştir.[104] Buna karşın uçakların tam olarak ayrılamaması ve "kendi tayyarelerimize endaht edildiği vâki" olması nedeniyle 26 Mayıs 1915 tarihli Tümen emri ile kendi uçaklarımıza dair tanım yinelenmiş ve düşman uçakları için "Kanatlarında bazısında siyah bir toparlak görünür ve altında küçük sandallar görünür." eklemesi yapılarak atış öncesi subayların gözetlemesinin dikkate alınması istenilmiştir.[105]Buna ilave olarak uçaklarımızın görev zamanı ve yerleri birliklere gönderilmeye başlamıştır. Bu çerçevede 31 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen tümen emrinde "bir tayyaremiz bu sabah Limni ve İmroz Adalarına gidip gelecek" bilgisi ile birlikte "bir yanlışlığa meydan verilmemesi" istenilmiştir.[106]Benzer şekilde 5 Temmuz 1915 tarihinde tarafımızdan gerçekleştirilen uçuş bilgisi tüm birliklere verilmiş Öğleden sonra saat 4'te uçacaktır." denilerek o zamana kadar uçanların düşman uçağı olduğu iletilmiştir.[107]

Temmuz ayı itibarıyla Arıburnu bölgesinde düşman uçaklarının etkinliği artmaya başlamıştır. 19 Temmuz 1915 tarihinde öğleden sonra Edirne Sırtı üzerine düşman uçaklarından atılan bomba nedeniyle cebel topçu takımından beş hayvan telef olurken 10 hayvan da yaralanmıştır.[108] Bu sefer 22 Temmuz 1915 tarihinde saat 18.20'de düşman uçağı Adana Bayırı'nın arkasına bomba atmıştır. Alay karargâhı üzerine yaklaşınca piyade ateşiyle tehdit edilerek uzaklaştırılmıştır.[109]

Başkomutanlık Vekâletinin emri ile kasım ayında Osmanlı uçaklarında yapılan değişikliğe dair öncesinde birlikler uyarılmıştır. 21 Kasım 1915 tarihindeki Osmanlı ordusuna mensup uçakların altında ve dümen kısmında bulunan siyah artı (haç) işaretlerinin doldurularak yakında siyah dört parçalı bir hale getirileceği bu nedenle bu uçaklara ateş edilmemesi istenilmiştir.[110]

104 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-1.
105 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-1-10.
106 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-19.
107 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-3a.
108 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-1a.
109 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-3.
110 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-11.

3.4. Düşman Hilelerine Karşı Tedbirler

Tarafların siper savaşları ile birbirlerine yaklaşmaya başlamaları muharebenin seyrinde yeni yönelimleri de ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birisi de "düşman hileleri" konusu olmuştur. 29-30 Nisan 1915 gecesi yayınlanan Tümen emrinde düşmanın Türk topçu atışından kaçınmak için "bayrak sallamak hilekârlığında bulunduğu" bu gibi bir durum ile karşılaşıldığında piyadenin durmadan üzerine atılması istenilmiştir.[111]Haziran ayında ise kıyafetler ile "aldatmaya" dikkat çekilmiştir. Bunun için düşmanın askerlerimizi aldatmak amacıyla kıyafetlerimizi giydiği görülmüştür. Buna dair 1 Haziran 1915 tarihinde gönderilen emirde 6'ncı Tümenin lağım aracılığıyla elde ettiği bölgede iki düşman askerinden birisinin "Laz diğeri Türk kıyafetinde görünerek" aldatmaya çalışmıştır. Bu durum ile birlikte düşmanın bayrak sallama hilesine de dikkat çekilmiştir.[112] Diğer yöntemleri ise 20 Ekim 1915 tarihinde 19'uncu Tümen tarafından birliklere gönderilen emirde şöyle sıralanmıştır: beyanname atma, mendil ve işaret sallama, bağırma, silahsız meydana çıkarak durma, gezinme, siperlerimize eşya atmasının "yegâne maksadı" bizi aldatmak ve gafil avlamak olarak görülmüştür. Bunun için de bunu gören her birliğin ateşle mukabele etmesi emredilmiştir.[113]

4. Siper Yapım Faaliyetleri ve Düşmandan İğtinam

4.1. Siper Yapım Faaliyetleri

Kara muharebelerinin ilk üç günü sonucunda oluşan hatlar ve karşılıklı devam eden sonuçsuz taarruzlar siper muharebelerini zorunlu kılmıştır. Her iki taraf önce savunma amaçlı siper tahkîmatını güçlendirmiştir. Zaman içerisinde siperler taarruz için de işlevlendirilmeye başlamıştır. Bu amaç ile 57'nci Alay da siper yapımına azami özen göstermiş alay komutanı seviyesinde teftiş ve denetlemelerde bulunmuştur. 15 Mayıs 1915 tarihinde Hüseyin Avni Bey, siper yapımına dair kıtaları teftiş etmiştir. Buna istinaden bağlı kıta kumandanlarına gönderdiği emirde siperlerin genellikle "fenn-i idaresinde" yapılmadığı, gayri muntazam olduğu ve derinliklerinin yeterli bulunmadığını ifade etmiştir. Benzer durumun ikinci hat siperlerinde de devam ettiğini ekleyerek "bunların bu suretle terki cinayettir" diye eklemiştir.[114]

Siper yapımındaki eksiklikler ilerleyen günlerde de devam etmiştir. Buna göre 16 Mayıs 1915 tarihinde Sağ Kanat Komutanlığından gönderilen raporda durumun çok da iyi olmadığı görülmektedir. Öyle ki en ileri hatta olmasına rağmen 20'nci Alay 3'üncü Tabur avcı siper yükseklikleri uygun değildir. Bununla birlikte dirsek kademeleri ve mazgalları yoktur. Kum torbaları olmadığı için de bazı mahaller ağaç dallarıyla maskelenmek zorunda kalmıştır. Bağlantı yolları derinleştirilmemiştir. 64'üncü Alay 3'üncü Tabur hattında ise kimi yerlerde derinlik istenilen seviyeye ulaşmıştır. Buna karşın piyade kademeleri kum torbaları az olduğu için siperler üzerine bir sıra olarak dizilmiş bir hâlde bazı siperlerde de cephane sandıkları doldurulup birbirine bitişik olarak koyularak

111 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-19.
112 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-20a.
113 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H12-1-19a.
114 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-3a.

tekrar üzerine kum toprak örtülmüştür. Ayrıca kimi yerlerde boy hizası yüksek olarak yapıldığı için askerin gözetlemesine engel olmaktadır. 57'nci Alay 3'üncü Tabur hattında ise siperler kimi yerlerde muntazam kimi yerlerde ise istenildiği gibi yapılmamıştır. Bu hâliyle raporun devamındaki bilgiler de bize Sağ Kanat Komutanlığı bölgesinde istenilen seviyede siper yapımının olmadığını göstermektedir.[115]

57'nci Alay'ın 25 Mayıs 1915 tarihli emri ile siper yapımı için tabur komutanlıklarına istihkâm müfrezesinden "münasip miktar nefer" gönderilmiştir. Ancak bu gelecek askerlerin istinat mahallerini, ara yolları ve abdesthaneleri tarif edildiği haliyle "göstermek" için geldiği vurgulanmıştır. Yoksa "kendileri işleyip tabur efradı seyirci bakacak değildir." hatırlatması yapılmıştır.[116] Siper yapımı esnasında belgelerde sahra tahkimatı hakkında yayınlanan esere atıf yapılarak buna uygunluğu istenilmiştir.[117]

Muharebe sahası içerisindeki siper yapımına dair olan önem kara muharebelerinin başlamasından itibaren her geçen gün artmıştır. İlk anda yapılan siperlerin uygunluğu tartışılmış, düzenlenmesi yönünde istihkâm birlikleri marifetiyle çalışmalar yapılmıştır. Tüm bunlara karşın kapsayıcı ve bütünlük arz edecek bir çalışmaya dair ilk adım 29 Mayıs 1915 tarihinde atılmıştır. Bu tarihte yayımlanan "Tahkîmat Hakkında Tâlîmat" ile siperlerin yapım amacı, biçimi, numaralandırılması gibi birçok konuya açıklık getirilmiştir. Buna göre siperlerin sadece savunmak amacıyla değil aynı zamanda taarruz etmek için de yapıldığı ve bu nedenle "düşmanı ezecek" hâle getirilmesine özen gösterilmesi istenilmiştir. Bunun sağlanabilmesi için siper içinden hızlı çıkmayı sağlayacak tedbirlerin gerekliliği hatırlatılmıştır. Bu durum râh-ı mestûrlar için de istenilmiş ve arazi üzerine çıkmak için "huruç tertibatına" dikkat çekilmiştir. Siperlerin numaralandırılması için sağdan itibaren başlanılması emredilmiştir. Buna göre 45'inci Alay 3'üncü Tabur siperleri için 1-8, 72'nci Alay için 9-12, 64'üncü Alay için 13-20, 27'nci Alay için 20-30 arasındaki numaralar kullanılacaktır. Ayrıca verilen tüm numaraların kullanılmayarak ileride yapılacak siperlerin dikkate alınması istenilmiştir. Tüm numaralandırma işi bittiğinde bir kroki yapılarak kullanımda birliğin sağlanmasına özen gösterilmesine önem verilmiştir. Bununla birlikte "mühim bir vakaya sahne olmuş" siperlere uygun isimlerin verilmesi-Mehmet Çavuş gibi bildirilmiştir. Düşman siperlerinin isimlendirilmesinde ise kendi siperlerimizin karşısına denk gelen hatlara harf verilmesi kabul edilmiştir. 27'nci Alay karşısındakiler için a-b-c, 64'üncü Alay için h-e, 57'nci Alay için r-s-ş harfleri verilmiştir. Bunların yetersiz kalması durumunda aralarda bulunan noktalı harflerin kullanılması emredilmiştir. Tüm bu sayılanlar dâhilinde yapılan düzenlemeyi gösteren krokinin 31 Mayıs 1915 tarihinde tümene gönderilmesi talep edilmiştir.[118]

115 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-7a.
116 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-8.
117 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-13-14.
118 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-17.

31 ve 32 numaralı siperlerin 4-5 Haziran 1915 tarihinde düşman tarafından ele geçirilmesi ve bu durumun cephe hattında yarattığı tehdit "Nazar-ı dikkati buraya celp etmişti." Bunun üzerine 57'nci Alay Komutanı bizzat siperleri dolaşmış ve tespitlerini 8 Haziran 1915 tarihinde 19'uncu Tümen Komutanlığına yazmıştır. Rapora göre; bu siperlerin "Siper denilecek bir yerini görmemişti." ve "birtakım adi hendeklerle" yapıldığını ifade etmişti. Üstündeki örtülerin "bir takım adi kum torbalarına" istinat ettirildiğini ayrıca ileri hatta bu kadar özensiz olan siperlerin "efradı deste deste mahvettirmekten başka" faydasının olmadığına dikkat çekmiştir. Çözüm olarak da gayet cesur, gözü pek subaylar aracılığı ile istihkâmın gereklerince onarılıp düzeltilmesi zorunlu görülmüştür.[119]

Siper yapımına dair Alay Komutanlığı nezdindeki hassasiyet emirlere yansıdığı hâliyle sürekli olarak kendisini hissettirmiştir. 22 Haziran 1915 tarihinde 57'nci Alay Komutanının tabur komutanlıkları nezdinde gönderdiği emirde daha önce gönderilen tümen emri ile siper yapımının ihtiyatta bulunan askerlerin korunması için de olması gerektiği hatırlatılarak yapılmaması tenkit edilmiştir. Bu durum "o tarihten beri hiçbir taburca bu hususta ciddi bir adım atılmadığı" ifade edilmiştir. "Acaba bir bomba gelip de bir iki takım askeri birden alıp götürse bölük zâbitanı, taburlar kumandanları bundan müteessir olmayacaklar mı?" diyerek sorumluluklarının olası sonuçları hatırlatılmaya çalışılmıştır. Askerin içinde bulunduğu şartlar için "Zavallı askerin bu hâline acınmaz mı?" ifadelerine yer verilen raporda tüm bunlara istinaden sorumluluklarını yerine getirmeyenler için "hain millet sıfatı ile itham" edileceğine yer verilmiştir.[120]

57'nci Alay siperlerine 2 Temmuz 1915 tarihinde "yarım kıyyelik şişeler derununda gaz yağı" atılarak sonrasında yapılacak bombardımanda siper hatlarının yanması sağlanmak istenmiştir.[121] Bunun üzerine alay komutanlığı siper hatlarına yakın fıçı ve tenekelerde su bulundurulmasını istemiş[122] bu gibi bir saldırı durumunda önce toprak atılması devamında su ile söndürülmeye çalışılması istenilmiştir.[123] Ancak bu durum, ilerleyen tarihlerde de devam etmiştir. 7 Temmuz 1915 tarihinde düşman önce lağım patlatmış sonra da 32 numaralı sipere attığı gazlı şişe ve bombalar ile yakmıştır. Her ne kadar söndürülmeye çalışılsa da bir yandan makineli tüfek ateşine bir yandan da yanıcı şişe atılmaya devam edildiği için 7 Temmuz saat 18.00 civarında başlayan yangın 8 Temmuz sabaha karşı 04.30'da ancak söndürülebilmiştir. Bu arada yangını fırsat bilen düşmanın iki defa yaptığı ateş baskını da sonuçsuz kalmıştır.[124]

Siper hatlarında bomba atışlarından korunmak için tel kafesler çekilmeye başlamıştır. Bu amaçla 16 Temmuz 1915 tarihinde 31 ve 32 numaralı siperlere

119 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-12.
120 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-6a.
121 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-23a.
122 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-24.
123 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-24.
124 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-11.

iki tel kafes çekilmesine karar verilmiştir.[125] Bu tel kafeslerden 31 numaralı sipere koyulan iki tel kafes 17 Temmuz 1915 günü düşmanın attığı mermiler ile çerçevesi kırılarak düşmüştür.[126] Aynı gün gece yarısı bombalardan korunmak için boş cephane sandıklarından mazgallar vücuda getirilmiş ise de piyade ve makineli tüfek ateşleri ile parçalanmıştır.[127]

Siper yapım sürecinde ihtiyaç duyulan istihkâm malzemesinin teminde kimi dönemlerde önemli sorunlar yaşanmıştır. Nitekim 3 Ağustos 1915 tarihinde 57'nci Alay Komutanlığından 19'uncu Tümen Komutanlığına gönderilen yazıda kendi siper hatlarını Kolordu İstihkâm Tabur Komutanı'nın teftiş ettiği ve bu esnada "ihtiyacı tasdik" ettiğini belirtmiştir. Ayrıca istihkâm birliği tarafından her alaya ihtiyaç duyulan malzemelerin gönderileceği söylenmiş iken tümenden benzer desteğin gelmediği yönünde sitemde bulunmuştur. Ve bu duruma dair devamında "Eğer acır iseniz o başka, inanmazsanız buraya gelip tetkik ediniz." ifadelerine yer verilmiştir.[128]

4.1. Düşmandan İğtinam

Çanakkale kara muharebelerinin kısa süre içerisinde siper muharebelerine dönüşmesi ve tarafların 8-10 metreye kadar yaklaşma silah ve mühimmat için yeni bir kaynağı -düşmandan iğtinam[129]- ortaya çıkarmıştır. Bunun için birliklerde ganâim müfrezeleri dahi kurulmuştur. Ayrıca düşmandan iğtinam edilen silah ve mühimmatlar için askerler ödüllendirilerek teşvik edilmeye çalışılmıştır. 57'nci Alay da bu kapsamda kendi sorumluluk sahası içerisinde düşmandan ele geçirdiği teçhizat ve malzemeleri cephe gerisine göndermiştir.

19'uncu Tümen Komutanlığının 29 Nisan 1915 tarihli emri ile yaralı ve şehitlerin silah ve teçhizatları toplattırılarak Bigalı Köyü ile Bigalı Kışlası'nda yer alan kolordu emrindeki ambarlarda toplanmaya başlamıştır.[130] Bu çerçevede 57'nci Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey 29-30 Nisan 1915 tarihinde, İngiliz subayından elde ettiği mektup ve haritaları Tümen Komutanlığına göndermiştir.[131] Aynı gün 57'nci Alay tarafından düşmandan iğtinam edilen bir makineli tüfek Bigalı'ya gönderilmiştir.[132] Benzer şekilde 1-2 Mayıs 1915 günü devam eden muharebelerde düşmandan ele geçirilen iki makineli tüfek,[133] 4 Mayıs 1915 tarihinde 200 kadar tüfek,[134] 9 Mayıs 1915 tarihinde 196 tüfek ve 46 kasatura,[135] Bigalı silah ambarına gönderilmiştir.

57'nci Alay 2'nci Tabur tarafından 22 Mayıs 1915 tarihinde ele geçirilen o an için tam olarak ne olduğu anlaşılamayan-"ordumuzda göremediğim"-sey-

125 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-21.
126 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-21.
127 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-21a.
128 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-9a.
129 İğtinam: ganimet yoluyla alma.
130 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-16a.
131 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-19a.
132 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-18.
133 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-5a.
134 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-15a.
135 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-1-5.

yar helyosta ya da telgraf makinesi olarak tahmin edilen bir alet de iğtinam edilmiştir.[136] 24 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleştirilen ateşkes esnasında toplanan 1'inci Tabur'dan 38 adet mavzer tüfeği, 7 adet "İngiliz tüfeği", 2'nci Taburdan 36 adet mavzer, 16 adet kasatura, 17 adet "İngiliz tüfeği", 3'üncü Taburdan 96 adet kasatura ve 28 adet "İngiliz tüfeği" Akbaş'ta bulunan silah ambarına teslim edilmiştir.[137]

Bu hâliyle, Ordu askeri ihtiyaçları için bir kaynak hâline dönüşen "iğtinam" ile birlikte cephe gerisine sevk edilen askerlerin üzerindeki teçhizatlar da toplattırılmıştır. Bu çerçevede İstanbul'a tedavi amacıyla gönderilen yaralıların üzerinde bomba, kapsül anahtarı, işaret fişeği ile birlikte birçok kıtada ihtiyaç duyulabilecek malzemeye rastlanmış ve bunun üzerine sıhhiye bölükleri bu durum için uyarılmıştır.[138]

5. Disiplin ve Özlük İşlemleri Kapsamında Yapılan Çalışmalar

5.1. Disiplinin Tesis Edilmesi

Kara muharebelerinin başlaması ve kısa sürede siper savaşlarına dönmesi ile birlikte kıtalar nezdinde çözülmeler ve firarlar görülmeye başlamıştır. 57'nci Alay harp ceridesine göre firar vakaları nisan ve mayıs aylarında yoğunluklu olarak görülmüştür. Bu durum muharebelerin sevk ve idaresi kadar mevcut birliklerin disiplini için de önemli bir yere sahiptir. Nitekim bu kapsamda birliklerin disiplinini sağlamak amacıyla tekrar eden kimi zaman "şiddeti artan" emirler yayınlanmıştır. 57'nci Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey, 29 Nisan 1915 tarihinde bağlısı olan birliklere gönderdiği emirde günlük raporların düzenli olarak gönderilmesini talep etmiştir. Ancak buna karşın birliklerden "Hiçbir rapor gelmemiş ve fevkalade hâller söylenmemiştir". Bu durumu Alay Komutanı "Adeta alay başında bir komutan yokmuş gibi hareket olunmaktadır." şeklinde değerlendirmiştir.[139]İlk üç günde yaşanan ve zayiatla birlikte önemli bir sonuç vermeyen muharebeler bazı birliklerde dikkat çeker hâle gelmek üzere firar olaylarını önemli hâle getirmiştir. Öyle ki 30 Nisan 1915 tarihli 19'uncu Tümen emrine göre "Hattı harpten kaçtığı için 72'nci ve 77'nci Alaydan üç asker idam edilmiştir."[140] Firar konusundaki hassasiyet her muharebe döneminde daha da ön plana çıkmaya başlamıştır. Kimi zaman bu hassasiyet yazışmalarda dahi kendini hissettirmiştir. 1 Mayıs 1915 tarihinde 72'nci Alay 3'üncü Tabur komutanı Binbaşı Mahmut firar konusundaki yazılara cevap olarak Sağ Kanat Komutanlığına gönderdiği yazıda "Kaçan katiyen yoktur." diyecekti. Bu hassasiyet olası yanlış anlaşılmaların da önünde geçmek için yazının devamına "Zaten kaçmaya da hacet yoktur. Çünkü mestur bir tümsek arkasındadırlar." Öyle ki geriye el bombası almaya gelen askerlerin dahi olası firar olarak algılanma riskine karşı "Yalnız geriye gelen çavuş olup o da el humbarası almak üzere gelip gitti." demiştir.[141]

136 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1a.
137 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-7a.
138 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-1a.
139 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-19a.
140 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-22a.
141 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-2.

Ancak üst komuta kademesi için birliklerin disiplin altında olduğunu temin etmek önemli idi. 3 Mayıs 1915 tarihinde 19'ncu Tümen tarafından yayımlanan emirde disiplinin sağlanmasının bir nevi güvenceye alınması anlamına gelecek "Her tabur ve alay kumandanı kendi imzasıyla kıtasına hâkim ve nâfiz olduğunu bana bildirecektir. İntizamın tesisine mümana'at ve muhalefet eden perakendeleri her kıta kumandanı ve her zabit vurmaya me'zundur." demiştir.[142] Tüm bunlara rağmen her muharebe sonrasında firar vakaları ve buna dair cezai süreçler gündeme gelmiştir. 4 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen Tümen emrine göre 14'üncü Alay 7'nci Bölükten Stefan oğlu Manol, 11'nci Bölükten Aristidi oğlu Nikola firar etmeleri nedeniyle kurşuna dizilmiştir.[143] Firar konusundaki kararlılığı göstermek adına 25 Mayıs 1915 tarihli Tümen emri ile muharebe sahasından firar edenlerin mahkemeye gerek duyulmadan "öldürülmesi caiz" görülmüştür.[144] Birliklerin kamufle olması konusundaki özen idam cezası kadar sert olmamak üzere komuta kademesindeki hassasiyetler arasında yer almıştır. 27 Mayıs 1915 tarihinde yayınlanan Tümen emri ile ordugâhlarda bulunan kır hayvanların üzerlerinin örtülmesi ve baytarlıkça boyanmaları istenilmiştir.[145] Ayrıca askerlerin oturdukları mahallerin uçakların görüş açısından uzak olması ve üzerlerinin ağaç dalları ile kapatılması emredilmiştir. Hayvanlar da olduğu gibi "Beyaz çadır hiçbir yerde görünmemelidir." emri verilmiştir. Benzer duruma yemek pişirilmesinde de dikkat çekilmiş ve yemeklerin ordugâhta değil "sırtların arka tarafındaki dere içinde" pişirilmesi istenilmiştir.[146] Buna karşın emrin uygulanmasında ilk anda birlik sağlanamamış ve bunun üzerine iki gün sonra alay komutanlığı tabur komutanlıklarına gönderdiği ikinci emirde "Taburların yemekleri burada pişmeyecek diye emir vermiştim. Bazı taburlar emrime muhalif hareket etmişlerdir. Şimdi kazanlar geriye gidecek ve bana burada yemek pişmediği hakkında mâlûmat gelecektir." hatırlatması yapılmıştır.[147] Benzer hassasiyetler askerin kıyafeti ve silahlarına bakımı konusunda da yaşanmıştır. 7 Mayıs 1915 tarihli tümen emrinde 14'üncü Alay'a yeni verilen ikmal askerlerinin bir kısmında kırmızı fes bulunduğu bunların mümkün mertebe hızla değiştirilmesi istenilmiştir.[148] 23 Mayıs 1915 tarihli tümen emrinde ise silahların kusursuz çalışabilmesi, toz ve topraktan etkilenmemesi, karıncalanmasına meydan vermemek, silahın atış kabiliyetini korumak için devamlı olarak temiz ve nemsiz tutarak yağlanmasına özen gösterilmesi birliklerden düzenli olarak istenmiş ve hatırlatılmıştır. Bununla birlikte siperlerde topraklar arasında döküm cephane bulunduğuna dikkat çekilerek bunların topraklar ile karıştırılmamasına özen gösterilmesi istenilmiştir.[149]

142 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-10a.
143 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-14.
144 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-8a; Firar edenlere karşı idam cezasının uygulanmasına dair birçok emir yayınlanmıştır. 5 Haziran 1915 tarihli tümen emri ile siperini her ne suretle olursa olsun terk eden askerin rütbesine bakılmaksızın üstü tarafından "derhal idam" edilmesi istenilmiştir. ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-5.
145 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-12.
146 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-13.
147 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-16.
148 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-22a.
149 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-2.

5.2. Taltif İşlemleri

Muharebenin devamı için maddi gereklilikler kadar moral faaliyetlerinin de önemli bir yeri vardır. Bu amaçla muharebenin ilk anından itibaren madalya ve terfi işlemlerine büyük özen gösterilmiştir. 30 Nisan 1915 tarihinde Tümenden 57'nci Alaya yazılan emirde Kolordu tarafından madalyaların îtâsı için alay maiyetindeki subay ve erlerin isimleri talep edilmiştir.[150] Bu yönde ilk madalya îtâsı tümen komutanlığı seviyesinde olmuştur. 7 Mayıs 1915 tarihinde yayınlanan 14 numaralı Kolordu emri ile "19'uncu Tümen Komutanı Mustafa Kemal Bey'e" Arıburnu muharebeleri hatırası olarak altın liyakat madalyası ve "Erkan-ı Harbi İzzeddin Bey'e de gümüş muharebe imtiyaz madalyası" Ordu kumandanın müsaadesiyle takdim edilmiştir.[151] Benzer şekilde 57'nci Alay bağlısı 72'nci Alay 3'üncü Taburdan iki subay, bir ihtiyat zâbit namzedi ve 13 askere gece hücumunda "ibraz ettikleri şecaat ve besalet-i kahramanelerine mükâfaten gümüş liyakat" madalyası ile taltif edilmiştir.[152]

Başkumadan Vekili Enver Paşa'nın 11 Mayıs 1915 tarihinde Çanakkale Cephesi'ni ziyareti sürecinde taltif ve terfiler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede harbin başından itibaren "şimdiye kadar fedâkarane gayret ve hidmeti meşhud olan" 57'nci Alay ve Sağ Kanat Komutanı Binbaşı Hüseyin Avni Bey yarbaylığa terfi ettirilmiştir.[153] Enver Paşa'nın bu ziyareti sonunda gerçekleştirilen 19 Mayıs 1915 taarruzundaki fedakârlıkları nedeniyle 22 Mayıs 1915 tarihinde 57'nci Alay 2'nci Taburdan üç subay, 11 asker ve çavuş ile 3'üncü Tabur'dan 22 nefer birer derece terfî ve madalya ile taltif edilmiştir.[154]

Madalya ve taltif işlemleri sadece muharip sınıf ve buna yönelik faaliyetler için değil tahkimat çalışmaları için de gerçekleştirilmiştir. Öyle ki siperlerin yapım ve ıslahındaki hizmetleri nedeniyle 57'nci Alay 1'inci Tabur komutanı Yüzbaşı Ali Rıza Efendi 8 Eylül 1915 tarihinde harp madalyası ile taltif edilmiştir.[155]

5.3. Şehit Subay Ailelerine Yardım

Şehit subay ve askerlerin işlemlerinin yapılabilmesi için kayıt tutma süreçlerinin sağlıklı yürütülmesi gerekmekteydi. Bu nedenle durumun hassasiyetine cephedeki emirler ile dikkat çekilmiştir. 7 Mayıs 1915 tarihindeki tümen emrinde şehit subay ailelerinin adresi ve aile nüfuslarının mazbatalarının taburlarca doğrudan özlük işleri müdüriyetine; şehit olan askerlerin künyelerinin ise bağlı bulundukları taburlar aracılığı ile askerlik şubelerine gönderilmesi istenmiştir. Emrin devamında "efradımızın ve ailelerinin hukukunun ziya'ından sıyanet edilmesi" bildirilmiştir.[156] Şehit ailelerine yapılan ve yapılacak olan yardımlarda birliklerden alınan kayıtlar önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle 26 Mayıs 1915 tarihindeki tümen emrinde "verilecek defterlerin yeknesaklığı temin" edilmesi

150 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-21a.
151 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-21a.
152 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-12a.
153 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-1-16; Bu ziyaret esnasında 20'nci Alay 3'üncü Tabur 11'nci Bölük birinci çavuşu Kırşehirli Hacı Hüseyin oğlu Mehmet Çavuş Mülâzım-ı Saniliğe terfi ettirilmiştir.
154 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1a.
155 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-23a.
156 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-22a.

istenilmiş ve bu durumun "maaş tahsisinde" önemli olduğu hatırlatılarak "ailelerin mağduriyet" yaşamaması istenilmiştir.[157] Ayrıca şehit askerlerin üzerinden çıkan para ve kişisel eşyaları mülkiye postanesi aracılığıyla İstanbul postanesine gönderilmiş buradan da ailelerine teslim edilmiştir.[158]

Bu noktada subay zayiat sayısı en yüksek birliklerden birisi de 57'nci Alay olmuştur. Öyle ki bu durum Tabur ve Alay komutanı seviyesine kadar ulaşmıştır. Nitekim 23 Mayıs 1915 gecesi saat 21.10'da atılan bir bombanın tesiri ile 57'nci Alay 2'nci Tabur komutanı Yüzbaşı Ata Bey ayağından yaralanmıştır. Bunun üzerine yerine 7'nci Bölük Komutanı Yüzbaşı Kadri Efendi'yi vekil olarak tayin etmiş, Kadri Bey'in yerine de Mülâzım Aziz Efendi'yi görevlendirmiştir.[159] 23 Haziran 1915 tarihinde 2'nci Tabur Komutanlığına "alay refakatine" görevli Binbaşı Murat Efendi tayin edilmiştir.[160]

57'nci Alay 3'üncü Tabur Komutanı 4 Haziran 1915 tarihinde siperleri dolaşırken başından bir kurşun ile yaralanmış ve yerine 1'inci Bölük Yüzbaşısı Nuri Efendi geçmiştir.[161] Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey ise 13 Ağustos 1915 günü şehit olmuştur. Bu haber aynı gün saat 14.30'da bağlılarına iletilmiş ve yerine vekâleten Binbaşı Murat Efendi atanmıştır.[162]24 Ağustos 1915 tarihinde saat 21.00'da gönderilen Kolordu emri ile Alay Komutanlığına 3'üncü Tabur Komutanı Binbaşı Sabri Bey atanmıştır.[163]

5.4. Temizlik ve Defin İşlemleri

Muharebe sahası içerisinde defin işleminin gerçekleştirilmesi muharebenin devamı kadar sağlık açısından da önemli bir yere sahiptir. Kara muharebelerinin ilk anlarında defin işlemleri gerçekleştirilemese de 28 Nisan 1915 gününden itibaren bu yönde emirler dikkat çekmeye başlamıştır. 28 Nisan 1915 tarihinde 2'nci Tabur Komutanı Ata Bey, mıntıkaları dâhilindeki definlerin bir an önce yapılmasını istemiştir. Bu emrin dikkat çeken yanı ise definlerin gecikmesinin yaratacağı "kuvve-i maneviyeyi kesr" eder olmasıdır. Bu emir Alay Komutanı Avni Bey'in yaklaşımında da dikkat çekmiştir. Nitekim aynı gün tümene yazdığı raporda "üç dört günden beri muharebede yaralanıp düşen ve topraklar üstünde, güneş altında yanıp kavrulmakta olan" askerlerin bulunduğunu ve "Bu biçarelerin bu hâl ve ızdıraplarına canlar dayanmaz." demiştir. Bu kapsamda birlikler uygun gördükleri yerlere şehit definlerini yapmaya başlamıştır.[164] Defin işlemlerindeki hassasiyette salgın hastalık ile mücadele de ön plana çıkmıştır. 6 Mayıs 1915 tarihinde gönderilen tümen emrinde "her cephede ecsadın taaffünüyle hastalık zuhuru melhuz bulunduğuna binaen" şühedâ ve maktulün hemen defni istenmiştir.[165] Definler, muharebe hattının özelliğine de bağlı olarak

157 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-10a.
158 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-3a.
159 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-2a.
160 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-8.
161 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1a.
162 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-1a.
163 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-12.
164 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-15.
165 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-20.

kimi dönemlerde düzenli olarak yapılamamış ve bağlantı siperleri içerisine dâhil gömülmek durumunda kalmıştır.[166] Bu süreçte en yoğun ve kısmen düzenli defin işlemi 24 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleştirilen ateşkes sürecinde yapılmıştır. Bu sürede 57'nci Alay kendi hatlarında bulunan şehitlerin defin işlemlerini gerçekleştirmiştir.[167]

Defin işlemlerinin kontrol ve denetimi Tümen Komutanlığı seviyesinde yürütülmüştür. Bu çerçevede birliklere gerekli uyarılar yapılmıştır. Nitekim 25 Mayıs 1915 tarihinde yayınlanan Tümen emri ile siper hatlarının gerilerinde bazı şehitlerin definlerinin tamamen yapılamadığı bazılarının ise hafif bir toprak tabakası ile örtüldüğüne dikkat çekilmiştir. Ancak bu türde yapılan defin işleminin yaratacağı sağlık sorunları nedeniyle derin olarak definin gerçekleştirilmesi ve bol kireç dökülmesi istenilmiştir.[168]

Defin işlemleri ile birlikte temizlik konusundaki hassasiyet de önemli bir yere sahiptir. Bu noktada temel kaygı defin işlemlerinde olduğu gibi salgın hastalıkların baş göstermesi olmuştur. Bu amaçla birlikler tekrar eden birçok emirde uyarılmıştır. 30 Nisan 1915 tarihinde Tümenden yayınlanan emirde ileri hatlardaki kıtaatın "gelişi güzel mahallerde abdest" bozduğu bu nedenle helâ çukurlarının tesis edilmesi istenilmiştir.[169] Bu uyarılar Mayıs ayı içerisinde de devam etmiştir. 25 Mayıs 1915 tarihinde yayınlanan Tümen emri ile kıtada yapılan teftişte ordugâh ve siperler civarındaki pisliğe dikkat çekilerek birçok yerin tuvalet olarak kullanıldığı ifade edilmiştir. En büyük düşman olarak "pislik" gösterilirken birçok salgın hastalığın bundan çıkacağına vurgu yapılarak biran önce bu pisliklerin toprak ile kapatılarak gerekli kirecin talep edilmesi ifade edilmiştir.[170] Ayrıca askerlerin abdesthanelerinin toplanma alanlarında olmaması ve "eteklerin düz mahallerine" "fenne mutabık" olarak yapılması istenilmiştir.[171] Birlikler nezdinde temizliğin yapılıp yapılmadığı düzenli olarak denetlenmiş ve alaylar her gün baştabipliğe rapor göndermiştir.[172]

6. 57'nci Alay'ın Tahliye Sürecindeki Faaliyetleri

Seddülbahir bölgesine çıkarma yapan kuvvetler 20 Aralık 1915 itibari ile Arıburnu ve Anafartaları, 9 Ocak 1916 itibarıyla Seddülbahir bölgesini tahliye etmiştir. Bugüne kadar tarih yazıcılığında tahliye konusundaki temel tartışmalardan birisi de Türkler tarafından fark edilip edilmediği olmuştur. Bu tartışmaya 57'nci Alay harp ceridesinden hareketle ve Arıburnu özelinde yeni bakışlar sağlamaya çalışılmıştır. Keza tahliyeye dair ilk emâreler 25 Kasım 1915 itibarıyla çok açık olarak görülmeye başlamıştır. Öyle ki 16'ncı Tümen, 25 Kasım 1915 günü sabah saat 09.00'da düşman siperlerini tarassud etmiş ve Kanlısırt güney hattı ile Şüheda tepesi ve Abdulvahap Sırtında "hiçbir düşman" gözlemcisi ve

166 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-15a.
167 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-6a.
168 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-8a.
169 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-22a.
170 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-8a.
171 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-13.
172 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-22.

nişancısı bulunmadığını fark etmiştir. Ayrıca geceden beri düşmanın ateşi kesilmiş olduğundan siperlerin dahi tahliye edildiğini görmüştür. Bunun üzerine cephe hattını keşif için Yeşil Tarla istikametine topçu atışı yapılmış ancak "Düşman topçusu mukabele etmedi." demiştir. Bu sefer atışlar Palamutluk'taki bataryalar ile Arıburnu ve Süngü Bayırı istikametine atışa başlamasına rağmen buradan da mukabele edilmemiştir. Ancak bu esnada Kabatepe'den görünen durum daha dikkat çekici idi. Nitekim buradan Küçük Kemikli istikameti gözetlendiğinde çadırların toplanmış olduğu görülmüştür. Ayrıca Cebel Topçu Kumandanlığından alınan raporda Yeşil Tarla'daki topların geri çekilerek aşağıya indirildiği bildirilmiştir. Saat 13.00'de yapılan gözetlemede ise Arıburnu'ndan kalkan bir vapurun hınca hınç asker dolu olarak Bozcaada'ya doğru gittiği görülmüş ve raporun son bölümü "keşfiyata nazaran çekilmekte olduğu maruzdur" ifadesi ile tamamlanmıştır.[173]

Bu durumun tam olarak anlaşılabilmesi için Kuzey Grup Komutanlığı tüm hatlarda benzer durumların hemen rapor edilmesini istemiştir. Bu amaçla 27'nci Alay y ve s siperlerine 57'nci Alay s siperi ile diğer kritik noktalara karşı keşfi taarruz yapması emredilmiştir.[174] Tahliyenin fark edilmesi ile ateş baskınları çoğaltılmıştır. Bu amaçla 28 Kasım 1915 tarihinde ağır bataryalar ile takviye edilmiş Kuzey Grubu Topçusu tarafından 29 Kasım 1915'te düşmanın Arıburnu iskelesi ve ordugâhlarıyla birlikte Yüksek Sırt, Merkeztepe, Kırmızısırt ve Kanlısırt mevzilerine saat 10.00 ile 12.00 arasında ağır ateş, şiddetli ateş ve fasılalı ateş icrâ edilmesi planlanmıştır. Bu ateş esnasında kendi hatlarımızın vurulmaması için 47-48 ve 50 numaralı siperlere görünecek şekilde saat 07.30'da kalasların dikilmesi istenilmiştir.[175]

Tahliye sürecinde gözlem raporlarında fark edildiği hâli ile topçu birliklerinin geri çekilmeye başlamasının da etkisi ile birlikte Aralık ayının başından itibaren 57'nci Alay hatlarına ve özellikle de 31-32-33-34-35 numaralı siperler bölgesine el bombası atışı yoğunlaşmıştır. Keza 57'nci Alay harp ceridesindeki verilere göre sadece Aralık ayının ilk haftasında 2.000'den fazla el bombası atılmıştır.[176]

Arıburnu bölgesinin tahliye edilmesini ilk fark eden birliklerden birisi de 57'nci Alay ve bağlı kıtaları idi. 19 Aralık 1915 gecesi 1'inci Bölükten Ali Çavuş kumandasındaki dört kişilik keşif kolu düşman siperlerinin boş olduğunu fark etmiş ve Hain Sırtın sağ istikametinde ilerleyerek bu noktaları tutmuştur.[177] Benzer şekilde 72'nci Alay cephesinde patlatılan iki lağımdan sonra alayın ilerlemesi üzerine siperlerin boş olduğu fark edilmiştir. Bunun üzerine gerekli tedbirler alındıktan sonra keyfiyet tümene bildirilmiştir.[178] İlk saatlerde gelen raporlar ile tahliyenin fark edilmesine dair detaylar artmaya başlamıştır. Bu sefer 57'nci

173 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-16.
174 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-15a.
175 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-17.
176 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-19.
177 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-4a.
178 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-4.

Alaydan daha detaylı bir rapor gelmiştir. 20 Aralık 1915'in ilk saatlerinde 47 numaralı siper istikametinde gerçekleştirilen keşif esnasında keşif kolu kumandanı 12'nci Alay'dan Kalecikli Necip Onbaşı ve 11'inci Alay'dan Çavuş Ömer ile nefer Abdurrahman yanlarında beş on adet düşman silahı getirmiş ve bu esnada 48 numaralı siperden 10'uncu Alay Mülâzım-ı Evveli Ali Efendi kumandasında ve Mülâzım Sabri Efendi ile müşterek çıkarılan keşif kollarının ileri hareketlerinde düşman siperlerine girmeleri üzerine düşmanın "firar ettiği anlaşılmış" ve tüm hatta ileri harekâta geçilmiştir.[179] Bir yandan da düşmanın boşalttığı siper hatlarına girilerek sahile kadar tüm mıntıkalar kontrol altına alınmıştır. Bu esnada düşmandan ele geçirilen her türlü eşya koruma altına alınarak bunlara dair bir tespit cetveli oluşturulmuştur. Ayrıca 20 Aralık 1915 tarihli Tümen emri ile 57'nci Alaya bir bölükle Haintepe ve civarını tutması emredilmiştir.[180] Her alay kendi mıntıkasında düşmandan kalan malzemeyi kontrol altına alıp liste oluştururken ele geçecek olan kitap, evrak, mektup ve defter gibi dokümanın doğrudan tümene gönderilmesi istenilmiştir. Ele geçen bu malzemelerin üzerine nerede ve hangi siperin içerisinde bulunduğunu içeren bilgilerin de yapıştırılması talep edilmiştir.[181]

Arıburnu bölgesinde, 20 Aralık 1915 tarihi itibarıyla muharebeler sona ermiştir. Ancak Seddülbahir bölgesinde çatışmalar devam ettiği için teyakkuz hâlinin devamı sağlanmıştır. Bölgede bulunan birlikler cephe gerisi hatlarda tâlimlerine devam etmiştir. Bu çerçevede 57'nci Alay da bölgede bir ay konuşlanmıştır. Bir ayın sonunda alaya hareket için hazırlanma emri verilmiştir. Bunun üzerine 57'nci Alay tüm hazırlıklarını tamamlayarak 20 Ocak 1915 günü saat 07.00'de Bigalı'nın kuzey sırtlarındaki ordugâhından İstanbul istikametinde hareket ederek Çanakkale Cephesi'nden ayrılmıştır.[182]

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'na giriş arifesinde Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı ile birlikte askerî tertipleme de hız kazanmaya başlamıştı. Bu çerçevede 25 Mart 1915 tarihinde 5'inci Ordu teşkil edilmişti. Ordunun hızlı yapılanması ise 1'inci ve 2'nci Ordu bağlılarından alınan birlikler ile ilerletilmeye çalışılmıştı. Yeni kurulan bu Ordunun genel ihtiyatını ise başında Yarbay Mustafa Kemal'in bulunduğu 19'uncu Tümen teşkil etmiştir. 19'uncu Tümenin kuruluşunda 57, 58 ve 59'uncu Alaylar bulunmasına rağmen 58 ve 59'uncu Alaylar 6'ncı Kolordunun 72 ve 77'nci Alayları ile değiştirilmiştir. Bu değişiklik Tümen komutanın notlarına ve resmi yazışmalarına da yansıyan hâli ile 57'nci Alayı "daha çalışkan ve güvenilir" olarak öne çıkarmıştır. Nitekim 25 Nisan 1915 sabahı başlayan kara muharebelerinin kritik ilk saatlerinde bizzat Tümen komutanı, 57'nci Alayın başına geçerek Arıburnu'na hareket emrini vermiştir. Bu gelişmeden başlamak üzere savaşın sonuna kadar geçen sürede alaya olan bakış "daha çalışkan ve güvenilir" noktasından "kahraman ve fedakârlık" vasıfları ile daha da perçinlenmiştir.

179 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-5.
180 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-8.
181 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-10a.
182 ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-28.

Ancak durum alay nezdinde ve resmi yazışmalara yansıyan hali ile çok nazik ve kritik bir durumda ilerlemiştir. Keza Alay komutanı birliğinin muharip hattan çekilmesini ya da takviye edilmesini istemesine rağmen bu gerçekleştirilememiştir.

Alay'ın görev yaptığı coğrafyanın zorluğunun yanı sıra ileri muharebe hattında bulunmasının yarattığı sonuçlar ile de mücadele etmek zorunda kalınmıştır. Öyle ki ileri hatta bulunan üç siperine bir hafta içerisinde 2.000'den fazla el bombası düşmüştür. Bu yoğun çatışma ortamı başta Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey olmak üzere tabur komutanı, bölük komutanı gibi üst komuta kademesinde birçok şehit verilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu kahramanlıkların da etkisi ile alay sancağına altın ve gümüş imtiyaz ve harp madalyaları takılmıştır. Böylece Türk askerî tarihindeki şanlı yerini almıştır.

Birliklerin, ceride yazma talimnameleri de göz önüne alındığında alayın detaylı olarak nitelendirilebilecek harp ceridesi olduğu görülmüştür. Buna rağmen bazı konulara dair yeterli bilgi olmadığı dikkat çekmiştir. Örneğin Arıburnu özelinde birçok rapora, anı ve hatıraya yansıyan kış şartlarına 57'nci Alay ceridesinde rastlanamamıştır. Oysa bu kış şartları birliklere önemli zayiatlar verdirdiği gibi tahliye kararına giden sürece de önemli etki etmiştir. Benzer şekilde istisna ve bütünü yansıtmayan bir iki örnek hariç alay zayiatına dair detaylı bilgiye de ulaşılamamıştır. Buna dair bilgilerimizi ise Millî Savunma Bakanlığı kayıtları oluşturmaktadır.

Bunlara karşın 57'nci Alay ceridesinde günümüze değin tartışılan birçok konuya dair çok sarih bilgilere ulaşılmıştır. Çanakkale Cephesi'nin tahliye edilmesinin Türk tarafınca fark edildiği çok net olarak anlaşılmaktadır. Oysa günümüze değin birçok yabancı kaynak başta olmak üzere Türk tarafının bu çekilmeyi fark etmediğine yer verilmiştir. Ancak 57'nci Alay raporlarına yansıyan hali ile ilk andan itibaren çekilme görülmüştür. Hatta bu durum sadece tahliye için değil birçok muharebeden çok önce Türk tarafının doğru ve güvenilir bilgi akışını sağladığı anlaşılmıştır. Örneğin 6 Ağustos 1915 günü Anafarta Ovası başta olmak üzere başlayacak çıkarmaya dair bilgi nerede ise 15 gün öncesinde Türk tarafında bulunmaktadır. Ve buna göre de birlikler ikaz edilmiştir.

Sonuç olarak 57'nci Alay, Çanakkale kara muharebelerinin ilk anından cephe kapanmasına kadar Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey'i şehit vermek pahasına görevini büyük bir fedakârlık ve kahramanlık ile icra etmiştir.

KAYNAKÇA

ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, c.V, k.II, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, c.V, k.III, Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

ARŞİV BELGELERİ

ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-1a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-13.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-14.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-14a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-1-11a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-20.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-20a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-22.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-23a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-24a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-25.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-22a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-21a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-20.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-19.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-19a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-18a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-18.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-16
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-16a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-15a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-15a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-15.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-11.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-11a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-10.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-10a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-9a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-2.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-3a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-4.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-4a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-5.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-5a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-5a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-6a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-7.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H2-1-8.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-22a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-10a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-1.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-10.

ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-10a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-12.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-13a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-14.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-15.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-15a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-16a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-17.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-18.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-2.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-20.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-21a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-22a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-2a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-3a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-4.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H3-1-5a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-12a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-1-16.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-1-4a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-1-5.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H4-1-7.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-15a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-17a, 18, 18a, 19a, 20, 20a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-3a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-3a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H5-1-7a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-1-10.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-1.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-10a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-12.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-13-14.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-13.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-16.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-17a,18.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-19.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-1a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-2.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-22.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-7a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-8.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H6-1-8a
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-12.

ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-14.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-14a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-17.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-2a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-4.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-5.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H7-1-5a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-23a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-24.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-6a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H8-1-8.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-7.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-3.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-2.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-11.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-15a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-16a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-17.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-19.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-21.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-21a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H9-1-3a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-11a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-12.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-12a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-13.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-13a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-14.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-16a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-17, 18, 19, 20, 21a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-1a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-22.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-23a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-26.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-3.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H10-1-9a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-12.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-16a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-1a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-20a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-23.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-23a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H11-1-6a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H12-1-19a.

ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-10.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-11.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-16.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-17.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-19.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-21a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-23, 23a, 24.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-4.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-4a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-9a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-10a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-16.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-16a, 17.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-28.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-4.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-4a.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-5.
ATASE Arşivi, BDH Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-8.

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE ALMAN SALİB-İ AHMER (KIZILHAÇ) CEMİYETİ'NİN SAĞLIK ÇALIŞMALARI VE REŞİD PAŞA HASTANE VAPURU

MUTTALİP ŞİMŞEK

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE ALMAN KIZILHAÇI'NIN SAĞLIK ÇALIŞMALARI VE REŞİD PAŞA HASTANE VAPURU

Muttalip ŞİMŞEK*

ÖZET

Harp tarihinde, düşmana karşı verilen askerî mücadele harbin mukadderatı açısından ne kadar mühimse, cephe gerisinde yaralı ve hasta askerlere verilen sağlık hizmetinin de en az bu mücadele kadar önemli olduğu anlayışı özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlamış ve pek çok savaşta cephe gerisinde yaralı ve hasta askerlere sağlanan iyi bir sağlık hizmeti sayesinde orduların mukavemet gücünün arttığı görülmüştü. Nitekim harp alanında askerî sağlık hizmetleri anlayışının ilk olarak Cenevre Sözleşmesi (1864)'yle birlikte ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak bir biri ardına uluslararası Kızılhaç/Kızılay cemiyetlerinin kurulduğu bilinmektedir.

Bunlardan birisi de Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti (Das Deutsche Rote Kreuz)'dir ve Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'ndan itibaren Osmanlı'nın giriştiği hemen her savaşta Türk cephesinde sağlık çalışmaları yürüten bu cemiyet, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra da Osmanlı topraklarına sağlık ekipleri göndermiştir. Bu süreçte, başta İstanbul olmak üzere Erzincan, Kudüs ve Bağdat'a doktor, hemşire ve hastabakıcılardan oluşan sağlık personeli gönderen Alman Kızılhaç'ı Osmanlı'nın büyük mücadele verdiği Çanakkale Cephesi'nde yürüttüğü sağlık çalışmaları ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yükünü bir nebze de olsa hafifletmiştir.

Ağırlıklı olarak Almanca kaynaklardan faydalanılarak hazırlanacak bu çalışmada, ilk olarak Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin daha önceki savaşlarda Osmanlı cephelerinde yürüttüğü sağlık çalışmaları hakkında bilgi verilecek, daha sonra Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı topraklarına gönderdiği sağlık ekiplerinin nerelerde görev yaptıkları kısaca ortaya konacaktır. Burada özellikle, Çanakkale Cephesi'nde kara harekâtının başlamasıyla birlikte sağlık çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu haberini alan Alman Kızılhaç'ının hızlı bir şekilde Grafen Hochberg başkanlığında bir ekibi Gelibolu'ya gönderdiği ve bu ekibin Bigalı yakınlarında çadırlardan oluşan küçük bir sağlık biriminde çalışmalara başladığı; Mayıs (1915) ayından itibaren ise Berlin'den gönderilen malzemelerle (baraka) inşa edilen Bigalı Alman Sahra Hastanesi'nde nasıl bir çalışma yürüttüğü detaylı bir şekilde değerlendirilecektir. Bunlara ilaveten, savaş başlarında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne tahsis edilen Reşid Paşa Hastane Vapuru'nun ilerleyen günlerde Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne bırakıldığı; bu vapur sayesinde Alman Kızılhaç'ının cephede yaralanan birçok Osmanlı ve Alman askerinin tedavisi, ağır yaralı olanların ise İstanbul'a nakilleriyle ilgilendiği; ayrıca, bu hastane vapurunun İngiliz saldırısına uğraması ve buna Osmanlı makamlarının verdikleri tepkiler ayrı ayrı izah edilecektir.

* Dr., MEB(Öğretmen), mutsimsek@gmail.com.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı, Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti, Çanakkale Cephesi, Bigalı Alman Sahra Hastanesi.

HEALTHCARE ACTIVITIES OF THE GERMAN RED CROSS SOCIETY AND RESHID PASHA HOSPITAL AT THE GALLIPOLI FRONT

Abstract

In the history of warfare, the importance of the military struggle against the enemy as important as the destiny of the war, the health care provided to the wounded and sick soldiers behind the front, is at least as important as this struggle, especially since the second half of the 19th century; in many wars, it was seen that the strength of the armies was increased thanks to a good healthcare service provided to the wounded and sick soldiers behind the front. As a matter of fact, it is known that the understanding of military healthcare services in the field of war first emerged with the Geneva Convention (1864) and consequently international Red Cross / Red Crescent societies were established one after the other.

One of them is the German Red Cross Society (Das Deutsche Rote Kreuz) and since the Ottoman-Russian War (93 War), this community, which carried out healthcare activities in almost every war of the Ottoman Empire, after the First World War started, it sent healthcare staff to the Ottoman lands. In this process, the German Red Cross, which sent healthcare staff consisting of doctors, nurses and caregiver to Erzincan and Baghdad, especially to Istanbul, undertook the burden of the Ottoman Red Crescent Society with the healthcare activities carried out at the Gallipoli Front where the Ottoman Empire struggled greatly.

In this study, which will be prepared mainly by using German sources, firstly information will be given about the healthcare activities carried out by the German Red Cross Society on the Ottoman fronts in previous wars, and then it will be briefly revealed where the healthcare staff sent to the Ottoman lands during the First World War. Especially here, with the onset of land operations on the Gallipoli Front, receiving the news that the need for healthcare activities is needed, the German Red Cross quickly sent a team to Gallipoli, headed by Grafen Hochberg; from May (1915) the works of the Bighali German Field Hospital, which was built with the materials (barracks) sent from Berlin, will be evaluated in detail. In addition to these, the Reshid Pasha Hospital Ship, which was allocated to the Ottoman Red Crescent Society at the beginning of the war, was later left to the use of the German Red Cross Society; that the German Red Cross was involved in the treatment and transport of many Ottoman and German soldiers wounded at the front; in addition, the British offensive of this hospital ship and the reaction of the Ottoman authorities to this will be explained separately.

Keywords: The Ottoman Empire, The First World War, The German Red Cross Society, The Gallipoli Front, Bighali German Feild Hospital.

Giriş

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'ndan daha yeni çıkmış ve yenilginin etkisi ile ordu ve donanmasını ıslah çalışmalarına girişmişken Avrupa'daki ittifak teşebbüsleri büyük oranda şekillenmişti. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı yöneticileri, devletin bütünlüğünü korumak ve yeniden yükselişini sağlamak amacıyla bir dizi ittifak teşebbüsünde bulunmuşlar; Fransa ve Rusya ile yapılan görüşmelerin neticesiz kalması üzerine nihayet 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak antlaşması imzalamışlardı. Savaşın başlamasıyla birlikte Almanya taahhüt ettiği askeri uzman, silah ve demiryolu yapım ekiplerini Osmanlı topraklarına göndermeye başladı. Almanya ile Osmanlı arasındaki bu yardım işlerini İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği bünyesinde faaliyet yürüten Askeri Misyon (Militärmission) koordine edecekti. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne sağlayacağı tıbbi destek de bu yardım seferberliği içerisinde yer alıyordu ve savaşın ilk yılında Osmanlı topraklarındaki Alman sağlık çalışmaları sadece gönüllü hemşirelik hizmetleriyle sınırlı iken 1915 (Sonbahar) yılından itibaren başta İstanbul olmak üzere pek çok yerde hastane, poliklinik ve laboratuvar gibi sağlık birimleri tesis edilmeye başlandı. Savaşın ilerleyen aylarında Alman sağlık personeli İstanbul dışında Gelibolu, Erzincan, Bağdat, Adana, İzmir, Halep, Şam, Nablus, Kudüs ve Kafkasya'ya kadar oldukça geniş bir alanda hizmet vermeye başlamış; buna bağlı olarak Alman sağlık birimlerinde çalışmak üzere yaklaşık 250 Alman hekim ve yüzlerce hemşire, hastabakıcı ve diğer yardımcı personel de Osmanlı topraklarına gönderilmişti.[1]

Bununla birlikte, Alman Salib-i Ahmeri/Kızılhaçı (Das Deutsche Rote Kreuz) da savaş yıllarında tıbbi hizmet sağlamak amacıyla Osmanlı topraklarına onlarca sağlık görevlisi gönderme kararı almıştı. Aslında, Alman Kızılhaç'ı 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı), Osmanlı-Yunan Savaşı (1897), Trablusgarp Savaşı (1911-12) ve Balkan Savaşları (1912-13)'nda Osmanlı cephelerinde sağlık çalışmaları yapmış ve 1864 Cenevre Sözleşmesi uyarınca din ve milliyet ayrımı yapmaksızın yüzlerce ağır yaralı Osmanlı askerini tedavi etmişti. Osmanlı cephelerinde ilk tecrübesini 93 Harbi ile yaşayan Alman Kızılhaç'ı, savaşın hemen başında her iki tarafa da yardım teklifinde bulunmuş; hem Rus Kızılhaç'ı, hem de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu yardım teklifini kabul edince biri St. Petersburg'da diğeri de İstanbul'da olmak üzere iki ayrı bölgede istasyon oluşturan DRK'nin Türk tarafına bu savaşta yaptığı destek, sonraki savaşlarda yaptığı desteklerle kıyaslandığında, oldukça düşük seviyede kalmıştı.[2]

Osmanlı-Yunan Savaşı'nda da, her iki tarafa yaptığı yardım teklifine olumlu yanıt alan DRK, Almanya'nın farklı üniversitelerinde görev yapan

1 Gerd Machalett und Ernst-Jürgen Finke, "Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission in Vorderasien 1914-1918", Wehrmedizinische Monatschrift, 59/2015, Heft 8, s. 249-253.
2 Ludwig Kimmle, Das Deutsche Rote Kreuz, Centralkomitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Landesvereine vom Roten Kreuz (Band 1), Verlag Boll & Pickardt, Berlin 1910, s. 173-177.

doktorların yönetiminde Atina ve İstanbul'a sağlık ekipleri göndermiştir. Ekip İstanbul'a gelirken beraberinde gerekli miktarda sargı malzemesinin yanında dezenfeksiyon makinesiyle bir de röntgen cihazı getirmişti. Sultan'ın özel misafiri olarak Yıldız Sarayı'na yakın bir yerde ikamet eden Alman sağlık çalışanları Yıldız Hastanesi'nin hemen yanında inşa edilen bir askerî hastanede (baraka) cepheden getirilen yaralı askerlerin tedavisiyle ilgilenmişlerdi.[3]

DRK, Trablusgarp Savaşı başladığında hem Osmanlı'ya hem de İtalya'ya yardım teklifinde bulunmuş, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından bu teklife olumlu cevap gelince (İtalya, DRK'nin yardım teklifini reddetmişti) Merkez Komitesi 4 Aralık 1911 tarihinde Osmanlı cephesine üç doktor, on hastabakıcı ve hemşire ile üç eczacı, bir kimyacı, bir elektrik teknisyeni, bir tesisatçı, bir boyacı ve bir de marangozdan oluşan donanımlı bir ekip gönderme kararı almıştı. Alman ekibi, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve bölgedeki askerî yetkililerin önerisiyle Aziziye yakınlarındaki Garyan Kasabası'nda yaklaşık beş aylık bir çalışma yürütmüş ve kendi imkânlarıyla oluşturdukları askeri hastanede (sahra) yaralı askerlerin yanında yüzlerce sivil halkın tedavisiyle ilgilenmişlerdi.[4]

Balkan Savaşları başladığında ise Alman Kızılhaç'ı ilk defa aynı savaşta dört devlete birden yardım teklifinde bulunmuştu ve yardım teklifine dört devletten (Osmanlı, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan) de olumlu yanıt gelince DRK, 5'i Osmanlı, 5'i Sırp, 2'si Bulgar ve 1'i de Yunan topraklarında olmak üzere toplam 13 istasyonda hizmet yürütme kararı aldı. DRK'nin İstanbul'a gönderdiği üç sağlık ekibi Gümüşsuyu, Haydarpaşa ve Beylerbeyi gibi büyük hastanelerin yanında Vefa Mektebi, Baytar Mektebi ve İstanbul Mekteb-i Sultanîsi gibi savaş şartlarına bağlı olarak geçici bir süre hastaneye çevrilen mekânlarda hizmet etmişlerdi. Bu süreçte Edirneye de iki sağlık ekibi gönderen Alman Kızılhaç'ı her iki bölgede binlerce Osmanlı askerinin tedavisiyle ilgilenmişti.[5]

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olduğunda askerî sağlık yapılanması bakımından çok da kötü durumda değildi. Yine de ordunun en üst sağlık yönetim birimi olan Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi Riyaseti yapısal tedbirleri almaya başladığı gibi, Harbiye Nezareti 5 Ağustos 1914'te yayınladığı talimat ile İstanbul'da bütün hastalıklar için kapasitesi toplam 10.000 kişiye ulaşacak hastanelerin tesis edileceğini duyurmuştu. Bu hastanelerin 7.000 yataklık kapasitesinin ordu, 3.000 yataklık kapasitenin ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından açılması düşünülmüş; yaralı ve hastaların sevkinde Ayastefanos, Tekirdağ, Gelibolu ve Çanakkale'nin sevkiyat iskeleleri olarak kullanılmasına karar verilmişti.[6]

3 Notizen zur Hamburger Rotkreuzgeschichte, Newsletter des DRK Landesverbandes Hamburg e. V., Themenblatt 5 Juni 2018, s. 4; Kimmle, Das Deutsche Rote Kreuz, s. 180-181.

4 Das Rote Kreuz: Offizielles Organ des Schweizerischen Centralvereins vom Roten Kreuz, des Schweiz Militärsanitätsvereins und des Samariterbundes, "Das Deutsche Rote Kreuz in Tripolis", Band 20 (1912), s. 333-336.

5 Ludwig Kimmle, "Die Hilfsexpeditionen des Deutschen Roten Kreuzes nach Tripolitanen (1912) und nach dem Balkan (1912-1913)", Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914, s. 12.

6 Lokman Erdemir, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012/1, S. 15, s. 93.

Almanya ile yapılan gizli anlaşmaya bağlı olarak Osmanlı cephelerinde yüzlerce Alman askeri görev aldığından öncelikle bu askerlere sağlık hizmeti sunmak amacıyla Alman Askeri Misyonu kısa zaman içerisinde gönüllü sağlık ekiplerinin Osmanlı topraklarına ulaşmasını sağlamıştı. Yapılan bir araştırmaya göre, Birinci Dünya Savaşı boyunca Almanya'nın Osmanlı topraklarına gönderdiği doktor sayısı[7] (bu sayıya Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'ne mensup doktorlar da dâhildir) yaklaşık 250'yi buluyordu.[8] İşte bu şekilde başlayan tıbbi yardım seferberliği, Alman Kızılhaç ekiplerinin de Askeri Misyon'a bağlı sağlık personeline katılmasıyla daha da genişlemişti.

I. Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Topraklarına Sağlık Ekipleri Göndermesi

Bilindiği gibi, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda hasta ve yaralı askerlerin tedavi ve bakımı hususunda Harbiye Nezareti'ne büyük destek sağlamıştı. Aynı desteğin Birinci Dünya Savaşı yıllarında da devam ettiği görülmektedir. Bu savaşta İstanbul, Çanakkale, Erzurum, Erzincan, Bağdat ve Filistin gibi farklı bölgelerde verilen mücadele nedeniyle mevcut olanakların hızla tükenmesi, Alman Kızılhaçı gibi uluslararası kuruluşların vereceği desteğin önemini artırmıştı. Birinci Dünya Savaşı başladığında Berlin'deki Merkez Komitesi yine Osmanlı cephelerine sağlık ekipleri gönderme kararı aldı. Bu kararın alınmasında Genelsekreter Lugwig Kimmle'nin büyük etkisi olmuş ve onun girişimiyle alanlarında her biri uzman doktor, bakteriyolog, hemşire ve hastabakıcı gibi sağlık personelinin yanında büyük miktarda sağlık malzemesi gönderilmişti.[9]

Aslında savaşın başlamasıyla birlikte Almanya, Osmanlı cephelerinde görev alan Alman subay ve askerlerine sağlık hizmeti sunmak amacıyla İstanbul'daki Askeri Misyon ile koordineli bir şekilde çok sayıda sağlık personeli göndermeye başlamıştı. Sağlık hizmeti verilmesi düşünülen çevre Bağdat'tan İstanbul'a, Çanakkale'den Kafkaslar'a, Kudüs'ten Halep'e kadar oldukça geniş bir alanı kapsıyordu.[10] Alman Askeri Misyonu'na yardımcı olmak ve buna ilaveten Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin zor durumda kaldığı yerlerde ona destek olmak amacıyla Alman Kızılhaç'ı 1915 yılının başlarından itibaren Osmanlı topraklarına sağlık ekipleri göndermeye başladı. Bilindiği gibi, Kafkas Cephesi'nde mücadeleler başladığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti beş yüz yataklı bir hastane teşkil edilecek malzemelerle birlikte Dr. Mehmed Emin Bey idaresindeki bir sağlık heyetini Gülnihal Vapuru ile Erzurum'a sevk etmişti. Trabzon üzerinden

7 Seferberlikle birlikte Osmanlı makamları bütün sivil hekimleri de askere almış ve bunlar askeri hekim olmuşlardı. Bu hekimler sadece askerlerin sağlığı ile uğraşmayacak, aynı zamanda ülkedeki bütün koruyucu hekimlik, sivillerin tedavisi, esirlerin ve göç eden muhacirlerin, mülteci ve çalışma kamplarında, maden ocaklarında, demiryolu yapımında çalışan işçilerin de sağlığıyla ilgileneceklerdi. Almanya'dan gelen doktorlar da uzmanlık alanlarına göre askeri personel statüsünde görevlerini devam ettirmişlerdi. Örneğin Dr. J. Joseph Stutzin başhekim, Dr. Diesnig ve Dr. Gundelfinger yüzbaşı (tabip), Anna Knaaf ise başhemşire olarak çalışacaklardı. Richard Burggraf, "Meine Reiseerlebnisse und Tätigkeit bei der Irak-Expedition des Deutschen Roten Kreuzes Bagdad", Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege, Hrsg: Eduard Senstleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner, (Unter Mitwirkung des Deutschen Roten Kreuzes), Vaterländischer Verlag C. U. Weller, Berlin 1934, s. 235.

8 https://www.scribd.com/document/80987994/aerzte1wk-1 (Erişim Tarihi: 24.01.2020).

9 Ludwig Kimmle, Das Deutsche Rote Kreuz im Weltkriege, Berlin 1919, s. 74.

10 Machalett und Finke, "Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission...", s. 249-250.

Erzurum'a gelen heyet burada sağlık çalışmalarına başlamış; bu sıralar cephede hüküm süren tifüs salgını nedeniyle hummalı bir çalışma yürütülmüştü. Türk ordusunun soğuk, açlık ve salgın hastalıklar nedeniyle büyük kayıp vermesi üzerine heyet yüz yatakla birlikte birkaç sağlık personelini Erzurum'da bırakarak malzemenin büyük kısmıyla Erzincan'a geçmişti.[11]

İşte bu günlerde, Alman Kızılhaç'ı Erzincan'da gönüllü olarak hizmet edecek ilk sağlık ekibini Berlin'den yola çıkarmıştı. İstanbul üzerinden Erzincan'a gidecek ekipte beş doktor (Cerrah Dr. Friedrich C. Colley, Charlottenburg'dan Dr. J. Joseph Stutzin, Kiel'den Dr. Paul R. Neukirch, Berlin'den Dr. Theodor Zlocisti ve Rostock'tan Dr. Hans Lindenberg), altı hemşire (Marienhaus zu Coburg'dan gelen hemşirelerden biri bakteriyoloji konusunda eğitim almıştı) ve bakım hizmetleri için DRK'nin gönüllü üyelerinden altı hastabakıcı yer alıyordu. Şehre gelen Alman ekibi yaklaşık bir aylık çalışmalar neticesinde kendilerine tahsis edilen Süvari Kışlası'nı, Alman Salib-i Ahmer Hastanesi olarak tanzim etmiş ve 8 Şubat 1915'te hasta kabulüne başlamıştı. Alman sağlık personeli Erzincan'da beş ay süreyle görev yaptıktan sonra sağlık nedenlerinden dolayı İstanbul'a dönmüş ve ateşkes yapılana kadar buradaki çalışmalara yardımcı olmuştu.[12]

DRK ikinci sağlık ekibini İstanbul'a gönderdi. Mayıs (1915) ayında şehre gelen ekipte beş doktorun yanında onbir hemşire ve hastabakıcı bulunuyordu. Aynı yılın yazında ekibe üç doktor ve on hemşire/hastabakıcı daha katıldı. Bu ekip 1916 yılında bir askeri hastane açılana kadar daha evvel Fransız Okulu olan St. Pulcherie'de görev yaptı. Alman Askeri Hastanesi'nin açılmasıyla birlikte burada göreve devam eden DRK ekibinde cerrahi müdahale uzmanı da bulunuyordu. DRK İstanbul İstasyonu, özellikle Çanakkale'ye yakınlığı ve kimi zaman burayı personel ve malzeme bakımından desteklemesi nedeniyle önemli bir yere sahipti ve buradaki çalışmalar savaşın sonuna kadar devam etmişti.[13]

Irak Cephesi'nde mücadelelerin başladığı ilk günlerde ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti Dr. Sami Bey'in başkanlığında Bağdat'ta çalışmalara başlamış ve ilk olarak şehirde bulunan hastanenin idaresini üstlenmişti. Bundan başka, 3.000 yatak kapasiteli altı hastanenin yanında Dicle Nehri'nde sallar ve kayıklar içinde iki seyyar hastane kurulmuş; 150 yataklı başka bir hastane de ordu emrine verilmişti. Neticede Hilal-i Ahmer Cemiyeti Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilişine kadar yaklaşık 20.000 hastanın tedavisiyle ilgilenmişti.[14]

11Hilal-i Ahmer heyeti Kafkasya Cephesi'nde Erzurum, Erzincan, Kemah ve Zincidere (Kayseri)'de oluşturulan nekahethanelerde binlerce Türk askerinin tedavisiyle ilgilenmişti. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928, Yay. Haz. Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Ankara 2013, s. 13; Mesut Çapa, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2010, s. 81.

12 Notizen zur Hamburger, s. 10-11; Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege, Hrsg: Eduard Senstleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner, (Unter Mitwirkung des Deutschen Roten Kreuzes), Vaterländischer Verlag C. U. Weller, Berlin 1934, s. 228.

13 Notinzen zur Hamburger, s. 10-11; Unter dem Roten Kreuz, s. 232.

14 Çapa, age, s. 90.

DRK'nin Bağdat'a sağlık personeli gönderme kararı Berlin'deki Merkez Komitesi'nin inisiyatifinden çok Harbiye Nezareti'nin talebi istikametinde şekillenmişti. Aslında, Genel Sekreter Prof. Ludwig Kimmle'nin isteğiyle Çanakkale'de çalışma başlatılması için bir ekip teşkil edilmiş ve Kasım (1915) ayı içerisinde İstanbul'a gönderilmişti. DRK personeli İstanbul'a ulaştıklarında Harbiye Nezareti, Irak Cephesi'nde sağlık çalışmalarına daha çok ihtiyaç duyulduğunu ve oluşturulacak bir ekiple 6. Ordu'nun (Bağdat) emrinde çalışma yürütülmesinin daha faydalı olacağını kendilerine iletmişti. Neticede, gerekli malzemeler temin edildikten sonra Dr. Stutzin (başhekim), Kutze (muhasip), yedi hemşire ve iki Türk tercüman 17 Şubat 1916'da İstanbul'dan Bağdat'a hareket etmiş; malzemelerin taşınması, yeni bir askeri hastanenin tesisi ve tanziminden sonra sağlık çalışmalarına ancak Temmuz ayında başlanabilmişti. Neredeyse bir yıl süren ve oldukça zor şartlarda yürütülen sağlık çalışmaları Bağdat'ın İngiliz işgaline uğramasından evvel DRK personelinin şehirden ayrılmasıyla son bulmuştur.[15]

DRK'nin Osmanlı sınırları içerisinde sağlık çalışması yürüttüğü bir diğer bölge de Filistin'di. Kanal Cephesi'nde mücadeleler başladığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1915 yılının Şubat ayı içerisinde Dr. Neşet Ömer Bey başkanlığındaki bir heyeti Kudüs'e göndermiş ve bu şekilde çalışmalara başlanmıştı. Kudüs dışında Hafir ve Vadi-i Sarar gibi bölgelerde teşkil edilen hastanelerde de sağlık hizmeti sunan Hilal-i Ahmer, bölgedeki faaliyetlerini 1917 yılının sonlarına kadar devam ettirmiştir.[16] Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin de Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kudüs'te sağlık çalışması yürüttüğü bilinmektedir. Bu çalışmalar 1915 yılının ilk aylarından itibaren başlamıştı ve DRK, Çanakkale Cephesi'nde önemli hizmetlerde bulunan ve sağlık çalışmalarında büyük tecrübeye sahip olan Grafen Hochberg'i Kudüs'e göndermekle bölgeye verdiği ehemmiyeti göstermiş oluyordu.[17]

II. Alman Kızılhaç Personelinin Çanakkale Cephesi'ne Gönderilmesi ve Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ndeki Çalışmaları

Birinci Dünya Savaşı esnasında, hem Harbiye Nezareti'ne bağlı Sıhhiye Dairesi, hem de Hilal-i Ahmer Cemiyeti Çanakkale Cephesi'nde en üst seviyede hizmet vermeye çalışmıştı. Çanakkale Savaşları başladığında Gelibolu'da 200 yataklı bir hastane açılmıştı ancak, savaşın şiddetini artırmasıyla hastane, kuruluşunun üzerinden iki ay geçmeden, önce Şarköy'e, gıda ve levazım tedarikinde yaşanılan sorunlar nedeniyle de daha sonra Tekirdağ'a nakledilmişti. Çanakkale yöresinde çarpışmaların cephesi çok dar olduğundan, Hilal-i Ahmer'in bu cephedeki örgütlenmesi yalnız bir sahra hastanesi ve birkaç menzil çayhaneden ibaretti. Cephede yaralı sayısı çok olduğu takdirde bu yaralıların İstanbul'a taşınarak şehirde teşkil edilecek hastanelerde tedavi edilmeleri düşünülmüştü. Savaşın ilerleyen günlerinde cepheden İstanbul'a çok sayıda

15 Burggraf, "Meine Reiseerlebnisse und Tätigkeit...", s. 235-236.
16 Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin (Kanal) Cephesi'nde Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C: 8, S: 16, Temmuz 2018, s. 61-62.
17 Carl Mühlmann, Der Kampf um die Dardanellen 1915, Druch und Verlag von Gerhard Stalling, Berlin 1927, s. 164.

yaralı gelmeye başlayınca Ordu Sahra Sıhhiye Müfettişliği, Hilal-i Ahmer'in yeni hastaneler açmasını istedi. Bunun üzerine, Müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'na hücumu nedeniyle daha evvel İstanbul'dan Eskişehir'e nakledilen merkez ambarı belirtilen talimatla birlikte yeniden İstanbul'a taşınmıştı. Bunun dışında, Çanakkale Savaşları bütün şiddetiyle devam ederken Hilal-i Ahmer İstanbul'da Tıp Fakültesi (Dârulfünûn), Galatasaray Sultanisi, Taksim, Cağaloğlu, Kadırga ve Darüşşafaka hastanelerini faaliyete geçirdi.[18]

Alman Askeri Misyonu, Çanakkale Cephesi'nde kara savaşlarının başlamasıyla birlikte Alman askerler[19] için sağlık birimleri oluşturma kararı almıştı. Zira 1915 yılının Sonbahar aylarında Sırpların yenilmesiyle Almanya-İstanbul arasındaki kara yolu serbest kaldığı için Almanya'dan Osmanlı topraklarına personel ve sağlık malzemesi daha rahat sevk edilebilir hale gelmişti. Alman Askeri Misyonu ilk olarak Gelibolu'da bulunan Alman ve Avusturyalı askerler için bir sahra hastanesi kurma kararı aldı. Hastane barakalardan inşa edilecekti ve bünyesinde salgın hastalıklarla mücadele etmede büyük bir öneme sahip olan dezenfeksiyon birimi bulunacaktı.[20] Grafen Hochberg[21] öncülüğünde kurulan Bigalı Alman Sahra Hastanesi (Deutsches Feldlazarett Bighali) Mayıs (1915) ayında faaliyete başlamıştı. Bigalı Köyü yakınlarında kurulduğu için bu isimle anılan hastane, Maltepe yakınlarında bulunuyordu ve "Gelibolu Alman Kızılhaç Kampı (Feldlager der Deutschen Expedition des Roten Kreuz auf Gallipoli)" olarak da biliniyordu. Grafen Hochberg, İstanbul'daki Alman Askeri Misyonu'yla işbirliği içerisinde burada oldukça yoğun çalışmalar yürütmüş, DRK'nin daha sonra gönderdiği ekipler buraya ek barakalar inşa ederek hastanenin daha fazla yaralı ve hasta askere tedavi olanağı sunmasını sağlamışlardı.[22]

Başlangıçta sadece Alman ve Avusturyalı askerlerin tedavisine bakan hastane ilerleyen zamanlarda Erzincan, Bağdat ve İstanbul Alman Askeri Hastaneleri'nde olduğu gibi, yaralı Türk askerlerini de kabul etmeye başlayacaktı. Mücadelelerin şiddetlenmesi ve yaralı sayısının artması üzerine Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ne ek barakalar inşa edilmesi ve kapasitesinin artırılması gündeme gelince Merkez Komitesi Genel Sekreteri Prof. Ludwig

18 Tıp Fakültesi on yedi, Galatasaray Sultanisi on altı, Taksim on iki, Galata yedi, Cağaoğlu altı, Kadırga on ve Darüşşafaka hastanesi on ay faaliyette bulunmuş; 2.570 yatak kapasiteli bu hastanelerde toplam 19.443 yaralı tedavi edilmişti. Çapa, age, s. 84; Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, C. I, Ankara 2002, s. 225. Harbiye Nezareti, Çanakkale Cephesi'nden İstanbul'a gelecek yaralıların Gülhane'ye sevk edilmesini, buradan da Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından arabalar ile hastanelere nakledilmesini planlamıştı. Erdemir, agm, s. 93.

19 Bilindiği gibi, Almanya bu savaşta Akdeniz bölüklerinin gemi mürettebatı ve pek çok özel uzmanın desteğiyle Türk ordusu için mühimmat imalatının yanında sağlık hizmetleri ve personel değişimi gibi hususlarda Osmanlı Devleti'ne destek veriyordu. Aynı şekilde yaklaşık 1.500 Alman askeri (bunlara 41 Alman subayı da dâhil) Gelibolu'da doğrudan savaşın içinde yer almıştı ki, İstanbul'daki Askeri Misyon (Militärmission) Osmanlı cephesinde mücadele eden Alman askerler için Gelibolu'nun pek çok noktasında sağlık personeli bulundurmuştu. Bu şekilde DRK'ye mensup olmayan Alman sağlık personeli (doktor ve hemşireler) de kimi zaman Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ndeki çalışmalara destek oluyordu. Mühlmann, Der Kampf um die Dardanellen 1915, s. 164; Hans Kannengiesser, Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915, Schlieffen Verlag, Berlin 1927, s. 62.

20 Machalett und Finke, "Die medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission...", s. 251-252.

21 Grafen Hochberg uzun bir süre Gelibolu'da görev yaptıktan sonra DRK tarafından Filistin'e gönderilmiştir. Hochberg her iki bölgede de başarılı çalışmalar yürüttüğü için DRK çevrelerinde onun çalışmaları "Hochberg-Mission /Expedition des Grafen Hochberg (Hochberg Misyonu)" olarak adlandırılmıştı. Kurulduğu ilk aylarda hastenenin personel sayısı sadece üçtü ve bu sıralar yürütülen sağlık çalışmalarında G. Hochberg'e iki DRK hemşiresi de yardım ediyordu. Carl Gerhard Dürer, Um Vaterland und Freiheit, Verlag Hermann Montanus, Leipzig 1917, s. 32.

22 https://www.gallipoli1915.de/feldlazarett-bighali (Erişim Tarihi: 24.01.2020).

Kimmle'nin girişimiyle aralarında baraka inşasında uzmanın[23] da bulunduğu beş DRK gönüllü personelin acilen bölgeye gönderilmesi planlanmıştı. Bu düşünceyle tespit edilen isimler şunlardı: Takım komutanı ve aynı zamanda hastanenin muhasebe işlerine bakacak olan Dr. Schwenninger (Berlin-Zehlendorf), barakaların inşası ve odaların tasarımına bakacak olan Richard Burggraf (Thüringen-Jena), oda düzeni ile ilgilenecek olan Hastabakıcı Braune (Thüringen-Eisenach), hastanenin fırınıyla ilgilenecek olan Hastabakıcı Kunze (Sachen-Wilsdor) ve Hastabakıcı Schwandt (Sachen-Großenhain).

Bu şekilde oluşturulan ekip 29 Kasım 1915 tarihinde Berlin'den ayrılmadan birkaç gün önce yabancı bir ülke ve iklimde, özellikle savaş ortamında sağlıklı bir çalışma yürütebilmeleri için eğitimden geçirilmişti. Ekibin Askeri Müfettişlik (Militär-Inspektur)'ten ülke dışındaki görev için izin alıp İstanbul'a hareket edeceği günlerde Merkez Komitesi bölgeye yeni bir ekip daha gönderme kararı almıştı. İkinci ekipte ise Prof. Michels (ekip lideri) ile on hemşire ve beş hastabakıcı bulunuyordu. Birinci ekipten birkaç gün sonra yola çıkan ikinci ekip de İstanbul'a ulaştı ve her iki ekip Alman Büyükelçiliği'nin rehberliğinde birkaç gün Pera'da bulunan otellerde dinlendikten sonra Harbiye Nezareti'nin vereceği emri beklemeye başladı.[24] Trablusgarp ve Balkan Savaşları esnasında Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı topraklarına ulaştığında Harbiye Nezareti ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin uygun gördüğü yerlerde çalışma yürütmüş ve kendilerine gösterilen görev mahallerinin dışına büyük oranda çıkmamışlardı[25] ki, aynı şekilde Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı topraklarına gönderilen Alman sağlık ekipleri de Harbiye Nezareti'nden gelen talimat üzerine çalışma bölgelerine gidebilmişlerdi.

Harbiye Nezareti'nin yaptığı planlamaya göre, Prof. Michels, Dr. Schwenninger ve on hemşire İstanbul'da kalacak, R. Burggraf ile diğer sağlık personeli ise Bağdat'ta bulunan 6. Ordu'nun emrinde sağlık çalışması yürütecekti. Dolayısıyla hem İstanbul'da, hem de Çanakkale'deki sağlık çalışmalarına destek olmak ve mevcut hastanelerin kapasitesini artırmak amacıyla gelen DRK ekipleri için planlar değişmişti. Bu sıralar İstanbul'da bulunan ve Sıhhiye Nezareti'nin kendisine başhekim unvanı vererek askeri hastanede görevlendirdiği DRK personeli Dr. J. Joseph Stutzin, yanına aldığı Başhemşire Anna Knaaf ve Hastabakıcı Braune ile birlikte Bağdat'ta kullanacakları malzemeleri temin etmek üzere Berlin'e gidecekti. Diğer yandan, Dr. Diesing (Yüzbaşı), Dr. Gundelfinger (Yüzbaşı), Katherina Uhl (hemşire), Marienne Werst (hemşire), Luise Heinkel (hemşire), Hedwig von Möller (hemşire) ve Kathe Lipinsky (hemşire) ise Gelibolu'ya gidecekler ve buradaki çalışmalara dâhil olacaklardı. Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ne gelen takviye ekip Berlin'den getirdiği malzemelerle 1915 yılının sonlarına doğru belirtilen alanda mevcut hastaneye ek barakalar inşa etmiş ve daha fazla

23 DRK barakadan inşa edilecek hastanelerin ihtiyaca göre sökülüp başka yere taşınması için bu işle ilgilenecek uzmanların bölgede uzun süreli kalmasını istiyordu.
24 Burggraf, "Meine Reiseerlebnisse und Tätigkeit...", s. 235.
25 Muttalip Şimşek, "Trablusgarp Savaşı'nda Alman Kızılhaç (Salib-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXXV, Güz 2019, S. 100, s. 331.

yaralı ve hastaya bakma olanağı bulabilmişti.[26]

Hastane yaklaşık 60 yatak kapasitesine sahipti ve 1916 yılının ortalarında hastanede iki doktor (Cerrah Dr. Lortze ve Dr. Boreil), üç hemşire (Martha, Ruth ve Irma) ve onlara yardım eden diğer Alman personel bulunuyordu. DRK, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda yaptığı gibi Bigalı'daki hastaneyi de oldukça iyi bir şekilde teçhiz etmişti. Örneğin, hastanenin eczanesi, salgın hastalıkların tedavisinde önemli bir yere sahip olan bakteriyoloji odası ve özelikle silah ve şarapnel yaralanmalarında meydana gelen kemik zedelenmelerinin tespitinde büyük yarar sağlayan röntgen için ayrıca bir oda bulunuyordu.[27]

Bigalı Alman Sahra Hastanesi savaş yaralanmalarına müdahale edebilecek bir personel yapısına ve donanıma sahipti. Ancak, ağır yaralı gelen ve müdahale için malzemelerin yetersiz kaldığı durumlarda bu yaralı askerler Akbaş İskelesi'ne taşınıyor, buradan Alman Askeri Misyonu'na ait hastane vapurlarıyla İstanbul'a nakledilyordu. Askeri Misyon bu nakil işleri için dört vapur (Alman Kızılhaç'ına ait Reşid Paşa Vapuru bu sayıya dâhil değildir) tahsis etmiş ve Çanakkale Cephesi'nden getirilen ağır yaralıların tedavisini sağlamak amacıyla İstanbul'da iki de askeri hastane kurmuştu.[28]

Çanakkale'de Türk ordusu düşmanla mücadele ettiği kadar salgın hastalıklara karşı da büyük mücadele vermek zorunda kalmıştı. Savaş şartlarına bağlı olarak gelişen kolera, dizanteri, sıtma ve tüfüs gibi hastalıklar başta Hilal-i Ahmer olmak üzere Sıhhiye Nezareti ve Alman Kızılhaç çalışanlarını salgınla mücadele konusunda zorlamıştı. Örneğin, Filistin ve Irak'ta (Mayıs 1916-Aralık 1917) tifüs ve kolera salgını nedeniyle binlerce asker hayatını kaybetmişti (Mareşal von der Goltz Paşa da tifüsten 19 Nisan 1916'da Bağdat'ta hayatını kaybetmişti). Kafkas Cephesi'nde ise tifüs salgınına karşı hummalı bir mücadele verilmiş, şehirde bulunan DRK ekibi de bu salgına karşı önlemler almaya çalışmıştı.[29]
Savaş şartlarında yetersiz beslenme, bit, karasinek, sivrisinek, kirli su kaynakları ve yeterli sayıda arıtma malzemelerinin olmayışı gibi nedenlere bağlı olarak Çanakkale Cephesi'nde başta tifüs olmak üzere, kolera, dizanteri ve sıtma salgını baş göstermiş, gerek Sıhhiye Dairesi'ne, gerekse Hilal-i Ahmer veya Alman Salib-i Ahmer'e mensup sağlık görevlilerinin çalışmalarıyla bu hastalıklara karşı büyük mücadele verilmişti. Nitekim Bigalı Alman Sahra Hastanesi'nde

26 Burggraf, "Meine Reiseerlebnisse und Tätigkeit...", s. 235. Bigalı Alman Sahra Hastanesi cephede 5. Ordu'ya yakın olduğu için buraya daha çok 5. Ordu'ya mensup yaralı Türk ve Alman askerler getiriliyordu. Kimi zaman hastanede Türk askerlerin yoğun olarak tedavi edilmesi, Almanya'dan cepheye gelen gazetecilerin dikkatini çekiyordu. Herbert Mueller, Der Neue Orient: Halbmonatsschrift für das Politische, Wirtschaftliche und das Geistige Leben im Gesamten Osten, Band IV, Verlag "Der Neue Orient" G.m.b.H., Berlin 1918, s. 264.
27 Helmut Becker, Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im Türkischen Reich während des Ersten Weltkriegs, Herzogenrath: Murken-Altrogge 1990, s. 143; George Tzschirner, Kraftfold Arabien und Europas Krieg, Dresden 1939, s. 132; Ernst Nötzel, "Deutscher Tag in Bigalli", Am Bosporus: Deutsche Soldatenzeitung, Nr. 3, Konstantinopel, 11 Januar 1918, s. 6.
28 J. Joseph Stutzin ve Prof. Michels gibi alanlarında uzman doktorlar belirli bir süre buradaki hastanede görev yapmıştı. Machalett und Finke, "Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission...", s. 252.
29 Çanakkale Cephesi'nde görülen brusella, tularemi (bir bakteri hastalığı) ve tüberküloz gibi hastalıklara karşı da Alman doktorların desteğiyle büyük mücadeleler verilmişti. Machalett und Finke, "Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission...", s. 254-255.

özellikle sıtma hastalığıyla ilgili yoğun bir mücadele yürütüldüğü bilinmektedir. Bunun için hastanede enfeksiyonla mücadele amacıyla bir de bakteriyoloji birimi oluşturulmuştu.[30]

Çanakkale Cephesi'nde mücadeleler, diğer cephelerle kıyaslandığında, çok da geniş olmayan bir alanda meydana geldiğinden sağlık birimlerine ağır yaralı olarak getirilen ancak, kurtarılamayan askerlerin kısa süre içerisinde defnedilmesi gerekiyordu. Savaş esnasında Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ne de yüzlerce ağır yaralı asker getirilmiş; bunların bir kısmı ilk tedavilerinin ardından İstanbul'a nakledilmişken, bir kısmı ise vefat etmişti. Hastane yönetimi, yeni gelecek yaralılarla daha fazla ilgilenmek ve personelin iş yükünü hafifletmek amacıyla hastane yakınlarına bir de mezarlık (Lazarettsfriedhof) oluşturmak suretiyle vefat eden Türk ve Alman askerlerini buraya defnetmiştir. Hastaneye ait kayıt defterlerinde hayatını kaybeden yaklaşık 40 Türk askeri ile Alman askerlerine ait bilgilere de yer verilmiştir. Çanakkale Cephesi'nde kara savaşları 1916 yılının başlarında sona ermiş olsa da hastane, 30 Ekim 1918 tarihine kadar faaliyetine devam etmiş ve Alman askerlerinin dışında yaklaşık 1.200 Türk askerinin tedavisiyle ilgilenmiştir.[31]

III. Reşid Paşa Hastane Vapuru

Bilindiği gibi, 25 Nisan sabahı başlayan ihraç harekâtını karşılamak üzere gelen takviye birlikleri zaman kaybetmeksizin cepheye sürülüyordu. Nitekim Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale çıkarmalarını karşılamak için yapılan şiddetli muharebeler nedeniyle yaralı sayısı devamlı yüksek olmuş; bu yüzden tümenlerin hemen gerisine yerleşmiş olan sıhhiye bölüklerine ilk günlerde ortalama 2.000 yaralı gelmişti. Cephenin farklı kesimlerinde oluşturulan sahra hastanelerinin yetersizliği (teknik ve malzeme eksikliği), yaralıların hızlı bir şekilde nakillerini[32] zorunlu kılıyordu. Yaraları hafif olup tedavileri kısa sürecek olanlar Gelibolu'daki hastanelere, cephede tedavisi mümkün olmayan ya da uzun sürecek olanlar ise gerekli müdahalenin ardından Ağadere veya Akbaş iskelelerindeki "Yaralı Aktarma Merkezi" olarak çalışan nakliyat hastanelerine sevk ediliyordu.[33]

30 Becker, age, s. 137.

31 Çanakkale Cephesi'nde, başlarında hilal ve haçın yanyana bulunduğu Müslüman ve Hıristiyan (Alman) askerlere ait mezarlara sıklıkla rastlamak mümkündü. Paul Schweder, Im Türkischen Hauptquartier, Hesse & Becker Verlag, Lepzig 1916, s. 202-204.

32 Yaralı ve hastaların siperlerden geriye nakilleri ordu nakliye birlikleri tarafından yapılıyordu. Sıhhiye birliklerinde "teskereci" adı verilen askerler, siperlerin içinde bekleyen yaralıları sargı yerlerine getirmekle görevliydi. Cephede yaralanan bir askerin yarası, çantasının bir köşesinde dikili olan "harp paketi" kullanılarak sarılır ve yaralı asker teskereci veya sıhhiye erleri tarafından siperlerin hemen gerisinde bulunan "yaralı yuvaları"na getirilirdi. Buradan sargı yerlerine götürülen yaralılar tabur doktorları tarafından muayene edilir ve durumlarına göre, hafif yaralılar toplanma yerlerine, ağır yaralılar ise yaralı naklinde kullanılan sıhhiye arabalarının durak yerlerine, buradan da arabalar vasıtasıyla "büyük sargı yerleri"ne nakledilirdi. Aynı şekilde, bu bölümde de hastanın durumuna göre yönlendirmeler yapılarak yaralı pansuman odasına, ameliyathaneye veya sıhhiye arabalarıyla cephe gerisindeki menzil, harp, ağır veya mecrûhîn hastanelerine sevk edilirlerdi. Erdemir, agm, s. 94; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (25 Nisan 1915-Mayıs 1915), C. V, 2. Kitap (Çanakkale Harekâtı III), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Ankara 1978, s. 195.

33 Niyazi İsmet Gözcü, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", Askeri Sıhhiye Mecmuası, S. 23, İstanbul 1938, s. 81-82.

Buraya gelen yaralı askerler hasta nakline tahsis edilmiş Şirket-i Hayriye Vapurları veya yüklerini boşaltıp dönmekte olan diğer vapur, taka, mavna ve yelkenlilerle İstanbul başta olmak üzere çevre bölgelerdeki hastanelere nakledilyordu. Cepheden ilk nakiller kara harekâtının başlamasından beş gün sonra, yani 30 Nisan 1915 tarihinde başlamıştı. İlk gün 283, ikinci gün 352 ve üçüncü gün ise 1.211 yaralı İstanbul'a nakledilmişti ki, bu sayı her geçen gün artmış ve 5. Kolordu Kumandanı Fevzi Çakmak'ın ifadesine göre, ilk hafta Haydarpaşa İskelesi'ne getirilen yaralı asker sayısı yaklaşık 5.000'i bulmuştu. Bigalı Alman Sahra Hastanesi'nin yakınında bulunan Akbaş İskelesi'nden sadece 19 Mayıs akşamı İstanbul ve çevre hastanelere sevk edilen yaralı sayısının 2.934 olduğu dikkate alındığında, yaralı nakil işlerinin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Muharebelerin başlangıcından itibaren yaralı nakil işlerinin en yoğun yapıldığı Nisan-Ağustos aylarında Akbaş ve Ağadere Sevkiyat Hastanelerinden farklı hastanelere sevk edilen yaralı sayısı 150.868 idi.[34]

Hasta nakil çalışmalarının böylesine önemli olduğu bir savaşta Seyr-i Sefâin İdaresi gerek Karadeniz, gerekse Marmara'dan yaralıların İstanbul'a nakli için Edremit ve Gülnihal adlı vapurlarını Hilal-i Ahmer'in hizmetine tahsis etmiş, cemiyet de kısa süre içerisinde bu vapurları hasta nakline uygun bir hale getirmişti. Yaralıların artması üzerine Hilal-i Ahmer, Şirket-i Hayriyye'nin 60, 61, 63 ve 70 numaralı vapurlarıyla Seyr-i Sefâinden Akdeniz vapurunu kiralayarak İstanbul'a yaralı taşıma çalışmalarına büyük destek vermişti.[35]

Cepheden İstanbul ve çevre bölgelerdeki hastanelere yaralı taşıyan bir diğer vapur da Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti'nin Seyr-i Sefâin'den kiraladığı Reşid Paşa Hastane Vapuru (Reschid Pascha Lazarettschiff/Hospital Ship Rechid Pasha)'ydu. Alman sağlık çalışanlarının istihdam edildiği vapurda mutfak, memur odası ve bir hasta salonu vardı. Ayrıca ağır yaralılara müdahale edilebilecek kapasiteye sahip bir de ameliyathane bulunuyordu. Vapurla Akbaş İskelesi'nden alınan Türk ve Alman yaralı askerler Sirkeci veya Haydarpaşa İskelesi'ne ulaştırılıyor; buradan da Sirkeci Sevk-i Mecrûhîn Komutanlığı veya Zuefâ ve Mecrûhîn Sevk Komisyonu (Haydarpaşa) tarafından uygun hastanelere sevk ediliyordu.[36]

Alman Kızılhaç'ı Reşid Paşa vapurunu kiralayıp da hasta nakline başlamadan evvel Cenevre Sözleşmesi (1906) gereği, çalışmaların uluslararası yardım kuruluşlarına tanınan muafiyet çerçevesinde yapılacağını ve bu vapurların herhangi bir asker sevkinde kullanılmayacağını düşman devletlere taahhüt ederek saldırmazlık hakkının mahfuz olduğunu İngiltere ve Fransa'ya

34 Erdemir, agm, s. 94-97. Yaralı askerlerin donanımlı hastanelere taşınması için Şirket-i Hayriye tarafından tahsis edilen vapurlarla ilgili bkz: Kızılay Arşivi (KA), 25/15, 2 Mart 1331/15 Mart 1915; 25/16, 10 Mart 1331/23 Mart 1915.
35 Çapa, age, s. 85; Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları, s. 23.
36 Ernst Müller-Mieiningen, Der Weltkrieg 1914-1917 und der Zusammenbruch des Völkerrechts, Verlag von Georg Reimer, Berlin 1917, s. 161; Keith Tranmer, "Gallipoli 1915/1916, Turkish Hospital Ship Rechid-Pasha", Forces Postal History Society Journal, Nr. 300, Summer 2004, s. 187. Grafen Hochberg'in 18 Ekim 1915'te Reşid Paşa Vapuru'yla ilgili bilgi vermek için Berlin'e gönderdiği mektup için bkz: Ek-4.

bildirmişti. Dolayısıyla savaş esnasında seyyar askeri hastanelerin yanında yaralı nakil vasıtalarının üzerine asılacak olan Kızılay/Kızılhaç flamaları sayesinde yardım kuruluşları dokunulmazlık hakkına sahip olacak ve rahat bir çalışma olanağı bulabileceklerdi.[37]

Reşid Paşa Hastane Vapuru'nun sadece yaralı naklinde kullanılacağı İngiliz ve Fransız hükûmetlerine bildirilmesine rağmen Ekim ayı başlarında vapura İngilizler tarafından saldırı düzenlenmişti. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, Reşid Paşa vapurunun hastane gemisi haline dönüştürülerek Hilal-i Ahmer bünyesine katıldığını ve bu tür vasıtaların Cenevre Sözleşmesi uyarınca saldırıdan masun olduğunu bildirmiş; vapurun İstanbul'a yaralı nakli yerine cepheye asker taşıdığı iddiasıyla İngiliz uçakları tarafından saldırıya uğramasının asla kabul edilemeyeceğini ve Reşid Paşa Hastane Vapuru'na tekrar saldırı olması halinde buna Türk kuvvetlerinin mukabelede bulunulacağını Amerikan Sefareti vasıtasıyla İngiliz hükûmetine iletmişti. Üstelik saldırı sadece Reşid Paşa vapuruna değil, Gülnihal ve Akdeniz vapurlarına da yapılıyordu. Harbiye Nezareti, aslında İngilizler ve Fransızların Kızılhaç flamalı gemilerle cepheye asker taşıdığını ve bunun Lahey Mukavelesi'ne aykırı olduğunu iddia ederek hastanelere yaralı asker taşımaktan başka bir amaç için kullanılmayan Hilal-i Ahmer ve Alman Salib-i Ahmer'e ait hastane gemilerinin tarafsız bir Kızılhaç üyesi tarafından istenildiği zaman teftiş edilebileceğini de taraflara bildirmişti.[38]

Harbiye Nezareti'nin iddia ettiği gibi İngilizler Kızılhaç flamalı hastane gemilerini cepheye asker sevkinde yaygın olarak kullanıyorlardı. Bu yüzden Osmanlı tarafındaki hastane gemilerinin de bu amaçla kullanıldıklarını düşünerek her fırsatta Reşid Paşa Vapuru ile Şirket-i Hayriye ve Hilal-i Ahmer'e ait vapurları tazyik etmekten çekinmemişlerdi. Osmanlı ordusu ise bu süreçte Kızılhaç flamalı düşman hastane gemilerine hiçbir zaman saldırıda bulunmamıştır.[39]

Çanakkale Cephesi'nde İngiliz uçaklarının Osmanlı cephesindeki sağlık birimlerine saldırısı savaş boyunca devam etmiş ve bu tazyikten sadece hastane vapurları değil sahra hastaneleri de etkilenmişti. Üstelik İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin bu tür saldırıları sadece Çanakkale'de değil, ilerleyen tarihlerde diğer cephelerde de meydana gelmiş ve İtilaf devletlerinin uluslararası hukuka ve insan haklarına aykırı bu teşebbüsleri başta Almanya olmak üzere Batı kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanmıştı.[40]

37 Müller-Mieiningen, age, s.161.
38 Osmanlı Arşivi (OA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2180/1, (09.09.1915). Reşid Paşa Hastene Vapuru'nun sadece yaralı Osmanlı askeri taşıdığına dair Rusya ile yapılan yazışmalar için bkz: OA, HR.SYS, 2180/2, (03.02.1916). Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti Reşid Paşa Hastene Vapuru'nda yaralı taşımaya başladığında Kızılhaç flamasını kullanıyordu. İngilizlerin saldırısı ve Osmanlı cephesinde Kızılay-Kızılhaç flamalarının aynı anda görünür olması bazı sıkıntılara neden olduğundan Harbiye Nezareti, bütün hastane vapurlarında sadece Kızılay flamalarının kullanılmasını zorunlu tutmuş; Reşid Paşa vapuru da bu karardan sonra Kızılay flamasıyla hizmet etmeye devam etmişti. Dürer, age, s. 32; OA, HR.SYS, 2180/1.
39 Müller-Meiningen, age, s. 163.
40 Deutsche Soldaten-Zeitung, Nr. 2, 16 Juli 1915, Berlin; Feldzeitung der 5. Armee, Nr. 318, A.H.Qu., den 8 August 1915; Rosenheimer Anzeiger, Nr. 283, 7 Dezember 1915; Kriegs-Zeitung, A.H.Qu., 27 Mai 1917.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı-Alman askeri ittifakı, sağlık alanındaki işbirliğini de beraberinde getirmiş ve Alman Askeri Misyonu vasıtasıyla Osmanlı cephelerinde yüzlerce Alman sağlık personeli görev yapmıştı. Çanakkale Cephesi'nde kara savaşları başladığında Harbiye Nezareti Sıhhiye Dairesi ile Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti yaralıların tedavisi için gerekli tedbirleri büyük oranda almışlardı ancak, Osmanlı'nın oldukça geniş bir alanda savaş yürütüyor olması nedeniyle mevcut imkânlar kısa sürede tükenmeye başlamış ve Alman Salib-i Ahmer Cemiyeti gibi uluslararası yardım kuruluşlarının desteğine kimi zaman ihtiyaç duyulmuştu.

İlk sağlık ekibini Kafkas Cephesi'ne gönderen DRK, ilerleyen zamanlarda Osmanlı Devleti'nin açmış olduğu bütün cephelerde sağlık hizmeti vermeye başlamıştır. Alman Kızılhaç'ı Çanakkale'de kara savaşlarının başlamasından hemen sonra Alman Askeri Misyonu tarafından açılan Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ndeki çalışmalara 1915 yılının sonlarına doğru katılmış ve buradaki çalışmalarını (cephede mücadeleler bir süre sonra sona ermiş olsa da) 1918 yılının Ekim ayına kadar devam ettirmiştir. Ayrıca, cephedeki mücadeleler çetin geçtiği için yaralı asker sayısının çok olması nedeniyle ağır yaralı askerlerin İstanbul'a taşınması lüzumu ortaya çıkınca Şirket-i Hayriye ve Seyr-i Sefâin İdaresi'nden vapurlar kiralanmıştı. Alman Kızılhaç'ı da Bigalı Alman Sahra Hastanesi'ne getirilen yaralı askerlerin bir kısmını İstanbul'a taşımak için Seyr-i Sefâin İdaresi'nden Reşid Paşa Vapuru'nu kiralamış ve yaralı taşıma hususunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yükünü hafifletmeye çalışmıştır.

93 Harbi'nden beri Osmanlı Devleti'nin yaptığı bütün savaşlarda cephe gerisindeki sağlık çalışmalarına personel ve malzeme desteğinde bulunan Alman Kızılhaç'ı Birinci Dünya Savaşı'nda da bu geleneğini devam ettirmiş; Çanakkale, Bağdat, Erzincan ve Kudüs'te açtığı sağlık birimleri ile başta Alman askerleri olmak üzere Türk askerlerine ve bölge ahalisine hizmet vermeye çalışmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'nın bu son savaşında Almanya ile giriştiği ittifak (Waffenbündnis), sağlık alanındaki yardımlaşmayı da beraberinde getirmiş ve özellikle Alman doktorların salgınla mücadele konusunda ortaya koydukları çalışma disiplini daha sonraki görevlerinde Türk sağlık personeli için önemli bir tecrübe olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri, Süreli Yayınlar, Kitap ve Makaleler

Akgün, Seçil Karal, Murat Uluğtekin, Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a, C. I, Ankara 2002.

Becker, Helmut, Äskulap zwischen Reichsadler und Halbmond: Sanitätswesen und Seuchenbekämpfung im Türkischen Reich während des Ersten Weltkriegs, Herzogenrath: Murken-Altrogge 1990, s. 143; George Tzschirner, Kraftfold Arabien und Europas Krieg, Dresden 1939.

Burggraf, Richard, "Meine Reiseerlebnisse und Tätigkeit bei der Irak-Expedition

des Deutschen Roten Kreuzes Bagdad", Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege, Hrsg: Eduard Senstleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner, (Unter Mitwirkung des Deutschen Roten Kreuzes), Vaterländischer Verlag C. U. Weller, Berlin 1934, s. 235-239.
Çapa, Mesut, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925), Türkiye Kızılay Derneği, Ankara 2010.
----------, "Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin (Kanal) Cephesi'nde Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları", Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, C: 8, S: 16, Temmuz 2018, s. 57-73.
"Das Deutsche Rote Kreuz in Tripolis", Das Rote Kreuz: Offizielles Organ des Schweizerischen Centralvereins vom Roten Kreuz, des Schweiz Militärsanitätsvereins und des Samariterbundes, Band 20 (1912).
Deutsche Soldaten-Zeitung, Nr. 2, Berlin, 16 Juli 1915.
Dürer, Carl Gerhard, Um Vaterland und Freiheit, Verlag Hermann Montanus, Leipzig 1917.
Erdemir, Lokman, "Çanakkale Muharebe Meydanlarından İstanbul Hastanelerine: Sağlık Hizmetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2012/1, S. 15, s. 91-113.
Feldzeitung der 5. Armee, Nr. 318, A.H.Qu., den 8 August 1915.
Gözcü, Niyazi İsmet, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", Askeri Sıhhiye Mecmuası, S. 23, İstanbul 1938.
Kannengiesser, Hans, Gallipoli: Bedeutung und Verlauf der Kämpfe 1915, Schlieffen Verlag, Berlin 1927.
Kızılay Arşivi (KA), 25/15; 25/16.
Kimmle, Ludwig, Das Deutsche Rote Kreuz, Centralkomitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Landesvereine vom Roten Kreuz, Band 1, Verlag Boll & Pickardt, Berlin 1910.
----------, Das Deutsche Rote Kreuz im Weltkriege, Berlin 1919.
----------, "Die Hilfsexpeditionen des Deutschen Roten Kreuzes nach Tripolitanen (1912) und nach dem Balkan (1912-1913)", Beiträge zur Kriegsheilkunde, Aus den Hilfsunternehmung der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz Während des İtalienisch-Türkischen Feldzuges 1912 und des Balkankriegs 1912-13, Hrsg: Central-Komitee der Deutschen Vereine vom Roten Kreuz, Springer Verlag, Berlin 1914.
Kriegs-Zeitung, A.H.Qu., 27 Mai 1917.
Machalett, Gerd, Ernst-Jürgen Finke, "Die Medizinische Versorgung der Deutschen Militärmission in Vorderasien 1914-1918", Wehrmedizinische Monatschrift, 59/2015, Heft 8, s. 248-258.
Mueller, Herbert, Der Neue Orient: Halbmonatsschrift für das Politische, wirtschaftliche und das geistige Leben im gesamten Osten, Band IV, Verlag "Der Neue Orient" G.m.b.H., Berlin 1918.
Mühlmann, Carl, Der Kampf um die Dardanellen 1915, Druch und Verlag von Gerhard Stalling, Berlin 1927.
Müller-Mieiningen, Ernst, Der Weltkrieg 1914-1917 und der Zusammenbruch des Völkerrechts, Verlag von Georg Reimer, Berlin 1917.

Notizen zur Hamburger Rotkreuzgeschichte, Newsletter des DRK Landesverbandes Hamburg e. V.,, Themenblatt 5 Juni 2018.
Nötzel, Ernst, "Deutscher Tag in Bigalli", Am Bosporus: Deutsche Soldatenzeitung, Nr.3, Konstantinopel, 11 Januar 1918.
Osmanlı Arşivi (OA), Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS), 2180/1, 2180/2.
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928, Yay. Haz: Murat Uluğtekin, M. Gül Uluğtekin, Ankara 2013.
Rosenheimer Anzeiger, Nr. 283, 7 Dezember 1915.
Schweder, Paul, Im Türkischen Hauptquartier, Hesse & Becker Verlag, Lepzig 1916.
Şimşek, Muttalip, "Trablusgarp Savaşı'nda Alman Kızılhaç (Salib-i Ahmer) Cemiyeti'nin Çalışmaları", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XXXV, Güz 2019, S. 100, s. 325-352.
Tranmer, Keith, "Gallipoli 1915/1916, Turkish Hospital Ship Rechid-Pasha", Forces Postal History Society Journal, Nr. 300, Summer 2004, s. 187.
Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi: Çanakkale Cephesi Harekâtı (25 Nisan 1915-Mayıs 1915), C. V, 2. Kitap (Çanakkale Harekâtı III), Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE), Ankara 1978.
Unter dem Roten Kreuz im Weltkriege, Hrsg: Eduard Senstleben, Wolfgang Foerster und Gerhard Liesner, (Unter Mitwirkung des Deutschen Roten Kreuzes), Vaterländischer Verlag C. U. Weller, Berlin 1934.
https://www.scribd.com/document/80987994/aerzte1wk-1 (Erişim Tar.:24.01.2020)
https://www.gallipoli1915.de/feldlazarett-bighali (Erişim Tarihi: 24.01.2020).

EK-1: Bigalı Alman Sahra Hastanesi (Deutsches Feldlazarett Bighali)

EK-2: Bigalı Alman Sahra Hastanesi'nden Stuttgart'a gönderilen mektup zarfı.

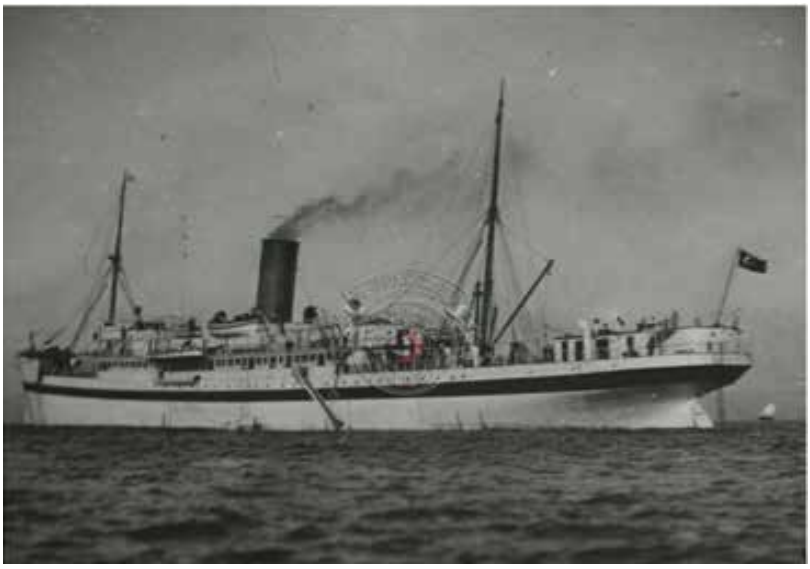

EK-3: Reşid Paşa Hastane Vapuru (Reschid Pascha Lazarettschiff)

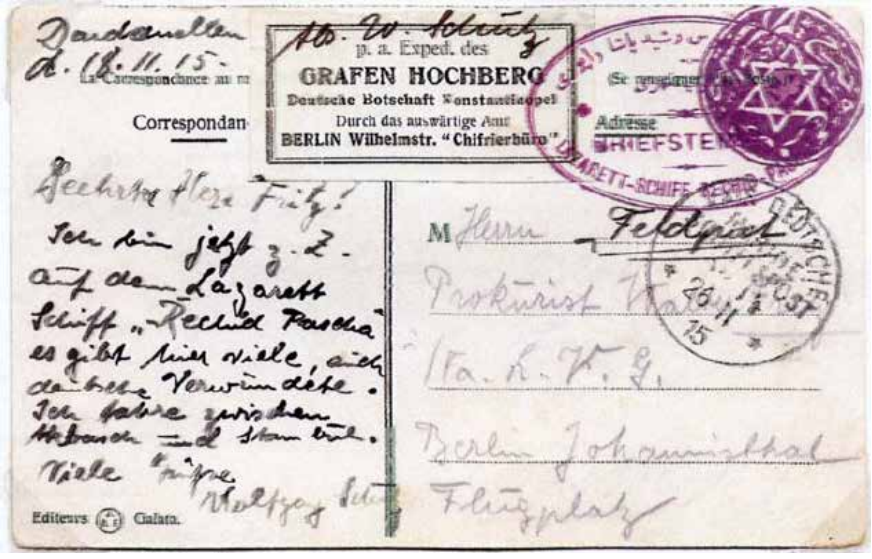

EK-4: Grafen Hochberg tarafından (Reşid Paşa Hastane Vapuru mühürüyle) Berlin'e gönderilen kartpostal.

ÇANAKKALE MUHAREBE SAHASINDA YAPILAN DEFİN İŞLEMLERİ (1914-1922)

ÖMER ARSLAN

ÇANAKKALE MUHAREBE SAHASINDA YAPILAN DEFİN İŞLEMLERİ (1914-1922)

Ömer ARSLAN*

Özet

Bu çalışmada, Çanakkale Muharebeleri sırasında ve sonrasında gerçekleşen defin işlemleri ele alınmıştır. Bu doğrultuda muharebeler sırasında tutulan ve yayınlanmış olan birlik cerideleri, inceleme eserler, hatıratlarla birlikte rapor ve resmi yazışmaları içeren arşiv belgeleri de incelenmiştir. İncelenen belgelerin büyük çoğunluğu mütareke dönemi ve sonrasını kapsamaktadır. Muharebe dönemine ait belgeler genellikle ölülerin defni için taraflar arasında gerçekleşen ateşkes talepleri ve görüşmelerini içermektedir. 1919 yılında Gelibolu Yarımadasına gelen İngiliz ve Fransızların savaşta ölen askerleri için mezarlık yapımına başladığı görülmektedir. Bu durum Türk makamlarını da harekete geçirmiş olmasına rağmen ancak uzun bürokratik yazışmalar sonucunda şehitlerin defnini yapmak için bir müfreze kurulabilmiştir. Bu müfrezenin, o dönemde Gelibolu Yarımadası'nda yaşayan halkın engellemeleri ve yapılan mezarların tahrip edilmesi nedeniyle yeterince çalışamadığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar defin işlemlerinin tamamlanamadığı görülmektedir.

THE BURIAL PROCESSES PERFORMED IN THE ÇANAKKALE BATTLEFIELD (1914-1922)

Abstract

In this study, it is aimed to analyze the burial processes performed both during and after the Battle of Çanakkale. In this sense,the minutes written up and circulated during the battles, research studies, reports as well as memoirs, and additionally archives including the official correspondences have been analyzed. Most of the documents cover the period of the armistice and post-armistice. The documents about the battle period mostly concentrate on the requests for an armistice, regarding the burial of the deceased, and the negotiations. It is observed that the British and French, visiting the Gallipoli Peninsula in 1919, have built cemeteries for their deceased soldiers. This situation has triggered the Turkish authorities; nevertheless, a burial corps has been founded after a long period ofbureaucratic procedures. It is understood that this burial corps has not worked efficiently due to the hindrance bythe residents, who live in the Gallipoli Peninsula, and the destruction of theconstructedcemeteries. It is seen that the burial processes have not been completed till the early years of the Republic period.

* Araştırmacı-Yazar omerarslan17@hotmail.com

1. Türkler'de Şehitlik Kavramı ve Şehitlerin Defni

Şehitlik, Müslüman-Türk kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Daha çok dini bir kavram olarak ön plana çıkan şehitlik Kur'an-ı Kerim'de "Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin! Onlar diridirler fakat siz farketmiyorsunuz" (el-Bakara 2/154) ilahi buyruğuyla yüceltilmiştir. Bu ayetten hareketle halk arasında şehitlerin bedenlerinin çürümeyeceği inancı oluşmuştur. Allah katında en yüce mertebeye erişen şehitler yıkanmaz, kanlı üniformalarıyla birlikte defnedilir. Şehitler genel olarak şehit düştükleri yere defnedilmişlerdir. Ancak şartların elverişli olmadığı durumlarda daha müsait yerlerde oluşturulan şehitliklere nakledilmiştir. Hanefi mezhebinde şehitler için cenaze namazı kılınması gerekse de diğer üç mezhebe göre cenaze namazı kılınmasına gerek görülmemiştir.[1]

Çanakkale Muharebelerinde de bulunan Gülhane Askerî Hıfzıssıhha Muallimi Abdülkadir Lütfi Bey Askerî Hıfzıssıhha isimli eserinde şehitlerin defni konusunda oldukça önemli bilgiler vermektedir: "Savaşta şehit olanların biran önce defnedilmesi gerekir. Muharebe aralıksız ve şiddetli bir biçimde devam ederse şühedanın defni çoğunlukla mümkün olmaz. Ölü bedenlerin uzun süre açıkta kalması özellikle yaz günlerinde bozulmaya ve çürümeye neden olur. Yayılan fena kokulu gazlar bazen tahammül edemeyecek derecede fazlalaşır. Diğer taraftan sinekler cesetler üzerine yumurtlar, çıkan kurtçuklar etrafa yayılır. Siperlerde bulunan askerleri rahatsız ederler. Esasen savaşın etkisiyle gerilmiş sinirler bu iğrenç ve bunaltan sebeplerle büsbütün sarsılır. Fena koku ve manzara bilhassa iştah üzerinde etki ederek askerlerin beslenmelerini bozar. Muharebelerde şühedayı ve düşman ölülerini defnetmek için her alay ya da tabur harp hattı gerisinde ateşten korunaklı bir mahalde kullanılan yer altı sularını bozmayacak şekilde mezarlık tesis etmelidir. Mümkün olursa mezarları bir metreden derin kazmalıdır ki koku çıkmasın, mezarlara mermi ve bomba isabet ederse çoğunlukla defin edilen cesetler havaya savruluyor ve parçalanıyor. Bu manzara savaşan askere fena tesir ediyor."[2]

2. Muharebeler Sırasında Yapılan Defin İşlemleri

2.1. 19 Mayıs Taarruzu Öncesindeki Durum

3 Kasım 1914 günü İngiliz ve Fransız gemilerinin başlattığı bombardımanda Seddülbahir Kalesi'nde bulunan cephaneliğin isabet almasıyla büyük bir patlama meydana gelmiş ve burada bulunan 81 er ve 5 subay şehit olmuştur. Seddülbahir Kalesinde batarya komutanı olarak görev yapmakta olan Yüzbaşı Şemsettin Çamoğlu hatıralarında şehitlerin durumunu "Seddülbahir'de şehit düşen subay ve erlerin cesetlerine tam olarak rastlanmamıştı. Cephanenin havaya uçmasıyla beraber bu mübarek ve aziz şehitler parça parça olmuşlardı."[3] sözleriyle anlatmıştır. Çanakkale Muharebeleri'nin ilk şehitleri olarak bilinen bu şehitlere ait parçalar kale kapısı girişine açılan bir çukura toplu olarak defnedilmiştir. 18 Mart 1915 günü yapılan bombardımanda

1 H. Yunus Apaydın, İlmihal 1. Cilt (Namaz-Oruç), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2016, s.377-378

2 Ertuğrul Öztürk, Harun Kaya, Ölümsüz Kahramanlar Birinci Dünya Savaşı Şehit İşlemleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015, s.211-212

3 Şemsettin Çamoğlu, Çanakkale Boğazı ve Savaşları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1962, s.87

Dardanos Bataryası'nda şehit olan askerler içinse üzerinde künyeleri yazılı müstakil mezarların olduğu bir şehitlik oluşturulmuş ve günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Bu iki defin örneğinde görüldüğü gibi şehitliklerimiz muharebe şartlarına göre toplu olarak ya da müstakil defin şeklinde tanzim edilmiştir. Çanakkale Muharebe alanındaki çoğu şehitliğimize toplu defin yapılmıştır. Müstakil defin alanları ise oldukça azdır.

57. Alay'ın şehit komutanı Hüseyin Avni Bey gibi komutanların yanında komutanları için önemli görülen askerler için de müstakil mezarlar yapılmıştır. Ağadere Şehitliği içerisinde mezar taşı bulunan Mehmet Çavuş bunlardan birisidir. Başka bir örnek de Mehmet Fasih Kayabalı'nın hatıratından öğrendiğimiz 47. Alay 5. Bölük efradından Nuri Çavuş'tur:

"Sıhhiyelerin sedye içinde birisinin başucuna toplandıklarını gördüm. Siperden sordum. "5. Bölükten Nuri Çavuş" dediler. Şehit veya mecruh olduğunu sordum. "Şehit" dediler. Yanına geldim. Eyvah!.... Ey Allahım! Bana daha ne acı felaketler göstereceksin?... Nuri, bomba ile kalbinden, kolundan, başından, bacaklarından yaralanarak şehit olmuş. Başı göğsü açık, saçları perişan, üstü başı kan içinde yatıyor. Çehresi hafif solmuş. Ağzı hafif açılmış. Dudaklarının arasından beyaz dişleri görülmekte. Gözleri yarı açık ve semavata yönelmiş. Yüzünde bütün ismet ve letâfet tecelli etmekte. Elleri birbirine kilitlenmiş, göğsünün altında..."[4]

Nuri Çavuş'un şehadeti Mehmed Fasih Beyi oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. Doktorlarla konuşarak Karaburun Deresi içindeki zeytinliklerde bulunan subay mezarlığına defnedilmesini sağlamıştır. Mezarını bizzat kazdırarak üzerini zeytin ve defne dallarıyla süslemiş mezarı başında göz yaşı dökerek fatihalar okumuştur.

Defin işleri genellikle sıhhiye ve istihkam bölükleri marifetiyle yapılmıştır. İhtiyaç halinde amele bölükleri ve piyadelerin de defin vazifesinde bulundukları bilinmektedir. 25 Nisan 1915 günü yapılan çıkarma sonrasında başlayan muharebeler günlerce şiddetli bir şekilde devam etmiştir. Muharebenin yoğun olarak yaşandığı bu ilk günlerde defin yapmak pek mümkün olmamıştır. 19. Tümen, 30 Nisan 1915 günü sorumluluk bölgesindeki şehitleri defnetmek için istihkam bölüğüne bir emir yazmıştır. Bölük bu emre istinaden bir kısmıyla sağ cenah diğer kısmıyla sol cenahta bulunan şüheda ve düşman cesetlerini ayrı ayrı defnetmeye memur kılınmıştır.[5] Sol Cenah Kumandanlığı ise Kanlısırt bölgesinde hala cesetler görüldüğünü, düşman ateşinin tesiri altında bulunan bu cesetlerin geceden istifade ve derin bir şekilde defnedilmeleri konusunda uyarıda bulunmuştur.[6] 125. Alay Komutanı Kaymakam Abdürrezzak Bey de aynı konuya dikkat çekerek şehitlerden kalan silahların da toplattırılmasını istemiştir. Günlerce üzerinde şehit ve yaralı taşınan sedyeler koktuğu için temizlenmesi konusunda

4 Mehmet Fasih, Kanlısırt Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 1997, s.102
5 Çanakkale Muharebelerinde 19. Tümen Cerideleri 2. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2017, s.150
6 Murat Karataş, Barış Borlat, Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Muharebelerinde 27. Alay,2. Cilt, ÇSGTAB Yayınları, Çanakkale, 2018, s.52

emir verilmiş ve sıhhiyecilerin gereksiz yere ateş hattına sokulmaması istenmiştir.[7] Güney Grup Komutanı Weber Paşa da cephe hattında şehit olup geriye nakli mümkün olmayarak orada defni icap eden askerlerin gayet derin ve su membalarından uzak çukurlara gömülmesini ve üzerlerindeki teçhizatı ile yeni kaput, ayakkabı ve elbiselerinin alınmasını emretmiştir.[8]

Şühedayı defnetmek için her tabur veya alay muharebe hattının gerisinde ateşten korunaklı bölgelerde şehitlikler oluşturmuştur. Kazma imkanı bulunmayan taşlık ya da kayalık alanlarda bulunan şehitler daha gerilere taşınarak arazi şartlarının elverdiği ölçüde bu definler gerçekleşmiştir. Mezarlar çok derin kazılamadığından bazen şehitlerin üzerine çok az miktarda toprak atılmasıyla kapatılmaya çalışılmıştır. Defin işlemi özellikle bu konuda tecrübesi olmayan askerler için çok zor olmuştur. Kendisi de Çanakkale Muharebeleri'nde bulunduğu sırada defin işiyle ya da kendi tabiriyle "ölü gömücülükle" görevlendirilen İsmail Hakkı Sunata hatıralarında defin sürecine dair şu tafsilatlı bilgileri paylaşmıştır:

"Beni binbaşı çağırdı: "Maiyetine yirmi kişi vereceğim, geride bütün İngiliz ölülerini gömeceksin." ölü gömmek can sıkıcı şey. Ne çare, emir, emirdir. Hem de bulacağım ehemmiyetli şeyleri kaybetmeyeceğim. Kazma da yok elimizde. Portatif kazma ve küreklerle bu işi görmeye çalışacağız. Büyük, kazma ve kürekler, siper kazmaya gönderilmiş. Sadece birkaç büyük kürek verdiler. Vakit geldi. Yirmi neferi ve kürekleri alarak dışarı çıktım. Henüz alacakaranlık. Ama insan uzaktan pek fark edilmiyor. Neferleri onar adım aralıkla açtım. Böylece araziyi tarayacağız. Kimin önüne bir ceset çıkarsa haber verecek, onu hemen gömeceğiz. Sonra yine yürümeye devam edeceğiz. Yürüyüş başladı. Biraz sonra: Dur! dediler. Ses gelen tarafa gittim. Dayanılmaz bir koku. Bir İngiliz ölüsü boylu boyunca yatmış. Toprak kaskatı, kürekle kazılmıyor. Neferlere "Tutun solumuzdaki hendeğe götürelim" dedim. Herkes tiksinir, ben tutamam, korkarım, der. Neferlere bağırıp çağıracak yer değil. Israrım üzerine birkaç nefer, ölünün paçasından yakaladılar, sürümeye başladılar. Götürdük hendeğe koyduk, üzerine de kürekle biraz toprak. Hey gidi insan vücudu hey. Tekrar hareket. Birkaç adım sonra bir daha, daha sonra bir daha. Hepsini hendeğe götüremiyoruz. Kürekle toprakta bir yuva açıyor, cesedi oraya itiyor, üzerine biraz toprak atıyoruz. Bir ara "Bir şehit" dediler. Bizim zavallı bir nefer. (...) Ölülerin hepsinin silahları alınmış. Kazma bulunmaması işi zorlaştırıyor. Hele birisi öyle kokmuş, Öyle kokmuş ki, yanına yaklaşan neferin biri bu kokudan bayıldı. Ben burnuma mendil bağladım. Ölünün ayağından tuttular, koptu, kolundan çektiler, koptu..."[9]

2.2. Kuzey Grubunda Yapılan Ateşkes Antlaşması

Muharebenin takip eden günlerinde mutad olarak geceleri şehitler ve düşman ölüleri defnedilerek silah ve teçhizatları toplatılmıştır. 19 Mayıs günü

7 a.g.e. s.164
8 ATASE Arşivi, BDH 5348-H2-1-5
9 İ. Hakkı Sunata, Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım, Türkiye İş Bankası Yayınları, s.155-156

gerçekleştirilen taarruzda sadece Türk tarafında 10.000 civarında zayiat verilmiş siperlerin arası ölü ve yaralılarla dolmuştu. Bu durum hem Türkler hem de Anzaklar açısından dayanılmaz bir hal almıştı. 20 Mayıs akşamı Merkeztepe'deki Anzak siperlerinden bir Kızılhaç bayrağı çıkartılmıştır. Buna mukabil 13. Alay siperlerinden de bir Kızılay bayrağı çıkartılmıştır. Cephede ateş kesilmiş ve büyük bir durgunluk meydana gelmiştir.[10] Öncelikle 13. Alay 1. Tabur 4. Takım sıhhiye erlerinden Konyalı Seyid Onbaşı, Hacı Bekir ve Şerafeddin siperden atlayarak görüşmeye gitmişler onların arkasından ise 3. Tabur doktoru Avni Efendi görüşmeye gönderilmiştir.[11] Elinde Kızılhaç bayrağıyla gelen İngiliz Askeri ölülerin defnedilmesi amacıyla mütareke talebini iletmiş, kendisinden bu talebinin yazılı olarak beyan etmesi talep istenmiştir.[12] Beyan edilen talebin çevirisi yapılarak Beşinci Ordu Komutanlığına gönderilmiştir. Bu talepte "Eğer ölülerin defni için mütareke istiyorsanız yarın saat 10-12 arasında bir erkan-ı harp zabitini mukaleme bayrağıyla Kabatepe önlerine gönderiniz. Ateş bu gece saat 7'de başlayacaktır." ifadeleri yer almıştır.[13]

Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa, saat 22.40'ta Beşinci Ordu Komutanlığı ile yaptığı telefon görüşmesinde "Şühedanın kokusu ta buraya kadar geliyor. Bu halin devamı maalesef kıtaatta hastalıklar zuhur ettireceği gibi cepheleri önünde birçok şühedanın yatmakta olması kıtaatımızın kuvve-i maneviyesine de tesir edecektir." sözleriyle hazır İngilizler talip olmuşken bundan istifade ederek ölülerin defni için emir verilmesini talep etmiştir.[14]

Bunun üzerine Beşinci Ordu Komutanı Liman Paşa, aynı gün Enver Paşa'ya durumu bildirmiştir. Liman Paşa, İngilizlerin Arıburnu'nda ölülerini defnetmek için altı saatlik bir mütareke talep ettiklerini fakat kendisinin onlara itimat etmediğini ve takviye için zaman kazanmak istediklerini söyleyerek bu ateşkes talebine karşı çıkmıştır.[15]

Devam eden yazışmalar neticesinde İngilizlerin teklifiyle gerçekleşen mütareke talebi değerlendirilmiş ve Türk tarafını temsilen ateşkes şartlarını görüşmek üzere Binbaşı Kemal Bey Kabatepe'nin iki kilometre kuzeyindeki bir noktaya gönderilmiştir.[16] 23 Mayıs günü 13 maddeden oluşan mütareke metni Kurmay Yarbay Fahreddin Bey ve Kurmay Yarbay A. Skeen tarafından imzalanmıştır. Yapılan antlaşmaya göre 24 Mayıs sabahı saat 7.30 ile 16.30 arasında yaralıların nakli ve ölülerin defni için dokuz saatlik bir ateşkes yapılacaktı. Her iki taraftan ikişer kurmay subay, ikişer tercüman, ikişer sıhhiye subayı birer beyaz bayrağı elinde bulunduran yüzer asker Kabatepe'nin iki kilometre kuzeyindeki sahilde buluşacaklardı.[17]

10 Barış Borlat, Askerî Kayıtlara Göre 19. Mayıs 1915 Türk Taarruzu 2. Cilt, ÇSGTAB Yayınları, Ankara, 2020, s.142
11 a.g.e. s.154
12 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-2
13 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-2
14 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-2
15 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-1
16 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-4
17 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-4-1; Barış Borlat, Askerî Kayıtlara Göre 19. Mayıs 1915 Türk Taarruzu 2. Cilt, ÇSGTAB Yayınları, Ankara, 2020, s.262

Ateşkeste görev alacak askerlerin en açık göz, terbiyeli, çevik ve gürbüz olanlarından seçilmeleri istenmiştir. Defin için geceden mezar yerleri kazılmaya başlanmıştır. Ölü ve yaralıların ise tezkereci askerler tarafından taşınması gerektiği vurgulanmıştır.[18] Mütareke sürecinde görev yapacak Türk heyeti; 19. Tümen Kurmay Subayı Binbaşı İzzettin Bey, 16. Tümen Kurmay Subayı Yüzbaşı Nazım Bey, 19. Tümen Başhekimi Kıdemli Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Bey, 14. Alay 2. Tabur Doktoru Yüzbaşı Arif Hikmet Bey, görevli tercümanlarla birlikte ikişer yüz askerlik iki müfrezeden oluşmuştur.[19] Verilen talimatlara göre şehitler geriye alındıktan sonra silahlarıyla birlikte kimlik belgeleri ve diğer teçhizatı da alınarak usulüne uygun bir biçimde zayiat defterine kaydedilmesi istenmiştir. Şühedanın defninden sonra oluşturulacak mezarlara mümkünse bir işaret konulması istenmiştir. Bu ateşkese tanıklık etmiş olan Emin Çöl hatıratında şehitlerin taşındığı ve defnedildiği yerlerle ilgili önemli bilgiler vermektedir:

İki doktorla bir sağlık ekibi geldi. Tümenin, yedekte bulunan alayların sağlık ekipleri de, tahta kutular içinde bulunan katrandan burun önlerine, avurtlarına sürerek katılmışlardı. Birkaç kişi ile oturduğumuz tepenin üstüne çıkmıştım. Siperler üzerine Kızılay, Kızılhaç bayrakları dikilmişti. Hızlı bir çalışmayla şehitler, Mutfak Deresi'ne taşınıyor, oradan da Mersin Deresi deltasındaki uzun hendek mezarlığına gömülüyordu. Bütün bunlar ateşkes süresinde bitirilmişti."[20]

Muharebe sahasında cesetleri toplayan sedyeciler korkunç manzaralarla karşılaştılar. Bazı cesetler paramparça olduğu için sedyeye kürekle konulmak zorunda kalınmıştı. Avustralyalı asker A. J. Mcnaughton defin sırasında bir askerin boynundan künyesi alınmak istenirken ölü askerin başının yere düştüğünü söylemektedir.[21]

2.3. Güney Grubundan Yapılan Ateşkes Girişimleri

Güney Grubunda da defin için çeşitli görüşmeler yapılmıştır. 7. Tümen cephesinde şehit ve yaralıların toplattırılması için hazırlanan mütareke talebini iletmek üzere 6 Mayıs'ta düşman hatlarına Mustafa oğlu Hacı Şakir isminde bir sıhhiye eri gönderilmiştir. Hacı Şakir elinde tuttuğu Kızılay bayrağıyla düşman avcı hattına ulaşmış ve komutanının verdiği kağıdı muhatabına iletmiştir. Üzeri aranarak gözleri bağlanmış ve Seddülbahir'den bir istimbota bindirilmiştir. On bir gün boyunca alıkonulduktan sonra 15 Mayıs gecesi bırakılmıştır. Geri dönen sıhhiye erinin Güney Grubu erkan-ı harbi tarafından ifadesi alınmış olup bazı tutarsız sözlerinden dolayı eksik ifade vermiş olduğu kanaati oluşmuştur.[22]

18 a.g.e. s.263
19 a.g.e. s.261
20 Emin Çöl, Çanakkale-Sina Savaşları, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2009, s.39
21 Niyazi Sezen, İsmail Sezgin, Çanakkale Cephesinden Anzak Günlükleri, Çatı Kitapları, İstanbul, 2008, s.28
22 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-9-5; ATASE Arşivi, BDH 3426-116-9-6

Sıhhiye eri Hacı Şakir beraberinde kendisine verilen Fransızca bir yazı getirmiştir. 19. Piyade Alayı Doktoru Miralay Halil Beye ithafen yazılmış olan pusulada sıhhiye erini askeri sebeplerle alıkoydukları anlatılmıştır. Ailelerin esir Osmanlı askerlerinin durumundan haberdar olabilmeleri için yazmış oldukları 17 mektubun da gönderilmiş olduğu ifade edilmiştir.[23] Bu durum Beşinci Ordu Komutanlığına bildirilmiş olup esir mektupları ise ailelerine ulaştırılmak üzere tümen sahra postasına verilmiştir.[24]

Bu mütareke girişiminin başarısız olması üzerine 6 Haziran'da Güney Grubu Komutanı Weber Paşa, Beşinci Ordu Komutanlığından mütareke talebinde bulunmuştur. Bu yazıda cesetlerin yaydığı fena koku içinde yaşamanın çok zor olduğu, bu kokudan askerin yemek yiyemediği belirtilmiş olup cephe ilerisinde bulunan binlerce şühedanın defni için birkaç saatlik ateşkes için izni istenmiştir.[25] 12 Haziran 1915 günü bu talep tekrarlanmış olup bu durumun bir müddet daha devam etmesinin çok zor olduğu ifade edilerek tıpkı Kuzey Grubu'nda olduğu gibi bir mütarekenin yapılması tekraren talep edilmiştir.[26]

Güney Grubundan gelen bu ısrarlı taleplere karşın Beşinci Ordu Komutanı Liman Paşa bizzat Weber Paşa'ya bir mektup yazarak yapılacak olan mütarekenin hangi şartlarda yapılabileceğini anlatmıştır. Mütareke sırasında Askerî bir hareketlilikten kaçınılmasını, herhangi bir keşif faaliyetine karşın dikkatli olunması konusunda ikaz edilmiştir. Dört köşesine Kızılay bayrağı çekilmiş sıhhiye arabalarıyla ve sıhhiye erleriyle şehitler toplandıktan sonra açılacak olan mezarlara kireç dökülmesi istenmiştir.[27] Yapılan bu mütareke girişimleri İngiliz ve Fransız komuta kademesinin isteksizliği üzerine sonuçsuz kalmıştır.

3. Tahliye ve Sonrasındaki Durum

Gelibolu Yarımadası'nın tahliye edilmesine kadar geçen sürede özellikle cephe hattı gerisinde birçok şehitlik oluşturulmuştur. Bu şehitliklerin çoğunluğu savaş sonunda Şevki Paşa'nın haritacı subaylarla birlikte yapmış olduğu tahkimat haritasında gösterilmektedir. Ancak bazı birlik ceridelerinin krokilerinde bu haritada gösterilmemiş olan bazı noktalarda da şehitliklerin olduğu ortaya çıkmaktadır. İngiliz ve Fransız askerleri Gelibolu Yarımadası'ndan ayrıldıktan sonra arkalarında birçok mühimmat, erzak ve eşya bıraktılar. Bazı siperlerin içinde hala gömülmeden meydanda bırakılmış birçok ceset de bulunuyordu.[28] Benzer şekilde üzeri çok az toprakla örtülmüş, yapılan bombardıman sonucu açığa çıkmış veya hiç gömülmediği için meydanda kalmış şehitler de mevcuttu. Tahliye sonrasında Mirliva Cevat Paşa komutasında 6. ve 14. Kolordulardan teşekkül eden Çanakkale Grup

23 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-9-3
24 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-9-1
25 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-14
26 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-14-4
27 ATASE Arşivi, BDH 3426-116-13-1
28 İsmail Sabah, "Anafartalar'dan Yükselen 104 Yıllık Bir Seda" , Anafarta Dergisi, Sayı 3, Yıl 1, Yaz 2019, s.60

Komutanlığı kurulmuştur.[29] Bu gruba bağlı olan birliklerin tahliyeden mütarekeye kadar olan süreçte herhangi bir defin faaliyeti tespit edilememiştir.

4. Mütareke Döneminde Yapılan Defin İşlemleri

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ilk maddesine göre Çanakkale Boğazı İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilecekti. Bu mütarekenin 7. maddesi ise Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki herhangi stratejik bir noktanın yine İtilaf Devletleri tarafından işgaline imkan veriyordu. İngilizler 9 Kasım 1918 günü Seddülbahir ve Kumkale'ye asker çıkararak Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasını da işgale başladılar. Takip eden günlerde Fransızların da Gelibolu Yarımadasına gelmesiyle birlikte işgal kuvvetleri buradaki defin ve mezarlık yapım süreciyle ilgilendiler. 1919 yılında yarımadaya gelecek olan mezarlıklar komisyonunun içerisinde Çanakkale Muharebeleri'nde muhabir olarak bulunan Charles Bean de yer alıyordu. Bean, komisyonla birlikte gezdiği savaş alanlarını fotoğraflayarak izlenimlerini not aldı. Kitabında, Lone Pine bölgesinde açıkta bulunan birçok Türk cesetlerini gördüklerini ve bunları gömmek için siperleri mezar olarak kullandıklarını yazmaktadır.[30] Kanlısırtta bulunan Leane's Trench'te ise yine Türk askerlerine ait kemikler, çürüyen elbiseler ve ekipmanlar sel sularıyla vadiden akarak toprak üzerine çıkmıştı.[31]

İngiliz ve Fransızların Gelibolu Yarımadasında kendi mezarlıklarını tanzim etmeleri üzerine Osmanlı Genelkurmayı Dördüncü Şube Erkanıharp Yüzbaşı M. Tevfik Efendiyi görevlendirmiştir. Yüzbaşı M. Tevfik Efendi, 13 Haziran 1919 tarihli gözlem raporunda "İngiliz Çanakkale Heyetiyle Anafarta ve Arıburnu muharebe sahalarını tedkik ederken mevcut ve sınırları kaybolmuş İngiliz mezarlıklarının mükemmel bir surette düzenlenmekte olduğunu"[32] ifade etmektedir. Buna karşın "Osmanlı kahramanlarının medfun abideleri"[33] ise neredeyse ortadan kaybolmak üzeredir. Raporun devamında, vatanını müdafaa eden Osmanlı milletinin fedakar şehitlerinin mezarlarının onların şanına yakışır bir surette tanzim ve muhafaza edilmesinin "milletin en necip bir vazifesi" olduğu vurgulanmaktadır. Yüzbaşı M. Tevfik Efendi, mezarların kaybolmaması amacıyla "sıhhıye bölükleri ve hastane sertabipleriyle mezarlıkların mahallini bilen etıbba ve zabitandan mürekkeb bir heyetin" oluşturulmasını, yeterli araç gereçle teçhiz edilerek gerekenlerin yapılmasını teklif etmiştir.[34] Belgenin üzerine "Gayet ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınacak bir meseledir"[35] ifadesi not alınmasına rağmen oluşturulması beklenen heyetle ilgili somut bir adım atılmadığı anlaşılmaktadır.

29 Ahmet Yurttakal, Türk Kaynaklarına Göre Çanakkale Muharebeleri'nde Gelibolu Yarımadası'nın Tahliyesi, Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ, Çanakkale, 2020, s.140
30 C.E.W. Bean, The Story of Anzac, Angus and Robertson Ltd. Sydney, 1941, s.257
31 Janda Gooding, Gallipoli Revisited, AWM, Australia, 2009, s.113
32 ATASE Arşivi, İSH 30-69
33 ATASE Arşivi, İSH 30-69
34 ATASE Arşivi, İSH 30-69
35 ATASE Arşivi, İSH 30-69

11 Eylül 1919 tarihli bir yazışmada, Çanakkale'de ölen askerleri için muntazam mezarlıklar yapan Fransız heyetinin çalışmaları sırasında Osmanlı askerlerinin naaşlarına da tesadüf ettiği anlatılmaktadır.[36] Ayrı mezarlıklar teşkil edilmesi amacıyla, Fransız heyetinin yanına iyi derecede Fransızca bilen bir Osmanlı subayının gönderilmesi istenmiştir. Fransız amelesinin de bu işe yardımcı olabileceği ifade edilmiştir.[37] Bu göreve inşaat şubesinden Yüzbaşı Hamdi Efendi tayin edilmiştir.[38]

Yüzbaşı Hamdi Efendi 6 Ekim 1919 tarihli raporunda Senegal Taburu Komutanı Binbaşı Fulozen ile birlikte Seddülbahir'in kuzey sırtları ile Kerevizdere taraflarına gittiklerini, yapımı planlanan yirmi dört mezarlıktan on iki adedinin tamamlandığını diğerlerinin ise iki aya kadar yapılacağını yazmıştır. Yüzbaşı Hamdi Efendi'nin raporunda dikkat çektiği esas husus ise şehit düşen Türk askerlerinin durumudur. Fransız ölülerinin defni sırasında elbise, ayakkabı ve diğer teçhizatından Türk olduğu anlaşılan cesetler toplattırılarak bir bölgeye yığılmıştır. Siper bulunmayan birçok düz arazide ise üzerleri çok az miktarda toprakla örtülmüş cesetlerin olduğu tespit edilmiştir. Fransız heyetine, hiç olmazsa şehitlere ait kemiklerin toplattırılarak bugünkü Alçetepe Köyü'nün güney doğusu ve Kanlıdere'nin kuzey sırtları üzerinde Kilitbahir-Seddülbahir yoluna yakın bir yere defnedilmesi teklif edilmiştir. Fransızlar, yanlarında yeterli miktarda nakliye vasıtası bulunmadığı, ücretli amelenin az ve yevmiyelerinin fazla olması, gösterilen mahallin bulundukları yerden uzakta bulunması sebebiyle bunu yapamayacaklarını ifade etmişlerdir. Fakat kendilerine hükümet tarafından 400-500 lira verilmesi durumunda gösterilen mahalde bu definlerin yapılabileceği belirtilmiştir.[39]

Nihayetinde Kemal Bey Tepesi'nde Fransızların inşa etmiş oldukları abidenin etrafına toplanmış olan Türk kemiklerinin defnedilerek, buraya şehitlik olduğunu belirten üzeri boyayla yazılmış tahta levhalar konulması hususunda mutabakat sağlanmıştır.[40] Rapor ekinde gönderilen krokide şehitlerin toplu defin alanları üç farklı noktada gösterilmiştir. Bu defin alanlarından birisi Kudsi Bey Tepesi ile Kemal Bey Tepesi arasında, diğeri Şüheda Tepesi üzerinde üçüncü defin alanı ise Cesedler Tepesi'nde bulunmaktadır. Şevki Paşa Haritası'nda belirtilmeyen bu yer isimlerinin 1919 yılında yapılmış olan defin sonrasında verilmiş olabileceği değerlendirilmektedir.[41]Defin yapılan bu bölgeler günümüzde tarla vasfındadır.[42]

Yüzbaşı Hamdi Efendi Çanakkale Muharebelerinde bulunmuş birisinin nezareti altında muhtelif mahallerde mezarlık oluşturulmasını ve şehitler adına yarımadanın uygun bir tepesinde hükümetin şanına yakışır bir abide-

36 ATASE Arşivi, İSH 471-118
37 ATASE Arşivi, İSH 100-29AD
38 ATASE Arşivi, İSH 100-29AC
39 ATASE Arşivi, İSH 100-29; Barış Borlat, "Şehitlerimizin Kemikleri Toplu Mezarlara Defnedildi" , Anafarta Dergisi, Sayı 3, Yıl 1, Yaz 2019, s.64
40 ATASE Arşivi, İSH 100-29
41 ATASE Arşivi, İSH 100-29AA
42 Barış Borlat, "Şehitlerimizin Kemikleri Toplu Mezarlara Defnedildi" , Anafarta Dergisi, Sayı 3, Yıl 1, Yaz 2019, s.64

nin yapılmasını teklif etmiştir.[43] Harbiye Nezareti tarafından şehitler adına bir abide yapılması fikri ele alınmış, çok fazla masraf olmaması için bu abidenin tek bir noktada yapılması uygun görülmüştür. Tarihi bir ziyaretgah olduğundan Bolayır'da bulunan Gazi Süleyman Paşa Türbesi yakınlarına muazzam ve muntazam bir abidenin yapılması düşünülmüştür.[44]

Karadeniz Ordusu Başkumandanı'nın 14 Haziran 1920 tarihinde Hariciye Nezaretine yazmış olduğu yazıdan tüm girişimlere ve raporlara rağmen şehitlere ait kemiklerin halen defnedilmediği anlaşılmaktadır. Gelibolu Yarımadası'nda bulunan İngiliz heyeti cephe hattının gerilerinde fazlaca miktarda Türk ceset ve kemiklerinin defnedilmemiş halde bulunduğunu haber vermektedir. Hayatını kaybeden Osmanlı askerlerinin şimdiye kadar layık olduğu şekilde defnedilmemiş olmasının sebebi olarak "Hükümet-i Osmaniye'nin bu halden mutlaka bihaber bulunduğu" kanaati gösterilmiştir. Osmanlı hükümeti artık bu durumdan haberdar olduğuna göre vefat edenlerin kemiklerinin uygun bir biçimde defnedilmesi için gerekli personelin Gelibolu'ya gönderileceğine dair beklenti ifade edilmiştir.[45] Hariciye Nezareti bu yazının gereğini öncelikle Harbiye Nezaretine yazmıştır. 24 Haziran 1920 tarihli yazıya İngiliz Fevkalade Komiserliğinden alınan yazının tercümesi de eklenerek gereğinin biran önce yapılması istenmiştir.[46] Harbiye Nezareti ise 28 Haziran 1920 tarihli cevabi yazısında "Halihazırda Gelibolu Yarımadasında çok az miktardaki tarassud kuvvetinden başka Osmanlı kıtaatının bulunmamasından dolayı" açıkta kalan şüheda kemiklerinin cihet-i askeriyece defnedilmesinin mümkün olmaması sebebiyle gereğinin mahalli hükümet vasıtasıyla yapılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir.[47]

Hariciye Nezareti aynı meseleyi 10 Temmuz 1920 tarihinde bu kez Sadarete yazmıştır. Yazının geriye dönük tafsilatından sonra "Vatan vazifeleri uğrunda terk-i hayat eden şühedanın geride kalan kemiklerinin bir müddet daha açıkta bırakılmasının caiz olmadığı" ifade edilerek Dahiliye Nezaretine bu yönde kati bir talimat verilmesi arz edilmiştir.[48] Ertesi gün Sadrazam adına Müsteşar tarafından Dahiliye Nezaretine mevcut durum bir yazıyla aktarılmış olup gereğinin seri bir şekilde yapılması için yardımcı olunması talep edilmiştir. Dahiliye Nezareti de akabinde Edirne Vilayeti ve Gelibolu Mutasarrıflığını durumdan haberdar etmiştir.[49]

17 Ekim 1920 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Birinci Şubesi'nden yayınlanan ilamda şüheda mezarlıkları hakkında esaslı bir karar verilinceye kadar Çanakkale kahramanlarının kemiklerini toplamak üzere bir müfrezenin oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu müfrezenin bir an önce görevine başla-

43 ATASE Arşivi, İSH 100-29
44 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AB
45 ATASE Arşivi, İSH 549-27AF
46 ATASE Arşivi, İSH 549-27AE
47 ATASE Arşivi, İSH 549-27AD
48 BOA, BEO.4641-348066-002
49 BOA, DH.İ.UM.20-23-14-99-2

ması ve devam etmesinin şehitlerimize karşı kadirşinas bir vecibe olduğu vurgulanmıştır. Sevr Muahedenamesinin 219 ve 224. maddeleri gereği burada bulunan mezarlıkların korunacağı hükmüne atıfla yapılacak olan bu çalışmalarda Çanakkale'de bulunan İngiliz ve Fransız mezarcı müfrezeleri tarafından bir zorluk çıkarılmayacağı da ifade edilmiştir.[50] 23 Ekim 1920 tarihinde Çanakkale Boğazı İlga Komisyonunun emrinde 1 Yüzbaşı, 1 Mülazım, 1 Çavuş, 3 Onbaşı ve 24 askerden oluşan "Şüheda Mekabiri Tanzim Müfrezesi" adıyla bir müfreze oluşturulmuştur.[51] Bu müfrezenin çalışmalarıyla ilgili bir programın ve talimatın düzenleneceği bildirilmiştir.[52] Çanakkale Osmanlı Komisyonu nakliye vasıtalarından istifade eden bu müfrezeye kadro fazlası hayvanlardan dört hayvan ve iki araba teslim edilmiş olup sonradan müfreze kadrosuna iki araba daha ilave edilmiştir.[53] Böylece bir yılı aşkın süredir devam eden yazışma ve raporlar neticesinde ilk somut adım atılmış oldu.

Şüheda Mekabiri Tanzim Müfrezesi kurulmuş olmasına rağmen İngiliz Fevkalade Komiserliği 16 Kasım 1920 tarihinde Hariciye Nezaretine ikinci kez göndermiş olduğu yazıda Gelibolu Yarımadası'nda açıkta bulunan şehit kemiklerinin defnedilmesiyle ilgili henüz bir tedbir alınmadığı bildirilmektedir. 14 Haziran 1920 tarihli yazıya henüz bir cevap verilmediğinden "Gelibolu Yarımadası'nda bulunan İngiliz Komisyonuna Osmanlı mevtalarının hiss-i suretle defnedilmeye başlanması için izin verilmesine itiraz edilmeyeceğini farz ediyorum" ifadeleriyle defin işlemine başlanması için müsaade istenmiştir.[54] Hariciye Nezareti 6 Aralık 1920 tarihli yazısıyla bu durumu tekraren Sadarete bildirmiştir.[55] 14 Aralık 1920 günü bu konu Meclis-i Vükela'nın gündemine alınmış ve mesele karara bağlanmıştır. Alınan karara göre Çanakkale'deki şehit kemiklerinin hükümet-i seniyye memurları tarafından defnedilmesinin daha uygun olduğu değerlendirilmiş olup kararın icrası ve gerekli tahsisatın sağlanması için konu Harbiye Nezareti'ne havale edilmiştir.[56]

Gelibolu Yarımadası'nda perişan bir surette bulunan şüheda kemikleri bölgeyi ziyaret eden Fransız General Guro'nun da dikkatini çekmiş bir kısmının toplatılmasıyla ilgili Fransızlara emir vermiştir. Bölgede Şüheda Mekabiri Tanzim Müfrezesi oluşturulmasına rağmen özellikle İngiliz ve Fransızların bulundukları bölgelerde defin işlemlerinin yapılmamış olması Harbiye Nezareti tarafından esefle karşılanmıştır. 10 Nisan 1921 tarihli yazıyla adı geçen müfrezenin özellikle İngiliz ve Fransızların bulundukları bölgelerden başlamak üzere şehit kemiklerinin bir an evvel defnedilerek şüheda mezarlıklarının oluşturulması emri verilmiştir.[57]

50 ATASE Arşivi, İSH 549-27AC
51 ATASE Arşivi, İSH 497-86AA
52 ATASE Arşivi, İSH 537-160AA
53 ATASE Arşivi, İSH 553-16
54 BOA, BEO.4667-349979-002
55 BOA, BEO.4667-349979-003
56 BOA, MV. 220-263-001
57 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AC

Şüheda Mekabiri Tanzim Müfrezesi bu gibi durumlardan mesul tutulmuş ve gerekli tedbirlerin alınması konusunda şiddetli emirler verilmiştir.[58] Müfrezenin yapmış olduğu mezarların Hristiyan ahali tarafından her gün tahrip edildiği ve bu tecavüzlerinin engellenmeye çalışıldığı rapor edilmiştir.[59] Havuzlar[60] karakol binasının arkasında bulunan şehitliğin duvarlarının büyük bölümü tahrip edilmiştir. Rumeli Mecidiye Tabyası'ndaki şehitliğin duvarlarına dikilen yüzlerce eski tüfek ve şehitliğin kapısı tamamen yok edilmiştir.[61] Kara Yorgi[62] Deresindeki zeytinlikler arasında Türk kıtaatı tarafından muntazam bir şekilde yapılmış olan şehitlik ve abide üzerindeki yazılı sütun bölgedeki Rumlar tarafından tahrip edilmiştir.[63] Çataldere'de bulunan 57. Alay'ın şehit komutanı Kaymakam Hüseyin Avni Bey'in mezarının kitabesi de parça parça edilmiştir.[64] İngilizler, Küçük Anafarta ve Büyük Anafarta civarında kendilerine ait kuyuları ararken çalıştırdıkları Rum, Ermeni ve Müslüman ameleler fırsattan istifade ederek madeni para aramak için şehitlikleri tahrip etmişler ve ortaya çıkan kemikler tamamen açıkta kalmıştır.[65]

Bu durumla ilgili olarak Kaymakam Macit Bey tarafından 12 Temmuz 1922 tarihinde Harbiye Nezaretine gönderilen raporda bölgenin işgal altında bulunmasından dolayı müfreze çalışmalarının burada bulunan ahali tarafından engellendiği, şehitliklerin tahrip edildiği halde sebep olanların cezalandırılamadığı için bundan cesaretle bu gibi fiillerin devam ettiği bildirilmiştir. Her ne kadar İngiliz Mezarlıklar Müfrezesi tarafından ahali uyarılmış olsa da Harbiye Nezareti tarafından gerekli teşebbüslerde bulunulmasının faydalı olacağı ifade edilmiştir. [66] Yapılan araştırmalar neticesinde bu durumla ilgili herhangi diplomatik bir girişim tespit edilememiştir. Buna mukabil Şüheda Mekabiri Tanzim Müfrezesi'nin vazifesine devam etmesi ve tekrar tahribat yapılırsa bildirilmesi istenmiştir.[67]

5. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yapılan Girişimler

Cumhuriyetin ilk yıllarında da şehitliklerin ve abidelerin imarıyla ilgili çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Öncelikle Üçüncü Kolordu Komutanlığının girişimi ile 30 Ekim 1924 tarihinde Şehitlikleri İmar Komisyonu oluşturulmuştur. İstanbul Merkez Komutanlığının başkanlığında çalışmalarına başlayan komisyon 9 Temmuz 1926 tarihinde cemiyet haline dönüşerek Şehitlikleri İmar Cemiyeti adını almıştır. Bu cemiyet başta İstanbul'da bulunan Edirnekapı ve Karacaahmet Şehitlikleri olmak üzere Çanakkale'deki bazı şehitlik ve anıtların da düzenlenmesiyle ilgilenmiştir.[68]

58 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AE
59 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AF
60 Şüheda Mekabiri Tanzim Müfrezesi'nde görevli bir asker olan Erdekli Mehmed Kadri Havuzlar'da bulunan mermer üzerine bir hatıra olarak künyesini kazımıştır.
61 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AG
62 Karayörük Dere
63 ATASE Arşivi, İSH 1519-3Aİ
64 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AG
65 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AG
66 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AE
67 ATASE Arşivi, İSH 1519-3AJ
68 Ertuğrul Öztürk, Harun Kaya, Ölümsüz Kahramanlar Birinci Dünya Savaşı Şehit İşlemleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015, s.212

Bu dönemde şehitliklerin imarıyla ilgili yapılan başka bir girişim ise 7 Kasım 1931 tarihinde Edirne Mebusu Şeref Bey'in, Mehmet Çavuş Abidesi ve şehitliklerin imarını içeren teklifidir. Şeref Bey yaptığı bu teklifte "Vatan için can vererek altında yattığı bu şerefli toprakların üstünde gelecek evladımıza bu şehametin şükran borcunu ödediğimizi isbat edecek bir Türk Abidesi. Türk kanıyla yoğrulmadık bir karış yeri olmayan ve bütün manasıyla üstünde bir tarih yaşayan bu topraklara yüzünü gözünü sürerek o şanlı günlerin acı ve tatlı hatıralarını yaşatmak için her yıl oraya koşanlar boynu bükük dönmeye mecbur oluyorlar."[69] ifadeleriyle Çanakkale Şehitlikleri'nin halk nezdindeki önemini vurgulamıştır.

1934-1936 yılları arasında Alçıtepe Köyünde yerleşim ve tarımsal faaliyetler neticesinde Zığındere bölgesinde şehit kemikleri ortaya çıkmıştır. 1943 yılında 2. Kolordu Komutanı olarak görev yapan Nuri Yamut burada ortaya çıkan şehit kemiklerini toplu olarak defnettirip Zığındere Muharebelerinde can veren 6395 şehit adına bir anıt yaptırmıştır. Bu ve benzeri birçok iyi niyetli girişimde bulunulmasına rağmen Gelibolu Yarımadası'ndaki bütün şehitliklerin tespiti, tanzimi ve imarı çalışmaları tamamlanamamıştır.

Sonuç

Çanakkale Zaferi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ardı ardına yaşanan ve yenilgiyle sonuçlanan savaşlar sonrasında yaşanan bezginlik ve umutsuzluk atmosferini dağıtmış İstiklal Savaşına da ilham kaynağı olmuştur. Çanakkale Muharebeleri'nin komuta kadrosunda yer alan askerler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosunda da yer almışlardır. Halkın Çanakkale Savaşı ve şehitleriyle kurduğu gönül bağı ve gösterilen teveccüh günümüze kadar devam etmiştir. Şehitlere duyulan teveccüh ne kadar güçlüyse şehitlik meselesinin oluşturduğu kırgınlık ve üzüntü de o kadar büyük olmuştur. Devamlı surette bakımlı İngiliz ve Fransız mezarlıklarıyla şehitliklerin durumu mukayese edilmiştir. Sonuç olarak, Şevki Paşa Haritası başta olmak üzere tüm birlik cerideleri kroki, rapor, günlük ve hatıratlar taranarak muharebe sahasını kapsayan bir şehitlik envanter çalışması yapılması gerekmektedir. Bu envanter çalışmasıyla belirlenecek olan şehitliklerin en azından etrafının doğal malzemelerle çevrilmesi ve korumaya alınması şehitlerimize duyduğumuz şükran duygusunun en güzel göstergesi olacaktır.

KAYNAKÇA

ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLER

Ahmet Yurttakal, Türk Kaynaklarına Göre Çanakkale Muharebeleri'nde Gelibolu Yarımadası'nın Tahliyesi, Yüksek Lisans Tezi, ÇOMÜ, Çanakkale, 2020

Barış Borlat, Askerî Kayıtlara Göre 19. Mayıs 1915 Türk Taarruzu 2. Cilt, ÇSG-TAB Yayınları, Ankara, 2020

Borlat, Barış (2019). "Şehitlerimizin Kemikleri Toplu Mezarlara Defnedildi", Anafarta Dergisi, Sayı 3, Yıl 1, Yaz 2019, 61-64

69 BCA-30-10-3-18-10

Charles Edwin Woodrow Bean (C.E.W.) The Story of ANZAC from 4 May, 1915, To The Evacuation Of The Gallipoli Peninsula 11th Edition, Volume II Sdney: Angus and Robertson Ltd., 1941
Çanakkale Muharebelerinde 19. Tümen Cerideleri 2. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2017
Emin Çöl, Çanakkale-Sina Savaşları, (Yay. Haz. Celal Kazdağlı), Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2009
Ertuğrul Öztürk, Harun Kaya, Ölümsüz Kahramanlar Birinci Dünya Savaşı Şehit İşlemleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2015
H. Yunus Apaydın, İlmihal 1. Cilt (Namaz-Oruç), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2016.
İ. Hakkı Sunata, Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım, (Yay. Haz. Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2003.
Janda Gooding, Gallipoli Revisited, AWM, Australia, 2009
Mehmet Fasih, Kanlısırt Günlüğü, Arba Yayınları, İstanbul, 1997
Niyazi Sezen, İsmail Sezgin, Çanakkale Cephesinden Anzak Günlükleri, Çatı Kitapları, İstanbul, 2008
Sabah, İsmail (2019). "Cenabı Hak Bana Bu Milletin Foyasını Gösterdi", Anafarta Dergisi, Sayı 3, Yıl 1, Yaz 2019, 57-60
Murat Karataş, Barış Borlat, Harp Ceridelerine Göre Çanakkale Muharebelerinde 27. Alay,2. Cilt, ÇSGTAB Yayınları, Çanakkale, 2018
Şemsettin Çamoğlu, Çanakkale Boğazı ve Savaşları, Kutulmuş Matbaası, İstanbul, 1962.

ARŞİV BELGELERİ

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi
ATASE Arşivi, İSH 30-69
ATASE Arşivi, İSH 100-29
ATASE Arşivi, İSH 100-29AA
ATASE Arşivi, İSH 100-29AC
ATASE Arşivi, İSH 100-29AD
ATASE Arşivi, İSH 471-118
ATASE Arşivi, İSH 497-86AA
ATASE Arşivi, İSH 537-160AA
ATASE Arşivi, İSH 549-27AC
ATASE Arşivi, İSH 549-27AD
ATASE Arşivi, İSH 549-27AE
ATASE Arşivi, İSH 549-27AF
ATASE Arşivi, İSH 553-16
ATASE Arşivi, İSH 1500-58ABA
ATASE Arşivi, İSH 1500-58ABB
ATASE Arşivi, İSH 1519-3AB
ATASE Arşivi, İSH 1519-3AC
ATASE Arşivi, İSH 1519-3AE
ATASE Arşivi, İSH 1519-3AF

ATASE Arşivi, İSH 1519-3AG
ATASE Arşivi, İSH 1519-3Aİ
ATASE Arşivi, İSH 1519-3AJ
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-1
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-2
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-4
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-4-1
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-9-1
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-9-3
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-9-5
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-9-6
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-13-1
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-14
ATASE Arşivi, BDH 3426-116-14-4
ATASE Arşivi, BDH 5348-H2-1-5
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
BCA-30-10-3-18-10
BOA, MV. 220-263-001
BOA, DH.İ.UM.20-23-14-99-2
BOA, BEO.4641-348066-002
BOA, BEO.4667-349979-002
BOA, BEO.4667-349979-003

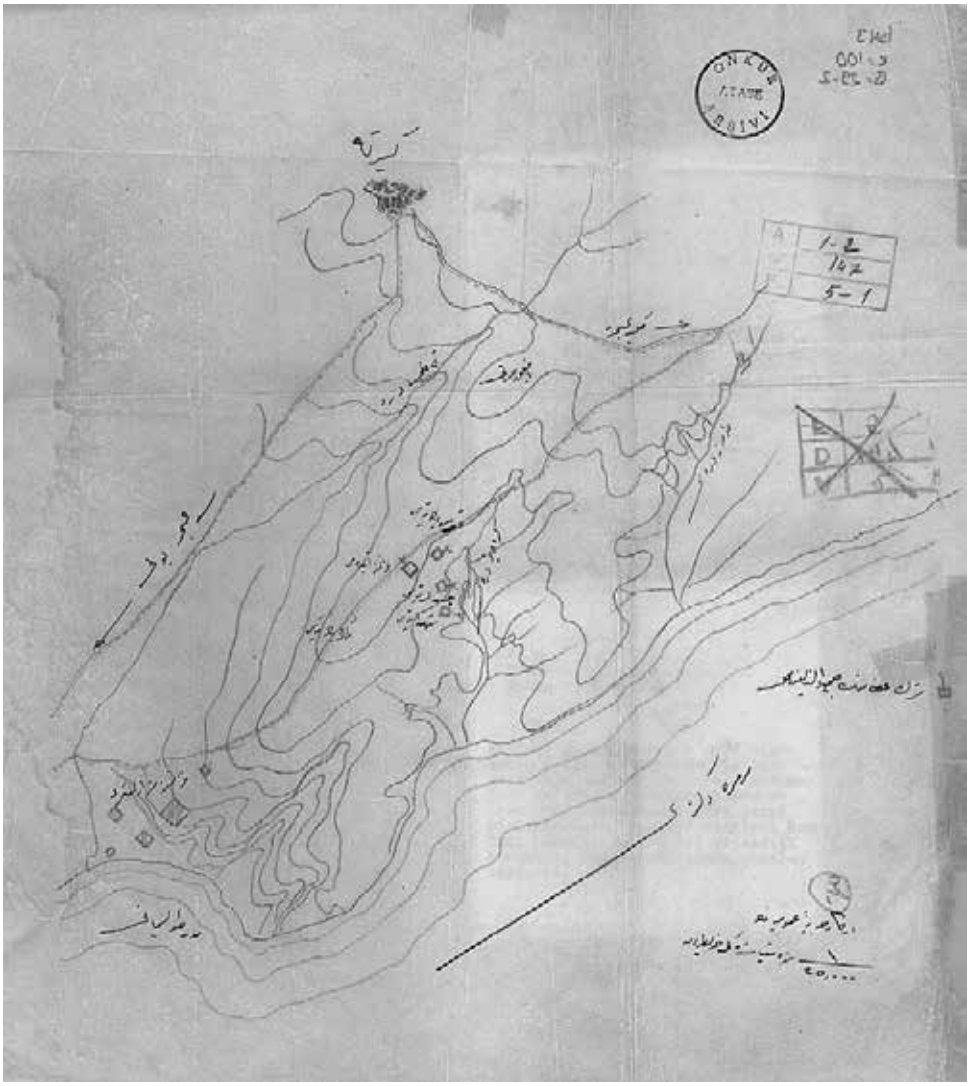

Kerevizdere Bölgesinde Şehitlerin Toplu Defin Alanlarını Gösterir Kroki

Güney Grubu Komutanı Weber Paşa'nın Şehitlerin Defni İçin Yaptığı Ateşkes Talebi

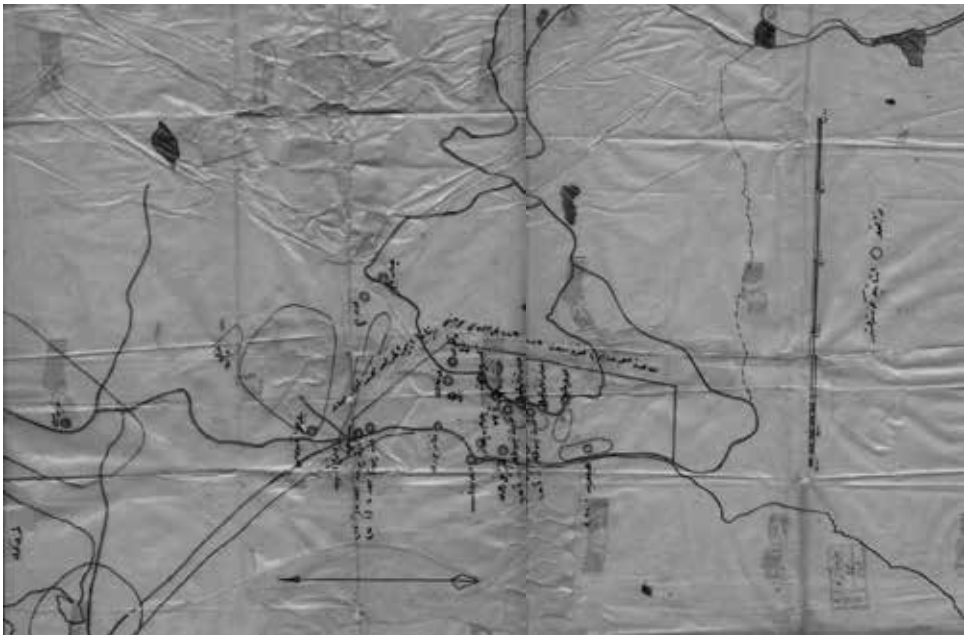

Arıburnu'nda Britanya İmparatorluğu'na Bırakılan Kısmı Gösterir Kroki

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ **IŞIĞINDA OSMANLI COĞRAFYASINDA İNGİLİZ ESİRLER** (1914-1921)

CENGİZ ATLI

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA OSMANLI COĞRAFYASINDA İNGİLİZ ESİRLER (1914-1921)

Cengiz ATLI*

Özet

İngiliz esirlerle ilgili çalışmalar çoğunlukla Osmanlı Arşivi ve Atase Arşivi baz alınarak hazırlanmıştır. İngiliz belgeleri, vesikaları her ne kadar olayları kendi bakış açısına göre ele almış olsa da tarihe ışık tutacak birinci elden bilgilere ulaşmayı sağladığı için incelenmeye değer görülmüştür. Bu coğrafyadaki savaş döneminin uluslararası arka planını ve bunun işgal sürecine etkilerini ortaya çıkarmayı hedefleyen bu çalışmada, gelişmelerin seyrini daha iyi kavrayabilmek için sürecin en önemli aktörü olan İngiltere'nin arşiv belgelerine müracaat edilmiştir. Bu husus dikkate alındığında Türkiye'de bulunan İngiliz esirlerin durumlarının, İngiliz arşiv belgelerine yansıma biçimi ve değerlendirilme şekli önem arz etmektedir.

Bu meyanda araştırmada, I. Dünya Savaşı yıllarında esir kampında bulunan İngiliz esirlerin sıhhi, sosyal ve ekonomik durumlarının İngiliz arşiv belgelerine yansıma biçimi irdelenmeye çalışılmıştır. Böylece Türkiye'de bulunan İngiliz esirlerin içinde bulunduğu şartlar, esirlerin Türk tarafının kendilerine karşı tutumuna yönelik algıları, kampa yönelik eleştirileri veya memnuniyetleri, İngiliz Hükûmetinin anılan esir kampı ile ilgili değerlendirmeleri ortaya konulmuş olacaktır. Çalışmada temel olarak İngiltere'de bulunan The National Archives'in Foreign Office belgeleri esas alınmıştır. Bu belgeler arasında resmî yazışmalar, İngiliz esirlere ait mektuplar, anılar ve dilekçeler ile diğer devlet temsilcileri tarafından yazılmış raporlar yer almaktadır. Bu doğrultuda İngiliz Arşiv belgeleri ışığında 1915 yılından 1920 yılına kadarki esirlerin durumu çeşitli taraflar aracılığıyla sergilenen politikalar ve yaşanan gelişmeler farklı bir bakışla yeniden yorumlanmaya, döneme ilişkin eksiklikler giderilmeye ve yeni tespitler yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İngiliz, Savaş, Esir, Kamp, Arşiv

ENGLISH PRISONERS IN OTTOMAN GEOGRAPHY IN THE LIGHT OF ENGLISH ARCHIVE DOCUMENTS (1914-1921)

Abstract

Considering the work on British prisoners, it was mostly prepared based on the Ottoman Archive and the Atase Archive. Although the English Documents handled the events from their own perspective, it was considered worthy of study as it will shed light on history and provide first-hand information. In this study, which aims to reveal the international background of the war period in this geography and its effects on the occupation process, in order to

*Doç. Dr. Iğdır Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü mail:cengiz3636@hotmail.com

better understand the course of the developments, the most important actor of the process, Britain's archival documents were applied. Considering the situation of British prisoners in Turkey this regard, it is important archival documents to the British way of reflection and evaluation form.

In this regard, the way of reflecting the sanitary, social and economic conditions of the British prisoners in the prison camp during the First World War to the British archive documents was investigated. Thus circumstances in which the British prisoners in Turkey against them attitude towards the perception of the Turkish side of the prisoner camp critiques or satisfaction, the British Government said prisoners will be set out reviews about the camp. Foreign Office documents of The National Archives in England were taken as basis. These documents include official correspondence, letters from British prisoners, memories and petitions, and reports written by other government representatives. Accordingly, in the light of the British Archive documents, the situation of the prisoners from 1915 to 1920 will be reinterpreted with a different perspective, the deficiencies related to the period and new determinations will be made

Keywords: British, War, Captive. Camping Archive

Giriş

Ekonomik rekabetin ortaya çıkardığı çatışma ortamı ve bloklaşma dünya devletlerini önü alınmaz kanlı bir sürece sokmuştu. Bu süreç içerisinde İngiltere ile yapılmak istenen iş birliği teklifi reddedilince Osmanlı Devleti ile İngiltere farklı bloklar içeresinde yer almış ve 1914-1918 yılları arasında cereyan eden I. Dünya Savaşı'nın birbirlerine düşman devletlerinden olmuşlardı. Çünkü çıkacak savaşta İngiltere Osmanlı'yı paylaşılması düşünülen ülke olarak düşünmekteydi. Savaş yılları boyunca Osmanlı Devleti ile İngiltere; Çanakkale Cephesi, Sina-Suriye-Filistin Cephesi, Irak Cephesi ve Hicaz-Asir-Yemen Cephesi olmak üzere dört farklı cephede mücadele etmişti. Çanakkale Cephesi'nde İngilizler ile yoğun mücadeleler yaşandı. İngilizlerin Çanakkale Boğazı'na yönelik büyük taarruzu 18 Mart 1915 sabahı deniz taarruzu ile başladı. Türk bataryalarının karşılık vermesiyle geri çekilmeye başladılar. Nisan 1915 tarihinde ise İngiliz askerleri kara harekâtına başladı. 28 Nisan'da 1. Kitre Savaşı ve 6 Mayıs'taki II. Kitre Savaşı'nda İngilizler ağır can kaybına uğradı. Çanakkale Cephesi'nde ağır yenilgiye uğrayan İngilizler 19-20 Aralık 1915'te Arıburnu ve Anafartalar, 8-9 Ocak gecesi de Seddülbahir bölgesini terk etmeye başladılar.

İngilizler ile savaşılan diğer bir cephe de Irak Cephesi'ydi. İngilizler Irak'ın zengin yer altı kaynaklarına sahip olmak ve Hindistan'ın güvenliğini sağlamak amacıyla saldırı başlattılar. Osmanlı Devleti Irak'ta kabilelere ve Halife'nin kutsal Cihat çağrısına güvenerek 8.000 kişilik bir jandarma kuvveti bulunduruyordu. Bölgede az sayıda Osmanlı Askerînin bulunmasından yararlanan İngilizler 21 Mayıs'ta Amara, 25 Temmuz'da Nasıriye, 28 Eylül'de

de Kut'ül Amare'yi işgal ettiler.[1] 22 Ekim 1915 yılında Bağdat'ı ele geçirmek isteyen İngilizler başarılı olamayınca 150 km'lik alanda geri çekilerek Kut'ül Amare bölgesinde savunma yaptılar. Osmanlı askerlerinin kuşatmasına 4,5 ay direnen İngilizler 29 Nisan 1916 günü İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Towsnhend komutasında teslim oldular. Bu harekâtta İngiliz ordusundan 5 General 481 subay ve 13.300 er Türk ordusu tarafından esir alındı.[2] İngiliz hükümeti bu sayıyı altı yüzü subay toplam 8.970 olarak açıkladı. Osmanlı arşiv belgelerinde ise bu sayı 615 subay toplam 12.597 olarak açıklanmıştı.[3] Bu cephede savaşan Türk ordusunun İran'a yönelmesi üzerine İngilizler 11 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal etmişlerdi. İngilizler Musul'u da almak için ileri harekât gerçekleştirmişlerdi. Fakat başarılı olamamışlardı. İngilizler Musul'u ancak 30 Ekim 1918'te imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra ele geçirebilmişlerdi.[4]

İngilizlerle mücadele edilen önemli cephelerden biri de Sina-Filistin ve Suriye Cephesi'dir. Bu cephede özellikle Süveyş kanalı çok önemli bir konumdaydı. Süveyş Kanalı Almanların kanalı ele geçirerek İngiltere'nin Hindistan'la bağlantısını kesmek ve böylece İngilizlerin Hindistan'dan getirecekleri askerleri Avrupa Cephesi'ne göndererek bu cepheyi takviye etme amacıyla açılmıştı.[5] Bu cephede girişilen iki kanal harekâtı vardı. İngilizlerle girişilen iki kanal harekâtında da Türk ordusu zayiat vererek geri çekilmişti. Bu saldırının başarısız olmasından sonra Şerif Hüseyin'e bağlı isyancı Arap kuvvetlerinin desteğini alan İngilizler, Filistin ve Suriye'yi ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. 26 Mart'ta Birinci Gazze ve 17 Nisan'da İkinci Gazze Muharebelerinde Türk ordusu İngiliz harekâtını püskürttü. Bu cephede İngiliz taarruzları sonrasında Kudüs, Filistin ve Halep'e kadar bütün Suriye, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştı.[6]

İngilizlerle mücadele edilen son cephe Hicaz Cephesi'dir. Fransız İhtilalinin yaydığı milliyetçilik fikirleri Araplar arasında da yayılmaya başlamıştı. Özellikle İngilizler halifeliğin gücünü azaltmak için yoğun çaba içerisine girmişlerdi. Bu nedenle bu cephe İngilizlerin kışkırttığı kabile şeflerine ve Mekke Şerifine karşı yapılan savaşlardan oluşmaktaydı. Bu cephede İngilizlerin desteklediği isyancılar 16 Haziran'da Cidde'yi 9 Temmuz'da Mekke'yi, 22 Eylül 1916'da Taif'i ele geçirmişlerdi. Medine şehri ise Fahrettin[7] Paşa'nın başarılı savunmasına rağmen Mondros Mütarekesi gereği boşaltılmıştı. Medine'yle birlikte Asir ve Yemende boşaltılmıştı. Buradaki Türk Askerî de Mısırdaki esir kamplarına gönderilmişlerdi. [8]

1 Mustafa Balcıoğlu, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 87.
2 Charles V.F Townshend, Irak Seferi ve Esaret İstanbul, 2007, s. 504-570.
3 Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, C.II, İstanbul, 2013, s. 37.
4 İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara, 1993, s. 155-157.
5 Mücahit Özçelik, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler, Ankara, 2013, s. 18-20.
6 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.IV, Kısım II, s. 769-772.
7 Cemalettin Taşkıran, Ana Ben Ölmedim, İstanbul 2017, s. 42.
8 Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, İstanbul, 1985, s. 135.

Esir Kavramı ve Tarihsel Gelişimi

"Harp esiri, tutsak, köle, kul" karşılığında kullanılan esir, "esr" kökünden türemiş bir sıfattır. Kelimenin "mahpus" manasında kullanıldığı da görülmektedir.[9] Esirler ile ilgili uluslararası düzenlemeler ancak XIX. yüzyılda mümkün olabilmiştir. 1856 Paris Deklarasyonu ile savaş hukuku ile ilgili meseleler gündeme gelmiş, harp hastaları ve yaralıları ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.[10] Bu anlamda Cenevre'de 1864'te ve 1906'da savaşan ordulardaki yaralı ve hastaların durumlarının düzeltilmesi için uluslararası toplantılar yapılmış ve sözleşmeler imzalanmıştır. Esirler konusu ise uluslararası düzeyde ilk olarak 1874 Brüksel Deklarasyonu'nda doğrudan ele alınmış fakat bu bildirge onaylanmayarak yürürlüğe konulmamıştır. Bu bağlamda 1890 tarihinde Brüksel'de uluslararası bir konferans toplanarak esir ticaretini yasaklamayı amaçlayan kurallara imza atmışlardır.[11] 1899 ve 1907 yıllarında da Lahey Sözleşmeleri kapsamında esirlerle ilgili çeşitli anlaşma ve sözleşmeler imzalanmıştır. Osmanlı Devleti esirlerle ilgili 1899 yılında ve 1907 yılında düzenlenen Lahey Konferanslarına temsilci göndermiştir. Osmanlı hükûmeti bu konferanslardan 1899 yılındaki sözleşmeyi hem imzalamış hem de onaylamıştır. 1907 sözleşmesini ise onaylamamıştır.[12]

Osmanlı Coğrafyasında İngiliz Esirler

Birinci Dünya Savaşı'nda 1916 yılı başlarında Türk tarafının elinde İtilaf Devletlerine ait 26.334 harp esiri vardı. Bunlardan 5.268'i Rus, 120'si Fransız, 2.000'i Rumen, 8.537'si Hintli ve 10.409'u İngiliz idi.[13] Savaşın sonlarında Osmanlı Devleti 200.000 esir vermekle birlikte[14] 25. 000 civarında esir asker ele geçirmişti.[15] Birinci Dünya Savaşının sonlarında Osmanlı Devleti, İngiltere'den 23.500 Askerî esir almıştı. Esirlerin işlemleri Osmanlı Üsera Talimatnamesi doğrultusunda yapıldı. Savaşan ülkelerde bulunan üsera komisyonları, her esire ait isim, künye ve esirlerin tutulduğu yere ait bilgileri listeler hâlinde tutmaktaydı. Savaşın ilerleyen yıllarında alınan esir sayısında artış olunca üsera şubeleri kurulmuştur. Esir alınan bu askerlerin bir kısmı, daha kamplara gönderilmeden evvel cephelerde yapılan ilk tedavilerinin ardından tekrar savaşamayacakları düşüncesiyle memleketlerine iade edilmişlerdi. İadeleri yapılanlar haricindekiler ise Anadolu'nun iç kısımlarına doğru sevk edilmişlerdi. Anadolu sınırları içerisinde 38 ve dışarısında 7 tane olmak üzere toplamda 45 bölgede İngiliz askerleri için esir kampları oluşturulmuştu. Önemli esir kamplarından Dersaadet'te İngiliz General Townshend ve emir erleri, Bursa'da İngiliz general ve zabitan yer almaktaydı Ayrıca Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Yozgat, Kastamonu, Konya kamplarında İngiliz esirler çoğunluktaydı.

9 Şemseddin Sami, Kamus-ı Türki, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, . 318.
10 BOA, HR. MKT.93/62.
11 Abdullah Özdağ, "Afrika'da Esir Ticaretinin Yasaklanması, Brüksel Konferansı, (1890)", Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Mayıs 2018, 2 (1) s. 244.
12 Umut Karabulut, "Osmanlı Devletinde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar" Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2019, S.45, s. 87-99.
13 Mesut Çapa, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, 1914-1925 Ankara, 2010, s. 120.
14 C. Taşkıran, Ana Ben Ölmedim... s. 62.
15 Mesut Çapa, "Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İtilaf Devletleri Esirleri", Toplumsal Tarih Dergisi, C.II, S.66, İstanbul, 1999, s. 54.

Esirlerin bulunduğu kamplar Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından düzenli olarak denetlenmekteydi. Esir kamplarının Hilal-i Cemiyeti tarafından denetlenme yetkisi Harbiye Nezaretinden alınmıştı. Bu yetkiyle dört yıl boyunca, iki yabancı heyetin yanı sıra Hilal-i Ahmer Cemiyeti heyetleri de kampları ziyaret edip denetleyebilmişlerdi. Denetleme heyetleri Aralık 1915'ten itibaren Anadolu'da harp esirlerinin tutulduğu birçok kampı ziyaret etmiş, kamplarda aksayan noktaları tespit etmiştir. Bu çerçevede heyetlerce iyileştirici tedbirler alınması ve harp esirlerine ve sivil tutuklulara daha iyi davranılması için ilgili merciler nezdinde girişimlerde bulunulmuştu. Heyetler yaptıkları incelemeler sonucu birçok suiistimal ve usulsüzlükler tespit etmişler, tespit ettikleri usulsüzlükleri ilgililere bildirmişlerdir. Kamplarda belli bir düzenin bulunduğu para ve koli dağıtımlarının belirlenen bir sisteme göre yapıldığı da tespitler arasında yer almıştır.[16] Karşılıklılık ilkeleri çerçevesinde tarafsız ülkelerin denetleme heyetleri de verilen izinler üzerine Osmanlı esir kamplarını gezmişler, denetleme heyeti temsilcileri Bursa, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya, Kırşehir, Yozgat, Kastamonu, Bor, Kayseri, Ankara, Belemedik, Halep, Nusaybin esir kamplarını ziyaret etmişler ve denetledikleri kamplarda hayata geçirilecek ıslah çalışmaları hususunda Harbiye Nezaretinin dikkatini çekmişlerdi. [17]

Arşivler ve eldeki kaynakların taranması sonucu ulaşılan bilgiler de net bir rakam verme noktasında yetersiz kalmaktadır. Atase arşivinde toplam esir sayısı 133.839 olarak belirtilmektedir. İngiliz esirlerinin miktarına ilişkin ilk bilgi 14 Kasım 1915 tarihine aittir. Bu tarihte İngiliz esirlerinin sayısı 535 olarak ifade edilmektedir. İngiliz arşiv belgelerinde ise tespit edilen rakam, 16.583'tür. Kut'ül-Amâre savaşında Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den aldığı esir miktarı, Atase arşivindeki belgelerde ortalama 13.000 kişi civarındadır. Buna mukabil, İngiliz kaynaklarında bu savaşa dair esir miktarı, 13.672 olarak kayıt altına alınmıştır. Çanakkale Cephesi'ndeki duruma bakılacak olunursa The Times gazetesinde çıkan bir köşe yazısına göre İngilizlerin, ölen İngiliz askerleri haricindeki kaybı, 8.394 olarak ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Süveyş Kanalı'na saldırısıyla başlayıp İngiliz ileri harekâtı ile devam eden cephede Osmanlı Devleti tarafından alınan esir miktarları; Katya bölgesinde yaklaşık 500 kişi, I. Gazze Muharebelerinde yaklaşık 400 kişi, Kudüs'ün kuzeyinde Tellifûl bölgesinde yapılan çatışmalarda 300'den fazla olmak üzere toplam 1.200'den fazla İngiliz Askerî esir alınmıştı. Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin mücadele ettiği son cephe olan Hicaz-Asir-Yemen Cephesi'nde ise İngiliz esir miktarına dair bir kayıt bulunamamıştır. Her bir cephe için elde edilen rakamlar toplandığında ortaya çıkan İngiliz esirlerinin sayısının 23.500 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

İngilizlerin Osmanlı askerlerini dikenli tellerin ardında tuttuğu kampların aksine İngiliz esirler, şehir merkezlerinde otellerde ve evlerde kalmışlardır. İngilizler ağır yaralı Osmanlı esirlerine gıda yardımı ve yeterli sağlık tedavisi uygulamamışlardı.[18] Bu bağlamda İngilizler tarafından esir edilen Seyr-i Sefain İdaresi

16 Kızılay Arşivi, 821/53.
17 Kızılay Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri, İstanbul, 2018, s. 31.
18 Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, İstanbul, 2013, s. 296.

vapurunun mürettebatına kötü muamelede bulundukları için bu tutumları Amerika Sefareti aracılığıyla protesto edilmişti.[19] Buna karşın Bursa ve Eskişehir gibi kamplarda bulunan İngiliz esirler, muhafazasız olarak şehir merkezinde rahatça dolaşabilirlerdi. Bunun yanı sıra dinî özgürlükler konusunda kısıtlama getirilmemiş, gereken kolaylıklar sağlanmıştı. Esirler, asayiş tedbirlerine uymak koşuluyla ve "din ve mezheplerine ait mabette hazır bulunmakta dâhil olmak üzere ayin-i mezheplerinin icrasında serbest-i ammeye mazhar" olmaktaydılar.

İngilizler ile esir değişimi konusunda ilk protokol 17 Mart 1918 yılında yapıldı. Bern Mukavelenamesi gereği Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında esirlerin değişimine dair görüşmelerde öncelikli olarak sayı ve niteliklere bakılmaksızın hasta esirlerin değişimlerinin gerçekleşmesi, bunun tespiti için ise her iki tarafta İngiliz ve Osmanlı doktorlarının görev alması oluşturulacak listelere göre esir değişiminin gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. İlk aşamada İngiltere'ye iade edilecek bin kişinin konusu görüşüldü. Müzakereleri yürütmek üzere İngiliz Hükûmeti tarafından Hariciye Nezareti Müsteşarlarından Lord Newton ve Harbiye Nezareti Üsera-yı Harbiye Dairesi Reisi General Belfield'den oluşan İngiliz heyeti üyeleri ile 21 maddelik protokol imzalandı. [20] İngiltere İle TBMM arasında imzalanan 23 Ekim 1921 tarihli Esir Mübadelesi Antlaşması ile esirlerin karşılıklı olarak iade edilmesi amaçlanmıştı. İngilizlerin elinde çok esir olduğundan bunların gönderilmeleri uzun zaman almıştır. 1921 yılı sonuna kadar İngilizlere esir olan Türklerden 10.532 er ve 8231 subay yurda dönmüştür.

İngilizlere esir düşenlerin dönüşü 1922 yılına kadar devam etmiştir. Toplam olarak İngiltere'den 112.583 esir dönmüştür. Thatmiyo'daki esirlerinden bir kısmı 1918'de, bir kısmı 1921'de ve son kalan kafileler de 1922 yılı sonlarında yurda dönmüşlerdir. Dönüş için de Thatmiyo'dan Rangoon'a getirilen esirler, buradan gemilerle önce Hindistan'a götürülmüş, oradaki Türk esirlerinden bir kısmı alınarak Umman denizini geçip Kızıldeniz'e girilmiş, Kızıldeniz'den Süveyş kanalı geçilerek Akdeniz ve oradan da İstanbul'a ulaşılmıştır.

İngiliz Arşiv Belgelerinde Esirlerin Durumu

İngiliz esirlerle ilgili belgelerden ilki 4 İngiliz Askerînin esir edilmesiyle ilgiliydi. Amerikan Büyükelçisi, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ile yaptığı görüşmede bu konuyu dile getirmişti. İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'e 4 Ekim tarihinde bir mektup gönderdi. Bu mektup Midilli'de İngilizler tarafında tutuklanan 7 Türk vatandaşının[21] tutuklanmasına nispeten İstanbul'da 4 İngiliz vatandaşının tutuklanmasıyla ilişkiliydi. Bu mektup 4 İngiliz vatandaşının ismiyle yazılmıştı. Bu kişiler 6 aydan fazla bir süredir tutuklu olduklarını belirtiyorlardı. Mektup 28 Kasım 1916 tarihinde Kırım Kilisesinde Rue Yazidji tarafından yazılmıştı. Percy Wills,[22] Raymond Arnold, Antonia Buhagiar ve Pierrre Damado

19 Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, s. 307.
20 Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, C.II, s. 213.
21 Süleyman Fehmi Bey, Muhlis Bey, İhsan Ahmet Bey, Talat Bey ve Nail Bey tutuklanan kişiler arasındaydı. Bu kişilerden dördü daha sonra yapılan anlaşmayla Selanik'e gönderildi diğer tutuklanan üç kişide kendi istekleri doğrultusunda Mısırda kalmalarına izin verildi.
22 Percy Wills 9 ay tutuklu kaldıktan sonra 24 Mart 1917 de serbest bırakıldı.

isimli 4 İngiliz vatandaşı İstanbul'da gözaltına alınarak Mutaferikan'da[23] tutulmaktaydı. Bu kişiler Mayıs 1916 tarihinde tutuklanmışlardı. İngiliz yetkililere göre tutuklamalar Midilli'de İngilizler tarafından tutuklanan Türklere karşı İstanbul'da bulunan 4 İngiliz vatandaşının misilleme olarak tutuklanmaları ile gerçekleştirilmişti. 5 Ekim tarihinde gazetelerde çıkan haberlerde tutuklanan 4 İngiliz'in birkaç gün içerisinde serbest bırakılacakları yazılmaktaydı. Yetkililere göre bu kişilerin bazılarının sağlık sorunları yaşadıkları ve kış süresince tutuklu bulundukları mekânlarda soğuktan dolayı hastalanabilecekleri, bu yüzden de en kısa sürede serbest bırakılmalarını istemişti.[24] Ayrıca İngiliz yetkililer bu dönemde bu olayla ilgili olarak Osmanlı yönetimine baskı yapmamaları gerektiğini de dile getiriyorlardı. Bu sorunu çözmek amacıyla iki ülke yetkililerinden oluşan bir komisyon vasıtasıyla değiş tokuş yapılması kararlaştırılmıştı.

İngiliz Arşiv belgelerinde İngiliz esirlerle ile ilgili ikinci belgede Şubat 1916 yılında İstanbul'da bulunan Amerikan Büyükelçiliğinden, Londra'da bulunan Amerikan Büyükelçiliğine gönderilmişti. Akabinde bu belge Amerikan Büyükelçiliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderilmişti. Belgede bulunan ilk listede Toros Dağlarının yakınındaki Pozantı tren istasyonundan Afyonkarahisar ve Çankırı'ya gönderilen 318 kişilik isim listesi yer almaktaydı. Bu listede ayrıca yukarıda belirtilen iki ilin dışında Ankara ve İstanbul'da tutulan İngiliz esirlerin bilgileri de bulunmaktaydı. İkinci listede ise Türkiye'de ölen 7 İngiliz esirin bilgileri bulunmaktaydı. Üçüncü listede ise Pozantı ilçesine bağlı Belemedik Mahallesi'nde bulunan kampta 344 İngiliz esirin bilgileri yer almaktaydı. Bu listeye ilaveten 11 kişinin de hastanede yattığı belirtiliyordu. Dördüncü listede ise Afyonkarahisar'da bulunan 72 İngiliz esirin isim bilgileri bulunmaktaydı. [25]

İngiliz Arşiv belgelerinde bulunan üçüncü belge de yol yapım çalışmalarında görev alan İngiliz esirlerle ilgiliydi. İngiliz ve diğer ülke esirlerinin bir kısmı düzenli ve kontrollü olarak yol yapım ve inşa çalışmalarında görev almaktaydılar. Bunlardan bazıları Pozantı tren yolu inşasında tercüman olarak görev yapıyordu. Diğerleri 24 kilometrelik bir mesafede Tashturmas ile Kushchola arasında tünel inşasında çalışmaktaydılar. Burası 10 numaralı tünel olarak isimlendirilmişti. 12 numaralı tünelde ise Çanakkale'de ele geçirilen 300 İngiliz, 600 Rus ve 25 Fransız esir çalışmaktaydı. Diğer 300 civarında İngiliz mahkûm da 11 nolu tünelde çalışıyordu. Burada yol boyunca 50 civarında grup yer almaktaydı. Tren yolu inşasında çalışan İngiliz esirlerin tamamı yaklaşık 1000 civarında idi. Bu kişilerin birçoğu Çanakkale'de yakalanmışlardı. Burada ayrıca Mezopotamya'dan getirilen İngiliz esirler bulunmamaktaydı. Fakat İngiliz esirlerin bir bölümü Konya yolunda Pozantı yakınlarında çalışmaktaydı. Bu kişilerde Kut'ta yakalanmışlardı. Tünelde çalışan erkek esirlere 8 ile 12 saatleri arasında çalışmalarının karşılığı olarak günlük kâğıt kuruş para ödenmekteydi.

23 Karakollarda, sanıkların ilgili yerlere gönderilmek üzere geçici olarak konuldukları kapalı yer.
24 FO.383/389
25 AIR1 /892/204/5/697

İngiliz hükûmeti Anadolu'da bulunan kamplarda esirlerinin durumunu öğrenmek amacıyla İstanbul'da bulunan Hollandalı Lejyonerler ya da Amerikan üyeleri tarafından kampların denetlenmesini istemişti. Ayrıca İngiliz esirlerin ihtiyaçlarının karşılanması için İsviçre hükûmetinin aracılığıyla bazı yardımların gönderilmesini kararlaştırmıştı. 1917 yılında Mrs. Webber, Mrs. King, Mrs. Barlow isimli 3 kadın İngiliz vatandaşı, Mersin'de tutuklu bulunmaktaydılar. İngiliz Hükûmeti bu tutukluların her birine 500 lira değerinde ihtiyaçlarına göre yardım paketleri göndermek istemişti. Bu gönderilecek paketler İsviçre Hükûmeti aracılığıyla gönderilecekti. [26]

Arşiv Belgelerinde Esirlerin Değiş Tokuş Edilme Önerileri

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarından itibaren esirlerin değiş tokuş edilmesiyle ilgili çalışmalar da yürütülmekteydi.[27] Yapılan çalışmalar 1915 tarihinde başladı. 1915 yılının kasım ayında eşit sayıda mahkûmun değiş tokuş edilmesi hakkında bir öneri sunuldu. Bu öneri Lord Newton ve General Belfield tarafından sunulmuştu.[28] Osmanlı Hükûmeti prensip olarak bu öneriyi kabul etti. Fakat genel anlamda bir değiş tokuş için taahhüt vermeyeceğini açıkladı. Bu olayda Amerikan Büyükelçiliği de İngiliz Hükûmetine kesin bir anlaşma oluncaya kadar Osmanlı Hükümetine baskı uygulamamasını tavsiye etti. Bu tasarı yürütülen çalışmalara rağmen kabul edilmedi.

1916 yılında da bu meseleyle ilgili olarak İsveç üzerinden ikinci bir öneri sunuldu. Bu öneri de sorunu çözmek için yeterli olmamıştı. Öneride İngiliz Hükûmeti Mısır'dan Hindistan dahil İngilizlerin bulunduğu Ön Asya limanlarında bulunan Türk esirlerin gönderilmesini teklif etti. Bu öneriye Osmanlı Hükûmeti esirlerin gönderilmesi için tarafsız ülke gemileriyle gönderilmesi ya da sağlık amacıyla görev yapan gemiler ile gönderilmesi şartını koydu. İngiliz Hükûmeti kendi esirlerinin de bu yolculuk sırasında ölebilecekleri ve bu önerilen gemilerin küçük olmasından dolayı güvenli taşıma yapamayacağı endişesiyle öneriye sıcak bakmıyordu. 1917 yılının ocak ayında yeni bir öneri sunuldu. 100 hasta mahkumun karşılıklı olarak değiş tokuş edilmesi istendi.[29] Bu sayı artırılarak 600'e çıkarıldı. Bir diğer öneri de Sina Yarımadasında yakalanan esirlerle İzmir ve Midillide bulunan esirlerin değiş tokuş edilmesiyle ilgiliydi. Bu öneride kabul edilmedi. [30]

İngiliz Hükûmeti bu süren müzakerelerden sonra Türk Hükûmetinin şartsız biçimde salıverilmesini istedikleri Eyyüb Sabri konusuna odaklanmışlardı. İngiliz Hükûmeti bu teklifi saygısız ve küstahça olarak değerlendirmişti. İngiliz Hükûmetine göre eğer bu teklif hızlı biçimde kabul edilmezse Anadoluda bulunan tüm İngiliz sivil vatandaşları tutuklanabilirdi. Majeste hükûmeti bu teklifi tehdit olarak gördüğü için reddetti fakat Eyyup Sabri dâhil savaş esirleriyle ilgili değiş tokuş konusunu Türk temsilcileriyle görüşmeyi kabul etti. Osmanlı Hükûmeti ise bu döneme kadar konferans teklifini kabul etmemişti. İngiliz Hükûmeti

26 FO383/338
27 WO95/4945
28 FO383/241
29 FO383/338, FO383/531
30 CO537/1123

de bu öneriyi Hollanda aracılığıyla öğrenmişti. İngiliz Hükûmeti bu öneriyi "çok şey ifade edebilir veya hiç bir şey ifade etmeyebilir" biçiminde değerlendirmişti.[31]

Esir değiş tokuşuyla ilgili diğer belge de İngiliz Yüzbaşı H.G.Brodise, Lt. Ge. Crosby Flynn 103rd Mahratta L.I Yüzbaşı, N.Reeks 1/4 Hampshire Regt, Lt W.H. Treloar R.F.C ile G. Bently Dacre'nin değiş tokuş edilmesiyle ilgiliydi. Bu kişiler Afyon'da bulunan kamptan alınarak İstanbul'a gönderilmişlerdi. İngiliz subaylar İstanbul'a İngilizlerin elinde tutulan beş Türk subayı misilleme olarak gönderilmişlerdi. Türk subaylar Yüzbaşı Hasan, Yüzbaşı Ahmed Fehmi, Yüzbaşı Abdul Vahap, Yarbay Mehmet Fehmi ve emir subayı Mehmed Mahir'di. Bu kişilerde Hindistan'dan Mısır'a gönderilmişlerdi. Karşılıklı değiş tokuş ise Kahire'de yapılacaktı. Bu kişiler Kassou[32]l Nil'de tutulmaktaydılar.

Arşiv Belgelerinde İngiliz Esir Subayların Mektupları

Yüzbaşı D. Arthur 1917 yılında Bağdat'ta esir olarak bulunmaktaydı. Mektubunda; esir düştüğümüzden beri sadece bir kişiden senin bulunduğun birliğin hakkında haber aldım. Belki de senin mektupların yanlış adrese gönderilmişti. Biz burada sağlık sorunlarıyla ilgilenen birliğin içerisindeyiz. Burada 270 Gurkhas[33] bulunmaktadır. 80 tanesi yapının yan bölümünde iken diğerleri Bağdat'tan geldikleri sırada hastalanan kişilerden oluşmaktaydı. Bu kişiler belki de Ras-el Ain (Resulayn'da) [34] hayattadırlar. Sen adresi herhangi bir akrabana veya yakınına söyleyebilirsin. Gurkhasların7/2 Entilli, Amanos Dağları ve Bağdat'ta bulunmaktadır. Buradaki insanlar inşaat işleri ile uğraşan bir şirkette çalışıyorlar. ve kendilerine iyi davranılıyor. Onlar ben mahkûm olduğumdan beri bana da çok iyi davrandılar. Şirketin iyi bir hastanesi var; herhangi bir insan yaralandığı veya hastalandığı zaman kendilerine iyi bakılıyor. Burada erkekler havildarın[35] gözetimi altında çalışıyor. [36]

Yüzbaşı A.O Sutherland, 22nd Punjabis, Kastamonuda Savaş Esiri Mektup Tarihi 27 Mart 1917
Sanatçılar I.O ve Sikhs'ler [37] diğer mahkûmlardan ayrıldı. I.O.ve ben iyiyiz ve durumumuz iyi fakat sanatçılar yardıma ihtiyaç duyuyor.
Binbaşı A.J Anderson Vol: Artilellery Battery, P.OF. w Kastamonu. 28 Mart 1917
Henüz 6 ay olmasına rağmen işler hızla gelişiyor. Sonunda özgürlüğümüze kavuşacağız,
Yüzbaşı R.E Stace, Yozgat,
Biz neşeliyiz ve sağlıklıyız ve bize çok iyi davranıyorlar.
T.B Warburton, Gr. 63 rd Battery R.F.A. P.W İzmit 4 Mart 1917

31 CO537/1123
32 Kassoul Nil: Nil Nehrinin Sudanda bulunan kısmı
33 İngiliz ordusunda bulunan askerî grup genellikle Nepal'den gelmiş.
34 Resulayn, idari olarak Hasiçi Valiliğine ait bir Suriye şehridir. Rasulayn, 360m yükseklikte bulunmaktadır. 55.247 nüfusu barındırmakta olan Rasulayn'da, Süryaniler, Araplar, Kürtler, Ermeniler ve Çeçenler bulunmaktadır.
35 Hint ve Pakistan ordularında bir çavuşa eş değer bir rütbedir.
36 FO.383/338
37 Sihler, Guru Nanak'ın vahiyine dayanan Hint Yarımadası'nın Pencap bölgesinde 15. yüzyılda ortaya çıkan tek tanrılı bir din olan Sihizm ile ilişkili insanlardır

Her pazar olduğu gibi biz haftalık banyomuzu yaparak odaya döndük; bizim odalarımız düzenlendi ve biz bugün çalışmıyoruz, biz hafta içi düzenli çalışıyoruz.

Sonuç

Son yıllarda akademik yazında I. Dünya Savaşı'nın sosyal, ekonomik ve toplumsal etkileri daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Bu meyanda savaşın mağdurlarından olan esirler ile ilgili çalışma sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Birçok akademisyen Osmanlı arşiv kaynaklarından yararlanarak bu konuda araştırmalar yapmıştır. Ancak bu çalışmaların ekseriyeti Türk esirlerle ilgilidir. Öte yandan Türkiye'nin elinde bulunan esirleri konu alan çalışmalar ise genellikle Osmanlı arşiv kaynaklarına dayanmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin elinde bulunan esirlerin durumunu ortaya koyan yabancı kaynakların incelenmesi, mukayeseli çalışmalara veri oluşturmak açısından önemlidir. Bu husus dikkate alındığında Türkiye'de bulunan İngiliz esirlerin durumlarının, İngiliz arşiv belgelerine yansıma biçimi ve değerlendirilme şekli önem arz etmektedir.

Bu bağlamda araştırmada, I. Dünya Savaşı yıllarında esir kampında bulunan İngiliz esirlerin sıhhi, sosyal ve ekonomik durumlarının İngiliz arşiv belgelerine yansıma biçimi irdelenmeye çalışılmıştır. Böylece Türkiye'de bulunan İngiliz esirlerin içinde bulunduğu şartlar, esirlerin Türk tarafının kendilerine karşı tutumuna yönelik algıları, kampa yönelik eleştirileri veya memnuniyetleri, İngiliz Hükûmetinin anılan esir kampı ile ilgili değerlendirmeleri ortaya konulmuş olacaktır. Çalışmada temel olarak İngiltere'de bulunan The National Archives'in Foreign Office belgeleri esas alınmıştır. Bu belgeler arasında resmî yazışmalar, İngiliz esirlere ait mektuplar, anılar ve dilekçeler ile diğer devlet temsilcileri tarafından yazılmış raporlar yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Hatıratlar Araştırma Eserler
Balcıoğlu, Mustafa Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
Çapa, Mesut Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti, 1914-1925 Ankara, 2010, s. 120.
Çapa, Mesut Birinci Dünya Savaşında Türkiye'deki İtilaf Devletleri Esirleri, Toplumsal Tarih Dergisi, C.II, S.66, İstanbul, 1999.
Görgülü, İsmet On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara, 1993.
Karabulut, Umut Osmanlı Devleti'nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Uygulamalar Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2019, S.45.
Özçelik, Mücahit Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler, Ankara, 2013, s. 18-20.
Özdağ, Abdullah Afrika'da Esir Ticaretinin Yasaklanması, Brüksel Konferansı, (1890), Bölgesel Araştırmalar Dergisi, Mayıs 2018, 2 (1)
Sami, Şemseddin Kamus-ı Türki, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, . 318
Şimşir, Bilal Malta Sürgünleri, İstanbul, 1985.
Taşkıran Cemalettin, Ana Ben Ölmedim, İstanbul 2017.

V.F Townshend, Charles Irak Seferi ve Esaret İstanbul, 2007.
Arşiv Belgeleri
AIR1 /892/204/5/697
BOA, HR. MKT.93/62
CO537/1123
FO.383/389
FO383/241
FO383/338,
FO383/531
FO383/342
F0383/101
Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, C.IV, Kısım II, s.769-772
Kızılay Arşivi, 821/53
Kızılay Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri, İstanbul, 2018.
Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, C.II, İstanbul, 2013.
WO95/4945

ÇANAKKALE SAVAŞLARI SIRASINDA TÜRK BASININDA MUSTAFA KEMAL

DOÇ. DR. AHMET ESENKAYA

ÇANAKKALE SAVAŞLARI SIRASINDA TÜRK BASININDA MUSTAFA KEMAL

Doç. Dr. Ahmet Esenkaya

Ön Söz

Tarihi bilmek, düne ait olanları öğrenmek anlamına geldiği kadar, "erken uyarı sistemi" anlamına da gelmelidir. Çünkü "erken uyarı sistemi"nden kasıt sadece bilgilenme değildir. Bilakis tarih bilinci; dünü iyi yorumlama, ibret alma, dünün olumlu-olumsuz yönlerini iyice öğrenip geçmişten ders çıkarma, daha önce düşülmüş hatalara bir daha düşmeme gibi her devrin insanına pek çok ve bedelsiz hizmetler sunar. Onu okumayı bilirsek, o hizmetlerden yararlanabiliriz.

Bir de tarihte liderler vardır ki onları anlamak, onlara varis olmak, onlardan istifade etmek de bedelsizdir, bir şartla; onları yerli erine koyarak. Ama önce onları ön yargısız okumak, ders almanın birinci şartıdır. Anlamaya çalışmak, anlayanı okumak, düşünmek, karar vermek ve uygulamaya koymak. Hele uygulamaya konamayan bir bilginin ne kadar kıymeti olduğu har zaman tartışmaya açıktır.

Burada özellikle Mustafa Kemal'in tarihin insanlığa sunduğu fırsat hakkındaki şu sözleri ne kadar manidardır: "Bir milletin ne gibi meziyetlere ve kabiliyetlere sahip olduğunu anlayıp öğrenebilmek için o milletin idarecilerinin insanlık tarihini ve bilhassa millî tarihini çok okumuş ve hazmetmiş olması şarttır. Başarılı olmanın birinci sırrı burada bulunmaktadır. Aksi takdirde, idare edenler hüküm ve kararlarında daima başarısızlığa uğramaya mahkûmdurlar."

Giriş

Atatürk'ü anlamak, bir bilim insanı için belki en anlamlı uğraşılardan biridir. Mustafa Kemal Bey, Çanakkale'de 19'ncu İhtiyat Tümen Komutanı Kurmay Yarbay idi ve aynı zamanda ilk günkü (25 Nisan 1915) Anzac saldırısının karşısındaki "kaderin insanı"ydı. Çünkü o, 261 rakımlı tepede bekliyordu, vatanının harim-i ismetini çiğnetmemek için. Üstün başarılar gösterdi. Peşinden 1 Haziran 1915'te albaylığa terfi etti. Hele 8 Ağustos 1915 günü kendisine 5'nci Ordudan teklif edilen yeni görevi kabul ederken sadece bir şey istedi: Anafartalar Grup Komutanlığı. Rütbesi kifayet etmediği için yetki istedi ve karşı taraf pek de gönüllü olmamakla beraber, "Çok değil mi?" sorusunu yöneltince o da "Az bile gelir." diyerek azim ve kararlılık gösterişiyle beraber, bu en kritik görev omuzlarındaydı artık. Bu görevini de hakkıyla yerine getirdi.

Çanakkale'den zaferle dönenler, evlerine vardıklarında evlatlarına, etrafın-dakilere Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'i anlattılar; Samsun'dan itibaren de yine Mustafa Kemal'in yanındaydılar. Çünkü Mustafa Kemal, Anadolu insanına başta tam bağımsızlık olmak üzere, yeni pek çok şey vaat ediyordu ve o ana kadar da her dediğini yapmış, her yaptığını başarmıştı.

Birinci bölümde Birinci Dünya Savaşı sürecinde Türk basınında sansür ve işleyiş biçimi; ikinci bölümde Çanakkale Cephesi'ndeki Mustafa

Kemal'in ortaya koyduğu enerji; üçüncü bölümde de tüm sansürlere rağmen basında yer alan Mustafa Kemal'in fotoğraf ve bilgileri dönemin medyasından taranarak aktarılmaya çalışılacaktır.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk Basınında Sansür

Kasım 1831'de devletin resmî yayın organı olan Takvim-i Vakayi ile başlayan Türk basın hayatı, kısa sürede canlanınca, 1864'te devlet eliyle basın-yayın işlerinin düzene konması lüzumu ortaya çıkmıştır. Gelişmeler Matbuat Nizamnameleri ile Matbuat Müdürlüğü gibi hukuki ve idari oluşumları doğurmuş; yönetim ile basın arasındaki anlaşmazlıklar/zıtlaşmalar, sansür adı verilen yasaklayıcı girişimlerle çok büyük oranda yönetimin lehine sonuçlanmıştır.[1]

II. Meşrutiyet'le beraber her alanda olduğu gibi basın alanında da büyük gelişmeler yaşanmış, pek çok gazete ve dergi yayın hayatına katılmıştır. Fakat bütün bu olumlu gelişmeler İttihat-Terakki yönetiminin devreye girmesiyle bir hayli frenlenir. Dönemi tanımlayan bazı yazarların ortak tanısı şöyledir: "1914–1918 devresinde savaş dolayısıyla askerî sansür hüküm sürmüş, gazete ve dergilere girecek bütün yazılar, baskıdan önce görülmüş ve izin verilenler basılabilmiştir."[2]

"I. Dünya Savaşı ile birlikte basın üzerine zorunlu bir kontrol getirilir. Sıkıyönetim ve kâğıt sıkıntısının da etkisiyle pek çok gazete kapanır, kapatılır. Sadece iktidardaki İttihat ve Terakki yanlıları ayakta kalır: Tanin, Sabah, Tasvir-i Efkâr vb. Savaş boyunca iktidarın açıklamaları dışında bir şey yazmak imkân dışıydı."[3] "Sansürün çizdiğini ya da çıkardığını yayımlayan gazetenin kapatılacağı, sorumlu müdürün Divan-ı Harb-i Örfide sürüdürüleceği, daha kötü akıbetlere düşürüleceği sık sık ihtar ediliyordu."[4]

Neticede I. Dünya Savaşı'na katılımla beraber 1914-1918 yıllarında basın tamamen İttihat-Terakki hükümetinin denetimi altına girer.[5] O kadar ki: "İttihatçıların güdümü altındaki basın, Alman savaş mekanizmasının ezici gücü hakkında ellerinden gelen yazı ve resimleriyle Alman gazetelerini adeta gölgede bırakıyordu. Denebilir ki Osmanlı basını Alman başarılarını göklere çıkarmakta şaşılacak bir çaba harcadı."[6]

Bütün bu gelişmelere rağmen yine de gazete ve mecmualar, halkın tek haber alma kaynağı olmuş; tirajlarında da büyük artışlar görülmüştür.[7]

Seferberliğin ilanıyla başlayan süreçte Matbuat-ı Umumiye Müdüriyeti tarafından ordu ve onun mensupları aleyhine makale yayımlayıp, nutuklar verip beyanda bulunmanın, Hükûmet'e haber verilmeden her türlü faaliyette

1 Alpay Kabacalı, Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul 1990, s.94.
2 Hasan Refik Ertuğ, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul 1970, s.205.
3 Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C. 1, İstanbul 1991, ss.94-95.
4 Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, İstanbul 1958, s. 34.
5 Bk. Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın, Ankara 1976.
6 Amca, s.39.
7 Dönemin bütün basını için geçerlidir. Bk.: Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, S.1, Çanakkale, 2003, ss.36-63.

bulunmanın ve ordudan izin alınmadan ilave yayınlamanın, askerî sansürden geçmeden askerî ve siyasi haberleri gazetelere vermenin yasak olduğu bildirilmiş ve bu tür uyarılar sürekli ve periyodik olarak tekrarlanmıştır[8].

Avrupa'da savaş başlayıp yayılmasını sürdürdükçe 7 Eylül 1914'de Matbuat Kanunu'nun 33. maddesi değiştirildi. Maddenin ilk şekline göre seferberlik sırasında ve savaş tehlikesi bulunduğu zaman kara ve deniz kuvvetlerinin harekâtına, devletin savunma yöntemlerine ilişkin yayında bulunmak Sadrazamlık buyruğuyla yasaklanabiliyordu. Buna uymayanların para ve hapisle cezalandırılması öngörülüyordu.[9]

İlgili 33. maddenin aldığı son şekil: "Barış ve seferberlik zamanında Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinden yayımlatılacak bildirim ve yönergelerden ve Askerî yönetim sansür memurları tarafından yayımlanmasına izin verilen haberlerden başka, kara ve deniz kuvvetlerinin yürütecekleri harekâta ve devletin savunma yöntemlerine ilişkin makaleler veya yazılar ya da askerî haberler yayımlayan gazete veya derginin sahip ya da sorumlu müdüründen yüz yüzlük Osmanlı altınından beş yüzlük Osmanlı altınına kadar para cezası alınır. Belirtilen hususlara aykırı hareket eden gazete ya da dergi sahibi ya da sorumlu müdürü yayımlanan haberin kaynağını ve kimin verdiğini bildirmek zorunda olup bundan kaçınanlardan para cezasının üst sınırı alındıktan başka bir aydan üç aya kadar hapis cezasıyla cezalandırılır."[10]

Savaşa girdikten sonra da "Başbakanlık Vekâlet-i Celilesinden Matbuata" başlıklı tebliğde de "Düşmanlarımızla cereyan edecek vak'a-i harbiye hakkında her gün Karargâh-ı Umumiden matbuata malumat verileceğinden bu babda başka guna neşriyat ve beyanatta bulunanlar her kim olursa olsun menbaı, kimden istediği sorulmayarak hemen derdest ve en ağır ceza ile tecziye edilmek üzere Divan-ı Harb-i Örfiye tevdi' olunacaktır"[11] uyarısı, hükûmetin basındaki kontrolünü artırdığının bir diğer göstergesidir.

Sansür Talimatnamesi'nin 51-59. maddeleri basın sansürü ile ilgilidir:

"Madde 50. Bütün basının sansür buyruklarına uymaları zorunludur. Aksi şekilde hareket eden gazete ya da ajanslar ya derhâl tümüyle kapatılır ya da geçici süre ile kapatılarak cezalandırılır. Tümüyle kapatılanlar bir daha hiçbir isimle tekrar çalışamaz. Sorumlu müdürleri de Divan-ı Harb-i Örfiye gönderilir.

"Madde 51. Seferberliğin devamı süresince yeniden hiçbir adla hiçbir gazete ya da ajans (bülten) yayımlanamaz.

"Madde 52. Her türlü ekler ve edisyon biçiminde yeni baskılar yasaktır.

"Madde 53. Dışarıdan gelen ve sansür elinden geçmeyen hiçbir telgraf ajansı yayımlanamaz.

8 1914'ün Temmuz ve Ağustos ayları içerisinde basında bu emirler yayınlandığı gibi matbuat ve basın-yayın tarihleri ile ilgili eserlerde de yer almaktadır. Kabacalı, a.g.e., s. 94
9 Gös. yer.
10 A.g.e., s. 95.
11 Sansür Talimatnamesi, Matbaa-i Askerîye, İstanbul 1330, s.16.

"Madde 55. Sansür tarafından çizilmiş olan veya imzalanmamış bulunan maddelerin yayımlanması, o gazete ya da ajansın dağıtılmasını (lağvını) ve müdürünün Divan-ı Harbe gitmesini gerektirir."[12]

Uygulanan sansürler sebebiyle -pek çok yasaklayıcı hükümlerle beraber[13]- ya gazetelerin basılması gecikmiş ya da bazı sütunlar boş çıkmıştır.

Savaş ekonomik şartları, gazete ve mecmuaları sayfa sayısında azalmalara, ebadında küçülmelere[14] zorlarken bazen de periyodik yayınlar yapamamaya itmiştir. İşin daha vahim tarafı, İstanbul ile birlikte Anadolu basınının[15] da en az yarıya yakınının sayılan olumsuzluklar yüzünden yayın hayatına ara vermek zorunda kalışıdır.

Basın, sansür ve hükûmetten gelen yardımların etkisiyle tarafsızlıktan büyük oranda uzaklaşmıştır. Para ve kâğıt sıkıntısı Almanya'nın yardımıyla giderilmeye çalışılırken basın ilkelerinden de büyük ödünler verilmiştir.

Mustafa Kemal Çanakkale Cephesi'nde

Mustafa Kemal'in 25 Ocak 1917 tarihli Osmanlı Harp Tarihi Şubesine gönderdiği metinde Çanakkale'deki yeni görevi ile ilgili şu cümleleri kaydeder:

"Sofya'da askerî ataşe iken Tekirdağı'nda kurulmasına çalışılan 19. Tümen Kumandanlığına getirildim. Henüz tümenin istendiği gibi kurulmasına zaman kalmadan, İtilaf Devletlerinin Çanakkale Boğazı aleyhinde tehditkâr bir vaziyet almaları üzerine, (25 Şubat'ta) Tümenin yalnız 57. Alayı ile Maydos'a hareket emrini aldım... Maydos'ta İstanbul'dan gönderilen 72. ve 77. Alayların Tümene katılmasıyla tümen yeniden kurulmuştur."[16]

İngiliz ve Fransız ortak filosu 19 ve 25 Şubat günlerinde Çanakkale Boğazı girişinin iki yanındaki tabyaları bombaladı. Donanma toplarının tahribatını artırmak amacıyla karaya da birlikler çıkarıldı. Seddülbahir'de, 27'nci Alay 10. Bölük çavuşlarından Mehmet Çavuş, tüfeği kilitlenince elindeki bir taşla saldırınca ülke çapında ün kazandı. Mustafa Kemal de bu kahramanın tanıtımına yardımcı oldu.[17]

İtilaf Devletlerinin ilk bombardımanı sırasında Çanakkale ve Boğaz'daki askerî birlikler iki ayrı komutanlığa bağlıydı. Gelibolu Yarımadasının savunması Esat Paşa komutasındaki 3. Kolorduya; Boğaz kıyılarının karadan savunması da Cevat Paşa (Çobanlı) komutasındaki Çanakkale Müstahkem Mevkiine aitti. Mustafa Kemal hem 3. Kolorduya hem de Yarımada sahilinin savunulması açısından Mevki-i Müstahkem Komutanlığı'na karşı sorumluydu.[18]

12 A.g.e., s. 17

13 Takvim-i Vekayi', 12 Mart 1331, s. 1

14 Bu duruma İzmir'de münteşir Ahenk Gazetesi en çarpıcı örneklerden birini teşkil eder. Temmuz 1914'e kadar 36x53 cm ebadıyla çıkan bu günlük gazete o tarihten sonra çoğu zaman 27x37 cm olarak neşredilebilmiştir.

15 İsa Kayacan, Basınımızın Anadolu Cephesi, Ankara 1977, s. 13-14

16 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. I (1903-1915), 3. Basım, Kaynak Yayınları, Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama, İstanbul 2003, s. 281.

17ATASE Arşivi; No. 1/1666, Kls. 4618, Dos. 43, F. 71; ATASE Arşivi; No. 6/9665, Kls. 4996, Dos. H-3, F. 1-1.; Mustafa Kemal'in 7 Mart 1915 tarihinde Müstahkem Mevkii Kumandanlığına yazdığı rapor (Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. I, s. 210).

18 ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-19; Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918), C.I, TTK Yayınları, Ankara 1980, s. 37.

18 Mart 1915 tarihinde İngiliz-Fransız ortak filosunun Boğaz'ı geçme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Fransızların Bouvet ile İngilizlerin İrresistible' ve Ocean adlı savaş gemileri batırılıp birçoğu da hasara uğratıldı. İtilaflar böyle bir sonucu hiç beklemiyordu. Balkan Savaşlarında ağır yenilgi alan Türklere ne olmuştu da yenilmez birleşik armadayı dize getirmişti. İş artık inat seviyesinde ciddi binmişti.

18 Mart Zaferi'yle ilgili Mustafa Kemal Bey raporunda, "Bu tamamen deniz hareketidir. Sahil savunması Cevat Paşa Hazretlerinin emri altında bulunuyordu. Benim bu hareketle alakam, dolayısıyladır... Düşmanın mağlubiyeti ile neticelenen bu deniz muharebesinde kara mıntıkasının muhafazası benim uhdemde idi." diye belirtmişti.[19] Bu güçlerinin yerleri ve komuta yapısı birkaç gün sonra değişti.

İtilaf güçlerinin Çanakkale Boğazı'nı geçme çabaları sonuç vermeyince Enver Paşa, çok kısa bir süre sonra gerçekleştirileceği tahmin edilen bir kara çıkartmasına karşı Boğazları savunmak amacıyla, 26 Mart tarihinde Liman von Sanders'e önerdi. O da Çanakkale bölgesindeki güçlerin tümünü kapsayacak yeni kurulmuş 5. Ordunun Komutanlığını kabul etti.[20]

Gelibolu'ya ulaşınca Liman von Sanders, yine bir savaş planı ile geldi (veya yeni bir plan geliştirdi). Doğu Akdeniz'deki gizli servislerden büyük çaplı bir İtilaf donanmasının saldırı hazırlığı içinde olduğunu öğrenmişti, ama hangi noktalarda karaya çıkmaya hazırlandıkları bilinmiyordu. İki günlük tetkik sonucunda, mevcut Türk güçlerinin Boğaz'ın tehdit altındaki girişinin iki yakasında çok zayıf bir biçimde yayılmış olduğuna karar verdi ve bu konuşlanmayı uygun bulmadı.[21]

Askerleri, Yarımada'nın kuzeyinde Marmara Denizi'yle Ege Denizi'ndeki Saros Körfezi arasında Bolayır berzahı, Yarımada'nın en güney ucu ile Asya kıyısında Boğaz'ın girişi gibi üç farklı noktada topladı. Görece daha alçak olan Bolayır berzahını İtilaf güçlerinin çıkartma girişimi için en uygun nokta olarak göreceklerini tahmin ediyordu.[22] Çünkü ona göre buranın arazi yapısı, güneydeki tepelik bölgeye oranla daha düzgündü ve II. Ordunun konuşlandığı Trakya'ya ve Karadeniz'den olası bir Rus saldırısına karşı İstanbul'u savunmak için bekleyen I. Orduya yakın olmanın daha avantajlı olacağını düşündü.[23]

Daha sonraları Mustafa Kemal, Balkan savaşları sırasında bu bölgeye yakın yerlerde görev yaptığından İtilaf güçlerinin Yarımada'nın güneyine çıkacağını tahmin ettiğini söyleyecekti.[24]
Ordu'da Alman nüfuzu arttıkça 31 Mart 1915'te Mustafa Kemal'in yeni Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin (Çalışlar) günlüğüne şunları kaydetti:

19 Uluğ İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918), C.I, TTK Yayınları, Ankara 1980, s. 38.
20 ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5, 1-6.; Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Sene, Matbaa-i Askerîye, İstanbul 1337, s. 54.
21 A.g.e., s.57.
22 ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6; ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-9.
23 Liman von Sanders, s. 63
24 İğdemir, s. 37.

“Bugün Liman Paşa, Kolordu Kumandanı Esat Paşa’yla birlikte Maydos’a geldiler, bir ileri sahil mıntıkası tertibatı gördüler. 5. Ordu Kumandanı Liman Paşa, Müstahkem Mevki Kumandanı Cevat Paşa, Sahil Müfettişi Usedom Paşa, Donanma Kumandanı Merten Paşa, 3. Kolordu Kumandanı Esat Paşa, Anadolu tarafındaki Mürettep Kolordu Kumandanı Weber Paşa. Almanlar Boğaz müdafaasında emir kumandayı tamamen ellerine almak istiyor gözüküyor.”[25]

Liman von Sanders kilit noktalarda Almanların bulunmasına çalışıyordu ama bu durum Türk subaylarla aralarında sürtüşmelere neden oluyordu. Mustafa Kemal sonradan, Maydos’ta ilk kez Liman von Sanders ile tanıştırıldığı zaman onun kendisine, Bulgarların niçin harekete geçmediğini sorduğunu anlatacaktı. “Ben de ona, ‘Çünkü Alman utkusuna (zaferine) güvenleri yok da onun için’ yanıtını verdim. ‘Ya siz ne düşünüyorsunuz?’ diye sorunca, ‘Bulgarların görüşlerini haklı buluyorum.’ dedim.”[26] Bu cevap Sanders Paşa’nın hiç hoşuna gitmemişti.

Yeni görevine başladıktan sonraki dört hafta boyunca Liman von Sanders ve maiyetindekiler, savunma hatlarını güçlendirmek ve askerleri eğitmek için var gücüyle gayret etti. İtilaf devletlerinin yalnızca deniz savaşından vazgeçerek ortak bir deniz-kara (amfibi) harekâtına girişmek üzere planlarını değiştirmelerinin yarattığı gecikmeden azami biçimde yararlanmaya çabalıyordu.

İtilaf güçleri 25 Nisan 1915’te karaya çıktılar. Türklerin yoğun direnişine karşın üç noktada sahile ayakbastılar. Kuzeyden güneye doğru Arıburnu noktasına, Yarımada’nın güney ucunda Seddülbahir kalıntıları arasına ve Asya Yakası’nda Kumkale yakınına asker çıkardılar. Üçüncü noktayı işgal eden Fransız askerleri kısa süre sonra geri çekildiler ama İngiliz ve Fransızların Seddülbahir’den kuzeye, Arıburnu yöresindeki İngiliz ve Anzakların ise Yarımada’nın doğusuna ulaşma çabaları devam etti. Her iki yolun üzerinde birbirinden derin uçurumlarla ayrılmış çalılık/makilik tepeler mevcuttu.

25 Nisan 1915 günü sabahında Mustafa Kemal’in 19. Tümeni, Yarımada’nın öbür tarafındaki Arıburnu noktasından 8 kilometre uzakta Maydos yakınındaki Bigalı köyünde ihtiyat/yedek olarak bekletiliyordu.[27] Seddülbahir’den Arıburnu’na kadarki İtilaf güçlerinin öncü güçleriyle Albay Halil Sami komutasındaki 9. Tümenin 27. Alayı karşılaşmıştı. Daha kuzeydeki Bolayır berzahında bulunan Liman von Sanders, Saros Körfezi’nde şaşırtma manevralar yapan İtilaf gemilerinden gözlerini ayırmıyordu.

05.30’da düşman çıkarmasına dair ilk raporları alan Mustafa Kemal, hemen kuvvetlerine hazır ol emri verdi. Saat 06.30’da 9. Tümenden gelen yardım talebi üzerine harekete geçen Mustafa Kemal, aynı sıralarda Arıburnu’na çıkarma yapan düşmanın, Kocaçimendağı silsilesine yöneldiği

25 İzzettin Çalışlar, Atatürk’le İki Buçuk Yıl, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1993, s. 34.
26 Celal Erikan, Komutan Atatürk, Ankara 1972 s.117 tarafından alıntı: Ankara’da, Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde 10 Nisan 1926’da yayınlanan Mustafa Kemal’in anılarından derlenmiştir.
27 ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-12, 1-22; ATASE Arşivi; No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-4, F. 2-19.

haberini aldı. Çeşitli karargâhlardan gelen bilgileri doğru değerlendirdi. Eğer düşman hâkim tepeler silsilesine yöneldiyse, bu gerçek bir çıkarma, büyük bir saldırıydı. Bunun üzerine, 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami'nin talep ettiği şekilde bir taburluk destek kuvveti yerine, 57. Alayın tamamını muharebe alanına sürmeye karar veren 19. Tümen Komutanı, saat 07.45'te birliklerinin başında, Kocadere Köyü'nün batısındaki sırtlara doğru yöneldi. Tümene bağlı diğer iki alaydan 77. Alayın Kocadere Köyü doğusuna, 72. Alayın ise Maltepe batısına gelerek muharebe bölgesine yaklaşmaları emredildi.

261 rakımlı tepeye doğru yaklaşırken arkadan gelen birliğini beklediği sırada 9. Tümen 27. Alaydan geri çekilmekte olan askerlerle karşılaştığını söyleyen Mustafa Kemal, aralarında geçen konuşmayı Ruşen Eşref Bey'e şöyle anlatır:

"Niçin kaçıyorsunuz?" dedim.
"Efendim düşman!..." dediler.
"Nerede?" dedim,
"İşte!" diyerek 261 rakımlı tepeyi gösterdiler. (Bu tepe daha sonra Conkbayırı adıyla anılacak olan yüksek bir tepeye doğru gidiyordu. Hakikaten düşmanın bir avcı kuvveti 261 rakımlı tepeye yaklaşmış ve tam bir serbestlikle ileri doğru yürüyordu... Üstelik bana kendi askerlerimden daha yakındılar. Geriye çekilmekte olan askerlere dönüp konuşmak için beni neyin dürttüğünü bilmiyorum.)
"Düşmandan kaçılmaz" dedim.
"Cephanemiz kalmadı" dediler.
"Cephaneniz yoksa süngünüz var" dedim.
Ve bağırarak süngü taktırdım ve yere yatırdım... Onlar yere yatınca düşman askerleri de yattı. Kendimize zaman kazandık.[28]

Mustafa Kemal kendi 57. Alayı ulaşınca, onlara düşmanın kuzey kanadına yönelmelerini emrettiğini aktarırken "Size ben taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde, yerimizi başka kuvvetler ve kumandanlar alabilir." dediğini anlatmıştı.[29] 57. Alaydan orada bulunan Askerîn neredeyse tümü şehit oldu.[30]

25 Nisan günü yapılan çarpışmalarda Mustafa Kemal çok önemli bir nokta olan Conkbayırı tepesini elde tutmayı başardı. Ertesi gece Arap askerlerden oluşan 77. Alay paniğe kapılıp kaçınca[31] tam bir gün boyunca Mustafa Kemal'in konumu kritikleşti. Kısa zamanda yeni birliklerin gelmesiyle Arıburnu noktasını çevreleyen Türk hatları güç kazandı. 30 Nisan'da 5. Tümen bir karşı hücum için onlara katıldı ve ağır kayıplarla geri püskürtüldü.[32]

28 Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu, Yayına Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XVI, Seri S. 8, Ankara 1968, s. 8; Ruşen Eşref, "Mülakatlar 6: Mustafa Kemal Paşa", Çanakkale Yeni Mecmua 1331-1915 Nüsha-i Fevkalade, İstanbul 1918, s.378.
29 Mustafa Kemal'in daha sonraki raporlarına dayanan çarpışmanın ayrıntıları Erikan, 128 v.d.
30 İğdemir, s. 39.
31 Mustafa Kemal'in 3. Kolordu karargâhına 26 Nisan 1915 tarihli raporu (Atatürk'ün Bütün Eserleri, I, 214); Çalışlar, s. 34, not 23; İsmet Görgülü, "Atatürk'ün 'Arıburnu Muharebeleri Raporu' ve 'Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe' Adlı Eserlerinde Yer Almayan Emir ve Raporlarından Bir Demet", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.VII, S. 19, Kasım, Ankara 1990, s.95.
32 Çalışlar, s. 35.

Bir gün önce Arıburnu'nun savunmasında üstlendiği görev için Mustafa Kemal'e Osmanlı "İmtiyaz nişanı" verildi. Mustafa Kemal'in karargâhı adı olmayan bir dere yatağına bakıyordu ve Esat Paşa'nın kurmay başkanı Yarbay Fahrettin Bey (Altay), buraya Kemalyeri adının verilmesini önerdi.[33] Liman von Sanders, alınan Binbaşı Reimond'u, Mustafa Kemal'in kurmay başkanı atayarak cephenin bu tarafını gözetim altında tutmaya çalıştı. Ama Binbaşı İzzettin'den çok memnun olan Mustafa Kemal 15 Mayıs'ta Reimond'u gönderdi.[34]

Ardı arkası kesilmeyen yoğun bombardımanlar dışında İtilaf güçleri hem Arıburnu'nda hem de daha güneydeki Seddülbahir'de siperlere ve zeminliklere sığınarak oldukları yerden kıpırdayamaz duruma gelmişlerdi. Fransızlar Asya kıyısında ellerinde tuttukları köprübaşını boşaltınca onlara karşı duran Türk birlikleri, İtilaf askerlerinin güneydeki çıkarma noktasının kuşatılmasına yardımcı olmaya gönderildiler. Bu arada Bolayır yöresinde tetikte bekleyen askerler de Arıburnu'ndaki kuzey cephesine kaydırıldılar. Zaman içinde Suriye gibi uzak noktalardan bile yedek kuvvetler gönderildi.

Sürekli olarak donanma bombardımanı altında kalan Türk Askerî ağır kayıplar verirken komuta düzeyinde entrikalar ve suçlamalar baş gösterdi. 3 Mayıs gibi erken bir tarihte Mustafa Kemal, kendi üstü olan Esat Paşa'yı atlayıp, Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya bir mektup gönderdi:

> Evvelce Zatıâlilerinize bu mıntıkanın bütün mıntıkalarla olan farkının önemini arz etmiştim. Maydos mıntıkası kuvvetlerine kumanda ettiğim zaman aldığım tertibat ile düşmanın karaya çıkmasına imkân verilmeyebilirdi. Von Sanders Paşa hazretleri bizi, bizim orduları, bizim memleketimizi tanımadığı ve layıkıyla araştırmada bulunacak kadar bir zamana sahip olmadığından, sahilde çıkarma noktalarını tamamen açık bırakacak tertibat almış ve bugün düşmanın karaya asker çıkarmasını kolaylaştırmıştır. Ben, Arıburnu arazisine düşmanın dört tugayı çıktığı zaman mıntıka kumandanlığını yürüten Albay Sami Bey tarafından haberdar edildim. Bu kuvvetin sol kanadına taarruz ettim ve hepsini denize döktüm. Fakat düşman aynı derecede kuvveti aynı mıntıkaya tekrar çıkardı ve karşı taarruz yaptı. Bunu def ettim.
>
> Tümenime katılan kuvvetlerle, tekrar üstün kuvvete taarruz etmekten başka bir çare bulamadım. Ve yine düşman kuvveti mahvedildi... Arazinin engelleri, maiyet kumandanlarının sevk ve idaredeki beceriksizlikleri yüzünden kati netice henüz elde edilemiyor... Vatanımızın müdafaasında kalp ve vicdanları bizim kadar çırpınmayacağına şüphe olmayan başta von Sanders olmak üzere bütün Almanların fikirlerinin üstünlüğüne itimat etmemenizi

33 Fahrettin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası, Eylem Yayınları, İstanbul 2008, s. 95. Mustafa Kemal ile Kurmay Başkanı İzzettin Çalışlar bir sel yarıntısında ayaklı bir dürbünle düşman hatlarını gözetliyorlardı... İhtiyaçlarını sordum. Ayrılıyorduk.
"Karargâhınız hep burada mı kalacaktır? Buranın ismi nedir?
Mustafa Kemal biraz düşündü:
"Evet burada kalacağız. Ama sel yarıntılarının ismi mi olur?" (Bunları derken gülümsüyordu.)
"Olur...olur...Mesela 'Kemalyeri' olur..."

34 Çalışlar, s. 37.

kati surette temin ederim. Bizzat buraya teşrif eder, umumi vaziyetimizin icaplarına göre bizzat sevk ve idare etmen münasip olur kardeşim."[35]

Belki de bu çağrıya cevap olarak Enver Paşa 11 Mayıs'ta cepheyi ziyaret etti ve Mustafa Kemal ile Kemalyeri karargâhında bir saat görüştü.[36] Komutası altındaki Harbiye'den öğrencisi hırslı Mustafa Kemal'in daha yakından denetlenmesi gerektiğine karar vermiş olmalı ki 17 Mayıs'ta Esat Paşa denetimi doğrudan ele alacağını bildirerek kendi karargâhını Kemalyeri'ne taşıdı. Düşman birlikleri sahilde kımıldayamaz duruma gelmiş olduğundan Esat Paşa çarpışmanın birinci aşamasının başarıyla sonuçlandığını açıklayıp cepheye gelen tüm askerlere ve özellikle "birliklerin en önünde yer alan 19. Tümenin Komutanı Mustafa Kemal'e" şükranlarını bildirdi.

Kuzey grubu tarafından savunulan cephe artık üç bölgeye ayrılmıştı. Mustafa Kemal, grubun sağ kanadının kuzey bölgesinin komutanlığına getirildi[37]. 19 Mayıs'ta yaklaşık 42.000'i bulan ve gece yarısı başlatılan Arıburnu noktasındaki İtilaf güçlerine bir hücum düzenledi ve Türkler 3700'ü şehit toplam 10.000 kayıp verdiler. 23 Mayıs'ta Mustafa Kemal'e Demir Haç Nişanı verildi. Bununla Almanlara yakınlaştırılması istenmişse de bunun pek etkili olduğu söylenemezdi. Ayın 24'ünde karşılıklı olarak şehitlerin ve ölenlerin gömülebilmesi için kısa süreli ateşkes ilan edildi. Binbaşı İzzettin (Çalışlar) günlüğüne "Meydan-ı muharebede binlerce şüheda gömdük" diye not düştü.[38]

29 ve 30 Mayıs günlerinde Mustafa Kemal, Conkbayırı'ndan aşağıya inen Sazlıdere adlı sel yatağına büyük çaplı bir hücuma kalktı. Çarpışmalar sabahın erken saatlerine kadar sürdü. Binbaşı İzzettin, "Müteaddit hücumlarımız muvaffakiyetle neticelenmedi. Külli zayiat verildi. Bu, İngilizlerin emniyetini arttırdı. Onların cüreti ise hiç yoktur. Hücum etseler, mahvetsek ve bir mukabil hücumla mevzilerine girsek pek iyi olur. Cengaverane hissiyatımız hamdolsun çok iyidir. Yalnız intizar/bekleme vaziyeti can sıkıyor,"[39] diye yazdı günlüğüne. Anzaklar 5 Haziran'da saldırdılar ve geri püskürtüldüler ama kanlı kördüğüm çözülemedi.

1 Haziran'da Mustafa Kemal albay rütbesine terfi etti ve beş gün sonra Sofya'daki Alman ev sahibesi Hildagrad Christianus'a bir mektup yazdı:

"İnsan hayatta bazı dostlar kazanabilmek için olağanüstü çalışmak ve özverilerde bulunmak zorundadır. Örneğin siz bana sormuştunuz: (Siz ne zaman albaylığa terfi edeceksiniz?) demiştiniz. Benim yanıtım şu olmuştu: "Bu, bir savaş meydanında kazanılır." Siz bana karşılık vermiştiniz: "Bunu kanıtlayınız." Sizin isteğinize uyarak beş günden beri albayım. Bundan başka zat-ı şahaneleri beni gümüş ve altın savaş madalyaları ile ödüllendirdiği gibi Bulgar Kralı Ferdinand da

35 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. I, s. 218; Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. III, Remzi Yayınları, İstanbul 1972, s. 252-253.
36 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. I, s. 244; Çalışlar, a.g.e., s. 37.
37 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.I, s. 369-371.
38 Çalışlar, s. 39.
39 A.g.e.,40

Sen Aleksandr nişanının Comander payesiyle ödüllendirdi. Benim için değeri büyük olan İmparator Wilhelm de beni Demir Salip nişanı ile ödüllendirdi. Bütün bu kazançlarımı sizin asil ilhamlarınıza borçluyum."[40]

İtilaf birliklerini bulundukları yerden çıkarmak için yapılan girişimlerin başarısızlığının bedeli ağır olunca, Türk ordusunda yönetim değişikliğine gidildi. Orta bölgeyi elinde tutan 5. Tümen geri çekildi ve Mustafa Kemal'in 19. Tümeni biraz daha güçlendirilip cephenin daha geniş bir bölgesinin sorumluluğuna getirildi. Mustafa Kemal elindeki askerlerin bu görev için yeterli olmadığını belirterek itiraz edince, kuzey bölge Alman Yarbay Wilmer'e bırakıldı. Bu kez Mustafa Kemal kendi bölgesiyle Wilmer'in bölgesi arasındaki sınırı oluşturan Sazlıdere azmağının sorumluluğunun paylaşılmasından dolayı iyi savunulamayacağını ileri sürdü.[41] Kullandığı üslup Esat Paşa'yı rahatsız edince Binbaşı İzzettin karargâha giderek tümen komutanının üstlerine saygıda kusur etmeyeceği güvencesini vermek zorunda kaldı.[42]

5 Haziran'da Talat Paşa önderliğinde bir İttihat ve Terakki Heyeti, Mustafa Kemal'in karargâhını ziyaret etti.[43] Ama resmî makamların bu yakınlığının ardından talihi ters dönüverdi. 29 Haziran'da Enver Paşa aralarında Yarbay İsmet'in (İnönü) bulunduğu bir maiyetle Kemalyeri'ne geldi.[44] 29/30 Haziran gecesi İtilaf birliklerinin ateşini büyük çaplı bir saldırı olarak yanlış yorumlayan Mustafa Kemal, 19. Tümene saldırıya geçme emri verdi. Sonuçta neredeyse bin asker yaşamını yitirdi. Bu durum karşısında, Enver Paşa'dan Mustafa Kemal'e Liman von Sanders'in Esat Paşa aracılığıyla aktardığı bir sitem geldi. Mustafa Kemal, kendisine hücum için yetki verildiğini söyleyerek, subaylarını başlangıçta elde ettikleri başarıları sürdürememekle suçladı.[45]

Mustafa Kemal'in cephedeki davranışları tartışmalara yol açıp geleceği konusunda bir soru işaretinin belirmesine neden olmuştu. Temmuzda tahtın veliahdı Yusuf İzzettin Efendi, Mustafa Kemal'in karargâhını ziyaret etti ve şaşırtıcı bir teklif yaptı. Ordu Personel Dairesi Mustafa Kemal'in tuğbay rütbesi ve ordu komutanı yetkisiyle Trablus kentine gidip gitmeyeceğini öğrenmek istiyordu.[46] Mustafa Kemal bu öneriyi düşüneceğini ve daha sonra İstanbul'da tartışabileceğini bildirdi.

20 Temmuz'da, çarpışmaların durakladığı bir anda Corinne Lütfü'ye bir mektup daha yazdı:

"Gerçekten bir cehennem hayatı yaşıyoruz. Çok şükür askerlerim pek cesur ve düşmandan daha mukavemetlidirler. Bundan başka hususî inançları, çok defa ölüme sevk eden emirlerimi yerine getirmelerini çok kolaylaştırıyor. Filhakika onlara göre iki semavi

40 Der: Sadi Borak, Atatürk'ün Özel Mektupları, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, s.72; Şemsi Belli, Fikriye, Bilgi Yayınları, Ankara 1995 s. 43.
41 İğdemir, s. 46-52.
42 Çalışlar, s. 43.
43 A.g.e, s. 41.
44 A.g. e., s. 44.
45 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.I. s. 389-396.
46 Çalışlar, s. 48.

netice mümkün: Ya gazi ya da şehit olmak! Bu sonuncusu nedir bilir misiniz? Dosdoğru cennete gitmek. Orada Allah'ın en güzel kadınları, hurileri onları karşılayacak ve ebediyen onların arzularına tabi olacaklar. Yüce saadet."[47]

Bu arada Gelibolu'da Liman von Sanders, İtilaf devletlerinin içinde bulundukları çıkmazdan kurtulmak için başka noktalarda karaya asker çıkaracakları konusunda raporlar alıyordu. Bir yandan düşmanla karşılaşmaya hazırlanırken, öte yandan Türk subayların kırgınlıkları ve daha önemlisi Alman Elçiliğinde yoğunlaşan entrikalarla başa çıkmak zorundaydı[48].

Çanakkale Cephesi'nin ikinci aşaması, İngiliz, Anzak ve Hint birliklerinin, Mustafa Kemal'in savunduğu Arıburnu noktasının kuzeyindeki Suvla Koyu'na çıkmalarıyla 6 Ağustos'ta başladı. Daha sonraları M. Kemal, saldırının tam olarak nereden geleceğini tahmin ettiğini söyleyecekti[49] ama Liman von Sanders dikkatini Bolayır berzahı ile Asya kıyısında Kumkale yakınlarına vermişti.[50] Gerçekten, Mustafa Kemal kendi sorumluluk bölgesinin öneminden söz ederken Liman von Sanders Yarımada'ya yayılmış bütün noktalara yönelen tehlikeyi düşünmek zorundaydı. Kara çıkartması Arıburnu noktasında kuzeye doğru bir ilerleme ile desteklendi. Conkbayırı tekrar tehdit edilince Mustafa Kemal çocukluk arkadaşı Nuri'yi (Conker) 24. Alayın başında burayı savunması için gönderdi[51]. Gerçi Nuri, Conkbayırı eteklerinin savunulmasındaki gayreti övgüye değerdi.

İtilaf kuvvetleri Suvla Koyu'nun sahiline yayılmaya başlayınca Liman von Sanders, Bolayır kıstağını koruyan iki tümene güneye inip koya bakan yamaçlardan İngilizlere karşı hücum düzenleme emri verdi. Ne var ki yedek kuvvetler bölgeye vardığında komutan Albay Feyzi, askerlerinin yirmi beş mili yürüyerek geldikleri için yorgun olduklarını ve tümünün bulunmaları gereken noktalara varamadıklarını bildirerek biraz zaman istedi. Emrinin yerine getirilmediğine kızan Liman von Sanders, Albay Fevzi'yi görevinden alıp yerine Mustafa Kemal'i getirdi[52]. Savaşın hemen bitiminde yayımladığı anılarında Liman von Sanders, Mustafa Kemal'den kısaca söz etti:

"İlk askerî başarılarını Trablusgarp'ta kazanmış olan
Mustafa Kemal, görev ve sorumluluk yüklenmekten kaçınmayan bir komutandı. 25 Nisan'da kendi inisiyatifini kullanarak 19. Tümeniyle çarpışmalara katıldı ve düşmanı sahile geri püskürtmeyi başardı. Sonra üç ay boyunca sürekli şiddetli saldırılara alt edilmez bir direnişle karşı koydu. Böylece onun enerjisine ve kararlılığına tümüyle güvenmeye başladım."

Yeni komutanlık görevi kendisine Esat Paşa'nın karargâhı aracılığıyla iletilince Mustafa Kemal, Arıburnu'nun kuzeyindeki tüm güçlerin kendi emrine

47 Borak, Mektup, s. 66; Melda Özverim, Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü: Bir Dostluğun Öyküsü, Milliyet Yayınları 1998, s. 56-57.
48 Liman von Sanders, s. 77-9.
49 İğdemir, s. 53-54.
50 Erikan, s. 152; Altay, s. 107.
51 İğdemir, s. 58.
52 Liman von Sanders, s. 82.

verilmesini istedi. 5. Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Kazım (İnanç), bunun çok fazla olup olmayacağını sorunca, Mustafa Kemal, "Tam tersine, az gelir," cevabını verdi.[53] Liman von Sanders kısa bir kararsızlıktan sonra kabul etti[54] ve Mustafa Kemal, Suvla Koyu'nun kuzeyindeki Kireçtepe'den güneydeki Conkbayırı'na kadar uzanan bölgeye yayılmış olan altı tümenin komutasını eline aldı.[55] Bölgenin tam ortasında Küçük ve Büyük Anafarta adını taşıyan iki köy vardı ve "Anafartalar Ordu Grubu" adı verildi.

9 Ağustos'ta Mustafa Kemal komutayı ele aldığında Türk kuvvetleri zor durumdaydı. Ama o mutluydu. Daha sonra,

"Dört aydır, o yerde, yani ateş hattından üç yüz metre geride cesetlerin taaffünleriyle (kokuşmalarıyla) bozulmuş bir hava teneffüs etmekteydim. O gece oradan saat on birde, zindan gibi zifiri karanlıklar içinde çıkınca ilk defa temiz bir hava karşısında bulundum," diye anlatmıştı.[56] Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin, Anafartalar Cephesi'nin güney ucundaki çarpışmaları aktardı:

"Uykusuz geçen bir geceden sonra 19. Tümenin sağ kanadı Conkbayırı için çarpışmaya başladı. Tepenin üzerindeki durum son derece kritikti... Neler olup bittiğini öğrenmek için giden bölük yaveri yaralandı. Yardımcısı Hakkı ise dizanteri teşhisiyle Lapseki'deki hastaneye kaldırılmıştı... Geriye kimse kalmayınca 19. Tümenin karargâhındaki tüm işler durdu. Hava iyi. Fecirde Conkbayırı'nda taarruz ve hücum başladı. Düşmanın püskürtülmesiyle neticelendi. Nazik olan vaziyet ıslah edildi. Kemal Bey'in faaliyet ve tesirinin semeresi görüldü. Hepimiz de geniş bir nefes aldık. Düşman Conkbayırı'nda gerek gemilerden ve gerekse karadan yaptığı obüs ve sahra mermiyatı adedi bihadd ü bihesaptır. 15.000 muhakkaktır. Bu kadar cehennemi ateşler içinde Askerîmiz kahramanca durarak harp etmiştir. Yorgunluk ve kafa sersemliği baki. Bu gece inşallah biraz rahat uyku uyumak ve kendime gelmek isterim."[57]

Conkbayırı'na karşı hücumu Mustafa Kemal bizzat yönetmişti. Daha sonraları, "Bütün insanlar, bütün yaratıklar yorgunluğa kapılır. Ama insanların dinlenmeden devam etmelerini sağlayan bir beyin gücü vardır" demişti. Askerlerine hücum emrini kamçısını kaldırarak vereceğini söylediğini de aktarıyordu; işareti verince, Türk askerleri süngüleri takılı olarak tepeye tırmanmışlardı. Çarpışma sırasında bir şarapnel parçası Mustafa Kemal'in göğsüne çarpınca parçalanan saati, yaralanmasını önlemişti. Yalnız derince bir kan lekesi bırakmıştı. Sonradan bu saati Liman von Sanders'e hatıra olarak takdim etti ve karşılığında Alman mareşal de aile armasını taşıyan saatini Mustafa Kemal'e hediye etti.[58]

53 Erikan, s. 156.
54 Çalışlar, s. 51.
55 Liman von Sanders, s. 87.
56 Enver Behnan Şapolyo, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Ankara 1944, s. 116.
57 Çalışlar, s. 50-1.
58 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. I, s. 447; Erikan, s. 171-172.

10 Ağustos'ta Mustafa Kemal savunduğu cephenin güney ucundaki yamaçların denetimini sağladı. 16 Ağustos tarihinde askerleri, İtilaf güçlerinin kuzeydeki Kireçtepe'ye yaptığı saldırıyı bozguna uğrattı. Bundan sonra İtilaf güçlerinin sahilde kıstırıldıkları yerden kurtulmak için başlattığı büyük saldırı 21 Ağustos'ta geri püskürtüldü. Bu arada Türk birliklerine yedek güçlerin katılması da sürüyordu. Ağustos ayının son günlerinde düşman saldırılarının tümü başarısızlığa uğradı. 19 Ağustos'ta Anafartalar Grubu iki kolorduya bölünmüş ve Mustafa Kemal'e bunlardan birinin, 16. Kolordunun komutası verilmişti.[59] Ama aynı zamanda tüm Anafartalar Grubunun komutanlığını da yürütmekteydi.[60]

Eylül ayının başlarında Suvla Körfezi çevresinde siper savaşı sürerken sinirler yeniden gerilmeye başladı. Liman von Sanders düzenli olarak neredeyse her gün Mustafa Kemal'in karargâhını ziyaret ediyordu. Esat Paşa'nın kurmayı olarak Fahrettin'in (Altay) yerine Binbaşı Eggert'in getirilmesiyle, komuta yapısında Almanların söz sahibi olmaları pekiştirilmişti. Mustafa Kemal'in sorumluluğu altından bazı Türk birliklerini de Alınan subaylar yönetiyordu.[61] 20 Eylül'de Mustafa Kemal hastalandı ve sıtmaya yakalandığından kuşkulanıldı.[62] Sağlığının bozulmasıyla hassasiyeti daha da arttı. 24 Eylül'de Yarımada'ya gelip Conkbayırı siperlerini dolaşan Enver Paşa'nın karargâhını ziyaret etmemesi bardağı taşıran son damla oldu. Mustafa Kemal durumu değerlendikten sonra 27 Eylül'de istifa etti. Liman von Sanders kararını değiştirmeye ikna etmek için ona Türk subayları gönderdi ama Mustafa Kemal vazgeçmedi.[63]

Trakya ve Makedonya'da gözünü diktiği toprakların kendisine verilmesi sözünü bir türlü İtilaf devletlerinden alamayan Bulgar Kralı Ferdinand, sonunda Almanya'nın yanında savaşa katılmaya karar verdi. Ağustos 1915'te Almanların Rusları ardı ardına yenilgiye uğratarak Varşova'yı ele geçirmeleri karar vermesine yardımcı olurken, İtilaf devletlerinin Çanakkale'deki başarısızlıkları da, derhal tepki gösterecekleri korkusunu da hafifletmişti. Balkanlarda yine bir harekât sahası açılıyordu; Mustafa Kemal, Bulgarlara destek vermek için aceleyle toparlanan ordunun komutanlığına getirilmeyi umuyordu.[64]

Bu arada Liman von Sanders, Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki soğukluğu gidermeye çabalıyordu. 30 Eylül'de Enver Paşa'ya yazdığı mektupta[65] Gelibolu Yarımadası'nın savunulmasında Mustafa Kemal'in gösterdiği başarıyı övüp istifasının kabul edilmemesini istedi. Enver Paşa buna uyup Mustafa Kemal'e bir telgraf çekti:

59 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, İstanbul 1991, s. 10-11.

60 ATASE, Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Ankara 1989, s.54; İzzettin Çalışlar, grubun 24 Ağustos 1915 tarihinde iki kolorduya bölündüğünü açıklıyor. Mustafa Kemal'in Anafartalar Grubunun tüm komutasını elinde bulundurduğu, 4 Ekim 1915 tarihinde Enver'e yazdığı mektupla teyit ediliyor. Mektubun altındaki imza "Anafartalar Grubu Kumandanı, Albay M. Kemal" biçiminde (Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. I, s. 271).

61 Çalışlar, s.56'da Liman von Sanders'in 12. Tümen Komutanı Selahattin Adil'den memnun olmadığını ve yerine Alınan Albay Heuck'ü getirdiğini not etmiş; başka bir Alman, Albay Nicolai ise Anafartalar Grubunun 2. Kolordu Komutan Vekilliğine atanmış (s. 54).

62 Çalışlar, s. 57.

63 A.g.e,58; Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Grubu Komutanlığından İstifa Belgeleri", Belleten, S. 128, Ekim, Ankara 1968, s. 473; Borak, Mektup, s. 173.

64 Andrew Mango, Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu (Ter: Füsun Doruker), 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s.188.

65 Metin için, İğdemir, s. 75.

“Rahatsızlığınızı işittim. Müteessir oldum. Son defaki Çanakkale ziyaretimde muhtelif mevaziî (çeşitli mevzileri) görmek istediğimden, sizi ziyarete vaktim kalmamıştı. İnşallah yakında tamamen sıhhatinize kavuşur ve bugüne kadar olduğu gibi kumanda ettiğiniz kıtaatın basında muvaffakiyetle vazife ifa eylersiniz.”

Mustafa Kemal’in başka tasarıları vardı. 4 Ekim’de bir telgraf çekti: “Rahatsızlığımdan dolayı iltifat ve teveccühat-ı samilerine teşekkürat-ı mahsusa eylerim. Bendenizi ankarip meydana gelmesi muhtemel olaylar için hazırlanan kuvvetin basında bulundurmanızı, zat-ı devletlerinize daha büyük hizmetler ifasına mazhariyetle taltif buyuracağınızdan eminim.”[66]

Ertesi gün Makedonya yerine Mustafa Kemal Bey’e, General Townshend komutasındaki İngiliz birliklerinin Kutül-Amare’yi ele geçirip Bağdat’a baskı yaptıkları Mezopotamya’daki (Irak) ordunun komutanlığı önerildi. Mustafa Kemal, bütün Irak’ın genel valisi ve komutanı sıfatı verildiği ve kendi kurmay heyetini seçme olanağı tanındığı takdirde bu görevi kabul edeceğini bildirdi.[67] Anlaşılan bu görevi ya da bir benzerini bekliyordu ki, 11 Ekim’de İstanbul’daki arkadaşı Salih’e (Bozok) bir mektup yazmıştı.

“Karşımızdaki düşman artık bimecal (güçsüz) bir hâle gelmiştir. İnşallah yakında kâmilen defedilir. Herhalde vatanımız bu cihetten emindir. Arkadaşların size söyledikleri şeyin henüz husul bulmamış olması cay-ı istigrabdır (şaşırtıcıdır). Elbette istihkak kesp edilmiştir (göreve tayin hakkı kazanılmıştır). Bilirsin ki bizim maksudumuz vatana büyük bir mikyasta arz-ı hizmet eylemektir. Arkadaşların temenniyatı (dilekleri) maksud olan hizmeti ifa edebilecek maddi mertebedir. Tabii zamanı gelince. Kaderde varsa o da olur. Bir aralık canım sıkıldı. Tekaüt olup köşegüşin inziva olmayı (emekli olup bir köşeye çekilmeyi) de düşündüm. Olmadı.[68]

İstanbul’daki 1. Ordunun komutanlığına atanan Esat Paşa’nın bölgeden ayrılmasından sonra Gelibolu’da Mustafa Kemal ile Liman von Sanders arasındaki ilişkiler daha da bozuldu. Enver Paşa’nın 31 Ekim’de Mustafa Kemal’in karargâhını ziyaret etmesi işleri daha da kötüye götürdü. Liman von Sanders, Bulgarların savaşa katılmasının ardından 3 Ekim’de İtilaf kuvvetlerinin işgal ettiği Selanik’e Trakya’dan II. Ordunun kaydırılmasını önermişti. Mustafa Kemal bu planı Enver Paşa’ya tavsiye etmedi. Ayrıca İstanbul’daki karargâha, çevresinde yeterinden fazla Alınan subayın bulunduğundan şikâyet edip 11. Tümenin başına getirilen Alman subayını geri göndermiş olduğunu söyledi.

Liman von Sanders, bundan böyle Anafartalar Grubuna bir tek Alman subay bile göndermeyeceğini söyleyerek karşılık verdi.

66 İki telgrafın metni için, Aydemir, Enver Paşa, C. III, s. 263; Mustafa Kemal’in (doğru tarihli) cevabı için, Atatürk’ün Bütün Eserleri, C. I, s. 271.
67 Çalışlar, s. 59
68 Salih Bozok, Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, s. 176; Atatürk’ün Bütün Eserleri. C.I, s. 272.

Öte yandan Mustafa Kemal bir Alman subayının emirlerine itaat etmeyen bir Türk subayını askerî mahkemeye çıkarılmak üzere Liman von Sanders'e teslim etmeyi reddetti. Kendi askerlerinin İngilizlerin bulundukları noktalarda keşif yapma biçimini, Liman von Sanders'in eleştirmesine de karşı çıktı. Binbaşı İzzettin 30 Kasım'da, "Bu ahval iki kumandan arasında büyük bir sui-tefehhüm ve bürudet tevlit etmiş (yanlış anlaşmalara ve soğukluğa yol açmış) ve Kemal Bey'in raporlu olarak İstanbul'a gitmesine sebebiyet vermiştir"[69] notunu düştü.

Havalar soğumaya başlayınca Mustafa Kemal kendine, ateş hattına yakın bir ev yaptırmıştı. Bir Türk subay yolların yetersizliğinden şikâyet edince Liman von Sanders de "Kemal Bey villa yapacağına, yolları yaptırsaydı," cevabını verdi. Bunun üzerine Binbaşı İzzettin, "Mareşal yine küçüklük gösterdi", diye günlüğüne not aldı. 5 Aralık günü Liman von Sanders, Mustafa Kemal'e sağlık nedeniyle ayrılma izin raporu verdi. Mareşal "Dâhilen kızgın ve haricen mahcup bir vaziyet gösterdi." Mustafa Kemal üç arkadaşı ile birlikte 10 Aralık'ta İstanbul'a doğru yola çıktı.[70]

19/20 Aralık tarihinde itilaf kuvvetlerinin Arıburnu-Anafartalar cephesini terk ettiği haberi geldiğinde Mustafa Kemal, arkadaşı Salih'le Beylerbeyi Sarayı'ndaydı. Ayrıntıları öğrenmek üzere hemen Harbiye Nazırlığına giderken arkadaşına, "Ben düşmanın çekileceğini anladığım için bir taarruz yapılmasını teklif etmiştim. Fakat benim bu teklifimi kabul etmediler. Bundan dolayı canım sıkıldı. Çok da yorgun olduğum için izin alarak İstanbul'a geldim. Eğer ben orada iken düşman şimdiki gibi çekilmiş olsaydı herhalde daha çok sıkılacaktım. Burada bulunmuş olmam benim için bir talih eseridir." dedi.[71]

Bu önceden kestirim iddiasında indirim yapılsa bile Mustafa Kemal'in Gelibolu'daki başarısı son derece somuttur; İtilaf devletlerinin çıkartma girişiminin yenilgiye uğratılmasında diğer Türk ve Alman komutanların da rolü büyüktü. Gerçi ordu komutanı Liman von Sanders'in tahminleri çoğunlukla yanlıştı ama birlikleri gerekli noktalara yerleştirebilmişti.

En az 90.000 Askerîn çarpışmalarda, 21.000'inin de hastalıktan öldüğü ve 100.000 yaralı, 64.000 sakat ve 10.000 kayıp Askerîn bulunduğu düşünülürse, Türklerin kaybının boyutları ortaya çıkar ve destek güçlerinin gönderilmesinin ve yerleştirilmesinin ne denli önemli olduğu anlaşılır. Bu açıdan 5. Ordu karargâhı başarıya ulaşmıştı. Onun komutası altında kuzeyde Esat Paşa, güneyde ise Cevat Paşa (kısa bir süre Vehip Paşa) ve Alman subayların katkısı da büyüktü.

Kuzey bölgesinde Mustafa Kemal ateş hattının olağanüstü komutanı olarak öne çıkmıştı. Savunmanın başarısının Arıburnu'nda komutası altında görev yaptığı Esat Paşa'yla onun arasında paylaştırılması gerekir. Anafartalar'da ise Mustafa Kemal, tek başına İstanbul'u kurtarmamıştı ama başkentin savunulmasına önemli katkıları olmuştu. Kişisel cesaretini ön plana çıkarıp ürkütücü koşullar altında çarpışan askerlerine esin kaynağı olmuştu.

69 Çalışlar, s. 65.
70 A.g.e, 66.
71 Bozok, s. 77.

Hırsı dolayısıyla onunla birlikte çalışmak oldukça zordu ve Alman subayların işe karışmasından hoşlanmadığını hiç gizlememişti ama yeteneklerinden hiç kimse kuşku duyamazdı.[72]

Gelibolu Mustafa Kemal'in kariyerinin başlangıcı oldu. Önceleri kazandığı ün yalnızca Türk ordusunun şuurları içinde büyümeye başladı. Ününü bütün Türkiye'ye yaygınlaşması birkaç yılı alacaktı, çünkü Enver Paşa potansiyel rakiplerinin kendilerine taraftar toplamasına izin vermeye son derece kıskançtı.

Çanakkale Cephesi'nde birbirlerini çok iyi tanıma fırsatı bulan 3. Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin (Altay), cephede Mustafa Kemal'in konumu ve başarısını aktarırken:

"Benim görüşüm şudur ki: Enver Mustafa Kemal'in kudretini takdir ediyor ve ondan savaş alanlarında faydalanmak istiyor. Ama onun karakterini kendi karakterine uygun bulmuyor ve onun parlayan yıldızının kendisini geçmesine meydan vermek istemiyor. Ona büyük ödevler, ordu komutanlığı veriyor lakin hiçbir vakit Hafız Hakkı, Mahmut Kamil, Ali İhsan, Halil, Nuri Paşalar gibi müstakil ordu komutanlığı vermiyordu."[73]

Çanakkale Savaşları Sırasında Basında Mustafa Kemal

Albay Mustafa Kemal Bey ile ilgili tespit edilen fotoğrafların ilk ikisi "Çanakkale Daru'l-harbine Ait İntibalar" alt yazılı olarak 27 Ekim 1915 tarihli Donanma Mecmuası'nda yer almaktadır. Adı zikredilmeden ikisi küçük dördü büyük toplam altı fotoğraftan sayfaya yatık olarak basılmış ve alttan yarısını kaplayan iki fotoğrafın sağında kendi emrindeki 12 komutanla birlikteki fotoğrafı ile Anafartalar Grup Komutanlığı'nı uhdesine aldıktan sonra kendisine tahsisi edilen otomobilde çekilmiş fotoğrafı yer almaktadır.[74]

29 Ekim 1915 tarihli Tasvir-i Efkar gazetesinde sağdan itibaren sırasıyla "300 milyon İslam'ın İstanadgah ve İlticağahı Olan Makam-ı Hilafet-i 'Uzma" alt yazılı İstanbul'daki selatin camilerinden birinin 4x6 cm fotoğrafı; "Memleketin semavi-i nişane-i i'tilasına şayan olan mücim ve imlalin muhafaza ve bir kat daha i'la için bir seneden beri serhatlerimizde dünyanın en büyük üç devletine karşı tarih-i cihanda bir misli daha görülmemiş fedakârlıklarla harp eden ve bilhassa Çanakkale Cephesi'nde taklib-i şuun-u alem edecek harik ve besalet ve hamiyet gösteren cünud-u mansure-i İslamiye'nin bir meyl-i zi celadeti" alt yazılı ve arkasında şanlı Türk bayrağı önündeki kahraman Mehmetçik 8x12 cm boyutlu portre; "Muhafaza ve müdafaasında 'uluvv-i fedakari sayesinde 300 milyon İslam'ın selamet ve rehası temi edilmiş olan Çanakkale Boğazı" altyazılı 4x6 cm boyutlu Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nın haritası; alt sağ köşede "Çanakkale muharebat-ı berriye-sinde (kara savaşlarında) fevkalade (olağanüstü) yararlıkları görülen ve emr-i müdafaadaki iktidar ve maharetiyle bihakkın ihraz-ı şan ve şeref eyleyerek Boğazları ve makam-ı Hilafeti kurtaran kumandanlarımızdan celadet-i fıtriye ve havarik-i hamaset ile

72 Mango, s. 197.
73 Altay, s. 118.
74 Donanma, 27 Ekim 1915, s. 1017. Donanma'nın fotoğrafçıları Yusuf Ziya/Razi ve İzzet Fikret'tir.

mümtaz Miralay Mustafa Kemal Beyefendi" alt yazılı 4x4 cm bir yuvarlağın içinde portresi; "Çanakkale'yi muhacemat-ı bahriyeye karşı pek büyük iktidar ve maharetle müdafaa eden ve mefahir-i milliyemize 5 Mart (18 Mart 1915) muzafferiyetini ilave eden Mevki-i Müstahkem Kumandanı necabet-i fıtriye ile mümtaz Mirliva Cevat Paşa" alt yazılı 4x4 cm bir yuvarlağın içinde portresi mevcuttur.[75]

Sadi Borak, Mustafa Kemal'in yukarıda betimlenen resminin yayımlanma-sının öyküsünü uzu uzadıya anlatmaktadır: Yunus Nadi'nin başyazarı olduğu gazetede, bir yuvarlağın içine Cevat Paşa'nın, bir yuvarlağın içine de Atatürk'ün resmi konmuş ancak sansür memuru Atatürk'ün resmini çıkarmış. Gazetenin Yazı İşleri Müdürü Abidin Daver'in anlattığına göre yapılan itirazlar da fayda etmeyince gazete idaresi sansür memurunu oyuna getirerek bir oldubitti ile Atatürk'ün resmini gazeteye basmış.[76]

Tasvir-i Efkâr gazetesinde yer alan Mustafa Kemal'in fotoğrafıyla ilgili olarak Sermet Atacanlı, "Sadi Borak'ın alıntıladığına göre (Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, s. 76.) Abidin Daver şöyle anlatıyor: "Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'i fena hâlde kıskanıp çekemediğini söylemiştim ya. Paşa merhum bu resmi görünce küplere binmiş. İstihbarat Şube Müdürü de küplere binmiş. Evvele Sansür Zabitini üç gün hapsettiler, bizi de cepheye göndermek tehdidiyle müthiş haşladılar. Bereket versin ki Yunus Nadi Bey mebustu. Bu yüzden gazeteyi kapatmaktan çekindiler. Fakat sonra bir bahane icat ettiler, Tasvir-i Efkar'ı on gün müddetle kapattılar."[77]

9 Aralık 1915 tarihli Donanma mecmuasında 'Şen Satırlar' adlı sayfasının ortasında ve sayfanın üçte birini kaplayacak şekilde Mustafa Kemal'in önde, âyan ve milletvekili grubunun arkada olduğu ve "Mebusan ve Â'yan heyeti bir tarassut mahallinde kumandanla beraber (Çanakkale'yi ziyaret eden âyan ve milletvekili grubu bir gözlem yerinde komutanla beraber)" alt yazısıyla isimsiz olarak verilen iki fotoğraftaki mevcuttur. Yine bir sonraki sayfa da ve sayfanın beşte dördünü kaplayan iki fotoğrafın ikincisinin Mustafa Kemal'in önde, âyan ve milletvekili grubunun arkada olduğu fotoğraf karesinin alt yazısında "Çanakkale'yi ziyaret eden Ayan ve Mebusan Heyeti cephede" kaydı mevcuttur.[78]

Harp Mecmuasında da Albay Mustafa Kemal'in bir fotoğrafı "Anafartalar Grubu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey" alt yazısı ile ikinci sayıda sayfayı üçte bir oranında kapsayacak şekilde verilmiştir.[79] Dördüncü sayının

75 Tasvir-i Efkar, 29 Ekim 1915, s. I; Tevhid-i Efkar (Tasvir-i Efkar), Müstakil'ül-Efkar Osmanlı Gazetesi. Müessis ve Müdürü: Ebuzziya Tevfik. Müdir-i Mes'ul: Mehmet Agah, Ebuzziyazade Talha, Hayri Muhittin. Sermuharriri: Ebuzziyazade Velid Bey. İstanbul 1909- 1925.

76 Sadi Borak, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983. s. 75.

77 Sermet Atacanlı, Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 135.

78 Donanma, 9 Aralık 1915, s. 1125-1126; Donanma (Mecmuası) 1330- 1335 İstanbul, Donanma cemiyetinin haftalık gazetesidir. Donanma hayattır, istikbalimiz denizlerdedir. Sahibi: Donanma-i Osmani Muaveneti milliye cemiyeti Merkez-i Umumisi.

79 Harp Mecmuası, Aralık 1915, S.2, s.22; Harp Mecmuası, Asker ve muharebeden bahseder risale-i musavvere. İstanbul Teşrin-i Sani 1330- Haziran 1334. Diğer dergiler yanında Harp Mecmuasını özel kılan tarafı çok fazla görsel malzeme içermesidir. Dergi kısaca gözden geçirilince iki işlevinin olduğu hemen anlaşılır: birincisi, propaganda teknik ve üslubu ile halkın hamaset duygularını görsel malzeme, coşkulu şekilde kaleme alınmış nesirler ve şiirler sunmak, ikincisi de cephedeki gelişmeleri olanca coşkusuyla okuyucusuyla paylaşmaktır. Harp Mecmuası zamanın Harbiye Nezareti tarafından yayımlanmıştır. Mecmuanın ilk sayısı Teşrin-i Sani 1331 (Kasım 1915) tarihinde çıkmıştır. 15 günde bir yayımlanan mecmua, yayın hayatını Haziran 1334/1918'e kadar sürdürmüştür. Görsel yönü ön planda olan Harp Mecmuası fotoğraf

kapağında adının yazılmadığı Mustafa Kemal'in fotoğrafı "Çanakkale'de Kireçtepe'de, Büyüklüğüne Söz Bulunamayan Bir Levha-i Şehamet, Bizi Yükseltmek İçin Feda-yı Can Eden Mübarek Şehitler Yatağı" Kireç Tepe'deki küçük anıtın önünde bulunmaktadır.[80]

Harp mecmuasında yayınlanan ikinci sayıdaki fotoğrafla ilgili olarak Sermet Atacanlı, (Şevket Süreyya Aydemir'in Tek Adam Mustafa Kemal (s. 251) adlı eseri referans göstererek) "Öte yandan Harbiye Nezaretince çıkarılan Harp Mecmuasının kapağında 'Çanakkale Kahramanı' olarak yayımlanması öngörülen Mustafa Kemal resminin Enver Paşa'nın emriyle baskı öncesi çıkarılarak yerine Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın resminin konulduğu da, pek çok kitapta yer almıştır. Söylendiğine göre Enver Paşa "Muvaffakiyet Askerîndir, şahsı sivriltmeye lüzum yok." demiştir.[81]
Servet-i Fünun kapağında "Anafartalar Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey ve Maiyeti" alt yazışı ile altı kişilik grup fotoğrafı verilmiştir.[82]

Sonuç

Çalışmada büyük önder Atatürk'ün tarih sahnesine çıktığı Çanakkale Cephesi'nde ortaya koyduğu hizmetlerin ve olağanüstü başarısının medyada nasıl yansıdığı ele alınmaya çalışılmıştır. Öncelikle sansürle basının tam anlamıyla güdümlü hâle getirilmesi, Enver Paşa gibi üst yöneticileri her alanda pervasızca hareket etmelerini kolaylaştırmıştır. Yine de tüm engellemelere rağmen vatanperver ve kadirşinas medya mensupları her şeyi göze alarak Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal Bey ve onun gibi kahramanları gazete ve mecmualarına aktararak kamuoyunu aydınlatmada büyük bir görev ifa etmişlerdir.

Donanma Mecmuası (27 Ekim 1915, 9 Aralık 1915), Harp Mecmuası (Aralık 1915, Ocak 1915), Servet-i Fünun (6 Ocak 1916) Mecmuaları ve Tasvir-i Efkar (29 Ekim 1915) gazetesinde yer alan Anafartalar Kumandanı Albay Mustafa Kemal Bey ile ilgili hizmet ve fotoğrafları ile -ulaşılabildiği kadarıyla da- gelişmeler aktarılmaya çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

ATASE Arşivi; No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5, 1-6, 1-9;
ATASE Arşivi; No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-4, F. 2-19.
ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F. 1-12, 1-19, 1-22.
ATASE Arşivi; No. 6/1666, Kls. 4669, Dos. H-13, F..
ATASE Arşivi; No. 6/9665, Kls. 4996, Dos. H-3, F. 1-1.
Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, İstanbul 1991.
ATASE, Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, Ankara 1989.

açısından oldukça zengindir. Kapak fotoğrafından başka mecmuanın hemen her sayfasında bir veya birkaç fotoğraf bulunmaktadır. Çoğu değişik cephelere ait olup her biri bir film şeridi gibi cephelerin manzarasını okuyucunun gözü önüne getirmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren cephenin fotoğraflarla, yazılarla, şiirlerle, anılarla havasını bu dergi yansıtmış. Şehit subayların bazılarının, başlığı altında fotoğrafları da mevcuttur.

80 Harp Mecmuası, Ocak 1915, S. 4, s.49 (kapak)

81 Atacanlı, s. 135.

82 Servet-i Fünun, 6 Ocak 1916, No, 1281 (kapak); Servet-i Fünun, Menafi-i mülk-i devlete hadim, edebiyat, fünun, sanayi, teracim-i ahval, seyahat, roman ve saireden bahseder musavver Osmanlı gazetesidir. Müessisi, muharrir ve müdürü: Ahmet İhsan. İstanbul 1307-1928; Servet-i Fünun, Musavver haftalık Servet-i Fünun gazetesinin fevkalade neşr eylediği yevmi akşam nüshası. Müdürü: İsmail Subhi. Sermuharrir: Ahmet İhsan, Mahmut Sadık. İstanbul 1307-1332.

Sansür Talimatnamesi, Matbaa-i Askerîye, İstanbul 1330.
Donanma , 27 Ekim 1915, 9 Aralık 1915
Hakimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1926
Harp Mecmuası, Aralık 1915, Ocak 1915.
Servet-i Fünun, 6 Ocak 1916.
Takvim-i Vekayi', 12 Mart 1331.
Tasvir-i Efkar, 29 Ekim 1915
Atatürk'ün Bütün Eserleri, C. I (1903-1915), 3. Basım, Kaynak Yayınları (Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama), İstanbul 2003.
Altay, Fahrettin, On Yıl Savaş ve Sonrası, İstanbul 1925.
Amca, Hasan, Doğmayan Hürriyet, İstanbul 1958.
Atacanlı, Sermet, Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları, 3. Baskı, MB Yayınevi, İstanbul 2007.

Aydemir, Ş. Süreyya, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C. III, Remzi Yayınla, İstanbul 1972.
BELLİ, Şemsi Fikriye, Bilgi Yayınları, Ankara 1995.
BORAK, Sadi, Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları, Kaynak Yayınları 1983.
BORAK, Sadi, Atatürk'ün Özel Mektupları, 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998.
BOZOK, Salih, Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001.
ÇALIŞLAR, İzzettin, Atatürk'le İki Buçuk Yıl, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1993.
ERİKAN, Celal, Komutan Atatürk, Ankara 1972.
ERTUĞ, Hasan Refik, Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi, İstanbul 1970.
İĞDEMİR, Uluğ, Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918), C. I, TTK Yayınları, Ankara 1980.
KABACALI, Alpay Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul 1990.
KAYACAN, İsa, Basınımızın Anadolu Cephesi, Ankara 1977.
MANGO, Andrew, Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu (Ter: Füsun Doruker), 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007,
ÖZVERİM, Melda, Mustafa Kemal ve Corinne Lütfü: Bir Dostluğun Öyküsü, Milliyet Yayınları İstanbul 1998.
ŞAPOLYO, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın, Ankara 1976.
ŞAPOLYO, Enver Behnan, Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Berkalp yayınları, Ankara 1944.
(Ünaydın), Ruşen Eşref , "Mülakatlar 6: Mustafa Kemal Paşa", Çanakkale Yeni Mecmua 1331-1915 Nüsha-i Fevkalade, İstanbul 1918.
Liman von Sander, , Türkiye'de Beş Sene, Matbaa-i Askerîye, İstanbul 1337.
AnaBritanica, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986-1990.
KOLOĞLU, Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C. 1, İstanbul 1991.
ESENKAYA Ahmet, "Çanakkale Savaşları Sürecinde Türk Basını", Çanakkale Onsekiz Mart Üüniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, S.1, Çanakkale, 2003.

BULLY BEEF, BISCUITS AND SCURVY: THE GALLIPOLI RATIONS OF NEW ZEALAND SOLDIERS IN 1915

GLYN HARPER
NICK WILSON

BULLY BEEF, BISCUITS AND SCURVY: THE GALLIPOLI RATIONS OF NEW ZEALAND SOLDIERS IN 1915

GLYN HARPER*
NICK WILSON**

Özet

Gelibolu'daki Yeni Zelandalı askerlerin anlattıkları, beslendikleri kötü beslenmeyi ve sağlıkları üzerindeki etkilerini kaydediyor. Gelibolu rasyonunun kalitesizliği ve çeşitlilik eksikliği tarihçiler tarafından sıklıkla yorumlanmış, ancak çok azı bunu bilimsel bir analize tabi tutmuştur.

2013'te Otago ve Massey Üniversitesi araştırmacılarından oluşan bir ekip, karşılaştırılabilir gıdalar için modern gıda bileşimi verilerini kullanarak Gallipoli gıda rasyonunu analiz etti (Wilson ve diğerleri, Yeni Zelanda Tıp Dergisi 2013 19 Nisan; 126 (1373): 12-29). Bulgular, askerlerin rasyonlarının çoklu besinler (A, C ve E vitaminleri, potasyum, selenyum ve diyet lifi) bakımından beslenme açısından yetersiz olduğunu doğruladı. Bu nedenle diyet muhtemelen iskorbüt vakalarına neden olmuş ve Yeni Zelanda Seferi Kuvvetleri arasında Gelibolu'daki 200 hastalık ölümünün bir kısmına potansiyel olarak katkıda bulunmuştur. Daha ileri araştırmalar, Yeni Zelanda askerlerinin yetersiz beslenmesinin sağlıkları üzerinde uzun vadeli bir etkiye sahip olduğunu ve önemli ölçüde kısaltılmış yaşam sürelerine katkıda bulunmuş olabileceğini düşündürmektedir.

Ağustos 1915'te Gelibolu'daki Anzak askerlerine Sarı Bayır tepelerini ele geçirmek gibi imkansız bir görev verildi. Bunu yapacak fiziksel bir durumları yoktu. Gelibolu rasyonu, Yeni Zelanda askerleri üzerindeki etkileri ve diğer dört karmaşık faktör bu bölümde tartışılmaktadır.

Abstact

Accounts of New Zealand soldiers at Gallipoli record the poor diet they were fed and its effects on their health. The poor quality of the Gallipoli ration, and its lack of variety, has often been commented on by historians but few have subjected it to a scientific analysis.

In 2013 a team of Otago and Massey University researchers, analysed the Gallipoli food ration using modern food composition data for comparable foods (Wilson et al, New Zealand Medical Journal 2013 April 19; 126 (1373):12-29). The findings confirmed soldiers' accounts that their rations were nutritionally inadequate in multiple nutrients (vitamins A, C, and E, potassium, selenium and dietary fibre). As such the diet was likely to have caused cases of scurvy and potentially have contributed to some of the 200 disease deaths at Gallipoli amongst the New Zealand Expeditionary Force. Further research suggests that

*Professor of War Studies, Massey University, New Zealand, G.J.Harper@massey.ac.nz
**Professor of Public Health, University of Otago, New Zealand, nick.wilson@otago.ac.nz

the poor diet of New Zealand soldiers had a long term effect of their health and may have contributed to their significantly shortened lifespans.

In August 1915 Anzac soldiers at Gallipoli were given the impossible task of capturing the Sari Bair heights. They were in no physical condition to do so. The Gallipoli ration, its effects on New Zealand soldiers and four further complicating factors are discussed in this chapter.

Keywords: Gallipoli, food consumption, disease, malnutrition, lifespans

After three months of deadlock on Gallipoli, General Sir Ian Hamilton looked for a breakthrough elsewhere on the peninsula. The area he eventually selected was around Anzac Cove and to its immediate north. This new attempt to break out of the small enclaves that had been established on Gallipoli was the August offensive of 1915. It marked the high point of action for the Anzac soldiers at Gallipoli.

For this new offensive Major General Alexander Godley's New Zealand and Australian Division was allocated the task of capturing the key features of Sari Bair range including Hill 971 (Koja Chemen Tepe), Hill Q and Chunuk Bair. This was an immensely difficult patch of ground to cross, seize and hold; a critical point that Godley seemed to overlook. His plan involved two distinct phases with the New Zealand Mounted Rifles capturing the foothills and then the infantry taking the Sari Bair heights all within six hours. Historians have been scathing in their condemnation of Godley's plans for this offensive. Christopher Pugsley writes that Godley produced 'a highly ambitious plan and placed great demands upon the tired troops and weakened staffs of the Anzac Divisions.'[1] John Tonkin-Covell stated that: 'The tactical complexity of the geography, the distances to be covered under the timetable, the logistical problems and the operations intentions would have presented problems even for fresh, experienced troops'.[2]

Godley had given the Australian and New Zealand infantry a near impossible task especially given the poor physical condition of the men he commanded on the eve of the offensive. Those Australian and New Zealand soldiers taking part in the August offensive may have been experienced now but they were far from fresh. They were in fact worn out and most were ill. A New Zealand soldier, Ormond Burton, watched the Auckland Battalion pass by Walkers Ridge on the eve of the attack. He recorded of them:

... the men were but shadows of their former selves. Nearly all were suffering from diarrhoea or dysentery. Not a few were on the verge of collapse, and most of them were greatly weakened. And yet these sick and weary men were going out to attempt one of the most difficult feats ever planned in the history of the war.[3]

The Australian historian, Les Carlyon, wrote that while the Anzac soldiers had 'great spirit' they were already 'worn out' before the offensive commenced and that around 75 per cent of them were suffering from dysentery.[4] The condition of the New Zealand soldiers on eve of August offensive can only be described as poor.

So why were the Anzac soldiers on Gallipoli in August in such poor physical condition? There are several reasons for this including the deteriorating effects of frontline service, the harsh climate and terrain and the poor diet. It is the last of these causes that is the focus of this chapter.

The rations of New Zealand soldiers at Gallipoli consisted primarily of four basic food items. These were bully beef (also known as corned beef from the old salting process), army biscuits, black tea, and, on some occasions, apricot jam. Sometimes additional rations of onions, lime juice, fatty bacon, rice, and fresh meat reached the frontline soldiers, but this issue was sporadic. Bully beef and biscuits remained the staple diet for Australians and New Zealanders on Gallipoli. As Fred Waite, the first historian of the campaign and a Gallipoli veteran wrote:

Food was always plentiful (except just after the Great Blizzard in November when stocks ran very low). Tinned meat, jam and hard biscuits and a mug of tea provided 99 per cent of the meals.[5]

William McAra, a New Zealand doctor, recorded in his diary prior to his evacuation from Gallipoli with severe dysentery:

Been sick for three days – never ate a bite, felt savage & wanted to be left alone, just too much meat & tea & no potatoes or green vegetables.[6]

Bully beef or corned beef was the main source of protein for New Zealand soldiers on Gallipoli. The bully beef on Gallipoli came mostly from Uruguay in South America: the Fray Bentos' brand. Bully beef is naturally salty and greasy but the South American variant in 1915 was stringy and more salty than other varieties. Fred Waite commented that its inferior quality and the fact that it was served for three meals a day 'becomes more than the constitution of a New Zealander can stand.'[7]

In September 1915 the inferior quality of the bully beef at Gallipoli became a political issue in New Zealand. A member of the opposition asked this embarrassing question in the New Zealand House of Representatives with the Minister of Defence, James Allen, unable to provide a satisfactory answer:

Mr PEARCE (Patea) asked the Minister of Defence who was supplying meat to our men at the front. Farmers from his district who had gone to the

front had written back complaining that they were being supplied with American tinned meat, which was very salt[y], and in a hot climate where they were short of water it is very objectionable. The men were aware that meat in this country had been commandeered for them, but none of it was reaching them. If the Minister could not supply our frozen meat to the men at the front would he supply them with our tinned meats? The American article was affecting the health of the men.

The Hon. Mr. ALLEN (Minister of Defence) was afraid he could not give a very satisfactory answer to the question, as he did not know enough about it. The Imperial Government was providing all the supplies at the front from the Imperial Ordnance Stores. He had heard indirectly that our men had been getting American tinned meat, and that some of the "Tommies" next door had been getting New Zealand tinned meat, to the great joy of the "Tommies".[8]

While Allen undertook to make enquiries to improve the situation, the Fray Bentos brand of bully beef remained the staple diet for New Zealand Gallipoli soldiers. One Australian soldier described Fray Bentos bully beef on a hot day as 'cats' meat floating around in a tin of oil'.[9] Once, as a joke, some cans of bully beef were thrown across no-man's land into the Ottoman trenches. They were quickly returned with an attached note that read: 'Cigarettes yes, bully beef no'. As Richard Stowers who recorded this story noted: 'So, even the Turks weren't impressed with the bully beef!'[10]

The New Zealand medical history of the war, citing the obfuscation in the official report of the Dardanelles Commission wrote:

there was nothing actively injurious to health in the meat; but it was of poor quality, and, from being salt[y] and stringy, it caused some intestinal irritation and so conduced to diarrhoea.[11]

So while the meat could be eaten, it did have unpleasant side effects which those eating it had to endure. In short it made those who consumed it ill. Rachel Duffett, in her authoritative publication "The Stomach for Fighting. Food and the soldiers of the Great War", wrote that bully beef as an alternative to fresh meat 'was generally met with approval only by the hungriest of soldiers'.[12]

The other staple of the New Zealand soldiers' diet on Gallipoli was the army biscuits, now commonly known as hard tack. They were made of flour, water and salt and baked until hard and dry. The army biscuit was the main carbohydrate source on Gallipoli. Hard tack biscuits were popular with army ordnance as they were portable and could be stored for long periods of time. New Zealand soldiers disliked them because they found them tasteless and their rock-hard quality made them difficult to eat. Fred Waite recorded that the hardness of the army biscuits 'was beyond belief'.[13]

A New Zealand sergeant, Ralph Smith, told a story about these two army staples. When the New Zealand Division arrived in France the locals were given tins of bully beef and some army biscuits. This prompted the gratitude of a little French girl who said: 'Mama gives beaucoup thanks for the bully biff and returns the plates'. Smith elaborated:

That is fair comment on our hard tack. You couldn't bite it, or chew any piece broken off; all one could do was to suck it. The only way to make it edible was to bash it to pieces with the butt end of a bayonet and mix the result with the McConchies [sic] meat and vegetable rations as a thickener, Quite good![14]
Another New Zealand soldier on Gallipoli recorded of his daily diet:

Our rations are 7 biscuits a day, a very little each of jam, tea & sugar & a very fat chunk of bacon. There is any amount of bully beef but only because it is poor & barely eatable. I have to struggle to get satisfied; it takes a lot of gnawing to fill up on biscuits & our 7 are as many as a man with ordinary jaws can manage.[15]

Australian soldiers soon developed a highly appropriate name for their army biscuits. They dubbed them concrete macaroons.[16]

Bully beef and biscuits with some jam and tea was an inadequate diet. It could not maintain anybody at peak health. While a diet of this nature had enough calories to provide energy it was lacking in several essential vitamins and minerals. As Rachel Duffett has written, the role of vitamins, minerals and trace elements as part of a healthy diet was 'not fully understood until after the First World War'.[17] Certainly medical professionals and even many soldiers knew that their diet on Gallipoli was making them ill. What they did not know was just how dangerously deficient the Gallipoli rations were.

The diet fed to New Zealand soldiers at Gallipoli was subjected to a detailed nutritional analysis by researchers at the University of Otago and Massey University in 2013. Their research showed that not only was the food provided at Gallipoli unappetising and monotonous, it was also seriously inadequate. This was because a diet based around bully beef and biscuits lacked several essential vitamins, trace elements and minerals. It was deficient in vitamins, A, C, and E, as well as potassium, selenium and dietary fibre.[18] The study further revealed, with benefit of hindsight, that if military planners had provided modest amounts of canned fruit and vegetables which were readily available and cost less than tinned meat, four of these deficiencies in the diet could have been eliminated.

The deficiencies in the Gallipoli diet and how this could have been improved by a modest amount of canned fruit or vegetables can be seen in the bar graph below:

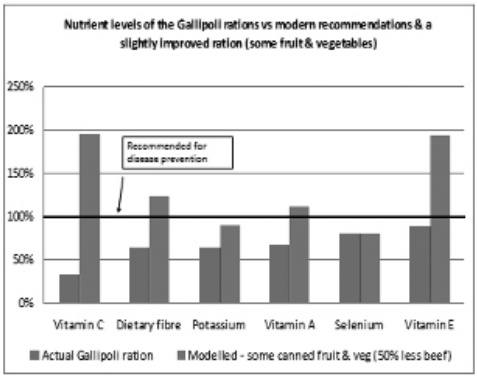

Nutrient levels of the Gallipoli rations compared with a slightly improved ration based on modern recommendations.

Compiled by Professor Nick Wilson, University of Otago, Wellington. Specific data for this graph is available at footnote 18.

Of the dietary deficiencies identified in the graph above the lack of vitamin C or ascorbic acid was probably the most serious.

Before focusing on what this serious lack of vitamin C meant for New Zealand's Gallipoli soldiers, there are four other factors relating to food consumption on Gallipoli that seriously impacted on the soldiers' health.

First there were the ever present flies; the swarms of them that were particularly active during the hot weather. These flies fed on the corpses, faeces, and the food. They were particularly attracted to the jam given as part of the ration which was one of the few sources of vitamin C for Gallipoli soldiers. It was impossible not to consume some flies while eating so that cross contamination and infection was inevitable. One of best descriptions of the fly plague at Gallipoli and its effect on food consumption is from the published diary of an Australian Light Horseman. It is expressed with the eloquence for which Aussie troopers were renowned:

We have just had "dinner". My new mate was sick and couldn't eat. I tried to, and would have but for the flies. I had biscuits and a tin of jam. But immediately I opened the tin the flies rushed the jam. They buzzed like swarming bees. They swarmed that jam, all fighting amongst themselves. I wrapped my overcoat over the tin and gouged out the flies, then spread the biscuit, held my hand over it, and drew the biscuit out of the coat. But a lot of the flies flew into my mouth and beat about inside. Finally I threw the tin over the parapet. I nearly howled with rage. I feel so sulky I could chew everything to pieces. Of all the bastards of places this is the greatest bastard in the world.[19]

The second factor was tobacco consumption. Cigarettes and pipe tobacco was one of the few comforts available to the Gallipoli soldiers; the tobacco being supplied as part of rations issue. Richard Holmes has written that tobacco was 'perhaps the most welcome single item' and that the British army

in the First World War 'marched less on its stomach than in a haze of smoke'.[20] Tobacco was seen as having medicinal value as a relaxant and a tonic. It was issued freely on the hospital ships as an added stimulant to recovery.[21] After a recent issue of tobacco and matches, John Persson recorded in his diary in May that 'I don't know how we would get on' without the free supply of it.[22] But two months later Persson complained in his diary of a 'tobacco famine'. 'What wouldn't I give for some good tobacco', he lamented.[23] Most soldiers on Gallipoli smoked and many became heavy smokers. 'My word I am becoming a degraded wretch', wrote Stanley Natusch to his mother in August. 'You should see me wallowing in the rum issue and making a fiery smoking furnace of myself with cigarettes.'[24] His mother was probably not too pleased to hear this news but may have been glad that Stanley was receiving some comforts. While the detrimental effects of smoking are now well-known, one of the lesser publicised effects is the harmful impact on vitamin C levels. For men, smoking reduces vitamin C levels in the body by as much as 40 per cent.[25]

The third factor to consider was the dental health of New Zealand soldiers at Gallipoli. The state of many New Zealand soldiers' teeth on enlistment in 1914 was appalling and was responsible for around 35 per cent of medical rejections. Bad teeth and the associated dental problems plagued many soldiers during their war service. The effect on teeth of rock-hard biscuits, a 'concrete macaroon', as the main source of carbohydrates can only be imagined. Rachel Duffett found that in relation to the army hard tack 'even men with good teeth found it a challenge, and for men with bad teeth it could verge on the torturous'.[26] This was certainly the case for many New Zealand soldiers. Bill Leadley recorded a common experience in his diary:

I broke my bottom set of [false] teeth on board the transport through eating hard biscuits, and have lost my top set since, so now I have to pound the biscuits into powder with two stones from the beach before I can eat them. I have just finished grinding up a bagful, and had a meal of bully and powdered biscuits soaked in water.[27]

Little wonder many Anzac soldiers nibbled away at the edges of the biscuits and threw the centres into no-man's land. The hardness of the biscuits was a serious problem and 'were the main reason for a visit to the army dentist on Gallipoli'.[28]

The last factor which had an adverse effect of the diet at Gallipoli was water. It was always in very short supply on Gallipoli. Just two quarts a day (1.9 litres) was the usual ration for a New Zealand soldier and it had to be used for every purpose. The two quarts was his drinking water, as well as the amount he needed for washing and cooking. It did not go far and as Fred Waite wrote 'those in the trenches were always desperately short'.[29] Little wonder that one Gallipoli soldier wrote that: 'Water is worth its weight in gold here'. The hot sun

when combined with a salty bully beef and biscuit diet, the limited water supply must have been a torment. Indeed it was:

As it is, the bacon & bully keep us in an awful state of thirst. One's mind recurs continually to this one thing besides which all our other discomforts – heat, flies, lice, poor food & daily chances of a shell or bullet are easily borne. I find myself thinking of the cold stream around Dunedin with maddening persistence and wondering why I didn't drink more when I had the chance. I find the best thing to do is to drink as little as possible during the day and save as much water as possible for a drink after sundown. One is then able to sleep instead of lying awake with a dry tongue counting the hours till the morning issue.[30]

Of the dietary deficiencies identified in the graph above the lack of vitamin C, or ascorbic acid, was probably the most serious. A lack of vitamin C causes scurvy, a disease which had ravaged armies in the recent past. During the Crimean War of 1853-56, 85% of illness in the British Army were cases of acute scurvy and the Union Army during the American Civil War had suffered some 47,000 cases.[31]

Medical reports at the time did identify some cases of scurvy amongst Gallipoli soldiers and it is also alluded to in the New Zealand medical history. That history records that:

Lieut.-Col. Dudgeon, R.A.M.C. [a Sanitary Commissioner] inspected part of the lines of the New Zealand and Australian Division occupied by the Australian Light Horse. His advice was to push on with the flyproofing of latrines and to enforce the chlorination of all drinking water. He noted a marked prevalence of gingivitis or pyorrhoea incident to a great extent in the older residents, considered by some to be an evidence of scurvy which certainly existed amongst the Indian supply and transport drivers at Anzac.[32]

Scurvy, a disease of malnutrition caused by lack of vitamin C, is a three stage disease. Some of the symptoms in the first two stages include lethargy, irritability, loss of appetite, diarrhoea, swollen tissue – especially in the gums, bleeding gums, loose teeth, skin complaints (boils and spots) and dry mouth and eyes. Many New Zealanders' letters and diaries record symptoms of this kind. Fred Waite's first history of the campaign recorded that the end result of the bully beef and biscuits diet for all soldiers was 'sore gums and rebellious stomachs'.[33]

Rachel Duffett's research on the food given to British soldiers during the war concluded that those who could not supplement their rations with fresh produce were likely to have scurvy. She writes:

In a diet where fruit other than jam was virtually unheard of and vegetables other than potatoes, and even those lacking in the latter years of the war, were rare, it is likely that many men were suffering from this intermediate, sub-medical stage of the disease.[34]

This was also the conclusion of Otago/Massey University research. It showed conclusively that the rations at Gallipoli were nutritionally inadequate and were likely to have caused scurvy and contributed to the high rates of other illnesses seen there.

The rations at Gallipoli supplied to both Australian and New Zealand soldiers were totally inadequate. There is no doubt at all that the deficient diet contributed significantly to the poor health of New Zealand soldiers on the eve of the August offensive. There is more though. The effects of living on this deficient diet for nine months most likely had long term health implications too. Indeed, it may have been a contributing factor to the notably shortened lifespan of the 1914 cohort of New Zealand soldiers when compared with the 'non-combatant' cohort of late 1918. The difference is a staggering 8.3 years of life. Even surviving veterans died earlier than those who joined the war in late 1918.[35]

If, as Napoleon said, an army does march on its stomach,[36] then New Zealand soldiers could not be expected to do much at all in the weeks and months after landing at Gallipoli on 25 April 1915. That they soldiered on for nine months, capturing Chunuk Bair for a short time and then part of Hill 60 during the August offensive is a tribute to their endurance, commitment and courage. The failure of the August offensive and the Gallipoli campaign in general can in no part be blamed on the soldiers who fought there. After some months on Gallipoli New Zealand soldiers were in no physical condition to fight. United States anthropologist Sidney W. Mintz has written that while 'armies travel on their stomachs; generals … decide what to put in them'.[37] The nutritionally deficient rations of the Anzac soldiers in 1915 were symptomatic of the poor planning and command ineptitude that had dogged the Gallipoli campaign from its inception.

Endnotes

1 Christopher Pugsley, Gallipoli. The New Zealand Story (Auckland: Raupo Books, 2008) 269.
2 John Tonkin-Covell, 'From the uttermost ends of the earth: the New Zealand battle for Chunuk Bair', in Ashley Ekins (ed.), Gallipoli: A ridge too far (Auckland: Exisle Publishing Ltd., 2013) 141.
3 O.E. Burton, The Silent Division (Sydney: Angus & Robertson, 1935) 93.
4 Les Carlyon, Gallipoli (Sydney: Macmillan, 2001), 375.
5 Fred Waite, The New Zealanders at Gallipoli (Auckland: Whitcombe & Tombs, 1921) 161.
6 William McAra, diary entry 6 November 1915, MS 2934/002 Hocken Library, Dunedin.
7 Waite, 163
8 'Order of Business, Meat for New Zealand Troops, 28 September 1915', New Zealand Parliamentary Debates V174, 1915, 273.
9 Private Victor Nicholson, quoted in Carlyon, 295.
10 Richard Stowers, Bloody Gallipoli: The New Zealanders Story (Auckland: David Bateman Ltd., 2005) 265.
11 A.D. Carbery, The New Zealand Medical Services in the Great War 1914-1918 (Auckland: Whitcombe and Tombs Limited, 1924) 113.
12 Rachel Duffett, The Stomach for Fighting. Food and the soldiers of the Great War (Manchester: Manchester University Press, 2012) 123.
13 Waite, 161.
14 Ralph Smith 'Trip from Alexandria to Armentiers', in Those were the days!, unpublished manuscript, copy in author's possession.
15 John Henry Thomson, diary entry 2 May 1915, PC-0316 Hocken Library Collection, Dunedin
16 W.H. Downing, Digger Dialects (Melbourne and Sydney: Lowthian, 1919) 17.
17 Duffett, 30.
18 Nick Wilson, Nhung Nghiem, Jennifer A. Summers, Mary-Ann Carter & Glyn Harper, 'A nutritional analysis of New Zealand military food rations at Gallipoli in 1915: likely contribution to scurvy and other nutrient deficiency disorders', The New Zealand Medical Journal, 19 April 2013, vol. 126, No. 1373, 12-29.
19 Ion L. Idress, The Desert Column (Sydney: Angus & Robertson, 1932) 42.
20 Richard Holmes, Tommy: The British Soldier on the Western Front 1914-1918 (London: HarperCollins Publishers, 2004) 326.
21 Gavin McLean, The White Ships: New Zealand's First World War Hospital Ships (Wellington: New Zealand Ship & Marine Society (Inc.), 2013) 67, 78, 130.
22 John Persson, diary entry 16 May 1915, property of Beryl Persson, copy in author's possession.
23 John Persson, diary entry 15 July 1915, property of Beryl Persson, copy in author's possession.
24 Stanley Natusch, letter to Dear Mum, 29 August 1915, Documents 12330, IWM London.
25 Nick Wilson, et al. 21.
26 Duffett, 169.
27 Jan Chamberlin (compiled by), Shrapnel & Semaphore. A Signaller's Diary from Gallipoli (Auckland: New Holland Publishers (NZ) Ltd., 2008), diary entry, 27 April 1915, 24.
28 Stowers, 265.
29 Waite, 161.
30 John Henry Thomson, diary entry 13 June 1915, PC-0316 Hocken Library Collection, Dunedin.
31 https://www.warhistoryonline.com/history/starving-men-britains-epic-supply-failure-crimea.html, accessed 23 September 2020, A.J. Bollet, 'Scurvy and chronic diarrhea in Civil War troops: were they both nutritional deficiency syndromes?', Journal of History of Medicine and Allied Sciences, 1992;47:49-67.
32 Carbery, 123.
33 Waite, 161.
34 Duffett, 170.
35 Nick Wilson, Christine Clement, Jennifer A Summers, John Bannister, and Glyn Harper, Mortality of first world war military personnel: comparison of two military cohorts, BMJ 2014; 349 doi: https://doi.org/10.1136/bmj.g7168 (Published 16 December 2014), accessed 24 September, 2020.
36 Napoleon Bonaparte, quoted in Peter G. Tsouras, The Greenhill Dictionary of Military Quotations (London: Greenhill Books, 2000) 274.
37 Sidney W. Mintz, Tasting Food, Tasting Freedom; Excursions into Eating, Power and the Past (Boston: Beacon Press, 1996) 25.

BIBLIOGRAPHY

A.J. Bollet, Journal of History of Medicine and Allied Sciences, 1992.
O.E. Burton, The Silent Division (Sydney: Angus & Robertson, 1935).
A.D. Carbery, The New Zealand Medical Services in the Great War 1914-1918 (Auckland: Whitcombe and Tombs Limited, 1924).
Les Carlyon, Gallipoli (Sydney: Macmillan, 2001).
Jan Chamberlin (compiled by), Shrapnel & Semaphore. A Signaller's Diary from Gallipoli (Auckland: New Holland Publishers (NZ) Ltd., 2008).
W.H. Downing, Digger Dialects (Melbourne and Sydney: Lowthian, 1919).

Rachel Duffett, The Stomach for Fighting. Food and the soldiers of the Great War (Manchester: Manchester University Press, 2012).
Ashley Ekins (ed.), Gallipoli: A ridge too far (Auckland: Exisle Publishing Ltd., 2013)
Richard Holmes, Tommy: The British Soldier on the Western Front 1914-1918 (London: HarperCollins Publishers, 2004).
Ion L. Idress, The Desert Column (Sydney: Angus & Robertson, 1932).
William McAra, diary entry 6 November 1915, MS 2934/002 Hocken Library, Dunedin.
Gavin McLean, The White Ships: New Zealands First World War Hospital Ships (Wellington: New Zealand Ship & Marine Society (Inc.), 2013).
Sidney W. Mintz, Tasting Food, Tasting Freedom; Excursions into Eating, Power and the Past (Boston: Beacon Press, 1996).
Stanley Natusch, Letter.
New Zealand Parliamentary Debates V174, 1915.
John Persson, Diary.
Christopher Pugsley, Gallipoli. The New Zealand Story (Auckland: Raupo Books, 2008).
Ralph Smith, Those were the days!, unpublished manuscript.
Richard Stowers, Bloody Gallipoli: The New Zealander's Story (Auckland: David Bateman Ltd., 2005).
John Henry Thompson, Diary.
Peter G. Tsouras, The Greenhill Dictionary of Military Quotations (London: Greenhill Books, 2000).
Fred Waite, The New Zealanders at Gallipoli (Auckland: Whitcombe & Tombs, 1921).
Nick Wilson, Christine Clement, Jennifer A Summers, John Bannister, and Glyn Harper, BMJ 2014.
Nick Wilson, Nhung Nghiem, Jennifer A. Summers, Mary-Ann Carter & Glyn Harper, The New Zealand Medical Journal, 19 April 2013, vol. 126, No. 1373.

SURVIVING GALLIPOLI:
MEDICAL AND HEALTH ISSUES FACED BY THE COMBATANTS

DR. MICHAEL TYQUIN

SURVIVING GALLIPOLI: MEDICAL AND HEALTH ISSUES FACED BY THE COMBATANTS

DR. MICHAEL TYQUIN

Abstract

Central to the tragedy that was the Gallipoli campaign of 1915 is the huge casualty list. This paper looks at the challenges faced by the medical services of all combatants in this unique environment and their responses. Despite their wealth and resources the British and French Empires could bring to bear, their sick and wounded still suffered, many needlessly. Poor operational and logistical planning and lack of resources did not help. The Ottoman Army medical service did the best it could to manage its sick and wounded often very efficiently, despite being under-staffed. All sides struggled with disease, the age old enemy of armies everywhere. Ultimately this proved to be the biggest killer - and challenge - for the medical services.

Key words: medical services, health, Gallipoli, Dardanelles, hygiene, casualties, disease

Central to the tragedy that was the Gallipoli campaign are the huge numbers of casualties.

From the perspective of the medical services its chief characteristics were difficulties in the evacuation of sick and wounded, and in preserving a state of health among the troops. I want to look briefly at five circumstances that affected the Mediterranean Expeditionary Force (MEF) and to a lesser extent the Ottoman defenders. These in turn influenced the health environment over the period April 1915 to January 1916 - and, I would argue, these contributed directly to the allied withdrawal from the Dardanelles. The first of these circumstances centred on command.

With regard to Sir Ian Hamilton's generalship Australian General Cyril Brudenell White observed that his concern about Lines of Communication (logistics organisation and units) 'appears to have been in the slightest. He took everything for granted, and took but the slightest concern in the arrangements for preventing the emasculation of his Force by unnecessary losses through sickness and wounds.'[1]

Hamilton's decision to sail to the theatre of operations in March while leaving his administrative staff in Egypt was to have serious repercussions. Indeed over the subsequent campaign he refused to involve medical staff in any operational planning. This hampered adequate arrangements for the deployment of medical units, casualty evacuation and disease control. The impor-

1 Michael Tyquin, Gallipoli: an Australian Medical Perspective, Australian Army Campaign Series, Number 9, Canberra, 2011, p.110.

tance of the logistics chain in operational planning was a lesson being learned and assimilated on the Western Front, but it seemed to be lost on Hamilton and his staff until too late. To make matters worse Hamilton's own staff was newly assembled, under-manned and untried.

His decision to relegate logistics to an after-thought both in the planning and execution of this campaign - particularly in April/May and in early August - contributed to the near collapse of allied medical support. However, as on the Western Front combatants were on an ongoing learning curve. After World War One the British official medical history observed that '...the chief lesson to be learnt ... [from this campaign] from a military medical standpoint is the need for a close liaison between the medical administration and the General Staff from the very first...'[2] This was entirely lacking.

The medical arrangements, particularly for evacuation during the opening of the campaign were fundamentally flawed, based on a recklessly optimistic appreciation of the success of the allied landings. The initial estimate was 3,000 casualties, consequently upgraded on 24 April by medical officers to 10,000.

There was no senior Medical Officer on Hamilton's Staff at Mudros until 22 April reflecting the total absence of any medical personnel in the overall planning for the landings, a logistical disconnect that continued into August and which explains the failings of casualty management and accommodation. A major logistical error was the failure to establish hospital units on the island of Lemnos prior to 25 April. This is not to say that no improvements were made over the course of this campaign, particularly with the deployment of more and larger hospital ships for example.

Hamilton's plan was based on the assumption that a considerable advance inland would immediately follow the landing of the covering force, and it was intended to land stationary hospitals at once and use them ashore at both Helles and Anzac Cove. As we know this never happened at Anzac, and did not occur until late May at Helles.

The first landing was made with inadequate medical resources even though each covering force was supported by 150 medical personnel and two hospital ships, one for the 29th Division and one for ANZAC. But in the face of soaring casualties on day one, together with lack of space in which to deploy health assets, they soon proved woefully inadequate. When it came to operations at Suvla unbelievably the same mistakes were repeated.

2 W.G. McPherson, History of the Great War based on official documents, Medical Services, Vol. 4. , HMSO, London, 1923, p.xiv.

The second circumstance is the type of campaign itself, one launched by an amphibious attack. An amphibious operation of this type and scale was without parallel in modern military history, and mistakes were inevitable, as they are with any campaign of such complexity. These operations are always fraught with risks and difficulty, even now, but in 1915 this was the largest such operation mounted in the British Empire. Neither the War Office nor the General Staff here had any actual experience on which to draw.[3] The most recent 'comparable' amphibious landing on a large scale was the French landing at Algiers in 1830 - and that had been rehearsed.

This is not to say that their opponents did not have their own problems. The Ottoman army was still rebuilding itself after catastrophic losses in the Balkan Wars of 1912 and 1913. This had affected its medical services which were well organised centrally, but which had to face insoluble challenges, not least of which was lack of dedicated transport. It could not conduct any health preventive work because the allied naval blockade meant it was unable to obtain medical supplies and instruments. It had relatively few doctors and no motorised transport.

Responsibility for Ottoman health affairs was placed under Directorate 5 (the Chief Doctor's Office) integrated with the organizational structure of the Fortified Position Command. On the peninsula Divisional medical companies were responsible for medical evacuation and they also operated casualty clearing stations, each staffed by 4 doctors and 25 stretcher bearers and orderlies.

The third consideration is topography and climate. Of this campaign the official history noted that its outstanding features 'were the comparative shortness of its duration, the intensity of the struggle in a confined area, and the exceptionally large numbers of battle and non-battle casualties.[4]

As local people and anyone who has clamoured over the southern end of the peninsular know (Suvla and parts of Cape Helles excepted) it is a rugged piece of country.

One of the most trying features of the campaign for the troops of the MEF was their inability to get beyond the range of enemy fire while out of the trenches. Ottoman artillery, especially the 75 mm Krupp mountain gun, was the main cause of Anzac casualties in that sector.

There, the steep terrain made it difficult for stretcher bearers to find and then return casualties to clearing stations on the beach. It also ruled out

3 However both Churchill and Kitchener had attended joint exercises in the Mediterranean prior to 1915 while a Manual of Combined Naval and Military Operations had been published in 1911. See Peter Chasseaud and Peter Doyle, Grasping Gallipoli: Terrain, Maps and Failure at the Dardanelles, 1915, Spellmount, Stroud, 2005, pp. xv-xx.

4 W.G. MacPherson & G. M. Smith (eds) History of the Great War – Medical Services Twelve volumes, HMSO, London, 1931, p. 198.

any wheeled ambulance transport or the establishment of forward medical facilities. During the landing operations in April, numbers aside, the sheer lack of sheltered areas at Helles and Anzac meant that it was impossible to establish any field hospitals, and therefore casualty sorting of any kind was impossible. The inability to triage large numbers of wounded in a confined space meant that thousands of troops with only minor wounds found their way to over-crowded hospital or transport ships and thence to Alexandria and Cairo, where many were 'lost' in the face of a medical records system that collapsed for the first months of the campaign.

In the longer term sanitation in such a very restricted and crowded area under hostile fire was to prove another major challenge. The whole of the Helles front occupied by the British and French was confined to an area of just over 27 square kilometres. As the campaign wore on the peninsula became even more crowded.

At no time did the Gallipoli Peninsula afford the regular routes of evacuation from the front line to the base such as other theatres of war enjoyed. The arrangements for evacuating sick and wounded by sea from Gallipoli were in a continual state of reorganisation and were particularly strained in April and August. By August there was the added constraint of the submarine threat. A gradual improvement in some aspects of medical evaluation was unfortunately more than offset by the increase of disease and sickness among the MEF. Any reinforcements would have soon suffered the same fate.

For the defenders, distance was not such an issue as Ottoman medical units were generally not subject to artillery fire, at least on the peninsula and casualties could be transported the short distance across the Strait to Channakale or north to Constantinople by hospital ships which were converted ferry boats.[5] But there was much over-crowding on these ships. Casualties were admitted to medical facilities which barely coped. Remember they laboured with a chronic shortage of the most basic medical supplies.

We now come to the next factor to influence the medical environment. It is easy to overlook the importance that the weather played during the campaign. It not only dictated the frequency of supplies and maritime evacuation (which was always postponed during storms); but for troops it caused exposure sickness: either to heat or cold, thereby adding to the casualty list.

For the first three months of the campaign heat was a challenge for the invaders as there were no potable wells so that water had to be transported by

5 See also Nurhan Aydın, ' Health Services And Existing Hospitals During The Çanakkale Battles', Karadeniz, Issue 26, 2015, pp. 73-96. According to the Turkish Medical Department, Çanakkale hospitals, including the Old Central Hospital, hosted more than 110,000 wounded and 70,000 sick people in just a few months during the Gallipoli Campaign.' "The Çanakkale Old Central Hospital: An eyewitness to history" https://www.dailysabah.com/feature/2015/04/07/the-canakkale-old-central-hospital-an-eyewitness-to-history accessed 21.1.2020

ship. From April to June water consumption was high and lack of water affected cooking and medical procedures. With winter water pipes burst restricting water consumption for all purposes to just under one litre a day. Heavy frosts froze condensers and tanks and often prevented what water was stored from being distributed.

Edward Erickson was right to make it clear that 'Fresh water was a combat multiplier enjoyed by the Ottoman Army'[6] but access to it varied across the peninsula. For the most part water was always scarce. Sudden severe storms, which often blew down large parts of the tented hospitals, were yet another trial for medical units looking after wounded, not only on the peninsula but on Lemnos.

For instance during November South West gales strewed the beaches with wreckage and on the night of the 28th when the blizzard was at its worst, floods of ice water washed away the parapets of many trenches.[7] Among the MEF it accounted for nearly 16,000 admissions for frostbite and exposure. In addition 280 were drowned or died of exposure.

Indian soldiers and Senegalese troops among the French divisions fared worst due mainly to their greater exposure, deeper trenches, and inadequate winter clothing.[8] Ottoman soldiers shared the same rigours, while many, particularly conscripts from the hotter parts of the empire, suffered too throughout that winter.

The fourth consideration affecting casualties and the medical response is the battlefield environment itself with the mechanism of death and wounding.

Like fronts elsewhere during the Great War the leading cause of non-disease battle casualties came from artillery bombardment. Chemical warfare was not used in this theatre. Unlike the pulverised and fertile soils of France and Belgium the fighting here produced few tetanus cases and despite the coastal areas of the peninsula being malarial no cases were recorded, which is just as well as 'no special measures appear to have been taken'.[9]

There was a great amount of sickness from June, mainly dysentery, typhoid, jaundice, and influenza. The changing seasons played an important part in the relative prominence of each of these. Mercifully the historic killer of armies – cholera – did not break out, mainly due to a comprehensive inocula-

6 Edward Erickson, Gallipoli: Command under Fire, 2015, Osprey, Oxford, p. 144.
7 For more on these storms and the consequent damage see John Dixon, A Vital Endeavour: Military Engineering in the Gallipoli Campaign, Helion & Co., Warwick, 2019, pp. 383 -386.
8 See Michael Tyquin, 'Revisiting the French Campaign in the Dardanelles, 1915', The French Australian Review, No.66, Australian Winter, 2019.
9 W.G. McPherson, History of the Great War based on official documents, Medical Services, op. cit., p. 59.

tion program; nor did Trench Fever (common on the Western Front) occur at Gallipoli.

But disease meant both manpower wastage and a substantially increased workload for the medical staff who remained, even after the fighting had devolved to siege warfare and casualties from battles declined. The period between May and August was one punctuated by relatively small-scale fighting, and battle casualty figures were beginning to be overtaken by the numbers of sick. The effectiveness of the MEF as a fighting force began to be eroded as more and more troops fell sick or succumbed to disease.

As the campaign wore on Ottoman troops also began to suffer terribly from Typhus and were then further weakened by a dysentery epidemic. Medical personnel were not immune. It is estimated that 115 Ottoman army medical officers died here in 1915, mostly from typhus. The Royal Army Medical Corps lost 23 officers and 95 ORs and the Australian Army Medical Service 68 killed and 225 wounded. Other health problems soon made themselves felt.

Venereal disease for example was widespread among Australian reinforcements, and it constituted a significant 'nuisance factor' for the its medical service, not only because it had to provide treatment, but it had to find accommodation and nursing staff to care for this category of patient. Dental problems were a major source of difficulty as men without teeth could not live on the rations provided, and they were sometimes ill with diseases hastened by inadequate dental hygiene.[10] Such men diverted valuable medical time and facilities. Militarily they were unfit, and wastage from this cause was later to be both a cause and effect of the rate of reinforcements.

Psychological issues remain a little discussed issue of this campaign, particularly among Turkish and French scholars. According to one medical officer 'shell shock came to Gallipoli from France. The medical services did not understand it nor were they prepared'. Figures are difficult to come by but the numbers in my opinion are certainly under-reported. For example, with respect to the Australian Imperial Force the official number was just over 1,000. While it appears that there are no figures for Ottoman units it may have been that comparable figures would be lower given their generally high unit morale; although rural conscripts, unused to confined periods in trenches, may have suffered.

Conditions at Gallipoli precluded much in the way of relief from stress in ways the rear areas of the Western Front afforded in terms of rest leave, recreational facilities, military brothels and tourism. For the Australians, and probably for their allies, there were incidents of self-inflicted wounds - and again I suspect these were under-reported. It was certainly a serious issue in the Australian 1st Division, the official history stating that 'from an early stage of the

10 See Michael Tyquin, Gallipoli: The Medical War, University of New South Wales Press, Sydney, 1993.

campaign the problem of self-maiming caused concern to the military authorities.[11] We know that for the month of October there were 20 such cases in the 2nd Division alone.

For Ottoman troops 'mail deliveries (important for morale), and newspapers were frequent and living conditions sometimes exceeded those of the Australians and British. But particularly important, in terms of maintaining the field forces on a periodic basis units were pulled out of the line and sent back to rest camps some 10-15 kilometres out of the range of enemy artillery fire.'[12] Rest camps, a proposal initially refused by Hamilton's GHQ were not set up for British troops at Imbros until July and for Australian and Anzac troops in September.

Fifth, we need to consider disease vectors such flies, lice and rats as well as nutrition. Disease is nurtured in those surroundings where sanitation is not, or cannot, be implemented and supervised. This in turn ensures the rise of disease carriers and at Gallipoli this was principally the fly.

Flies were the chief means of spreading both bacillary dysentery and amoebic dysentery. Allied medical services found that undue responsibility was placed on them for the propagation of sanitary measures, responsibilities which more correctly belonged to Divisions, Brigades and individual regiments. Added to this allied troops, especially the New Zealanders and Australians, were notoriously lax when it came to field hygiene and drinking only safe water.

The armistice, which was granted on 24 May, had good sanitary reasons to justify it. The corpses were not only a nauseating source of discomfort to the defenders, but they were a breeding place for blowflies (Sarcophagides or 'carcass' flies). An armistice was also asked for on the V111 Corps front but this was not granted.

As other presenters at the conference covered this issue it is sufficient to state that military planners in 1915 knew only about food costs and very little about nutrition.[13] Depending on the season Ottoman troops usually had access to fresh food, but it was 'often difficult to get them to front line troops on anything like a regular basis.' Although fresh fruit and vegetables were available on a seasonal basis, it was often difficult to get them to front line troops on anything like a regular basis.

11 Arthur G. Butler, Official History of the Australian Army Medical Services 1914-1918, Vol. III, Australian War Memorial, Canberra, 1943 p. 80.
12 Edward Erickson, Gallipoli: The Ottoman Campaign, Pen & Sword, Barnsley, 2010, p.200.
13 For food, see Nick Wilson et al., 'A nutritional analysis of New Zealand military food rations
at Gallipoli in 1915: likely contribution to scurvy and other nutrient deficiency disorders', Journal of the New Zealand Medical Association, Vol. 193, 19 April 2013, pp.12-29 and John Hartley, Bully Beef & Biscuits: Food in the Great War, Pen & Sword, Barnsley, 2015, pp. 228-230.

Ottoman soldiers were authorised daily rations of 900 g of bread (usually fresh), 250 g meat, 150 g bulgar, 20 g olive oil and 20 g salt; equivalent to 3,149 calories.[14] By way of comparison the current Australian Army One Man Ration pack provides 3,350 calories. French troops, who enjoyed a more varied diet which included a wine ration; and who took more care with their cooking arrangements, were considerably better off overall than the Australians, the Kiwis or the British.

The British official history concluded: 'The campaign was of shorter duration than the campaigns in other major theatres of war, but it was characterized by an exceptionally large number of battle casualties and admissions to hospital for disease.'[15] I would add that medically speaking there were no winners here in 1915. Even had the Mediterranean Expeditionary Force been reinforced by one or more infantry Divisions in October or November; given winter conditions, supporting the main effort by way of medical personnel, health facilities, evacuation and rations would have been unsustainable.

14 Edward Erickson, Gallipoli: The Ottoman Campaign, Pen & Sword, Barnsley, 2010, p.191.
15 T. J. Mitchell and G. M. Smith, Medical services; casualties and medical statistics of the great war, HMSO, London, 1931, p.198.

KORAMİRAL DOUGLAS LIONEL **DENT'İN ÇANAKKALE SAVAŞLARINA DAİR NOTLARI**

RECEP ÇELİK

KORAMİRAL DOUGLAS LIONEL DENT'İN ÇANAKKALE SAVAŞLARINA DAİR NOTLARI

Recep ÇELİK*

Özet

Çeşitli görevlerde albay olarak görev yapmış Amiral D.L. Dent'in tuttuğu savaş notları, İngilizlerin Çanakkale Savaşlarındaki durumunu çeşitli yönleriyle aydınlatmada önemli tespit ve veriler içermektedir. Zira Dent, batan Irresistible gemisine kumanda etmiştir. Ardından ana deniz ulaştırma subayı olarak Mondros Limanı'nda görevlendirildi. Albay Dent, 18 Mart öncesi saldırı planlarını eleştirmekte, ardından kendi planlarını sunmaktadır. Karaya yapılan çıkarmanın çeşitli safhalarına değinmekte, HMS Edgar savaş gemisinin faaliyetleri üzerinde durmaktadır. Ayrıca monitör ve destroyerlerin etkisinden bahsetmektedir. Dent'in notlarından Türk tarafının ise mukavemet gücü anlaşılmaktadır. Türklerin lojistik imkânlarının bu manada İtilaf Devletlerine göre çok daha yeterli olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da Türk tarafının üstünlüğü ele almasını ve savaşı kazanmasını sağlamıştır. Türk tabyalarının ateşi karşı tarafı çok zorlamış, bu tabyaların üstesinden gelmek mümkün olmamıştır. Dünyanın en güçlü donanmasına sahip olmanın verdiği güven ve gururla Çanakkale'nin rahat bir şekilde geçilebileceğini düşünen İngilizlerin aldığı ağır yenilginin sebeplerini Dent'in notlarında görmek mümkündür. Bu araştırmada Çanakkale'nin neden geçilemediğinin bir yönüyle cevabı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Irresistible, Edgar, Albay D.L. Dent, Amiral de Robeck, Amiral Wemyss.

VICE ADMIRAL DOUGLAS LIONEL DENT'S NOTES ON DARDANELLES CAMPAIGN

Abstract

Admiral D.L. Dent who served as a colonel in various missions. His war notes includes important findings and data that to prove the situation of the British in the Dardanelles Campaign with its various aspects. Because Dent had commanded HMS Irresistible that inundated. Subsequently was appointed as principal naval transport officer in Mudros Harbour. Captain Dent criticized Alliance's attack plans before 18 March and after proposed his own plans. Touched upon the various phase of landing and dwelled on warship HMS Edgar's operations also mentioned monitors and destroyers' effects. As to Turkish side's strength of resistance is understood from Dent's notes. According to Alliance Turks' logistics facilities were found to be much more ample in this sense. Therefore Turks took over advantage and defeated their enemies. Turks' forts of fire pressured the opponent a lot, it was not possible to beat these forts.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, celikrcp@hotmail.com

With the confidence and pride of having the strongest navy in the World, British who thought that Dardanelles could be passed easily, it is possible to see the reasons for the severe defeat of the British in these notes. The answer to one aspect of why Dardanelles could not be passed is examined in this study.

Key Words: HMS Irresistible, HMS Edgar, Captain D.L. Dent, Admiral de Robeck, Admiral Wemyss.

Giriş

Amiral Dent[1], Çanakkale kara ve deniz savaşları sırasında görevli iken yapılan harekâtlara dair tuttuğu bazı notları İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığına sunmuştu.[2] Ona göre aldığı bu notlar bir harekât tarihi hazırlamak içindi. Aynı zamanda resmî kayıtlardan çıkarılmış gibi görünen bazı gerçeklere, sadece kendi bilgisi dâhilinde olan meselelere veya o zamanlarda komutası altında görev yapan subayların durumlarına dair askerî kurulun dikkatini çekmek amacı taşımaktadır. Üç kısımdan oluşan bu notların tamamı Amiral Sir John de Robeck tarafından görülmüş, onun yorumları bu kısımların baş tarafında kaydedilmiştir. Kara çıkarmasıyla alakalı olanlar Donanma Komutanı Lord Wester Wemyss ve Tuğamiral F.H. Mitchell, HMS Edgar ve Birinci Müfrez Filo ile alakalı olanlar da yine Lord Wester Wemyss tarafından görülmüştü. Douglas Dent bu notların, askerî harekât öğrencileri tarafından okunduklarında, sevkiyat ve sair harekâtların (açıklamaları ile birlikte) önemini ortaya koyabileceğini ümit etmekteydi.[3]

1. Irresistable'a Komuta Ederken Alınan Notlar[4]

Bu bölümde Albay Dent, İtilaf donanması topçularının, donanmanın önde gelen savaş gemileri Irresistible ve Inflexible'ın başarılı atışlarından bahsetmektedir. Gemi ateşiyle elde edilen bu başarıların yanında Amiral de Robeck'in idaresinde deniz harp tümenine bağlı iki bölüğün Kumkale'ye gerçekleştirmiş olduğu başarısız çıkarma da söz konusudur. Albay Dent, 18 Mart öncesi toplanmış olan savaş konseyinde alınan kararlarda aslında 18 Mart hüsranının sebeplerine değinmektedir. Dent, diğer taraftan saldırı planlarını eleştirmekte, mayın tarayıcı gemilerinin yokluğuna dikkat çekmektedir.

Albay Dent, 2. filoda yer alan Irresistible'a Albay Hawke'ın yerine komuta etmek üzere atanmıştı.[5] 18 Mart öncesinde Boğazları denizden zorlamak

1 Kraliyet donanması muvazzaf kadrosunda 44 yıl hizmet etti. Cihan Harbi boyunca Albay rütbesinde ve harbin büyük kısmında denizlerdeki gemilerin komutanıydı. Savaştan sonra denizaltıların ilk Tuğamirali oldu. Dent askerî öğrenci olarak Kraliyet donanmasına 1882'de katıldı. 1908'de deniz albaylığına terfi etti. Çanakkale'de deniz ulaştırma amiri olarak bu itibarla Nisan 1915'teki çıkarmada görev yaptı. Onun yaptığı değerli hizmetler Amiral De Robeck tarafından takdir edilerek CMG nişanı aldı. Zira o, savaşta büyük bir enerji ve girişkenlik göstererek inisiyatif almıştı. Mayıs 1922'de Deniz Kuvvetleri Teçhizat Direktörü oldu. Ocak 1925'te Koramiralliğe terfi ettirildi. Ağustos 1926'da da kendi isteği ile emekliye ayrıldı. The Times (16 July 1959); Army and Navy Gazette (4 September 1915); Rugby Advertiser (29 May 1915).

2 Bu notlar Committee of Imperial Defence (İmparatorluk Savunma Komitesi) Tarih Şubesi tarafından dikkatle okunduktan sonra muhafaza edilmek üzere Royal Naval Staff College (Kraliyet Bahriye Kurmay Okuluna) gönderilecekti. TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (22 July 1925).

3 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25 June 1925).

4 Amiral Sir John de Robeck bu kısımda anlatılanların genel olarak doğru olduğunu, belki küçük noktalarda kendi görüşlerinden biraz farklılık göstereceğini ifade etmektedir. TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (16.06.1925).

5 Dent son zamanlarda destoyer yapımında sözleşmeyle şef komiser olarak çalışmıştı. Belfast News-Letter (13 January 1915).

için Ege'de güçlü bir donanma oluşturulmuştu. Bunun içerisinde sefere hazır en heybetli olanı 15 inçlik toplarıyla Queen Elizabeth idi. Ardından 12 inçlik toplarıyla muharebe kruvazörü sınıfında kullanıma hazır savaş gemisi Inflexible gelmekteydi. Geri kalan savaş gemilerinin çoğu, modern tipteki gemiler karşısında bir donanma çarpışması için eskiydi. Fakat bunların birçoğuna 12 inçlik toplar yerleştirilmişti. Bundan başka bir dizi kruvazör, flotilla, mayın tarama gemileriyle diğer küçük gemiler bir araya getirilmişti. Çoğu İngiliz gemilerinden oluşan, diğer taraftan operasyonlar sırasında bir Fransız filosu ile bir Rus kruvazörünün katılımıyla meydana gelen bu donanma Amiral Carden'in komutası altındaydı.[6]

İngiliz ve Fransız filolarının Boğazlara karşı dış tabyaları bombardıman etmek suretiyle saldırısı 3 Kasım 1914 sabahı başlamış, ancak bu girişim Şubat 1915'e kadar tekrar etmemişti.[7] Bu donanma karşısında Türk Genel Karargâhı Şubat sonunda İtilaf güçlerinin "filo ile yarma" hareketinin başarı şansını yüksek görüyordu.[8] Zira 25 Şubat 1915'te dış tabyaların bombalanmasının "Irresistable'ın gün boyunca süren bombardımanının son derece takdire şayan" olduğu sinyali geçilmiş, açtığı ateşin isabetinden özellikle bahsedilmişti. Bu sonucun elde edilmesinde iki etken söz konusu olmuştu; ilk olarak gemiler gomina üzerinde bir pürmeçeyle (pürmeçe halatı) akıntıya karşı gitmek üzere düzenlenmiş, ancak Irresistable çapasını serbest şekilde indirmişti. İkincisi ise topçulara eğitimde esas olarak, mümkün olan en küçük nesneyi hedef noktası olarak seçmek, o noktada büyük bir dikkat ve hatasızlıkla kalmak ve bu talimatları yerine getirmek için yapılan her atıştan sonra herhangi bir başarısızlığı samimi olarak rapor etmek üzere talim yaptırılmıştı. Topçular, bombardıman esnasında rüzgârın güneyden şiddetle esmesine ve ateş hattının rüzgârın karşısında olmasına rağmen, top mermilerinin tabyalar dışında yokuşa düşmesine neden olan küçük hataların kişisel hatalara dayandırılabileceğini kabul etmiş, benzer durum bu yöndeki küçük hatalar için de ifade edilmiştir. Örnek verilecek olursa ateşlenen 29 toptan bir tanesi bir mazgalda, iki tanesi de bir diğerinde patlamıştı. Bu durumda, topçulukta hassasiyet ve isabetlilik sağlamak için elverişli hava koşullarının önemi fark edilmişti.[9]

Muhtemel bu ateşleme yöntemi ve RNB'den (Royal Naval Barracks[10]-Kraliyet Deniz Harp Kışlası) bir deniz gözetleme subayının olağanüstü görme yeteneğine sahip olmasından ötürü Irresistible, Genel Kurmay Başkanından "karşı konulmaz" şeklinde kendinden söz edilmeyi hak etmişti. Bir diğer gemi Inflexible da dış tabyaların bombalanması ile 18 Mart saldırısı arasında Türk tarafının uğradığı hasarın büyük kısmına neden olduğundan "boyun eğmez" olmuştu.[11]

6 Majör-General Sir C.E. Calwell, The Dardanelles, The Naval Military Press Ltd, England 2005, s. 14.
7 A Short History of Turkish Operations in The Great War. Published by The Historical Section, General Staff, Constantinople, 1922. TNA, AIR 1/2317/223/21/108.
8 Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 80.
9 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
10 https://www.navy.gov.au/sites/default/files/documents/6783.pdf
11 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

Çanakkale Boğazı içinde yapılan harekâtlar sırasında, Türk tarafından İtilaf donanmasına açılan ateşin neredeyse tamamının endirekt olduğu, bu noktada hasarı önlemenin en iyi yolunun, gülleler geminin yakınına düşmeye başladığında sadece bir veya iki gemi uzunluğunda ileri veya geri küçük hareketler yaparak sabit kalmak olduğu fark edilmişti. Bu tespit çerçevesinde Irresistible, 18 Mart'ta mayınlanıncaya kadar hiç vurulamamıştı.[12]

Diğer taraftan Türklerin, Fransızlarla birlikte öğle saatleri ile 14:00 arası askerî harekâtlara girişme noktasında isteksiz oldukları da fark edilmişti. Bir keresinde Irresistible, Yarımada üzerinden Boğaz'daki tabyalara ateş eden Queen Elizabeth için iki saat gözetleme yapmak üzere Boğaz içinde akıntıya karşı aynı noktada kalmayı sürdürebilmişti. Zira belirtildiği gibi ikiye kadar Irresistible'a ateş açılmamıştı.[13]

Irresistible'ın tahrip müfrezesinin Seddülbahir'deki ikinci çıkarmasından sonra, Türklerin sayıca arttığına, ancak HMS Irresistible, HMS Cornwallis, HMS Dublin ve destroyerlerin ateşiyle uzak tutulduklarına dair Irresistible'ın kaptanı Albay Dent hem sinyalle hem de yazılı olarak bir rapor göndermişti. Raporda daha fazla güç olmadan karaya çıkarma yapmanın mantıklı olmadığı belirtilmişti.[14] Bunu takiben Kum Kale Tabyası Irresistible tahrip müfrezesi tarafından yıkılmıştı. Üzerinde bulundurduğu on iki toptan yalnızca birinin, maruz kaldığı çeşitli bombardımanlardan zarar gördüğü tespit edilmişti. Bu yıkımlara rağmen, daha sonra deniz harp tümenine bağlı iki bölüğün karaya gerçekleştirdiği çıkarmanın amaçlarından biri de yine bu tabyanın imhasıydı. Seddülbahir Tabyasına iki kez girilmiş, ilkinde altı adet 11 inçlik top imha edilmişti. Kum Kale Tabyasına da iki kez girilmiş, toplar ikincisinde imha edilmişti.[15]

Sözü edilen deniz harp tümenine bağlı iki bölüğün çıkarması, bandırası Irresistible'da olan Tuğamiral de Robeck'in nezaretinde gerçekleştirilmişti. Verilen haritalardan ve Irresistible'da yürütülen takip ve izlemeler dışında, çıkarma yapan müfrezelerin haritaları yoktu. Seferi harekât Mondros'tan düzenlenmiş, karadaki kuvvetler ile koruma gemileri arasında karşılıklı iletişim için herhangi bir teşkilat yapılmamıştı. Bu birlikler, destroyerlerde Mondros'tan gelirken, Türkler bunun haberini alarak birlikleri karşılama pozisyonuna geçmişti. Daha önce Irresistible'ın kendi çıkarma müfrezeleri için kullandığı kod (kılavuz), Kum Kale'ye çıkarma yapan bölüğe verilmiş ve bu sayede 6 inçlik 400 top ve 12 pr lık 800 top Irresistible tarafından geri çekilme sırasında cephe hattına ateşlenmişti. Komutan subay dönüşte, bu bombardıman olmadan kuvvetini zor durumdan kurtaramayacağını ifade etmişti. Bunun yanında karada oldukça fazla kayıp verilmişti.[16]

12 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
13 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
14 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
15 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
16 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

18 Mart'ta tabyalara yapılan saldırıdan önce Koramiral Carden, tüm amiral, general ve deniz albaylarının katıldığı ve bu saldırı meselesinin tartışıldığı bir savaş konseyi toplamıştı. Bu arada Kraliyet deniz piyadelerinden Albay Godfrey tarafından hazırlanan bir planın Deniz Kuvvetleri Komutanlığına iletildiği ve Komutanlıkça onaylandığı yayınlanmış raporlardan anlaşılmasına rağmen, bu vesileyle hiçbir saldırı planı ortaya konmamıştı. Tartışma sırasında, Irresistible'ın Kaptanı Dent, Tuğamiral de Robeck'e bazı önerilerde bulundu. Bu öneriler neticede iki küçük komitenin oluşmasına öncülük etti. İlki HMS Irresistible ve HMS Prince George'un kaptanları Dent ve Campbell ve bu ikisine katılan Yarbay Hon. A. Ramsay'den oluşurken, diğerine eski mayınlama amiri HMS Vengeance'ın kaptanı Heneage tarafından başkanlık edildi. İlk komite, tabyalara saldırı yöntemiyle ilgili olarak, ikincisi ise mayınlarla nasıl başa çıkılacağı konusunda tavsiyelerde bulunacaktı.[17]

İlk komiteden Albay Dent toplanan ikinci bir savaş konseyinde gayri resmi olarak, konseyde hazır bulunan subaylar dışında sadece Koramiral Carden'e önerilerini anlatmasına rağmen Koramiral Carden, prensipte Tuğamiral de Robeck'in önerisini kabul etmişti. Carden'e getirilen öneriler Albay Dent'in, bombardıman gemilerinin aynı hizada iki veya daha fazla kısımda düzenlemesi, geri tarafta kolların bulunması, daha ağır gemilerin eski gemilerin üzerinden ateş etmesi ve tabyaların top menzili dışında tutulması yönündeki ilk tekliflerini de içermekteydi.[18] Buradaki düşünce şuydu; top mürettebatı tabyalardan açılan ateşle zorlandığında, modern savaş gemilerinden en az iki kol hızlı mayın tarayıcılarla tabyalara kadar hızla ilerlemeliydi. Bu arada diğer gemilerin ateşi topçu mürettebatını koruyacaktı. Yaklaştıklarında bu gemiler tabyaların karşısında sabit kalırsa toplar montaj yerlerinden patlatılabilir ve gemileri Avrupa Yakası'ndaki tabyalardan 1000 yarda, Anadolu Yakası'ndaki tabyalardan 2000 yardadan daha az mesafede konumlandırmak mümkün olurdu. Bombardıman gemilerinden açılan ateş sadece topçu mürettebatını koruyabildiğinden, tabyaları devre dışı bırakmak şöyle dursun tabyalara kalıcı hasar vermek mümkün olmadığından herhangi "bölük pörçük bir girişiminin" başarısızlığa mahkûm olacağı düşünülmüştü. Ayrıca yeterli sayıda hızlı mayın tarayıcı olmadan boğazlara bir saldırı girişiminin felaketle neticeleneceği kanaati serdedilmişti. Dahası diğer başka destroyer gemilerinin yokluğunda mayın taramalarının olması gerektiği öne sürülmüştü.[19]

Neticede 18 Mart'ta gerçekleşen saldırı planında sadece ana gemilere yer verildi. Daha sonra bu gemiler mayın taramalarla donatılsa da o zamanlarda Albay Dent'in itirazları dikkate alınarak destroyer kullanımı kabul görmedi.[20] Tuğamiral de Robeck, 18 Mart'tan sadece üç gün önce Koramiral Carden'den

17 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
18 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
19 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
20 İlk komitenin sunduğu raporun üç kopyası vardı. Bir kopyası savaş konseyinde Koramiral Carden'e elden verilmiş ve görünüşe göre kaybolmuş veya imha edilmişti. Diğer kopyası HMS Irresistible'da kaybolmuştu. Sonuncusunu da Albay Campbell, daha sonra bir albay arkadaşına göndermiş, o da bu son kopyayı yine kaybetmiş veya ortadan kaldırmıştı. TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

yönetimi devralmış fakat üç savaş geminin batması ve bazılarının da ağır hasar görmesi sebebiyle saldırıyı durdurmuştu. Bu, İngiliz donanmasının Trafalgar Savaşı'ndan beri verdiği an ağır kayıptı.[21] Böylece Çanakkale Boğazı'nı donanmayla zorlayarak yapılan geçme girişimi "hazin bir mağlubiyetle" sonuçlanmış, bir günlük harekâtta İtilaf donanmasının üçte biri yok olmuştu. Önemsiz sayılabilecek başarılara karşılık büyük zayiat verilmiş, donanmanın kara kuvvetlerinin yardımı olmadan boğazı geçebilmesi son derece şüpheli hale gelmişti.[22] Esasında müttefikler, savaşan güçlerine yetersiz öngörülükle belirsiz bir sefer için görev verdiklerinden dolayı Çanakkale'de hezimete uğramışlardı.[23]

Dış tabyaların bombardımanı ile 18 Mart saldırısı arasındaki dönem boyunca o zamanlar komutada olan General Birdwood, Irresistible'dan ilk mevzi aramasını gerçekleştirmişti. Albay Dent de daha sonra deniz kuvvetleri açısından Anadolu tarafında bazı noktaların ele geçirilmesinin öneminden Birdwood'a bahsetmiş fakat o, birliklerin bu tarafta karaya çıkarılmasına dair herhangi bir fikri, arazi şartlarının zorluğu ve asker eksikliği dolayısıyla reddetmişti. Bu problem daha sonra tekrar baş gösterecek ve operasyonlar boyunca önemli bir faktör olarak kalmaya devam edecekti.[24]

Irresistible, istihkâmlardan uzaklaştığı ve makinelerini durdurarak kendini akıntıya bıraktığı bir sırada bir torpile çarpmıştı. Mürettebat önce bunun bir torpil olup olmadığını anlamamış, fakat akabinde bir demirli torpil olduğu anlaşılmıştı. Torpil makine dairesinin altından geminin merkez hattına çok yakın çarpmıştı. Sular makine dairesini o kadar şiddetle doldurmuştu ki içerideki mürettebattan yalnızca üç kişi kurtulabilmişti. Sonrasında suyun basıncıyla geminin orta bölmesi parçalanmış ve makineler tamamıyla durmuştu. Bu sırada diğer savaş gemileri istihkâmlarla bataryaların ateşini köreltmek için büyük gayret gösteriyordu. Neticede Albay Dent, geminin artık kurtulma ihtimalinin olmadığını görerek gemiyi terk etmeye karar vermişti. Gemiyi terk etmek de kolay değildi. Çünkü güverteye humbaralar yağmakta ve büyük bir zayiata sebep olmaktaydı. Nihayetinde bir muhrip gelerek 28 subay ile 582 Askerî tahliye etmişti. Kurtarılan mürettebat komutan gemisine götürüldüğünde Amiral de Robeck, ancak o zaman felaket sebebinin bir torpil olduğunu öğrenebilmişti.[25] Irresistible ile birlikte Triumph ve Majestic'in kurtarılan mürettebatının bazısı Plymouth'a getirilmiş, ardından bahriye hastanesine gönderilmişti.[26]

2. Mondros Limanı'nın Seferi Kuvvetlerin Konaklaması için Hazırlanması ve Ana Deniz Ulaştırma Subayı Olarak Alınan Notlar[27]

Albay Dent bu bölümde ana deniz ulaştırma subayı olarak atanmasından ve ana deniz ulaştırma subayı yokluğunun harekâtları nasıl etkilediğinden

21 John Grehan- Martin Mace, Gallipoli and The Dardanelles 1915-1916, Pen Sword Books, South Yorkshire 2014, s. 8-9.
22 Mirliva Sedat, Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşında Türk Zaferi, Haz. Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007, s. 220-221.
23 Calwell, a.g.e., s. 332.
24 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
25 Mirliva Sedat, a.g.e., s. 217-218.
26 Western Times (22 June 1915).
27 De Robeck'in yorumu; "Bu notların tamamen doğru olduğunu ve yaşananları açıkça anlattığını düşünüyorum".

bahsetmektedir. Çıkarma hazırlıklarının tam manasıyla yapılmadan girişilen operasyonlarda karşılaşılan zorluklar dile getirilmiştir. Nakliye işlerinde yaşanan aksaklıklar, lojistik yönden yapılan hatalara ve levazım ihtiyaçlarının yerine getirilmemesine değinilmiştir.

Albay Dent, ana deniz ulaştırma subayı olarak görevine getirilmeden önce, kısa süreliğine Mondros Limanı'nın şef amiri ve askerî ve sivil taşımacılık açısından liman güvenliğini sağlamakla yükümlü kamu görevlisiydi (King's Harbourmaster).[28] Bu süre zarfında, portolon (harita)[29] yetersiz olduğundan işaret vericiler (fenerli şamandıra-deniz feneri) geminin askerî makine ustalarınca yapılmış Hasar ve Eksiklik Soruşturma Subayı Deniz Binbaşı Douglas tarafından kıyıda belirlenen mevkilere, Avustralyalı istihkâm erleri tarafından dikilmişti. Nakliye gemileri de bu işaret vericilerin hattı üzerinde demirlemişti. Kıyıda bir sinyal istasyonu ve gereken yığınak noktasında Malta'da tanzim edilen ihtiyaçlar için bir yer seçilmişti. Bu istasyonun inşasına yine Avustralyalı istihkâm erleri tarafından başlanmıştı. Fakat bu yapı Avustralyalı istihkâm erlerince tamamlanmamış, daha sonra bitirilerek savaş boyunca kullanılmıştı.[30]

2.1. Ana Deniz Ulaştırma Subayı Olarak Alınan Notlar

Seferi kuvvetlerin gelişinden kısa bir süre önce Tuğamiral Wemyss Albay Dent'i, ana deniz ulaştırma subayı olarak atanacağı hususunda bilgilendirmişti. Albay Dent'in gerekli hazırlıklarla ilgilenmek amacıyla hemen atama yapılması isteğine karşılık Tuğamiral Wemyss, karaya çıkarma için tüm hazırlıkların yapıldığını ve geriye sadece bunların yürürlüğe konmasının kaldığını belirtmişti.[31]

Albay Dent, görevini fiilen Kraliyet Posta Buharlı Gemi Şirketinin (Royal Mail Steamship Company) Arcadian isimli gemisinin Mısır Seferi'nden döndüğü günde üstlenmişti. Arcadian'ın kaptanı Kraliyet İhtiyat Deniz Kuvvetlerinden (Royal Naval Reserve) Deniz Yüzbaşı Morrison, Başkomutan Sir Ian Hamilton ve onun karargâhını taşıyordu. Burada Tuğamiral Wemyss'in eski amiral gemisi süvarisi Albay Mitchell de bulunmaktaydı. Gemide yürütülen prosedürle Albay Dent orduya katılmıştı. Albay Mitchell, Mısır'da kaldığı süre boyunca, karargâh personeli ile tek başına karaya çıkarma düzeni ve mavnaların tanzimini hesaplamıştı. Bunun ne anlama geldiğini telakki etmek için sadece personel talep edilecekti.[32]

Albay Dent'in gemiye gelmesiyle Albay Mitchell P.N.T.O. yardımcısı olmuş, önceki personelden kamarot, aşçı ve filika dümencisi ile bir ofis düzenlenmişti. Buraya birkaç gün sonra da emekli deniz Yarbay Simpson ünifor-

28 https://en.wikipedia.org/wiki/Queen%27s_Harbour_Master

29 Ö. Esen-İ. B. Gündoğdu, "Tarihte ve Günümüzde Deniz Haritaları ve Önemi", TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Ankara (11-15 Mayıs 2009), s. 2.

30 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

31 Inflexible'ın eski kaptanı Albay Phillimore İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığınca ana deniz ulaştırma subayı olarak atanmış fakat Koramiral, Albay Dent'in atamasının geçerli olmasını istemiş, böylece Albay Phillimore da Gelibolu'da ana kıyı kaptanı (principal beach master) olmuştu. TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

32 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

masız şekilde katılmış, yine kendileri için başka bir iş bulunamayan iki makina mühendisi ile tecrübeli bir yardımcı mutemet eklenmişti.[33]

Diğer taraftan Albay Dent, örtme kuvveti karaya çıktıktan sonra Tuğamiral Wemyss'den sorumluluğu devralmak zorunda kalacağı konusunda bilgilendirilmişti. Çünkü ordu ilerlerken donanma Boğazlara saldırdığında Tuğamiral Wemyss her an, kruvazörlerden yetkili olarak hareket etmekte serbest olmak istiyordu. Zira onun nihai hedefi İstanbul düştüğünde buranın valisi olmaktı. Albay Dent, bu sorumluluğun sancak gemisi ve mürettebatıyla bir amirale daha uygun düşeceği görüşündeydi. Bunun yanında Albay Mitchell ile bahsi geçen diğer yardımcıların nakliye işleriyle ilgilenmek için yeterli olacağını belirtmişti. Ancak Tuğamiral Wemyss bu beyanları görmezden gelmişti.[34]

Her gün Türk tarafında yeni tahkimatlar keşfedilirken birkaç hafta boyunca denizden Yarımada'ya yaptığı gözlem Albay Dent'i şu sonuca ulaştırmıştı; yarımadaya yapılacak herhangi bir hızlı yürüyüş hiçbir şekilde mümkün değildi. Diğer taraftan İngiltere'de, durum hakkında yanlış bir izlenim hüküm sürmekteydi. Savaş mahallindeki yetkililerle İngiltere'deki yetkililer birbirlerinden sadece dört günlük sefer süresiyle uzak olmalarına rağmen aralarında hiçbir kişisel temas söz konusu değildi.[35] Buna göre İngilizlerin sahip olduğu araçların savaşı idare etmede yeterli ve makul olduğunu söylemek hata olurdu. Savaşın ilk aylarında bir sistem geliştirme noktasında karar verme plansız, kaotik ve bir dereceye kadar amatörceydi. Bakanlar düzenli olarak toplanmıyor, görüşülmekte olan stratejik tercihlerden ara sıra haberdar oluyor ve harp hizmetlerince yetersiz şekilde bilgilendiriliyorlardı.[36]

Çok akıllı ve yetenekli bir subay olan Arcadian'ın kaptanı, Mısır'dan hareketi sırasında yolcularının konuşmalarını dinlemiş, bu konuşmalardan onların mukavemet olmaksızın askerî bir geçit töreni yapacakları düşüncesinde olduklarını anlamıştı. Bu durum kaptan üzerinde öyle bir izlenim bırakmıştı ki kendi ifadesiyle; "donup kalmıştı".[37] Zira o zamanlarda İngilizler uzun süredir "Türk küçümsemelerini" ve onların her zaman korkutulabileceğini düşünüyorlardı. Buna göre Türkler aşağılayıcı bir şekilde teslim alınmaya karar verilmişti.[38]

Albaylar Dent ve Mitchell işe başladıklarında hazırlıkların sanıldığı kadar ileri bir aşamada olmadığı anlaşılmıştı. Buna göre aşağıdaki ihtiyaçlar eksikti:
1. Nakliye araçlarında deniz ulaştırma subayları yoktu.
2. Kıyı ekipmanı hazırlanmamıştı.
3. Ordu yetkililerinin tatmin olduklarını ifade ettikleri su tedariki için yapılan hazırlıkların, Ana Deniz Ulaştırma Subayı için yetersiz olduğu anlaşılmıştı. Üstelik suyu gemiden kıyıya taşıyacak su tankları da mevcut değildi.

33 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
34 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
35 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
36 Cristopher M. Bell, Churchill and the Dardanelles, Oxford University Press, New York 2017, s. 7.
37 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
38 Stanford J. Shaw, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 656.

4. Kıyılarda yararlanılabilecek subay yoktu.
5. Gelibolu'daki sahil müfrezeleri için mevcut deniz eri sayısı yetersizdi. Daha sonra Royal Fleet Reserve (Kraliyet Donanma İhtiyat) tarafından bu eksiklik, çoğu gemi ateşçisi olan deniz erlerinden tamamlanmak zorunda kalınmıştı.
6. Yaralılar için yapılacak hazırlıklar, askerî üs hastanesinin çok erken yapılmasına bağlıydı. Aradaki zaman zarfında yaralıların ihtiyaçlarını karşılama gerekliliği göz ardı edilmişti.
7. Römorkörler, buharlı gemiler vs. sayıca yetersizdi. Römorkörler kötü durumdaydı ve bunlara Yunan mürettebat yerleştirilmişti.[39] Bu maddeler sırasıyla açıklanacak olursa;
1. Gelibolu'da ordu, bir seferde altıdan fazla olmayacak nakliyat işini üstlenmişti. Ancak bu kısıtlamaya uymak mümkün değildi. Karaya çıkarma başladıktan hemen sonra neredeyse on iki ila on dört nakliye indirilmekteydi. Bu gemilerin kaptanlarından, ne emirlerini müfrezelerin birlik komutanlarına zorla kabul ettirmeleri ne de ana deniz ulaştırma subayının talimatlarını yerine getirme zorunluluğu beklenemezdi. Bu durumun doğurduğu kötü sonuçlardan iki örnek vermek yeterli olacaktır; Mondros Limanı'nda iken birlikler sık sık cankurtaran filikalarında ve tim teknelerinde tatbikat yapıyorlardı. Ancak karaya çıkarma için belirlenen tarihten kısa bir süre önce, başkomutanın talimatıyla ana deniz ulaştırma subayı tüm tatbikatların durdurulması emrini vermişti. Bu emre o kadar az riayet edilmişti ki karaya çıkarma için başlangıçta belirlenen tarihten bir gün önce (kötü hava şartları nedeniyle ertelenmişti) yirmi dört tim teknesinden yirmisi körfezin (Saros Körfezi olmalı) çeşitli yerlerinde karada bulunuyordu. İkinci olay ise karaya çıkarma sırasında meydana gelmişti. Fransızlar V.'de karaya çıkarken Türkler bu sahili bombardımana başlamıştı. Bunun üzerine Fransız yetkililer çıkarmayı durdurmuş, ardından bu durum harp karargâhına danışılmıştı. Ancak W'daki Fransız ve V'deki Hint Tugayının çıkarması ertelenmek yerine onaylanmıştı.
2. Gerekli kıyı ekipmanı nakliye subayları tarafından belirlenmek ve donanma tarafından tedarik edilmek zorundaydı.
3. Su temini için yanlış ve eksik hazırlıklar yapılmıştı. Ordu, mavnaların güvertesinde istiflenmiş benzin bidonlarında büyük miktarda su göndermişti. Fakat bu mavnaların bir kısmı deniz yolculuğu sırasında ağır hava koşullarında kaybolmuştu. Levazım dairesi başkanı ümidini Yarımada'da yeterli miktarda su bulunmasına bağlamıştı. Kendisine nelere ihtiyaç olduğu sorulduğunda, hiçbir şeyin istenmediğinde ısrar etmiş, tekrar baskı yapıldığında her sahil için maksimum on ton su belirlemişti. Bu çok iyimser düşünülmüş bir miktardı. Diğer taraftan su ihtiva edebilecek her şey ordunun emrinde olacak şekilde hazırlanmıştı. Su tankları olmayan mavnalara taşınabilir yangın pompaları koyulmuştu. Gelibolu kıyıları açıklarında görevlendirilmiş kayda değer miktarda su taşıyan ve damıtma yapabilen bir kömür teknesi temin edilmişti. Suya olan ihtiyaç, karaya çıkarma yapıldığında bariz bir şekilde hemen kendini göstermişti. Mavnalar görevli gemilerden veya kömür teknesinden doldurulmuş ve içi su dolu hâlde sahillere gönderilmişti. Bir keresinde bu mavnalardan biri alabora olmuş fakat "bereket

39 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

versin ki" düzeltilmişti. Keza komutan Unwin SS River Clyde gemisinin suyu damıtmasını ve sahile su pompalamasını sağlamıştı.[40] Bu manada İtilaf askeri susuzluktan zor durumda kalmıştı. Belirtildiği gibi su dağıtımında gerekli vasıtalar önceden hazırlanmış olsa da karaya çıkarılmasında hatalar edilmişti.[41]
4. Deniz istihbarat dairesinden çok sayıda subayın çıkarma yapılmadan kısa bir süre önce gelişi, bu zorluğun üstesinden gelinmesini sağlamıştı ancak bazı yönlerden geç gelişleri operasyonlara, özellikle de gemilerin top ateşinin kontrolüne yönelik yapılanlara muhtemelen zarar vermişti.
5. Bu eksiklik bir dizi deniz harp tümeninden yapılan aktarma ile geçici olarak giderilmiş fakat bu personelin askerî sebeplerle geri çekilmesi nedeniyle kısa süre sonra tekrar hissedilmişti.
6. İkinci komutan ve baş medikal subayı, çıkarma için belirlenen tarihten sadece dört gün önce ana deniz ulaştırma subayı ile görüşmüş, ilk iki günde dört veya beş bin kadar yaralı beklediklerini bildirmişlerdi. Ana deniz ulaştırma subayı, görevli gemilerce sağlanması mümkün ilave yardımlar hazırlamıştı. Diğer taraftan ana deniz ulaştırma subayı konuyu, başkomutan ile görüşen Tuğamiral Wemyss'e havale etmiş, bunun sonucunda yaralıların askerî üs hastanesine yerleştirilene kadar tıbbi yardım istasyonlarında tutulması emri verilmişti. Su tedarikindeki sorunlardan dolayı Gelibolu bir tarafa, Adalar Denizi'nde herhangi bir yere askeri üs hastanesi kurmak mümkün olmadığından askeri üs hastanesi nihayetinde Mısır'a geri gönderilmişti. Bu durum harekât, operasyonlar ve tahliyeye çok zarar vermişti.
7. Yunanlı römorkör mürettebatı, Tuğamiral Wemyss'e teminat vermelerine, Wemyss'in de bu garantiye güvenmesine rağmen son anda görevi reddetmişlerdi. Römorkörlere Anzakları yerleştirmek mümkündü ancak Gelibolu'daki römorkörlere, HMS Arcadian'a ulaştırma subayı olarak atanan Albay Morrison tarafından nakliye gemilerinden gelen gönüllüler yerleştirilmek zorunda kalınmıştı.[42]

Hazırlık safhasında Mondros Limanı'nda sürekli bir istimbot, römorkör vb. eksikliği söz konusu iken bir nakliyeden diğerine çok sayıda birliğin değişimi zorunluydu. Müzakere, talimat, emir vs. için komutan subaylar taşıyan nakliyeler gerekmekteydi. Ardından iletişimi sürdürme ve denetleme yapma zorluğu büyük bir dezavantaj ortaya çıkarmıştı.[43]

2.2. Karaya Çıkarma

İngilizlerin amacı Gelibolu Yarımadası'nın güneyini ele geçirme düşüncesinden hareketle Kirte, Alçıtepe ve Kilidü'l Bahir'i alarak tabyaları etkisiz hâle getirmek ve bu tabyalara hâkim yüksekliklere yerleşmekti. Bunun için her taraftan savaş gemilerince bombardıman edilebilen Seddü'l Bahir'e saldırılmış, Yarımada'nın daraldığı Kabatepe-Maydos çizgisi ele geçirilmeye çalışılmıştır.[44] Bu

40 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
41 Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2005, s. 263.
42 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
43 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
44 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, c. III/II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 281.

amaçla İtilaf güçleri büyük bir armadayla Gelibolu'ya dayanmışlardı. Bu büyük armadayı ne Greklerin saldırısını karşılayan Truvalılar ne Daryus'a karşı duran Grekler ve ne de Haçlı Seferlerinde Fredrich Barbarossa'yı bekleyen Türkler görmüştü. Hatta dünya tarihinde 77 bin askeri birden karaya çıkaran böyle bir armada kaydedilmemişti. İngiliz ve Fransızların zırhlıları, kruvazörleri, torpidoları, muhripleri, daha gerilerde çok sayıda nakliye gemisi, mavnalar, şatlar, kayıklar ve sandallar Gelibolu'nun yalçın kayalıklarını hedef almıştı.[45] Aşağıda da belirtileceği üzere şiddetli çatışmalar yapılmış, gerçek netice ise büyük bir hayal kırıklığı olmuştu. İlerleme kaydedilmiş ancak ağır kayıplar verilmişti. Mesafe olarak mil üzerinden ilerleme ümit edilirken sadece birkaç yarda kat edilebilmişti.[46]

Hazırlıklar sırasında Albay Dent Tuğamiral Wemyss'ten, W. sahilinin kenarlarındaki dik arazinin birliklerin tırmanmasına elverişli olup olmadığını anlamak için devriyede bir muhribin Çanakkale Boğazı'nın giriş yerine yönlendirilmesini talep etmişti. Bunun yanında akıntıların bu sahile nasıl ilerlediği de tespit edilmek isteniyordu. Irresistible Seddülbahir'e üç kez birlik çıkardığı için Albay Dent, V.'deki koşulları çok iyi biliyordu. Fakat "ne yazık ki" bu istek yerine getirilmemişti. W.'deki büyük kayıplardan sonra, örtme kuvvetinden geri kalanlar bu yüksek arazinin korunak kısmına çekilmiş ve kendine tırmanarak pozisyon elde etmişti.[47]

Ana deniz ulaştırma subayı, birlikleri taşıyan nakliye gemilerini sahillerden beş mil uzakta ve Anadolu Yakası'nın top ateşi menzilinin dışında Loney Bank'ta demirletmişti. Türk Yüksek Kumandanlığının, geri çekilmeyi yeğlemedikçe nakliye gemilerini bombalamak yerine sahilleri topa tutmayı tercih etmesi "bugün bile" bilinmiyordu.[48] Çanakkale Seferi, kolayca hesap edilerek yapılmıştı. Değişken, hareketli, serbest ve daha büyük gözetleme güçleri ile saldırılabilecek çeşitli hassas noktalar tercih edilmemişti.[49]

Tim teknelerinin yaralıların taşınmasına yönlendirilmesi nedeniyle tahliye ertelenmişti. Bu durum, insanlık dışı bir muamele olarak görülmüş; her ertelemenin bedeli ölü ve yaralıların artmasıyla ödendiğinden yasaklanmak zorunda kalınmıştı. Diğer trol tekneleri de ana deniz ulaştırma subayının bilgisi olmadan yaralıları almak üzere kıyılara gönderilmişti.[50] Yardımcı kumandanlığın askerî medikal subaylarının serbestçe hareket etmesi muhtemelen bu sonucu doğurmuştu. Bunlar yaralıları kurtarmada taleplerini kabul ettirmek için artan kayıplar

45 Mehmet Şevki Yazman, Bir Subayın Kaleminden "Türk Çanakkale" Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var, Yay. Haz. Tuncay Yılmazer, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 115.
46 TNA, CAB 1/33 (9 May 1915).
47 Louisberg'in ele geçirilmesinden önce bu çıkarmanın önemi, tarihin nasıl tekerrür ettiğinin görülmesiydi. TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
48 Limon Von Sanders Çanakkale'ye gelmeden önce Türk komutanlar birliklerinin büyük bir kısmını Arıburnu ile Seddülbahir arasında İtilaf güçlerinin karaya çıkabileceği kıyı veya kumsallarla buralara yakın yerlere toplamışlardı. Liman Paşa Çanakkale'de komutayı ele alınca Türk askerinin donanma ateşi karşısında savaşamayacağı düşüncesiyle kıyı ve kumsallarda çok az sayıda asker bırakarak esas kuvvetleri geri çekmişti. Gerçekten İtilaf kuvvetleri donanma ateşinin desteğiyle karaya çıkmış ancak Türk güçleri "şaşılacak ölçüde" hasmını oyalamıştı. İtilaf kuvvetleri karaya bir kere yerleşince onları "söküp atmak" kolay olmayacaktı. Bayur, a.g.e., s. 279-280.
49 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
50 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

pahasına askerî hareketlere engel olma eğilimindeydiler.[51] Kraliyet Ordusu Medikal Teşkilatı (Royal Army Medical Corps) mensupları, çocukluktan itibaren deniz subayı olarak yetişmek yerine, örgüt ve yönetime hayatın geç bir evresinde katılmış olmalarından ötürü çok resmî, sert ve katı bulunmuş değişimlere ve bu kayda değer harekatın her bir safhasının özelliklerinden olan acil çare ve planlara karşı olarak görülmüştü. Ana deniz ulaştırma subayı ve Albay Mitchell, yaralıların tahliyesine büyük çapta müdahale etmemiş fakat Amiral Wemyss burada aktif bir personel olarak yer almış ve HMS Arcadian'da bulunan deniz Yarbay Simpson sorunun çözümüne bir hayli katkı sağlamıştı. Bununla birlikte aşağıda anlatılacak olanlar bahsedilen kafa yapısı ve ruh hâlinin tanımlanmasıydı.[52]

Büyük bir nakliye gemisi römorkör mürettebatı, Yunan birlikleri vs. için korunma yeri olarak limandan ayrılmak suretiyle kıyıların açıklarında demirlemişti. Kaptanları hazır vaziyette çok istekli bir doktorları olduğunu, iki veya üç yardımcı pansumancı verilmesi durumunda birkaç yüz hafif yaralı vakanın bakımını üstlenebileceğini haber vermişti. Ancak Associate Program Manager For Operations (A.P.M.O)[53] tarafından bunun çeşitli sakıncaları ileri sürülmüştü. Bunun yanında askerlere, Mısır'a yapacakları bir deniz seyahatinin iyi geleceği ısrarla tavsiye edilmişti. Askerlerin çoğuna da seyahat gerçekten iyi gelmişti. İkinci komutan ise bir kere askerin Mısır'da iyileşmesi aylar alacağından, hafif yaralılar ve istenmeyen nakliye masraflarından dolayı deniz seyahatini kabul etmemişti. Buna karşın yaralıların bakımı için "uygun bir tamamlayıcı olarak sinsi bir hastane gemisi" gönderilmişti.[54]

Albay Dent seferî gücün Çanakkale'den çekilmesinden sonra 25 Nisan'da karaya yapılan çıkarmaya katılmıştı.[55] 25 Nisan'ı müteakip 14 gün boyunca Gelibolu'ya yapılan çıkarmanın idaresi tümüyle albaylar Dent ve Mitchell'in elindeydi. Bu iki albaya bir süre sonra V. kıyısından çekilen Albay Lambert'in yardımı eklenmişti. Tuğamiral Wemyss herhangi bir zamanda hareket etmekte serbestti. Sadece bir gece Albay Dent Tuğamiral Wemyss'e hava şartları dolayısıyla çıkarmayı ertelediğini bildirmek için onu aramak gerekmişti.[56] Anzak'a yapılan çıkarma organizasyonu ve idaresi ise Tuğamiral Thursby'nin elindeydi. Bu çıkarmanın kendine has zorlukları vardı fakat bir dizi farklı sahilin karmaşıklığı söz konusu değildi. 14 gün boyunca 29. Tümen, Doğu Lancashire Tümeni ve Hint Tugayı çıkarma yapmış, Fransız Tümeni ise kendi imkânlarını kullanarak V. sahiline çıkmıştı.[57]

Bu sürecin sonunda Tuğgeneral Wemyss Albay Dent'e, kendisinin de Robeck tarafından Mısır'a ana deniz ulaştırma subayı görevini icra etmek üzere gönderildiğini haber vermişti. Albay Dent Mısır'a vardığında, İskenderiye'nin

51 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
52 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
53 http://acronymsandslang.com/definition/298855/APMO-meaning.html
54 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
55 Birmingham Daily Post (8 November 1915).
56 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
57 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

Doğu Hint Komutasının tahdidinde olduğunu, Doğu Akdeniz Komutasındaki Koramiralin otoritesine bağlı olmadığını, Amiral Robinson'un şahsında ana deniz ulaştırma subayı ve Mısır Hükûmeti limanlar ve fenerler müdürü atandığını anlamıştı. Dent, bu şartlar altında emirlerini tebliğ etmenin uygun olmadığını düşünmüş, beraberindeki subayları dağıtarak Mısır'da, Çanakkale Seferi'ne yardımcı olacak daha fazla kaynak olup olmadığını bulmaya çalışmıştı.[58]

Gelibolu'daki tahliye üç merkezden kontrol edilmişti. Bunlar HMS Euryalus, HMS Cornwallis ve HMS Implacable idi. Burada önemli bir husus söz konusuydu o da; telgraf-telsiz yoğunluğu ve tıkanıklığından dolayı bir gemiyi Mondros Limanı'na göndermek ve acil bir mesajla geri getirmek, sinyal almak veya telgraf göndermekten daha hızlıydı. Seferî kuvvetlerin Mondros'a gelmeden önce uygun bir zamanda personeliyle birlikte bir ana deniz ulaştırma subayının görevlendirilmesi noktasında yapılan ihmal, harekâtların düzgün şekilde işlemesini büyük ölçüde aksatmıştı. Bu ihmal, anlaşıldığı kadarıyla çok sayıda nakliyenin işlemesini ve bununla uğraşmayı gerektiren organizasyonu anlama eksikliğine dayanmaktaydı. Tuğamiral Wemyss Albay Dent'e çıkarma için tüm hazırlıkların yapıldığını anlattığında, örtme kuvvetinin indirilmesi ve temel ordunun bir bölümü büyük ihtimalle Wemyss'in zihninde kurgulanmıştı. Fakat Wemyss orduyu gereken takviye ve tedarik açısından düzenlemeyi önceden düşünmemişti. Kaptanlara ve ilgili nakliye subaylarına yeterli miktarda paranın verilmediği düşünülmekteydi. Çok sayıda nakliye güney yönüne doğru esen güçlü bir kuzey rüzgârının sapmasını, dönmesini ve bunu bir zaman çizelgesine geçirmeyi düşünüp taşınmak (ölçüp-tartmak) zorundaydı. Gemilerin kaptanları pilot değildi. Buna rağmen bir erteleme ve aksilik olmadan sıkışık Mondros Limanı'nda söz konusu ayarlamalar başarılabilmişti.[59]

Römorkörlerin Yunanlı mürettebatı son anda ayaklandığında ki bu isyan muhtemel bekleniyordu- Albay Morrison gönüllüleri askere almıştı. Hoşa gitmeyen bu görev gönüllülerce gayret, azim, enerji ve etkin bir şekilde üstlenilmişti. Albay Morrison işçi sendikası (askeri) etkisi altında adamlarının sıradan tutumlarına alışkındı. Zira gemisindeki her adamın kamarot ve aşçıların altında gönüllü olarak çalışmasına çok şaşırılmıştı. Diğer taraftan sendikacılığın bir başka yüzü de kendisini göstermiş, nakliye gemisinin kaptanı mürettebatının sözleşmelerinin sona erdiğini bildirerek daha fazla hizmeti kabul etmemiş ve onların tasfiyesini (ordudan çıkarılmasını) talep etmişti. Kaptanın isteği kabul edilerek mürettebata hemen Gelibolu'da kıyıya çıkarılacakları bildirilmişti. Diğer taraftan mürettebat, taleplerinin bir kez daha düşünülerek yeniden işe alınmalarını istemişlerdi.[60]

Tedarik (levazım) ihtiyacının bir örneği olarak, Hint birliklerini taşıyan nakliye gemilerine askerin yiyecek istihkakı öyle sayılı miktarda ve yetersiz bir

58 Mısır'daki görevini tamamlaması üzerine Albay Dent Mondros Limanı'na rapor gönderdi. Bu limana geri dönme emrini alması üzerine de eve dönmek yerine, Deniz Kuvvetleri Komutanlığının tam anlamıyla bir ataması olmadan bu bölgede hizmet etmek için izin aldı. TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
59 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
60 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

şekilde konulmuştu ki bu istihkak birliklerin Mondros'a varışlarından birkaç gün sonra tüketilmişti. Yine SS Arcadian'a kömür alınmak zorunda kalınmış; uzun, ayrıntılı ve yorucu işlemler çıkarma hazırlıkları çerçevesinde karargâh kıtaatı için faydalı olmamıştı. Albaylar Dent ve Mitchell'e verilen görevlerin Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından tümüyle bilinmemesi, muhtemelen Kraliyet Komisyonu kurulmadan önce şahit olarak hiçbir subayın çağrılmadığı gerçeğinden anlaşılabilirdi. Zira Sir Ian Hamilton yapılan ihmallere karşı şaşkınlığını ifade etmişti.[61]

3. Gelibolu'da 8. Kolorduyu da İçine Alan İlk Müfrez Filonun Harekâtları[62]

3.1. HMS Edgar Savaş Gemisinin Faaliyetleri

Son bölümde HMS Edgar adlı savaş gemisinin faaliyetlerinden, bu kapsamda ateş gücü ve etkisinden bahsedilmektedir. Geleneksel askerî alışkanlıkların, yöntem ve adetlerin tesrinden söz edilmektedir. Balon gemisi ve gözetleme uçaklarının kullanımına, çeşitli ateşleme ve bombardıman yöntemlerine değinilmektedir. Dent, Gelibolu'da yeni bir ileri harekât için bazı öneriler getirmiş, Çanakkale Boğazı'nın yeniden zorlanması meselesi gündeme gelmiştir. Gelibolu'nun tahliyesi ile de notlarına son vermektedir.

HMS Edgar savaş gemisi Belfast'ta iken Çanakkale'ye görevlendirildiğinde geminin mürettebatı sadece yetkili beş subaydan oluşmaktaydı. Bunlar; kumandan (deniz yarbayı), teğmen, üsteğmen, şef topçu ve marinel başı (güverte lostromosu) idi. Marinel başı gemi hareket halindeyken mesleki ehliyet esası yerine cesaretiyle terfi ettirilmişti. Geminin mürettebatı az sayıda CPO (Command Pay Office/Chief Petty Officer) ve PO (Petty Officer) emeklisinden, birkaç RFR (Royal Fleet Reserve), çok sayıda RNR'den (Royal Naval Reserve) oluşuyordu. Yine RM (Royal Marines) acemi erlerinin küçük bir müfrezesi, çok sayıda yeni kayıt, çoğu Aberdeen'den birkaç yetmişlik delikanlının toplamıyla birlikte 400'ün üzerindeydi. Gemideki İngiliz, İrlandalı ve İskoç, herkes diğerinin dilini hatalı şekilde ve zorlukla anlayabiliyordu. Çanakkale'ye varması üzerine bu deniz müfrezesi bir manga deniz askeri ile (batan Ocean ve Irresistible'ın askerleriyle) güçlendirilmiş, Irresistible'ın son derece yetenekli bir astsubayı (Non-Commissioned Officer) tarafından (Irresistible'ın tahliyesinden sonra uzun süre geçmeden gedikli subaylığa terfi etmişti) kumanda edilmişti.[63]

Bu heterojen yığını bir geminin tayfası olarak birleştirmek için benimsenen yöntem; gelenekselleşmiş katı bir hizmetçilik ve savaş gemisi âdetiydi. Bu yöntem sefer gününden itibaren yürürlüğe konulmuştu. Burada bölük, gözetleme veya nöbetçi subayının tüm vazifelerini yerine getirmede bir kararlılık söz konusuydu. Ancak bu yöntemler savaş boyunca terk edilmiş subaylar do-

61 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

62 Amiral Sir John de Robeck bu bölüm için çok ilginç ve çoğu olayın doğru tanımlandığı noktasında yorum yapmaktadır.

63 https://www.longlongtrail.co.uk; The British Army Guide 2016-2017, Editör. Charles Heyman, Pen and Sword Books Ltd., R and F Defence Publications, s. 220; Burada Albay Dent "Royal Naval Reseve'ün beş subayı vardı" demektedir. Şöyle ki; Kraliyet Bahri İhtiyatından yetkili olmak üzere görevlendirilebilecek sadece beş subay olduğu serzenişinde bulunmaktadır (ç.n.). TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

nanmada sürüp giden birtakım gizli ve esrarengiz güçlere bağlanmayı alışkanlık ve huy edinmişti.[64] Bahsi geçen bu teamülün yeniden tesis edilmesi ve bu geleneklerin hâlâ takdir ediliyor olmasına rağmen yıllar içerisinde bunlar büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Zira savaştan hemen önce bu teamülün öyle tuhaf bir yöntem ve hareket tarzı olduğu düşünülmüştü ki mürettebat subay, gemi kaptanından kuşku duymaya, kaptanın savaş bunalımından mustarip veya bazı hastalıkların onda tuhaflığa ve acayipliğe neden olduğunu düşünmeye başlamıştı. Donanmanın aksine orduda ise müfrezeler tarafından öncülük edilmek suretiyle süratle istikrarlı ve sağlam bir talimin yeni bir yöntemi benimsenmişti. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen neticede bu eski ve denenmiş yöntemin uygulanması HMS Edgar'da en iyi sonuçları vermişti.[65]

Çanakkale Boğazı açıklarına gelmesiyle birlikte HMS Edgar filo ile birleştirilerek Tuğamiral Stuart Nicholson'ın idaresine verildi. Edgar ve onun sınıfındaki gemilerin esas kullanımı gün ışığının en iyi olduğu zaman düşünüldüğünde, yani öğleden sonra 4'te gerçekleştirilecekti. Bu da Gelibolu'daki erkân-ı harp tarafından seçilen Türk güçlerinin top mevzilerinden birine, birkaç posta bir günlük ateşleme yapılmasıydı. Gözetleme ise HMS Ark Royal'e ait bir deniz uçağından ve bir balon gemisindeki gözetleme balonundan gerçekleştirilmişti.[66] Diğer taraftan balon tarafından yapılan gözetlemenin ciddi eksiklikleri vardı. Bunlar; gemi akıntıyla sürükleniyordu. Balon 1500 fitten daha fazla yükselemiyor ve gemi balonu taşıyordu. Yine gemi kıyıdan, top menzilinin dışında uzak bir mesafede durmak zorundaydı. Deniz uçağı ise bataryanın üzerinde uçmak için yeterince yükseğe çıkamıyordu fakat kıyıya, balondan çok daha yakın ve yüksek irtifada uçabiliyordu.[67]

Temmuz 1915 ortalarında muharebeler kilitlenmiş vaziyetteydi. Zira Yarımada'nın güney ve kuzeyindeki muharebeler siper savaşlarına dönmüştü. Bu noktada İtilaf Devletleri ya yeni kuvvetlerle saldırılar gerçekleştirecek ya da geri çekilecekti. Yapılan değerlendirmeler sonucunda cephenin güçlendirilerek yeni bir harekât yapılmasına karar verildi. Buna göre yeni takviye birlikleriyle muharebe hazırlığına başlandı. Muharebeler kuzey bölgesiyle Anafartalar'da yoğunlaşacaktı. Hedefe ulaşmanın en kısa ve etkili yolu; yeni kuvvetleri Anafartalar sahillerine çıkarmak suretiyle Türk Kuzey Grubu imha edilecek, böylelikle güneydeki Türk kuvvetlerinin izole edilmesiyle Yarımada'ya hâkim olunacaktı.[68]

Bu doğrultuda HMS Edgar'ın da katılmasıyla Suvla'da karaya çıkarma yapıldı. Bu çıkarmada Gelibolu'daki 8. Kolordu ve Fransız Tümeni önlerindeki Türk mevzilerine aynı zamanda bir saldırı gerçekleştirdi. Edgar'a ise ateş

64 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
65 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
66 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925). 18 Mart saldırısında top ateşinin kontrol ve gözetlemesi tamamıyla pilotlara bırakılmış, Ark Royal'den saate bir uçak havalanması gerçekleştirilmişti. Mirliva Sedat, a.g.e., s. 210. HMS Ark Royal'in raporları ve faaliyetleri için bk. TNA, AIR 1/2099/207/20/7 (February-May. 1915).
67 Dent'e göre sonuçlar olduğundan daha güzel göründüğü için balonun, deniz uçağından daha çok talep gördüğünü söylemek tuhaftı. Ancak bunun yanında HMS Edgar'ın topçu subayı Komutan Robinson (Deniz Yarbayı) bir gemi, balondan gözetleme ile ateş ederken balon üzerinde 2 bin fitte bir deniz uçağında uçmak için izin almış, fakat bu uçuşun sonunda Robinson hiçbir şey göremediğini raporlamıştı. TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
68 Kazım Şakir, 1915 Gelibolu Harbi Günlüğü, Haz. İ. Bahtiyar İstekli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 19.

etmesi için deniz uçağının gözetleyerek yerini tespit ettiği iki batarya ayrıldı. Bu bataryalardan ilki susturulduğunda, ikincisi üzerine ateş edildi. Bu iki bataryadan başka bataryalara da balon gözetlemesiyle HMS Theseus tarafından ateş açıldı. Böylece bu iki kruvazör 4 bataryayı etkisiz hâle getirdi. Daha sonra HMS Edgar ile himaye ateşinin önemini sürdürmek için bir batarya üzerine bombardımana devam etmek suretiyle gayret sarf edildi. Sonrasında bir ikincisi için yer seçilirken tüm bunlar kayda geçirildi. Bu plan üzerine başarılı bir şekilde üç bataryanın üstesinden gelinmişti. Bu deneyim, Gelibolu'daki erkân-ı harp tarafından istendiğinde uygulanacak yöntem olacaktı. Bunun yanında mühimmatın herhangi bir sebeple herhangi bir günde harcanmaması ve gelecek günün atışları için tahsisata eklenmemesi kararlaştırılmıştı. Bu zamanda Albay Dent DNO'dan[69] Tuğamiral Morgan Singer'dan özel bir mektup almıştı. Burada Donanma Komutanı Sir Arthur Wilson, gemi ateşi yoluyla Türk ordusunu mahvetmek için ne yapıldığı noktasında endişe içerisindeydi. Fakat Dent, donanma komutanının endişelerini giderecek bilgiyi verememişti.[70]

HMS Edgar 1 Ekim 1915'te Birinci Müfrez Filonun kıdemli subaylarının gemisi oldu. Edgar, bu filo vasıtasıyla gerçekleştirilecek yeni yapılanma altında Gelibolu'daki Fransız Tümeni ve 8. Kolorduyu korumakla görevlendirilmişti. Bu arada Gelibolu'da bir yer altı sığınağında bir toplantı yapılmış, kıdemli bir subay yapılan bu toplantıda bir istekte bulunmuştu. Toplantıda Genel Kurmay Başkanı, 8. Kolordu Komutanı Tuğgenaral Street, GOC (General Officer Commanding) Topçu Birliği Komutanı Tuğamiral de Rougement, OC (Officer Commanding) Kontra Grupları Komutanı Albay Forman, RA (Kraliyet Topçu Alayı), tümen, tugay ve tabur temsilcileri ile kıyı gözetleme üslerinden ve subaylarından sorumlu deniz Yarbay Swabey bulunuyordu. Bahriye tarafından ise Abercrombie'den kıdemli subay Kaptan (Albay) Doughty, Edgar'dan Komutan (G.) Robinson, Deniz Yüzbaşı Komutan Keyes (Porsuk), Alabanda Kaptan Sykes, bir pilot ve gözlemci vardı. Toplantıda ordu yetkilileri, öğleden sonra 4'teki günlük atışların durdurulmasını ve bunun yerini, gündüz ve gece olmak üzere atış programlarının almasını kararlaştırmışlardı. Bu atışlar şunları amaçlıyordu:

1. Aynı zamanda ve her taraftan bir saldırı sırasında kruvazör veya kruvazörlerle, Türk bataryalarından açılan çok sayıda ateşi baskılayabilecek bir sistem geliştirmek. Böylece diğer görevler için kontra gruplarının bazıları serbest kalacaktı.
2. Bir destroyer, ateş etmek için karadaki ordudan izin alma gerekliliğinde serbest bırakılacaktı. Zira bu kural, ordu tarafından deniz ateşine karşı duyulan eski bir güvensizliğin ürünüydü. Bu güvensizlik dolayısıyla etkili olabilecek birçok fırsat kaçırılmıştı.
3. 14 inç Amerikan toplarının anlaşılmayan ve ani hatalara meyilli olmasına fakat 400 veya 500 yarda kadar nişangâh açısında bu topların hatasız oldukla-

69 The Director of Naval Ordnance, Daniel R. LeClair, The British Military Revolution of the 19th Century: "The Great Gun Question" and the Modernization of Ordnance and Administration, McFarland, 2019, s. 231
70 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

rına dikkat çekilmişti. Bunun yanında bu maddede ileri sürülen hususlar kabul görmemişti. Çünkü Genel Kurmay Başkanı teklif sahibinin; "eğer askerlerde olan gemi ateşi korkusunu bilseydi böyle bir şeyi teklif etmeyeceğini" ifade etmişti. Diğer taraftan bu konu bir kenara bırakılmış fakat birkaç gün sonra ordu tarafından yeniden gündeme taşınmıştı. Böylece planlar monitörleri de kapsamıştı.[71]

HMS Edgar kruvazöründe "iyi bir tesadüf eseri" muavin ve topçuluk subayı olarak görev yapan Yarbay (deniz) C.V. Robinson bulunmaktaydı. Robinson son zamanlarda HMS Natal'da seyir subayı olarak görev yapmıştı. Deniz Yüzbaşı Bowen de iki yılını hasar ve eksiklik soruşturma hizmetinde geçirmişti. Bu iki subay birlikte çalışmış ve her biri kendi alanında istisnai kabiliyetlerini bir araya getirmişti. Yine bu subaylar RNVR (Royal Naval Volunteer Reserve) ve HMS Ark Royal'den Yüzbaşı William Park ile ortak hareket etmişti. William Park'ın mesleği mimarlıktı. Aynı zamanda çok yetenekli ve havadan hassas bir gözlemciydi. Mevcut şartlar altında bu subaylar sayesinde kayda değer sonuçlar alınmıştı.[72]

Yüzbaşı Bowen'in ilk sorumluluğu, gemiyi 25 yardayı aşmayacak bir hata ile sabitlemekti. Bunun için Anglo-Fransız mesaha fenni ile irtibata geçmiş; yapılan işlemlerden sonra daha önce kararlaştırdığı noktaları çizelgesine not ederek, sonrasında bir dizi sekstant açılar ile yerin öne çıkan harita ayrıntılarını ayarlamıştı. Bunların bazısı günün çeşitli zamanlarında, bazısı güneş ışığında, bazısı da bulutlu havada gösterilmişti. Bataryaların kaydı ilerlerken bu, sürekli yapılan bir işlemdi.[73]

Anglo-Fransız mevzileriyle karşı karşıya olan bataryalar beton platformlar üzerine yerleştirilmişlerdi. Bataryalardan daha çok platformların olmasından dolayı, üzerine düşen top mermisi tarafından bir bataryanın betonu kırıldığında, batarya başka bir yere nakledilebiliyordu. Hava kuvvetleri gözlemcileri HMS Edgar'ın belirli bir bataryanın betonuna isabet ettirmek için üç veya 4 atışa gerek duyacağını tahmin etmişlerdi. Devamında 12 inç monitör de bunun üzerine geliştirilmişti. Tahliye için tarih kararlaştırıldığında ve ilk defa makul miktarda cephane mevcut olduğunda, olabildiğince çok sayıda batarya betonunu parçalamak için gayret sarf edilmiş ve bu, tahliye zamanı Türk tarafına herhangi bir işaret vermeden başarılabilmişti. Akabinde farklı batarya gruplarından neredeyse maksimum mesafeye ulaşılabilecek bazı mevziler seçilmişti. Hedef, olabildiğince dik bir iniş açısı elde etmekti. Diğer taraftan yüksek patlayıcı top mermisinin 6 bin yardadan daha az menzilde kesinlikle patlamayacağı anlaşılmıştı. Sonrasında bataryaların kaydı başlamıştı. Gemi ise 100 kulaç tel halat ile demir atmış veya bir şamandıraya toka edilmişti. Eğer gemi demirli ise Yüzbaşı Bowen salınmayı düzeltmek için açılara müdahale ederek akımı dağıtmıştı.[74]

71 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
72 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925). HMS Ark Royal'in faaliyetleri için bk. AIR 1/2099/207/20/7.
73 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
74 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

Yarbay Robinson ve RNR'den bir asteğmen ardından sekstantları üzerinde bu açı ile gözlem yaparak yarbay hedef noktası seçmişti. Asteğmenin de aynı noktayı seçtiğinden emin olunmuştu. Komutan tüm doğrulamaları, menzil ve seçilen hedef noktasından batarya sapmasını belirledikten sonra asteğmene vermiş; asteğmen daha sonra bataryaya doğru alçalarak hedef noktasını nişancıya, menzil ve sapmayı görüş ayarlayıcıya vermişti. Bu işlemler, neredeyse sürekli ateş altında olan bazı bataryalar için bilahare hızlı bir şekilde yapılmak zorunda olduğundan işin zor tarafıydı. Hedef nokta ışığa göre değişiyordu. Bu bir ağaç, bir çalı, kaya üzerinde karanlık bir leke vs. olabiliyordu.[75] Diğer taraftan bu atışlar için uygun şekilde ve hemen hemen dik doğrultuda bulunan bir falez vardı. Görüşte 25 yardalık fark, bir top mermisinin yüzeye isabet etmesine ya da üzerinden geçmesine neden olacaktı. Top menzili ile bu falezin gösterge menzili arasındaki fark, tüm gösterge menziller için uygulanan bir zaman hatası da vermişti. Bunun yanında uçaktaki gözlemci için de her şey hazırlanmıştı. Atışlardan önce ve sonra pilotlar ve gözlemciler tüm alakalılarla, özellikle de telsiz operatörleriyle görüşmek üzere Edgar'a gelmişti. Gözlemciler iyimserliğe ve heyecana karşı açıkça uyarılmıştı. Keza gözlemciye bir nişancının sağında veya solunda, mesafenin üzerinde veya kısa olmasından başka hiçbir şey sorulmamıştı. Bataryanın tespiti, atışın yerini saptama, atış anında hedefi ve atış gemisine göre uçağın pozisyonu hesaba katıldığında gözlemci tümüyle meşgul olacak, bataryanın 5 bin fit üzerinde uçmak zorunda olduğu için başka yerlerdeki gibi eş yükselti eğrileri (münhaniler) ve benzerlerini hesaba katamayacaktı.[76]

Sonuç elde etmek için uçak pilotları, gözlemciler ve atış gemisinin subayları arasında iyi bir uyum ve kavrayış gerekliydi. Subaylar arasında anlayış ve hoşgörü kaçınılmazdı. Uçak pilotları ve gözlemcilerle alakalı olarak da kendilerinin gemilere karşı zayıf olduklarını anlamaları gerektiği hususunda onlarla en kısa sürede iletişim kurulması gerekiyordu. Pilot ve gözlemci uyuşması için büyük bir dikkat sağlanmak zorundaydı. Amaca ulaşmak için tam bir itaat istenmişti. Eğer havadan gözetleme yüksek bir standartta (-ki havadan gözetleme emekleme dönemindeydi) ya da RNAS'den (Royal Naval Air Service) Deniz Albayı (filo-alabanda) Sykes ve ondan aşağıya subayların şaşmaz desteği olmasaydı hiçbir sonuç alınamazdı.[77]

Uçağın varması üzerine top, hedefe doğru yerleştirilmiş ve onay alındığında yerini saptama beklenmeksizin arka arkaya üç atış yapılmıştı. Dağılma şekli bataryayı kapladıysa uçak sonraki bataryayı kaydetmek için ilerlemişti. Batarya kaydedildiğinde, top ateşi tarafından fark edilen yeni durumdaki çizelgeye yazılmıştı. 6-7 kadar batarya böylelikle bir uçuşta kayda geçirilebilmişti. Bu atışlar boyunca bir batarya üzerine kesinlikle bir toptan daha fazlası atılmayarak

75 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
76 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
77 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925). Çanakkale'de pilotlar kısa süre içerisinde tecrübe ile bazı bölgeler üzerinde güçlü yükselen hava akımları olduğunun farkına varmış, diğer bölgelerin üzerinde uçarken de yüksekliklerini hızlıca düşürmüşlerdi. Interview with Lieutenant-Colonel L.H. Strain Re Dardanelles (30 May 1923). TNA, AIR 1/726/137/3. Albay Sykes'ın RNAS birlikleri ve deniz askeri gücünün hava ile ilgili gereksinimleri konusunda hazırladığı rapor için bk. TNA, AIR 1/625/17/12 (9 July 1915).

saldırılar sırasında bir top, iki hatta üç hedefe kilitlenebilmesine rağmen hedef sadece tek nokta olmuştu.[78]

HMS Edgar'da alınan özel tedbirlerle kullanıldığında toplar, kayda değer bir istikrar sergilemişti. Bunlar şu şekildeydi: her topun, topçudan bağımsız bir şefi vardı. Görüş ayarlayıcıların hepsi, bahriyelilerle görevlendirilen toplar hariç gençlerden oluşuyordu. Zira gençler erlerden daha itaatkâr, sadık, söz dinler ve hızlıydı. Her atıştan sonra nişangâh ayarlanmıştı.[79]

Topçunun teleskop pedine değecek şekilde gözünü yerleştirmesine de izin verilmemişti. Çünkü sağ veya sol 30 yardaya kadar bir hataya neden olacak boşluk vardı. Topçuya, nişangâh açısı veya talimdeki görüş hareketi olmaksızın ateş etmesi söylenmişti. Bir başka deyişle topçu sabit görüşlerle rulonun tepesine ateş etmek zorundaydı. Yine topçu hedef noktanın mümkün olan en küçüğünü seçmek, ona odaklanmak ve onu köşe bölgelerin birine getirmek zorundaydı. Aynısı tekrar tekrar çapraz tellerin kesişimiyle yapıldı. Nitekim nişan, üzerinde duran çapraz için çok kalındı. Diğer taraftan top yatay atışlarla birlikte adeta tükenmişti. Patlamamış mermileri topun namlusundan çıkarmak için fazladan er mevcuttu ve bunun için büyük bir özen gösterilmişti. Nişangâh açısında ise sadece ciddi hatalar merminin geri kaymasına karşı izlenmişti. Çatışma sırasında birlikler hareket hâlinde iken aralıklarla kışlalara "ram well" ikazı geçilmişti.

Periyodik olarak kayıt ilerlediğinde kör atışlar gerçekleştirilmişti. Bu atışlarda HMS Edgar da yer almış; gözlemcinin işareti; (x numaralı gözlem hazır) üzerine her bataryaya sıra ile ardı ardına ateş açılmıştı. Sonuçlar, her durumda top mermilerinin müfrezeleri sürekli korunma noktasında zorlayacak kadar yeterince yakına düştüğünü veya Türklerin üzerine yeteri kadar ağır bir ateş sürdürüldüğü sürece onların ateşinin etkisiz hâle getirildiğini ortaya koymuştu. Ancak burada ifade edilmesi gereken bir husus vardı ki bu da hiçbir batarya gemiden görülemiyordu. Bu durum tümüyle havadan gözetlemeye bağlıydı. Bataryalar bazı durumlarda tepelerin kıvrımlarının öylesine aşağısındaydı ki gülle patlamasının dumanı dahi deniz tarafından görülemiyordu.[80]

Yeterince ilerleme kaydedildiğinde uçağın gözetlediği sekiz bataryaya HMS Edgar aynı anda arka arkaya ateş ederek bir gösteri taarruzu icra etmişti. Bunun yanında bir kere kaydedildiğinde bir batarya üzerine ateş sürdürülmek suretiyle bu yöntemle 300'ün üzerinde atış gerçekleştirilmişti. Kephalo'daki komutan General Birdwood ve karargâh bu atışlar sırasında Gelibolu'daydı. Top mermilerinin bataryaların üzerine düştüğüne yönelik gözetleme istasyonlarından da raporlar gelmişti. HMS Edgar'a diğer taraftan 14 batarya tahsis edilmiş fakat bu savaş gemisi aslında 12'sine ateş etmiş, geri kalan iki-

78 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
79 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
80 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

sinin ise ele geçirilemediğine dair rapor verilmişti.[81] Genelkurmay Başkanının raporunun bir kopyası 8. Kolordu'ya iliştirilmişti. Buradan da görülecekti ki bu 12 batarya üzerine HMS Edgar'ın gerçekleştirdiği ateş, cephane masraflarının büyüklüğüne rağmen Türk tarafının atışlarını etkisiz hâle getirmişti. Ayrıca Edgar'ın ateşi, gemide akıntı yüzünden belli bir miktarda hareketin de içinde olduğu bazı olumsuz durumlar karşısında yeterli miktarda ve hatasızdı. Bugünde 700'ün üstünde top ateşlenmiş, bu atışlardan sadece sonuncusu ıskalanmıştı. Baştan sona elektrikli ateşlemeden de faydalanılmıştı.[82]

Bu gösteri sonrasında ise 15 Kasım saldırısı tasarlanmıştı. Bunun önemi savaşın resmî tarihinde anlaşılacaktı. Zira bu yöntem ve harekâtın hiçbir raporu Deniz Kuvvetleri Komutanlığına ulaşmadığından tamamıyla ordu kaynaklarından yazılacaktı. 15 Kasım saldırısı sırasında hiçbir gözetleme olanağı söz konusu değildi. Çünkü güneyden esen aşırı rüzgâr uçuşu imkânsız hâle getirmişti.[83]

Yukarıda da bahsedildiği gibi subaylar, bu zamana kadar yadırgadıkları eski moda askerlik alışkanlıklarının ve geleneğinin etkisini anlamıştı. Yine bu uygulamaların bir tuhaflık olmaktan çok uzak olduğu fark edilmişti. Zira eğer geminin mürettebatı son derece disiplinli olmasaydı bu atışlar başarılamazdı.[84] Diğer taraftan Gelibolu'ya bir deniz fenerinin dikilmesi ve uygun noktalara asetilen ışıkları konulmasıyla gece ve gündüz Türk tarafının bataryalarını kontrol etmek mümkün hale gelmişti. Başka vasıtalar arasında; destroyerlerin projektörleriyle deve kamburu şeklinden lakabını alan ünlü bir kayalık aydınlatılmış, bunun da kuzeye doğru demirlemiş bir kruvazör tarafından farklı bataryalar üzerine saldırı için hedef noktayı vermede etkili olduğu anlaşılmıştı. Tahliye gecesinde denizden bombardıman edilebilecek Anadolu ve Avrupa yakalarındaki her batarya için gemi yerleştirmenin mümkün olduğu fark edilmişti. Yine tahliyeden önce HMS Grafton'nun gece kanat dışında demirlemesi, bir bataryanın taramasını tamamlamadan önce ateşini kesmesine neden olmuştu.[85]

Anzak ile Suvla'daki 8. Kolordu ve Fransız Tümeninin tahliyesi arasında, mevzilerindeki Türklerin dikkatini çekmek için bir gösteri taarruzu yapılmıştı. Bu gösteride diziliş 15 Kasım'daki ile aynıydı. Bu ortamda bir uçak uçabilmişti fakat alçak bulutlar, bombardıman tozu ve dumanından dolayı hiçbir gözetleme doğrulaması, ateş hızı her iki dakikada bir mermiye düşürülene kadar HMS Edgar'a ulaşmamıştı. Uçak ardından üç bataryanın seri olarak ateş ettiğini bildirmiş ve sadece biri için gözetleme doğrulaması verebilmişti. Bu doğrulama yerine getirildiğinde ve atış hızı artırıldığında ateşkes işareti geçilmiş ve Türk tarafının topları yeniden ateş açmamıştı. Bu çatışmada 800'ün üzerinde top ıskalamadan ateşlenmişti. Bataryaların dışında kruvazörler de

81 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
82 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
83 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
84 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
85 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

keza güçlü noktaları, kıyı istasyonlarından gözetlemeyle bağlantılı haberleşme yollarını vs. gece veya gündüz bombardıman etmişti.[86]

3.2. Monitör ve Destroyerler

Bir taraftan haftalık cephane tahsisatı veriliyor, ordu tarafından hedefler seçiliyor ve kıyı gözetleme istasyonlarından gözetlemeler yapılıyorken bir taraftan da gece gündüz planlar icra ediliyordu. HMS Edgar'ın yanında HMS Abercrombie, HMS Havelock ve 9.2 inçlik bir monitöre istenilen teçhizat ayrılmıştı. Ancak telsiz, telgraf, sinyal verme ekipmanı ve eğitimli personel yokluğu söz konusuydu. Kıyı gözetleme istasyonlarının donanımı keza bir hayli dikkat gerektirmişti. Ek olarak muhabere projektörler kurulmak zorunda kalınmış, istasyonlar arası haberleşme iyileştirilmişti. Şarapnel ateşinden telefon tellerini korumak için adımlar atılarak ilave karakollar kurulmuştu. Genelinde bu istasyonlarda (üsler) eğitimli personel eksikliği görülmekteydi. Görsel iletişim gemilerle sağlanmıştı. Buna rağmen Yarbay Swabey'e o zamana kadar yoksun olduğu araçlar verilince büyük ilerleme kaydedilmişti. Çok geçmeden de monitörler için (gözlem sistemi) İtilaf hatlarının önünde gece veya gündüz müfrezeler tarafından memnuniyetle karşılanmış fakat korkutucu olmaktan uzak yoğun bir yaylım ateşi gerçekleştirilmişti. Askerler kuvvetten düştüğünde ve onların umudu kırıldığında bu durum takviye edici olarak etki etmişti. Bu noktada bir kez daha gemideki subaylarla kıyıdakiler arasındaki yakın kişisel temasın avantajı görülmüştü.[87] Yeni düzenlemeler altında kanattaki destroyerin faaliyeti ise oldukça artmıştı. Bu destroyer, Türklerin onu uzaklaştırmak için yerleştirdiği yüksek hızda topların sürekli hedefindeydi. Zira tahliye zamanına kadar Türkler bu gayeyi gerçekleştirememişti. Ordu da bu destroyerin hizmetine büyük bir değer atfetmişti.[88]

Tavşan Adası'ndaki monitörler Birinci Müfrez Filonun bir bölümünü teşkil etmekteydi. Bu mevkiden yapılan atışların ayrıntıları ve etkilerine bakıldığında,Türklerin Anadolu kıyısındaki bataryalarını kuzeye doğru daha uzak noktalara taşımalarına neden olmuştu. Savaşın sonuna doğru Tavşan Adası'ndaki gemiler Loney Bank'ta demirli bir monitör tarafından takviye edilmişti. Bu gemiler Anadolu kıyısındaki bataryaları gece-gündüz Seddülbahir'deki deniz fenerinden, onların yönünü saptırmak suretiyle bastırabilmişti. Diğer taraftan Gelibolu dışında bir mevzide Avrupa veya Anadolu Yakası'ndaki bataryalara ateş etmek için bir monitör görevlendirilmiş, bunun için de gece kıyıdaki nişan çubuğu fenerleri kullanılmıştı. Tahliye gecesi bu monitörler öyle etkili çalışmıştı ki Anadolu Yakası'ndaki bir batarya gerçekten hareket hâlinde olmuştu.[89]

Anzak ve Suvla'nın tahliyesine karar verildiğinde öncelikle niyet, ilkbaharda bir ilerleme girişimi amacıyla Gelibolu'daki gücü idame ettirmekti. Bunun için Albay Dent, Gelibolu'daki Genel Kurmay Başkanına özel bir mektupta bu

86 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
87 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
88 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
89 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

ilerleme için hazırlığa başlanması gerektiği noktasında bazı önerilerde bulundu. Fakat bu mektup Genel Kurmay Başkanına ulaştırılamamıştı. Tuğamiral Keyes'e elden verildiğinde Genel Kurmay Başkanı Gelibolu ziyaretini değiştirmişti. Bunun yanında önerinin içeriği, Albay Dent'in 8. Kolordu Komutanına kısa süre sonra yaptığı bir sonraki ziyareti münasebetiyle sözlü olarak bildirilmişti.

Bu öneriler; geniş bir bölgenin denizaltılarına karşı bomba ağı örmeyi, balçsız gemilerle torpidolara karşı yüzen savunmalar sağlamayı, yeterli mühimmat tedarikini, silahlar eskidiğinde onları yeniden kaplamak için yapılacak işlemleri veya yenisiyle değiştirmeyi, gerekirse plastik patlayıcılarla özel taarruzlar hazırlamayı, maksimum nişangâh açısıyla elde edilecek çeşitli menzillere olanak vermeyi, Türk hatlarından veya Anadolu kıyılarından yapılacak top ateşinden korunacak şekilde Yarımada'ya indirilebilecek stok ve savaş levazımı için çalışma ve planlar hazırlamayı içeriyordu. Yüzeye tüneller ve bacalarla bağlantılı mağaralar kazmaktan ve layter gemileri için rıhtımlardan bahsedilmekteydi. Albay Dent'in önerisi üzerine Genel Subay Komutanlığı, bu teklifleri ilke olarak kabul ederek kendisine mal etmiş ve Kephalo'daki General Birdwood'a sunmuştu.[90] Albay Dent Kephalo'daki karargâha çağrılarak burada Başkomutan General Monro ile Amiral Wemyss arasında bazı ihtilafların ortaya çıktığı hususunda bilgilendirildi. General Birdwood bu teklifleri, askerî otorite tarafından deniz kuvvetlerince bahri bir müdahale olarak anlaşılabileceğinden ileri sürmedi. Bütün amaç kara ve deniz kuvvetleri arasındaki samimi ilişkileri sürdürmek olduğundan Albay Dent, bunun üzerine tekliflerini Amiral Wemyss'e resmi olarak iletti. Böylece bu teklifler ikinci kez bahri karargâha ulaşmış oldu.[91]

Bu zamanda ilerlemenin mümkün olduğu noktasında Genel Subay Komutanlığını ikna etmede en çok istekli olan Amiral Wemyss idi. HMS Edgar ve Birinci Müfrez Filo tarafından sonuçlar alındığında, Wemyss'in görüşünün dayanağına atıfta bulunulmuştu. Wemyss bu nedenle Albay Dent'in Gelibolu'ya ilerlemesini ve General Davis'i ikna için çabalamasını istedi. Buna göre General Davis artan bir destekle ilerleyebilecek ve gemi ateşiyle desteklenecekti.[92] Albay Dent bunu yapabileceğini düşünmemişti. Zira onun ordu ile alakalı konumu dikkatli bir şekilde sınırlandırılmıştı. Diğer taraftan Albay Dent gemilerin sahildeki herhangi bir hedefe ne kadar süre ve hangi doğrulukta ateş edebileceğini ve atışlara hangi aralıkta olanak tanınabileceğini arz etmişti. Ordu için top mermilerinin değerine gelince bunun önemi öylesine azalmıştı ki bu, tümüyle ordunun takdirine bırakılmış bir meseleydi.[93] Tekrar ileri bir harekât meselesinin hassas noktalarından ötürü korkulmaktaydı. Bunun yanında de Robeck'in kurmay heyeti tarafından Çanakkale Boğazı'nın yalnızca deniz harbi ile bir kere daha zorlanma teşebbüsü meselesi ortaya atıldığında de Robeck, mayın tarama gemilerinden sorumlu Amiral Heneage'i de içine alan bir komite atamıştı. Edgar'dan Albay Dent'i, Lord Nelson'dan Albay McClintoch'u ve bayrak subayı Ramsey'i

90 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
91 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
92 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
93 Albay Dent, bu noktayı aydınlatmak için bir deneme yapmaya hazırdı. TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

de tüm konu üzerinde düşünmek ve rapor hazırlamak için görevlendirmişti. Fakat bu komite hiçbir zaman bir araya gelmemişti. Sonuç olarak takviye edilen herhangi bir geminin deneyim kazanması gerekeceğinin anlaşılmadığı ortaya çıkmıştı. Yeni gözetleme istasyonlarının temini ve personelinin eğitimi gerekecekti. Yeni iletişim hatları yapma zorluğu çetin olacaktı. Dahası büyük miktarda cephaneye ihtiyaç vardı. Gelibolu üzerine 2 mil ilerlemek için gereken 7.5 ila 14 inçlik topların sayısının tahmini 30 bin idi.[94]
Sir Charles Monro Kephalo'ya vardığında baş komutadaki Ian Hamilton'dan sonra generaller Byng ve Davis geceyi Edgar'da geçirmişti. Burada Boğazlar zorlanırsa bunun, kıyıdaki birliklerin durumu üzerinde yapacağı etki sorgulanmıştı. Ancak karadan ve denizden yapılacak yeni harekâtların neticesinin "bir hiç olacağı" sonucuna varılmıştı. Genelkurmay Başkanı General Street ve 8. Kolordu da aynı kanaatteydi. Onların düşüncesi, Türklerin kış için gerekli tüm tedarik ve ikmale sahip oldukları, her durumda bunları kara yoluyla getirtebilecekleri, donanmanın çok sınırlı bir zaman dışında bu trafiği engelleyemeyeceği yönündeydi.[95] Diğer taraftan Churchill'e göre General Monro, Gelibolu'nun tümüyle boşaltılmasını tavsiye etmişti. Kesin karara varılması için de Kitchener Çanakkale'ye gelerek incelemelerde bulunmuş ve tahliyeden başka yapacak bir şey olmadığını görmüştü.[96]

Anzak ve Suvla'nın tahliyesinden önce General Birdwood'a, Türk güçleri arasında öyle bir moral bozukluğu durumunun olduğu bilgisi ulaşmıştı ki Birdwood, uçak gözetlemesi ve HMS Edgar ile Türk güçleri bombardımana tutulabilirse Türkler bunun için; "bir bu eksikti" diyebilirdi. HMS Edgar'a bu doğrultuda hareket için emir verildi. Fakat hava, havadan gözetleme için çok kötü durumdaydı. Deniz Yüzbaşı Bastow'un ölümünden sonra ona eş değer yetenekte gözlemci bulunamamıştı. Pilotlar bombardıman edilecek mevzilerin yerini hiçbir şekilde doğru tespit edememişti. Anzak bölgesinde, Gelibolu'da Deniz Yüzbaşı Bowen tarafından uygulanan grafik çalışması eksikliğinden dolayı gerekli hassasiyetle gemiyi sabitlemek de imkânsızdı. Generalin beklentileri bu yüzden karşılanamadı. Fakat bu tür bir bombardımanla gerçek kayıplara ve moral bozukluğuna sebep olmak yerine birlikleri ateşten korunmaya zorlamanın daha değerli olduğu düşünülmüştü.[97]

3.3. Gelibolu'nun Tahliyesine Geçiş

İrlanda'daki Tuğamiral Fremantle, General Russel ile birlikte durum için Kephalo'ya gönderildi ve operasyon talimatları Tuğamiral tarafından verildi. Buna göre Albay Dent idaresindeki mevcut gemiler bir örtme kuvveti şeklinde düzenlendi. Bir takviye kuvveti ile birlikte hepsi Tuğamiral Fremantle komutasındaydı. Albay Dent'in ricası üzere savaş gemileri hariç takviye kuvvetinin tümü, Tuğamiral Fremantle tarafından örtme kuvvetine nakledildi. Bundan sonra örtme kuvveti: 3 kruvazör; Edgar, Grafton, Theseus, 6 büyük monitör (1'i Tavşan

94 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
95 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
96 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 473.
97 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).

Adasında), 2 destroyer; (bu iki destroyerin komutan subayları Yarbay Cunningham ve Yüzbaşı Keyes tecrübeli olduklarından dikkate değer bir yetenek ve cesaret göstermişlerdi), 2 küçük monitör ve 1 balon gemisinden oluşmuştu. Bu gücün harekâtları, tahliyeden sonraki sabaha kadar Albay Dent tarafından idare edildi.[98]

Cephane harcamaları üzerindeki ambargo kaldırılarak üzerinde toplar olan beton platformları parçalamak amacıyla tabyaların bombardımanı daha sık yapıldı. Earl of Peterborough'nun 12 inç ile, 2744 m/s, 40 derece nişangâh açısı kabiliyeti, bu amaç için oldukça etkili oldu. Bir monitör, sürekli olarak kanat dışında, bir diğeri Gelibolu dışında görevlendirilmişti. Bir başkası Loney Bank'tan ateş ediyordu. İki ilave kruvazör HMS Edgar'ın kayıtları üzerine bir mevkie yerleştirildi. Buna karşı Türk topçusunun ateşi öylesine bir yoğunlukta artmıştı ki; bir kruvazör, diğer bir kruvazör ve bir destroyer tarafından korunurken çok fazla hasara uğramadan sadece gündüzün ateş edebilmişti.[99] Türk ordusu Anafarta ve Arıburnu'nda şiddetli bir taarruz başlattı. İtilaf ordusuna büyük kayıplar verdirilerek Arıburnu'nda denize ulaşıldı. Ardından Anafarta alınarak Suvla Koyu'ndan neredeyse Helles Burnu'na kadar bütün sahil temizlendi. Bunun yanında İtilaf ordusu "ümitsiz bir inatçılıkla" Seddülbahir'de tutunuyordu. Direnmekte ısrar eden bu orduya gece-gündüz şiddetli bir baskı başladı ve genel bir taarruzla Türk ordusu her yerde sahile ulaştı.[100]

Tahliyeden bir gün önce Türk tarafını şaşırtmak için çeşitli adımlar atılmıştı. Tüm ilave gemiler akşamdan sonra mevzilenmişlerdi. Bu tahliyede korkuyla beklenilen tehlike, sahillere yapılacak topçu ateşiydi. Yoksa herhangi bir askeri eylemden değildi. Fakat Türk topçu ateşi söz konusu olduğunda tahliye gecesi her zamankinden daha sessizdi. Çünkü Türk Askeri geceleyin geri çekilmeyi takip edememişti.[101] Zira İtilaf ordusu yoğun sisten faydalanarak savaş gemilerinin himayesinde başarılı bir çekilme gerçekleştirmişti.[102]

Sonuç

Farklı boyutlarıyla araştırılan Çanakkale kara ve deniz savaşlarının bir yönü de bu çalışmada Deniz Albayı D.L. Dent'in tuttuğu notlarla ele alınmıştır. Deniz ve kara boyutuyla Dent'in şahit olduğu gelişmelerde bu savaşların, İngilizler ve İtilaf Devletleri açısından neden mağlubiyetle neticelendiği noktasında ilginç tespitler söz konusudur. Geleneksel savaş yöntemlerinin aslında ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Yetersiz asker ve eğitimli personel eksikliği hissedilmiştir. Bunun yanında deniz uçağı ve balon gözetlemelerinin büyük faydası görülmüştür. Çanakkale ve Gelibolu'nun savaş gemileriyle ateşler içinde bırakıldığı bu savaşlarda yine Türk bataryalarına denizden yoğun bir topçu ateşi gerçekleştirilmişti. Fakat gemi ateşiyle Türk ordusunun etkisiz hâle

98 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
99 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
100 Paul Schweder, Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargahında, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 137-138.
101 TNA, AIR 1/2317/223/21/108 (25.06.1925).
102 Karal, a.g.e., s. 474.

getirilemeyeceği anlaşılmıştı. Albay Mitchell, Albay Sykes, Yarbay Swabey, Yarbay Robinson, Yüzbaşı William Park, Yüzbaşı Bowen gibi subayların yararlılıkları İtilaf ordularının elde ettikleri kısmi başarılarda etkili olmuştur. Yaşanan büyük başarısızlıkta Türk bataryalarının güçlü mukavemeti öne çıkmıştır. Yine bu başarısızlıkta, İtilaf ordularının cephane problemi, hava gözetlemelerinin eksiklikleri, bataryaların yerlerinin tam olarak tespit edilememesi ki Türk bataryalarının da bu manada oldukça iyi gizlenmiş olması, kara ve deniz kuvvetleri komutanları arasında yaşanan uyuşmazlıklar etkili olmuştur. Yeterli gemi ateşiyle desteklenmeden kara ordusunun ilerlemesinin mümkün olamayacağının anlaşıldığı bu savaşta İtilaf Devletleri geri çekilirken Türk tarafına olabildiğince kayıp verdirmeye çalışmıştır.

İtilaf Devletleri açısından Çanakkale Savaşlarının kaybedilmesine neden olarak Albay Dent'in tuttuğu savaş notlarına göre yine birçok etken sıralanabilir. Savaş alanındaki yetkililerle İngiltere'dekiler arasındaki kopukluk, Tuğamiral Wemyss'in kişisel ihtirasları, çıkarma hazırlıkları tamamlanmadan operasyonlara girişilmesi, nakliye işlerinde yaşanan aksaklıklar, su ihtiyacının yeterince dikkate alınmaması, askerî personel eksiklikleri, medikal yönden yetersizlikler, deniz vasıtaları yönünden yaşanan sıkıntılar, subay yetersizliği, lojistiğin sağlanamaması, nakliye organizasyonuna önem verilmemesi, levazım ihtiyacının sağlıklı bir şekilde temin edilememesi, prosedürlerle uğraşılması bu bağlamda sayılabilir. Genel olarak Türk tarafının ve Çanakkale Seferinin hafife alınması, bu anlamda çıkarma yapılabilecek çeşitli noktaların hesap edilmemesi zamanının en güçlü donanma ve askerî gücüne sahip bu grubun başarısızlığında önemli bir faktör olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv

The National Archives
AIR 1/2317/223/21/108.
AIR 1/2099/207/20/7.
AIR 1/625/17/12.
AIR 1/726/137/3.
CAB 1/33.
Gazete
Army and Navy Gazette, Belfast News-Letter, Birmingham Daily Post, Rugby Advertiser, The Times, Western Times.

Kitap ve Makale

A Short History of Turkish Operations in The Great War. Published by The Historical Section, General Staff, Constantinople, 1922.
Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, c. III/II, TTK Yayınları, Ankara 1991.
Bell, Cristopher M., Churchill and the Dardanelles, Oxford University Press, New York 2017.
Esen, Ö.- Gündoğdu, İ. B., "Tarihte ve Günümüzde Deniz Haritaları ve Önemi", TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 12. Türkiye Harita Bilim-

sel ve Teknik Kurultayı, Ankara (11-15 Mayıs 2009).
Grehan, John – Mace, Martin, Gallipoli and The Dardanelles 1915-1916, Pen Sword Books, South Yorkshire 2014.
Karal, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi, c. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996.
Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
Majör-General Sir C.E. Calwell, The Dardanelles, The Naval Military Press Ltd, England 2005.
Mirliva Sedat, Boğazlar Meselesi ve Çanakkale Deniz Savaşı'nda Türk Zaferi, Haz. Mehmet Köçer, Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.
Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri II, Yay. Haz. Muzaffer Albayrak vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2005.
Schweder, Paul, Çanakkale Cephesinde Türklerin Genel Karargâhında, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.
Shaw, Stanford J., Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş, TTK Yayınları, Ankara 2014.
Şakir, Kazım, 1915 Gelibolu Harbi Günlüğü, Haz. İ. Bahtiyar İstekli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015.
The British Army Guide 2016-2017, Editör. Charles Heyman, Pen and Sword Books Ltd., R and F Defence Publications.
The Director of Naval Ordnance, Daniel R. LeClair, The British Military Revolution of the 19th Century: "The Great Gun Question" and the Modernization of Ordnance and Administration, McFarland, 2019.
Yazman, Mehmet Şevki, Bir Subayın Kaleminden "Türk Çanakkale" Cephaneniz Yoksa Süngünüz Var, Yay. Haz. Tuncay Yılmazer, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

İnternet

http://acronymsandslang.com/definition/298855/APMO-meaning.html
https://www.longlongtrail.co.uk
https://www.navy.gov.au/sites/default/files/documents/6783.pdf
https://en.wikipedia.org/wiki/Queen%27s_Harbour_Master

MİLLETVEKİLİ SEÇİM TUTANAKLARI TARTIŞMALARI VE ÇANAKKALE CEPHESİ'NDEN BİR FİRAR OLAYI

DR. MİTHAT ATABAY

MİLLETVEKİLİ SEÇİM TUTANAKLARI TARTIŞMALARI VE ÇANAKKALE CEPHESİ'NDEN BİR FİRAR OLAYI

Dr. Mithat ATABAY*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ile birlikte farklı cephelerde savaşlar gerçekleştirdi. İyi bir donanıma sahip olan ve sayı bakımından da üstün konumda bulunan düşmanla mücadele etmek zorunda kaldı. Savaşın uzaması ile yiyecek-içecek konusundaki çekilen sıkıntılar ya da hep aynı tür gıdalarla beslenme sebebiyle askerin giderek bedenen direnci azaldı. Ayrıca çeşitli cephelerde baş gösteren hastalıklar da bunda etkili oldu. Memleketinden uzak mesafelerde savaşan askerin, posta hizmetlerindeki yetersizlik veya aksaklık sebebiyle ailelerinden haber alamaması onun savaşma direncini de etkilemeye başladı. Ayrıca birlikte savaştığı Alman askerlerinin ve subaylarının kendilerinden çok iyi şekilde imkânlara sahip olması da başka bir konuydu. Çeşitli cephelerde savaşan Türk askeri, imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle zaman içerisinde savaşa bakış açısını değiştirdi ve cephelerden firarlar başladı. Firar edenlerin sayısı 1918 yılı ortalarında 500 bine yaklaşmıştı.

Sevk edildikleri cepheye gitmeyen veya cepheden firar eden askerler kanun kaçağı oldukları için yaşadıkları köylerine ve kasabalarına dönemiyorlardı. O nedenle firariler o dönemde çeşitli çeteler kurdular.

Bazı firariler ise isimlerini değiştirerek izlerini kaybettirmek şeklinde bir yol izlemişlerdi. Savaş bittikten ve aradan çok uzun yıllar geçtikten sonra bu firarilerden bazıları Cumhuriyet Döneminde siyasete atıldılar ve milletvekili seçilenler de oldu. Milletvekili seçilenlerin seçim tutanaklarının kabul edilmesi gerekiyordu. Milletvekili seçilmek için askerliğini yapmış olmak ve suç işlememek gerekiyordu. Milletvekili seçilenlerin tutanakları Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından görüşülerek karara bağlanıyordu. Milletvekili seçilen Ali Burhanettin, savaş sırasında Çanakkale Cephesi'ne sevk edilmiş ve cepheden firar ederek izini kaybettirmişti. 31 Mayıs 1917 tarihinde ise yeni ismiyle Yedeksubay Talimgâhına müracaat ederek hastaneye sevkini istemiş ve sakat raporu alarak silahsız hizmete ayrılmıştı.

Ali Burhanettin, milletvekili seçildiğinde bu durum anlaşılmıştı. Bu bildiride milletvekili seçilenlerin seçim tutanakları konusundaki tartışmaları ve Çanakkale Cephesi'nden firar eden Ali Burhanettin'in (ünlü edebiyatçı Burhan Cahit Morkaya) durumu anlatılacaktır.

* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Dr. Öğretim Üyesi
e-Mail: matabay@comu.edu.tr Tel:0286 2180018/1715

Anahtar kelimeler: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Çanakkale Cephesi, firar, seçim tutanağı, milletvekili

DEBATES ON THE ELECTION OF MEMBERS OF PARLIAMENT AND A TRAILING EVENT FROM THE ÇANAKKALE FRONT

Abstract

When the Ottoman Empire entered the First World War, it fought on different fronts. He had to fight the well-equipped enemy, who was also superior in number. With the prolongation of the war, the soldier's body resistance gradually decreased due to food and beverage problems or feeding with the same foods. In addition, the illnesses on various fronts were effective in this. The fact that the soldier, who fought at long distances from his hometown, could not hear from his family due to lack of postal services or hitches, began to affect his fighting resistance. It was also another matter that the German soldiers and officers with whom he fought together had much better opportunities than they did. The Turkish soldier, who fought on various fronts, changed his perspective on the war and escaped from the fronts because of his limited opportunities. In mid-1918, the number of deserters approached 500,000.

The soldiers who did not go to the front they were dispatched or escaped from the front could not return to their villages and towns because they were outlaws. For this reason, deserters formed various gangs at that time.

Some deserters followed a path of losing their mark by changing their names. After the war was over and many years passed, some of these fugitives were involved in politics during the Republican period and were elected as deputies. The election minutes of those elected as deputies had to be adopted. To be elected as a deputy, he had to do his military service and not commit a crime. Turkey elected as MP who was attached to the minutes discussed and decided by the Grand National Assembly. Ali Burhanettin, who was elected as a deputy, was transferred to the Dardanelles Front during the war and lost his trail by escaping from the front. On May 31, 1917, he applied to the Subcommittee Officer Eccampment with his new name and asked for his referral to the hospital. This situation was understood when Ali Burhanettin was elected as a deputy.

In this paper, the debates on the election minutes of the deputies and the situation of Ali Burhanettin who escaped from the Çanakkale Front will be explained.

Key words: Grand National Assembly of Turkey, Çanakkale Front, desertion, election report, deputies

Burhan Cahit (Morkaya) Bey'in Hayatı

1892 yılında İstanbul Silivrikapı'da doğdu. Babası Emvâl ve Eytam Meclisi Azası'ndan Ömer Fahreddin Efendi, annesi Havva Lûtfiye Hanım'dır. Orta öğrenimini özel olarak, lise öğrenimini ise Mercan İdadisinde bitirdi. Temmuz 1912'de Mülkiye Mektebi'ni "iyi" derece ile bitirdi.

Lisede iken basın hayatına atıldı. Mülkiye'den mezun olduktan sonra "Yeni Gazete" yazarlığına devam etti. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Millî Ajansı'nda çalıştı. Yeni Gazete'de Yazı İşleri Müdürlüğü yaptı; Serveti Fünun'da makaleler yazdı. İstiklâl Harbi'nden sonra Vatan gazetesinde "Hafta Sohbetleri"ni yazdı. Aralık 1918'de Karagöz gazetesini kurup başyazarlığını ve yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Ekim 1938'de gazetenin adını "Köroğlu"na çevirdi, bu gazeteyi 1949 yılına kadar yaşattı. 1946 seçimlerinde Demokrat Partiden İstanbul Milletvekili seçildi. 12 Ağustos 1946 tarihinde TBMM Ekonomi Komisyonu üyeliğine seçildi. 11 Kasım 1946 tarihinde aynı üyeliğe tekrar seçildi. TBMM Genel Kurulu, 11 Kasım 1946 tarihli oturumunda seçim mazbatasını oy çokluğuyla reddetti. 1920 yılında Sâmiye Hanım'la evlenmiş, çocuğu olmamıştır. Arapça ve Fransızca bilirdi. 40 roman, binlerce makale yazdı. İsmail Habib Sevük'e göre romanları iki kısma ayrılır. Büyük bölümü oluşturan birinci kısmı sadece aşk konularıyla ilgilidir. İkinci kısım romanlarında ise Millî Mücadele ve Birinci Dünya Savaşı'na ait menkıbeleri işledi. Kasım 1948'de yakalandığı hastalıktan kurtarılamayarak 20/21 Ocak 1949 Perşembe gecesi İstanbul'da vefat etti. Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedildi.[1]

Burhan Cahit Morkaya, 1946 seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçildi. Milletvekili seçildikten sonra tutanakları inceleme komisyonu Burhan Cahit Morkaya'nın milletvekili seçilme şartları konusundaki itirazları sebebiyle seçim tutanaklarını incelemeye aldı.[2]

Milletvekilliği Tutanağına İtirazlar

İstanbul Mîlletvekilliğine seçilen Burhan Cahit Morkaya hakkında Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına sunulan Tutanakları İnceleme Komisyonunca Hazırlama Komisyonuna havale edilen 2 Ağustos 1946 tarih ve Mazhar Erkan imzalı dilekçede; Burhan Cahit Morkaya'nın geçen Büyük Harp'te yedek subayken ordudan izinsiz ayrılmış olmasından dolayı üç sene hapse mahkûm olduğu bildirilmekte, üç sene mahkûmiyetin milletvekilliği sıfatıyla bağdaşmayacağı belirtilerek seçim tutanağının tasdik edilmemesi istenilmektedir.

1 Mustafa Çufalı, Türk Parlamento Tarihi TBMM 8. Dönem (1946-1950), c.III, TBMM Yayınları, Ankara 2012, s. 560-561.
2 "Seçim Mazbataları İtiraza Uğrayan Milletvekilleri," Cumhuriyet, 29 Kasım 1946, s. 1, 4.

4 Ağustos 1946 tarih ve Lütfü Sars imzalı bir telgrafta; Burhan Cahit Morkaya'nın yedek subay bulunduğu Birinci Dünya Savaşı sırasında görevini izinsiz terk ettiğinden üç seneye mahkûm olduğu, bu durumu ile milleti temsile yetkisi olmadığı bildirilmektedir. Burhan Cahit Morkaya'nın Komisyona tevdi ettiği tarihsiz ve imzasız bir kâğıtta; şahsı hakkında yapılan isnadı resmî kanaldan yalanlamak için bağlı olduğu İstanbul, Aksaray Askerlik Şubesi'nden kayıt istediğini, henüz cevap alamadığı için hatırında kalan eşkâl ve tafsilât ile izah edeceğini, Birinci Dünya Savaşı başında Harbiye Mektebine sevk edildiğini, talimgâhın yedinci bölüğünde dört beş ay talim gördüğü sırada romatizma neticesi Bahriye Merkez Hastanesine yatırıldığını, bilâhare Erenköy Talimgâhına iade edildiğini, burada sağ gözünde hâsıl olan hastalık üzerine Gülhane Hastanesine sevk edildiğini, buradan silâhsız, sabit hizmette vazife göreceğine dair rapor verildiğini, Taksim'deki İhtiyat Levazım Mektebine sevk olunduğunu, mektebe geç iltihak ettiğinden Merkez Komutanlığınca Harbiye Nezaretindeki Efrat Harp Divanına yollandığını ve burada beraat ettiğini ve tekrar mektebe iade edildiği hâlde mektep idaresince idari bir ceza olarak âdi hizmete ayrıldığını, Enver Paşa tarafından İstanbul Hususi İstihbarat Servisi'nde çalışmasına muvafakat edildiğini, o sırada geçirdiği sinir arızaları yüzünden Gümüşsüyü Hastanesinde yapılan muayenede dokuz ay tedavi ve tebdili hava raporu verildiğini bu vesika ve rapora istinaden Millî Ajansta vazife gördüğünü, bütün bu rapor suretleri ve vesikalar 1932 yılında evinde çıkan yangında yandığını, 1918'de gazeteciliğe döndüğünü Karagöz Gazetesi başmuharriri bulunduğu sırada gazeteyi Ankara'da çıkarması için vâki davete teknik sebeplerden dolayı icabet edemediğini; Atatürk'ün İstanbul'da Hükümet organı bir gazete çıkması emri üzerine Milliyet Gazetesi'nin Genel Müdürlüğünü alarak bu gazeteyi tesis ettiğini, hakkında yapılan isnat doğru olsaydı savaşın son iki yılında Millî Ajansta ve sonraları Milliyet Gazetesi'nde vazife alamaması lâzım geleceğini, farzımuhal isnat olunan suç hakikat da olsa zaferi müteakip neşredilen umumi af kendisini suçlu mevkiinden çıkardığını bildirmektedir.

Burhanettin Cahit Morkaya, Tutanakları İnceleme Komisyonu Başkanlığına sunduğu 18 Ekim 1946 tarihli yazısında ise Aksaray Askerlik Şubesinde kaydının bulunamadığını, Anadolu Ajansı'ndan da Millî Ajans'ta çalıştığına dair bir kayıt bulunmadığını bildirmektedir.

Burhan Cahit Morkaya'nın Aksaray Askerlik Şubesi'ne verdiği 25 Eylül 1946 tarihli istida altındaki şube başkanlığının açıklaması ile Anadolu Ajansı'nın 3 Ekim 1946 tarih ve 516 sayılı yazısında kendisine ait kayıtların bulunmadığı bildirilmektedir. Ayrıca hakkında iddia olunan durumun belgelenmesi için Tutanakları İnceleme Komisyonunca olası müracaata Millî Savunma Bakanlığından verilen cevapta, Burhan Cahit Morkaya hakkında istenilen bilginin verilebilmesi ve dosyanın bulunabilmesi için yedek subay kayıt numarasıyla sınıfının bildirilmesi lâzım geleceği bildirilmektedir.

Komisyon, askerlik vaziyetini ve çalıştığını ileri sürdüğü İstihbarat ve Millî Ajans'taki hizmetlerini tevsik edemeyen Burhan Cahit Morkaya hakkında yapılan isnadın tahkik ve tetkikine imkân görememiş ve neticeyi 21 Kasım 1946 tarihli raporla kayıt altına almıştır. Ve TBMM Başkanlığına arz etmiştir.

Tutanakları İnceleme Komisyonu hazırladığı raporda; Burhan Cahit Morkaya talimgâh defterinde, talimgâha kaydını takip eden 30.5.1330 tarihinden 31.5.1333 tarihine kadar üç sene firari olarak kayıtlıdır ve firarilikten dolayı kendisinin bir cezaya çarptırılıp çarptırılmadığı da anlaşılmamıştır. Silahsıza ayrılan Morkaya'nın o zamanki mevzuata göre Levazım Mektebine gitmesi icap ederken, bu mektebe de kayıt edilmemiş ve askerlik durumu meçhul kalmıştır. Burhan Cahit Morkaya'nın, yukarıda arz olunan, durumuna rağmen, Anayasanın 12.maddesinde tasrih edilen milletvekilliğine mani hâllerle hükümlü olmadığı neticesine varıldığından tutanağının kabulü lâzım geldiği neticesine varılmıştır. Komisyonumuzca yapılan inceleme müzakere sonunda: Hazırlama Komisyonu Raporunda ayrıntılı şekilde izah edildiği üzere Millî Savunma Bakanlığının 18 Aralık 1946 tarih ve 168/997 sayılı yazısında:

"1. Dersaadet 1307 doğumlu Fahrettinoğlu Ali Burhanettin, 30 Mayıs 1330 tarihinde İstanbul İhtiyat Zabitleri Talimgâhına 2341 numara ile kaydedilmiş bir müddet sonra firar edip üç sene gaybubetten sonra 31 Mayıs 1333 tarihinde tekrar talimgâha iltihak ederek kaydı tecdit edilmiş ise de 23 Ağustos 1333 tarihinde sol gözündeki arızadan dolayı aldığı raporla silahsız hizmete ayrıldığı Bakanlıkta mevcut talimgâh defterindeki adı hizasına yazılan meşruhattan anlaşılmış ve bundan sonraki askerlik durumu Bakanlıkça meçhul kalmış olduğu bildirilmektedir. Bu -meşruhat aynen şöyledir: "Firari mumaileyh 31 Mayıs 1333 tarihinde iltihak etmekle kaydı tecdit edilmiştir. 23 Ağustos tarihinde sol gözünde dumuru asabi basarî müterafik mevcuttur. Rüyet pek ziyade mütenezzildir. Sağ, salimdir. Kabiliyeti bedeniye nizamnamesinin B - 24 ahkâmınca silâhsız hidematta istihdamı sertababetin 5/3455 numaralı ve 3 Ağustos 333 tarihli raporu üzerine şerhtir. 27 Ağustos 1333".

"2. Aldığı raporla silahsız hizmete ayrılan adı geçenin o zamanki mevzuata göre Levazım Mektebine kaydedilmesi icabederken her ne sebepten ise bu mektebe de kaydedilmemiş olduğu yine o zamanki Levazım Mektebine ait defterlerin incelemesinden anlaşılmıştır.

3. Bu suretle Burhan Cahit Morkaya ne İhtiyat Zabitleri Talimgâhının ve ne de Levazım Mektebini ikmal etmemiş olduğundan yedeksubay veya askerî memur olamamış ve bu yüzden de kendisine askerî muamelelerinin konmasına mahsus şahsi dosya da açılmamıştır. Bundan ötürü adı geçenin ihtiyat zabitleri talimgâhından ayrıldıktan sonra Levazım Mektebine gitmemesinden dolayı ne gibi bir muameleye tâbi tutulduğu, bir ceza görüp görmediği malûm değildir."

Bakanlığın aynı yazısına ek olarak gelen Fatih Askerlik Şubesindeki künye kaydına da: "Ömer Fahrettinoğlu Ali Burhanettin, bilâhara Cahit ismini almış" 1307 doğumlu. İstanbul Aksaray Şubesi'nde (Alacamescit Mahallesi) 1307 ihtiyat defterinin yedinci sayfasının üçüncü sırasındaki kayda göre hizmeti tanıma yoklama sütununda ilk senesinde yoklamasını yaptırmış, ikinci sene yoklamasında kaydı yok, üçüncü sene yoklamasında meçhul kaydı konmuş. Dördüncü ilâ 12 seneye kadar hiçbir kaydı yok. 12 senesinde yine meçhul kaydı var. 15 seneye kadar yine bir kayıt yok. 15 senede yine meçhul kaydı var. 1307 doğumlu olduğuna göre 1327 senesinde asker olması lazım gelir. Fakat fiili hizmet yaptığına dair hiçbir kayıt bulunmadığı bildirilmektedir."
Buna nazaran Burhan Cahit Morkaya'nın talimgâh defterinde talimgâh kaydını takip eden 30 Mayıs 1330 tarihinden 31 Mayıs 1333 tarihine kadar üç sene firari olarak kayıtlı olduğu anlaşılmakta ise de bu vaziyetten dolayı bir cezaya duçar olup olmadığı hakkında bir işaret mevcut değildir. Silahsıza ayrılan Burhan Cahit Morkaya'nın o zamanki mevzuata göre Levazım Mektebine gitmesi icap ettiği halde bu mektebe kayıt edilmemiş ve şu suretle askerlik durumu meçhul kalmış bulunmaktadır.[3]

Burhan Cahit Morkaya'nın Milletvekilliği Konusunda TBMM'deki Tartışmalar

İstanbul'dan D.P. listesinden milletvekili seçilen Burhan Cahit Morkaya'nın milletvekilliğine de çeşitli itirazlar oldu. Bu itirazlarda Morkaya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay iken ordudan izinsiz olarak ayrılmasından dolayı üç yıl hapse mahkûm olduğu, bu nedenle milletvekili seçilme yeterliliği bulunmadığı ileri sürülüyordu. Morkaya ise savaş yıllarında rahatsızlığından dolayı silahsız hizmete sevk edildiğini, yeni görevine geç başladığından dolayı Harp Divanına yollandığını fakat beraat ettiğini, daha sonra idari ceza aldığını, sonraki yıllarda hizmetine değişik birimlerde devam ettiğini, kendisine isnat edilen suç doğru olsa bile zaferden sonra ilan edilen genel affın kendisini suçlu olmaktan çıkardığını bildirdi. Tutanakları İnceleme Komisyonu yaptığı incelemelerde savaş sırasında Morkaya'nın firar ettiği, hastalığının ortaya çıktığı, silahsız hizmete ayrıldığı yolundaki haberlerin doğru olduğu sonucuna vardı, fakat ceza aldığı iddiasına yönelik bir kayda rastlayamadı. Bu nedenle milletvekili seçilmesine engel bir durum olmadığı sonucuna vardı.[4]

Genel Kurulda konu ile ilgili ilk sözü Erzurum milletvekili General Vehbi Kocagüney aldı. Kocagüney, Morkaya'nın I. Dünya Savaşı başladığında askere çağrılmasına rağmen üç yıl firari olduğunu, daha sonra rahatsızlığını bildiren bir raporla ortaya çıktığını, bunun üzerine sevk edildiği Levazım Mektebi'ne de gitmediğini, İstiklal Harbi başladıktan sonra Morkaya'nın yine ortada olmadığını, bu durumdaki birinin milletvekili olarak kabul edilmesine gönlünün razı olmadığını söyledi.[5]

3 TBMM Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu, 5/48, 22.1.1947
4 İstanbul milletvekilliğine seçilen Burhan Cahit Morkaya'nın seçim tutanağı hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu raporu (5/48), 66 sayılı basma yazı, TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947).
5 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 87-88.

Tutanakları İnceleme Komisyonu Sözcüsü Sahir Kurutluoğlu kürsüye gelerek raporun niye olumlu yazıldığını anlattı. Kurutluoğlu, duygularına dayanarak karar veremeyeceklerini, Morkaya'nın ceza aldığına dair hiçbir kayda rastlamadıklarını, Morkaya'nın genel aftan yararlandığını, bu durumda kendisinin milletvekili seçilmesine engel bir durum olmadığını belirtti.[6] Daha sonra söz alan İçel milletvekili Refik Koraltan, Morkaya'nın durumunu Fransa'da II. Dünya Savaşı ve sonrasında meydana gelen bir olaya benzeterek konuya açıklık getirmeye çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Fransız Komünist Partisi lideri Torez hem milletvekili hem de ihtiyat subayı olmasına rağmen Alman Cephesi'ne kaçmış, Almanlar da söz konusu kişiyi Sovyetler Birliği'ne teslim etmişti. Alman-Rus Savaşı başlayınca Torez Fransızlara teslim edilmişti. Bundan sonra Torez, Dögol'le beraber Fransız direniş cephesinde görev yapmış, savaştan sonra hem Torez hem de Münih Anlaşması'nı yapan Daladiye, Fransız Meclisine katılmıştı. Kendilerine karşı yoğun eleştirilere rağmen, genel aftan yararlanmaları ve Fransız anayasasına göre milletvekili seçilmelerine bir engel bulunmadığından dolayı Torez ve Daladiye'nin milletvekilliklerine dokunulmamıştı. Bu olayı anlattıktan sonra Morkaya'nın resmen mahkûmiyeti ile ilgili bir kayıt da bulunmadığını söyleyen Koraltan, bu durumda Anayasa hükmüne göre Morkaya'nın milletvekilliğinin kabul edilmesi gerektiğini bildirdi.[7]

CHP Kocaeli Milletvekili Sedat Pek ise yaptığı konuşmada, Torez'in cepheden kaçtığını, Morkaya'nın ise cepheye dahi gitmediğini, kendisinin daha demokrat bir ülke olan Amerika'dan bir örnek vereceğini söyledi. Pek'in bildirdiğine göre, Amerikan Anayasası'nda milletvekilliğine engel bir durum olarak söz edilmemesine rağmen Amerikan Meclisi iki evli birinin milletvekilliğini, Medeni Kanun'da iki evliliğin yasaklanmasını gerekçe göstererek kabul etmemişti.[8]

Tutanakları İnceleme Komisyonu Başkanı Kemal Turan'ın, Burhan Cahit Morkaya hakkında herhangi bir mahkûmiyet kararı bulunmadığı açıklamasından sonra kürsüye CHP Bursa Milletvekili Yılmazipek geldi. Yılmazipek, Morkaya'nın üç yıl boyunca saklandığını, sonra da adını değiştirdiğini, kendisinin cephede kolunu kaybedip çolak kalmasına rağmen Morkaya'nın savaştan kaçıp servet sahibi olduğunu belirtip, tüm bunların ardından Morkaya ile aynı çatı altında nasıl arkadaşlık edeceğini sordu.[9]

Vehbi Kocagüney'in ikinci defa konuşmasından sonra kürsüye gelen CHP Seyhan Milletvekili Dr. Makbule Dıblan da Balkan Harbi'ne, Büyük Harbe ve İstiklal Harbi'ne katılmamış ve firar etmiş birinin mahkûm olmasa da kamuoyu ve milletvekilleri vicdanında mahkûm olduğunu öne sürerek Morkaya'nın milletvekilliğine karşı çıktı.[10]

6 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 88.
7 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 89.
8 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 89-90.
9 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 90-91.
10 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 91-92.

CHP Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgeevren de yaptığı konuşmasında Anayasa'nın 12. maddesinde belirtilmemiş bir suçu işleyen kimsenin milletvekilliğine engel olunamayacağı düşüncesine karşı çıktı. Ona göre Anayasa'da sayılan suçlar dışında bir suç nedeniyle de Meclis bir kişinin milletvekilliğini kabul etmeyebilirdi. Fransa'dan verilen örneklerin Türkiye'yi bağlamayacağını, kaldı ki, Fransa'da açlıktan dolayı devlet tarafından kendisine verilen madalyayı satmış birinin Fransız Meclisinden kovulduğunun da gerçek olduğunu belirten Örgeevren, Meclisin sınırsız yetkisinin olması nedeniyle vereceği kararın Anayasa'ya aykırı olmayacağını iddia etti.[11] CHP Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu da Morkaya'nın milletvekilliğine karşı çıkarak şu şekilde konuştu:
"Bir gün cephe-i harpte idim. dışarıda bir gürültü koptu, gece yarısı idi. Arkadaşımı gönderdim, dışarıdan bir kadınla bir erkeği içeri getirdi. Kadın erkeğin yakasına yapışmış çekiyor. Bu alçak benim kocamdır, bu namussuz benim namusumu muhafaza etmek mecburiyetinde iken cepheden, düşman karşısından kaçmıştır. Ben de yakasına yapışarak buraya getirdim, dedi. Adamın elinde silâhı da vardı. Fakat tetkik ettik. İzinli imiş, vesika alamamış, onun için karısı eve sokmamış. Şimdi arkadaşlar, kadınlarının memleketi kurtarmak için kocalarını cepheden ayrılmalarını hainlik telâkki ettiği bir memleket vekilleri bu arkadaşı eğer milletvekili olarak kabul edersek, bilmem milletimiz bize ne der?"[12]

CHP'nin Kastamonu Milletvekili Dr. Fahri Ecevit ve Samsun Milletvekili Naşit Fırat da Morkaya'nın milletvekilliği aleyhinde yaptığı konuşmalardan sonra kürsüye aynı partiden Balıkesir Milletvekili Eminittin Çeliköz geldi. Çeliköz, Morkaya'nın Heyeti Nâsıha ile beraber gazeteci olarak Balıkesir'e geldiğini ve dönüşte Balıkesir'i küçük düşürücü yazılar yazdığını, Anadolu'da kadın, çocuk herkesin Millî Mücadele için canla başla çalışırken bu kişinin Anadolu'ya dönmediğini söyleyerek Morkaya'nın milletvekilliğine karşı çıktı.[13] Konuşmalardan sonra Erzurum milletvekili General Vehbi Kocagüney'in Komisyon raporunun reddi, dolayısıyla Morkaya'nın milletvekilliğinin kabul edilmemesine yönelik önergesi açık oya sunuldu.[14] 290 milletvekilinin katıldığı oylama sonucu 207 kabul, 79 ret ve 4 çekinser oyla Morkaya'nın milletvekilliği reddedildi.[15]

TBMM Genel Kurulu Burhanettin Morkaya'nın milletvekili olamayacağını karar verdi.[16] Burhan Cahit Morkaya, milletvekilliğinin kabul edilmemesi hakkında şunları söyledi:

"Hakkımda milletvekilliğinden ıskat için verilmiş olan karar kanunun hükümlerine, Anayasanın verdiği haklara, hükümlere aykırıdır.

11 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 92-93.
12 TBMM. Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 93
13 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 94-95.
14 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 96.
15 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, Birleşim: 39, (03.02.1947), s. 99
16 "Mecliste Bir Demokratın Tutanağı Daha Reddedildi," Cumhuriyet, 4 Şubat 1947, s.1-2.

Ben Harbi Umumide mektepte idim. Askere çağırdılar, gözümdeki sakatlık dolayısıyla gayrimüsellaha ayırdılar. Oradan Levazım Mektebine gönderdiler. Sonra kâtip olarak Ulukışla'ya gönderiyorlardı. General Nihat'tan aldığım bir kâğıt üzerine umumi karargâh dördüncü şubeye tayin edildim ve bu şube emrinde sekreterimiz Nebizade Hamdi olmak üzere Muharrem Feyzi, Ekrem Uşaklıgil ile birlikte Ajans'ta çalıştım. Asker kaçağı olsam Umumi Harp'teki sıkı tedbirler karşısında Ajans'ta nasıl çalışabilirdim?

Komisyon haftalardan beri hakkımda tahkikat yaptı. Şubelerden sordu; aleyhimde hiçbir şey bulamadı. Heyeti umumiye de aleyhimde karar verdiler. Benim Balkan Harbi'ne iştirak etmediğim söyleniyor. O zaman zaten çocuktum. Bir haftadır hasta idim. Meclis'te bulunmadım. Zaten bulunsam da böyle hislerle verilen karar karşısında ne yapılabilirdi?"[17]

Burhan Cahit Morkaya Çanakkale Cephesinde Neredeydi?

Burhan Cahit Morkaya, Ankara Caddesi'nin Cemal Nadir Sokağı'na giden dar bir yokuşta Maarif Kitabevinin bulunduğu iş hanının yerinde o zamanlar iki katlı, harap bir bina vardı. Bu binanın alt kısmı Köroğlu Halk Gazetesi'nin matbaası, üst katı da gazetenin idarehanesiydi. Köroğlu, haftada iki gün çıkıyordu. Büyük halk kitlesine hitap eden bir gazeteydi. Günlük siyasi olaylar gazetenin ön sayfasında büyük karikatürlerle aksettiriyordu. İç sayfalarda halk dili fıkralar, mahalli ve yurdun her yerinden haberler, küçük hikâyelerle doluydu. Köroğlu tıpkı Ali Fuat Bey'in daha evvel yayınladığı büyük halk gazetesi Karagöz'ün devamıydı. Köroğlu gazetesinin sahibi ve başyazarı, yazı işleri müdürü Burhan Cahit Morkaya'ydı.

Burhan Cahit Morkaya, Mülkiye Mektebi mezunu, uzun yıllar Akdeniz bölgesinde kaymakamlık yapmış iyi bir idareciydi. Şişman, orta boylu, kalın çerçeveli gözlüklü, güler yüzlü, değirmi çehreli babacan bir kişiydi. Coşkun Gönül, Kızıl Serap, Ayten, Gönül Yuvası, Aşk Bahçesi, Harp Dönüşü, Hizmetçi Buhranı, Komşumuzun Romanı, Aşk Politikası, İzmir'in Romanı, Şeyh Zeynullah, Köy Hekimi, Bir Çatı Altında, Gazi'nin Dört Süvarisi, Yüzbaşı Celal, Düğün Gecesi, Mudanya-Lozan-Ankara, İhtiyat Zabiti, Yalı Çapkını, Gurbet Yolcusu, Kır Çiçeği, Cephe Gerisi, Dünkülerin Romanı, Patron, Kurşun Yarası, Sevenler Yolu, Nişanlılar, Yaprak Aşısı, Köydeki Dost, Bu Yaştan Sonra, Bizans Akşamları, Hüsam Efendi'nin Kızı, Karagöz'ün Fıkraları, Adam Sarrafı, Gâvur İmam, Gazi Mustafa Kemal, Atatürk'ün İki Cephesi, Uzun Geniş Keskingöz adlı eserlerin yazarıdır.

Nihat Özbilen "Köylü" gazetesinde Burhan Cahit Morkaya ile ilgili olarak yazdığı bir makalede onun babasını Çanakkale Cephesi'nde tanıdığını yazmaktadır. O anı Özbilen şöyle anlatmaktadır:

17 "Burhan Cahit Ne Diyor?," Cumhuriyet, 5 Şubat 1947, s.1,3.

“O mübarek şehri, Birinci Cihan Savaşı’nda ihtiyat zabiti (yedek subay) namzedi olarak gördüm. Şehrin güneyine düşen Hamidiye Bataryaları’ndaydım. 18 Mart 1915 Savaşı’nı bizzat yaşadık. Ah efendim o ne günlerdi.

-Hamidiye Bataryaları mı, buyurdunuz?

-Evet...

-O zaman Binbaşı Selim Sırrı Kayaalp’i, Mülazım-ı evvel (Üsteğmen) Hilmi Akyar’ı tanıyorsunuz demektir.”

Bu konuşmadan sonra Burhan Cahit Morkaya, Selim Sırrı Bey’in Tabur Komutanı ve Hilmi Bey’in de Takım Subayı olduğunu belirterek hayatta olup olmadıklarını sordu. Nihat Bey Selim Sırrı Bey’in Çanakkale’de şehir dışında bir villada yaşadığını ve Çanakkale Tarihi’ni yazdığını, Hilmi Bey’in de İstanbul’da Beyazıt’ta Soğanağa’da oturduğunu belirtti. Bunun üzerine Morkaya “Bir gün yine teşrif buyurun da Hilmi Bey’e gidelim” diye cevap verdi.

Nihat Özbilen’in babası da 3.Ağır Topçu Alayı Müftüsü Hacı Mustafa Efendi’ydi. Morkaya’nın onu da tanıması gerekirdi. Nihat Bey, Morkaya’ya babasını sorduğunda, Burhan Bey’in verdiği cevap şöyledir:

“Evet tanıyorum. Şimdi simalarını gözlerimin önünden canlandırdım. Siyah gür sakallı uyanık fikirli bir zattı. Uzun bir latası vardı. Bize maaşlarımızı o verirdi. Her maaş gününde de bizlere takılır, sarı sarı liraları elimize sayarken (ihtiyatlı kullanın bir kısmını saklayın) tavsiyesinde bulunmayı ihmal etmezdi... İyi ki geldiniz, Nihat Bey, bana o günlere ait bütün hatıralarımı canlandırdınız.”[18]

Sonuç

Burhan Cahit Morkaya, Birinci Dünya Savaşı başladığında seferberlikle birlikte askere çağrılmış, Talimgâhta eğitimini tamamladıktan sonra Çanakkale’de Hamidiye Tabyasına sevk edilmiş, ancak bir şekilde oradan İstanbul’a giderek ismini değiştirmiş ve kaydını unutturmayı başarmıştır. Ancak milletvekili seçilince bu durum ortaya çıkmış ve evraklarının kaybolduğunu iddia ederek bu durumdan kurtulmak istemiştir. Hâlbuki kendisi ile röportaj yapan ve babası da Hamidiye Tabyasının imamı olan Nihat Özbilen, Burhan Cahit Morkaya’nın Çanakkale Cephesi’nden kaçarak kendini gizlediğini bize göstermiştir.

18 Nihat Özbilen, “Yeni Edebi Seri: Burhan Cahit Morkaya,” Köylü, yıl: 26, sayı: 74561, 12 Kasım 1980, s. 2.

MÜNİF FEHİM ÖZARMAN
VE ÇANAKKALE SAVAŞLARI RESİMLERİ

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÜL SARIDİKMEN

MÜNİF FEHİM ÖZARMAN VE ÇANAKKALE SAVAŞLARI RESİMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Gül SARIDİKMEN*

ÖZET

Münif Fehim Özarman (1899-1983), Türk sanatçılar arasında karikatür, illüstrasyon, grafik tasarım, resim, tiyatro, sinema, fotoğraf gibi birçok sanat alanında eserler üretmiştir.

Türk tiyatro tarihinde önemli bir isim olan Ahmet Fehim Efendi'nin oğlu olan Münif Fehim, küçük yaşlardan itibaren babasıyla birlikte tiyatro ve sinemayla ilgilenmiştir. I. Dünya Savaşı zamanındaki askerlik sürecinde, Harbiye Nezareti Ordu Sineması'nda görev yapmıştır. 1919'da Malul Gaziler Cemiyeti'nin ilk filmi olan Mürebbiye ve sonrasında çekilen Binnaz filmlerinin senaristidir. Karikatür ve illüstrasyonlar yapan, ayrıca fotoğraf sanatıyla da ilgilenen sanatçı, bu alanlarda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi sanatkârları arasında önemli isimler arasındadır.

İbrahim Alaettin'in Çanakkale İzleri, Faruk Nafiz'in Kahraman, M. Faruk Gürtunca'nın 30 Ağustos Zafer Arslanları, Dokunmayın Bu Vatana ve Haluk Nihat Pepeyi'nin Çanakkale adlı eserlerinin kapak resimleri başta olmak üzere, pek çok kitap sanatçının eserleriyle görsel olarak zenginleştirilmiştir. Münif Fehim, özellikle, 1950'li yıllarda dönemin tarih dergilerinde tarihi sahneleri canlandırma amaçlı illüstrasyonları ve kitap kapaklarıyla öne çıkmıştır. 20. Asır Dergisi, Resimli 20. Asır, Yedi Gün, Resimli Tarih Mecmuası, Tarihten Sesler, Yıllar Boyu Tarih, Hayat gibi pek çok tarih dergisinde sanatçının eserleri yayımlanmıştır.

1950'li yıllarda Resimli Tarih Mecmuası'na illüstrasyonlar hazırlayan sanatçı, özellikle Türk, Osmanlı tarihi acısından önemli kişiliklerin portreleri ve tarihi olayları büyük başarıyla canlandıran çizimleri ve resimleriyle adeta tarih ressamlığı yapmıştır. Hamasi olarak Türk tarihinden önemli kişilikleri ve olayları konu alan, savaş, kahramanlık ve zafer temalı suluboya, guaj, çini mürekkebi çalışmaları, dergilerdeki yazılara görsel açıdan ayrı bir değer katmıştır. Resimli Yirminci Asır/20. Asır dergisinde basılan "50 Türk Zaferi" ve "Türk Tarihinden Tablolar", Münif Fehim'in eserleridir. Çanakkale Zaferi, Mohaç Zaferi, İstanbul'un Fethi, 30 Ağustos Zaferi başta olmak üzere, Türk tarihinde dönüm noktası olan önemli tarihi sahneleri resmetmiştir. Döneminde çok etkin ve üretken bir isim olan sanatçı, Ülkü Kitap Yurdu, Hilmi, İnkılap, Sühulet, Remzi, Resimli Ay, Türkiye ve Yenigün Neşriyatı gibi pek çok yayınevi için kitap kapakları ve illüstrasyonlar yapmıştır. Reşat Ekrem Koçu tarafından "Tarihimizi en iyi bilen sanatkâr" olarak değerlendiren sanatçı, Türk tarihinin her aşamasını eserleriyle görsel olarak canlandırmıştır. Eserleri arasında, Mustafa Kemal Atatürk, Çanakkale Savaşları ve Çanakkale Zaferi de vardır.

* Dr. Öğr. Üyesi Gül SARIDİKMEN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü. gulsaridikmen@yahoo.com

Bu çalışmada, Münif Fehim'in özellikle Resimli Tarih Mecmuası, Resimli Yirminci Asır/20. Asır gibi dönemin önemli tarih dergilerindeki Çanakkale Zaferi ve Çanakkale Savaşları, I. Dünya Savaşı gibi illüstrasyonları, resimleri başta olmak üzere, Çanakkale destanı ile bağlantılı kitaplardaki kitap kapakları ve diğer çizimleri, illüstrasyonları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler / Key Words: Münif Fehim Özarman, Çanakkale Savaşları, İllüstrasyon, Resim, Grafik, Tiyatro, Sinema

Münif Fehim Özarman'ın Hayatı ve Sanatı

İstanbul Üsküdar'da 1899 yılında doğan Münif Fehim, ünlü tiyatrocu Ahmet Fehim Efendi ile Hatice Hanım'ın oğludur. Sanatçı bir babası olduğundan küçük yaşlardan itibaren sanatla dolu bir hayat sürmüştür. Tiyatro, sinema gibi sahne sanatları ilk ilgilendiği sanat alanları olup, plastik sanatlar alanında resimle de küçük yaşlarda tanışmış ve ilgi alanına girmiştir. Film, tiyatro afişleri, karikatürler, çizgi romanlar, kitap ve dergi kapakları, kitap ve dergiler için illüstrasyonlar ve tablolar gibi plastik sanatlar alanında oldukça üretken olmuştur. Türk tiyatro, sinema, fotoğraf, karikatür, grafik tasarım ve resim sanatı tarihi açısından önemli bir isimdir.[1]

Resim 1- Münif Fehim'in otoportresi ve gençlik fotoğrafı. Hürriyet Tarih, 7 Mayıs 2003, s.13.

Münif Fehim, sanatçı bir aileye sahiptir. Münif Fehim'in dedesi Şeyh Abdülkadir Efendi'nin iyi bir şair ve hattat olduğu bilinir. Babası Ahmed Fehim Efendi (1857-1930) ise Türk tiyatro tarihinde önemli bir isim olup,[2] Anadolu'da her gittiği yerde kendi elleriyle tiyatrolar kurmuştur ve kendisi Bölge Tiyatroları'nın öncüsü[3] olarak değerlendirilir. 1926 yılında Vakit Gazetesi'nde, "Sahnede Elli Sene" adı altında Ahmed Fehim Bey'in hatıraları yayımlanmıştır. 1977 yılında Hafi Kadri Alpman, bu hatıraları, sadeleştirerek ve oğlu Münif Fehim Özarman'dan da dinlediği katkılarla Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları adlı kitapta yeniden yayımlamıştır. Alpman, tarafından hazırlanan Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları'nda, Ahmed Fehim Efendi'nin aile hayatı, çocuklarının doğumu, tiyatroculuk hayatı ve zorlu yaşam koşulları da dahil olmak üzere önemli bilgiler verilir. Ahmed Fehim Efendi'nin Bursa'ya giderek, Vefik Paşa Tiyatrosu'nda oyunlara başladığını ve kûfi yazıya merak salarak gündüzleri evde bir metre büyüklüğünde sekiz levha yaptığı belirtilmiş ve sanatçının geçimine bunlarla katkı sağladığı da bu kaynakta verilen bilgiler arasındadır.[4]

1 Gül Sarıdikmen, "Münif Fehim Özarman ve Sanatı", Uluslararası X. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, C.3, 19-21 Ekim 2018, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2019, s.173-211.
2 Reşad Ekrem Koçu, "Fehim (Ahmed Münif)", İstanbul Ansiklopedisi, C.10, İstanbul 1971, s.5600-5601.
3 Metin And, "Bölge Tiyatrolarının Öncüsü Ahmet Fehim", Milliyet Sanat, S.5, Haziran 1980, s.28, 30-31.
4 Hafi Kadri Alpman, Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s.114-116, 119-120, 147-149.

Sanatçı babası sayesinde, döneminin Üsküdar'ında meşhur ressamlardan Hoca Ali Rıza, Üsküdarlı Cevat (Göktengiz) ve Sami Yetik başta olmak üzere, pek çok sanat ve fikir adamı evlerine sık sık gelen dostları arasında olmuştur. Münif Fehim'in baba evinin kendisine adeta bir akademi gibi olduğu ve bu sanat ortamında, 12 yaşında meslek hayatına atılarak yıllar boyunca babası Ahmed Fehim Efendi'nin sahne aldığı tiyatroların afişlerini ve sahne dekorlarını yaptığı bilinir.[5] Hazırladığı tiyatro afişleri açısından ilk Türk grafik tasarımcıları arasında Münif Fehim'in de adı anılır.

Şahabettin Süleyman ile Tahsin Nihad Beylerin ortak eseri Turhan Sultan/Kösem Sultan piyesinin sahne dekorlarını ve kostümlerini hazırlayan Münif Fehim'e oyunda padişah rolü teklif edilmiş ve padişah rolünü[6] oynamıştır. Yıllar sonra Seyit Ali Ak ile yaptığı bir röportajda, şair Şahabettin Süleyman ile Tahsin Naim'in kendisini tiyatroya zorladığını, Kösem Sultan oyununda sahneye çıktığını, ancak beceremediğini de söylemiştir.[7] Musahipzade Celal, kendisinden İstanbul Efendisi opereti için dekor ve kostümlerini bir albümde toplamasını istemiştir.[8]

İlköğrenimini Üsküdar İptidaisi ve Üsküdar Sultanisi'nde tamamlayan Münif Fehim, babası ünlü aktör Fehim Efendi'nin arkadaşları olan dönemin ünlü sanatçılarının Üsküdar'daki evlerine sık sık gelmesi nedeniyle onlarla birlikte, sanatsal açıdan oldukça zengin ve köklü bir sanat çevresinin içinde yetişmiştir.

Çeşitli kaynaklarda sanatçının Sanayi-i Nefise Mektebi'nde eğitim gördüğü kaydedilmiştir.[9] 1980'de Münif Fehim ile yapılmış görüşmede, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim eğitimi görmediği ve Cemil Cem'in müdürlüğü zamanında Tezyini Sanatlar Bölümü'nde ders vermesi teklif edildiği, ancak sanatçının alçakgönüllülükle, "Yeteneklerim bu yükü kaldırmaz" cevabını verdiği yazılıdır.[10]

Münif Fehim, Semih Balcıoğlu'nun kendisiyle 1979'da yaptığı röportajda "Akademi yaşamınız nasıl geçti" sorusuna "Akademide tam okudum sayılmaz. Gidip geldim. O zamanki hocaların hepsi arkadaşlarımdı."[11] cevabını vererek, Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki okul hayatı hakkında gerekli açıklamayı, bilgilendirmeyi yapmıştır.

5 Reşad Ekrem Koçu, a.g.m., s.5600-5601.
6 Burak Çetintaş, "Münif Fehim'in imzası olmayan bir kapak düşünülemezdi bile", Hürriyet Tarih, 7 Mayıs 2003, s.13.
7 Seyit Ali Ak, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Fotoğrafı (1923-1960), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.274.
8 Sema Koşan, "Münif Fehim", Türkiyemiz, S.30, Şubat 1980, s.26.
9 Reşad Ekrem Koçu, a.g.m., s.5600-5601; S. Pertev Boyar, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri, Jandarma Basımevi, Ankara 1948, s.228; Nüzhet İslimyeli, "Özarman Münif Fehim", Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi, C.II, Ankara Sanat Yayınları, Ankara 1969, s.571; Turhan Selçuk, "Resim Sanatımızın İki Ustası Münif Fehim ve İhap Hulusi", Milliyet Sanat Dergisi, S.3, Nisan 1980, s.30. Burak Çetintaş, 1916'da Sanayi-i Nefise'ye yazıldığını ve burada, karikatür sanatçısı Cemil Cem'den özel dersler aldığını ve aynı zamanda İbrahim Çallı atölyesinde çalışmalarda bulunduğunu belirtmiştir. Burak Çetintaş, a.g.m., s.13.
10 Sema Koşan, a.g.m., s.27.
11 Semih Balcıoğlu, a.g.e., s.248; Sadık Karamustafa, "Münif Fehim'in İzinde", Sanat Dünyamız, S.98, Bahar 2006, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.147.

Sanatçı kişiliğe sahip olan Münif Fehim'in resme merakı da küçük yaşlarda fark edilmiştir. Babasının dostları ve arkadaşlarının, kendisinden evlerinin duvarlarını süsleyecek resimler istedikleri bilinir. Sanatçı, "Bir komşumuz kartpostallar, kahvelere asılan taşbaskısı resimler getirdi. Bunlara bakarak resim yapar mısınız? dedi. Getirdiklerinden yararlanarak kompozisyonlar çıkardım. İyi mi oldu, kötü mü oldu hatırlamıyorum."[12] diyerek resme başlayışını açıklamıştır. 12 yaşından itibaren Üsküdar'ın mahallelerinde dolaşıp manzara resimleri yapmaya başlamış ve yaşadıkları semtteki kahvenin sahibi olan Halit Ağa'nın isteği ile ilk tablosu olarak Balkan Harbi konulu bir resim hazırlamıştır.[13]

12 yaşında Balkan Savaşı resmi siparişi alan Münif Fehim, ilerleyen süreçte ününü özellikle tarihi konulu resimleri ve portreleriyle edinmiştir. Türk tarihinin hamaset dolu sahnelerini kalemiyle, fırçasıyla oldukça başarılı canlandırmıştır. Eserleri, döneminin tarih dergileri, ansiklopedileri ve kitaplarında yer almıştır. Matbuat alanında aranılan ve tanınan bir isim olan Münif Fehim'i İstanbul matbuatının namlı bir illüstratörü olarak değerlendiren Mahmud Yesari, "... ailenin sanat mayası, dedeyi hattat, oğlu komedyen, torunu ressam yapmıştı."[14] sözleriyle ailenin sanatçı kökenini de vurgular.

"Münif Fehim, damarlarında sanatın soylu kanını taşıyan adamdır."[15] sözleriyle 1966 tarihli Bizim Yokuş adlı kitabında ressam Münif Fehim'i tanıtan Yusuf Ziya Ortaç, Şehzadebaşı tiyatrolarının büyük, renkli ilanlarının yıllarca onun fırçasından çıktığını belirtir. Eski Türk hayatını Münif Fehim kadar hiçbir sanatçımızın duyarak, anlayarak, tadarak canlandıramayacağını, Türk evi, Türk hamamı, Türk kahvesi, düğünü, iftar sofrası, kına gecesi, Kağıthanesi ile bütün Türk hayatının onun fırçasında konuştuğunu da yazmıştır.[16]

Hikmet Feridun Es, fırçası ile Şehzadebaşı'nda bir tür açan Münif Fehim'in tiyatro önlerine asılan renkli dev panoları yaptığını ve bazılarının 8-9 metre yüksekliğinde olduğunu kaydetmiştir. Şehzadebaşı'nda tiyatroların, şöhretlerin olduğu renkli kalabalığın içinde kalıpsız siyah bir fes ve ağzında o zamanlar herkesi şaşırtan kocaman bir yaprak sigarasıyla adeta fesli bir İngiliz centilmeni olarak tasvir eder Münif Fehim'i ve bu zarif, şık adamın aktör ya da oyun yazarı değil, Şehzadebaşı'nda bir ressam olduğuna vurgu yapar.[17]

Münif Fehim, 1914'te I. Dünya Savaşı başlayınca, Şehzadebaşı'ndaki tiyatrolara dekor ve afiş yapmaya devam etmiştir. Türkiye'de ilk resimli afişleri kendisinin yaptığını; albüm resimleri ve kitap kapaklarını süsleyen resim-

12 Sema Koşan, a.g.m., s.25.
13 Burak Çetintaş, a.g.m., s.13; Önder Kaya, "Bab-ı Ali'yi Resimleyen Adam: Münif Fehim Özarman", 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, S.23, İstanbul 2015, s.72. Ayrıca, sünnet düğününde kendisine hediye olarak getirilen boya ve kalemlerle dolu iki kutu ile Büyük Behzad Butak'ın ziyaretlerine geldiği zamanlarda getirdiği resim defterleri ve boyaların da Münif Fehim'in ressam olmasında etkili olduğu belirtilmiştir. Önder Kaya, a.g.m., s.73.
14 Mahmud Yesari, "Ahmed Fehim Efendi", İstanbul Ansiklopedisi, C1, İstanbul 1958, s.365.
15 Yusuf Ziya Ortaç, Bizim Yokuş, Akbaba Yayınları, İstanbul 1966, s.197.
16 Yusuf Ziya Ortaç, a.g.e., s.197-198.
17 Hikmet Feridun Es, "İstanbul, Münif Fehim'e çok şey borçludur!", Yıllarboyu Tarih, C.12, S.1, 10 Ocak 1984, s.36.

leri yapmaya başlamasının da aynı yıllarda olduğunu bildiren sanatçı, Leyla Saz'ın Almanca basılan bir dergide tefrika olarak yayımlanan Saray Hatıratı adlı eserini illustre ettiğini de söylemiştir.[18] Tiyatro afişleri, dekorları yanı sıra illüstrasyonlara da başlayan sanatçı, 1919'da sinema alanında da kendini gösterir. Sanatçının sinemaya olan ilgisi yine çocukluğunda, babasının sanat aşkı ve sanatçı çevresiyle bağlantılıdır. O dönemlerde evlerinde her yerde pek bulunmayan bir fonograf olduğunu söyleyen Münif Fehim, Neyzen Tevfik'in de buna ney üflediğini ve bu fonografın kendisini sinemaya ittiğini açıklamıştır.[19] Sanatçı, I. Dünya Savaşı'ndaki askerlik sürecini, Harbiye Nezareti Ordu Sineması'nda geçirmiştir. Ordu Sineması'ndaki filmlerin resimlerini çizip yazılarını hazırlamakla görevlendirilmiştir. Sinemanın makine ve levazımları, savaş bitiminde savaş malûlleri yararı için Malûl Gaziler Cemiyeti'ne devredilmiş[20] ve bu süreçte terhis olan Münif Fehim'e, bu sinemada çalışması teklif edilmiştir. Çocukluğundan beri tiyatro ve sinema ile iç içe olan sanatçı, rejisörlüğünü Ahmed Fehim Efendi'nin yaptığı Yusuf Ziya Ortaç'ın Binnaz ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Mürebbiye adlı filmlerinin makyaj, kostüm, dekor ve senaryolarını hazırlamıştır. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1896'da tefrika edilen ve kitap olarak yayımlanan Mürebbiye eserinden uyarlanarak, 1919'da Malûl Gaziler Cemiyeti'nin ilk filmi olarak çekilen Mürebbiye filminin senaristi Münif Fehim, rejisörü ve başrol oyuncusu da Ahmed Fehim olmuştur. Yusuf Ziya Ortaç'ın 1917'de yazdığı üç perdelik Binnaz'ı, Kanaat Matbaası tarafından 1918'de kitap olarak yayımlanmış ve Darülbedayi sanatçıları tarafından ilk temsili yapılmıştır. Yusuf Ziya Ortaç'ın eserinden uyarlanarak 1919 yılında 45 dakikalık siyah-beyaz sessiz filmi çekilen Binnaz'ın da senaristi Münif Fehim'dir. Filmin yönetmenliğini babası Ahmed Fehim yapmıştır. Binnaz filmi, Darülbedayi sanatkârları ve Malûl Gaziler Cemiyeti tarafından cemiyete gelir sağlaması için çekilmiş ve mütareke yıllarında Amerika ile İngiltere'de de gösterime girmiştir.[21] Mürebbiye ve Binnaz ile sinema alanında başarılı işler ortaya koyan Münif Fehim, Halide Edip'in meşhur Sultanahmet konuşmasını da filme aldıklarını ve bu filmin Türk film arşivinde olduğunu söylemiştir.[22] Halide Edip Adıvar'ın ünlü Sultanahmet mitingindeki konuşmasının tarihi, 23 Mayıs 1919'dur.

Münif Fehim'in ilk desen ve çizimleri, 1918'de Fağfur adlı edebiyat mecmuasının şiirlerin olduğu sayfada yayımlanmıştır ve ilk kez karikatür çizmesi de Selami İzzet'in çıkardığı bu dergide çalışan arkadaşlarının isteği üzerine olmuştur.[23] Sanatçı, ilk eserinin Fağfur isimli küçük bir dergide yayımlandığını ve sonrasında Ümit adlı dergide çizgilerinin çıktığını ve burada Ömer

18 Sema Koşan, a.g.m., s.26. Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde verilen bilgiye göre Münif Fehim, 1914'te İstanbul'da günlük gazete olarak yayımlanan Osmanişer Loyd'da, Leyla Saz'ın tefrika edilen Saray Hayatı adlı hatıralarının resimlerini yapmıştır. Reşad Ekrem Koçu, a.g.m., s.5600-5601. Osmanişer Loyd / Osmanischer Lloyd adlı gazete, Alman yayını olarak 1908-1918 arasında İstanbul'da Almanca-Fransızca yayımlanmıştır. Sanatçının illüstrasyona başlaması, 1920-1922 yılları arasında Leyla Saz'ın Vakit ve İleri gazetelerinde yayımlanan "Saray Hayatı" adlı yazıları resimlendirmesine de bağlanır. Ahmet Kamil Gören, Münif Fehim (Özarman) Geçmişten İzler, Akbank Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s.2.

19 Semih Balcıoğlu, Memleketimden Karikatürcü Manzaraları, Can Yayınları, İstanbul 2003, s.247-248.

20 Önder Kaya, a.g.m., s.73.

21 Reşad Ekrem Koçu, "Binnaz", İstanbul Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 1961, s.2799-2803.

22 Semih Balcıoğlu, a.g.e., s.248.

23 "Münif Fehim Özarman", Türk Mizahının Öncüleri, Milliyet, 03.09.1981, s.90.

Seyfettin ve Nazım Hikmet ile tanıştığını belirtir.[24] Ayine, Aydede, Akbaba, Zümrüdüanka, Kelebek ve Papağan gibi pek çok mizah dergisinde karikatürleri yayımlanmıştır. Münif Fehim için Kelebek adlı edebi mizah dergisi ayrı bir öneme daha sahiptir, bu dergiyi 1923-1924'te Reşat Nuri Güntekin, Mahmud Yesari ve İbnürrefik Ahmed Nureddin ile birlikte çıkarmışlardır. Aydede ve Akbaba'da "Eski Şiirlerin Medlûlleri" adıyla pek çok şiir de sanatçının çizimleriyle, resimleriyle yayımlanmış ve sonrasında bunların bir bölümü, Yedigün yayınlarından basılan Şiir Bağçesi adlı kitapta toplanmıştır.[25] Kapak resmi ve içindeki resimler Münif Fehim'e ait olan Eski Şiir Bahçeleri'ndeki bu resimler, divan edebiyatından örnekler sunan Fuzûlî, Nedim, Bâkî, Şeyh Galip, Nâilî-i Kadîm, Muallim Nâci, Tevfik Fikret, Namık Kemal, Yahya Kemal gibi şairlerin şiirleriyle birlikte yer alır.[26]

Cumhuriyet döneminde aralıklarla karikatürler çizen Münif Fehim, temel iş olarak kitap kapağı tasarımı ve kitap, dergi illüstrasyonları yapmayı tercih etmiştir.[27] Cemil Cem, Cemal Nadir Güler ve Ramiz Gökçe ile birlikte, Cumhuriyet dönemi Türk karikatürünün de önde gelen karikatüristlerindendir. Sanatçının ilk sergisi, Cemal Nadir ve Ramiz ile birlikte 1936'da Taksim'de Kristal Gazinosu'nda açtıkları karikatür sergisi[28] olmuştur. Münif Fehim'in karikatürleri, Karikatür, yeni Akbaba, Mizah ve Salon gibi pek çok mecmuada da yayımlanmıştır.

Münif Fehim, matbuat alanında çok üretken bir isimdir. 1921'de gazete ressamlığına başlamıştır. Celal Nuri Bey'in İleri gazetesinde, yazı işleri İlhami Safâ'nın davetiyle ressam Namık İsmail Bey'in Avrupa'ya gitmesi üzerine onun yerine gazete ressamı olarak görev almıştır. Basında, Babıâli'deki çalışma hayatına İleri gazetesinde başlayan sanatçı, yıllarca sürdüreceği gazete ressamlığı ve illüstratörlüğünü İkdam, Vakit, Yedigün, Ses, Hafta, Cumhuriyet, Son Posta, Tan, Yirminci Asır /20. Asır gibi pek çok gazete ve dergide sürdürmüştür.[29] "Hiç kimseye birden fazla gazetede çalışma nasip olmazken, ben dört gazetede birden çalışıyordum. Gündüzleri matbaalarda ve geceleri de evde resim yetiştirebilmek için durup dinlenmeden uğraşıyordum. Elli yılım böyle geçti."[30] diyen Münif Fehim'in, günümüze ulaşan eser örneklerinden de görüleceği üzere, döneminde çok üretken, çok tutulan ve beğenilen bir sanatçı olduğu anlaşılır.

Sanatçı, fotoğraf alanında da etkinlik göstermiştir. Fotoğrafçı arkadaşlarıyla birlikte 1940'ta Cağaloğlu'ndaki Eminönü Halkevi binasında karma bir fotoğraf sergisi açmışlardır. Bu sergiden sonra, "Başka sergi yapmadım. Çün-

24 Semih Balcıoğlu, a.g.e., s.248.
25 Reşad Ekrem Koçu, "Fehim (Ahmed Münif)", İstanbul Ansiklopedisi, C.10, İstanbul 1971, s.5600-5601.
26 Resimler ve şiirler için bkz. Münif Fehim, Eski Şiir Bahçeleri, Yedigün Neşriyatı, İstanbul.
27 Turgut Çeviker, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 3, Adam Yayınları, İstanbul 1991, s.116; Sadık Karamustafa, a.g.m., s.147.
28 Peyami Safa, "Hadiseler Arasında Karikatür Sergisi", Cumhuriyet, 3 Eylül 1936, s.3. Turhan Selçuk 1936-37'de sergi açtığını bildirir. Turhan Selçuk, a.g.m., s.31-32.
29 Gül Sarıdikmen, a.g.m., s.184-185.
30 Sema Koşan, a.g.m., s. 26.

kü fotoğrafta bir değişim oldu. Fotoğraf renge kaydı. Biraz güçtü. Vakit ayıramayacağım için ilerisine gidemedim."[31] diyerek, vakit ayıramadığı için renkli fotoğrafla ilgilenemediğini dile getiren sanatçının siyah beyaz fotoğraf alanında oldukça başarılı fotoğraf örnekleri vardır. İyi bir fotoğraf sanatçısı olduğu gibi bazı resimlerinde fotoğraflardan da yararlanmıştır.

Hafi Kadri Alpman'ın kendisiyle yaptığı görüşmede, babası Ahmet Fehim'in, fotoğraf, resim ve klişe alanlarıyla da ilgilendiğini söyleyen Münif Fehim, Paris'ten klişecilikle alakalı kitaplar getirten babasının klişecilikle de uğraşıp Avrupai bir klişehane yaptığını ve bu klişehanede İstanbul ve taşradan çok sipariş aldıklarını açıklamıştır.[32] Oyuncu, tiyatro yöneticisi, tiyatro mimarı ve dekor sanatçısı Ahmet Fehim, I. Dünya Savaşı'ndan sonra tiyatrodan çok resme, fotoğrafa ve klişeciliğe yönelmiştir.[33] I. Dünya Savaşı'ndan sonra Şehzadebaşı'nda resim, klişe, afiş ve dekor atölyesi açmışlar ve baba oğul burada birlikte çalışmıştır.[34] Münif Fehim, Seyit Ali Ak ile 1983'te yaptığı bir söyleşide, I. Dünya Savaşı başında Üsküdar'da oturduklarını, savaş sırasında yaşanan mahrumiyetler ve ulaşım sıkıntısından Beyoğlu yakasına taşındıklarını; tiyatronun da felce uğramasıyla geçime katkı olsun diye babasının fotoğrafçılığa ve klişeciliğe başladığını söylemiştir.[35] Yusuf Ziya Ortaç, klişecilik sanatını bir klişeci kadar iyi bilen Münif Fehim'in siyah beyaz tonlarını birleştirmede çok hünerli olduğuna değinmiştir.[36] Münif Fehim ve Ahmet Fehim, Türk sinema ve fotoğraf tarihi açısından olduğu kadar matbaa ile klişecilik açısından matbaacılık gelişiminde de önemli isimler olmuşlardır.

Karikatürist, illüstratör, dekoratör ve ressam Münif Fehim, tarih ve edebiyat alanında da oldukça aşina olunan bir isimdir. Yerli ve yabancı pek çok tarih, roman, hikâye kitabı, dergi ve ansiklopedinin gerek kapak tasarımlarında gerekse içlerindeki illüstrasyonları ve resimleriyle döneminin yayınevlerinin tercih ettiği bir sanatçı olduğu görülür. İllüstrasyonları ve kitap, dergi kapakları tasarımlarıyla Türk grafik tasarım alanında olduğu gibi guaj ve yağlıboya resimleriyle de çağdaş Türk resminin önde gelen isimleri arasındadır. Güzel sanatlar alanında oldukça dinamik, üretken bir sanatçı olarak yer edinmiştir. Döneminin tiyatro açısından önde gelen eğlence mekânı olan Şehzadebaşı'ndaki Direklerarası ile yayınevleri ve matbuat hayatının merkezi olan Cağaloğlu, Babıali'de meşhur bir sima olmuştur.

Münif Fehim'in tarihi konulu illüstrasyonları, resimleri sayıca oldukça fazla olup, bunların tam sayısını vermek pek mümkün görünmemektedir. Özellikle, 1930'lu yıllardan 1980'li yıllara kadar oldukça aktif sanatsal üretimde

31 1930'lu yıllarda Beyazıt'ta sahafların olduğu girişteki İsmail Yümnî'nin işyerinde toplanan Münif Fehim, Hüsnü Cantürk, Suat Tenik, İlhan Arakon, Adnan Fuat Aral ve İhsan Erkılıç bir fotoğraf grubu oluşturmuş ve 1940 yılında Münif Fehim, Hüsnü Cantürk, Suat Tenik, İlhan Arakon ve İhsan Erkılıç ile birlikte Eminönü Halkevi'nde 185 fotoğraftan oluşan karma bir fotoğraf sergisi açmışlardır. Seyit Ali Ak, a.g.e., s. 274-277.
32 Hafi Kadri Alpman, a.g.e., s. 202-204.
33 Metin And, a.g.m., s. 30-31.
34 Hafi Kadri Alpman, a.g.e., s. 205.
35 Seyit Ali Ak, a.g.e., s. 273-274.
36 Yusuf Ziya Ortaç, a.g.e., s.199-200.

bulunarak karikatürist, illüstratör ve ressam olarak sayısız çalışma gerçekleştirmiştir. Semih Lütfi, Tefeyyüz, Ülkü Kitap Yurdu, Arif Bolat, Berkalp, Cemal Azmi Matbaası, Etiman, Gençlik Kütüphanesi, Güven, Haber Neşriyatı, Hilmi, İnkılâp, İstanbul Maarif Kitaphanesi, Çınaraltı, Remzi, Resimli Ay, Sanat ve Tarih Kitaphanesi, Türkiye ve Yedigün Neşriyatı ile İskit Yayınevi başta olmak üzere, pek çok yayınevi için kitap kapakları ve illüstrasyonlar, resimler hazırlamıştır.[37] Sanatçı, Orta Asya Türk tarihinden başlayarak, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti açısından önemli olan tarihi olayları, savaşları, zaferleri ve tarihi şahsiyetleri betimleyen, olayları akıcı bir biçimde canlandırarak adeta izleyiciye görsel bir şölen sunan ve onları coşkusuyla, heyecanıyla aktaran eserler ortaya koymuştur. İyi bir okuyucu, iyi bir tarihçi, araştırmacı ve yüksek gözlem yeteneğiyle gerçekçi betimlemeler, canlandırmalar yapmaya özen göstermiştir. Ele aldığı konuyu, yaşanmış olduğu dönemin kılık kıyafet ve aksesuarlarına uygun olarak canlandırmıştır. Reşat Ekrem Koçu, 1970 yılında 50. yıl jübilesi yapılan Münif Fehim için yerinde bir değerlendirme yaparak "Tarihimizi en iyi bilen sanatkârdır. Bunları hiç kimse inkar edemez sanırım."[38] demiştir.

Tarih ve hamaset alanında, İbrahim Alaettin'in Çanakkale İzleri, Haluk Nihat Pepeyi'nin Çanakkale, Faruk Nafiz'in Kahraman, Mehmet Faruk Gürtunca'nın 30 Ağustos Zafer Arslanları, Dokunmayın Bu Vatana, Reşad Ekrem Koçu'nun Altın Destan, Taçlı Fahişeler Tarihteki Güzel Kadınlar, Osmanlı Tarihinin Panoraması, Hüseyin Namık Orkun'un Yeryüzünde Türkler, Feridun Fazıl Tülbençi'nin Osmanoğulları adlı eserlerinin kapak resimleri başta olmak üzere, daha pek çok kitap sanatçının eserleriyle görsel olarak zenginleştirilmiştir. İbrahim Alâettin Gövsa'nın, dört ciltlik Meşhur Adamlar Hayatları - Eserleri ile Elli Türk Büyüğü, Mustafa Cezar'ın Mufassal Osmanlı Tarihi gibi birçok kaynakta Münif Fehim'in tarihi konulu resimleri, illüstrasyonları ve portreleri vardır. Tarih, destan, şiir, roman, hikâye türünde pek çok kitap, dergi kapağı tasarımında sanatçının imzası görülür. Sanatçı, Çocuk Sesi, Afacan Çocuk Gözü, gibi çocuk dergileri için de illüstrasyonlar, çizimler yapmıştır.

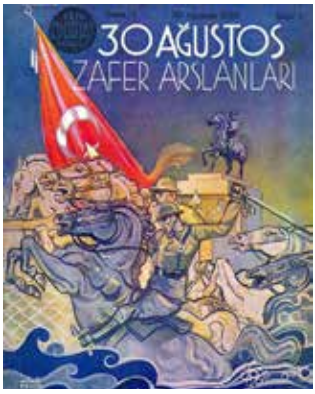

Resim 2- Münif Fehim imzalı kapak resmi. M. Faruk Gürtunca, 30 Ağustos Zafer Arslanları, Yeni Edebiyat Gazetesi: Sene: 1; Sayı: 1; 30 Ağustos 1939, kapak.

37 Gül Sarıdikmen, a.g.m., s.188.
38 Mehmet Faruk Gürtunca, "Sevgili Üstat Münif Fehim'e", Sevgili Üstat Münif Fehim, Ellinci yıl jübilesi 28/12/1970 broşürü, Ülkü Matbaası.

Resim 3- Münif Fehim imzalı kapak resmi. M. Faruk Gürtunca, Dokunmayın Bu Vatana, Ülkü Basımevi, İstanbul 1946, kapak.

Resim 4- Münif Fehim imzalı kapak resmi. Hüseyin Namık Orkun, Yeryüzünde Türkler, Çınaraltı Yayını, İstanbul 1944, kapak.

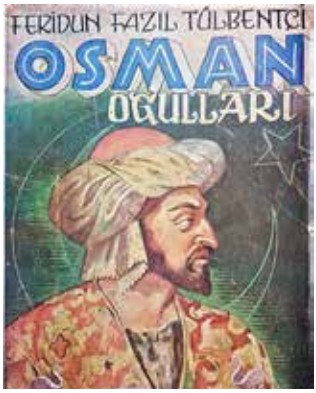

Resim 5- Münif Fehim imzalı kapak resmi. Feridun Fazıl Tülbentçi, Osmanoğulları, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1953, kapak.

1960'lı yıllarda Hayat Dergisi için Mithat Sertoğlu'nun yazdığı "Osmanlı Saraylarında Güzel Kadınlar" yazı dizisi için büyük boyutlu renkli eserler hazırlamıştır. 1956'da Cumhuriyet'te "Karacaoğlan" çizgi romanı ve 1970'te Günaydın gazetesinde yayımlanan "Hazreti Muhammed'in Hayatı" tefrikası için çizimler de gerçekleştirmiştir. 1960'lardan itibaren illüstrasyonlar, kitap, gazete ve dergiler için çalışmalar yanında, yağlıboya resimlere yöneldiği anlaşılır. Döneminde ressamların bir araya toplandığı mekânlardan biri olan Zuhal Mağazası'na giden Münif Fehim, burada Sami Yetik, Diyarbakırlı Tahsin Bey, Mehmet Ali Laga, Şevket Dağ gibi pek çok ressamla tanışmıştır. Resimlerini buradaki ressam arkadaşlarına gösterip eleştirilerini dinlediğini ve bazen birlikte poşad yapmaya gittiklerini de söylemiştir.[39] Resim alanında ilk sergisini 77 yaşında açtığı, dönem basınında yer almıştır. Sanatçının Tepebaşı Sanayi Odası Odakule Galerisi'ndeki 1 Kasım-15 Kasım 1976 tarihleri arasındaki yağlıboya resim sergisi, "Münif Fehim 77 yaşında İlk Sergisini Açıyor" manşetiyle 31.10.1976 tarihli Milliyet Gazetesi'ne haber olmuştur. Yaşamı, sanatı ve eserlerine değinilen yazıda, tarih konularını resimlemekte büyük ustalık gösteren sanatçı, tarih konuları ressamı olarak nitelendirilmiştir. Yakın geçmişin İstanbul yaşamını fırçası ile ölümsüzleştirdiği belirtilen Münif Fehim'in, usta bir amatör fotoğrafçı olduğu da kaydedilip, 77 yıllık yaşa-

39 Sema Koşan, a.g.m., s. 27.

mının 64 yılını resme verdiği yazılmıştır.[40] Sanatçı, yağlıboya tablolarında, tarihi konulu figürlü kompozisyonlar yanı sıra peyzaj, gündelik yaşam, natürmort ve portre gibi türlerde oldukça zengin örnekler ortaya koymuştur.

Tüm yaşamı sanatla dopdolu geçen ve 6 Kasım 1983'te vefat eden sanatçı için erkek kardeşi Cenap Özarman, kız kardeşi Nüzhet Fehim Mimaroğlu ve sanatçının karısı Refika Özarman tarafından gazeteye verilen ölüm ilanında, Babıâli'nin 50 yıllık emektarı ve Basın Şeref Kartı hamili olan ressam Münif Fehim'in huzur içinde öldüğü ve yaşamını tuali başında noktaladığı belirtilmiştir. Florya Şenlikköy Camii'nde kılınacak öğle namazını müteakip Şenlikköy Kabristanı'na defnedileceği bilgisi verilmiştir. Matbuat alanında çok etkin olan sanatçı için Gazeteciler Cemiyeti de değerli üyeleri gazeteci, ressam Münif Fehim'in vefat ve başsağlığı ilanında, 1899 yılında doğan ve 1920'de İleri Gazetesi'nde gazeteciliğe başlayan Özarman'ın, Türk basınına illüstrasyonları ve yazı tabloları ile 63 yıl emek verdiğini ve basın şeref kartı taşıma hakkını kazanmış olduğunu açıklaması da yer almıştır.[41] Sanatçının mezarı, İstanbul'da Şenlikköy Mezarlığı'ndadır.

Münif Fehim'in Çanakkale Savaşları ve Çanakkale Zaferi Resimleri

Türk resminde Çanakkale Savaşları, özellikle 18 Mart 1915'teki deniz zaferinin ardından birçok ressam tarafından hamaset, kahramanlık örneği olarak resimlere aktarılmıştır. 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale Deniz Zaferi ile sonuçlanan Çanakkale Deniz Savaşları ve 25 Nisan 1915'te Anzac askerlerinin karaya ayak basmasıyla başlayan Kara Savaşları pek çok sanatçı tarafından resmedilmiştir.

Mehmet Ali Laga (1878-1947) ve Hayri Çizel (Hasan Hayreddin) (1891-1950)[42] öncelikli olarak, Bahriyeli İsmail Hakkı Bey (1863-1926), Diyarbakırlı Tahsin (1874-1937), Hüsnü Tengüz (1876-1950), Ali Cemal Benim (1881-1939), Ali Sami Boyar (1880-1967), Hikmet Onat (1885-1977), Sami Yetik (1878-1945), Mehmet Ruhi Arel (1880-1931), İbrahim Çallı (1882-1960), Namık İsmail (1890-1935) gibi pek çok ressamın eserlerinde bu tarihi konu ve zafer betimlenmiştir. Bu eserlerin bazıları, sanatsal değerleri yanında, özellikle savaşın geçtiği alanları ve savaş anlarını gösteren birer belge niteliği taşıması açısından da ayrıca değerlidir. Bu kapsamda, savaşa bizzat katılmış olan asker ressamlardan Mehmet Ali Laga ve Hayri Çizel'in resimleri, el yazısı notlar, savaşın geçtiği alanlar ve kaydedilen tarihler olarak ayrı bir öneme daha sahiptir. Savaşa katılmasalar da sonraki tarihlerde de bu savaşları ve zaferi konu edinen ressamların eserleri de savaşın ve zaferin izlerini, kahramanlıkları belleklerde canlı tutmaktadır.[43]

40 Hamit Kınaytürk, "Münif Fehim 77 yaşında İlk Sergisini Açıyor", Milliyet Gazetesi, Magazin, 31.10.1976, s.18.
41 Milliyet Gazetesi, 7.11.1983, s. 8.
42 Gül Sarıdikmen, "Çanakkale Savaşları'nda Bir Asker Ressam: Hayri Çizel (1891-1950)", Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları 25-31 Ağustos 2008, Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu 25-26 Ağustos 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 2008, s.899-924; Gül Sarıdikmen, "Süngüsü Fırça Olan Bir Mehmetçik Ressam Hayri Çizel", Çanakkale 1915, 18 Mart 2010 Özel Sayısı, Çanakkale 2010, s.164-169.
43 Gül Sarıdikmen, "Savaş ve Sanat: Çanakkale Savaşları'nın Ressamları ve Eserleri", Gelibolu Tarih, Efsane ve Anı, (ed. İbrahim Güran Yumuşak - M. Mehdi İlhan), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s.532-537.

Münif Fehim'in Çanakkale Savaşları ve Çanakkale Zaferi konulu resimleri, Çanakkale Savaşları ve zaferinin hem tarihi hem de plastik sanatlar alanındaki örnekleri arasındadır. Sanatçı, Türk tarihinden pek çok savaşı, zaferi resimlerinde canlandırmıştır. 1899 doğumlu olan sanatçı, yaşadığı dönem itibariyle de bu savaş ve zafer havasını bizzat yaşamıştır. Askerlik dönemi, I. Dünya Savaşı yıllarına denk gelen sanatçı, döneminde meydana gelen önemli tarihi konuları, 1930'lu özellikle 1940'lı yıllardan itibaren 1950'li yıllarda çeşitli kitap, dergi ve gazetelerde yayımlanan resimlerinde, illüstrasyonlarında canlandırmıştır. Çanakkale Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı, II. Dünya Savaşı ve sonrası gibi bizzat yaşadığı yakın tarihimizi de eserlerine aktarmıştır. 12 yaşındayken kendisinden Balkan Harbi konulu resim istenmesi, çocukluğundan beri tarihî ve hamasî konulara olan ilgisini ve yatkınlığını gösterir.

Münif Fehim'in Çanakkale Savaşları ile ilgili çalışmaları arasında, İbrahim Alaaddîn [Gövsa] (1889-1949) tarafından yazılan Çanakkale İzleri adlı kitap önemlidir. İbrahim Alâettin, 1915'te Çanakkale harp sahalarını gezmeye gönderilen Edebî Heyet üyelerinden biridir ve bu geziden edindiği izlenimlerle Çanakkale İzleri adlı kitabı yazmıştır.

Çanakkale Savaşları sırasında, 1915 Haziran sonlarında Harbiye Nezareti Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğü tarafından şair, yazar, ressam gibi farklı sanatsal alanlarda otuz kadar kişiye birer tezkere gönderilerek Çanakkale'de muharebe alanlarını gezip, hislerini, eserlerine aktarmaları davetinde bulunulmuştur. Propaganda amaçlı Çanakkale kahramanlığını yaşatmak için oluşturulan ve Edebî Heyet (Heyet-i Edebiyye) olarak anılan bu heyette, İbrahim Alâettin Gövsa ile birlikte Ahmet Ağaoğlu, Ali Canip Yöntem, Celal Sahir Erozan, ressam İbrahim Çallı, ressam Nazmi Ziya, Enis Behiç Koryürek, Hakkı Süha Gezgin, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Hıfzı Tevfik, Mehmet Emin Yurdakul, eski Tanin gazetesi muharriri Muhiddin, Orhan Seyfi Orhon, Ömer Seyfettin, eski Darüleytamlar müdürü Selâhattin, bestekâr Rauf Yekta ve Yusuf Razi Bey vardır. Propaganda amaçlı savaş alanlarına gönderilen Edebî Heyet'teki sanatçıların, bu süreçte kahraman askerlerle görüşüp konuşmaları, buradan edindikleri ilhamlar, gözlemler ve hissettikleriyle şiirler, besteler, resimler gibi kendi alanlarında çeşitli eserler ortaya koymaları planlanmıştır.[44] Heyette yer alan İbrahim Alâettin Gövsa'nın Çanakkale gezisi etkisiyle yazdığı şiirleri, Çanakkale İzleri adıyla önce Tanin Gazetesi ve Yeni Mecmua'da yayımlanmış ve sonrasında 1926 yılında kitap olarak basılmıştır.[45] İbrahim Alâettin'in Çanakkale gezisi sırasındaki gözlemleri ve tuttuğu notları, grubun gezisi hakkında ayrıntılı bilgiler içerir. 11 Temmuz 1915'te İstanbul'dan Çanakkale'ye hareket eden Edebî Heyet üyeleri, on iki günlük gezilerinde, Uzunköprü, Keşan güzergâhından Bolayır'a ulaşıp Rumeli Fatihi Şehzade Süleyman Paşa

44 Beşir Ayvazoğlu, Edebiyatın Çanakkale'yle İmtihanı Arıburnu ve Seddülbahir'de On Gün, İstanbul 2015, s. s.10-11, 17-19.

45 Beşir Ayvazoğlu, a.g.e., s.200-201; Gül Sarıdikmen, "Türk Resminde Hamasî Konulu Resimler: Şehzade Süleyman Paşa'nın Salla Rumeli'ye Geçişi", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı.26, Yıl 17, Bahar 2019, s.404.

ve Namık Kemal'in türbelerini de ziyaret ettikten sonra Çanakkale'de savaş alanlarını, siperleri gezmiş ve gözlem yapmıştır. Arıburnu ve Seddülbahir savaş alanlarını, siperlerini gezen grup üyeleri, Beşinci Ordu Karargâhı'nda, 15 Temmuz 1915'te Mareşal Liman von Sanders'i ve 17 Temmuz'da Çanakkale sahra hastanelerini ziyaret edip kahraman yaralı askerleri de görüp, 22-23 Temmuz 1915'te Çanakkale'den İstanbul'a dönmüşledir. İbrahim Alâettin Çanakkale İzleri'ndeki "Mehtap ile parıldayan bir gece, / Harp yerinden uzaklaştık sessizce."[46] diye başlayan "Ayrılırken" şiirinde dipnot olarak 22 Temmuz 1915 Perşembe akşamı Basra torpidosuyla Çanakkale'den ayrılmış oldukları açıklamasını kaydetmiş ve "İstanbula dönüş" şiirindeki dipnotta torpido ile 23 Temmuz 1915 Cuma sabahı İstanbul'a ulaştıklarını belirtmiştir.[47]

İbrahim Alâettin'in Çanakkale İzleri kitabının kapak tasarımı, resimli olması açısından önemlidir. İbrahim Alâettin'in 1926'da ilk basımı yapılan Çanakkale İzleri[48] kitabının, Semih Lûtfi-Sühulet Kütüpanesi tarafından yayımlanan sonraki baskısında da birbirine benzer iki resim vardır. Osmanlıca ilk baskısının kapak tasarımı ile benzer olan ikinci baskının kapağında, belirgin biçimde "Münif Fehim" yazılı olarak imza vardır. Osmanlıca ilk baskıda ise sol alt köşede, Münif Fehim'in bazı erken dönem karikatürlerindekine benzer biçimde, bir ressam paletini anımsatan tarzda belirsiz bir imza yer alır. Eserin 1926 tarihli nüshasındaki siyah-beyaz baskı kapakta, anıtsal figür olarak elinde kılıç tutan bir Mehmetçik tasviri ve ile bir el betimlemesi vardır. Anıtsal asker figürünün ayakları, Anadolu ve Rumeli toprakları olarak iki kıtaya da sağlamca basarken, sol tarafta bilekten itibaren görülen bir el imgesi, Rumeli, Gelibolu topraklarından Boğaz'a doğru ilerlemektedir. Bu el imgesi, düşman elini simgeler. Kahraman Mehmetçik, elindeki kılıçla bu eli kesmek üzere olduğunu belirten azimli, kararlı bir ifadeyle verilmiştir. Gelibolu ve Çanakkale toprakları ile aradaki Boğaz, şematik, olarak betimlenmiştir. Anıtsal asker figürünün kıyafeti ve başlığı, Çanakkale savaşlarındaki Mehmetçik kıyafeti ve başlığı ile uyumludur. Kitabın Semih Lûtfi-Sühulet Kütüpanesi tarafından yayımlanan nüshası, renkli kapaklıdır. Türkçe yeni harflerle "Çanakkale İzleri İbrahim Alâettin" yazılı olan kapakta, bir önceki kapaktakine benzer bir resim vardır. Ancak bu yeni örnekte, kahraman Mehmetçik, daha hareketli ve tam saldırı anında daha güçlü bir ifade ve enerjiyle tasvir edilmiştir. İlk örnekte ayakta dik duran Mehmetçik, ikinci örnekte koşma eylemindedir. Bir bacağı Anadolu toprağında olan yeşil üniformalı asker, Gelibolu Yarımadası'na diğer ayağını sağlamca basmaktadır. Hücum anındaki askerin kılıcı geriye doğru çekilmiş ve adeta bütün gücüyle Gelibolu toprağını ele geçirmeye çalışan bu sembolik ele hamlesini yapmak üzeredir. Çanakkale Boğazı, Marmara denizi, Gelibolu Yarımadası ve Anadolu toprakları Mehmetçik korumasındadır. Kahraman askerin yüz ifadesi ve adeta Allah Allah! diye haykıran, nida atan açık ağzı, Münif Fehim'in sonraki eserlerinde de görülmektedir. Kitabın ilk baskısının kapağındaki asker tasvirinde daha sakin, durgun bir yüz ifadesi vardır. İlk örnek daha durağanken, ikinci

46 İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri, Semih Lûtfi-Sühulet Kütüpanesi. İstanbul, s.55.
47 İbrahim Alâettin, a.g.e., s.58.
48 İbrahim Alaeddîn, Çanakkale İzleri, İbrahim Hilmi tab'ı, Marifet Matbaası, İstanbul 1926.

örnek oldukça dinamiktir. Renkli kapaktaki Münif Fehim'in "Münif Fehim" yazılı olan imzası, sağ alt köşede, Anadolu toprağını simgeleyen kahverengi alanda açık renkle belirgin olarak öne çıkar. Renkli kitap kapağında, mavi, yeşil, kahverengi, krem, beyaz ve hardal sarısı renk tonları kullanılmıştır. Kitabın arka kapağında, Sühulet Kütüpanesi Neşriyatı olarak yayınevinin kitap listesi basılmıştır.

Resim 6- İbrahim Alaeddîn, Çanakkale İzleri, İbrahim Hilmi tab'ı, Marifet Matbaası, İstanbul 1926, kapak. (https://www.canakkaleharbi.com/2019/09/12/canakkale-izleri-anafartalarin-muebbet-kahramanina/ Erişim tarihi: 2.9.2020)

Resim 7- Münif Fehim imzalı kapak. İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri, Semih Lûtfi-Sühulet Kütüpanesi, İstanbul.

Kitapta baskı tarihi yazılmamış olmasına karşılık, İbrahim Alâettin, "İkinci basılışta" başlıklı yazısında, bu kitabın on yıl önce eski harflerle basıldığını ve içindeki şiirlerin onyedi yaşına bastığını belirtmiştir. Yeni harflerle neşredilmesinin gerekçeleri olarak da milletimizin askerlik ve kahramanlık tarihine ait hatıra ve heyecanları ile Anafartalar kahramanını Rumelihisarı'nda ilk tanıma şerefini kazandığında büyük kumandanın bu küçük harp şiirlerini okumuş ve sahibini bizzat tanıyıp, teşvik ve taltif etmek istemiş olmasını o vesileyle bizzat öğrenmiş olmasına bağlar. Bu ikinci basılış için yazdığı yazı altına "15/2 inci Teşrin/1932" olarak tarih de eklemiştir. Bu kitapta, yazarın ilk baskının giriş yazısı altında Teşrinievvel 1922 tarihi yazılıdır.[49] Kitabın sonradan yeni baskıları daha yapılmış olup, bu baskılarda kapakta resim kullanılmamıştır. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını olarak 1989, 1993 yılı baskıları mevcuttur.

49 İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri, Semih Lûtfi-Sühulet Kütüpanesi. s.12-13.

Kitabın içinde, “İlk neşrindeki başlangıç, İkinci basılışta” girişlerinden sonra, “Nöbetçi”, “Yaralı”, “Gece yürüyüşü”, “Süleyman paşanın kabrinde”, “Gurbet denizi”, “Siperden mektup”, “Asker ağzından”, “Siperler arasında”, “Bir kurşun”, “Türk askerleri”, “Boğazdan geçerken”, “Gurup”, “Yaralının derdi”, “İnsanlık aşkı”, “Yarınki Çanakkale”, “Ayrılırken”, “İstanbula dönüş” şiirleri ve “Sulh ve Harp” adlı mektep piyesi vardır. Kitapta, Anafartalar kahramanı miralay Mustafa Kemal ve erkanı, Beşinci ordu karargahındaki Edebî Heyet ve kale kumandanı Cevat Paşa olan üç grup fotoğrafı ile baskı resimler ve bir de “Sulh ve Harp” kısmında “Harp ve Tarih” yazılı tam sayfa bir illüstrasyon yer alır. Bu siyah-beyaz baskı alegorik illüstrasyonda, ön planda sağ alt köşede elinde “Tarih” yazan bir kitaba yaslanmış uyuklayan uzun beyaz sakallı bir erkek figür ile siyah fonlu arka planda açık renkli elbisesiyle bir elinde kılıcı, diğer elinde kalkanı ve başında miğferiyle bir kadın figür betimlemiştir. Bu miğfer, kalkan, kılıç gibi silahlarla tasvir edilen kadın, antik Yunan’daki tanrıça Athena’ya göndermedir. Şehirlerin koruyucusu, akıl ve savaş tanrıçasıdır. İki figür arasında da sembolik bir yerküre vardır ve kadın tasvirinin olduğu tarafta, şehir silueti belirir. Kitapta, şiir sonlarındaki küçük siyah baskı resimlerde ise şematik olarak savaş alanlarından sahneler, askerler seçilir.

İbrahim Alâettin, Çanakkale ziyaretinden alınan intibalarla yazmış olduğu küçük bir mektep piyesi olan “Sulh ve Harp” kısmında, Tarih’i bembeyaz saçları omuzlarına, bembeyaz sakalı göğsüne kadar inen ve siyah bir harmaniyeye bürünmüş uzun boylu bir ihtiyar olarak betimler. Diğer karakterler ise başında defne dalı çelenk ve beyaz harmaniyesiyle betimlenen “Sulh perisi” ile süslü miğfer, kaplan postu, ok dolu demir kemer, mızrakla betimlenen “Harp perisi Merrih’tir.[50]

Resim 8- Harp ve Tarih, illüstrasyon. İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri, Semih Lûtfi-Sühulet Kütüpanesi. s.63.

50 İbrahim Alâettin, a.g.e., s.64-66.

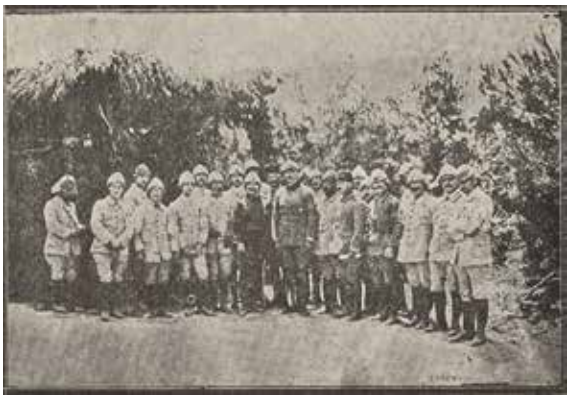

Fotoğraf 1- Edebî Heyet Beşinci Ordu Karargâhında. İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri, Semih Lûtfi-Sühulet Kütüpanesi.

Resim 9-10-11-12- İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri kitabından desen örnekleri.

Münif Fehim ve İbrahim Alâettin arasındaki sanatsal bağlantı, sadece Çanakkale İzleri ile sınırlı değildir. Dört ciltlik ansiklopedi olan ve ilk cildi 1933'te yayımlanan İbrahim Alâettin'in Meşhur Adamlar Hayatları - Eserleri'nin kapak tasarımı da Münif Fehim'indir ve içinde sanatçının çizimleri, resimleri yer alır.[51] Osmanlı Türk büyüklerinin, devlet adamlarının önemli şahsiyetlerin yer aldığı Elli Türk Büyüğü ile Kâşifler ve Mucitler gibi kitaplar da İbrahim Alâettin'in önemli çalışmaları arasında olup, bu eserlerde ve diğer başka eserlerinde de yine Münif Fehim'in resimlerine, çizimlerine yer verilmiştir.[52]

Savaş ve kahramanlıkları betimlediği eserleriyle adından söz ettiren Münif Fehim, Halûk Nihat Pepeyi'nin (1898-1972) Çanakkale Destan adlı eserinin de kitap kapağını tasarlamıştır. Renkli basılan kitap kapağındaki resimde, sanatçının diğer guaj, suluboya veya yağlıboya eserlerindeki üslubu hakimdir. Yeşil, kahverengi, mavi tonlarda renklerin hâkim olduğu eserde, sağ alt köşede "Münif Fehim" olarak imza vardır. Çok figürlü olan kompozisyonda, ön planda soldan sağa doğru hareket halindeki askerler hücum anında betimlenmiştir. Ellerinde süngüleri, silahları, sırtlarında çantalarıyla başlıkları ve

51 İbrahim Alâettin Gövsa, Meşhur Adamlar Hayatları - Eserleri, Haz. Sedat Simavi, İstanbul 1933-1936.
52 İbrahim Alâettin Gövsa, Elli Türk Büyüğü, Yedigün Neşriyatı, İstanbul t.y [1940]. İbrahim Alâettin Gövsa, Kâşifler ve Mucitler, Yedigün Neşriyatı, İstanbul t.y [1939].

kıyafetleri gerçeğe uygun olan askerlerin, cephedeki çatışma anının duygusu, jestleri de başarıyla yansıtılmıştır. Kahraman Türk askerlerinin cephedeki betimi yapılmıştır.

Halûk Nihat Pepeyi'nin, Çanakkale Savaşları ve Çanakkale destanını konu edinen Çanakkale Destan adlı kitabı, ilk olarak 1936'da İstanbul'da yayımlanmıştır.[53] Şiirler, destansı halk masalları, hikayeler yazmış olan şair Pepeyi, Çanakkale savaşları ve kahramanlıklarını anlatan bu destan kitabında, şairlik iddiasında olmadığını, İngilizlerin bile bu savaşlar için destan yazdıkları halde, merhum Mehmet Akif'in Safahat'ındaki ölmez kısımlarından ve bazı şiirlerinden başka buna girişilmediğini ve bu yüzden Çanakkale destanına başladığını belirtmiştir. Destan kitabında, ayrıca Hilmi Ziya Ülken'in de bir giriş yazısı vardır. Şair ve bürokrat olan Pepeyi, Mülkiye Mektebi mezunudur. Arkadaşı Hilmi Ziya Ülken'in yönlendirmesi ve teşvikiyle destanlar yazmaya başlamıştır.

"Ehramlar" bölümü ile başlayan Çanakkale Destan adlı kitapta, "Dünya", "Arıburnu Cephesi,", "Seddülbahir Cephesi", "İstanbul", "Cenup Cephesinde Harpler Şiddetleniyor", "Anadolu", "Suvla İhracı-Seddülbahir Arıburnu-Conkbayırı muhareleri ve Anafartalar Zaferi", isimli bölümler vardır ve bu bölümlerin bazıları şiir ve bazıları da düzyazıdır. Pepeyi'nin 1938'de Mütareke ve 1940 yılında Millî Mücadele adlı üçüncü yapay destanı yayımlanmıştır. Destansı şiirleri ve aşk şiirleri ile tanınan Pepeyi'nin 1934'te Türk Destanına Giriş, 1951'de Erenler, Gaziler ile 1952'de Türk Destanından adlı yayımlanmış başka destan kitapları da vardır.

Halûk Nihat Pepeyi'nin 1936'da resimsiz kapakla yayımlanan Çanakkale Destan kitabı, 1947 yılında Çanakkale Destan adıyla tekrar yayımlanmıştır.[54] Bu 1947 baskısı, İnkılâp Yayınevi yayını olarak İstanbul'da Kenan Matbaası'nda basılmıştır ve kitap kapağı renkli resimli olarak tasarlanmıştır. Kapak tasarımı, döneminin ünlü illüstratör ve ressamı olan Münif Fehim'in fırçasından çıkan eserle zenginleştirilmiştir. Kitap için Pepeyi'nin yazdığı "Birkaç söz" olan takdim yazısı da tekrarlanarak 1981'de Atatürk'ün doğumunun 100. Yılı vesilesiyle "Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları: 25" Kültür Bakanlığı tarafından Çanakkale adıyla Ankara'da Kültür Bakanlığı yayını olarak tekrar yayımlanmıştır.[55] Kitabın 1981 baskısında, 1947 baskısı olan Münif Fehim imzalı resimli kapak tasarımı yoktur.

53 Halûk Nihat Pepeyi, Çanakkale Destan, Yeni Kitapçı, İstanbul 1936.
54 Halûk Nihat Pepeyi, Çanakkale Destan, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1947.
55 Halûk Nihat Pepeyi, Çanakkale Destan, Kültür Bakanlığı Yayınları 416, Ankara 1981.

Resim 13- Münif Fehim imzalı kapak. Halûk Nihat Pepeyi, Çanakkale Destan, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1947, kapak.

Münif Fehim, çok çeşitli Atatürk portreli kitap, dergi kapakları ile kitaplar, dergiler içine illüstrasyonlar da hazırlamıştır. 1933 yılında, İstanbul'da Cumhuriyet Kütüphanesi tarafından yayımlanan Faruk Nafiz'in [Çamlıbel] erken Cumhuriyet dönemi tiyatro örneği olan 3 perdelik destanı Kahraman adlı kitabının kapağı, renkli Atatürk portreli olarak basılmıştır. Ay-yıldız zemin önünde Atatürk'ün portresinin yer aldığı kapakta sol tarafta "Münif Fehim" imzası vardır. Kitap kapağındaki bu Atatürk portresinin bir benzeri, Nebioğlu Yayınevi yayını Resimli 20. Asır dergisinin 40. sayısı olan 19 Mayıs Fevkalade Sayısı'nda da bulunur. Dergi içinde "Kapak Resmimiz: Münif Fehim tarafından 19 Mayıs için yapılmış temsili bir kompozisyon."[56] açıklaması yer alır. Dergi kapağındaki portre, sade yapraklı çelenk içinde olup, fonda bulutlu gökyüzü ve portrenin alt kısmına dalgalı deniz ve bir gemi betimlenmiştir. Atatürk'ün 19 Mayıs'ta Samsun'a gemi ile gidişi canlandırılmıştır. Resimli Yirminci Asır dergisinde ve Elli Türk Büyüğü adlı kitapta da birbirine benzer Atatürk portreleri mevcuttur.

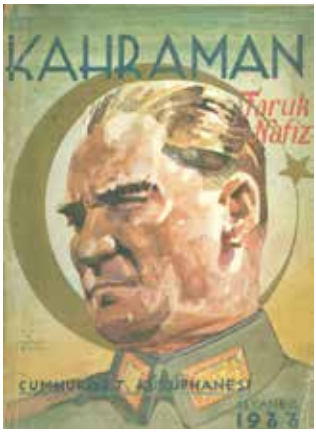

Resim 14- Münif Fehim imzalı kapak. Faruk Nafiz, Kahraman, Cumhuriyet Kütüphanesi, İstanbul, 1933, kapak.

Resim 15- Münif Fehim imzalı kapak. Resimli 20. Asır, Sayı: 40, C.2, Yıl 1, 19 Mayıs Fevkalade Sayısı, 14 Mayıs 1953, Nebioğlu Yayınevi, kapak.

56 Resimli 20. Asır, Sayı: 40, C.2, Yıl 1, 19 Mayıs Fevkalade Sayısı, 14 Mayıs 1953, Nebioğlu Yayınevi, iç kapak.

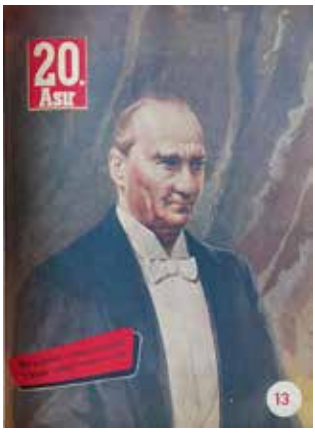

Resim 16- Münif Fehim, Ebedi Şefin Bir Portresi. Resimli Yirminci Asır, S.13, C.I, Yıl 1, 8 Kasım 1952, kapak.

Resim 17- Münif Fehim, Atatürk. İbrahim Alaettin, Elli Türk Büyüğü, Yedigün Neşriyatı, İstanbul.

Münif Fehim'in Mustafa Kemal Atatürk'ün büst portreleri dışında, Mustafa Kemal'i askeri kıyafetli gösteren tam boy portre resimleri de vardır. Tarihten Sesler dergisinin Ağustos-Eylül 1943'te yayımlanan 8-9. sayısının kapağında, sağ alt köşede "Münif Fehim" imzalı olarak savaş alanında, cephede ayakta kararlı duruşuyla başında kalpağı üzerinde askeri üniforması ve belinde kılıcıyla Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşı İsmet İnönü betimlenmiştir. Ön planda, toprak alanda, anıtsal olarak merkezde yer alırlar. Geriye doğru çok küçük olarak siluet halinde atlı askerler seçilir ve geri planda gökyüzü betimi devam eder. Tarihten Sesler'in "Türkün Ebedi Kahramanları" olarak kapakta yer alan Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü'nün bu resmi, Münif Fehim'in fırçasından dergiye özel olarak hazırlanmıştır. Sanatçının manzara, figür ve portre olarak suluboya, guaj çalışmalarının başarılı bir örneğidir. Sanatçı, bu eserinde, fotoğraftan çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü'nün birlikte çekilmiş olduğu fotoğraftan yola çıkarak renklendirme yapmış olduğu anlaşılır. Fotoğraf, 1 Nisan 1922'de Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Büyük Taarruz'dan önce Ilgın manevralarında iken çekilmiştir.

Resim 18- Münif Fehim imzalı kapak. Tarihten Sesler, C.1, Sayı 8-9, Ağustos-Eylül 1943.

Fotoğraf 2- Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü, Ağustos 1922. Fotoğrafçı Jean Weinberg. (http://www.photorientalist.org/exhibitions/a-tale-of-two-photographers/jean-weinberg/ ErişimTarihi: 2.9.2020)

Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa'nın bu görüntüsü, Kurtuluş Savaşı destanlarından 30 Ağustos Zafer Arslanları'nda yayımlanan Münif Fehim'in illüstrasyonlarından birinde daha vardır. 1939'da basılan ve Yeni Edebiyat Gazetesi yayını olan eserde, siyah baskı olarak Münif Fehim'in illüstrasyonları yer alır. M. Faruk Gürtunca'nın Büyük Taarruz'a hazırlıkla başlayıp ve 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesini konu edindiği 30 Ağustos Zafer Arslanları adlı 44 sayfalık şiir kitabının kapak ve içindeki resimleri, Münif Fehim tarafından yapılmıştır. Şair, yazar, eğitimci, gazeteci ve siyasetçi olan Mehmet Faruk Gürtunca'nın (1904-1982), destan nitelikli şiir kitapları olan Bu Arslana Dokunmayın (1939), Anadolu (1939), Dokunmayın Bu Vatana (1946), Kıbrıs Destanı (1964), Tuna Gülü (1949, 1971) başta olmak üzere, pek çok eserinde gerek kapak tasarımı gerekse iç sayfalarda, Münif Fehim'in resimleri, illüstrasyonları bulunur. Ayrıca Gürtunca'nın çıkardığı Afacan, Çocuk Sesi, Çocuk Gözü gibi çocuk mizah gazetesi, dergilerinde de sanatçının pek çok eseri mevcuttur. Gürtunca ve Münif Fehim yıllarca birlikte çalışmıştır. Münif Fehim için 28.12.1970 tarihinde, 50. yıl jübilesi düzenlenmiş ve Mehmet Faruk Gürtunca, "Sevgili Üstat Münif Fehim" adıyla bir broşür hazırlayıp içine "Sevgili Üstat Münif Fehim'e" adıyla bir şiir de yazmıştır.[57]

Sanatçı, döneminin tarih dergileri için oldukça etkin olarak eserler üretmiştir. Server R. İskit'in İskit Yayınevi'nden ilk sayısı Ocak 1950'de yayımlanan Resimli Tarih Mecmuası'nın kapaklarında renkli, iç sayfalarında ise siyah beyaz baskı olarak Münif Fehim'in hazırlamış olduğu resimler kullanılmıştır. Sanatçının tablo niteliğinde ve illüstratif nitelikte hamasi resimlerine yer verilmiştir. Türk tarihinden önemli kişilikler, olaylar, savaş, kahramanlık ve zafer temalı suluboya, guaj veya çini mürekkebi çalışmaları ile gündelik yaşamdan

57 Mehmet Faruk Gürtunca, "Sevgili Üstat Münif Fehim'e", Sevgili Üstat Münif Fehim, Ellinci yıl jübilesi 28/12/1970 broşürü, Ülkü Matbaası. Bu broşürde, Elif Naci, Sabiha Bozcalı, Reşat Ekrem Koçu, Niyazi Ahmet Banoğlu, Vasfi Rıza Zobu, Halit Fahri Ozansoy gibi kültür, sanat alanından önemli isimler, sanatçının 50. yıl jübilesi için görüşlerini de yazmışlardır.

kesitler, gelenek, kültür, mizah temalı karikatür ve illüstratif çizimleri ile resimleri çok sayıda mevcuttur. Reşat Ekrem Koçu, Feridun Fazıl Tülbentçi, Zuhuri Danışman, Ziya Şakir, Şevket Rado, Mustafa Cezar, Faruk Sümer gibi tarihçilerin, tarihi kişilikleri, olayları ya da kahramanlıkları anlatan yazıları, sanatçının resimleriyle renklendirilmiştir. Ayrıca, bazı yabancı ressamların resimlerinin Münif Fehim'e aynen kopya ettirilmiş olduğu da görülür.[58]

Münif Fehim, Çanakkale Savaşları ve kahraman askerlerimizle ilgili Resimli Tarih Mecmuası için çok çeşitli illüstrasyonlar, resimler hazırlamıştır. Resimli Tarih Mecmuası'nın Mayıs 1950'de yayımlanan 5. sayısında, kapaklardaki renkli baskılardan farklı olarak siyah-beyaz basılan çalışması, "Çanakkale Geçilmez!" başlığıyla dergide yer almıştır. Sol alt köşede "Münif Fehim" imzası olan eserde, oldukça kalabalık figür topluluğu olarak Mehmetçikler resmedilmiştir. Askeri kıyafetleriyle ellerinde süngüleri, silahları olan Mehmetçikler koşar vaziyette, taarruz halinde betimlenmiştir. Yatay kompozisyonda, ön plandaki figürler ve orta plandaki figürler, iki dizi halinde sıralanmıştır. Sanatçı, sağ üstte elinde tuttuğu Türk bayrağı olan figürde olduğu gibi tüm askerlerin iri iri gözleri ve yüz ifadeleriyle hücum sırasındaki oldukça azimli, korkusuz, kahramanca hareketi, coşkuyu başarıyla yansıtmıştır. Kıyafet ve silah ayrıntıları, Çanakkale Savaşları'nda destanlar yazan Mehmetçiklerin kıyafet ve silahlarına uygundur. Eser, Resimli Tarih Mecmuası'nda Hasan Aşır Turgay'ın "Çanakkale Geçilmez!" başlıklı yazısında yer almıştır.[59] Yazının son paragrafında, "Mustafa Kemal Bey'in ; «Allah, Allah!.» sadalariyla yaptırdığı süngü hücumları, İngiliz kıtalarına fena halde şaşkınlık vermişti. Ve hattâ General Hamilton verdiği raporun birinde: «Türkler, mütemadiyen taarruza kalkıyorlar. Ve Allah'ın isminden istimdat ederek süngülerle üzerimize atılıyorlar» diyerek hakikati ifade etmek mecburiyetini hisseylemişti."[60] yazılıdır. Bu cümlelerle anlatılan durum, Münif Fehim'in yazı için hazırlamış olduğu illüstrasyonunda başarıyla canlandırılmıştır. Münif Fehim'in fırçasından süngü hücumundaki askerlerin hareketleri, yüz ifadeleri, makalede yazılanların bir ressam tarafından resimle canlandırılması, resimsel dille anlatımı niteliğindedir.

Resim 19- Münif Fehim imzalı resim, Çanakkale Geçilmez!. Resimli Tarih Mecmuası, S.5, Mayıs 1950, s.161.

58 Gül Sarıdikmen, "Münif Fehim Özarman ve Sanatı", Uluslararası X. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, C.3, 19-21 Ekim 2018, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2019, s.193.
59 Hasan Aşır Turgay, "Çanakkale Geçilmez!", Resimli Tarih Mecmuası, S.5, Mayıs 1950, s.161.
60 Hasan Aşır Turgay, a.g.m., s.164.

Resim 20- Münif Fehim imzalı resim, Çanakkale Geçilmez!. Resimli Tarih Mecmuası, S.5, Mayıs 1950, s.161.

Ekim 1950 tarihli Resimli Tarih Mecmuası'nın 10. sayısının iç kapağında, ressam Münif Fehim'in mecmua için yaptığı tabloların birer hatıra olarak abonelere hediye edileceği duyurusu vardır. Tabloların İstanbul'da uygun bir salonda bu eserler sergilendikten sonra, aboneler arasında çekilecek kura ile bu tabloların hediye edileceği yazılıdır.[61] Derginin birinci yılında hazırlanan ve neşredilen 46 parça tablo, önce Eminönü Halkevi, ardından Fatih Halkevi'nde halka açılan sergilerden sonra, kura sonucu belirlenen dergi abonelerine hediye edilmiştir. Kura sonucu eser adı ve kimlerin kazandığı aynı yazıda ilan edilmiştir. Bu resimler arasındaki Çanakkale Harbi adlı eser, kura sonucu açıklanan listeye göre, Kars'ta Enis Hadi Erdem'e çıkmıştır.[62]

Sergimizi gezenlerden bir grup

Kur'amızın neticesi huzurunda çekilmiş

PEK KIYMETLİ TARİHİ TABLOLARIMIZ KİMLERE ÇIKTI ?

Fotoğraf 3- Münif Fehim'in Resimli Tarih Mecmuası'ndaki tablolarının sergi haberi ve kura listesi. "Pek Kıymetli Tarihî Tablolarımız Kimlere Çıktı?", Resimli Tarih Mecmuası, S.16, Nisan 1951, s.713.

Mayıs 1950'de Resimli Tarih Mecmuası'nda yayımlanan Çanakkale Geçilmez! resminin renkli olarak, kağıt üzerine guaj tekniği ile yapılmış benzer bir örneği de vardır. 24.5 x 34.5 cm boyutundaki Çanakkale Müdafaası adlı eser, sanatçının üslubu, fırça kullanımı ve figürleri açısından benzerlik gösterir. Önceki resimde orta planda sağda elinde bayrak olan figür yerine, burada elinde aynı biçimde silah tutan bir figür vardır. Resmin birinci planında, elinde süngüleriyle hücum halindeki askerler, geriye doğru yine ellerinde süngüleri, silahlarıyla hücumdaki diğer askerlerle oldukça kalabalık bir sahne sunar. Figürlerin iri iri açılmış gözleri ve ağızlarıyla yüz ifadeleri önceki resimdeki gibi kahraman Türk askerinin azmini, cesaretini, inancını da yansıtır. Guaj resim, 1947'de yayımlanan Halûk Nihat Pepeyi'nin, Çanakkale Destan kitabının kapak tasarımındaki resimle de üslup olarak uyum içindedir.

61 "Ressam Münif Fehim'in Tabloları:", Resimli Tarih Mecmuası, S.10, Ekim 1950, s. iç kapak.
62 "Pek Kıymetli Tarihî Tablolarımız Kimlere Çıktı?", Resimli Tarih Mecmuası, S.16, Nisan 1951, s.713.

Resim 21- Münif Fehim, Çanakkale Müdafaası, 24.5 x 34.5 cm, kağıt üzerine guaj, Özel Koleksiyon. Münif Fehim (Özarman) "Geçmişten İzler", s.14-15.

Eldeki eser örneklerinden, sanatçının bir dizi halinde çalışma yaptığı anlaşılmaktadır. Genelde, birinci plandaki figürler yarım boy olup arada birkaç figür tam boy, gerideki figürler ise daha kalabalık olarak yarım boy betimlenmiştir. İfadeli portreler ve hareket öne çıkar. Geri planda, bulutlu gökyüzü devam eder ve genelde figürlerin olduğu mekân, bulutumsu ya da toz duman içinde bir ortam olarak yansıtılmıştır. Bu da hücumun hızını, askerlerin koşma eyleminde oldukları etkisini pekiştirmektedir.

Münif Fehim'in, Çanakkale Müdafaası resmine benzer iki resmi, Birinci İnönü Zaferi ve İkinci İnönü Zaferi için 20. Asır dergisinde yayımlanmıştır. Sanatçının 20. Asır dergisinde, Hasan Âli Ediz'in yazdığı "50 Türk Zaferi" yazı dizisi için hazırladığı eserlerdendir. 20. Asır dergisinin 23. sayısındaki "Birinci İnönü Zaferi" yazısının üzerinde yer alan resimde, yine kalabalık bir figür grubu vardır. Ön planda ve geriye doğru ellerinde süngüleriyle Mehmetçikler, süngü hücumunda betimlenmiştir. Ön plandaki figürler, daha büyük olup geriye doğru daha küçük ve kalabalık figürlerden oluşan kompozisyonun gerisinde, bulutlu gökyüzü devam eder. Sanatçı, hareketi, coşkuyu başarıyla yansıtmıştır. Oldukça aydınlık olan resim, sanatçının diğer guaj resimleriyle aynı tarzda ve aynı renk tonlarındadır. 20. Asır dergisinin 34. sayısındaki "İkinci İnönü Zaferi" yazısının üzerinde yer alan resimde de Birinci İnönü Zaferi resmindeki gibi kalabalık bir figür grubu vardır. Birinci İnönü Muharebesi 6-11 Ocak 1921, İkinci İnönü Muharebesi ise 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihlerinde gerçekleşmiş ve zaferle sonuçlanmışlardır.

Sanatçının Çanakkale Savaşları konulu resimleri ile Birinci ve İkinci İnönü Zaferi konulu resimlerinde, ilk dikkati çeken figürlerin başlıklarındaki farklılıktır. İnönü Zaferi'ni konu alan resimlerde askerlerde kalpak görünümlü başlık vardır. Çanakkale Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda kabalak veya Enveriye şapka tipinin kullanıldığı fotoğraflarda da görülür. Münif Fehim, kıyafet, başlık ve silah gibi aksesuarlara dönem özelliklerine göre dikkat etmiştir.

Fotoğraf 4- Çanakkale Savaşları'nda siperlerde askerler. Resimli Tarih Mecmuası, S.72, C.6, Aralık 1955, s.4249.

Fotoğraf 5- Çanakkale Savaşları'nda siperlerde askerler. Resimli Tarih Mecmuası, S.34, C.6, Ekim 1952, s.1771.

Resim 22- Münif Fehim imzalı arka kapak. Tablo: Münif Fehim, Birinci İnönü Zaferi. 50 Türk Zaferi, Resimli 20. Asır, S. 23, Cilt 1, Yıl 1, 17 Ocak 1953.

Resim 23- Münif Fehim imzalı arka kapak. Tablo: Münif Fehim, İkinci İnönü Zaferi. 50 Türk Zaferi, Resimli 20. Asır, S. 34, Cilt 2, Yıl:1, 4 Nisan 1953.

Münif Fehim'in Resimli Tarih Mecmuası'nın Mayıs 1950'de yayımlanan 5. sayısındaki "Çanakkale Geçilmez!" başlıklı yazıdaki resme benzer bir örnek, Resimli Tarih Mecmuası'nın, Temmuz 1951'de yayımlanan 2. cildinin 19. sayısındaki "Çanakkale ve Kahramanları" başlıklı yazısında "Çanakkale'de bir hücum (Münif Fehim'in tablosu)" açıklamasıyla yer alır.[63] Ellerinde süngüleriyle, hücum sırasındaki Mehmetçikler betimlenmiştir. Sağ üstte Türk bayrağı yer alan kompozisyonda, kalabalık figür grubu sola doğru yönlenmiştir. Hareket yönü, sağdan sola doğrudur ve figürlerin yüzleri, bakışları da o tarafa dönüktür.

Resim 24- Münif Fehim, "Çanakkale'de bir hücum (Münif Fehim'in tablosu)". Resimli Tarih Mecmuası, S.19, C.2, Temmuz 1951, s.835.

Resim 25- Münif Fehim, "Çanakkale'de bir hücum (Münif Fehim'in tablosu)". Resimli Tarih Mecmuası, S.19, C.2, Temmuz 1951, s.835.

Resimli Tarih Mecmuası'nın Temmuz 1951'de yayımlanan 19. sayısı, özel bir sayı olup "Türk Kahramanlığı Şeref Sayısı" olarak hazırlanmıştır. Renkli basılmış olan kapakta sağ altta "Münif Fehim" imzası vardır. Kapak resminde, süngü hücumundaki kahraman Türk askerleri ve Türk bayrağı betimlenmiştir. Münif Fehim'in fırçasından çıkan bu eserde de diğer resimlerinde, illüstrasyonlarında

63 "Çanakkale ve Kahramanları", Resimli Tarih Mecmuası, S.19, C.2, Temmuz 1951, s.835.

olduğu gibi hareket, coşku ve ifadeler oldukça canlı olarak yansıtılmıştır. Kore Savaşı'ndaki askerler betimlenmiştir. 1950-1953 yıllarındaki Kore Savaşı'na Mehmetçikler de gönderilmiştir ve dönemin basınında konu ile ilgili pek çok haber ve fotoğraf görmek mümkündür. Mecmuanın bu sayısında, Hunlar ve Attila, 1877 Erzurum Müdafaası, Oruç Barbaros, Akka'da Napolyon Bonapart'ın nasıl mağlup edildiği, Ömer Seyfettin'in "Teke Tek" adlı tarihi hikayesi, Çanakkale ve Kahramanları, Çanakkale Şehidi, Kore ve Türkler gibi yazılarda Münif Fehim'in hazırlamış olduğu illüstrasyonlar, resimler kullanılmıştır. Resimli Tarih Mecmuası'nda siyah basılmış bu eserlerin orijinal ve imzalı olanlarını müzayedelerde de görmek mümkündür.[64]

Resim 26- Münif Fehim imzalı kapak. Resimli Tarih Mecmuası, Türk Kahramanlığı Şeref Sayısı, S.19, C.2, Temmuz 1951.

Resim 27- Resimli Tarih Mecmuası, Türk Kahramanlığı Şeref Sayısı, S.19, C.2, Temmuz 1951, s.838.

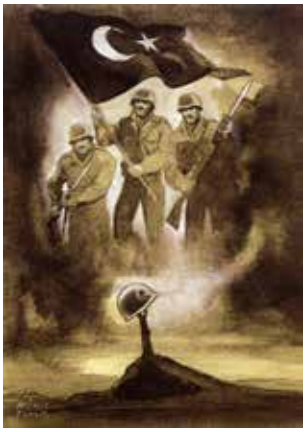

Resim 28- Münif Fehim, Kurtuluş Savaşı Temalı, karton üzerine karışık teknik, 36 x 26 cm, Özel Koleksiyon. Artium Sanatevi 66. Bahar Müzayedesi Geleneksel ve Çağdaş Resim Sanatı 4 Mayıs 2008, s.154.

64 Artium Sanatevi 66. Bahar Müzayedesi Geleneksel ve Çağdaş Resim Sanatı 4 Mayıs 2008, Müzayede kataloğu, İstanbul 2008, s.154-155.

Resim 29- Resimli Tarih Mecmuası, Türk Kahramanlığı Şeref Sayısı, S.19, C.2, Temmuz 1951, s.871.

Resim 30- Münif Fehim, Kurtuluş Savaşı Temalı, karton üzerine karışık teknik, 36 x 26 cm, Özel Koleksiyon. Artium Sanatevi 66. Bahar Müzayedesi Geleneksel ve Çağdaş Resim Sanatı 4 Mayıs 2008, s.154.

Münif Fehim'in Çanakkale Savaşları ve Çanakkale Zaferi ile ilgi resimlerini iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup, genellikle kalabalık figür grubundan oluşan sahneler, ikinci grup ise deniz peyzajlarından oluşan sahneler olarak ele alınabilir. Sanatçının tarihi konulu resimleri arasında Çanakkale Savaşları ve Çanakkale Zaferi önemli yer tutar. Haftalık yayımlanan 20. Asır dergisinin 30. sayısında, Hasan Âli Ediz'in yazdığı "50 Türk Zaferi" dizisinde, Çanakkale Zaferi konu edilmiş ve görsel doküman olarak Münif Fehim'in tablosuna yer verilmiştir. Sanatçının deniz peyzajlarında da oldukça başarılı olduğu bu örneklerle anlaşılmaktadır. Çanakkale Zaferi konulu tablosunda, dalgalı denizde savaş gemilerini ve bombardıman anını betimlemiştir. Ön planda dalgalı deniz bombanın denizdeki kabartısı, orta planda merkezde büyük bir savaş gemisi ile etrafında daha küçük boyutlu diğer savaş gemileri yer alır ve geri planda açık gökyüzü ile kompozisyon devam eder. Sanatçının bu deniz ve gemilerden oluşan resminde, 1915 Çanakkale Deniz Savaşları betimlenmiştir. 18 Mart 1915'te elde edilen zafer sonucunda, şanlı Türk tarihinin yeni bir zaferi olarak 18 Mart Çanakkale Zaferi tarihe geçmiştir.

Çanakkale Kara ve Deniz Savaşları, pek çok ressam tarafından resmedilmiştir. Mehmet Ali Laga ve Hayri Çizel (Hasan Hayreddin), Bahriyeli İsmail Hakkı Bey, Diyarbakırlı Tahsin, Hüsnü Tengüz ve daha pek çok sanatçı, Çanakkale Kara ve Deniz Savaşları ile Çanakkale Zaferi'ni konu edinen resimler yapmıştır.[65] Bu sanatçılardan Bahriyeli İsmail Hakkı, Diyarbakırlı Tahsin ve Hüsnü Tengüz'ün deniz peyzajları ve gemi tasvirleri meşhurdur. Münif Fehim'in bu tablosu da bu isimlerin eserleri kadar başarılıdır. Sanatçının Mehmet Ali Laga, Diyarbakırlı Tahsin, Sami Yetik gibi usta asker ressamlarla tanışık

65 Gül Sarıdikmen, "Savaş ve Sanat: Çanakkale Savaşları'nın Ressamları ve Eserleri", Gelibolu Tarih, Efsane ve Anı, (ed. İbrahim Güran Yumuşak - M. Mehdi İlhan), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s.532-534.

olduğu ve bir araya geldiklerinde resimlerini ressam arkadaşlarına gösterip eleştirilerini dinlediği bazen birlikte poşad yapmaya gittikleri de bilinmektedir.[66]

Resim 31- Münif Fehim, Çanakkale Zaferi tablosu. 50 Türk Zaferi, Resimli Yirminci Asır, S. 30, Cilt 2, Yıl:1, 7 Mart 1953, arka kapak.

Resim 32- Münif Fehim, Çanakkale Zaferi tablosu. 50 Türk Zaferi, Resimli Yirminci Asır, S. 30, Cilt 2, Yıl:1, 7 Mart 1953, arka kapak.

Nebioğlu Yayınevi'nin çıkardığı Resimli Yirminci Asır/20. Asır dergisinde arka kapakta Hasan Âli Ediz'in yazdığı "50 Türk Zaferi" yayımlanmıştır.[67] Yazı dizisinde kullanılan resimler, Münif Fehim'indir. "50 Türk Zaferi" yazı dizisinde, Münif Fehim'in Çanakkale Zaferi gibi Preveze Zaferi, Kıbrıs'ın Fethi, Türk Filosu Hint Sularında, Tunus'un Zaptı, Kıbrıs'ın Zaptı, Cerbe Deniz Savaşı konularında da deniz peyzajı niteliğindeki resimleri vardır. Sanatçı, konu ve döneme uygun gemileri betimlemiştir.

Münif Fehim, tarihi konulu deniz peyzajları olarak Birinci Dünya Savaşı'nın önemli iki savaş gemisi olan Yavuz ve Midilli adlı gemileri de resmetmiştir. Resimli Tarih Mecmuası'nın Kasım 1952'de yayımlanan 35. sayısında, Tevfik

66 Sema Koşan, a.g.m., s. 27.

67 Nebioğlu Yayınevi tarafından yayımlanan Resimli Yirminci Asır/20. Asır dergisi, 16 Ağustos 1952 ile 29 Ağustos 1960 arasında 419 sayı 15 cilt halinde düzenli olarak çıkmıştır. Derginin renkli basılan ön kapak ve arka kapaklarında Münif Fehim'in yaptığı resimler vardır. 48. sayı hariç, ilk 51 sayısında, arka kapakta Hasan Âli Ediz'in yazdığı "50 Türk Zaferi" yazı dizisi yayımlanmıştır. Dergideki "50 Türk Zaferi" gibi "Türk Tarihinden Tablolar" adlı yazı dizisindeki resimler de Münif Fehim'in eserleridir. 16 Ağustos 1952 tarihli ilk sayısında yayımlanmaya başlanan arka kapaktaki "50 Türk Zaferi" dizisi; Mohaç Zaferi, İstanbul'un Fethi, 30 Ağustos Zaferi, Preveze Zaferi, Çaldıran Muharebesi, Kıbrıs'ın Fethi, Turgut Reis ve Şehadeti, Kanuni Devrinin İhtişamı, Rumeli'ye Geçiş, Kosova Meydan Muharebesi, Mercidabık Meydan Muharebesi, Mısır'ın Fethi, Plevne Müdafaası, Eğri Zaferi, Kanije Zaferi, Haçova Zaferi, Kuniri Zaferi, Niğbolu Meydan Muharebesi, Birinci İnönü Zaferi, Çanakkale Zaferi, Prut Zaferi, Kütülammare Zaferi, İkinci İnönü Zaferi, Otlukbeli Meydan Muharebesi, Birinci Viyana Muhasarası, İkinci Kosova Meydan Muharebesi, 28 Mayıs 1953 (Fetih Sayısı) Gaziantep Müdafaası, Tunus'un Zaptı, Cebre Deniz Savaşı, Vadi's-Seyl Zaferi, Estergon Kalesi'nin Zaptı, Türk Filosu Hint Sularında ve Malazgirt Meydan Savaşı gibi önemli zaferler ve kahramanlık konularını ele alır.

İnci'nin "Yavuz ve Midilli Kruvazörünü Nasıl Aldık ve Birinci Dünya Harbine Nasıl Girdik?" başlıklı yazısında "Yavuz'un Karadeniz sahillerini bombardımanı (Münif Fehim'in eseri)"[68] açıklamasıyla Münif Fehim'in yaptığı resme yer verilmiştir. Dalgalı denizde bacasından kara dumanlar tüterek ilerleyen gemi, gerçeğe uygun görünümdedir. Siyah beyaz baskısı yayımlanan eserin, renkli versiyonu ise Resimli Tarih Mecmuası'nın Ekim 1954'te yayımlanan 58. sayısının kapak resmi olarak da kullanılmıştır.

Resim 33- Münif Fehim, "Yavuz'un Karadeniz sahillerini bombardımanı (Münif Fehim'in eseri)". Resimli Tarih Mecmuası, S.35, C.3, Kasım 1952, s.1856.

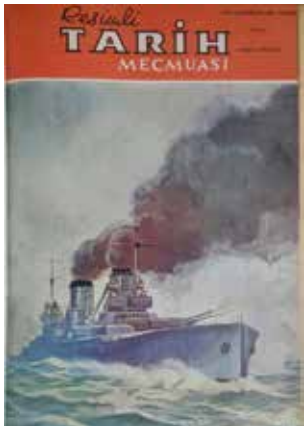

Resim 34- Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 58, C.5, Ekim 1954, kapak resmi.

Resimli Tarih Mecmuası'nın Aralık 1952'de yayımlanan 36. sayısında ise yine Deniz Albayı Tevfik İnci'nin yazdığı "Midilli Kruvazörünün Batışı"[69] başlıklı yazısında, "Midilli kruvazörünün batışı (Ressam Münif Fehim'in resmi)" açıklamasıyla Münif Fehim'in yaptığı Midilli Kruvazörü resmi, yazıya görsel olarak eklenmiştir. Midilli kruvazörü, dalgalı denizde bombardımana maruz kalarak merkezde hafif yan yatmış olarak betimlenmiştir. Mecmuada imzasız, siyah beyaz baskısı yayımlanan eserin özel koleksiyonda bulunan imzalı karton üzerine karışık teknikteki orijinal versiyonu, bir müzayede kataloğunda görülür. Kurtuluş Savaşı Temalı adıyla bu resim, Artium Sanatevi'nin 4 Mayıs 2008 tarihli 66. Bahar Müzayedesi kataloğunda yer almıştır.[70]

Resim 35- Münif Fehim, "Midilli kruvazörünün batışı (Ressam Münif Fehim'in resmi)". Resimli Tarih Mecmuası, S.36, C.3, Aralık 1952, s.1925.

68 Tevfik İnci, "Yavuz ve Midilli Kruvazörünü Nasıl Aldık ve Birinci Dünya Harbine Nasıl Girdik?", Resimli Tarih Mecmuası, S.35, C.3, Kasım 1952, s.1856-1859.
69 Tevfik İnci, "Midilli Kruvazörünün Batışı", Resimli Tarih Mecmuası, S.36, C.3, Aralık 1952, s.1925-1927-1930.
70 Artium Sanatevi 66. Bahar Müzayedesi Geleneksel ve Çağdaş Resim Sanatı 4 Mayıs 2008, Müzayede kataloğu, İstanbul 2008, s.154-155.

Resim 36- Münif Fehim, "Midilli kruvazörünün batışı (Ressam Münif Fehim'in resmi)". Resimli Tarih Mecmuası, S.36, C.3, Aralık 1952, s.1925.

Resim 37- Münif Fehim, Kurtuluş Savaşı Temalı, karton üzerine karışık teknik, 27 x 36 cm, Özel Koleksiyon. Artium Sanatevi 66. Bahar Müzayedesi Geleneksel ve Çağdaş Resim Sanatı 4 Mayıs 2008, s.154-155.

Sanatçının deniz peyzajı ve figürlü sahnelerden oluşan çalışmalarına örnek olarak, 7 Gün dergisinin 20 Mart 1935 tarihinde yayımlanan 106. sayısının kapak resmi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Sağ alt köşede "Münif Fehim" yazılı olan renkli kapaktaki resimde, birinci planında gemide top ateşi yapan askerler ve komutanları vardır. Lacivert üniformalı figürlerde hareketler, ifadeler yaşanan gerilimli anları destekler. Dalgalı denizde gerçekleşen bu deniz savaşı betiminde, geri planda bacalarından dumanlar tüten savaş gemileri ve çok küçük olarak gökyüzünde uçaklar belirir. Derginin içinde, Naci Sadullah'ın yazdığı yazıda, Çanakkale Zaferi'nin 20. Yıldönümü vesilesiyle Nazmi Kaptan, 18 Mart mucizesinin deniz savaşlarını anlatmıştır. Balkan harbinden sonra Çanakkale kılavuzluğuna tayin edilen ve Umumî harpte torpil kumandanlığına terfi ettirildiğini söyleyen Nazmi Kaptan, 18 Mart Deniz Zaferi'ne giden süreçte Nusrat mayın gemisi ile gece Boğaz'a mayın döşenmesini ve 18 Mart sabahındaki deniz savaşı ve zafer anılarını aktarmıştır.[71] Nazmi kaptanın fotoğrafında giymiş olduğu üniforma, dergi kapağındaki deniz savaşı sahnesindeki kaptan kıyafetine uygundur.

Resim 38- Münif Fehim imzalı kapak. 7 Gün, Sayı: 106, 20 Mart 1935, kapak.

71 Naci Sadullah, "Çanakkale Zaferinin 20 inci Yıldönümü: Nazmi Kaptan 18 Mart mucizesinin deniz savaşlarını anlatıyor", Yedigün, No:106, 20 Mart 1935, s.7-8, 26.

Münif Fehim, Türk tarihinin her döneminden tarihi olayları, savaşları, zaferleri yüzlerce eserinde canlandırmıştır. Çanakkale Zaferi konulu resimleri yanında, Niğbolu Harbi, Silistre Harbi, Birinci İnönü Zaferi ve İkinci İnönü Zaferi gibi resimlerinde veya Kurtuluş Savaşı ve Türk Subayları konulu resimlerinde de görüleceği üzere, hız, hareket ve figürlerdeki jestler, yüz ifadeleriyle sahnelerin, olayların daha gerçekçi, ifadeci olarak canlandırılmasını sağlamıştır.

Resim 39- Münif Fehim, Niğbolu Harbi, 24.5 x 34.5 cm, kağıt üzerine guaj, Özel Koleksiyon. Münif Fehim (Özarman) "Geçmişten İzler", s.6-7.

Resim 40- Münif Fehim, Silistre Harbi, 24.5 x 34.5 cm, kağıt üzerine guaj, Özel Koleksiyon. Münif Fehim (Özarman) "Geçmişten İzler", s.10-11.

Resim 41- Münif Fehim, Kurtuluş Savaşı ve Türk Subayları, tuval üzerine yağlıboya, 69 x 69 cm, Askeri Müze Resim Koleksiyonu. Askeri Müze Resim Koleksiyonu, s.218-219.

Sonuç

Ressam, karikatürist ve illüstratör olarak Babıali'de ve dönem basınında sıkça adı görülen Münif Fehim, tarih ressamı olarak ayrıca önemlidir. Kitaplara, ansiklopedilere, dergilere, gazetelere hazırladığı illüstrasyonları, çizimleri ve tablolarıyla Türk tarihini ve önemli kahramanları, şahsiyetleri canlandıran portreleriyle öne çıkmıştır. Figürlü peyzajları ve portreleri gibi gündelik yaşamdan kesitler sunan resimleri ve natürmortları da vardır. Çok sayıda eser örneğinde de görüleceği üzere, sanatçıyı portre ressamı ve özel olarak

tarih ressamı olarak nitelendirmek yerinde olur. Türk tarihinin hamaset dolu sahneleri, Münif Fehim'in fırçasından, kaleminden yeniden canlandırılmıştır. Türk resminde, Asker Ressamlar Kuşağı ve 1914 Kuşağı/Türk İzlenimcileri olarak adlandırılan gruptaki sanatçıların tarzında eserler ortaya koymuştur.

Tarihi konulu resimleri, genellikle kalabalık figürlü sahneler ile peyzajlardan oluşur ve portreler de ayrıca öne çıkar. Tarihi konulu eserleri arasında, 1915 Çanakkale Deniz Savaşları ve 18 Mart Çanakkale Deniz Zaferi ile Çanakkale Kara Savaşları kapsamında, renkli kapak illüstrasyonu ya da dergi içlerine basılan örnekler olarak, Resimli Tarih Mecmuası, Tarihten Sesler gibi tarih dergileri ve yine döneminin popüler dergilerinden Resimli 20. Asır, Yedigün başta olmak üzere pek çok dergide, gazetede yer almıştır. Sanatçının Gazi Mustafa Kemal Atatürk portreleri ve yaşadığı süreçte meydana gelen Çanakkale Kara ve Deniz Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı kapsamında incelenen eser örneklerinde de görüldüğü üzere, oldukça sağlam çizgisi ve deseni vardır. Çini mürekkebi, guaj ve özellikle son yıllarında yoğunlaştığı yağlıboya çalışmalarında da bu alandaki yetkinliğini başarılı örneklerle ortaya koymuştur. Oldukça özenli ve ayrıntıcı çalışmalar gerçekleştiren sanatçı, eserlerine "Münif Fehim" olarak imzasını atmıştır. İmza atmadığı çalışmalarında bile sanatçının üslubu kendini kuvvetle gösterdiğinden onun eserlerini kolaylıkla ayırt etmek mümkündür. Gözlem gücü yüksek olan sanatçı, eserlerinde her türlü ayrıntıya dikkat etmiştir. Olayların yaşandığı dönemlere uygun ayrıntılar olarak kıyafet, aksesuar ve teçhizata önem vermiştir. Hayal gücü ve gözlem gücü yüksek olan sanatçı, bazı eserlerinde fotoğraflardan da yararlanmıştır. Döneminin matbaa, baskı olanakları da göz önüne alındığında genelde dergilere siyah-beyaz ya da sepya tonlarda basılan resimleri yanında, guaj veya yağlıboya çalışmaları oldukça renkli örnekler olup, dergilerde, kitaplarda basılan örnekler dışında, resmi ve özel koleksiyonlarda çok sayıda eser örneği vardır.

"Münif Fehim" olarak eserlerine imzasını atmasına karşılık, genellikle eserlerine tarih eklememiştir. Bu yüzden çoğunlukla, eserin yayımlandığı kitap, dergi veya gazetenin tarihine göre esere yaklaşık bir tarihlendirme yapmak mümkündür. Sanatçı, aldığı siparişe göre seri halde eserler üretmiştir. Döneminde oldukça aktif, üretken olan sanatçı, beğenilen, tutulan bir isim olmuştur. Dönemin tarih dergileri, mecmuaları, gazeteleri, yayınevleri sanatçının eserlerine bolca yer vermiştir. Hamaset, kahramanlık, savaş, tarih ya da aşk, cinayet, sandal sefaları, gündelik yaşam, konu ne olursa olsun, Münif Fehim'in kaleminden, fırçasından çıkan mutlaka bir resim, illüstrasyon ya da karikatür bulmak mümkündür. Konu çeşitliliği oldukça zengin olduğundan ürettiği eser sayısını da tam vermek mümkün değildir. Yaşamı boyunca, sayısız eser ortaya koymuştur. Bunların büyük çoğunluğu yayımlanmış olup, bir kısmı özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Her geçen gün farklı farklı müzayedelerde de sanatçının çeşitli eserlerine rastlamak mümkündür.

KAYNAKLAR

https://www.canakkaleharbi.com/2019/09/12/canakkale-izleri-anafartalarin-muebbet-kahramanina/ (Erişim tarihi: 2.9.2020)
http://www.photorientalist.org/exhibitions/a-tale-of-two-photographers/jean-weinberg/ (ErişimTarihi: 2.9.2020)
Ak, Seyit Ali, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Fotoğrafı (1923-1960), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
Alpman, Hafi Kadri, Ahmet Fehim Bey'in Hâtıraları, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977.
And, Metin, "Bölge Tiyatrolarının Öncüsü Ahmet Fehim", Milliyet Sanat, S.5, Haziran 1980, s.28-31.
Artium Sanatevi 66. Bahar Müzayedesi Geleneksel ve Çağdaş Resim Sanatı 4 Mayıs 2008, Müzayede kataloğu, İstanbul 2008.
Ayvazoğlu, Beşir, Edebiyatın Çanakkale'yle İmtihanı Arıburnu ve Seddülbahir'de On Gün, Kapı Yayınları, İstanbul 2015.
Balcıoğlu, Semih, Memleketimden Karikatürcü Manzaraları, Can Yayınları, İstanbul 2003.
Boyar, S. Pertev, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Devirlerinde Türk Ressamları Hayatları ve Eserleri, Jandarma Basımevi, Ankara 1948.
[Çamlıbel], Faruk Nafiz, Kahraman, Cumhuriyet Kütüphanesi, İstanbul 1933.
"Çanakkale ve Kahramanları", Resimli Tarih Mecmuası, S.19, C.2, Temmuz 1951, s.835-837.
Çetintaş, Burak, "Münif Fehim'in imzası olmayan bir kapak düşünülemezdi bile", Hürriyet Tarih, 7 Mayıs 2003, s.12-14.
Çeviker, Turgut, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü 3, Adam Yayınları, İstanbul 1991.
Ediz, Hasan Âli, "Birinci İnönü Zaferi", 50 Türk Zaferi, Resimli 20. Asır, S.23, Cilt 1, Yıl:1, 17 Ocak 1953, arka kapak.
Ediz, Hasan Âli, "İkinci İnönü Zaferi", 50 Türk Zaferi, Resimli 20. Asır, Sayı: 34, Cilt 2, Yıl:1, 4 Nisan 1953, arka kapak.
Ediz, Hasan Âli, "Çanakkale Zaferi", 50 Türk Zaferi, Resimli Yirminci Asır, Sayı 30, Cilt 2, Yıl:1, 7 Mart 1953, arka kapak.
Es, Hikmet Feridun, "İstanbul, Münif Fehim'e çok şey borçludur!", Yıllarboyu Tarih, C.12, S.1, İstanbul 10 Ocak 1984, s.36.
Gören, Ahmet Kamil, Münif Fehim (Özarman) Geçmişten İzler, Akbank Sanat Yayınları, İstanbul 2000.
[Gövsa], İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri, Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1926.
[Gövsa], İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri, Semih Lûtfi-Sühulet Kütüpanesi.
Gövsa, İbrahim Alâettin, Çanakkale İzleri -Anafartaların Müebbet Kahramanına-, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1989.
Gövsa, İbrahim Alâettin, Meşhur Adamlar Hayatları - Eserleri, (haz. Sedat Simavi), İstanbul 1933-1936.
Gövsa, İbrahim Alâettin, Elli Türk Büyüğü, Yedigün Neşriyatı, İstanbul t.y [1940].

Gövsa, İbrahim Alâettin, Kâşifler ve Mucitler, Yedigün Neşriyatı, İstanbul t.y [1939].
Gürtunca, M. Faruk, 30 Ağustos Zafer Arslanları, Yeni Edebiyat Gazetesi: Sene: 1; Sayı: 1; 30 Ağustos 1939.
Gürtunca, M. Faruk, Dokunmayın Bu Vatana, Ülkü Basımevi, İstanbul 1946.
Gürtunca, M. Faruk, "Sevgili Üstat Münif Fehim'e", Sevgili Üstat Münif Fehim, Ellinci yıl jübilesi 28/12/1970 broşürü, Ülkü Matbaası.
İnci, Tevfik, "Yavuz ve Midilli Kruvazörünü Nasıl Aldık ve Birinci Dünya Harbine Nasıl Girdik?", Resimli Tarih Mecmuası, S.35, C.3, Kasım 1952, s.1856-1859.
İnci, Tevfik, "Midilli Kruvazörünün Batışı", Resimli Tarih Mecmuası, S.36, C.3, Aralık 1952, s.1925-1930.
İslimyeli, Nüzhet, "ÖZARMAN Münif Fehim", Türk Plâstik Sanatçıları Ansiklopedisi, C.II, Ankara Sanat Yayınları, Ankara 1969, s.571.
"Kahraman Erlerimize Dair", Resimli Tarih Mecmuası, S.34, C.6, Ekim 1952, s.1769-1772.
Karamustafa, Sadık, "Münif Fehim'in İzinde", Sanat Dünyamız, S.98, Bahar 2006, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s.146-155.
Karatepe, İlkay, Askeri Müze Resim Koleksiyonu, Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Yayınları, İstanbul 2011.
Kaya, Önder, "Bab-ı Ali'yi Resimleyen Adam: Münif Fehim Özarman", 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, S.23, İstanbul 2015, s.70-75.
Kınaytürk, Hamit, "Münif Fehim 77 yaşında İlk Sergisini Açıyor", Milliyet Gazetesi, Magazin, 31.10.1976, s.18.
Koçu, Reşad Ekrem, "Fehim (Ahmed Münif)", İstanbul Ansiklopedisi, C10, İstanbul 1971, s.5600-5601.
Koçu, Reşad Ekrem, "Binnaz", İstanbul Ansiklopedisi, C.5, İstanbul 1961, s.2799-2803.
Koşan, Sema, "Münif Fehim", Türkiyemiz, S.30, Şubat 1980, s.24-29.
"Münif Fehim Özarman", Türk Mizahının Öncüleri, Milliyet, 03.09.1981, s.90.
Orkun, Hüseyin Namık, Yeryüzünde Türkler, Çınaraltı Yayını, İstanbul 1944.
Ortaç, Yusuf Ziya, Bizim Yokuş, Akbaba Yayınları, İstanbul 1966.
[Özarman], Münif Fehim, Eski Şiir Bahçeleri, Yedigün Neşriyatı, İstanbul.
"Pek Kıymetli Tarihî Tablolarımız Kimlere Çıktı?", Resimli Tarih Mecmuası, S.16, Nisan 1951, s.713.
Pepeyi, Halûk Nihat, Çanakkale Destan, Yeni Kitapçı, İstanbul 1936.
Pepeyi, Halûk Nihat, Çanakkale Destan, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1947.
Pepeyi, Halûk Nihat, Çanakkale Destan, Kültür Bakanlığı Yayınları 416, Ankara 1981.
Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 58, C.5, Ekim 1954.
Resimli Tarih Mecmuası, Türk Kahramanlığı Şeref Sayısı, S.19, C.2, Temmuz 1951.
Resimli 20. Asır, S.13, C.I, Yıl 1, 8 Kasım 1952, Nebioğlu Yayınevi.
Resimli 20. Asır, Sayı: 40, C.2, Yıl 1, 19 Mayıs Fevkalade Sayısı, 14 Mayıs 1953, Nebioğlu Yayınevi.

“Ressam Münif Fehim’in Tabloları:”, Resimli Tarih Mecmuası, S.10, Ekim 1950, s. iç kapak.
“Ressam Münif Fehim vefat ilanı”, Milliyet Gazetesi, 7.11.1983, s. 8.
Sadullah, Naci, “Çanakkale Zaferinin 20 inci Yıldönümü: Nazmi Kaptan 18 Mart mucizesinin deniz savaşlarını anlatıyor”, Yedigün, No:106, 20 Mart 1935, s.7-8, 26.
Safa, Peyami, “Hadiseler Arasında Karikatür Sergisi”, Cumhuriyet, 3 Eylül 1936, s.3.
Sarıdikmen, Gül, “Çanakkale Savaşları’nda Bir Asker Ressam: Hayri Çizel (1891-1950)”, Çanakkale İli Değerleri Sempozyumları 25-31 Ağustos 2008, Çanakkale Merkezi Değerleri Sempozyumu 25-26 Ağustos 2008, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, Çanakkale 2008, s.899-924.
Sarıdikmen, Gül, “Süngüsü Fırça Olan Bir Mehmetçik Ressam Hayri Çizel”, Çanakkale 1915, 18 Mart 2010 Özel Sayısı, Çanakkale 2010, s.164-169.
Sarıdikmen, Gül, “Savaş ve Sanat: Çanakkale Savaşları’nın Ressamları ve Eserleri”, Gelibolu Tarih, Efsane ve Anı, (ed. İbrahim Güran Yumuşak - M. Mehdi İlhan), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayını, İstanbul 2013, s.531-554.
Sarıdikmen, Gül, “Münif Fehim Özarman ve Sanatı”, Uluslararası X. Üsküdar Sempozyumu Bildiriler, C.3, 19-21 Ekim 2018, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2019, s.173-213.
Sarıdikmen, Gül, “Türk Resminde Hamasî Konulu Resimler: Şehzade Süleyman Paşa’nın Salla Rumeli’ye Geçişi”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl 17, Bahar 2019, Sayı.26, s.377-419.
Selçuk, Turhan, “Resim Sanatımızın İki Ustası Münif Fehim ve İhap Hulusi”, Milliyet Sanat Dergisi, S.3, İstanbul, Nisan 1980, s.30-35.
Sertoğlu, Mithat, “Yüzbinden Fazla şehide Malolan Çanakkale Harbleri ve Zaferi”, Resimli Tarih Mecmuası, S.72, C.6, Aralık 1955, s.4248-4250.
Tarihten Sesler, C.1, Sayı 8-9, Ağustos-Eylül 1943.
Turgay, Hasan Aşır, “Çanakkale Geçilmez!”, Resimli Tarih Mecmuası, S.5, Mayıs 1950, s.161-164.
Tülbentçi, Feridun Fazıl, Osmanoğulları, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1953.
Yesari, Mahmud, “Ahmed Fehim Efendi”, İstanbul Ansiklopedisi, C1, İstanbul 1958, s.365.

SOVYETLER BİRLİĞİ **VE ÇÖKÜŞÜNDEN SONRAKI DÖNEM** RUS TARİHÇİLERİN **ESERLERİNDE ÇANAKKALE SAVAŞLARI**

ŞAHLA MAMMADLİ

SOVYETLER BİRLİĞİ VE ÇÖKÜŞÜNDEN SONRAKI DÖNEM RUS TARİHÇİLERİN ESERLERİNDE ÇANAKKALE SAVAŞLARI

Şahla Mammadli*

Özet

Çanakkale Boğazı'ndaki Müttefik düşmanlıkların örgütlenmesi ve davranışını analiz etmeye yönelik ilk girişimler Rus Askerî araştırmacılar tarafından savaş sırasında yapıldı. N.LKlodo, operasyonları yürütme komutunun genel yaklaşımlarını,V. Novitskiy filonun eylemlerini, G. Veselago iniş operasyonunun organizasyonu ve yürütülmesini dikkate aldılar. N. Valentinov, Rusya ile İtilafçı güçler arasındaki müttefik temaslarda genel Askerî operasyonel sorunların değerlendirilmesini başlatan ilk araştırmacıydı. Eserde, Rusya Yüksek Komutanlığının müttefikleri ile olan yazışmaları arasındaki kronolojik bir dokümantasyon derlemesine, yazarın bazı yorumları da eklenmişdir. A.A. Kolenkovski'nin kitapı Rus tarihçiliğinde, tamamen Çanakkale harekatına adanmış bugüne kadarki tek eser. Çalışma, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Türkiye'nin üst düzey Askerî-politik liderliğinin eylemlerini yansıtmıyor.

Çoğu yazarın, saldırının hedefi olan Türkiye'deki durumu incelemesi dikkat çekicidir. Bu çalışmalarda yazarlar, Alman Askerî misyonunun Türkiye'deki faaliyetlerini ve Alman subaylarının Türk Askerî-politik liderliği ile olan ilişkisini, Çanakkale ve Konstantinopolis'in savunmasını organize etmedeki rolünü araştırmayı başardılar, ancak Boğazlar için mücadelenin seyrini ayrıntılı olarak ele almadılar. Bir dizi yazar Alman ordusunun Türk ordusunu yeniden örgütlemesindeki rolünü ve birliklerin liderliğini övmektedir. Ancak, A. Miller bu konuda farklı bir görüş bildirir ve belirgin bir Alman karşıtı pozisyonda bulunur. Ona göre, Mustafa Kemal Liman von Sanders'in talimatlarının aksine, kendi planını hayata geçirdi ve bu, Çanakkale Boğazı'nın durumunu kritik bir anda kurtardı.

Anahtar kelimeler: Çanakkale savaşı, Karadeniz Boğazları, Gelibolu kampanyası, I Dünya Savaşı, Rusya tarihçiliği

DARDANELLES BATTLES FROM THE VIEW OF THE SOVIET AND POST-SOVIET HISTORIOGRAPHY

Abstract

The first attempts to scrutinize the organization and implementation of the military operations in the Dardanelles were made by Russian scholars during the World War One. Scholars drew attention on the top military echelon's

* Dr., Azerbaycan Milli Blimler Akademisi, A. Bakihanov adına Tarih enstitüsü, "Uluslarası ilişkiler tarihi"şübesi, shahla.mamedli@mail.ru

activities, analyzed military campaigns, examined the fleet's operations and the battles. N.Valentinov for instance, was the first researcher to initiate an assessment of common military problems between Russia and the Allies pointing out the important comments on the history of correspondence between the Russia and the Allies' High Commands.

Most of the scholars managed to investigate the activities of the German military mission in Turkey and relations between the German officers and the Turkish military-political leadership. Meanwhile they did not deeply examine circumstances of the struggle for The Straits. Some studies highly appreciate the role of the German army in the reorganization of the Turkish military forces and the General headquarters. However, A.Miller has a different point of view on the issue. A.Miller argues that Mustafa Kemal was against the Otto Liman von Sanders's instrucsions and carried out his own plan, which saved the Straits at a critical moment.

Key words : Dardanelles Battles, Black Sea Straits, Gallipoli Campaign, World War I, Russian historiography

Giriş

Karadeniz Boğazlarına sahip olmak Rusya'nın sürekli arzusuydu. Bosfor ve Çanakkale Avrupa'ya erişime açarak önemli deniz yollarında egemenlik fırsatları yaratırdı. Bu jeopolitik çıkarlara ek olarak, Boğazlar Rusya için dini öneme sahipti. Çünki, Boğazlar büyük Rus misyonu olan Çargrad'a - Aziz Sofya üzerine haç takmak hayallerinin yolunu açıyordu.

Rusya'da Boğazlar sorunu II. Katerina zamanında kendini göstermeye başladı. 10 Temmuz 1774 tarihli Küçük-Kaynarca barış Antlaşması'na göre, Rusya'nın ticaret gemileri Bosfor ve Çanakkale boğazlarından serbest geçiş hakkı kazandı. Ancak, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkiler her bozulduğunda, bu yol bağlantıları tehlikeye girdi. Rusya'nın XVIII. ve XIX. yüzyıllarında Boğazlara hakim olma girişimleri hiçbir sonuç vermedi. Rusya'nın rakipleri, başta İngiltere olmak üzere, Karadeniz boğazlarına sahip olmanın, Dünya'nın önemli bir jeopolitik merkezine sahip olmak anlamına geldiğini iyi biliyorlardı. 19. yüzyılın olaylarının bu önemli meseleyi çözmesine izin vermemiş olmasına rağmen, Rusya'nın devlet ve Askerî hedefleri defalarca Bosfor ve Çanakkale Boğazlarına hakim olmak için yönlendirildi. Rus Askerî çevreleri, Avrupa'da barut kokusu duyulan her an Boğazlara sahip olma ihtimalini düşünüyordu. 1881-1883'te kaptan S.O. Makarov ve Genelkurmay Albay V.U.Sollogub, Konstantinopolis'i ele geçirmek için bir iniş operasyonu planı geliştiriyor.[1] Bu yönde Rusya'nın planları Türkiye kendi topraklarını elinde tutamadığı zaman- Balkan savaşlarından sonra daha güncel hale gelmiştir. Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşması, Kaiser II. Wilhelm ile ilişkileri Rusya'yı Türkiye ile savaşa doğru daha çok itti. Aynı zamanda, Rus diplomasisi Boğazlar meselesiyle uğraşmaya başlıyor. Bu bağlamda, Rus-

1 RGAVMF (Rossiyskiy gosudarstvennıy arhiv voyenno-morskogo flota), f. 315, op.1, d.1412; Kondratenko, R.V. (2002) Admiral S.O. Makarov i planı Bosforskoy operatsii. Sitadel Nº10, 2002

ya, müttefiki Fransa'nın Karadeniz Boğazları'nın açılmasına yönelik tutumunu açıklığa kavuşturmaya çalışıyor. Ekim 1908'de Rusya Dışişleri Bakanı Izvolski, Fransızların önünde Boğazlar konusunu gündeme getirdi. Her zaman Rusya'ya karşı dostça bir tutum ifade eden Fransa, ikili oyun sergiliyor. Fransa Hükümeti Başkanı Klemanso, Izvolski'nin Boğazları Rus gemileri için açma teklifi karşılığında yardımdan bahsetmiyor, Türkiye'nin egemenliğine saygının ve İngiltere'nin buna rızasının şart olmasını belirtir.[2]

1908 yazında Rusya'da düzenlenen toplantıda "aşırı gizlilik" adı verilen "Bosfor operasyonu"nun örgütsel çalışması hazırlandı. Burada Boğazların ele keçirilmesi yönünde ana hedefler özetlendi ve bu ameliyatın neden önemli olduğu açıklandı. Belgelerden biri "uygun koşullar oluşturulduğunda, Kara kuvvetlerimizin filoyla birlikte Bosfor'a saldırısı mümkün" belirtdi. 21 Temmuz 1908 toplantısının son belgesinde, Rusya'nın Boğaz'ı ele geçirmesi için 3 önemli anı kaydedildi: Rusya, Karadeniz kıyılarını daha kolay koruma fırsatı buluyor, Rusya Akdeniz'de dayanak noktası oluşturarak bir üsse sahip oluyor, bu durum Rusya'nın gücünün büyümesine ve bazen de bu denizde egemenliğine hizmet ediyor.[3] Şu anda, önde gelen Avrupa ülkelerinin bu bölgedeki Boğazlar ve Konstantinopolis için aktif mücadelesi başlıyor. Fransa'dan onay almayan Rusya, Karadeniz Devletleri için (yani, çoğunlukla kendisi için) Karadeniz Boğazlarını açma önerisi ile Türkiye'ye dönüyor. Konstantinopolis'te sadece kendisini hükümdar olarak gören İngiltere, Rusya'yı Boğazlarda istemiyordu. Almanya şu anda Türkiye'nin Sultanı üzerinde ana etki gücüne sahipti. Rus tarihçi P.V. Multatuli bu diplomasi oyununda Türkiye'nin ikili oyununu anlatıyor. Ona göre, Türkiye St. Petersburg'da Karadeniz Devletleri için Boğazların açılmasını kabul edeceğini söylüyor, aynı zamanda Rusya'nın önerisini asla kabul etmeyeceğini İngilizlere iletirdi.[4] Böylece, Rus diplomasisinin Karadeniz Boğazlarına sahip olmak arzusu bir sonuça varmıyor. Sorunun Askerî yolu, tek gerçek seçenek olarak yeniden gündeme geldi. Tarihçi K.F.Şasillo yazıyor: "1911'in sonlarında Boğazlara sahip olmak için Rusya'nın yalnız bir seçeneği vardı- Boğazları ilhak etmek."[5]

1912'de Balkanlar'da savaş yeniden başladı. Doğal olarak, Rusya sakin kalamazdı. Adrianopolis (Edırne) meselesi ile bağlantılı olarak, Türk-Rus çatışması ortaya çıktı. Edirne'nin Bulgaristan'nın bir parçası olarak kalmasını Rusya ısrar edıyordu. 21 Aralık 1912'de İmparatorluk hükümeti, Edirne konusunda taviz vermezse, tarafsızlığı ihlal edeceğini Türkiye'ye söyledi. Askerî kuvvetler Kafkas sınırına doğru toplanıyor ve Şubat 1913'te Karadeniz filosu Boğaz'a saldırı için hazırlık emri alıyor. Bu bölgede Rusya'yı istemeyen İngiltere ve Almanya'nın baskısı altında, Türkiye Edirne'den vazgeçmek zorunda kalıyor.

2 İstoriya diplomatii. Moskva, GİP, 1963, c.II, s. 661
3 RGAVMF, f.3, d.121
4 Multatuli P.V. "Gospod da blogoslovit reşeniye moyo..."...İmperator Nikolay II vo glave devstvuyuşey armii i zagovor generalov. SPB, Statist, 2002, s.97
5 Şasillo K.F. Ot Postmutskogo mira k Pervoy mirovoy voyne. Moskva. ROSSPEN, 2000, s.199

Kasım 1913'te, Boğazlar konusu bir kez daha Rusya'nın dış politika gündemine giriyor. Liman von Sanders liderliğindeki 42 subaydan oluşan bir Alman Askerî misyonu'nun Türkiye'yede görev yapması Rusya'yı rahatsız ediyor. Heyetin görevi, Türk ordusunu Alman yöntemine göre yeniden organize etmekti ve Türk birliklerinin Komutanı olarak Alman Generali atandı. Şimdi artık Karadeniz'in çıkışında Alman komutası altında bir Askerî güç vardı. Rusya bunu şiddetle protesto etti ve Bakanlar Kurulu Başkanı P.Kokovtsov bu protestoyu İmparator Wilhelm'e iletdi. Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov Alman Büyükelçisi Graf Pourtalesi yanına çağırdı ve "Rus hükümeti Konstantinopolis garnizonunda liderliğin Alman subayların eline geçişine ilgisiz kalamaz" söyledi.[6] İmparator Nicholas II, Dışişleri Bakanı ve deniz Komutanlığına konuyu ciddiye alma talimatı verdi. Rus paraşütçülerinin havadan iniş yaparak Boğazları doğrudan işgali sorunun çözüm yollarından biri olarak kabul edildi. Ancak, 1913 yılında planın uygulanması için gerçek fırsatlar yoktu.[7]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı, Boğaz'ın işgal planlarının uygulanması için gerçek fırsatlar yarattı. Çanakkale Boğazı'nda Goeben ve Breslau alman kruvazörlerinin ortaya çıkması Türkiye ile Rusya Savaşının başlaması için olumlu bir neden oldu ve Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov bu fırsatı aldı[8]. Rusya Türkiye'yi kıyılarına saldırmaya hazırlanması, ticaret gemilerini batırmaya çalışması gibi bahanelerle suçlamaya başladı.[9] Zaten 24 Kasım 1914'te, üsteğmen Levitski, "Boğazların işgali"projesini Deniz Kuvvetleri Genel Kuruluna sundu.[10]

Rusya iktidar çevreleri de Boğazlar üzerindeki egemenliğin her şeyden önemli olduğuna inanıyordu. Şubat 1915'te - Çanakkale operasyonu arifesinde, Rus toplumu Osmanlı İmparatorluğu'na odaklandı. Devlet Duması 9 Şubat (27 Ocak) toplantısında, Kovalevski savaşın öncelikle Boğaz ve Çanakkale ile ilgili Rus-Türk çatışmasının sonunu hızlandıracağını savundu. Ve Duma'nın bir başka üyesi Levaşov şunları söyledi: "tüm Rus toprakları derhal ve sonsuza dek ana Rusya'ya bağlanmalıdır...".[11] Askerî ve deniz uzmanlarının aksini düşündüklerini bildirmek gerekir. Diplomatik ofis müdürü N. A. Kudaşev Konstantinopolis'in işgalinin imkansız olduğuna emindi. Ona göre, Türkiye yenilgiye uğrasa bile, müttefikler Konstantinopolis ve Boğazları Rusya'ya vermezler ve bu gerçeği kabul etmek gerekir. Askerî uzmana göre, bunun için Rusya'nın ne ahlaki ne de Askerî gücü yeterli değildir.[12]

Rus İmparatorluğu Dışişleri Bakanı Sazonov, basın ve kamu çevrelerinde Rusya'nın Boğaz ve Çanakkale üzerindeki yasal hakları konusunda tartışmalar düzenliyor, Rus gazeteleri, Konstantinopolis'in işgalinin Boğazların kaderini belirleyebileceğini yazıyordu.[13] Sırbistan Büyükelçisi Prens Trubetskoy 9 Mart

6 Sazonov S.D. Vospominaniya. Moskva, 1991, s. 142
7 İstoriya diplomatii, t.2, Moskva-Leningrad, 1941-1945
8 http://xn----7sbbfcoy5atdmf5qh.xn--p1ai/article/item/43 (10.04.20)
9 Lorey G. Operasii germano-tureskih morskih sil v 1914—1918 gg. Moskva, 1934, s. 8-9, 49, 52-54
10 RGAVMF, f. 418, op. 2, d. 251
11 Gosudarstvennaya Duma. Çetvyortıy sozıv. Sessiya 3. Stenografiçeskiy otçet. 1915, 27 yanvar
12 Gosudarstvennaya Duma. Çetvyortıy sozıv. Sessiya 3. Stenografiçeskiy otçet. 1915, № 246. 24 (11 fevral), s. 317
13 Vestnik Yevropı. 1915, yanvar

1915'te kaydediyor: "Boğazlar bizim olmalı. Almanya'ya karşı savaşarak, ya da Almanya ile ittifak içinde Boğazlara sahip olmalıyız".[14]

1915'te Karadeniz'de düzenlenen İngilis-Fransız operasyonu, Müttefiklerin Konstantinopolis'i Ruslara birakmak niyetinde olmadığını gösterdi. Olayların beklenmedik dönüşünden endişe duyan İmparator Nicholas II, Boğaziçi operasyonunun hazırlanması emrini veriyor.[15] Operasyonun başarılı bir şekilde tamamlanması için Rusların Bulgar şehri Burgaz'ı ele geçirmesi şartdı. Şöyle ki, Boğaz'a en yakın bu liman kenti, büyük iniş birliklerinin harekatı açısından gerekliydi. Bu konuda Bulgaristan ile gizli görüşmeler olumlu bir sonuça varamadı. Rus tarafında savaşa katılmak ve Burgaz karşılığında Bulgaristan Makedonya'yı talep etti. Sırbistan bunu kabul etmedi. Rus ordusunun tarihine odaklanan eserinde, AA Kersonovski, Boğaz'daki iniş operasyonun reddedilmesinin stratejik olarak çok büyük bir hata olduğunu düşünerek, Konstantinopolis'in işgalinden kaçınmayı günah adlandırır.[16]

Ağustos 1915'te, Nicholas II hatasını düzeltmeye çalışıyor. İmperator Yüksek komutayı alır ve yüksek başkomutanın karargahının heyetini değiştirir. Ancak iniş operasyonları için elverişli olan yaz mevsimi sona ermişti.[17] Londra ve Paris'in Boğazlar konusundaki taahhütlerinden kaçınmaları İtilaf için trajik bir şekilde sona erdi, Türk birlikleri iniş kuvvetlerini yendi. Müttefikler Gelibolu adasından kalan birliklerin yeniden yerleşim sürecini Ocak 1916'da tamamladı. Şubat devrimi, Rusya'nın Boğaziçi operasyon planlarına son verdi. Milyukov örneğinde, geçici hükümet çok fazla konuşulmasına rağmen net bir eylemde bulunmadı.

I. 1920-1940'larda Sovyet tarihçiliğinde Çanakkale operasyonu

Çanakkale Boğazı'ndaki Müttefik düşmanlıkların örgütlenmesi ve davranışını analiz etmeye yönelik ilk girişimler Rus Askerî araştırmacılar tarafından savaş sırasında yapıldı. N.LKlodo[18], operasyonları yürütme komutunun genel yaklaşımlarını,V. Novitskiy[19] filonun eylemlerini ve G. Veselago[20] iniş operasyonunun organizasyonu ve yürütülmesini dikkate aldılar. N. Valentinov[21], Rusya ile İtilafçı güçler arasındaki müttefik temaslarda genel Askerî operasyonel sorunların değerlendirilmesini başlatan ilk araştırmacıydı. Eserde, Rusya Yüksek Komutanlığının müttefikleri ile olan yazışmaları arasındaki kronolojik bir dokümantasyon derlemesine yazarın bazı yorumları da eklenmişdir. Çalışmanın değeri, Müttefiklerin etkileşimi meselelerini kapsayan temel çalışmalardan biri olmaya hala devam etmesinden kaynaklanmasıdır.

14 Utkin A.İ. Zabıtaya tragediya. Rossiya v pervoy mirovoy voyne. Smolensk: Rusiç, 2000, s. 130
15 RGAVMF, f. 418, op. 2, d. 273
16 Kersnovskiy A.A. Istoriya Russkoy armii. Tom 4. 1915–1917gg. Moskva,1994: GOLOS, s.180-181
17 Şornikov P.M. Poçemu ne sostoyalas desantnaya operasiya na Bosfore? Rusim, 2016, N°2 (44), s.93-110
18 Klodo N.L. Oçerki mirovoy voynı. Peterburg, 1915, Sb. N° 7. – 672 s.
19 Novitskiy V. Oçerki mirovoy voynı na more. Peterburg, 1915 g.; Novitskiy V. Mirovaya voyna 1914-1918 gg. Moskva: Gosvoyenizdat, 1938. — 406 s.
20 Veselago G. Tehnika desantnıh operasiy u Dardanell. Peterburg, 1915. — 15 s.
21 Valentinov K.V. Snoşeniya soyuznikov po voyennım voprosam vo vremya voynı 1914- 1918 gg. , I ç., Moskva: 1920.-136 s.

Çanakkale operasyonu en çok P.V. Gelmersen[22] ve A.A. Kolenkovski'nin[23] eserlerinde tanımlandı. Çanakkale Boğazı'ndaki düşmanlıkları Batı Cephesi'nin stratejik yönlerinden biri olarak bildirirken, P.V. Gelmersen, İngiliz Askerî tarihçisi J.Corbett'in "Dünya Savaşı'nda İngiliz Deniz küvvetleri Operasyonu" çalışmasını[24] temel aldı. Tarihçi çalışmasında operasyonun doğası, planlanması, organize edilmesi ve yürütülmesi komutunun yaklaşımları hakkında genel bir fikir yürütmek açısından görevini verdi. A.A. Kolenkovski'nin kitapı Rus tarihçiliğinde, tamamen Çanakkale harekatına adanmış bugüne kadarki tek eser. Korgeneral A. A. Kolenkovski'nin bu eserinin 2001 yılında yeniden basılması, ne kadar değerli olduğunun bir kanıtıdır. Kolenkovski'nin çalışması, filo ve ordunun ortak operasyonlarının deneyimini özetlemek için Askerî ve uygulamalı bir hedefe sahiptir. Operasyonun olumlu ve olumsuz yönlerine dikkat eden yazar, filo, ordu, ağır silahların ve havacılığın katılımıyla kombine operasyonların organizasyonunda ve yürütülmesinde gerekli sonuçlara dikkat çekiyor. Araştırmacı ayrıca, hava savunmanın örgütlenmesi sorunlarına da önem veriyor. Yazar, savaş yöneticilerinin kararlarının savaşların yürütülmesi ve sonucu üzerindeki etkisini incelemeye çalışır, müttefik Komutanlığı ile Alman-Türk liderliği arasındaki karar mekanizmasını ayırt eder.

Kolenkovski tarafından elde edilen sonuç olarak, İngilizler ve Fransızlar Çanakkale Boğazı boyunca serbest geçişi sağlamak için çok çaba sarf ettiler, ancak Almanya Türkiye'yi Boğazları kapatmaya ve savaşa girmeye zorladı. Ona göre, tarafların çelişkili ekonomik çıkarları, Konstantinopolis ve Çanakkale çevresindeki siyasi gerginlikleri daha da artırdı.[25] Yazar, 3 Kasım 1914'te Çanakkale'yi bombalama kararının mantıksız olduğunu düşünüyor ve Türk hükümetine bu siyasi baskıyı diplomatik açıdan olumsuz değerlendiriyor. Askerî tarihçi, Çanakkale Boğazı'ndaki İngiliz ve Fransızların Askerî eylemlerini gecikmiş, zayıf ve kısa süreli olarak adlandırıyor. Türklerin kısıtlı imkanlara rağmen, savunma için tüm araçları kullandığını ve Türkler için savaşın ana Tiyatrosunun Çanakkale olduğunu gösteriyor. Kolenkovski, 3 Kasım 1914'ten 18 Mart 1915'e kadar olan zamanının Türkler tarafından doğru kullanımını, kıyı savunmasının güçlendirilmesini özellikle not ediyor. Araştırmacı yazıyor: "Boğaz savunması, düşmanın karaya çıkmasına izin vermemek gibi eski kuralı bir kez daha doğruladı."[26]

Müellifin operasyonu tam sunmak açısından kitapta 9 şema yerleştirmesi dikkati çekiyor. Bunlar arasında"Boğazların genel görünümü" (şema No. 1), "Mart ayı ortasında Çanakkale Boğazı. Operasyon 18 Mart" (şema No.2), "Ağustos savaşlarının sonunda kuvvet oranı" (şema No. 9) var.[27] P.V. Gelmersen'in aksine, AA Kolenkovski daha geniş kaynaklara dayanıyor, ancak düşmanlıkların açıklamasında çoğunlukla Fransız yazarların eserlerine atıfta bulunuyor. Şunu

22 Gelmersen P.V. Operasii na zapadnıh teatrah. Moskva: RİO VMF RKKA, 1927. - 309 s.
23 Kolenkovski A.A. Dardanellskaya operasiya. Moskva, Gosvoyenizdat, 1930. -136 s.
24 Korbett Y. Operasii angliyskogo flota v mirovuyu voynu. 3 t. - Moskva-Leningrad: UVMS RKKA, 1941. - T. 1. - 434 s. - T. 2. - 390 s. - T. 3. - 425 s.
25 Kolenkovski A.A. Dardanellskaya..., s. 114-117
26 Kolenkovski A.A. Dardanellskaya..., s. 122
27 Kolenkovski A.A. Dardanellskaya..., s. 44-58

da ekleyelim ki, çalışma, İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Türkiye'nin üst düzey Askerî-politik liderliğinin eylemlerini yansıtmıyor.

Savaş sırasında kazanılan zengin deneyim, araştırma ve genelleme ihtiyacını ortaya koydu. Bu nedenle 20-30'lu yıllarda Çanakkale operasyonları Sovyet araştırmacılarının ilgi odağına dönüştü. Sovyet devleti yeni Askerî çatışmalar için hazırlanıyordu ve Birinci Dünya Savaşı deneyiminden en iyi şekilde yararlanmaya çalıştı. Bu dönemde, çok sayıda araştırmacı, operasyonların hazırlanması ve yürütülmesine adanmış çalışmalar yazmaktadır. Operasyonun deneyiminin incelenmesi o nedenle ilginçti ki, savaşın manevra özellikleri hakkındaki modern fikirlerle eşleşti, operasyon sırasında filo ve kara kuvvetleri kullanıldı, yeni ekipman ve silahlar devreye alındı.

1924'te N.A.Adamov'un önderliğinde bir grup araştırmacının çalışmaları ortaya çıkıyor.[28] Zamanın Dışişleri Bakanlığı'nın gizli belgelerine dayanarak yazılan "Türkiye'nin Asya kıtasının bölünmesi" başlıklı bu çalışma, konunun araştırılması açısından son derece değerlidir. Çanakkale operasyonu ile ilgili olayları öğrenme açısından Rusya arşivlerinde bulunan materyallerin incelenmesi özellikle önemlidir. "Siyasi arşiv" , "Dışişleri Bakanlığı ofisi" Boğazlar için Rus İmparatorluğu'nun diplomatik mücadelesi hakkında bilgi verir. Rusya Devlet Askerî-tarihi arşivi'nin "Genelkurmay Genel Müdürlüğü" fonunun vesikaları Rus ordusunun durumunu, Rusya'nın operasyona katılmamasının nedenlerini açıklığa kavuşturuyor. "Türkiye" olarak adlandırılan fon, Rus ajanlarının Türkiye'deki faaliyetlerini, ülkedeki durumu, Donanma ve ordu hakkındaki bilgileri yansıtıyor. Rus Devlet deniz küvvetleri arşivi'nde, "Deniz Genel Merkezi","Türkiye'de deniz küvvetleri ajanı", "Bosfor"gibi fonlar önemli bir yer tutuyor.

1926'te gizli belgeleri temsil eden iki ciltten oluşan "Konstantinopolis ve Boğazlar" kitapının yayınlanması, bu konunun Rusya'nın dış politikasında önemli yerini bir kez daha kanıtlıyor. Kitap, Boğaz ve Konstantinopolis ile ilgili arşiv vesikalarının çoğunu yansıtıyor. Kitapta, Çarlık Rusyası'nın Boğazları ele geçirme konusundaki görüşleri, Rus hükümetinin Çanakkale operasyonuna karşı tutumu, Rus filosunun Burgaz'ı bir üs olarak kullanma isteği, iki Balkan ülkesinin (Yunanistan ve Bulgaristan) Çanakkale operasyonuna ilişkin düşünceleri hakkında bölümler bulunmaktadır.[29] Çanakkale operasyonu ile bağlantılı olarak diplomatik yazışmalara özel önem verilmiştir. Bu koleksiyon, Rusya'nın 20'li yıllar tarih yazımında, Çarlık Rusya ve Müttefiklerinin Boğazlarla ilgili planlarının Askerî ve diplomatik çabalarını incelemeye yönelik girişimlerini yansıtıyor. Kitapta, Rusya Dışişleri Bakanlığının ofis Müdür Yardımcısı N.A.Bazilinin anılarının yayınlanması hususuyla ilgi çekicidir. "Boğazla ilgili hedeflerimiz" başlıklı notlar Kasım 1914'te, Çanakkale operasyonunun henüz onaylanmadığı, ancak ikinci Türk cephesi için görüşmeler yapıldığı zamana aittir. Bazili, Rus dış ihracatının %37'sinin Çanakkale üzerinden gerçekleştirildiğini ve Boğazların siyasi

28 Razdel Aziatskoy Tursii. Po sekretnım dokumentam bıvşego MİD. Moskva, 1924

29 Konstantinopol i prolivı. Po sekretnım dokumentam bıvşego minestersrva inostrannıx del. Litizdat, Moskva, t. I-II, 1925-1926

bir dayanak noktası olarak önemini vurguluyor. Türkiye'ye bağımlılığın Rusya için hakaret olduğunu ve bundan kurtulmanın önemini dile getirir.[30] Bazili, Boğazlar sorununu çözmek için çeşitli seçenekler sunuyor. Yöntemler arasında Rusya'ya Boğazlarda bir donanma filosu kurma hakkı verilmesini Türkiye'den talep etmek, daha sonra bu toprakları ilhak ederek, Boğaz'da (Avrupa ve Asya bölgelerinde) ve Gelibolu adasında 150-200 milyon ruble değerinde kale inşa etmek var. Ona göre, Çanakkale girişindeki adalara sahip olmak ve Adrianopolis (Edirne) şehrini Rusya'nın etki alanına dahil etmek gerekiyor.[31]

20-30-ler'de Askerî akademik yayınevleri 1914-1918 yıllarında Askerî faaliyetler hakkında birçok gerçeği gün yüzüne çıkarır. Savaş katılımcılarının, askerlerin, politikacılar ve diplomatların (A.P.İzvolski, M. K. Lemke, P. N.Milyukov, A.A. Polivanov, M.V. Rodzyanko, V.A.Suhomlinov, V.V.Şulgin) anıları yayınlanmaktadır. 1914-1918 olaylarının incelenmesi açısından, göçte olan Rus Askerî ve politikacıların da çalışmaları önemliydi. Bu eserler arasında, Rus İmparatorluğu Dışişleri Bakanı S. D. Sazonov'un, generaller Y. N. Danilov, N. N. Golovin, A.I. Denikin, A. S. Lukomski'nin kitaplarını örnek vermek özellikle uygun olacaktır.[32] A.Kersnovsky'nin Rus ordusunun tarihine adanmış dört ciltlik eseri de 1933-1938 yıllarında göçte yazılmış ve 1994'te Moskova'da yeniden yayınlanmıştır. Bu dönemde SSCB'de sadece Kızıl Orduyu destekleyen askerlerin (M.D.Bonç-Bruyeviç, A.A.Brusilov, A.A.İgnatyev, B.M. Şapoşnikov) çalışmaları yayınlandı.[33]
20'lerde Sovyet tarihçilerinin lideri M.N. Pokrovski, I. Dünya Savaşı hakkındaki teorisini yaratır ve Çarlık Rusya'yı Boğazlara, ticaret yollarına hakim olmak için Savaşı başlatmakla suçluyor.[34] M.Pokrovski, Konstantinopolis ve Boğaz'ın Rus İmparatorluğu'nun dış politikasının alfa ve omega'sı olduğunu savunuyor. 1932'te, Pokrovsky'nin ölümünden sonra durum değişti, akademisyenin sonuçları eleştirildi ve 1956'dan sonra, Pokrovsky'nin Sovyet tarihçiliğindeki yararları nesnel olarak değerlendirildi.

30'lu yıllarda Sovyet tarihçiliği tarih yazımının olumlu bir şekilde gelişmesine izin vermeyen Stalin kültünün darbelerine maruz kaldı ve bu, 70-80'li yıllara kadar devam etdi. "Stalin kültü" döneminde yabancı bilimsel bağlantılar kesildi, birçok tarihçi baskıya maruz kaldı, bazıları hayatlarını kaybetti. Bunlar arasında Birinci Dünya Savaşı tarihi ile ilgilenenler (K. Pol, G. Zaydel, D.Bayevski) de vardı. V.M. Dalin, Y.İ.Zaher, Y.V.Tarle ve diğerleri sürgün hayatı yaşadılar. Savaşın arifesinde, Uluslararası İlişkiler, koalisyon savaşı ile ilgili Müttefiklerin ilişkileri, çeşitli cephelerde operasyonların koordinasyonu A. M. Zayonçkovski'nin eserlerinde araştırılıyor. Zayonçkovski, I. Dünya Savaşı sırasında kara birliklerinin kolordusunu ve daha sonra Dobrujin ordusunu bizzat yö-

30 Konstantinopol i prolıv..., II t. 1926, s.156-181
31 Konstantinopol i prolıv..., II t. 1926, s.164-165
32 Sazonov S.D. Vospominaniya, Paris, 1927; Stankeviç V.B. Vospominaniya 1914-1919 gg. Berlin, 1920; Danilov Y.N. Velikiy knyaz Nikolay Nikolayeviç, Paris: Navarre,1930; Golovin N.N. Voyennıye usiliya Rossii v Mirovoy voyne, Paris, 1939; Lukomski A.S. Vospominaniya, Berlin, 1922
33 Vospominaniya Brusilova. Zapiski-Rossiya, 1924, N°3 (12) ; İgnatyev A.A. 50 let v stroyu, t. 1-2, Moskva, 1959; Brusilov A.A. Moi vospominaniya, Moskva, 1963; Şapoşnikov B.M. Vospominaniya. Voyenno-nauçnıye trudı, Moskva, 1974; Kersnovskiy A.A. Istoriya Russkoy armii. Tom 4. 1915–1917 gg. Moskva,1994: GOLOS, s.180-181
34 Pokrovski M.N. İmperialistiçeskaya voyna. Sbornik statey 1915-1930, Moskva, 1928

netti. Ekim Devrimi'nden sonra, Askerî-tarihi komisyon Başkan yardımcısıydı, Birinci Dünya Savaşı'nın deneyimini özetlemek için çalışmalara öncülük etti. Zayonçkovski'nin araştırmaları zengin bir olgusal materyal içeriyor ve şimdiye kadar bilimsel önemini korudu.[35] Maalesef, Askerî-tarihi komisyon üyeleri A. M. Zayonçkovski, A. N. Novikov, N. T. Korsun ve N. A. Talenski'nin I. Dünya Savaşı'nın olaylarına adanmış çalışmalarında Çanakkale müttefik operasyonları çok az yer alıyor.[36] Bu, hedeflerine ulaşamayan müttefiklerin başarısızlıklarına önem vermek istememek gerçeğiyle açıklanabilir.

Çanakkale operasyon döneminin uluslararası resmini sözleşmelerde, notlarda ve bildirilerde yansıtan bir başka kitap da 1926 yılında yayınlandı.[37] Çalışmanın açılış bölümünde, müellifler (Y.B.Klyuçnikov ve A.Sabanin) herhangi bir kelime eklemeden kitaptaki belgelerin kronolojik sırayla yerleştirildiğini bildirmektedir. Diplomatik belgeler arasında 2 Ağustos 1914'te İstanbul'da imzalanan gizli bir Alman-Türk antlaşması[38] (madde 4. Osmanlı toprakları Rusya tarafından tehlikeye girerse, Almanya'nın Türkiye'yi koruyacağını gösteriyor), 6 ağustos 1914 yılında İstanbul'da imzalanan Alman-Osmanlı ittifak antlaşması (madde 3. belirtir ki, düşman tarafından işgal edilmiş topraklar olursa, onlar tahliye edilene kadar barış olmaz)[39], 13/26 nisan -19 ağustos'ta (1 eylül) Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Petrograd ve Londra'da imzalanan Türkiye'nin bölünmesi ile ilgili gizli bir anlaşma da var.[40]

Rusya ve Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin kopmasıyla ilgili 20 Ekim (2 Kasım) 1914 tarihli diplomatik belge, Büyük Vezir'den gelen bir telgraf ve Rus İmparatorluğu'nun Dışişleri bakanı Sazonov'un bu telgrafa verdiği yanıtı içeriyor. Telgrafta şöyle yazıyor: "Rus filosunun düşmanca eyleminin iki devlet arasındaki dostane ilişkileri ihlal ettiği için derinden üzgünüz. Rus imparatorunu emin edin ki, Türkiye bu tür gerçeklerin tekrarlanmasına izin vermeyecek. Türkiye hükümetinin filonun Karadeniz'e girişini yasaklamaya karar verdiğini Dışişleri bakanına bildirin. Rus donanmasının kıyılarımıza yaklaşmayacağını umuyoruz." Belge, telgrafı dinledikten sonra Dışişleri Bakanının Türkiye temsilcisine cevapını da iletir: "Sazonov bizim tarafımızdaki düşmanca tutum gerçeğini şiddetle reddettiğini, herhangi bir müzakere için çok geç olduğunu söyledi. Bakan, Türkiye'nin tüm Alman subaylarını derhal geri göndermesi halinde müzakerelere başlayabileceğini de sözlerine ekledi. Sonuç olarak, bakan, yarın Fahrettine Petrograd'dan ayrılmak için pasaport verileceğini söyledi".[41] Bu belge, Ekim 29-30'da (11-12 Kasım) Türk donanması-

35 Zayonçkovskiy A.İ. Mirovaya voyna. 2 t., Moskva:Voyenizdat, 1938, t. I. -383 s.; Zayonçkovskiy A.İ. Podgotovka Rossii k imperialistiçeskoy voyne. Oçerki voyennoy podgotovki i operativnıh planov. Po arhivnım dokumentam, Moskva, 1926; Zayonçkovskiy A.İ. Podgotovka Rossii k pervoy mirovoy voyne v mejdunarodnom otnoşenii. Moskva: Gosizdat, 1926.- 380 s.

36 Novikov A.N. Operasii na Çernom more. Leningrad: Sb. Moriskoma, 1927. -317 s.; Korsun N.G. Pervaya mirovaya voyna na Kavkazskom fronte. Moskva. Voyenizdat, 1939. - 124 s.; Korsun N. Russkoye komandovaniye i vopros o prolivah vo vremya mirovoy voynı. // Novıy Vostok, 1938, N° 16-17, s. 338-339 ; Talenskiy N.A. Pervaya mirovaya voyna. Moskva: Gospolitizdat, 1944 -127 s.

37 Mejdunarodnaya politika noveyşego vremeni v dogovorah, notah i deklarasiyah. Moskva, Litizdat, NKİD,1926

38 Mejdunarod. Politika ..., d. N°4, s.8-9

39 Mejdunarod. Politika ..., d. N°10, s.17-18

40 Mejdunarod. Politika...., d. N° 31, s.38-39

41 Mejdunarod. Politika...., d.N°15, s. 20-21

nın Sivastopol, Odessa, Feodosia ve Novorossiysk şehirlerini bombardımanı karşılığında Rusya'nın Türkiye ile savaş başlattığı iddiasını yalanlıyor.

Müttefik ilişkileri ile ilgili birçok sorunun araştırılması,"Kto doljnik" (borçlu kim) bilimsel ve gazetecilik koleksiyonuna da yansıtılmıştır. Çalışma, çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı'nın katılımcıları tarafından yazılmış, burada mali ve ekonomik meseleler, Rusya'nın 1914-1917 yıllarında müttefiklerine Askerî-teknik ve maddi desteği, Almanya'ya karşı savaşta Rus cephesinin rolü araştırılmıştır.[42] M.Galaktinov[43], S.Zaharov[44], M.Pavloviç[45], A.D.Nikonov[46] da eserlerinde tam olarak bu soruna dikkat etmişler. Operasyonda kullanılan Askerî malzemelerin türü ve üretimi M.A.Petrov[47], A.Sakoviç[48], B.B. Jerve[49], A.P.Aleksandrov[50], L.G.Gonçarov[51], A.Lapçinski'nin[52] eserlerinde araştırıldı. En aktif araştırmacılar donanma uzmanlarıydı. Yazarların çoğu müttefik saldırı operasyonlarına odaklansa da, bazı araştırmacılar (A.Sakoviç, B.B. Jerve, L.G.Goncharov) Alman-Türk liderliğinin operasyon organizasyonu ve savunma konularına dikkat ettiler. Ne yazık ki, Sovyet tarihçileri Türklerin kıyı savunma uygulamalarına çok az yer ayırmışlar. Alman-Türk liderliğinin faaliyetlerinin ayrıntılı bir analizi sonucunda, bu liderliğin Boğazlarda örgütlenmeyi ve savaşmayı müttefiklere kıyasla çok hızlı ve ustaca çözdüğünden emin oluruz. Ve Türk Askerî örnek tahammül ve cesaret gösterdi.

Bir dizi yazar Alman ordusunun Türk ordusunu yeniden örgütlemesindeki rolünü ve birliklerin liderliğini övmektedir. Rus tarihçiliğinde, iniş operasyonunun tehlikesini ve olası sonuçlarını iyi anlayan Almanya'nın rolüne dayanan birçok araştırmacı var. Onlar Almanların Türklere gerekli tekniği sağladığına, Alman Askerî danışmanlarının personelini artırdığına inanıyorlar. Ancak, Türkiye tarihi bilimcisi ve mevzuyla ilgili birçok eserin yazarı A.F.Miller[53] bu konuda farklı görüş bildirir ve belirgin bir Alman karşıtı pozisyonda bulunur.[54] Miller, 10 Ağustos 1914'te Alman kruvazörleri Goeben ve Breslau'nun İngilizlerin takipinden kaçarak Çanakkale Boğazı'na girdiğinde, Türkiye'nin bu gemileri aldığını söylemek zorunda kaldığını belirtti. Ona göre, bundan sonra Almanya, Türkiye üzerindeki baskıyı artırdı.[55] Tarihçi, Almanların Türklere ciddi Askerî destek vermediğini, Türklerin dört cephede güçlü düşmanlarla savaştığını vurguluyor.

42 Kto doljnik?:Sbornik dokumentirovanıh statey po voprosu ob otnosheniyah mejdu Rossiyey, Fransiyey i drugimi derjavami Antantı do voynı 1914 g., vo vremya voynı ı v period intervensii, Moskva, 1926
43 Galaktinov M. Angliyskaya strategiya i Antanta. // Voyenno-istoriçeskiy jurnal, 1940, N° 6, s. 18 - 26.
44 Zaharov S. Angliya vo vremya pervoy imperialistiçeskoy voynı (1914-1916). // İstorik-marksist, 1939, N° 5, s. 56 - 70.
45 Pavloviç M. Sovetskaya Rossiya i kapitalistiçeskaya Angliya. Moskva: Gosizdat, 1935. - 236 s.
46 Nikonov A.D. Vopros o Konstantinopole i prolivah vo vremya Pervoy mirovoy voynı. Moskva: MGU, 1948. —214 s.
47 Petrov M.A Obzor glavnıh srajeniy parovogo flota. Leningrad: UOŞ. RKKA, 1927.- 562 s.
48 Sakoviç A. Desantnye operasii. Moskva: Voyenizdat, 1935. - 36 s.
49 Jerve B.B. Desantnaya operasiya. Leningrad: RİO VMF RKKA, 1931. - 134 s.; Jerve B.B. Znaçeniye morskoy sılı dlya gosudarstva. Leningrad: RİO VMF RKKA, 1925. - 137 s.
50 Aleksandrov A.P., İsakov İ.S., Belli V.A. Operasii podvodnıh lodok. 2 t. Leningrad: VMA, 1933, T. I. - 486 s.
51 Gonçarov L.G. Denisov B.A. İspolzovaniye min v mirovoy imperialistiçeskoy voyne 1914-1918. Moskva.-Leningrad: Voyenizdat, 1940-157 s.
52 Lapçinski A. Vozduşnaya razvedka. Sbornik voyenno-istoriçeskih primerov. Moskva: Госвоениздат,1938. - 328 s
53 Miller A.F. Oçerki noveyşey istorii Tursii. Moskva: AN SSSR, 1947. - 304 s.; Miller A.F. Tursiya i Germaniya v godı Pervoy mirovoy voynı. Moskva: AN SSSR, 1944.-365 s.; Miller A.F. Tursiya i problema prolivov. Moskva: 1947. -24 s.
54 Miller A.F. Tursiya i Germaniya...s.19
55 Miller A.F. Tursiya i Germaniya...s.11

Miller, Alman Askerî liderliğinin tanımının Türkiye'ye zarar verdiğini, Alman seferberlik planının kaba hatalarla dolu olduğunu yazıyor.[56] Miller, Mustafa Kemal Paşa ile Liman von Sanders arasındaki çelişkilerin varlığını yineleyerek, Kemal Paşa'nın Türk ordusunun Alman generaline boyun eğmesine itiraz ettiğini ve bunu Enver Paşa'ya mektubunda bildirdiğini belirtti. Ona göre, Mustafa Kemal Liman von Sanders'in talimatlarının aksine, kendi planını hayata geçirdi ve bu, Çanakkale Boğazı'nın durumunu kritik bir anda kurtardı. Almanların Çanakkale operasyonunda olumlu bir rol oynamadığı görüşüyle birçok Sovyet tarihçisinin aynı fikirde olmadığı belirtilmelidir. Miller'ın bu araştırma çalışmasının 1944'te yazıldığına dikkat edersek, bunun gerçekten Almanlara karşı nefret fikri olduğu sonucuna varılabilir.

Bu dönem sovyet tarihçiliğinde Birinci Dünya Savaşı'nı yansıtan araştırma çalışmalarını değerlendirmek gerekliyse, savaşın aydınlatmasının çok az yer aldığını, savaşın ortaya çıkış nedenlerine odaklandığını söyleyebiliriz. Bu dönem çalışmaları, belgelerin ve olayların derinlemesine analiz edilmemesi, sonuç ve değerlendirilmelerin yüzeysel olarak yürütülmesi ile karakterizedir.

II. 1950-1980 yıllarında Sovyet tarih yazımında Çanakkale olayları

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli sayıda araştırma çalışmasi, Birinci Dünya Savaşı sırasında uluslararası ilişkilerin tarihine adanmıştır.G.Aliyev[57], A.S. Avetyan[58], A.İ.Begovatov[59], A.Boyev[60], G.L.Bondarevski[61], V.A.Yemets[62], Y.A.Ludşuveyt[63], M.Orujev[64], A.S.Silin[65] gibi araştırmacıların çalışmaları, olayların tanımıyla bağlantılı olarak ele alınan kapsam, araştırma nesnesi, kaynaklar açısından birbirinden farklıdır. Buna rağmen çalışmalar, İtilaf devletlerinin Çanakkale aracılığıyla Konstantinopolis'e saldırı planlarının nedenlerini, operasyona katılan ülkelerin diplomatik mücadelesinin tam bir tanımını sunmaktadır. Söz konusu yazarların çoğunun, saldırının hedefi haline gelen Türkiye'deki durumu incelediği dikkat çekicidir. Araştırma çalışmaları, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Askerî-siyasi liderliğinin faaliyetlerini Boğazların korunmasına ilişkin Alman-Türk liderliğinin kararlarıyla karşılaştırmayı mümkün kılmaktadır. Böyle karşılaştırma, aynı zamanda, saldırganların ve savunucuların kararlarının analizi, durumun tam ve objektif bir şekilde iletilmesine hizmet eder. Bu anlamda G. Aliyev, A.

56 Miller A.F. Tursiya i Germaniya...s.17
57 Aliyev G. Tursiya v period pravleniya mladoturok. Moskva, Nauka, 1972. — 388 s.
58 Avetyan A.S. Germano-russkiye diplomatiçeskiye otnoşeniya 1911-1914 g. V svete imperialistiçeskoy borbı. Leningrad. Novaya i noveyşaya istoriya. 1983. N° 2, s. 42 – 58; Avetyan A.S. Osnovnıye voprosı blijnevostoçnoy politiki germanskogo imperializma nakanune pervoy mirovoy voynı (1913-1914 gg.). // Pervaya mirova voyna. Moskva, 1968, s. 99 - 107
59 Begovatov A.İ. Blijnevostoçnaya politika Velikobritanii v period Pervoy mirivoy voynı. Moskva: Nauka, 1987 - 354 s.
60 Boyev Y.A. Blijnıy Vostok vo vneşney politike Fransii. Kiyev,1964-364 s.
61 Bondarevskiy G.L. Angliyskaya politika i mejdunarodnıye otnoşeniya v basseyne Persidskogo zaliva (kones XIX naçala XX veka). Moskva: Nauka, 1966. - 164 s.
62 Yemes V.A. Oçerki vneşney politiki Rossii v Pervoy mirovoy voyne.: Nauka, 1977; Yemes V.A. O roli russkoy armii v pervıy period voynı 1914 -1918 gg. // İstoriçeskiye zapiski, T. 77. - 1965
63 Ludşuveyt Y.F. Tursiya v godı mirovoy voynı.1914-1918 gg. Moskva: MGU, 1966.-386 s.
64 Orujev M. Borba imperialistiçeskih derjav za prolivı Tursii v Pervoy mirovoy voyne. Baku: 1975. — 412 s.
65 Silin A.S. Begstvo "Gebena" i "Breslau" v Dardanellı v 1914 g. // Novaya i noveyşaya istoriya, 1983, N° 3, s. 131 – 147; Silin A.S. Fon der Gols i ego missiya v Tursii // Germanskiy militarizm i imperializm. Moskva: 1965, s. 64 —91; Silin A.S. Ekspansiya germanskogo imperializma na Blijnem Vostoke nakanune Pervoy mirovoy voynı. Moskva: Nauka, 1976. — 358 s.

Avetyan, Y. Ludşuveyt ve A. Miller'ın çalışmaları daha önemlidir. Yazarlar, Alman subayları ve Türk Askerî–siyasi liderliği arasındaki ilişkileri değerlendirmeği, Türkiye'de Alman Askerî misyonunun faaliyetlerini, bu misyonun Çanakkale ve Konstantinopolis'i savunma örgütündeki rolünü incelemeyi başardılar. Bununla birlikte, bu araştırmacıların Boğazların mücadelesi konusunu ele almadıkları belirtilmelidir. Y.Ludşuveyt, 1915'e kadar bizi ilgilendiren olayları nispeten ayrıntılı olarak ele alsa da, daha sonra odak noktasını Kafkas cephesi üzerine yöneltir ve Çanakkale'deki Müttefiklerin ortak hareketini parçalanmış ve çoğunlukla olumsuz olarak iletir.

I.Dünya Savaşı diplomasisinin tarihi V.S.Dyakin,[66]A.K Martınenko,[67] V.N. Vinogradov[68] tarafından araştırıldı. I. Dünya Savaşı'nda Rusya ve diplomasi ile ilgili 60-70'lerin çalışmalarının incelenmesi, aşağıdaki sonuçlara yol açar: Rusya ve müttefiklerinin stratejik planları (diğer Devletleri kendi taraflarına çekme girişimleri), Rusya'nın İtilaf bloku'nda rolü daha objektif bir şekilde incelendi, İtilaf üyelerinin karşılıklı bağımlılığı doğrulandı, savaş sürecinde çeşitli ülkelerin diplomasileri izlendi.

80-90'larda, Rus tarihçiler 60-70'lerden daha az sıklıkta Birinci Dünya Savaşı ile ilgili konulara yöneliyorlar. O.F.Solovyov,Y.A.Pisarev, İ.V.Alekseyev'in[69]araştırma çalışmalarının Çanakkale savaşlarına doğrudan adanmış olmamasına rağmen, operasyonun hazırlanması ve yürütülmesi sırasında müttefikler arasındaki ilişkileri anlatıyor. İ.V.Alekseyev'in araştırma çalışmasında, Konstantinopolis ve Boğazlar sorununun Rusya lehine çözümünde Rus burjuva muhalefetinin oynadığı rol vurgulanmaktadır. Yazar, ilk kez tüm burjuva partilerinin ve gruplarının birleştiğini ve "Konstantinopolis sorunu"ile ilgili Rus iddialarını kabul ettirmek için ortak bir gazete kampanyası başladığını gösteriyor.

İtilaf ülkeleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çatışmanın ideolojik yönleri A.S.Tverentinov[70] ve İ.LFadeeva[71] tarafından araştırıldı. Bu eserlerin çoğu 60-70 yıllarına aittir. Bu zamana kadar, İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi altında zengin bir kaynak tabanı oluşturuldu. Askerî yıkım, dünyanın siyasi yapısını da etkiledi, birçok ülkede yeni hükümet arşivleri açıldı. Bulgaristan, Yunanistan, Almanya, Türkiye, Romanya arşivlerinin açılması, Birinci Dünya Savaşı'nın olaylarını (özellikle Balkan politikasının gizli anları için) araştırmak için yeni fırsatlar yarattı. Bu dönemde Askerî tarihçilerin Çanakkale operasyonuna olan ilgisi azalmaktadır. Sadece N.B.Pavloviç ve V.A.Belli tarafından ortaklaşa yazılan iki

66 Dyakin V.S. Russkaya burjuaziya i sarizm v godı pervoy mirovoy voynı (1914 - 1917). Leningrad, 1967

67 Martınenko A.K. Russko-bolgarskiye otnoşeniya v epohu imperializma. Kiyev, 1968

68 Vinogradov K.B. Burjuaznaya istoriografiya pervoy mirovoy voynı. Moskva: Sosekiz, 1962; Vinogradov V.N. Vstupleniye Rumınii v pervuyu mirovuyu voynu i raznoglasiya v stane Antantı // Balkanskiye issledovaniya. Problemı istorii i kulturı. Moskva, 1976, s. 122-130

69 Solovyov O.F. Obreçennıy alyans. Zagovor imperialistov protiv narodov Rossii 1914 - 1917 gg., Moskva, 1986; Pisarev Y.A. Velikiye derjavı i Balkanı nakamume pervoy mirovoy voynı. Moskva, 1986; Alekseev İ.V. Agoniya Serdeçnogo Soglasiya. Sarizm, burjuaziya i ih soyuzniki po Antante. 1914-1917 gg., Leningrad: Leninizdat, 1990;

70 Tvertinov A.S. Mladoturki i panturkizm. // Kratkiye soobşeniya instituta vostokovedeniya. Vıp.22. Moskva: izd. İVV, 1956. — 32 s.

71 Fadeeva İ.P. Ofisialnıye doktrinı v ideologii i politike Osmanskoy imperii XIX-naçala XX vekov. Moskva: Nauka, 1985. — 198 s.

ciltten oluşan bir çalışmada, operasyon konusu nispeten tam olarak açıklanmaktadır. Yazarlar, müttefik filosunun Boğazlara yönelik bir sonraki saldırısına odaklanmalarına rağmen, iniş faaliyetlerini de çok az dikkate almışlar. Araştırma çalışması, operasyonun nedenlerini analiz etmek, planlamak ve hazırlamak için derin yönleri araştırmaz, ilerleme ve sonuçları genel olarak inceler.

1978'te N.S.Kinyapina tarafından düzenlenmiş, Rusya'nın dış politikasında Doğu siyasetine adanmış bir araştırma çalışması yayınlandı.[72] Çalışmanın Birinci Dünya Savaşı döneminde Doğu meselesiyle ilgili dördüncü bölümünde, ek bir cephenin açılmasını gerektirdiği için Türkiye ile savaşın Rusya tarafından arzu edilmediği belirtiliyor. Araştırmada Rusya'nın müttefiklerinin de Türkiye'nin tarafsızlığına ilgi duyması, ancak, Müttefiklerin çelişkili kararlarının Türkiye'yi savaşa katılmaya yönlendirdiyi iletilir. Konstantinopolis ve Boğazlar hakkındaki 1915 anlaşmasına dikkat çeken yazarlar, İngiltere ve Fransa'nın bu anlaşmayı kabul etmek zorunda kaldıklarını yeniliyor ve bunu Rusya'nın Savaş etkisine daha fazla maruz kalması gerçeğine bağlıyorlar. Çalışma, Müttefiklerin bir anlaşma imzalanmış olmasına rağmen, aslında Boğazlar meselesinin açık kaldığını ve Rusya'daki birçok kişinin Konstantinopolis ve Boğazların ele geçirilmesi için askerlerin Türkiye topraklarına girmesi gerektiğinden eminliklerini belirtiyor.

III. Modern Rusya tarihçiliğinde Çanakkale operasyonu

Modern Rus tarihçileri henüz Birinci Dünya Savaşı olaylarına olan ilgisini kabetmedi. V.Alekseyev[73], A.Bolnıh[74], O.İ.Jigalina[75], K.I.Zalesski[76], D.V.Liharyov[77], Y.A.Petrosyan[78], A.E.Taras[79], S.B.Trubisin[80], A.İ.Utkin[81], K.F.Şasilo[82] gibi araştırmacıların çalışmalarında Çanakkale operasyonu ile ilgili önemli bilgiler var. A.Bolnıh ve A.E.Taras'ın kitaplarının ayrı bölümleri operasyona adanmıştır. Yazarlar esas olarak filonun kıyıya karşı faaliyetleriyle ilgileniyor, operasyonun genel seyrini yansıtıyor ve mücadelenin belirli parçalarına dikkat çekiyorlar. Çalışmasının "Çanakkale'de denizaltı faliyeyyetleri" kısmında A. Bolnıh, Boğaz kıyılarlnda güclü savunma yapılarının bulunmasından bahs ediyor, bu koşullar altında sadece bir tür gemilerin-denizaltıların faaliyetinin mümkünlüğünü savunuyor ve "denizaltılar Türk birliklerinin zayıflamasında önemli bir rol oynamıştır" görüşünü sergiliyor.[83] 2002' de yayınlanan eserinin bir parçası olan "Çanakkale mezarımız olacak" bölümünde, yazar, Müttefik filosunun büyük güçlerinin Çanakkale'ye karşı toplanmasına rağmen yenilme nedenini İngilizlerin Türklere

72 Vostoçnıy vopros vo vneşney politike Rossii k XVIII -n. XX BB. - Moskva: Nauka, 1978
73 Alekseev İ.V. Russkaya burjuaznaya oppozisiya i soyuzniki v period Dardanelskogo krizisa. Leningrad: 1987. - 136 s.
74 Bolnıh A. Morskiye bitvı Pervoy mirovoy: Na okeanskih prostorah. Moskva: AST, 2000. - 560 s.; Bolnıh A. Morskiye bitvı Pervoy mirovoy: Tragediya oşibok. Moskva: AST, 2002.-445 s.
75 Jigalina O.İ. Velikobritaniya na Srednem Vostoke (XIX — naçala XX veka). Moskva: MGU, 1990. - 282 s.
76 Zalesskiy K.A. Pervaya mirovaya voyna. Praviteli i voyenaçalniki. Moskva: Veçe, 2000. - 573 s.
77 Liharyov D.V. Era admirala Fişera. Vladivostok: Dalnevostoçniy universitet, 1993.-294 s.
78 Petrosyan Y.A. Rossiya, Zapad i musulmanskiy Vostok v kolonialnuyu epohu. Sankt-Peterburg: LGU, 1996. — 368 s.; Petrosyan Y.A. Osmanskaya imperiya: moguşestva i gibel. Moskva: LGU, 1999.-220 s
79 Taras A.Y. Pervaya mirovaya voyna na more. Minsk-Moskva: Harvest -AST, 2001.-592 s.
80 Trubisin S.B.Legkiye kreysera Germanii (1914-1918 gg.). Sankt-Peterburg: ANT -PRİNT, 1997. - 64 s.
81 Utkin A.İ. Zabıtaya tragediya. Rossiya v Pervoy mirovoy voyne. Smolensk: Rusiç, 2000. 640 s.
82 Şasillo K.F. Ot Postmutskogo mira k Pervoy mirovoy voyne. Moskva. ROSSPEN, 2000. - 399 s.
83 Bolnıh A. Morskiye bitvı Pervoy mirovoy: Na okeanskih prostorah..., s.2-4; 14-16

yönelik ciddi olmayan yaklaşımına bağlıyor.[84]

A.Y.Taras çalışmasına 67 harita ve 250'den fazla nadir illüstrasyon ekleyerek Birinci Dünya Savaşı'nın deniz mücadelesinin tam bir tanımını vermeye çalıştı. Çalışmanın "Geçilmez Boğazlar" başlıklı kısmı Çanakkale kampanyasının (Şubat 1915-Ocak 1916) açıklanmasına adanmıştır. Yazar, 1915 yazında Gelibolu adasını ele geçirmek için Müttefiklerin girişimlerini, Marmara Denizi'ndeki müttefik denizaltıların faaliyetleri meselesini de dikkate aldı, denizaltıların Türkiye'nin demiryollarına, sanayi tesislerine, depolarına defalarca ateş açtığını gösterdi. Aralık ayında Gelibolu adasından müttefik askerlerin transferini tarihte benzersiz bir operasyon olarak nitelendiren açıklamasında, A.Y.Taras, adada 130 binden fazla Askerîn, çok sayıda silahın, yiyeceklerin bulunduğunu vurguladı.[85]

Operasyonun nedenleri ve yürütülmesi üzerine D.V.Liharyov'un "Era admirala Fişera" (amiral Fisher dönemi) çalışmasında yapılan araştırmalar önemli bir yere sahiptir. Deniz idaresinin başında ilk deniz lordu A.Fişer'ın faaliyetlerini inceleyen yazar, İngiliz birinci şahısları tarafından alınan kararları ayrıntılı olarak tetkik ediyor, deniz liderliğinin faaliyetleri hakkında bir fikir yaratıyor, Fisher-Churchill çatışmasının operasyonu etkileyen nedenlerini ortaya koyuyor. Diğer birçok yazar gibi D.V.Liharev de araştırma çalışmasında operasyonun ilk aylarına dikkat çekiyor.

1995 yılında V.Şermetin'in, Rus istihbaratının arşivlerine dayanan "Bosfor ve Türkiye Birinci Dünya Savaşı sırasında" adlı eşsiz bir eseri yayınladı. Eser, büyük İmparatorlukların (1914-1918) çöküşü sırasında Rus-Türk ilişkilerinin gizli anlarını ortaya koymaktadır. Kitapta Rusya Deniz Genelkurmayının yaratıcılarından biri, Rus Askerî izci A.N.Şeglog'un ve onun Türk "meslektaşlarının" malzemeleri yansıtılır.[86]

A.B.İgnatyev ve L.N.Nejinskinin önderliğinde bir grup tarihçi tarafından hazırlanan ve 1999 yılında yayınlanan "Rusya ve Karadeniz Boğazları" çalışması modern Rus tarihçiliğinde Rusya'nın Boğazlar mücadelesini vurgulayan ilk eser oldu.[87] Kitapın "Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın dış politikasında Karadeniz sorunu" başlıklı kısmı V.A.Yemets tarafından araştırıldı. Yazar, Çanakkale operasyonu ile bağlantılı olarak Rus diplomasisinin faaliyetlerini inceliyor, Müttefiklerin Boğazlardaki hareketlerine Rusya'nın etkisi, İngiltere'nin Çanakkale operasyonuna Yunanistan ve Bulgaristan askerlerini çekme çabasına Rusiya'nın engel olması gibi konularını ele alıyor. Ne yazık ki, yazar yeni bir görüş ifade edemez, Rusya'nın "Çanakkale meselesi" konusundaki belli tutumu tekrarlar. Yazarın yaptığı ana sonuç, "Rusya'nın Boğazlar için müttefiklere karşı diplomatik mücadelede ulusal çıkarlarını savunmasıydı."

84 Bolnıh A. Morskiye bitvı Pervoy mirovoy: Tragediya oşibok..., s.92-93
85 Taras A.Y. Pervaya mirovaya..., s.228
86 Şermet V. Bosfor, Rossiya i Tursiya v epohu pervoy mirovoy voynı (po materialam russkoy vneşney razvedki). Moskva, 1995
87 Rossiya i Çernomorskiye prolivı (XVIII XX vv.). Moskva: Mejdunarodnıye otnoşeniya, 1999. - 556 s.

İngiltere'ye karşı hareket eden Rus hükümetinin Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve İtalya'nın operasyona karışmasını engellediği göz önüne alındığında, Rusya'nın pozisyonunun müttefik güçlerin zayıflamasına ve nihayetinde, yenilgisine yol açtığı söylenebilir. Rus hükümetinin sert duruşu, Bulgaristan'ı Almanya ile ittifak yapmaya itti, Yunanistan ve Romanya tarafsızlığını korudu. Rusya Boğazları kontrol etmek konusunda Müttefiklerin rızasını aldıktan sonra, İngiltere'nin Çanakkale'ye ilgisi kayboldu. Açıkçası, Rusya Boğazın uluslararasılaşmasını ve Konstantinopolis'in ortak yönetimini kabul etmiş olsaydı, operasyon 1915'te ortak eylemlerin bir sonucu olarak sona erecekti, o zaman Rusya'nın karı daha büyük olurdu. Bu, Müttefiklerin henüz işgal edilmemiş bir bölge hakkında resmi rızasını almaktan daha iyiydi. Almanya, acilen Balkan cephesini yaratarak, Doğu cephesini zayıflatacak ve Rusya Müttefiklerin yardımıyla güçlenecekti."- Çanakkale sorunu", müttefikler ve Rusya arasında birliğe değil, onlar arasında bir bölünmeye neden oldu.

V.V.Mihaylov'un "1915 Çanakkale operasyonunun hazırlanmasında Rusya ve İtilaf devletleri arasındaki çelişkiler" makalesi, konuyla ilgili zengin materyallere dayanarak yazılmıştır, önemli sayıda arşiv belgesi çalışmaya dahil edilmiştir. Yazar, İngiliz diplomatların Boğaz ve Çanakkale ile ilgili dış politika programlarında tazminat almaya çalıştıklarını vurguluyor. V.V.Mihaylov, Rusya'nın Türk meselesini tam olarak çözeceğine söz vermesinden birkaç gün sonra, İngilizlerin önkoşulları ileri sürdüğünü belirtir. Bunlar arasında Rus kuvvetlerinin İran sınırını geçmeyeceği, Almanya'ya karşı Rusya'nın tüm güçlerini yöneltmesi, ve Mısır'ın İngiltere tarafından işgalinin kabul edilmesi de vardı.[88] Araştırmacı, Gelibolu'daki İngiliz iniş planının, Boğazlarındaki çıkarlarını korumak için yeni bir güvence talep eden Rusya tarafından alarmla karşılandığını yazıyor. Mihaylov, birçok Rus Askerî uzmanının İstanbul ve Boğaz'ın iniş operasyonu sonucunda elde edileceğine inanmadığını vurguluyor.[89] Yazar, Rusya Dışişleri Bakanlığının Boğazlarda Askerî operasyonlar için planlar hazırlaması konusunu ele alıyor, 13/26 Aralık 1914 yılında Rusya Dışişleri Bakan Yardımcısı A.A.Neratov'un Boğazda "olası bir savaş planı"sunduğunu belirtir. A.A. Neratov, Boğaz'a Avrupa tarafından gecmeği önererek Romanya ile bir anlaşma taslağı hazırladı. Proje, Rusya ile ittifak halinde Romanya'nın Avusturya-Macaristan'a karşı Askerî harekat başlatacağı ve Avusturya-Macaristan topraklarının Romanya'ya katılacağı yönündeki maddeleri içeriyordu. Ancak, 1915'te Avusturya-Macaristan'daki Askerî başarısızlıklar, Rusya'nın Çanakkale operasyonuna katılım planına izin vermiyor.[90]

Bir araştırma makalesinde Gelibolu olaylarına hitap eden D.O.Ponamaryov, 1915-1916 Askerî kampanyasında Churchill'in yerini belirlemeye çalışıyor. Makale, Çanakkale operasyonu ile ilgili olarak Rus ve diğer yabancı tarih yazımlarında ortaya çıkan ana eğilimleri vurgulamaktadır.[91] Makalenin sonunda yazar,

88 Mihaylov V.V. Soyuznıye protivoreçiya Rossii i stan Antantı pri podqotovke Dardanellskoy operasii 1915 g., Vestnik Sank-Peterburgskogo universiteta, 2006, ser. 2, vıp.2, s.29-39

89 Mihaylov V.V. Soyuznıye protivoreçiya Rossii...s.33

90 Mihaylov V.V. Soyuznıye protivoreçiya Rossii...s.37

91 Ponamaryov D.O. "Mirovoy krizis " U,Çerçilya v otsenke zarubejnoy i oteçestvennoy istoriografii (interpretasiya

Çanakkale operasyonu ile ilgili önemli konuların (Gelibolu adasında gerçekten neler oldu, Çanakkale saldırısı fikri doğru muydu, kampanyanın yenilginde Churchill'in suçlanması doğru mu) hala net bir çözüm bulmadığını kabul ediyor.

Sonuç

Resmi Petrograd, I. Dünya Savaşı sırasında Boğazlara sahip olma arzusunu, Almanya'yı yenmek, yeni toprakları işgal etmek açısından önemli bir fırsat olarak görüyor, ancak bunu Rusya'nın Karadeniz kıyılarının, yanı sıra Rusya'nın Güney ticaretinin güvenliği olarak açıklıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın en korkunç bölümlerinden biri olan Çanakkale operasyonu, sıra dışı bir operasyondu. Çanakkale (Gelibolu) operasyonunu Müttefik devletlerin Türkiye topraklarında başarısız bir iniş operasyonu olarak nitelendirerek, bunun ne kadar önemli ve dev olduğunu ifade etmek imkansızdır. Bu operasyon, Birinci Dünya Savaşı'nın en büyük donanma operasyonu, Müttefiklerin en büyük başarısızlığı ve savaş dönemi boyunca Türk silahlarının en parlak zaferiydi. Gelibolu savaşlarının önemi, savaşın tüm cepheleri üzerinde bir etkisi olduğu için burada bitmiyor.

1920-1930'larda, Birinci Dünya Savaşına katılan politikacıların ve diplomatların savaşa bağlantılı anıları Rusya'da yayınlandı. Bunlar arasında, geçici hükümetin Dışişleri Bakanı P. P.Milyukov'un, Rusya'nın Fransa Büyükelçisi A.İzvolski'nin de anıları var. 1914 Avusturya-Sırp çatışmasının barışçıl çözümünün savunucusu P.Milyukov'un görüşlerinin Savaşın başlamasıyla, önemli ölçüde değiştiğini dikkate alalım. O, sadece Savaşı sonuna kadar sürdürmekde kalmadı, aynı zamanda Karadeniz Boğazlarının işgalinin bir destekçisi oldu ve bu nedenle Milyukov-Dardanelski takma adını aldı.[92]
İngiltere Deniz Bakanı U. Churchill'nin Çanakkale'deki operasyonu, Türkiye'nin Alman tarafında savaşa katılmasına tepkisiydi. Operasyonun amacı, Boğazlar'ı ve İstanbul'u işgal ederek Türkiye'yi savaştan çıkarmaktı. Operasyonun destekçileri, bu operasyonun savaşın seyrini değiştirebileceğine, Rusya'ya Askerî malzeme sağlayacağına ve Doğu cephesinde başarısının mümkün olabileceğine inanırlardı. İlginçtir ki, İngiliz donanmasının birçok figürü operasyonu "anlamsız ve imkansız"olarak adlandırdı. Ancak, hiçbiri görüşlerini sıkıca kabul etdiremedi. Sonuç olarak, deniz Genelkurmay Başkanı Oliver, Çanakkale operasyonu için isteksiz bir şekilde onay verdi.

İtilaf liderleri, geleneksel stratejik görüşlerini takip ederek savaşa girdiler. Fransa ve Rusya, Kara Kuvvetleri tiyatrosuna odaklanırken, bu yaklaşım güçlü bir Askerî Donanması ve çok büyük olmayan düzenli ordusu ile İngiltere için uygun değildi. İngiltere'nin denizde egemenliği sürdürmesi anahtardı ve ordular destekleyici bir rol aldı. İngiliz liderliği, devletin çıkarlarına uygun alanlarda bağımsız Askerî operasyonlar yürütmenin yollarını aradı. Türkiye'nin savaşa girmesinden sonra İngiltere, Orta Doğu'daki mülklerini Türkiye toprakları paha-

sobıtiy Gallipolskoy kampanii). Vestnik Çelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta.2009, N°32 (170), İstoriya. Vıp.35, s. 126-133

92 https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/28992/1/2004_3_JILIR_svilas_r.pdf. Svilas S. Rossiyskaya istoriografiya Pervoy mirovoy voynı. Belorusskiy jurnal mejdunarodnogo prava I mejdunarodnıh otnoşeniy N° 4, s.68-72 (02.05.20)

sına genişletmek için bir bahane buldu.

Aslında, Rus tarih yazımı, Çanakkale operasyonunun yürütülmesi, planlanması ve uygulanması için koşulların belirlenmesi açısından zengin değildir, ve bu anlamda Çanakkale operasyonunu inceleyen Batı tarihçiliği daha zengin. Doğal olarak, operasyonun tetkiki daha fazla İngiliz araştırmaçının dikkatini çekti, birçok çalışma sıcak bir şekilde gerçekleştirildi ve 20-30'ların başlarında yayınlandı.[93]

1920-1930'ların tarihçileri öncelikle Çanakkale operasyonunun yenilgisinin nedenleriyle ilgileniyorlardı ve bu konuda ciddi anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Araştırmacıların çoğu, İngiltere'nin Askerî-politik liderliğini, özellikle de Churchill'i Gelibolu kampanyasının trajedisi için suçladı. Ayrıca, Sovyet tarihçileri de Churchill'i suçlu buluyor ve onun"1911-1918 dünya krizi" adlı eserine atıfta bulunarak, Churchill'in tüm suçlamaları reddettiğine işaret ediyor. Ancak, bazı Avrupalı araştırmacılar arasında Çanakkale operasyonunda Churchill'in rolünü haklı çıkaranlar da vardı.[94] Bu tip araştırmacılar, küçük taktik hataların ve yönetimin kararsızlığının hedefe ulaşmayı engellediğine inanıyorlar.

Bulgaristan'ı müttefikler tarafına çekmeğin ne kadar önemli olduğunu ileten F. I. Notoviç, Rus diplomasisinin yeteneğini övüyor, Bulgaristan'ı "zaferin anahtarı"olarak adlandırır. Notoviç Birinci Dünya Savaşı sırasında diplomatik mücadeleye adanmış çalışmasında şöyle yazıyor: "Sadece Rusya, Balkan Yarımadası'nın İtilaf için önemini anladı. Ve Balkan Yarımadası'ndaki durum büyük ölçüde Bulgaristan'a bağlıydı."[95]Yazar, ayrıca, Müttefiklerin kendi taraflarına çekilmeye çalışdığı Yunanistan ve Türkiye ile olan ilişkilere de yer veriyor. Müttefiklerin Konstantinopolis ve Boğazlar anlaşmasına adanmış bölüm özellikle ilgi çekicidir. Burada Notoviç, ülkenin "ulusal çıkarlarına" hizmet eden Rus diplomasisinin çabalarını ayrıntılı olarak anlatıyor, ayrıca, her iki gruba dahil olan ülkelerin Askerî hedeflerini etraflıca inceliyor.Yazar, Konstantinopolis ve Boğazlar konusunda Müttefik mücadelesinin en eksiksiz resmini verir, ancak Osmanlı İmparatorluğu ile savaş sırasındaki ilişkileri özel olarak düşünülmez. Yazarın eserin değerini artıran birçok kaynak kullandığı unutulmamalıdır.

Rus diplomatların Bulgaristan'ı İtilaf tarafına çekmeye ya da en azından tarafsızlığını sağlamaya çalıştığını A.V.Yemes de vurguluyor.[96] Yazar, Balkan yarımadasında Rusya'nın artan etkisi korkusuyla, İngiltere ve Fransanın, Balkan konusunda Çarlık diplomatların girişimini mahvettiklerine inanmaktadır. F.I.Notoviç

93 Hamilton I. Gallipoli diary. 2 vols., London: Edward Arnold, 1920; Bleeck-Schlombach F. Allah it Allah. Mitden Siges fahen an der Dardanells auf Galliopoli. Leipzig: Zehefeld, 1916. - 112 p.; Bossert E. Der kämpf um die Dardanells von cinema mitkampfer.- Leipzig: Pforzheim, 1925. - 88 p.; Bacon R.H. The World Crisis by Winston Churchill: a Criticism. London: Hutchinston, 1927. - 288 p.; Mackenzie C. G. Gallipoli memories. London: Eraest Benn Ltd,1929.-406 p.; Calwell C.E. The Dardanelles. London Methuen and Co. Ltd, I930.-309 p.; Chatterton E.K. Dardanelles dilemma. The story of the navel operation. -London: Hurst and Blackett Ltd, 1935. 320 p.; Laar C. Der kämpf um die Dardanelles. Berlin: Dietz Verlag, 1936.-314 p.

94 Keyes R. The Fight for Gallipoli: from the naval memoirs of Admiral of the Fleet. London: Eyre & Spotswood, 1941. P. 302; Aspinall-Oglander, C.F. Military Operations: Gallipoli. V 2., London, 1929–1932; Masefield, J. Gallipoli, New York, 1924. P. 242.

95 Notoviç F.İ. Diplomatiçeskaya borba v godı pervoy mirovoy voynı. Moskva: AN SSSR, 1947. - 748 s

96 Yemets V.A. Oçerki vneşney politiki Rossii v Pervoy mirovoy voyne. Moskva: Nauka, 1977

gibi A.V.Yemes de, İtilaf üyeleri arasındaki çelişkilerin ortak sorunların çözümünü engellediğini belirtiyor. Yazar, Rus birliklerinin Doğu cephesinde Almanya ve Avusturya-Macaristan'a ve Güney cephesinde Türkiye'ye karşı düşmanlığının devam etmesiyle ilgilendiklerini ve bu nedenle Müttefiklerin Rusya'nın çıkarlarını kabul etmek zorunda kaldıklarını anlatır. Yemes bildirir ki, Rusya, Boğazlar konusunda kendi yararları için müttefikleri ikna etmeyi başardı ve böyle bir karar alınmazsa, Almanya ile barış imzalayacağ ile tehdit etdi.

Zaferi kutlamak Türklerin hakkıydı. Birincisi, Boğaz'a karşı İngiliz-Fransız saldırısını yansıttılar ve ikincisi, Avrupalı muhaliflerin Askerî üstünlüğüne dair görüşler boşuna çıktı.Türkiye ve Almanya'nın bu zaferinin sonucu, Bulgaristan'ın da onlar tarafında savaşa girmesi ve Churchill'in operasyonun başlatıcısı olarak istifa etmesiydi.

KAYNAKLAR

1. Alekseev İ.V. Agoniya Serdeçnogo Soglasiya. Sarizm, burjuaziya i ih soyuzniki po Antante. 1914-1917 gg., Leningrad: Leninizdat, 1990
2. Alekseev İ.V. Russkaya burjuaznaya oppozisiya i soyuzniki v period Dardanelskogo krizisa. Leningrad: 1987. - 136 s.
3. Aleksandrov A.P. İsakov İ.S. Belli V.A..Operasii podvodnıh lodok. 2 t., Leningrad: VMA, 1933, T.I. - 486 s.

4. Aliyev G. Tursiya v period pravleniya mladoturok. Moskva, Nauka, 1972. — 388 s.
5. Avetyan A.S. Germano-russkiye diplomatiçeskiye otnoşeniya 1911-1914 g. V svete imperialistiçeskoy borbı. Leningrad. Novaya i noveyşaya istoriya. 1983, N° 2, s. 42 – 58
6. Avetyan A.S. Osnovnıye voprosı blijnevostoçnoy politiki germanskogo imperializma nakanune pervoy mirovoy voynı (1913-1914 gg.). // Pervaya mirova voyna. Moskva, 1968, s. 99 – 107
7. Aspinall-Oglander, C.F. Military Operations: Gallipoli. V 2. London, 1929–1932
8. Brusilov A.A. Moi vospominaniya, Moskva, 1963
9. Bolnıh A. Morskiye bitvı Pervoy mirovoy: Na okeanskih prostorah. Moskva: MST, 2000. - 560 s.
10. Bolnıh A. Morskiye bitvı Pervoy mirovoy: Tragediya oşibok. Moskva.: MSM, 2002.-445 s.
11. Begovatov A.İ. Blijnevostoçnaya politika Velikobritanii v period Pervoy mirivoy voynı. Moskva: Nauka, 1987 - 354 s.
12. Boyev Y.A. Blijnıy Vostok vo vneşney politike Fransii. Kiyev,1964-364 s.
13. Bondarevskiy G.L. Angliyskaya politika i mejdunarodnıye otnoşeniya v basseyne Persidskogo zaliva (kones XIX naçala XX veka). Moskva: Nauka, 1966. - 164 s.
14. Bleeck-Schlombach F. Allah it Allah. Mitden Siges fahen an der Dardanells auf Galliopoli. Leipzig: Zehefeld, 1916. - 112 p.

15. Bossert E. Der kämpf um die Dardanells von cinema mitkampfer. Leipzig: Pforzheim, 1925. 88 p.
16. Bacon R.H. The World Crisis by Winston Churchill: a Criticism. London: Hutchinston, 1927. - 288 p.
17. Calwell C.E. The Dardanelles. London Methuen and Co.Ltd, l930.-309 p.
18. Chatterton E.K. Dardanelles dilemma. The story of the navel operation. London: Hurst and Blackett Ltd, 1935. -320 p.
19. Danilov Y.N. Velikiy knyaz Nikolay Nikolayeviç, Paris: Navarre,1930
20. Dyakin V.S. Russkaya burjuaziya i sarizm v godı pervoy mirovoy voynı (1914 - 1917). Leningrad, 1967
21. Fadeeva İ.P. Ofisialnıye doktrinı v ideologii i politike Osmanskoy imperii XIX-naçala XX vekov. Moskva: Nauka, 1985. — 198 s.
22. Gosudarstvennaya Duma. Çetvyortıy sozıv. Sessiya 3. Stenografiçeskiy otçet. 1915, 27 yanvar
23. Gosudarstvennaya Duma. Çetvyortıy sozıv. Sessiya 3. Stenografiçeskiy otçet. 1915, N° 246. (11 fevral), s. 317
24. Gelmersen P.V. Operasii na zapadnıh teatrah. Moskva: RİO VMF RKKA. 1927. - 309 s.
25. Galaktinov M. Angliyskaya strategiya i Antanta. // Voyenno-istoriçeskiy jurnal, 1940, N° 6. - s. 18 — 26
26. Gonçarov L.G. Denisov B.A. İspolzovaniye min v mirovoy imperialistiçeskoy voyne 1914-1918, Moskva.-Leningrad: Voyenizdat, 1940-157 s.
27. Golovin N.N. Voyennıye usiliya Rossii v Mirovoy voyne, Paris, 1939
28. Hamilton I. Gallipoli diary. 2 vols, London: Edward Arnold, 1920
29. İstoriya diplomatii. Moskva, GİP, 1963, t.II, s. 661
30. İstoriya diplomatii, t.2, Moskva-Leningrad, 1941-1945
31. İgnatyev A.A. 50 let v stroyu, t. 1-2, Moskva, 1959
32. Jerve B.B. Desantnaya operasiya. Leningrad: RİO VMF RKKA, 1931. - 134 s.
33. Jerve B.B. Znaşeniye morskoy silı dlya gosudarstva. Leningrad: RİO VMF RKKA, 1925. - 137 s.
34. Jigalina O.İ. Velikobritaniya na Srednem Vostoke (XIX — naçala XX veka). Moskva: MGU, 1990. - 282 s.
35. Kondratenko, R.V. (2002) Admiral S.O. Makarov i planı Bosforskoy operatsii. Sitadel N°10, 2002
36. Klodo N.L. Oçerki mirovoy voynı. 1915. Pr: 1915, Sankt Peterburg, N° 7. – 672 s.
37. Kersnovskiy, A.A. Istoriya Russkoy armii. tom 4.,1915–1917gg. Moskva,1994: GOLOS, s.180-181
38. Kolenkovski A.A. Dardanellskaya operasiya. Moskva : Gosvoyenizdat, 1930.-136 s.
39. Korbett Y. Operasii angliyskogo flota v mirovuyu voynu. 3 t., Moskva-Leningrad: UVMS RKKA, 1941, T. 1. - 434 s.; T. 2. - 390 s.; T. 3. - 425 s
40. Konstantinopol i prolivı. Po sekretnım dokumentam bıvşego minestersrva inostrannıh del. Litizdat, Moskva, t. I-II, 1925-1926
41. Korsun N.G. Pervaya mirovaya voyna na Kavkazskom fronte. Moskva. Voyenizdat, 1939. - 124 s.

42. Korsun N. Russkoye komandovaniye i vopros o prolivah vo vremya mirovoy voynı. // Novıy Vostok, 1938, Nº 16-17. - s. 338-339
43. Keyes R. The Fight for Gallipoli: from the naval memoirs of Admiral of the Fleet. London: Eyre & Spotswood, 1941, p. 302
44. Kto doljnik? : Sbornik dokumentirovanıh statey po voprosu ob otnosheniyah mejdu Rossiyey, Fransiyey i drugimi derjavami Antantı do voynı 1914 g., vo vremya voynı i v period intervensii, Moskva, 1926
45. Ludşuveyt Y.F. Tursiya v godı mirovoy voynı.1914-1918 gg. Moskva: MGU, 1966.-386 s.
46.Lapçinski A. Vozduşnaya razvedka. Sbornik voyenno-istoriçeskih primerov. Moskva: Госвоениздат,1938. - 328 s
47. Lukomskiy A.S. Vospominaniya, Berlin, 1922
48. Laar C. Der kämpf um die Dardanelles. Berlin: Dietz Verlag,1936.-314 p.
49. Lorey G. Operasii germano-tureskih morskih sil v 1914—1918 gg. Moskva, 1934, s. 8-9, 49, 52-54
50. Liharyov D.V. Era admirala Fişera. Vladivostok: Dalnevostoçniy universitet, 1993.-294 s.
51. Mejdunarodnaya politika noveyşego vremeni v dogovorah, notah i deklarasiyah. Moskva, Litizdat, NKİD,1926
52. Martınenko A.K. Russko-bolgarskiye otnoşeniya v epohu imperializma. Kiyev, 1968
53. Multatuli P.V. “Gospod da blogoslovit reşeniye moyo...”...İmperator Nikolay II vo glave devstvuyuşey armii i zagovor generalov. Sankt Peterburg, Statist, 2002, s.97
54. Miller A.F. Tursiya i problema prolivov. Moskva: 1947. -24 s
55. Miller A.F. Oçerki noveyşey istorii Tursii. Moskva: AN SSSR, 1947. - 304 s.
56. Miller A.F. Tursiya i Germaniya v godı Pervoy mirovoy voynı. Moskva: AN SSSR, 1944.-365 s.
57. Masefield J. Gallipoli, New York, 1924, p. 242
58. Mackenzie C. G. Gallipoli memories. London:Eraest Benn Ltd,1929.- 406 p
59. Mihaylov V.V. Soyuznıye protivoreçiya Rossii i starn Antantı pri podgotovke Dardanellskoy operasii 1915 g., Vestnik Sank-Peterburgskogo universiteta, 2006, ser. 2, vıp.2, s.29-39
60. Novitskiy V. Oçerki mirovoy voynı na more. 1915 g., Moskva: MS, 1916.-26 s.
61. Novitskiy V. Mirovaya voyna 1914-1918 gg. Moskva: Gosvoyenizdat, 1938.-406 s.
62. Novikov A.N. Operasii na Çernom more. Leningrad: Sankt Peterburg: Moriskoma, 1927. -317 s.
63. Notoviç F.İ. Diplomatiçeskaya borba v godı pervoy mirovoy voynı. Moskva: AN SSSR, 1947. - 748 s
64. Nikonov A.D. Vopros o Konstantinopole i prolivah vo vremya Pervoy mirovoy voynı. Moskva: МГУ, 1948. — 214 s.
65. Orujev M. Borba imperialistiçeskih derjav za prolivı Tursii v Pervoy mirovoy yoyne. Baku: 1975. — 412 s.

66. Petrosyan Y.A. Rossiya, Zapad i musulmanskiy Vostok v kolonialnuyu epohu. Sankt Peterburg: LGU, 1996. — 368 s.
67. Petrosyan Y.A. Osmanskaya imperiya: moguşestva i gibel. Moskva: LGU, 1999.-220 s
68. Pisarev Y.A. Velikiye derjavı i Balkanı nakamume pervoy mirovoy voynı. Moskva, 1986
69. Ponamaryov D.O. “Mirovoy krizis “ U, Çerçilya v otsenke zarubejnoy i oteçestvennoy istoriografii (interpretasiya sobıtiy Gallipolskoy kampanii). Vestnik Çelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. 2009, N°32 (170), İstoriya, vıp. 35, s. 126-133
70. Pavloviç M. Sovetskaya Rossiya i kapitalistiçeskaya Angliya. Moskva: Gosizdat, 1935. - 236 s.
71. Pokrovskiy M.N. İmperialistiçeskaya voyna. Sbornik statey 1915-1930, Moskva, 1928
72. Petrov M.A Obzor glavnıh srajeniy parovogo flota. Leningrad: UOŞ. RKKA, 1927.- 562 s.
73. RGAVMF (Rossiyskiy gosudarstvennıy arhiv voyenno-morskogo flota), f. 315, op.1. d.1412;
74. RGAVMF, f. 418, op. 2, d. 273
75. RGAVMF, f.3, d.121
76. RGAVMF, f. 418, op. 2, d. 251
77. Rossiya i Çernomorskiye prolivı (XVIII XX vv.). Moskva: Mejdunarodnıye otnoşeniya, 1999. - 556 s.
78. Razdel Aziatskoy Tursii. Po sekretrnım dokumentam bıvşego MİD. Moskva, 1924
79. Sazonov S.D. Vospominaniya. Moskva, 1991
80. Sazonov S.D. Vospominaniya, Paris, 1927
81. Stankeviç V.B. Vospominaniya 1914-1919 gg. Berlin, 1920
82. Silin A.S. Begstvo “Gebena” i “Breslau” v Dardanellı v 1914 g. // Novaya i noveyşaya istoriya, 1983, N° 3, s. 131 – 147
83. Silin A.S. Fon der Gols i ego missiya v Tursii // Germanskiy militarizm i imperializm. Moskva: 1965, s. 64 —91
84. Silin A.S. Ekspansiya germanskogo imperializma na Blijnem Vostoke nakanune Pervoy mirovoy voynı. Moskva: Nauka, 1976. — 358 s.
85. Solovyov O.F. Obreçennıy alyans. Zagovor imperialistov protiv narodov Rossii 1914 - 1917 gg., Moskva, 1986
86. Svilas S. Rossiyskaya istoriografiya Pervoy mirovoy voynı. Belorusskiy jurnal mejdunarodnogo prava I mejdunarodnıh otnoşeniy N°4, s. 68-72
https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/28992/1/2004_3_JILIR_svilas_r.pdf. (02.05.20)
87. Sakoviç A. Desantnye operasii. Moskva: Voyenizdat, 1935. - 36 s.
88. Şornikov P.M. Poçemu ne sostoyalas desantnaya operasiya na Bosfore? Rusim, 2016, N°2 (44), s.93-110
89. Şapoşnikov B.M. Vospominaniya. Voyenno-nauçnıye trudı, Moskva, 1974

90. Şasillo K.F. Ot Postmutskogo mira k Pervoy mirovoy voyne. Moskva. ROSSPEN, 2000. - 399 s.
91. Şermet V. Bosfor, Rossiya i Tursiya v epohu pervoy mirovoy voynı (po materialam russkoy vneşney razvedki). Moskva, 1995
92. Talenskiy N.A. Pervaya mirovaya voyna. Moskva: Gospolitizdat т, 1944.-127 s
93. Taras A.Y. Pervaya mirovaya voyna na more. Minsk-Moskva: Harvest -A.S.T., 2001.-592 s.
94. Trubisin S.B.Legkiye kreysera Germanii (1914-1918 gg.). Sankt Peterburg: ANT -PRİNT, 1997. - 64 s.
95. Tvertinov A.S. Mladoturki i panturkizm. // Kratkiye soobşeniya instituta vostokovedeniya. Vıp.22. Moskva.: izd. İVV, 1956. — 32 s.
96. Utkin A.İ. Zabıtaya tragediya. Rossiya v pervoy mirovoy voyne. Smolensk: Rusiç, 2000, 640 s.
97. Veselago G. Tehnika desantnıh operasiy u Dardanell. Peterburg: 1915. — 15 s.
98. Valentinov K.V. Snoşeniya soyuznikov po voyennım voprosam vo vremya voynı 1914- 1918 gg. -2 ç., Moskva: 1920, ç. I.-136 s
99. Vinogradov V.N. Vstupleniye Rumınii v pervuyu mirovuyu voynu i raznoglasiya v stane Antantı // Balkanskiye issledovaniya. Problemı istorii i kulturı. Moskva, 1976, s. 122-130
100. Vinogradov K.B. Burjuaznaya istoriografiya pervoy mirovoy voynı. Moskva: Sosekiz,1962
101. Vostoçnıy vopros vo vneşney politike Rossii k XVIII -n. XX вв. - Moskva: Nauka, 1978
102. Vestnik Yevropı. 1915, yanvar
103. Vospominaniya Brusilova. Zapiski-Rossiya, 1924, N°3 (12)
104. Yemes V.A. O roli russkoy armii v pervıy period voynı 1914 -1918 gg. // İstoriçeskiye zapiski. - Т. 77. – 1965
105. Yemets V.A. Oçerki vneşney politiki Rossii v Pervoy mirovoy voyne. Moskva: Nauka, 1977
106. Zalesskiy K.A. Pervaya mirovaya voyna. Praviteli i voyenaçalniki. Moskva: Veçe, 2000. -573 s.
107. Zayonçkovskiy A.İ. Mirovaya voyna. 2 t., Moskva:Voyenizdat, 1938, t. I. -383 s.
108. Zayonçkovskiy A.İ. Podgotovka Rossii k imperialistiçeskoy voyne. Oçerki voyennoy podgotovki i operativnıh planov. Po arhivnım dokumentam, Moskva, 1926
109. Zayonçkovskiy A.İ. Podgotovka Rossii k pervoy mirovoy voyne v mejdunarodnom otnoşenii. Moskva: Gosizdat, 1926. 380 s.
110. Zaharov S. Angliya vo vremya pervoy imperialistiçeskoy voynı (1914-1916). // İstorik-marksist, 1939, N° 5, s. 56 – 70
111. http://xn----7sbbfcoy5atdmf5qh.xn--p1ai/article/item/43 (10.04.20)

ARNAVUTLARDA ÇANAKKALE SAVAŞI ALGISI

NURİDİN AHMETI
ADNAN SHALA

ARNAVUTLARDA ÇANAKKALE SAVAŞI ALGISI

Nuridin AHMETI*
Adnan SHALA**

Özet

1915-1916 yılları arasında bilinen savaşlardan biri de Çanakkale Savaşıdır. Bu savaş ayrıca Gelibolu Savaşı olarak da bilinmektedir. Bilindiği gibi bu savaşta bir yandan İngiltere, Fransa, Rusya diğer yandan ise Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya- Macaristan, Almanya arasında yapılmıştır. Çalışmamızın için önemli olan, bu savaşa dünyanın çeşitli ülkelerinden farklı milletlerden birçok insanın Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya- Macaristan ve Almanya'nın yanında gönüllü olarak katılmış olmalarıdır. Bu savaşta mücadele çağrısına yanıt veren gönüllüler arasında Balkanlardaki halklardı ki özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan halklar bulunmaktaydı. Balkanlar ve 1912 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu 1912 yılında Arnavutluk topraklarını terk etmiş olsa da, bu çağrıya cevap veren gönüllüler arasındaydılar.

Savaşın gerçekleşmesinden bu yana 100 yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, hala Arnavutların hafızalarında bu savaş kendi varlığını sürdürmektedir. Bize göre bu savaşın Arnavutların hafızalarında hala var olmasının nedenlerinden biri de folklor yönüdür. Çanakkale ile ilgili şarkılar bugün de besteciler ve şarkıcılar tarafından yaratılmaya devam etmekte, bu nedenden dolayı nesilden nesile aktarılmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi, bu çalışmada, bu savaşın bugün folklorda Arnavutlar tarafından nasıl algılandığını, bu savaşın Arnavutların tarih ders kitaplarında sunulup sunulmadığını ve bu savaşın Arnavut yazarların akademik çalışmalarında yer alıp almadığı araştırılacaktır. Bu çalışmada birçok sorulara cevap aranacaktır ve bu soruların birkaçı şunlardır: komünizm ve komünizm sonrasında Çanakkale savaşı ile ilgili halk ile aydın kesimi arasında bir algı farkı olup olmadığıdır. Eğer böyle bir fark varsa onun nedenleri nelerdir? Diğer bir yanda folklorda neden bu savaş hala kendi varlığını sürdürmektedir?

Bu çalışmada kullanılacak yöntem karşılaştırmalı ve analitik yöntemleridir ve kullanılacak kaynaklar Çanakkale Savaşı ile ilgili Arnavut şarkıcılar tarafından söylenen şarkılar, ders kitapları ve Kosova'nın bilimsel dergilerinde yayınlanan çalışmalardır.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Çanakkale Savaşı, Arnavutlar, Folklor, Algı

*Doc. Dr. Priştine Albanoloji Enstitüsü'nün Tarih Bölümü'nde kıdemli araştırmacı, nuridin80@yahoo.com
**Can. Dr. Instituti "Hasan tahsin", shala375@gmail.com

Abstract

One of the wars that happened between 1915-1916 is the Battle of Çanakkale, which is also known as the Battle of Gallipoli. As it is known, in this war in one side were England, France, Russia, and in the other side there were the Ottoman Empire, Austro-Hungary, and Germany. One of the most important facts for our research is that many people of different nationalities from different countries of the world participated voluntarily in this war in the side of the Ottoman Empire, Austro-Hungary, and Germany. Among the volunteers who responded positively to the call and participated in this war were the peoples of the Balkans, especially from places that were part of the Ottoman Empire. The Balkans and Albanians who were part of the Ottoman Empire till 1912, and even though Albanians were not part of the Ottoman Empire any more after that year, they were among volunteers who answered the call for war participation.

Although more than 100 years have passed since the war has happened, still this war exists in the memory of Albanians. One of the reasons why this war still exists in the memory of Albanians is the folklore aspect and its impact. Even nowadays songs about Çanakkale continue to be created by composers and singers, and due to this fact they are transmitted from generation to generation and always kept in the memory of people.

In this study, we will investigate how this war is perceived by Albanians in folklore today, whether this war is presented in the history textbooks of Albanians, and whether this war is included in the academic work of Albanian writers. In this study it will be answered to many questions, and some of these questions are as follows: whether there is a difference in perception between the public (usual people) and intellectuals regarding the Battle of Çanakkale during and after communism. If there is a difference, what are the reasons for it? And on the other side, why this war still exists in folklore?

The methods that will be used in this research are comparative and analytical methods, and the sources used to support the study are songs about the Battle of Çanakkale sung by Albanian singers, and the textbooks and published studies in Kosovo's scientific journals.

Keywords: Balkans, Çanakkale War, Albanians, Folklore, Perception

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan küresel çaptaki en önemli savaşlardan biri şüphesiz Çanakkale Savaşı veya başka bir deyişle Gelibolu Savaşıdır. Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan ve Almanya ile birlikte -her iki tarafın yardımına gelen farklı devletlerden diğer güçleri dışlamadan- İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı savaşıyorlardı.

Dünyanın bazı bölgelerinden birçok insan bu önemli savaşın parçası oldu. Hatta Avrupa kıtasından bazı halklar bu savaşa her iki tarafta da katıldı. Bu savaşa Avrupa'dan katılan birçok halk arasında, Arnavutlar da doğrudan katılımcılar olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun safında yer aldılar.[1] Savaşın gerçekleşmesinden bu yana 100 yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, hala Arnavutların hafızalarında bu savaş kendi varlığını sürdürmekte özelikle de folklor vasıtasıyla varlığını sürdürmektedir.

Bu olay, Arnavutluk, Kosova, Makedonya, Karadağ gibi bu ülkede yaşamış ama aynı zamanda yaşayan Arnavut bilim adamların gözünden kaçmıyor ve yavaş yavaş bunun hakkında yazmaya başladırlar.

Bu savaşın nasıl ortaya çıktığının analizine girilmeden, bu savaş hakkında çok şey yazıldığı için, Arnavut bilim adamlarının pozisyonunu ve folklor açısından nasıl ele alındığını sunmayı amaçlanmaktadır.

Bu yazıda sunulan verileri araştırmacılarımız tarafından yayınlanan makalelerden, Arnavutların hazırladığı Çanakkale Savaşı'ndan bahseden belgesellerden, bu savaşı konu alan ve bir kısmı halen söylenen türkülerden, bugün kullanılmakta olan Arnavut dilinde tarih kitaplarından ve bu savaşın belirli bölümleri hakkında Arnavut bilim adamlarının görüşlerinin toplanmasıyla çıkarılmıştır.

Bu konu üç ayrı yönüyle ele alınacaktır:
İlk olarak akademisyenlerimizin yazılarındaki tutumlarının ortaya çıkardığı çalışma yönü.
İkincisi, Arnavutların tarih ders kitaplarında bu savaşın işlenmesinin boyutu özellikle Arnavutluk ve Kosova'daki Arnavut öğrenciler tarafından kullanılan ders kitaplarına özel vurgu yapılarak
Üçüncüsü, bu mücadeleyi konu alan ve bir kısmı bugün bile halkımız arasında söylenen türküler incelenmiştir yani folklor yönü
Çanakkale Savaşı'nda Arnavut bilginler

Bu alt başlığın başından itibaren, bu savaşın ve Arnavutların bu olaya katılımının 90'lı yıllardan sonra bazı Arnavut bilim adamları tarafından anılmaya başlandığı belirtilmelidir. Ancak bize göre, bu savaşın 100. yıldönümünün kutlandığı 2015 yılından itibaren Arnavut bilim adamları tarafından bu olaya özel ilgi gösterildi.

2015 yılında Kuzey Makedonya'daki televizyonlardan birinden "Çanakalaja e shqiptareve (Arnavutların Çanakkale'si)" başlıklı bir belgesel hazırlanmıştır. Bu belgesel, başlığından da anlaşılacağı gibi, Arnavutların bu savaşa katılımını konusunu ele almaktadır.[2] Bu, bildiğimiz kadarıyla Arnavutların bu savaşa

1 Arnavutlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu topraklardan ayrıldığı 1912 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı.
2 TV Dokumentar, "Çanakalaja e shqiptarëve", National Television Alsat M, Pjesa e pare, 11 Dec 2015, https:// www.you-

katılımını anlatan, Arnavutların yaptığı ilk belgesel film. Bu belgeselde Kuzey Makedonya'dan bilim adamları Prof. Dr. Nebi Dervishi, Prof. Dr. Skender Asani katılmaktadırlar. Bu belgeselde aynı zamanda Arnavutların bu savaştaki rolü hakkındaki görüşlerini dile getiren Türkiye'den tarihçilerinden Ebubekir Sofuoğlu da yer almaktadır.

2015 yılında yine araştırmacı Nebi Dervishi'nin Arnavutların bu savaşa katılımı ile ilgili bir makale yazılmıştır.[3]

Belgeselden, yayınlanan yazılardan, bu savaşa ve Arnavutların bu savaştaki rolüne ilişkin çeşitli sohbetlerden ortaya çıkan soru ortak bir sorudur: Osmanlı İmparatorluğu'nun 1912'de bu topraklardan ayrıldığı 1915 Çanakkale Muharebesi'nde Arnavutların topluca mücadele çağrısına cevap vermeye iten nedir?

Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrılmasından sonra Arnavut topraklarının büyük çoğunluğunun Sırp ve Karadağ işgali altına girdiği açıklığa kavuşturulmalıdır.[4] Bu işgale, yerel halka yönelik çeşitli katliamlar eşlik etmiş, yerel halkın bir kısmı o dönemde topraklarını terk etmek zorunda kalmış ve ağırlıklı olarak Türkiye'ye yerleşmiştir.

Bu bakımdan şu ana kadar yaptığımız araştırmalardan, Arnavut alimlerinin Arnavutların bu savaşa girmesi konusunda bazı görüşler olduğu ortaya çıkmıştır.

İlk görüş, ülkenin etnik temizliğini gerçekleştirmek için Sırp güçleri tarafından seferber edildiklerini söylüyor, bu görüş Kuzey Makedonya'dan Arnavut bilim adamı Prof. Nebi Dervishi[5] tarafından desteklenmektedir, üstelik bu araştırmacıya göre Çanakkale Savaşına yaklaşık 35 bin Arnavut'un katıldığını düşünülmektedir.[6]

Yine Kuzey Makedonya'dan araştırmacı Prof. Dr. İskender Asani, Arnavutların bu dönemde Sırplar tarafından kendi çıkarları için seferber olmaya zorlandığını ve Arnavutların Sırp ve Osmanlı güçleri için seferberlik arasında en iyi alternatif olarak Osmanlı güçlerine yardım etmek için seferberliği seçtiğini düşünmektedir. Böylece Çanakkale Savaşına çok sayıda seferber oldular.[7]

---

tube.com/watch?v=PQVil8wL9XI, (hulumtuar, më 20 janar 2020); TV Dokumentar, "Çanakalaja e shqiptarëve", National Television Alsat M , Pjesa e dytë, 11 Dec 2015, https://www.youtube.com/watch?v=ZKBpk3 1lteY, (hulumtuar, më 20 janar 2020).

3Nebi Dervishi, "Pjesëmarrja e shqiptarëve në luftën e Çanakalasë (24 prill – 8 gusht 1915)", Lufta e Parë Botërore 1914–1918, (Konferencë shkencore, 11 shtator 2014), ITSHKSH, Shkup, 2014, f. 104-113.

4 Fitim Rifati, Kosova gjatë Luftës së Parë Botërore 1914-1918, IH, Prishtinë, 2019.

5 (shih nga 9: 35 min). TV Dokumentar, "Çanakalaja e shqiptarëve", National Television Alsat M, Pjesa e pare, 11 Dec 2015, https:// www.youtube.com/watch?v=PQVil8wL9XI, (hulumtuar, më 20 janar 2020)

6 (shih nga 19: 10 min).TV Dokumentar, "Çanakalaja e shqiptarëve", National Television Alsat M, Pjesa e pare, 11 Dec 2015, https:// www.youtube.com/watch?v=PQVil8wL9XI, (hulumtuar, më 20 janar 2020).

7 (shih nga 16: 40 min). TV Dokumentar, "Çanakalaja e shqiptarëve", National Television Alsat M, Pjesa e pare, 11 Dec

Ayrıca, bu savaşta ve bu dönemdeki Arnavutların rolüne ilişkin Arnavutluk'tan bilim adamı Prof. Dr. Ardian Muhaj'ın[8] görüşlerine yer verilmesi gerekir ona göre bu savaşta birçok genç Arnavut'un gönüllü olarak Osmanlı kuvvetleri içinde seferber olmuştur çünkü Avusturya-Macaristan kuvvetlerine karşı savaşan Sırp kuvvetlerinde seferber olmak istemediler ve bilindiği gibi Avusturya-Macaristan kuvvetleri Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik olmuş ve aynı zamanda Arnavutların da müttefikiydiler.

Muhaj'a göre, Arnavutların bu savaşa gönüllü olarak katılmalarının, Kosova'daki Arnavutların, aslında bu savaşın temellerini atan yeni Türk devletinin desteğine güvenmelerine yer bıraktığı görüşündedir.[9]

Arnavutluk'tan 1912-1939 yılları arasında Arnavutluk-Türkiye ilişkileri konusunda uzman bir akademisyen olan Prof. Dr. Hasan Bello, Arnavutların bu savaşta gönüllü olarak seferber edilmesinin nedenlerinden birinin de, o dönemin Şehül-İslam'ın kutsal savaş çağrısına verilen yanıt olduğunu düşünmektedir. Bu çağrı, 23 Kasım 1914'te Şehul İslam'ın verdiği fetva neticesinde geldi.[10] Bu görüş, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1912'de Arnavut topraklarından ayrılmasına rağmen, şeh-ül-İslam'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer liderlerinin sesinin Arnavut nüfusunun önemli bir kısmı tarafından duyulmaya devam ettiğini göstermektedir.

Çanakkale Savaşı'nın tarih ders kitaplarında tanıtımı

Bu bağlamda Arnavut öğrencilerin Arnavutluk'ta okudukları tarih ders kitaplarından bazılarına ve Kosova'daki ilk ve orta okulların Arnavutluk tarih ders kitaplarına başvurduk.

Arnavutluk'ta lise tarih ders kitaplarından bazılarını araştırdık. 1915'ten beri bu metinlerde bu şavaş hakkında hiçbir şey yazılmamışdır.[11]

Kosova'daki Arnavutluk tarihi ders kitaplarıyla ilgili olarak, orta okulların ve lise okullarının ders kitaplarına başvurduk. Kosova'da Arnavutça tarih ders kitaplarında sekizinci sınıftan on ikinci sınıfa kadar Birinci Dünya Savaşı öğretiliyor. Daha açık hale getirmek için, Birinci Dünya Savaşı'ndan bahseden Kosova ders kitaplarını ele alınmıştır.

2015, https:// www.youtube.com/watch?v=PQVil8wL9XI, (hulumtuar, më 20 janar 2020).
8 Ardian Muhaj, "Beteja e Çanakalasë dhe konteksti i ndërlikuar shqiptar e ndërkombëtar", https://kulturatv.com/2020/03/18/beteja-e-canakalese-dhe-konteksti-i-nderlikuar-shqiptar-e-nderkombetar/ ,(hulumtuar, më 20 prill 2020).
9 Ardian Muhaj, "Beteja e Çanakalasë dhe konteksti i ndërlikuar shqiptar e ndërkombëtar", https://kulturatv.com/2020/03/18/beteja-e-canakalese-dhe-konteksti-i-nderlikuar-shqiptar-e-nderkombetar/ ,(hulumtuar, më 20 prill 2020).
10Hasan Bello, Marrëdhëniet shqiptaro-turke 1912-1939, QSA-IH, Tiranë, 2015, f. 114-115.
11 Muzafer Korkuti, Petrika Thëngjilli, Gazmend Shpuza, Fatmira Rama, Xhelal Gjecovi, Dilaver Sadikaj, Ana Lalaj, Historia e Popullit Shqiptar 12, Shtëpia Botuese "Librit shkollor, Tiranë 2000, f. 167-183; Beqir Meta, Muharrem Dezhgiu, Xhevair Lleshi, Historia e Popullit Shqiptar 12, (Për gjimnazin me drejtim shoqëror dhe i përgjithshem), Shtepia Botuese, "UEGEN",Tiranë, 2009, f. 147-196; Menduh Derguti, Ledia Dushku, Ferit Duka, Sonial Boçi Historia 11, Shtëpia Botuese, "Alba", Tiranë, 2017, f. 90-119; Petrit Nathanaili, Bashkim Vrekaj, Fatmiroshe Xhemalaj, Ilirjana Kaceli, Vojsava Kumbulla, Historia 11, Shtëpia Botuese "Filara", Tiranë, 2020, f. 88-125.

Sekizinci sınıf tarih ders kitabında, 10. bölümün başlığı: “Birinci Dünya Savaşı”[12]. Onuncu sınıf tarih ders kitabının 7. bölümünün başlığı: “Birinci Dünya Savaşı ve Ekim Devrimi”[13]. 11. sınıf tarih ders kitabında, 6. bölümün başlığı: “Birinci Dünya Savaşı”[14]. 12. sınıf tarih metninde Birinci Dünya Savaşından, sonuçlarından ve sonuçlarından bahseden birkaç başlık var.[15]

Kosova’daki Arnavutça tarihi ders kitaplarında bile, Birinci Dünya Savaşı ve sonuçlarından söz edilmesine rağmen, bu dönemin en kanlı savaşlarından biri olan ve Arnavutların yoğun katılımıyla tanınan Çanakkale Savaşı’ndan hiç bahsedilmemektedir.

Bu konuda Tiranlı araştırmacı ile iletişime geçtik. 1912-1939 yılları arasında Arnavutluk-Türk ilişkilerinde uzman olan ve bugün Arnavutluk’ta kullanımda olan Arnavutluk’ta bir tarih ders kitabının ortak yazarı olan Ilirijana Kaceli’ye Çanakkale Savaşı’nı Arnavutluk ve Kosova tarih ders kitaplarına dahil etmek gerekip gerekmediğini sorduk? Bu savaşın tarihsel ve jeopolitik önemi göz önüne alındığında, bu savaşa tarih kitaplarında yer verilmesi gerektiğini görüşünde olduğunu ifade etmiştir.[16]

Türkülerde Çanakkale Savaşı

Osmanlı imparatorluğu balkan topraklardan ayrıldıktan sonra Arnavut toprakların çoğu Arnavut devletin sınırların dışında ve Sırp işgalin atında kamıştır. Yeni rejimin yapmak istediği ilk şey Arnavut topraklarının boşaltmak ve büyük çapta bir etnik temizlik yapmaya başlamıştır. Yapılan işkencelerle buradaki insanları göç etmeye zorladılar. Göç etmek istemeyen insanlar dağa çıkmaya başlamışlar ve kaçak harekatı başlamıştır. Bu harekatı özelikle Kosova bölgesinde görmekteyiz.

Rejim hem bu harekatı bastırmak hem de bu toprakları yeniden dizayn etmek halkı kendi geçmişinden uzaklaştırmak istedi ve elit ile halk arasında bir hendek oluşturmaya başlamıştı.

Halk kendi geçmişini, geleneklerini canlı tutmak için en uygun yollarına başvurmuştu ve bu yollar folklordan geçmektedir. Halk türküler, hikayeler, destanlar yazmaya ve söylemeye devam ettiler ve bu türkülerin arasında Çanakkale türküsü de bulunmaktadır.

Arnavut dili çok geç yazılmaya başladığı için dil olarak daha fazla ağız olarak korunmuştur. Bundan dolayı insanlar şarkılara, türkülere, destanlara,

12Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, Histori 8, Shtëpia Botuese, “Libri Shkollor”, Prishtinë, 2015, f. 145-165.
13Jusuf Bajraktari, Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, Histori 10, (Gjimnazi me matematikë dhe informatikë-Gjimnazi i shkencave natyrore), Shtëpia Botuese, “Libri Shkollor”, Prishtinë, 2007, f. 89-98.

14Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, Histori 11, (Gjimnazi i gjuhëve), Shtëpia Botuese, “Libri Shkollor”, Prishtinë, 2004, f. 81-87.

15Jusuf Bajraktari, Arbër Salihu, Histori 12, (Gjimnazi i përgjithshëm), Shtëpia Botuese, “Libri Shkollor”, Prishtinë, 2005, f. 168-185.
16 Bisedë me Dr. Iliriajna Kaceli, Prishtinë, më 17 qershor 2020.

hikayelere önem vermeye başlamışlardır. Türkülerle insanlar kendi tarihini korumaya çalışmışlardır ve bunu söylenen türkülerden fark ederiz. Örneğin: Sulltan Mahmut[17], Qemal Pasha, Çanak Kalaja[18] gibi yüzlerce türkü bulunmakta ve hepsi tarihi bir olay ya da bir karakter konu etmektedir. Bundan dolayı insanlar türkülerle az da olsa kendi geçmişini hatırlatmaya çalışmışlardır.

Çanakkale ile ilgili türküler ilk olarak 1920li yılarında görülmeye başlamıştır. Çanakkale savaşında olup ve dönen insanlar beraberinde o savaşın hatıralarını de getirmişlerdir. Birçok genç bu savaştan kurtulmuştur ve evlerine geri döndüklerinde olup bitenlerini anlatmışlardı ve bu anlattıkların arasında elbette orada söylenen şarkılar ve ezgiler de bulunmaktadırlar.

Çanakkale savaşı ile ilgili bir çok türkü söylenmiştir ve en fazla bilinen versiyon "Çana Kalaja" türküsüdür. Bu türküyü topladığımız bilgilere göre ilk söyleyen Habib Kukiqi'dir. Bunu söyleyen birçok müzisyen bulunmaktadır. Hysen Shala'ya[19] göre Habib Kukiqi usta bir müzisyen olduğu için bir çok türküyü o bestelemiştir ve o türküler arasında Çanakale türküsü de bulunmaktadır. Habib Kukiqi'den bu türküyü dinleyen ve sonra bir çok yerde söyleyen diğer bir usta müzisyen Isuf Kadishani'dir (1884-1986) ya da bilinen ismiyle Cuf Kadishani'dir.

Habib Kukiqi okumaya yazmaya bildiği için türkülerin sözlerini birçok eserden ilham alarak yazmıştır. Büyük ihtimal bu türkünün sözlerini de bu savaşa katılmış insanlardan duyduğu şeylerden hareketle yazmış olabilir ki bu bir ihtimaldir. İkinci bir ihtimal ise zaten Çanakkale savaşı sırasında Arnavut askerler bunu yazıp söylemiş olabilirler. Müziğini ve söyleyiş tarzı ise tamamen Kosova yöresine aittir. Bunu daha sonra kayda geçilmiş ilk versiyonu dinlediğimizde anlayabiliriz. Biz maalesef ne Habibin ne de Cuf Kadişani'n yorumuna ulaşamadık ama Cuf Kdisani'den alıp ve bu türküyü meşhur haline getirenler Sali (1919-1987) ve Feriz Krasniqi'dir (1924-1999).

O zamanın sanatçılar zor şartlar altında çalıştıkları için gelende şarkıların sözlerini ezberde tutuyorlardı ve her sanatçı yüzlerce şarkıyı notalarıyla ezbere biliyorlardı. Hysen Shala'ya göre Cuf Kadishani hem Çana Kalaja türküsünü hem de Oso Kuka[20] türkülerini Habib Kukiqi'den gittikleri düğünlere ve ziyafetlere onu eşlik ederken yolda öğrenmiştir.

O zamanın rejiminden kaçan ve dağlara sığınan Arnavut isyancılarının zor şartların unutturacak belki de sadece bu türküler bulunuyordu. Bu askerler ve isyancıların arasında türkü söyleyen önemli yorumcular da vardı. Halk ile isyancıların buluştukları yerler oda denilirdi ve o odalarda genelde türküler söyleniyordu.

17 Muharrem Gashi, Salih e Feriz Krasniqi Këngë Popullore II, botoi "Faik Konica", Prishtinë, 2007 f. 39
18 Muharrem Gashi, Salih e Feriz Krasniqi Këngë Popullore II, botoi "Faik Konica", Prishtinë, 2007 f. 97
19 Bisedë me rapsodin Hysen Shala, Prishtinë, më 24 Mars 2020.
20 Muharrem Gashi, Salih e Feriz Krasniqi Këngë Popullore II, botoi "Faik Konica", Prishtinë, 2007 f. 97

Bu versiyon birçok sanatçı tarafından şimdiye kadar yorumlanmıştır. İkinci versiyon ise Çanakkale türküsünün Arnavutça tercüme edilmiş halidir. Bu ikinci versiyon daha sonra söylenmeye başlanmıştır.

Şimdi daha yakından bakmak için her iki türküden birer dörtlük ve müziğin notaları verilecektir:
İlk versiyon:

Arnavutça sözleri:
N'Çanakkale mrena, u nisa pej Stambollit.
Oh lumja nona ku po m'qon
karshi dushmanit,
Oh për t'rijt tonë aman[21]

Türkçe sözleri:
Çanakkale içinde, meydan ovalarında.
Ah kardeşim cihat kahramanları toplanmış orada,
Off gençlerimi için eyvah[22]
Notalar:
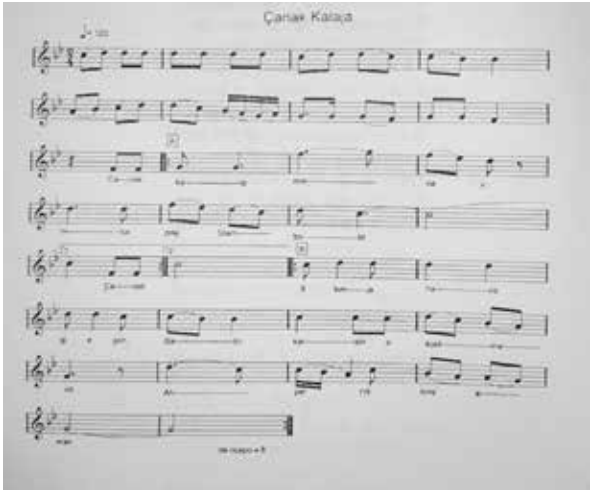
Kaynak: Muharrem Gashi, Salih e Feriz Krasniqi Këngë Popullore II, botoi "Faik Konica", Prishtinë, 2007 f. 97

İkinci Versiyon
Arnavutça sözleri:
N'Çanakkale mrena, pasqyre çarshi
Oh vlla une po shkoj
dushmanit karshi,

21 Muharrem Gashi, Salih e Feriz Krasniqi Këngë Popullore II, botoi "Faik Konica", Prishtinë, 2007 f. 98
22 Tercümesi bize aittir.

vaj per rinin tonë medet[23]

Türkçe sözleri:
“Çanakkale içinde aynalı çarşı
ana ben gidiyorum duşmana karşı
Off gençliğim eyvah”

Notalar
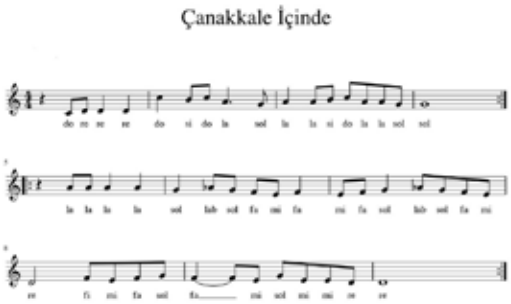
Kaynak: https://www.kolaynota.com/canakkale-icinde-do-re-mi-notalari/

Bu iki örnekte görüldüğü gibi ister sözlerden ister söyleyiş ve müzikten anlıyoruz ki tamamen iki ayrı türkü söylenmiştir ama yine de benzerlikler bulunmaktadır. İlk versiyonu genelde Kosova bölgesinde söylenmektedir ve şarkının yapısı Kosova yöresine aittir.

İkinci versiyon ise bilindiği gibi Türkiye’de söylenmektedir. İkinci versiyon genelde Türkiye’de yaşayan Arnavutlar arasında daha yaygındır. İkinci versiyon yukarıda zikredildiği belgeselde[24] de kullanılmaktadır.

Çanakkale türküsünün ilk versiyonunu birçok yorumcu tarafından 1920li yıllarından itibaren icra edilmiştir. Halen çok popüler bir türkü ve devamlı olarak icra edilmektedir. Burada bir kaçını zikredeceğiz. Kayıtta geçen ilk ve en meşhur olan Sali ve Feriz Krasniqi’nin[25] yorumu, sonra Vellezrit Bajra’nın[26] yorumu, Jashar ve Idajet Sejdiu’n[27] yorumudur.

Savaşın gerçekleşmesinden bu yana 100 yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, hala Arnavutların hafızalarında bu savaş kendi varlığını sürdürmektedir. Bize göre bu savaşın Arnavutların hafızalarında hala var olmasının nedenlerinden tam da bu türkülerdir. Arnavutlar bu şarkılar sadece bir sanat olarak görmemekteydiler onlar için şarkılar geçmişlerini ve tarihini koruma bir metoduydu.

23 https://www.youtube.com/watch?v=j1UsgnrJu-s
24 TV Dokumentar, “Çanakalaja e shqiptarëve”, National Television Alsat M, Pjesa e pare, 11 Dec 2015, https:// www.youtube.com/watch?v=PQVil8wL9XI, (hulumtuar, më 25 Mars 2020).
25 https://www.youtube.com/watch?v=PJ2okDgQAbU,
26 https://www.youtube.com/watch?v=4E88oqoeM9o,

27 https://www.youtube.com/watch?v=6Q7RlUU5YRc&ab_channel=Frameproduction,

Tarih kitaplarında sadece Çanakkale savaşı ile ilgili eksik bilgiler bulunamamakta yarıca Osmanlı-Rus savaşlarında balkanlardan giden Arnavut askerler hakkında da bilgiler da az bulunmaktadır. Bunun için ise genelde türkülerden biliyoruz çünkü maalesef tarih kitaplarımız genelde bir ideoloji perspektifinden yazılmaktadırlar ve beklide bilerek bazı hadiseler ve önemli bilgiler eksik olarak sunulmaktadır.

Bir asırdan aşkın bir zamanda bu savaş hakkında herhangi bir satır okumayan bu halk sadece gönül bağıyla bu bilgileri kendi hafızalarında tutmaya başarmıştır. Tarih kitaplarında çok daha önemsiz olaylara yer verilirken bu kadar mühim bir hadiseye bir satır bile yer verilmemekteydiler ama yine de insanlar elit kesimin tersine hep bu gibi olayları bir şekilde sıcak tutmaya başarmıştır.

Sonuç

Bu, I. Dünya Savaşı sırasındaki en kanlı savaştı. Arnavutların katılımı şüphesiz çok fazlaydı ve bu savaşta önemli rol oynadılar.

Arnavut tarihçiler, Arnavutların Çanakkale Savaşına katılımının yeterince ele alınmadığına inanıyorlar.

Bu savaştaki Arnavutlar, ağırlıklı olarak Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk ordusunun 19.Tümeninin komutası altındaydılar.

Arnavut tarihçiler arasındaki asıl tartışma, Osmanlı kuvvetlerinin 1912'de bu topraklardan ayrıldığı bilinirken, Arnavutları bu savaşta topluca harekete geçirmeye iten şeyin ne olduğuyla ilgilidir. Bu bakımdan şu ana kadar yaptığımız araştırmaya göre üç fikir hakimdir:

Birincisi, Arnavutların yaşadığı toprakların çoğunu işgal eden Sırplar tarafından Arnavutların zorla seferber edilmesidir. Ve bu alanların etnik temizliğini hedeflediler.

İkincisi: Arnavutlar, Avusturya-Macaristan kuvvetlerine karşı savaşan Sırp kuvvetleriyle seferber olmak istemediler.

Üçüncüsü: Osmanlı İmparatorluğu'nun bu topraklarında uzun ömürlülüğün bir sonucu olarak topluca olarak seferber edildi. Böylece Sheh-ul-İslam'ın kutsal savaş çağrısına cevap veriyorlar. Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan ayrılmasına rağmen, bir bakıma kendilerini bu imparatorluğun vatandaşları olarak hissettiler.

Arnavut insanları Osmanlı imparatorluğu 1912'den bu yana balkanlarda olmamasına rağmen Osmanlılardan kalan kültür mirasıyla bir gönül bağı

kurumuştur. Bunu kültürün her alanlarında hissedebiliriz. Farklı rejimler bu bağları koparmaya çalışmışsa da başaramamışlardı bundan dolayı aydınlar ve entelektüeller bu konuda kendi üzerine düşen vazifeyi yerini getirerek Çanakkale Savaşı gibi önemli olaylara hakkeden önemini vermeleri gerekmektedirler.

Hem Arnavutluk'ta hem de Kosova'da Arnavutça tarihi metinlerine gelince, bu savaştan hiç bahsetmemektedirler. Bize göre, bu savaşın tarihsel önemi ve Arnavutların bu savaşa tüm Arnavut topraklarındaki topluca katılımı göz önüne alındığında, bu savaşın konu alan konularda en azından birkaç satırda yer verilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Ardian Muhaj, "Beteja e Çanakalasë dhe konteksti i ndërlikuar shqiptar e ndërkombëtar", https://kulturatv.com/ 2020/03/18/beteja-e-canakalese-dhe-konteksti-i-nderlikuar-shqiptar-e-nderkombetar/.

Beqir Meta, Muharrem Dezhgiu, Xhevair Lleshi, Historia e Popullit Shqiptar 12, (Për gjimnazin me drejtim shoqëror dhe i përgjithshem), Shtepia Botuese, "UEGEN",Tiranë, 2009.

Bisedë me Dr. Iliriajna Kaceli, Prishtinë, më 17 qershor 2020.

Bisedë me rapsodin Hysen Shala, Prishtinë, më 24 Mars 2020

Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, Histori 11, (Gjimnazi i gjuhëve), Shtëpia Botuese, "Libri Shkollor", Prishtinë, 2004, f. 81-87.

Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, Histori 8, Shtëpia Botuese, "Libri Shkollor", Prishtinë, 2015.

Fitim Rifati, Kosova gjatë Luftës së Parë Botërore 1914-1918, IH, Prishtinë, 2019.

Hasan Bello, Marrëdhëniet shqiptaro-turke 1912-1939, QSA-IH, Tiranë, 2015.

Jusuf Bajraktari, Arbër Salihu, Histori 12, (Gjimnazi i përgjithshëm), Shtëpia Botuese, "Libri Shkollor", Prishtinë, 2005, f. 168-185.

Jusuf Bajraktari, Fehmi Rexhepi, Frashër Demaj, Histori 10, (Gjimnazi me matematikë dhe informatikë-Gjimnazi i shkencave natyrore), Shtëpia Botuese, "Libri Shkollor", Prishtinë, 2007.

Menduh Derguti, Ledia Dushku, Ferit Duka, Sonial Boçi Historia 11, Shtëpia Botuese, "Alba", Tiranë, 2017.

Muharrem Gashi, Salih e Feriz Krasniqi Këngë Popullore II, botoi "Faik Konica", Prishtinë, 2007.

Muzafer Korkuti, Petrika Thëngjilli, Gazmend Shpuza, Fatmira Rama, Xhelal Gjecovi, Dilaver Sadikaj, Ana Lalaj, Historia e Popullit Shqiptar 12, Shtëpia Botuese "Librit shkollor, Tiranë 2000.

Nebi Dervishi, "Pjesëmarrja e shqiptarëve në luftën e Çanakalasë (24 prill – 8 gusht 1915)", Lufta e Parë Botërore 1914–1918, (Konferencë shkencore, 11 shtator 2014), ITSHKSH, Shkup, 2014, f. 104-113.

Petrit Nathanaili, Bashkim Vrekaj, Fatmiroshe Xhemalaj, Ilirjana Kaceli, Vojsava Kumbulla, Historia 11, Shtëpia Botuese "Filara", Tiranë, 2020.

TV Dokumentar, “Çanakalaja e shqiptarëve”, National Television Alsat M, Pjesa e pare, 11 Dec 2015, https:// www.youtube.com/watch?v=PQVil8wL9XI, TV Dokumentar, “Çanakalaja e shqiptarëve”, National Television Alsat M , Pjesa e dytë, 11 Dec 2015, https://www.youtube.com/watch?v=ZKBpk3 1lteY

ÇANAKKALE SAVAŞ ALANLARINDAKİ ANTİK YERLEŞİMLER VE SAVAŞIN İZLERİ

PROF. DR. REYHAN KÖRPE

ÇANAKKALE SAVAŞ ALANLARINDAKİ ANTİK YERLEŞİMLER VE SAVAŞIN İZLERİ

Prof. Dr. Reyhan KÖRPE

Özet

1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı Gelibolu Yarımadası, eski çağlardan bu yana devamlı olarak yerleşilmiştir. Savaşların cereyan ettiği Yarımadanın batı bölümü çok sayıda antik yerleşimi barındırmaktadır. Bu antik yerleşimlerden bazıları tam da savaş alanının içinde yer almaktadırlar. Dünyada bu şekilde antik kentlerin savaşın ortasında kaldığı ve savaş sırasında açılan siperlerle birlikte antik kalıntıların bir arada bulunduğu başka bir yer yoktur. Savaş antik yerleşmelerin o kadar içindedir ki savaş sırasında kazılan siperlerden antik döneme ait eserler çıkmış ve hatta bazı yerlerde savaş devam ederken arkeolojik kazılar dahi yapılmıştır. Günümüzde bu antik kentler eski zamana ait arkeolojik kalıntıları ile birlikte savaşların izlerini birlikte taşımaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Gelibolu Yarımadası, Elaious, Protesilaos, Alopekonnesos

Abstract

Gallipoli Peninsula in which Battle of Gallipoli as being one of the most important campaigns of World War I had also taken place, is an important settlement location through ancient times. Especially the western side of Penisula where skirmishes had taken place is being known as a hosting location for ancient settlements. Because of this rare situation, it wouldn't be hard to ascertain that Gallipoli Peninsula is the only place in the world where trenches intermingling with ancient ruins. This intermingling was in such a degree that there were found relics during the digging of trenches and excavations had been taken place as the same time with the Gallipoli Campaign. Today these ancient settlements both contain their own ruins and also the remnants of war.

Key Words: Battle of Gallipoli, Gallipoli Peninsula, Elaious, Protesilaos, Alopeconnesos

1915 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı Gelibolu Yarımadası, Trakya'dan Ege Denizi'ne doğru uzanan, kuzeyinde Saros Körfezi, güneyinde Çanakkale Boğazı ve batısında Ege Denizi ile çevrelenen bir yarmadadır. Bugünkü adını Gelibolu ilçesinden alan Yarımada, antik çağlarda Yunanca "yarımada" anlamına gelen Khersonesos olarak biliniyordu. Diğer yarımadalardan ayırmak için Thraikie Khersonesos'u olarak adlandırılmıştır. (Fig. 1)

Güneydoğu Avrupa'nın Asya kıtasına en fazla yaklaştığı noktalardan biri olan Gelibolu Yarımadas'ında insanoğluna ait en eski kalıntılar Mezolitik döneme kadar gitmektedir.[1] Mehmet Özdoğan'ın yaptığı yüzey araştırmalarında bölgede Erken ve Geç Tunç Çağlarına ait yerleşimler tespit edilmiştir.[2] Gelibolu yarımadası bu dönemlerde Anadolu ve Avrupa kültürleri arasında bir geçiş bölgesi olduğundan, yerleşimlerde hem Anadolu hem de Avrupa-Balkan kültürlerinin izlerini görmek mümkündür.[3]

MÖ 1200'lerin sonunda meydana gelen büyük göç hareketleri sonucunda Yarımada'nın Tunç Çağı yerleşimleri terk edilmiş, bir süre sonra ise Trakya kökenli insanlar tarafından tekrar iskân edilmiştir.[4] MÖ 6. yüzyılda bir Trak kabilesi olan Dolonkların bölgenin hâkim unsurları olduğu görülür.[5]

MÖ 7. yüzyıldan itibaren Gelibolu Yarımadası'nda Yunanlı kolonistler geldiler. Troas bölgesinin güney ve batı kıyılarına da yerleşimler kurmuş olan Lesbos adasında yaşayan Aioller, Yarımada'nın Hellespontos kıyısında Sestos ve Madytos yerleşimlerini kurmuşlardır.[6]

MÖ 7. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye bu defa daha güneyden, İonia bölgesinden başka göçmenler gelmeye başladı. İonlar, Aiollerin aksine Yarımada'nın sadece boğaz kıyılarına değil bölgenin tamamına küçüklü büyüklü çok sayıda yerleşim kurmuşlardır. Bu yerleşimler: Kardia, Paktye, Krithote, Kressa (Kallipolis), Aigospotamoi, Alopekonnesos ve Limnai'dir.[7]

MÖ 514 yılında Dareios'un İskit Seferi sonunda Pers ordusunun Gelibolu üzerinden dönüşünde, buradaki Philaid Beyliği ortadan kaldırılmış ve Yarımada Pers hâkimiyetine girmiştir.[8] Gelibolu Yarımadasındaki Pers varlığı ancak M.Ö. 479 yılına kadar devam etmiştir. Bir yıl önce Abydos'tan Sestos'a boğazda yaptıkları yüzer köprüden geçerek Gelibolu üzerinden Yunanistan'a giden Pers ordusu, Yunanistan'da uğradığı ağır yenilgiler üzerine Gelibolu Yarımadasıyla birlikte Avrupa'daki bütün topraklarını kaybetmiştir.[9]

Perslerin bölgeden ayrılmasından sonra Atina tekrar Yarımada'nın hâkimi olur.[10] Atina öncülüğünde kurulan Attika-Delos deniz birliğine Yarımada'daki tüm kentlerin katılmasıyla bu hâkimiyet pekişmiştir. Peloponnesos savaşları sırasında özellikle Sestos hem gerisindeki ovada

1 Özdoğan 1982, 14-15.
2 Özdoğan, Yarımada'da yaptığı yüzey araştırmalarında çok sayıda prehistorik yerleşim tespit etmiştir. Özdoğan 1986.
3 Yavuz 2003, 65.
4 Hom. İl. 2.835vdd..
5 Hdt. 6. 32-40. Asheri 1988.
6 Aiol Sestos: Hdt. 9. 115; Sestos'un Lesboslular tarafından kuruluşu: Skym. 709; Aiol Alopekonnesos: Skym. 706; Madytos'un Lesboslular tarafından kuruluşu: Skym. 709.
7 Limnai: Strab. 14. 635; Skym. 705; Kardia: Strab. 8.352. fr. 52; Skym. 700. 1983, 33; Bilabel 1920, 53.
8 Hdt. 6.33.
9 Hdt. 9. 114-118; Thuk. 1.89. Plut., Kimon. 9, 3-6, 14; Poly. 1.34.2. Thuk. 8.62.3, de Perslerin Yarımada'da 460'lara kadar kaldığını ima etmektedir.
10 Meritt 1939-53, 199, 206 n.56 ve 289: Khersonesos kentlerinin 478 yılından itibaren birliğin üyesi olduklarını belirtmektedirler. Ancak yukarda da gördüğümüz gibi, Persler M.Ö. 460'lara kadar Yarımada'da tutunmuşlardı.

yetişen tahıl, hem de Karadeniz'den gelen hububatın depolandığı önemli bir merkezdi. MÖ 405 yılında Yarımada'nın Lampsakos karşısında, Hellespontos kıyısındaki Aigospotamoi yakınında yapılan ve Spartalıların Atina donanmasını yok ettiği savaş, Peloponnes savaşlarına son verdiği gibi Atinalıların bölgeyi terk etmesine neden olmuştur.[11]

MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı Yarımada'nın hâkimiyeti bazen Sparta, bazen de Atina arasında gidip gelmiştir. MÖ 340 yılında Makedonya Kralı Philip, Trakya ile beraber Gelibolu Yarımadası'nı da ele geçirdi.[12]

MÖ 334 yılında Gelibolu Yarımadası'ndan Asya'ya geçerek Hindistan'a kadar uzanan bir imparatorluk kuran İskender MÖ 323 ölünce Trakya ve Gelibolu Yarımadası generallerinden Lysimakhos'un payına düşmüştür.[13] Lysimakhos devletinin başkenti olarak "Bolayır'da kendi adını verdiği Lysimakheia kentini kurdu.[14] Helenistik Çağ'da Gelibolu Yarımadası Selevkos, Makedonya ve hatta Mısır'daki Ptolomaios Krallığının kontrolüne girmiştir.[15] Son olarak Bergama krallığına dâhil iken, MÖ 133 yılından sonra Roma hâkimiyetine geçmiştir.[16]

Roma Dönemi'nde Makedonya eyaleti içinde yer alan Gelibolu Yarımadası imparatorluğun Avrupa ve Asya eyaletleri arasında önemli bir geçiş noktasıydı.[17] Özellikle lejyonlarının geçiş noktası olan Yarımada'da Romalılar şimdiki Kilye koyu yakınlarında önemli bir deniz üssü olan Coela'yı kurmuşlardır.[18] MS 4. ve 5. yüzyıllarda özellikle Trakya üzerinden gelen Got ve Hun saldırıları bölge kentlerinin giderek terk edilmesine neden oldu. Sestos ve Kallipolis tamamen yağmalanmış, Yarımada halkı hayatlarını kurtarabilmek için Anadolu kıyılarına kaçmıştır.[19] Roma ve daha sonra Bizans imparatorlarının dışarıdan gelen saldırılara karşı Yarımada'nın batısına inşa ettikleri büyük duvar ile bu akınları durdurmaya çalışmışlardır[20]. Gerek bu istilalar, gerekse MS 5. yüzyılda meydana gelen büyük yıkıcı depremler sonucunda nüfusu git gide azalan kentlerin çoğu bu dönemde terk edilmiştir.

1915 Çanakkale Muharebelerinin gerçekleştiği Gelibolu Yarımadası'nın batı ucunda çok sayıda antik yerleşim yer almaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın meydana geldiği cepheler içinde antik yerleşimlerin bu kadar yoğun olduğu başka bir savaş alanı yoktur. Hatta öyle ki modern zamanlarda Irak ve Suriye'deki çatışmaları saymazsak antik yerleşimlerin savaş ile iç içe olduğu bir başka savaş alanı görmemekteyiz. Yaklaşık on ay süren muharebeler süresince Çanakkale

11 Thuk. 8.55-109; Ksen., Hell. 1.1.1-23.
12 Dem. 12.16.
13 Arrian, FGrH 156 F1. 1-8.
14 Diod. 20.29.1; 20.29; Paus. 1.9.8; Strabo, 7. fr. 52; Plin. NH 4.48. Justin, 17.1.1-2; Marmor Parium FGrH 239 F 19.
15 Polyb. 5.34; 18.51.5; Livius, 33.40.5.
16 Polyb. 21.46; Livius, 38.39. Hansen 1971, 94, n.62. Diod. 29. 11. Appian. Suriye Savaşları 38-9; Pluth. Tiberius Gracchus 14; Appian Mithrid. 62; Bel. Civ. 5.4. Flor 3.12.3-7. Justin, 36.4.5; Livius, Perioch 58.
17 Cicero, In Pisonem 86..
18 Head 1911, 259.
19 Zosimos.5.21; Sozomenus, 8.4.
20 Agath. 5.11; Antik çağlarda Geibolu berzahına inşa edilen duvarlar için bakınız: Yavuz 2005, 1-15.

savaş alanlarında en az iki antik kent savaşı bizzat yaşamış ve yıkıcı etkisine maruz kalmıştır. Bölgede var olduğunu bildiğimiz diğer bazı antik yerleşimler de bundan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmişlerdir.

Günümüzden yaklaşık 40-50.000 yıl öncesine Üst Paleolitik döneme kadar insan izlerinin bulunduğu bölgede ilk yerleşimler M.Ö 5. binden itibaren başlamaktadır. Günümüze kadar kesintisiz olarak yaklaşık 7.000 yıldır devamlı bir şekilde iskâna tabi olmuş olan bölgenin özellikle savaş alanlarının olduğu, Ece Limanı'ndan Seddülbahir Burnu'na kadar olan kısımda çok sayıda antik yerleşim bulunmaktadır. Bu antik yerleşimlerin bazıları özellikle son yıllarda yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiştir. (Fig. 2) Bu antik kentlerin dışında ayrıca çok sayıda prehistorik höyük de bu bölgede bulunmaktadır.

Bu antik yerleşimlerin ve prehistorik höyüklerin bir kısmı da doğrudan cephe hattı içerisinde yer alırlar. Doğrudan savaş alanları içinde kalan Küçük Kemikli, Lalebaba yakınındaki Alopekonnesos ile Morto Koyunun üzerindeki Elaious antik kentleri dışında, Anafartalar Ovasında çeşitli Roma-Bizans Dönemi yerleşimleri, Conkbayırı civarında Roma-Bizans dönemi yerleşimleri bulunuyor. Ayrıca, Kabatepe'nin bulunduğu yerde Araplus antik kenti var. Bütün bu antik yerleşim yerleri tam da cephe hattı içerisinde kalmaktadır. Yapınan arkeolojik araştırmalarda bu antik yerleşimlerin savaştan oldukça etkilendikleri görülmüştür. Özellikle cephe hattında yer alan Alopekonnesos ve Elaious antik kentlerinde savaş zamanının siper hatları yer almaktadır. Diğer taraftan savaşın en şiddetli yaşandığı Conkbayırı civarındaki antik kalıntılar ve bunlara ait çeşitli Roma Dönemi çanak çömlek parçaları buralardaki siperler de ve şehitlikler civarında halen görülebilmektedir.

Cephe hattına yakın ya da hemen gerisinde ise gene çok sayıda antik yerleşimin bulunduğunu görmekteyiz. Bu yerleşimler kuzeyden güneye doğru sıralanacak olursa; Ece Limanı yakınlarındaki Drabos, Beşyol Ovasında Limnai, Akbaş yakınında Sestos, Kilye Ovasında Koela ve Eceabat'ta Madytos sayılabilir. Çanakkale Savaşlarının meydana geldiği alanlar sadece Gelibolu Yarımadası ile sınırlı değildir. Gerek deniz savaşlarının yaşandığı Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyıları, gerekse çok kısa sürse de şiddetli kara savaşlarına sahne olan Kumkale civarında da gene çok sayıda antik yerleşim bulunmaktadır. Bunları da Ege Denizi kıyısından Çanakkale Boğazı içine doğru sıralayacak olursak; Akhilleion, Sigeion, Aianteion, Rhoteion, Ophrineion ve Dardanos olarak sayabiliriz.

Çanakkale savaş alanları içinde yer alan ve savaşları bizzat yaşamış olan bu antik yerleşimlerde savaşın izleri günümüzde de görülebilmektedir.

Elaious

Günümüzde üzerinde Çanakkale Şehitler Abidesi'nin yer aldığı Elaious, Yarımada'nın batı ucunda Morto koyununa bakan tepe üzerindedir.

(Fig. 3) MÖ 600 yılında Atinalılar tarafından karşı kıyıdaki Sigeion ile birlikte Boğaz'ın girişini kontrol etmek için kurulduğu söylenmektedir.[21] Atina'nın Karadeniz ticaretinde Sestos ile birlikte önemli bir deniz üssü olan Elaious, Atina'nın gücünü yitirmesiyle gitgide önemini kaybetmiştir. MÖ 334 yılında İskender Elaious'un limanı olan Morto koyundan bindiği gemiyle Asya Yakası'na geçmiştir.[22] Elaious, Roma Dönemi'nde Eceabat'ın kuzeyinde Koela kentinin kurulmasıyla birlikte buraya bağlı küçük bir kasabaya dönüşmüştür. Prokopius, Elaious'a MS 6. yüzyılda Bizans İmparatoru Justinianus'un büyük bir kale inşa ettirdiğinden bahsetmektedir.[23] Günümüzde doğusundaki hendeği ve sur duvarlarını gördüğümüz bu kalenin de Bizans'ın sonlarına doğru tamamen terk edildiği anlaşılmaktadır.

17. yüzyıldan itibaren bölgeye gelen seyyahların "eski kale" olarak haritalarına kaydettikleri muhtemelen Justinianus'un yaptırdığı kalenin kalıntılarıdır. Bu kale de Seddülbahir'de inşa edilen Osmanlı kalesinin yapımı sırasında taşlarının kullanılması suretiyle temellerine kadar kaldırılmıştır.

Elaious antik kenti Çanakkale Savaşları sırasında kazdıkları siperler ve atılan top mermileriyle açığa çıkmıştır. Kente ait kalıntılar ortaya çıkınca, bu bölgedeki Fransızlar savaş sırasında burada kentin nekropolünde bir kazı yapmışlardır. (Fig. 4) Bu kazılar savaştan sonraki işgal döneminde de devam etmiştir.

Günümüzde Şehitler Abidesi'ne doğudan gelen yolun her iki yanında ve özellikle de Bizans kalesinin surlarının üzerinde savaş sırasında kazılmış olan siperler görülebilmektedir. Savaş sırasında Fransızların kalenin doğusundaki hendek içine büyük bir topçu bataryası yerleştirmişlerdir. (Fig. 5)

Protesilaos Tümülüsü

Elaious'un birkaç kilometre kuzeybatısında buluna küçük Karaağaç Tepe, antik çağlarda Protesilaos olarak bilinmekteydi. (Fig. 6) Troia savaşlarına katılan fakat savaş başlamadan bu kıyılarda ölen Protesilaos için yapıldığı söylenen tümülüs, antik çağlarda Gelibolu Yarımadası'nın en kutsal yerlerinden biriydi.[24] Öyle ki Perslerin Yarımada'ya hâkim olduğu yıllarda bu tepe üzerinde alem yapan Pers valisi bölge halkı tarafından daha sonra derisini diri diri yüzdükten sonra öldürerek cezalandırmıştır.[25] Büyük İskender, Asya seferine başlamadan önce bu kahramanın mezarını ziyaret etmiştir.[26] Çanakkale Savaşlarında hemen sonra Gelibolu Yarımadası'nın işgal altında olduğu 1921-1923 yılları arasında Fransız işgal kuvvetlerinin bir deniz subayı olan R. Demangel burada kazılar yapmıştır.[27] (Fig. 7) Kazılarda bu tepenin aslında bu tepenin MÖ 3. bin yıla

21 Merit et. al. 1949-1953, 3: 289
22 Arr. Anab. 1.11.
23 Proc. Aed. 4.10.26.
24 Hom. Il. 2.695-702; Paus. 4.2.7; Burkert 1983, 243-247.
25 Hdt. 9.120
26 Arr. Anab. 1.11.
27 Demangel, 1926.

tarihlenen prehistorik yerleşim olduğu anlaşılmıştır.[28]

Günümüzde tepenin tam merkezinde bu kazı çukurlarıyla birlikte üzerinde ve çevresinde savaş sırasında kazılmış olan siperleri de görmek mümkündür.

Alopekonnesos

Gelibolu Yarımadası'nın kuzeyinde, Saros Körfezi'ne bakan Suvla koyunda bulunan iki antik kentten biridir.[29] Günümüzde Büyükkemikli Burnu yakınlarındaki antik yerleşim ile ilgili yüzeyde göze çarpan herhangi büyük bir mimari kalıntı bulunmamaktadır. (Fig. 8) Bölgenin en eski kentlerinden biri olan Alopekonnesos, MÖ 7. yüzyılda İonia bölgesindeki Miletoslular tarafından kurulmuştur. Tilki ya da tilki yavrusu anlamına gelen kentin adı, bastığı sikkeler üzerindeki tilki kabartmasıyla da uyuşmaktadır.[30] Bölge antik çağlarda korsan yatağı olarak bilinmekteydi.[31] MS 2. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olan kent, bu tarihten sonra halkının yeni kurulan Coela'ya taşınması sonucu terk edilmiştir.

Alopekonnesos antik kenti özellikle 1915 Çanakkale Savaşlarının Ağustos ayındaki Suvla çıkartması ve Anafartalar muharebeleri sırasında cephenin içinde yer almıştır. İngilizlerin Ağustos çıkarması antik kentin hemen kıyısında gerçekleşmiştir. Çıkartmanın ilk anında başlayan şiddetli muharebeler Lalebaba Tepesi civarında çok yoğun yaşanmıştır. Savaşlar sırasında bulunan ve daha sonra yayınlanan bir yazıt kentin lokalizasyonu için en önemli arkeolojik ve epigrafik kanıtlardan biri olmuştur.[32] (Fig. 9) Günümüzde hem antik kentin denize bakan kısmında, hem de kentin nekropol alanının bulunduğu Lalebaba tepesi yamaçlarında siper hatlarını görmek mümkündür.

Anaphartos

Anafartalar ovasına ismini veren bu antik yerleşim yeri, 2019 yılında bölgede yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında Küçük Anafarta köyünün yaklaşık 2 km. batısında İbrice mevkisinde tespit edilmiştir. (Fig. 10) İsmi sadece Bizans kaynaklarında geçen bu küçük köyün Anafatalar ovasında bir yerde olduğu bilinmekle birlikte lokolizasyonu yapılabilmiş değildi.[33] Antik yerleşime ait yüzeyde herhangi bir mimari kalıntı olmamakla birlikte, antik seramik parçaları ve Bizans sikkeleri bulunmuştur. Anaphartos burada yer alan Yusufçuk Tepe Şehitliğine yakınlığı ve 1915 Ağustos muharebelerinde Türk Cephesi'nin önemli bir siper hattı olması nedeniyle hem siper kalıntıları hem de savaş malzemelerini yüzeyde görmek mümkündür.

Bu civarda yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında Küçükkemikli Burnu'nda yer alan Alopekonnesos antik kenti dışında gerek Büyükkemikli

28 Özdoğan 1986, 54-59; Körpe 2015a, 329.
29 Borza 2000, 51.
30 Head 1911, 258; Yarkın 1978; Schönert-Geiß 1999, 1403-1409.
31 Dem. 23.166.
32 Hutton 1914 -16, 166-168; Krauss 1980. no. 10.
33 Kulzer 2008, 247–248

Burnu, gerekse Anafartalar ovasında çok sayıda küçük antik yerleşimler tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları tam da savaş alanının tam merkezinde yer almaktadırlar.

Araplos

Gelibolu Yarımadası'nda bulunan antik yerleşimlerden biri de Araplos'tur. Bölgede yapılan araştırmalarda şimdiye kadar yerleşimin kesin bir lokalizasyonu yapılmamakla birlikte bazı araştırmacılar Araplos'u şimdiki Kabatepe limanı çevresine yerleştirirler.[34] (Fig. 11) Bu civarda bulunan bazı antik çanak çömlek parçaları bu iddiayı desteklese de, henüz yerleşimin tam yeri şüphelidir. Bu yerleşim yeri ile ilgili antik kaynakların verdiği bilgilerden Araplos'un M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren bölgede isminin geçmeye başladığını gösterir. Muhtemelen MÖ 6. yüzyıl içinde İon kolonizasyonu ile birlikte kurulmuş olan yerleşim, MÖ 4. yüzyıla kadar diğer büyük kentlerin gölgesinde kalmış olmalıdır.

Kabatepe civarında yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında antik kentin kıyıdan daha içeride olması gerektiği anlaşılmıştır.

Kabatepe-Conkbayırı Antik Kalıntılar

2013 yılında Kabatepe ve Conkbayırı arasında yapılan arkeolojik yüzey araştırmalarında bu bölgede Roma ve Bizans dönemlerine ait çeşitli antik kalıntılara rastlanmıştır.[35] (Fig. 12) Bu iki yer aynı zamanda 1915 Çanakkale kara savaşlarının geçtiği Anafartalar bölgesindedir. Her iki yerde günümüzde bu savaşla ilgili anıtlar bulunmaktadır. Kapatepe yakınındaki Tekçam mevkii, üzerinde Anzak mezarlığının bulunduğu ve şiddetli savaşların yaşandığı bir tepedir. Tepe üzerinde yapılan yüzey araştırmasında Roma Dönemi'ne ait seramik parçaları ile küçük bir antik yerleşim tespit edilmiştir. Tekçam'ın kuzey batısında bulunan Conkbayırı da gene Çanakkale Savaşları'nın cereyan ettiği en önemli yerlerden biridir. Savaşlar sırasında Anzak askerlerinden biri siper kazarken bir Roma sikkesi bulmuştur. Bu bölgede savaş alanlarıyla ilgili yapılan araştırmalar sırasında siper kazılarıyla açığa çıktığı anlaşılan çok sayıda Roma Dönemi amphora parçalarına rastlanmıştır.[36] Ayrıca tepe üzerindeki anıtların çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik yüzey araştırmasında da geç Roma seramikleriyle birlikte bir Roma sikkesi ve erken Bizans Dönemi'ne ait kurşun bir mühür bulunmuştur. (Fig. 13)

Her iki tepede ele geçen arkeolojik buluntular, buralarda Roma-Bizans dönemlerinde küçük gözetleme kuleleri ya da kurşun mühürden de anlaşıldığı kadarıyla küçük manastırların olabileceğini göstermektedir.

Çanakkale Savaşları sırasında çatışma hattı içinde kalmamakla birlikte, savaşların yapıldığı bölgenin içinde kalan diğer antik yerleşimler de bu savaşlar sırasında az ya da çok etkilenmişlerdir. Bunlardan bazısı savaşın doğrudan

34 Müller 1997, 1:55.
35 Körpe 2014, 139-140.
36 Mackie, C.J. - Atabay, M. – Körpe, R. - Sagona, A. 2016, 16.

tahribatını yaşamadıysa da bazısı uzaktan yapılan top atışlarına maruz kalmışlardır. Bu antik yerleşimlerin bulunduğu yerlerde savaşın gerisindeki destek birliklerinin konuşlandığı veya depo, hastane benzeri yapılaşmaların olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Dardanos antik kenti üzerindeki sabit tabya ile Anadolu Yakası'nda diğer antik kentlerin üzerlerinde çeşitli topçu bataryaları hem deniz savaşlarında, hem de kara savaşlarında etkin olmuşlardır.[37] Bu bölgelerde Kumkale dışında kara savaşları yaşanmamış olsa da yapılan araştırmalarda antik kentler üzerinde bulunan şarapnel parçaları bu bölgede başta antik Troia kenti olmak üzere tüm antik yerleşimlerin bu savaştan etkilendiğini göstermektedir.[38]

RESİM LİSTESİ

Fig. 1 Gelibolu Yarımadası Antik Kentleri

Fig. 2 Çanakkale Savaş Alanlarında Bulunan Arkeolojik Buluntu Yerleri

37 Çanakkale deniz savaşları sırasında Dardanos Tabyası için bakınız: Körpe 2010, 57-90
38 Kumkale ve civarındaki savaşların izleri için bakınız: Körpe 2015b, 14-19.

Fig. 3 Elaious Antik Kenti

Fig. 4 Elaious'ta Fransız Askerlerinin Yaptığı Kazı

Fig. 5 Elaious'un Batısındaki Hendeğe Yerleşmiş Fransız Topçu Bataryası

Fig. 6 Schliemann'ın Protesilaos Tümülüsünün Çizimi

Fig. 7 Demangel'in Savaş Sonrasında Protesilaos Tümülüsünde Yaptığı Kazı

Fig. 8 Küçükkemikli Burnunda Yer Alan Alopekonnesos Antik Kenti

Fig. 9 Savaşlar Sırasında Lalebaba Tepesinde Bulunan Yazıtlı Lahit

Fig. 10 Anaparthos Antik Yerleşimi ve Yusufçuk Tepe

Fig. 11 Araplos Antik Kentinin Bulunduğu Söylenen Kabatepe

Fig. 12 Conk Bayırından Anafartalar Ovasının Görünümü

Fig. 13 Tekçam ve Conkbayırı Civarında Bulunan Antik Seramik Parçaları ve Roma Sikkesi

KAYNAKÇA

Asheri, D. 1988. Herodotus on Thracian society and history, in: Hérodote et les peuples non Grecs. Neuf exposés suivis de discussions, Entretiens sur l' Antiquité classique 25, 1990 Genève. 131–169.
Berve, H. 1937. Miltiades. Studien zur Geschichte des Mannes und Seiner Zeit, Berlin.
Bilabel, F. 1920. Die Ionische Kolonisation, Leipzig.
Borza, E. 2000. (Map of Thrace). Barrington atlas of the Greek and Roman world, ed. J. A. Talbert.
Burkert, W. 1985. Greek Religion, Cambridge.
Burn, A. R. 1960. The Lyric Age of Greece, London.
Danov, C.M. 1976. Altthrakien, Berlin.
De Souza, P. 1999. Piracy in the Graeco-Roman World, Cambridge.
Demangel, R. 1926. Le Tumulus dit de Protesilas, Paris.

Ehrhardt, N. 1983. Milet und seine Kolonien, Frankfurt am Main.
Garnsey, P. 1988. Famine and Food Supply in the Graeco-Roman World: Response to Risk and Crisis, Cambridge.
Havuette-Besnault, A. 1880. “Sur Quelques villes anciennes de la Chersonnese de Thrace.” BCH 4, 505-520.
Head, B. V. 1911. Historia Numorum, Oxford.
Hutton, C. A. 1914-16. “Two Sepulchral Inscriptions from Suvla Bay.”, ABSA 21: 166-168.
Isaac, B. 1986. The Greek Settlements in Thrace Until The Macedonian Conquest, Leiden.
Jones, A.H.M. 1941. “In eo Solo Dominivm Popvli Romani est vel Caesaris”, The Journal of Roman Studies, Vol. 31,1941, 26-31.
Jones, A. H. M. 1971. The Cities of the Eatern Roman Provinces, Oxford.
Kagan, D. 1987. The Fall Of The Athenian Empire, Cornell University Press.
Körpe, R. – Yavuz, M. F. 2007. “The Harbors of the Thracian Chersonese”, Archaeological Institute of America 108th Annual Meeting, San Diego, January 4, 2007.
Körpe, R. – Yavuz, M. F. 2009. “The Location of Aigospotamoi”, Cigdem Ozkan Aygun (ed.) SOMA 2007 Proceedings of the XI Symposium on Mediterranean Archaeology, Istanbul Technical University, 24 and 29 April 2007 BAR International Series, Oxford, Archeopress 2009.
Körpe, R. 2010. Dardanos Tabyasında Savaş Alanı Arkeolojisi ve Sonuçları”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Yıl: 8, Sayı: 8-9, 2010, 57-90.
Körpe, R. 2014. “2013 Yılı Sestos ve Çevresi Yüzey Araştırması”, 36. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 25-30. 05.2014, Gaziantep, 2014, 135-148.
Körpe, R. 2015a. “2014 Yılı Gelibolu Yarımadası Sestos Antik Kenti ve Çevresi Yüzey araştırması,” 37. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 11-15. 05.2015, Erzurum, 2015, 329.
Körpe, R. 2015b. “Beşige Tepe-Kumkale Bölgesi Savaş Alanları Arkeolojisi”, Çanakkale 1915, Sayı:12, s. 14-19
Krauss, J. 1980. Die Inschriften von Sestos und der thrakischen Chersones, Bonn.
Külzer, A. 2008. Tabula Imperii Byzantini, Band 12: Ostthrakien (Eurōpē), Vienna.
Mackie, C.J. - Atabay, M. – Körpe, R. - Sagona, A. 2016. “Boundary and divide: The antiquity of the dardanelles”, Anzac Battlefield A Gallipoli landscape of war and memory, Sagona, A.- Atabay, M – Mackie, C.J. – McGibbon, I - Reid, R. (ed.), Cambridge.
Meritt, B. D.- Wade-Gery, H. T. - McGregor, M. F. 1949-1953. The Athenian Tribute List. Vol. 3. New Jersey.
Meritt, B.D. 1939-1953. Athenian Trubute List I-IV, New Jersey.
Müller, D. 1997. Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots. Kleinasien, Tübingen-Berlin.
Özdoğan, M. 1982. “Gelibolu Yarımadası Arkeolojik Belgeleme Çalışmaları ve

Yüzey Araştırması, II. Ara Rapor", Basılmamış Rapor, 1982
Özdoğan, M. 1986. "Prehistoric Sites in the Gelibolu Peninsula." AA 10: 51-67.
Özdoğan, M. 1988. "1986 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları", Araştırma Sonuçları Toplantısı V/II, (1988), 157-174.
Roebuck, A. 1959. Ionian Trade and Colonization, New York.
Schönert-Geiß, E. 1999, Bibliographie zur Antiken Numismatik Thrakiens und Mösiens, Berlin.
Strauss, B. S. 1987. A Note on the Topography and Tactics of the Thrakiens und Mösiens, Berlin.
Yarkın, U. 1978. "The Coinage of Alopekonnesus." NC 18: 2-6.
Yavuz, M. F. 2003. The Thracian Chersonese in the Archaic and Classical Ages. Basılmamış Doktora Tezi, University of Southern California, 2003.
Yavuz, M. F. 2005. "Antik Çağlarda Gelibolu Berzahında İnşa Edilen Savunma Duvarları" İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi 41, 2005, 1-15.

“ÇANAKKALE’NİN YARATTIĞI KAHRAMAN TİPLERİ” ŞAN İÇİN SAVAŞANLAR: HOMEROS’UN AKHİLLEUS’U KAHRAMAN OLMAK İÇİN SAVAŞANLAR: LORD BYRON VE BARIŞ İÇİN SAVAŞANLAR: YAŞAR KEMAL’İN LENA ANA’SI

DR. ECE ONURAL

“ÇANAKKALE’NİN YARATTIĞI KAHRAMAN TİPLERİ” ŞAN İÇİN SAVAŞANLAR: HOMEROS’UN AKHİLLEUS’U KAHRAMAN OLMAK İÇİN SAVAŞANLAR: LORD BYRON VE BARIŞ İÇİN SAVAŞANLAR: YAŞAR KEMAL’İN LENA ANA’SI

Dr. Ece ONURAL*

Özet

Çanakkale’nin kaderi, “Üç Güzeller”in kavgasıyla başlar. Bir altın elmanın -ideal bir arzu nesnesinin- sahibinin belirlenmesi, Truva’nın da kaderini belirlemiştir. Homeros’un, bir güzellik ve gurur kavgasına dönüştürerek anlatmayı tercih ettiği vaka, Akalar ve Dorlar arasındaki ticaret savaşıdır aslında. Bu savaşın doğrudan tarafı bile olmayan kahramanlar, ön saflarda yer alacaklardır. Akhilleus, adı binlerce yıl anılsın diye savaşa katılır. Büyük acılara neden olur; ama tek zayıf noktasından vurulur. Homeros, onu öldürenin adını anmayacaktır ama Akhilleus’un adı yaşayacaktır. Onunla aynı saftaki Agamemnon, binlerce yıl sonra, işgâl gemilerinden birine adını vererek yeniden Çanakkale’ye gelir. Çanakkale’yi yine ele geçiremez.

Akhilleus’un ölümünün üzerinden yüzyıllar geçer. Megali İdea, kendini Antik Yunan toplumunun evladı olarak gören bir nesil yaratmıştır. İmparatorlukların parçalanmaya başladığı, birey kimliğinin milliyetçi kimlik arayışlarıyla çatışmaya başladığı bir dönemdir bu. Lord Byron -aykırı kişiliğiyle tanınan genç bir şâir- yazın kuramında “Byronvâri Kahraman” adı verilen bir tipleme yaratır. Byron, Megali İdea “bağımlılığı” ve şiirlerini yazdığı kahramanlardan biri olma ümidiyle Türk-Yunan Savaşı’na katılır. Neredeyse patolojik bir Türk düşmanlığı vardır ama ulaştığı noktada kendisini, hayranlığa dönüşen bir ruh hâli içinde bulacaktır. Büyük bir zaferle dönme planı ise daha cepheyi bile göremeden ölümle buluşmasıyla sonlanır. Byron, yine de bir zafer kazanır: Çanakkale Boğazı’nı yüzerek geçmek. Hero’ya kavuşmak için denizi aşmaya çalışan Leander boğulmuş ama Byron yaşamıştır. Aşk için savaşan ölürken kahraman olmak için savaşan yaşar. “Written After Swimming from Sestos to Abydos” adlı şiirinde bu zaferini kâğıda döker. İronik olarak Byronn, savaştığı kültüre yakınlaşırken, idealize ettiği kültürü yenmiştir.

Çanakkale Savaşı’ndan yıllar sonra Yaşar Kemal, Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesinde, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi teması etrafında bir hayal ülkesi yaratacaktır. Bu hayal dünyasında, Çanakkale’de savaşan Rumlar, Türk vatandaşı olduklarını söylemektedirler. Bacağını Çanakkale’de bırakan, bacağını almadan, bilmediği bir toprağa nasıl gidecektir? Fizik zamanın alt üst olduğu bu yeni evrende mitler ve inançlar birbirine karışmıştır. Ege’de olduğu söylenen hayalî bir adada -Karınca Adası- Çanakkale’deki savaşın hâlâ de-

* Dr. Öğretim Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi Türk Dili Bölümü, ece.onural@kocaeli.edu.tr

vam ettiği sanılmaktadır. Savaştan dönecek oğullar, evleri boş bulduklarında ne olacaktır? Bu ada, belki Odysseus'un yolu üzerindeki bir adadır, belki Akhilleus'un dinlendiği bir yerdir. Tepegöz'ün, Poseidon için koruduğu koyunlar ve keçiler, artık Hızır'ındır. Ortak bilinç, bütün ayrılıkları silmektedir. Bir barış ve dostluk ideali, bir hayal imgesi, Ege'nin sularına savaşın kötülüğünü anlatmaktadır. Lena Ana, oğullarını beklemeye devam etmektedir.

Bu çalışma, yukarıda bahsi geçen üç imge üzerinden, bir arzu nesnesi olarak Çanakkale Bölgesi'ni değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Homeros'un destanı, İngiliz Edebiyatı'nın İkinci Romantik Dönemi ve Yaşar Kemal, bu eksende yorumlandığında, edebiyat evreninin genişliğine ulaşmak mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Homeros, Lord Byron, Yaşar Kemal.

Tabip Albay Muzaffer Onural'ın aziz hatırasına...

Çanakkale ve çevresini, bu bölgenin hikâyelerini işleyen kurmaca metinlerin sayıca çokluğu, gözden kaçmayacak kadar dikkat çekicidir. Bir diğer husus da bölgenin anlatıldığı metinlerin, çok uzak yüzyıllara ve çok farklı topluluklara ulaşabilmesidir. Bu çalışma, bir Yunan mitolojisi kahramanı, bir İngiliz şair ve Rum asıllı bir roman karakterinin kesişim noktalarını ortaya koymayı amaçlıyor. Böylece, ölümsüz ve sınırsız bir yazın geleneği teorisi fikrine daha da yaklaşabiliriz belki... Hatta belki, Strauss'un "insan düşüncesinin evrensel kategorilerine ulaşma"[1] idealine de yaklaşabiliriz.

Truva Savaşı'yla başlayıp günümüze gelen süreçte, Çanakkale (eski adıyla Dardanos) ve çevresi, bir ideal mekân, bir "vaadedilmiş toprak" olarak karşımıza çıkar. Homeros, Halikarnassoslu Dionysos, Apollondalos, Antiklides, Tzetzes gibi önemli tarihçiler, eserlerinde Truva Bölgesi'nin kuruluşunu ve tarihçesini anlatmışlardır[2]. Bölgenin en bilinen tarihî olaylarından biri olan Truva Savaşı, Helen ve Paris'in lanetli aşkını konu alıyor gibi görünse de aslında ekonomik nedenlere dayanır. Bu bereketli topraklardaki ticarî faaliyetlerini kimin yöneteceğidir asıl sorun. Ancak Homeros da diğer dönem ozanları da bu hikâyeyi bu gerçeklik evreninde anlatmak istemezler. Kurmacaya dayalı anlatının mantığında, rasyonel düşünce "aktarılabilir/sürdürülebilir bir hikâye" değildir. Rasyonel olgular yerine -örneğin- mitolojik yansıtmaları kullanmak, daha kalıcı, daha çok aktarılabilir anlatılar yaratmaktadır. Dinleyiciye ekonomik nedenlerle ortaya çıkan bir savaşı -gerçekte "öyle" olan bir savaşı- anlatmak, hikâye anlatıcısının gücünü sorgulatacaktır. "Bölgenin ticari gücü için savaştık." imgesi ile "Üç Güzeller'in Paris'le Altın Elma vakasındaki karşılaşmaları; Güzel Helen'in Truva'ya kaçırılması ile başlayan bir sürece evrildi. Bu

1 Claude Lévi- Strauss, Mit ve Anlam, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s. 27.
2 Robert Graves, Yunan Mitleri, Say Yayınları, İstanbul 2004, s. 773-774.

da yıllar süren bir aşk ve intikam savaşını doğurdu." imgesi arasında çatışma zenginliği hiç şüphesiz ki son derece farklıdır. Kaderin kahraman olmaları için dünyaya yolladığı kişilerin hikâyeleri, dinleyiciyi kendine çeken hikâyelerdir. Bu, tarih ve kurmaca arasındaki farktır. Gerçek hayatta ve tarihte net ve sınırlı çatışmalar bulunur. Bunların mantık çerçevesinde açıklanabilir nedenleri vardır. Kurmaca ve özellikle mitsel kurmaca ise kendi çatışmasını ve mantığını yaratır. Kurmaca evreninde, gerçek deneyimler her ân yeniden yorumlanmaktadır[3] ve bu "yorumlama" benliği oluşturan bir gerçekliktir. Bir diğer deyişle, gerçeğin yansıması olan kurmaca, gerçekten uzaklaştığı, yorumlandığı, mite dönüştüğü ölçüde güçlü ve etkilidir.

Bir kader/lanet anlatısı olarak Truva Savaşı'na geri dönmek gerekirse, asıl çatışma, Helen'den önceki arzu nesnesi olan Thetis'in kaderiyle başlar. Bir Nereus kızı, yani deniz tanrıçalarından birinin kızı olan Thetis'in düğün şöleni, Truva Savaşı'na neden olan Altın Elma vakasına sahne olur. Thetis, bir bakıma Helen'den önceki Helen'dir: Olağanüstü güzel ve olağanüstü lanetli bir arzu nesnesi... Zeus'un da birlikte olmak istediği bu kadının gelecekteki oğlunun, babasından güçlü olacağı kehaneti; onu seven erkeklerin, Thetis'in aşkından vazgeçmelerine neden olur. Nihayetinde Zeus da böyle bir kehanetin çocuğudur ve Titanlar Dönemi'ni de bu gerçekleşen kehanet sona erdirmiştir. Thetis'in eşi olmayı başaran Paleus ise Zeus soyundan gelmekle birlikte, diğer taliplere göre oldukça güçsüz bir karakterdir. Bu güçsüzlük, Thetis'in gönüllü olmadığı bir evliliğe neden olacaktır. Bir arzu nesnesi olduğundan özellikle bahsettiğimiz Thetis, mutsuz evliliğinden olan çocuklarını ölümsüz arzu nesnelerine dönüştürmeye çalışır. Böylece bir boşluk dolabilecek, Thetis'in güçlü varlığı büyük bir amaca hizmet edebilecektir. Ne yazık ki bu varlığın gizli amacı, tarihin en uzun savaşlarından birine neden olmaktır. Truva Savaşı ne Helen'in ne de Paris'in hikâyesidir: Büyük anlatının öznesi aslında Thetis'in oğlu Akhilleus'tur. Akhilleus'tan önce ölümsüzlük ateşine atılan çocukların hepsi ölmüştür. Baba Paleus, Akhilleus'u ateşten kurtarır. Bazı ozanlar da silik bir karakter olan baba Paleus'u tamamen olaylardan uzak tutmuş ve bebek Akhilleus'un Stynx Irmağı'na batırılıp çıkarıldığını, böylece yenilmezliğe ulaştığını anlatmıştır. Annesinin onu tuttuğu yerde -Aşil Tendonu olarak bilinen ayak bileğinin en zayıf yerinde- su, ona değmemiştir. Ateşten kurtulan[4] Akhilleus/Suda boğulmayan Akhilleus, ayak bileğini bulan basit bir okla ölecektir. Anne Thetis ile açılan kader yolunda Akhilleus, uzun ve sıradan bir yaşamla, kısa ve sonsuz üne sahip bir yaşam arasında seçim yapmaya zorlanır. Akhilleus, kendisine ün ve ölüm getirecek olan yola çıkmayı tercih eder. Nihayetinde savaşın ilk nedeni de onun varlık nedeniyle örtüşmektedir: Anne ve babasının düğün şöleninde tanrılar ve tanrıçalar arasında ortaya çıkan ve ölümlülere kadar uzanan çatışma. Zorunlu evliliğin çocuğu Akhilleus, aşk kaçakları Helen ve Paris'in sığındıkları büyük Truva'yı düşürme görevini üstlenir. Bu savaş,

3 William L. Randall, Bizi Biz Yapan Hikâyeler "Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme", Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, s. 15.

4 Bu aktarımın ateş varyantında, topuk kemiği yanmıştır ve bu eksik kemiğin yerine bir ejderhadan alınan kemik yerleştirilmiştir.

pek çok kişisel trajedinin evi olacaktır. Yiğit Hektor, ölümüne giderken, daha küçücük bir bebek olan oğlunun ağlamasına dayanamayıp savaş başlığını çıkaracak, son defa kahramanlık zırhından soyunarak bir baba, bir eş, sıradan bir adam olarak sahne alır[5]. Bu sahne, belki de klâsik kahraman-modern kahraman ayrımını yıkacak kadar anlamlıdır. "Klasik kahraman" diye adlandırılan Hektor, savaş meydanında, gözyaşları dökerek arkasına bakar durur. Her devrin kahramanı, biraz mecburdur... Daha sonra, cansız bedeni, onu öldüren Akhilleus tarafından Truva surlarının etrafında sürüklenecek, aynı beden bir pazarlık nesnesi olacaktır. "Ayağına tez çok akıllı Odysseus", savaşı sonlandırıp kendi savaşına dönecektir: İthaka'ya dönüş savaşı. Akhilleus, onu Truva'da öldüren sonla buluşacaktır. Oğluna çok düşkün olan Paleus ise deniz kıyılarında, oğlunu ve torununu beklerken aklını yitirecek; sevgisinden vazgeçmediği Thetis'i de bir daha göremeden ölecektir. Truva Savaşı'nın en büyük kralların-dan ve anlatının da en önemli karakterlerinden biri olan Agammemnon, savaş alanından muzaffer bir komutan olarak çıkacak ancak evinde karısının ihanetiyle ölecektir. Bu büyük yapıda savaşı kazanan herkes, kurbandır. Her savaş, kurban yaratır; her savaş kahramanı, bir savaş kurbanıdır. Akhilleus, şan için savaşmış; şan da bedeliyle kazanılmıştır: Bu bedel, kahramanın ölümdür.

Aradan yüzyıllar geçer. Anlatının kaynağı olan ortak bellek o kadar güçlüdür ki mitlerin gücü modern düşünceyle baskılanamamıştır. "Aynı nehirde iki defa yıkanama[mak]" bile bir mite dönüşmüş, Eski Yunan imgesi, tarihsel gerçeklerin mitsel düşüncelere yansıtıldığı bir mega-sembol olarak büyümeye devam etmiştir. Nitekim tarihsel değişimlere, modern zamanlara geçilmesine, aradan geçen yüzlerce, binlerce yıla yenilmeyen ortak bilinçdışı ve onun ideal Antik Yunan imgesi, bir gün kendi yansımasını Neo-Helenizm akımında ve sonunda da Megali İdea düşüncesinde bulur. Bu çalışmanın yazınbilim çalışması olarak belli sınırlar içinde kalması gerektiğinden derin ayrıntılara girmek doğru olmayacaktır. Bununla beraber, yeniden güçlenme sancıları içindeki Avrupa'nın "O Belde"si olan Eski Yunan'ın, önemli bir yüreklendirme kaynağı olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin I. Napolon'un, İlyada'yı yanından ayırmadığını, Akhilleus'u ve İskender'i (III. Alexander) kahramanları olarak gördüğünü[6] belirtmek, konunun bir derecede aydınlanabilmesi açısından değerlidir. Megali İdea yükselmeye devam eder ve Avrupa yazını ekseninde Shelley ve Byron gibi romantikler -sonunda- karşımıza çıkar. Kendi ekollerinde devir açan isimlerdir onlar. Yunan kimliğine olan bağlılıkları ise neredeyse patolojik bir boyuttadır. Shelley'nin sözlerini aktaran Bernal, bu tutumu "ateşli hastalık"

5 "Ünlü Hektor, böyle dedi, uzattı oğluna ellerini.
Çocuk ağladı, iyice sokuldu güzel kuşaklı dadıya,
Sevgili babasının görünüşü onu korkutmuştu,
Ürkmüştü tunç tolgadan,
Tepesinde sallanan yeleden ürkmüştü.
Gülmekten katıldı sevgili babayla ulu ana.
Ünlü Hektor çıkardı başından tolgasını,
Işıldayan tolgayı bıraktı yere,
Aldı oğlunu kollarına, öptü, salladı." *
*Homeros, İlyada, Çev: Azra Erhat, Can Kadir, Can Yayınları, İstanbul 1992, Blm. 6: 465-475, s: 188.

6 Martin Bernal, Kara Athena "Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985", Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 276.

benzetmesiyle yorumlamaktadır: “Hepimiz Yunanlıyız. Yasalarımız, edebiyatımız, dinimiz, sanatlarımız, hepsinin kökeni Yunanistan’da. (...) Biz hâlâ vahşi ve puta tapar olmalıyız. (...) İnsan biçimi ve insan aklı Yunanistan’da mükemmelliğe ulaştı.”[7] Bu çalışmanın ikinci aşaması olan Byron, işte bu ekolün bir temsilcisidir. Byron, yarattığı karakterler kadar renkli bir insan portresi çizer. Pek çok olumsuz özelliği olduğu söylenir; ama bir yandan da coşkun, aşkın bir insandır. Aklı karışıktır, zihni yoğundur; eserleri de bu yoğunlukla harmanlanmıştır. Avrupa Romantizmi’nin kalelerinden biri olarak Byron, kısa hayatı boyunca hiç bitmeyen iç çatışmalarının gölgesinde izler hayatı. Annesiyle, karısıyla, hayatla, sakat bacağıyla, varlığıyla, idealleriyle Byron ve onun hayatı; başlı başına bir vakadır. Byron, geçmişe duyduğu özlemin derinliğiyle, evinden ayrı kalma acısı ile yaşayan büyük kalemimiz Yahya Kemal’e kadar ulaşabilmiştir. Farklı ideallerle yaşayanların, âleme aynı “melâl” ile bakabileceklerinin en derin örneklerinden biridir Açık Deniz’in o ünlü mısrası: “Kalbimde vardı ‘Byron’u bedbaht eden melâl”.

Byron’un eserlerinin genel bir incelemesi, bizim çalışmamızın yazınsal nesneleri içinde yer almamaktadır. Bununla birlikte, şâirin, “Written After Swimming From Sestos To Abydos” adlı şiiri, bu çalışmayı doğrudan ilgilendirmektedir. Byron, yazın tarihinin en ilgi çekici karakterlerinden biridir. Onun eserlerinde neredeyse “üst dil” olarak tanımlanabilecek bir geçmiş hayranlığı ve olağanüstü yüceltmelere dayanan imgelerle, yaşamın içinden ve yaşanmış imgeler yan yanadır: “Byron okuyucunun kendisiyle gülmesini, kötülük ve küçüklükleri hicvetmesini, başkalarının aptallıklarını Byron’un göstermesine gülüp katılmasını acılarına ortak olmasını ve gençlik aşklarına sempati duymasını, ilk gençlik aşkını kaybetmesine ise kendisiyle beraber ağlamasını ve sonuçta da kendisini bekleyen ve kendine doğru gözükmeyen kahramanlıklara özgü kaderi (heroic destiny) kendisiyle birlikte yaşamasını istemektedir.”[8] Mitler evreni, modern dünyayla birlikte yok olmuştur. Romantikler, yeni rasyonel dünyanın ağırlığı altında ezilmektedirler. Özlemleri, yazın sahasında büyük çığırlar açacaktır. Gotik ve fantastik, rasyonel düşünceye karşı ayaklanmaktadır. Bu ekolün içinde bir genç adam, kana ve ete bürünmüş bir “dandy” tablosu olarak Lord Byron, kendi hayatını da yeni ve fantastik bir mite dönüştürecektir. Farklı kaynaklar, onun, Yunan bağımsızlık mücadelesine katılmak için bindiği gemiden inerken başında bir Akhilleus kaskı olduğundan bahsetmektedir. Byron, neredeyse kişiliğini bölme pahasına, geçmişi canlandırmaya çalışmaktadır. Eski Yunan’a ve onun her zerresine hayrandır: “Byron Prometheus efsanesine daha çocuk yaştan itibaren ilgi duyduğunu ve bu efsanenin etkisini hor zaman ruhunda ve kafasında taşımış olduğunu ve yazdığı her şeyde bunun etkisinin bir payı olduğunu belirtmektedir. (...) Kendi şahsi durumu yüzünden hayatının bu döneminde de bu etkinin gücünü fazlasıyla hissetmiş olduğundan şüphe edilemez. Byron efsanedeki Titan(x) gibi kendisini bir ayaya bağlanmış ve kaderin

7 Martin Bernal, a.g.e., s. 404.
8 Yılmaz Göktekin, Lord Byron: Bir İngiliz Romantik Şâirinin Parçalanmış Şahsiyeti, Erzurum Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD, Erzurum 1983, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 27.

darbeleriyle devamlı acı çeken bir varlık olarak görmektedir. Fakat bu şahsi durumunu aynı zamanda bütün insanlığın da durumuna benzetmekte ve kendi kendisini böylece aşmaktadır. Efsanedeki kahraman gibi kendi gücünün şuurundadır ve her türlü düşmanlığa (kendi dışındaki güçlerin) rağmen kendi bildiğini yapacak ve gururunu her zaman ve her şartta koruyacaktır."[9]

Byron'la ilgili ortalama bir imge yarattıktan sonra, yazınsal nesnemize geri dönebiliriz. Byron, bütün fiziksel eksikliklerine rağmen mükemmel bir yüzücüdür. Bu yeteneğini, Çanakkale'nin güçlü sularında denemeyi tercih eder. Byron, yukarıda bahsi geçtiği üzere, mitolojik imgelerle bezenmiş bir dünya hayali içindedir. Kendisi de kendine göre bir mit dünyasında yaşar. Byron, Çanakkale'nin sularında yüzerken sadece beden gücünü sınanamıştır: Mitik gücünü de sınamayı tercih etmiştir. Hero ve Leandros anlatısını yeniden canlandırdığı sahnenin sonunda, Leandros'u boğan sulardan, muzaffer bir komutan gibi çıktığını düşünür. Aşk için sularla boğuşan mit kişisi ölürken, şan için yüzen kazanmıştır -ama sıtmayla-:

"Eğer, karanlık aralık ayında
Leander, her gece geçemeseydi
(Hangi gelin, hatırlamaz o hikâyeyi)
O akıntıyı -Hellespont'tan

Eğer buz gibi bir fırtına kükrediğinde
Hero'ya doğru atılmasaydı yürekten,
Ve çağlamasalardı birbirlerine
Adil Venüs! Nasıl acıyorum ikisine de!

Ben, yozlaştırdım bu modern sefili,
Mayısın güler yüzlü yumuşaklığına rağmen
Zorlukla esnettiğim güçsüz topallığımla
Bir zafer kazandığımı düşündüm hatta

Ama o, hızlı dalgayı aştığında
Şüphe götürmez hikâyenin anlattığınca
Elde etmek için onu -ve- Tanrı bilir sadece
Aşka doğru yüzdü, şüphesiz, bense şâna;

Kim daha başarılı oldu, söylemek zor bunu.
Acizdir ölümlüler! Bundan ki Tanrılar lanetler sizi
O kaybetti emeğini, bense devinimimi
Çünkü boğulup gitti o, bense yaşadım; ama sıtmalı..."[10]

9 Yılmaz Göktekin, Lord Byron: Bir İngiliz Romantik Şâirinin Parçalanmış Şahsiyeti, a.g.e., s. 97-98.
10 https://englishhistory.net/byron/poems/written-after-swimming-from-sestos-to-abydos/ , son erişim tarihi: Kasım 2020, Türkçe söyleyen: Ece Onural.

Lord Byron, mitin yitik söyleminin peşinde koşarken bir gün miti yeneceğini düşünmüş müdür? O ideal kahramanlar dünyası, hayranlığının ötesinde belki de kendine denk gördüğü, kendi halkı olarak algıladığı insanlarla doludur. Şüphesiz, yaşadığı dönem insanlarından farklıdırlar. İncelediğimiz şiirde, Byron sadece dalgalarla mücadele etmemektedir. Ölümüne rağmen efsanesi "ölmeyen" Leandros'a karşı da yüzmektedir. O, bir anlamda, kaybetmesiyle unutulmaz olmuştur; üstelik fisiksel bakımdan kusursuzdur. Byron ise bütün fiziksel zaaflarına karşın, ölümcül dalgalardan zaferle çıkar. Sıtmalı ama sağdır. Dilimize henüz aktarılmamış olduğunu tespit ettiğimiz eserde anlatılan vaka, Byron'un en bilinen eseri olan Don Juan'da da anlatılmaktadır[11]. Dünya macerası çok kısa olan Byron, tarihin en verimli kalemlerinden biri olarak anılmaktadır ve "dramatik sadeliği[ni] Grek örneğine dayandır[ır]"ken[12], İskoç köklerini de unutmaz. Byron'u, belki de hocam Şerif Aktaş'ın bizde kullandığı tanımla, kendi topraklarında ve kendine has bir millî romantik duyuş tarzıyla[13] yazdığını düşünmek, en doğrusu olacaktır.

Çalışmamızın son örneği, Yaşar Kemal'in Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesi'nin yardımcı karakterlerinden Lena Ana üzerinde yoğunlaşmaktadır. Eser, Nüfus Mübadelesi nedeniyle yer değişimine zorlanmış Yunan ve Türk vatandaşların Karınca Adası'nda yaşadıkları maceralar üzerine yoğunlaşmaktadır. Dörtlemenin ilk cildi Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana 1998, ikinci cildi Karıncanın Su İçtiği 2002, üçüncü cildi Tanyeri Horozları 2002, son cildi olan Çıplak Deniz Çıplak Ada ise 2012 yılında yayımlanmıştır. Aziz Şeker, Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesi'ni, "mübadillerin yerleştikleri yere uyum sorunları, iş, aile, dil, çevre ilişkileri, toplumsal yapı içinde konumlanışları, anıları, kısaca bu sorunsala ait bütün toplumsal gerçekleri"[14] işleyen kapsamlı bir metin olarak değerlendirmiştir.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, Türk ve Yunan vatandaşların tarihlerinde önemli ve bir o kadar da travmatik bir yere sahiptir. 1923 Lozan Barış Antlaşması'nın ek kararlarından biri olan Nüfus Mübadelesi, Türkiye'de yaşayan Yunan asıllı vatandaşların Yunanistan'a; Yunanistan'da yaşayan Türk asıllı vatandaşların da Türkiye'ye gönderilmesi esasına dayanmaktadır. Her iki ulusa ait mübadiller, yaşadıkları topraklardan ayrılarak farklı yerlerde iskân edilmiştir. Bu durum, adalarda yaşayıp denizcilik yapan toplulukların iç kesimlere göçe zorlanması ve iç kesimlerde yaşayıp tarımla uğraşan toplulukların da adalara aktarılması da başka bir sorun doğurmuştur. Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesi, her ne kadar Türk ve Yunan vatandaşların dostlukları ile vatan sevgileri çerçevesinde gelişmiş olsa da iki ulus arasında bir çatışma olduğu da tarihsel bir gerçekliktir. Türk-Yunan çatışmasının temel nedeni, IX. yüzyıl itibarıyla dünyada yayılan milliyetçilik rüzgârlarıdır. Mübadele edebiyatını, Yunan mübadilleri ekseninde inceleyen bir doktora çalışması olan Emine

11 Mîna Urgan, İngiliz Edebiyatı Tarihi, YKY, İstanbul 2003, s. 705.
12 Yılmaz Göktekin, Lord Byron: Bir İngiliz Romantik Şâirinin Parçalanmış Şahsiyeti, a.g.e., s. 105.
13 Şerif Aktaş, Edebiyat ve Edebî Metinler Üzerine Yazılar, Kurgan Edebiyat, Ankara 2011, s. 29-47.
14 Aziz Şeker, Bir Anadolu Ozanı Yaşar Kemal. Ankara: Eğiten Kitap (2011)., 450.

Yeşim Bedlek, iki toplum arasındaki çatışmayı şu ifadelerle özetler: "Yunanlar ve Türkler arasındaki düşmanlık, Osmanlı'nın Yunan vatandaşlarını özgürlüğe kavuşturan ve IX. yüzyılda gerçekleşen 1891 Yunan Devrimi ile başlamıştır. Bir diğer önemli neden ise Küçük Asya'da Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında iyi olan her şeyi yok eden, arkasına büyük güçleri de alan 1919'daki Yunan işgalidir. Küçük Asya'ya yapılan bu işgal, milliyetçi bir Yunan fantezisi olan Büyük Fikir (Megali İdea) etrafında şekillenmiştir. 1922'deki Küçük Asya Felaketi, Yunanistan ve Türkiye'ye Akdeniz üzerinden göçe zorlanan Ortadoks Hristiyanlar ve Müslüman Türkler için bir kırılma noktası olmuştur. Milliyetçilik hareketi, Yunan ve Türklerin XX. yüzyıla binlerce insanın ölümüyle, karşı karşıya kalınan açlık felaketiyle ve nüfus mübadelesiyle girmelerine neden olan temel motivasyondur."[15]

Göç ve azınlık kavramları, Türkiye'de ve Yunanistan'da yaşanan bu büyük tarihsel gerçeklik çerçevesinde, her iki toplumun da sosyo-kültürel yapısını ve toplumsal psikolojisini etkilemiştir. Mübadele'de, 1.500.000 civarında Yunan ve 500.000 civarında Türk göçe zorlanmıştır. Eserin teması bu göç hadisesi çerçevesinde gelişmekte ve toplam bin beş yüz sayfadan uzun süren dörtleme boyunca da özne kişi olan Poyraz Musa'nın yaşadığı çatışmalar anlatılmaktadır. Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesi, Mübadele'nin ağır şartlarının yanında, ideal bir evrenin izini de süren epik bir seridir. Mübadillerin Karınca Adası'nda başladıkları yeni hayat, mükemmel bir düzenin arayışını da ifade etmektedir. Karınca Adası, mübadillerin hayat kaynağı olarak yeni bir düzenin de ifadesi şeklinde hayat bulmaktadır. Adaya gelen pek çok kişi, burada yaşayamayacağını düşünüp adadan ayrılsa da adada kalanlar burayı bir cennet olarak algılamaktadırlar. Bu yaklaşım, doğaya dönüş miti ile açıklanabilir: "Bir Ada Hikâyesi'ne eko-eleştiri perspektifinden yaklaşmak denendiğinde, çarpıcı biçimde görülür ki, ilk romanın başından itibaren dörtlemenin bütünü boyunca, savaşın ve mübadelenin yarattığı psikolojik travmanın üstesinden gelmeye çalışan insanın temel başvuru kaynağı, insan olmayan doğal varlıklardır. Dörtlemenin pek çok yerinde, doğanın sağaltıcı bir gücü olduğu gösterilir. Karakterler, doğa ile ilgili belli davranış örüntüleri yaratırlar."[16] Ki bu da modern dünyadaki mit varlığının en önemli örneklerindendir: Doğayla iyileşmek.

Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesi, karakterlerin çatışmayla olan ilişkileri açısından, yazarın diğer eserlerinden farklı bir yapı göstermektedir. Karakterler, pasif direnişe doğru evrilmiş kişilerdir. Şiddet ve intikam duygularından arınmışlardır. Hayat gayeleri, mutlu yaşamak ve etraflarına zarar vermemektir. Bu nedenle eser, karakterler arasında fiziksel çatışmalar yerine karakterlerin iç çatışmalarını ağırlıklı olarak işleyen kolektif bir psikolojinin izini süren yeni bir yapıya sahiptir. Bu yeni bir iç yolculuk modelidir. Nitekim eserin temel karakterlerinin hemen hepsi, savaşlar ve büyük acılar görmüş, travmatize olmuş kişilerdir. Yaşadıkları korkunç olaylar, bu karakterlerin peşinde gerek fiziksel

15 Bedlek, Y. E. (2013). Literature and Exile: Imperial identities of Asia Minor. İstanbul: Fatih Üniversitesi. Yayınlanmamış doktora tezi. Tez No: 333763, s. 8.
16 Cebe, G. (2015). Bir Adanın Hikâyesini Anlatmak: Yaşar Kemal'de Tarih, Bellek ve Doğa. İstanbul: Erdem. Sayı: 68, 9.

gerek alegorik düşmanlar olarak boy göstermektedir. Kahramanlar, acılarıyla yüzleşene kadar da ideal bir düzen kurulamayacaktır. Bir Ada Hikâyesi Dörtlemesi'nin asıl önemli özelliği, farklı Türk ve Yunan topluluklarının tümünü birden etkileyen bir tarihsel olayı işlemesidir. Eserlerin temel karakterleri, farklı etnik kimlikleri yansıtırlar ve bu karakterlerin çoğu artık "barış bilinci"ne ulaşmış insanlardır:

"Genel olarak savaş ve mübadele neticesinde meydana gelen göç olgusunu her milletten ve her ırktan insan eserde yaşamıştır. Rum, Çerke[s], Laz, Ermeni, Kürt milletleri konu edinir. Bu milletleri eserin genelinde temsil edenler, Rumları; Vasili, Lena, Türkleri; Kadri Kaptan, Hüsmen, Hayri Efendi, Çerke[s]leri; Poyraz Musa, Üzeyir Bey ve Çerke[s] Süleyman, Kürtleri; Şehmuz, Uso, Baytar Cemil ve Haydar. Ermenileri; Arsen Sediryan ve Kirkor, Lazları; (Karadenizliler) Nişancı Veli, Uzun Aziz ve asker kaçağı Hasan temsil eder."[17]

Lena Ana, adanın yerlilerinden olan yaşlı bir kadındır. Adadan zorla ayrılır, Yunanistan'da perişan olacağını anlar, adasına geri gelmek için kaçar ve sonunda adaya ulaşır. Lena Ana'nın evreni, çok farklı bir algı dünyasına sahiptir. Savaşmaya giden oğullarının hâla savaştıklarına kendisini inandırmıştır. Savaşın çoktan bittiğini ve oğullarının öldüğünü kabullenmemektedir. Onlar Mustafa Kemal Paşa'nın yanındadırlar. Mübadele ile ilgili haberler adaya ulaştığında da en büyük tepkiyi yine bu yaşlı kadın verir. Onlar üç bin yıldır bu adada yaşamaktadırlar. Bazılarının bacakları savaş meydanlarında kalmıştır, oğulları hâla savaşmaktadır; bu durumda onlar "buralıdır". Buradan gitmeleri imkânsızdır. Yaşlı Lena Ana, üç bin yıllık topraklarını bırakmayı kabul etmez:

"Ne demiş o adam, siz üç bin yıldır bu adada otururmuşsunuz, demiş. Üç bin yıl önce neredeymişiz, gökten mi inmişiz buraya? Yoksa Atina'dan mı gelmişiz? Kim getirmiş bizi buraya? Kim getirmişse, söyleyin de gene o götürsün bizi getirdiği yere. (...) Benim neyim var Yunanistan'da? Bize hiç soran oldu mu Yunanistan'a gider misiniz, diye. Allah bizi burada, bu adada yarattı ahmak Spiros. O yaban ellere kim gider, sor bakalım, Barba Spiros. Onlar deli mi, bizi nasıl, niçin, hangi sebeple gönderirlermiş Yunanistan'a? Ne hakları var? Aklı olan hiç adasını bırakır da başka bir yere, cennet olsa da başka bir cennete gider mi?"[18]

Lena Ana, tamamlayıcı bir karakter, pasif bir akıl hocası figürüdür. Pasiftir; çünkü eylemleri doğal bir akışla ortaya koyulmaktadır. Lena, savaşı ve ölümü olduğu gibi reddetmiştir. Eserin baş karakteri Poyraz Musa, bu durumu şu şekilde ifade eder: "Ölünceye kadar da inanmayacak, oğulları hep Mustafa Kemal Paşa'nın yanında kalacak, ona yoldaşlık edecekler. O, bir daha, Mustafa Kemal Paşa bile çağırsa adasından çıkmayacak."[19]

17 Ay, F. (2011). Yaşar Kemal'de Göç Olgusu (Bir Ada Hikâyesi I Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Bir Ada Hikâyesi II Karıncanın Su İçtiği, Bir Ada Hikâyesi III Tanyeri Horozları). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 190.
18 Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, YKY, İstanbul 2014, s. 56.
19 Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, a.g.e., s. 235.

Lena Ana, gerçekliğin ağırlığından kaçtığı kadar, gerçeklikle kuvvetli bağlar da kurabilen bir karakterdir. Bir gün, Doktor Hâlil Rifat Bey ve Doktor Salman Sami Bey, adaya gelirler. İkisi de asker ve gâzidir. Doktorlar, ertesi gün kilisenin kalıntılarını gördüklerinde büyük bir üzüntü yaşayacaklardır. Bu kilise onlar için, savaş zamanlarında pek çok yaralıya baktıkları önemli bir mekândır. Salman Sami, şunları söyler:

"Her şeyi yok ettik. Çanakkale insanların insanlıklarını savunmaydı. Çanakkale, Conkbayırı, Anafartalar benliklerini, kişiliklerini savunurken ölenlerin anıtıydı. Bu kilise de bir sevgi, bir merhamet, dostluk anıtıydı. Rumlarla Kıyı Türkmenlerinin, Yörüklerinin el ele vererek yaralılara can vermek için sıcaklıklarını birleştirdikleri bir dostluk, bir kardeşlik cennetiydi. Biraz kalas, biraz sıra tahtası, biraz pencere camı, bir iki ikon için bu kiliseyi yıkmaya değer miydi?"[20]

Dörtlemenin daha ilk bölümlerinde, savaşa giden oğullarını beklemesi gerektiğini düşünen ve adaya geri dönen (kaçan) Lena Ana'nın oğulları, son cildin son bölümünde adaya geri dönerler. Bu çatışma, çok olağanüstü bir şekilde çözülmüşse de[21] bu çözülme, adanın ütopik gerçekliğini destekler niteliklidir. Yazar, herkesi seven, Poyraz'a ve Vasili'ye annelik yapan, adada başı sıkışan herkesin yardımına koşan bu yaşlı kadın karakterini de yazının evreninde mutlu bir sonla buluşturmayı seçmiştir. Bu hayal mekânı zaten Yunan söylencelerinin Türk söylencelerine karıştığı, ırk kavramının ortadan kalktığı, savaşın her türlüsünden kaçınılan bir kardeşlik ütopyasıdır. Burada karakterler birbirlerini sakalları uzamış hâlde gördüklerinde, Zeus'u gördüklerini düşünürler: Türkiye'nin her dağında bir Zeus vardır."[22]

Bu yaşananlar, bir dönüşüm sürecinin varış noktalarıdır. Lena Ana'nın toprağa ve denize olan bağlılığı, Çanakkale'de savaşan oğullarını Mustafa Kemal'in yanında sanmakta ısrar etmesi, sonsuz inancı, yollardan kaçıp geri dönmesi; bütün bunlar, barışın savaşıdır. Bu çalışma boyunca anlatılan savaşlar içinde bir kazananın bulunduğu tek savaş da Lena Ana'nın savaşı olmalıdır.

Son olarak, başladığımız noktayı hatırlamamız gerekirse, savaşlarla her zaman iç içe olmuş bir coğrafyada ilk örneğimiz olan Akhilleus'un savaş yüreklendirmesi, kahraman olmak ve unutulmamaktır. Ancak bu yüreklendirme, karşılığı ödenemeyecek acılara neden olur. Daha sonra bireysel bir savaş görürüz. Bağımsızlık savaşına katılmaya gelen Byron, cepheyi bile göremeden döner evine, kısa bir süre sonra da ölür ama bir mitolojik kahramanı yenme şânına kavuşmuştur. Zayıf vücudu, büyük ihtimalle şiirde bahsedilen sıtmanın yıkıcılığına kurban gider. Byron'un zaferi de ölümdür. Sonra bir kurmaca karakter çıkar: Yaşlı, güçsüz, kimsesiz bir kadın. Evinden atılmış. Bütün gücü inadı ve inancıdır. İnadı ve inancıyla, bir miti gerçek yapar. Şehit oldukları bilgisi çoktan gelmiş olmasına ragmen, oğullarının ölümlerine inan-

20 Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, a.g.e., s. 291.
21 Çatışmaların olağanüstü şekilde çözülmeleri, bir edebiyat tekniğidir ve deus ex machina olarak tanımlanır.
22 Yaşar Kemal, Karıncanın Su İçtiği, İstanbul YKY, 2014, s. 162.

maz. Zihnindeki bir sonsuz yaşam mitine inanmayı tercih eder: “Mitler, insanın yaratıcı eylemlerle yaptığı sıçramaları, nesiller boyunca canlılığını koruyan, ileriye açık kazanımlar şeklinde yansıtır; insan bilincinin gelişim öyküsünü ve bu zorlu süreç içindeki korku, kaygı, umut, coşku gibi yaşantıları aynalar. Gerek birey ve gerek kültür olarak insanı anlamak, mitlerin müziğine kulak vermekten geçer.”[23] Bir başka deyişle, Çanakkale’nin bir mit yaratıcı olarak serüveni binlerce yıldır kendi müziğini yaratmaktadır. Bu müziğin, barış notasında dinlenmeye devam etmesi için çalışmak gerekir. Lena Ana’dan öğrendiğimiz şekliyle de barış notasında dinlenmek mitolojik bir kararlılık gerektirecektir...

KAYNAKÇA

Aktaş, Şerif, Edebiyat ve Edebî Metinler Üzerine Yazılar, Kurgan Edebiyat, Ankara 2011.

Bernal, Martin, Kara Athena “Eski Yunanistan Uydurmacası Nasıl İmal Edildi? 1785-1985”, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.

Ferudun Ay, Yaşar Kemal’de Göç Olgusu (Bir Ada Hikâyesi I Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, Bir Ada Hikâyesi II Karıncanın Su İçtiği, Bir Ada Hikâyesi III Tanyeri Horozları). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2011.

Günil Cebe, Bir Adanın Hikâyesini Anlatmak: Yaşar Kemal’de Tarih, Bellek ve Doğa. İstanbul: Erdem. Sayı: 68, 2015.

Göktekin, Yılmaz, Lord Byron: Bir İngiliz Romantik Şâirinin Parçalanmış Şahsiyeti, Erzurum Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı ABD, Erzurum 1983, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Graves, Robert, Yunan Mitleri, Say Yayınları, İstanbul 2004.

Homeros, İlyada, Çev: Azra Erhat, Can Kadir, Can Yayınları, İstanbul 1992.

Lévi- Strauss, Claude, Mit ve Anlam, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.

Randall, William L., Bizi Biz Yapan Hikâyeler “Kendimizi Yaratma Üzerine Bir Deneme”, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Saydam, M. Bilgin Psikomitoloji, Kavramlar/Kuramlar; Psikomitoloji “İnsanı Öykülerde Aramak” (Editörler: M. Bilgin Saydam, Hakan Kızıltan), İthaki Yayınları, İstanbul 2018.

Şeker, Aziz Bir Anadolu Ozanı Yaşar Kemal, Eğiten Kitap, Ankara 2011.

Urgan, Mîna, İngiliz Edebiyatı Tarihi, YKY, İstanbul 2003

Y. E. Bedlek, Literature and Exile: Imperial identities of Asia Minor. İstanbul: Fatih Üniversitesi. Yayınlanmamış doktora tezi. Tez No: 333763, 2013.

Yaşar Kemal, Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana, YKY, İstanbul 2014.

Yaşar Kemal, Karıncanın Su İçtiği, İstanbul YKY, 2014.

https://englishhistory.net/byron/poems/written-after-swimming-from-sestos-to-abydos/ ,

23 M. Bilgin Saydam, Psikomitoloji, Kavramlar/Kuramlar; Psikomitoloji “İnsanı Öykülerde Aramak” (Editörler: M. Bilgin Saydam, Hakan Kızıltan), İthaki Yayınları, İstanbul 2018, s. 32.

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMEDE VE TARİH BİLİNCİNİN KAZANDIRILMASINDA ÇANAKKALE KÜLTÜR TURLARININ ÖNEMİ: ESKİŞEHİR VE ŞANLIURFA ÖRNEĞİ

GÜNGÖR AZİM TUNA

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞMEDE VE TARİH BİLİNCİNİN KAZANDIRILMASINDA ÇANAKKALE KÜLTÜR TURLARININ ÖNEMİ: ESKİŞEHİR VE ŞANLIURFA ÖRNEĞİ

Güngör Azim TUNA*

Özet

Araştırmada amacımız, toplumsal bütünleşmede ve tarih bilincinin kazandırılmasında Çanakkale'ye düzenlenen kültür turlarının etkisi ve önemini ortaya koymaktır. Araştırmamız nitel olup tarama modelindedir. Çalışmada evrenimiz Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği uygulaması ve Şanlıurfa Valiliği'nin 2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı etkinlikleridir. Örneklemimiz ise Kültür Başkentliği uygulamasında gerçekleştirilen Çanakkale kültür turları ve Şanlıurfa Valiliğinin gerçekleştirdiği "Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde Projesi"dir. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği uygulamasının amaçları ve önemi hakkında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN şunları kaydetmiştir: "Bizler, geniş bir coğrafyaya yayılmış tek bir milletin ayrı ayrı devletleriyiz. 2023'lerde, 2071'lerde dünyada Büyük Güç olmak, varlığımızı ebediyete kadar sürdürmek için ortak tarih, kültür, dil birlikteliğimizi korumak ve geliştirmekle yükümlüyüz. Bu nedenle, Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerimizin geliştirilmesi, Türk dış politikasının stratejik önceliklerinden birini teşkil etmektedir. Halklarımız arasındaki kaynaşmayı güçlendirmek amacıyla düzenlenen büyük kitlelere hitap edebilecek etkinlikler, işte bu nedenle çok önemlidir." Kültür Başkentliği etkinlikleri çerçevesinde Çanakkale kültür turları daha sonra Şanlıurfa Valiliğimiz döneminde sürdürülmüş; kurumlar arası ve disiplinler arası iş birlikleri ile projelendirilmiş ve kafileler hâlinde 7000 lise öğrencisi tarihi, yerinde yaşayarak öğrenme ve inceleme fırsatı bulmuştur. Çanakkale Valiliğimiz sürecinde "Kumkale Beldesi'ndeki Tarihî Türk Mezarlığı'nın Çevre Düzenlemesinin Yapılarak Turizme Kazandırılması Projesi" ile metruk durumundan kurtarılıp turizme kazandırılan bu vatan topraklarına yönelik geniş katılımlı proje ve uygulamaların desteklenmesi ve devamı; toplumsal bütünleşmede ve tarih bilincinin kazandırılmasında büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültür Turizmi, Tarih Bilinci, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği, "Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde" Projesi

*Vali, İçişleri Bakanlığı, g.azim.tuna@icisleri.gov.tr

Abstract

Our aim in this research is to reveal the effect and importance of cultural tours organized in Canakkale in social integration and raising historical awareness. Our research is qualitative and scanning model. In the study, our universe is Eskisehir 2013 the Culture Capital of Turkic World process and the 2016-2017 Academic Year activities of the Sanlıurfa Governorship. Our sample is Canakkale cultural tours carried out in the culture capital city implementation and "From Sanlıurfa(Urfa the Glorious) to 'glorious' Canakkale by the Governorship of Sanlıurfa: Project on the Footsteps of Ancestors." The Republic of Turkey Prime Minister Recep Tayyip Erdogan noted the following about the importance of implementation and the objectives: "We are separate states of a single nation spread over a wide geography. We are obliged to protect and develop our common history, culture and language unity in order to continue until the end in order to be the great power and perpetuate our existance in the world in 2023 and 2071. Therefore, improving our relations with the Turkic Republics constitutes one of the strategic priorities of Turkish foreign policy. This is why events that can appeal to large masses and organized to strengthen cohesion among our peoples are very important.'' With in the frame work of the Culture Capital activities, Canakkale cultural tours were later continued during our Governorship of Sanlıurfa; It was designed with inter-institutional and interdisciplinary collaborations and 7000 high school students in groups had the opportunity to learn and examine history by living on site. In the process of our Governorship of Canakkale, with the "Project of Making Landscaping of the Historical Turkish Cemetery in Kumkale Town and Gaining it to Tourism", supporting and continuing projects and applications with broad participation in this homeland soils which were saved from abandoned status and brought to tourism is great importance in social integration and in gaining historical awareness.

Keywords: Cultural Tourism, Historical Awareness, Eskişehir 2013 the Culture Capital of Turkic World, "From Sanlıurfa(Urfa the Glorious) to 'glorious' Canakkale: Project on the Footsteps of Ancestors''

Giriş

1. Kültür Turizmi ve Tarih Bilinci

İlk kez 1969 yılında Kanada'nın Ontario kentinde yapılan bir kongrede gündeme gelen "kültür turizmi" kavramı "kültürel motivasyonlar ile seyahat etmek" anlamında kullanılmıştır (Saruhan, 2012:33).

Dünya Turizm Örgütünün tanımına göre kültür turizmi, ziyaretçinin temel motivasyonunun bir turizm destinasyonundaki somut ve somut olmayan kültürel atraksiyonları/ürünleri öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve tüketmek olduğu bir turizm faaliyetidir. Bu cazibe merkezleri/ürünler, sanat ve mimariyi, tarihî ve kültürel mirası, mutfak mirasını, edebiyatı, müziği, yaratıcı endüstrileri ve yaşam tarzları, değerleri ile yaşayan kültürleri kapsayan bir

toplumun ayırt edici materyal, entelektüel, manevi ve duygusal özellikleriyle ilgilidir (www.unwto.org). Yine Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre en fazla gelişme gösteren turizm çeşitleri arasında kültür turizmi yer almaktadır (Akt. Saçılık, Toptaş 2017:107).

Yaptığımız literatür taramasında kültür turizmi yerine "miras turizmi" kavramını kullanan bazı kaynaklar olduğu bilgisine ulaştık. Çekim faktörünün miras unsuru olduğu bu turizm türünde amaç, sahip olunan mirasın gelecek nesillere aktarılmasının sağlanmasıdır. Anıtlar ve müzeler ise kültür turizminin temelleri arasında yer almaktadır (Akt. Köz, 2014:10,11). Bu bağlamda dünya hafızasında derin izler bırakan, tarihimizin şanlı sayfalarından biri olan Çanakkale Savaşlarının meydana geldiği topraklar; açık hava müzesi özelliği göstermektedir.

Dünya Turizm Örgütünün ifadesine göre "ziyaretçinin temel motivasyonunun somut ve somut olmayan kültürel atraksiyonları/ürünleri öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek" olduğu kültür turizminin eğitimde, özellikle tarih bilincinin geliştirilmesinde katkı sağlayacağı açıktır. Nitekim Prof. Dr. Necat Birinci; milletlerin ortak ruhunu dokuyan, besleyen ve zenginleştiren unsurun kuru tarih bilgisi olmadığını belirterek bunun ancak tarih bilinci ile mümkün olduğuna açıklık getirmiştir. Tarih bilinci geçmişten beslenmekle beraber ileriye doğru giden düşünceye dayanır ve geleceğe yön vermede belirleyicidir. Gelecek tasavvuru tarih bilinci ile oluşur. Tarih bilincine ise tarihin biriktirdiği her şey; bütün bir medeniyet, yaşama şekli, maddi ve manevi değerler yardımcı olmaktadır (Birinci, 2004:3).

Tarih bilinci kavramı ile ilgili yapılan tanımların ortak noktası, geçmişi bilmenin ötesinde geleceği de içine alan bir anlam dünyası olduğu yönündedir. Yani geçmişte yaşamak değil, kendi kimliğini yapan ögeleri tanımak ve onları bugünün ışığında, bugünü de onların ışığında yorumlamaktır. İnsanın tarihsel bir varlık olduğunu bilmesi ve varlığını belirleyenin ayrımına varması önemlidir. Ayrıca ortak tarih bilinci, kültürel kimlikleri daha belirgin bir hâle getirerek millî kültür kimliğinin oluşmasını sağlar. ''Nereden gelip nereye gidiyoruz?'' sorusuna tarih bilincinin ışığında cevap aranır. Tarih bilinci, kendi kimliğini yapan ögeleri tanımak ve yorumlamaktır. İnsanın tarih bilgilerinden hareketle olaylarla ilgili neden-sonuç ilişkisi kurmasıdır (Akt. Yumak, 2014:36-39). Yani kişinin tarihsel zaman içinde kendini konumlandırabilmesi, tarih bilinciyle alakalıdır. Milletin geçmişi ile geleceği arasında köprü kurması, ecdadının mirasına sahip çıkması yönündeki tercihi tarih bilinci ile açıklanabilir. Zira bu bilinç, millet olabilmenin temel esasını oluşturur. Bir olmak, birlikte olmak, birlikte yaşamak her şeyden önce geçmişteki bağlara dair farkındalık gerektirir.

Dil, din ve ortak tarih gibi bir milletin fertlerini birbirine bağlayan temel öğeler aynı zamanda "tarih bilincine sahip nesiller'' yetiştirme gayesinin de

hareket noktasıdır. Diğer taraftan gençlerin tarih bilincini kazanması demek; kültür ve değerler erozyonunun önüne geçmek demektir. Mensubu olduğu milletine karşı sorumluluk ve aidiyet duygularının gelişmesi demektir. Zira "tarih, milletlerin ortak karakter ve değerlerini gösterir. Toplumlar, millet olarak varlıklarını devam ettirebilmek için tarihlerine dayanmak zorundadır. Tarih millete kök duygusu uyandırır. Bu duygu, birey veya toplumda bir millete mensubiyet bilincini canlı tutar ve onu derinleştirir" (Birinci, 2004:3).

Geleneksel tarih öğretiminde, öğretmenin merkezde ve öğrencinin pasif bir öğrenen olduğu anlayışı hâkimken İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ülkelerinde tarih dersinin amacı üzerinde durulmuş ve bu dersin sadece bilgi vermek demek olmadığı fikri ortaya atılmıştır. Eleştirel düşünme, karar verme, problem çözme gibi beceriler ve demokratik tutum, vatandaşlık bilinci, insanlığa saygı gibi niteliklerin de tarih dersi kazanımları arasında yer alması gerektiği belirtilmiştir (Akt. Bulut, 2019:22).

Tarihi kuru bir bilgi olarak öğrenme değil, anlamlandırma ve günümüzle ilişkisini kurma çabası içindeki nesiller tarih bilincine sahip nesillerdir. Böyle bir bilinç aşaması için neler yapılmalıdır, sorusunun cevabı büyük önem arz etmektedir. Doğrudan tarihle olan teması sağlayan tarihî mekânların etkisi ne orandadır? Tekeli'nin de belirttiği gibi tarih bilincinin oluşmasında tarih öğretimi tek belirleyici değildir. Yaşamdan gelen diğer sosyalleşme kanallarının da etkisi olmaktadır (Tekeli, 2008:228). Yine savaşları en iyi şekilde öğretmenin yollarından biri de savaş yapılan alanlara yapılacak gezilerdir (Akt. Aktaş, 2012:34).

Çanakkale Şehitler Abidesi özelinde yapılan bir araştırmada okullarda görülen tarih dersinin işlenme şekline dair 18-30 yaş arasındaki katılımcıların fikirlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların çoğunluğu (%65'i) tarih dersinin "yerinde" işlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Aynı çalışmanın sonucunda "Tarih derslerinin konunun geçtiği mekânlarda inceleme yapılarak işlenmesi daha akılda kalıcı sonuçlar ortaya koyacaktır." denmektedir (Bulut, 2019:34,46). Bu şekilde gençlerin tarihî mekâna yönelik bir tutum geliştirmeleri de beklenir. Tarihî mekâna yönelik tutumları bulunan bireylerin bazı özellikleri ise şunlardır:
Tarihî mekâna sempatisi vardır.
Tarihî mekâna karşı gösterdiği bir değer vardır.
Tarihî ve kültürel değerleri bilir.
Tarihî bir ev, eser, anıt veya tarihî bir mekâna yönelik bir tutumdur (Yumak, 2014: 65).

2. Tarihî Mekân olarak Çanakkale ve Kumkale Tarihî Türk Mezarlığı

Tarihî mekân; geçmişteki insanların kullanmak ya da eser vermek amacıyla bıraktıkları cami, medrese, anıt mezar, türbe, çeşme, evler gibi tarihî dokusu bozulmamış ve bir ulusun kaderine yön vermiş bir olayın gerçekleştiği

yerdir (Akt.Yumak, 2014:13) Bu bağlamda şanlı tarihimizin şanlı sayfalarını teşkil eden Çanakkale her karış toprağıyla tarihin canlı tanığı olmasının yanında açık hava müzesi niteliğindedir. Birinci Dünya Savaşı cephelerinden biri olan Çanakkale'deki savaşlar; sonuçları itibarıyla savaşın taraflarını en çok etkileyen cephedir. Ayrıca Millî Mücadele'nin temelidir. Zira Çanakkale kazanıldığı için Millî Mücadele vardır. Bu bakımdan Çanakkale Şehitliği; tarih bilincinin kazandırılmasında en etkili tarihî mekânlardandır.

Çanakkale'de "Hasta Adam" diye adlandırılan bir millet, can çekişen bir imparatorluk içinde kahraman bir milletin varlığını bütün dünyaya ispat etmiştir (Yılmaz, 1999:225). Ayrıca denizaşırı sömürgelere sahip ve en güçlü silah teknolojilerini bulunduran donanımlı ordularıyla ufacık bir kara'nın etrafını kuşatan devletlerin yenilebileceğini tüm dünyaya göstererek özellikle mazlum, esaret altında yaşayan milletler için istiklal ışığı olmuştur.

Deniz ve kara savaşlarının meydana geldiği Çanakkale Cephesi'ne düzenlenen harekât kuşkusuz sıradan bir askerî harekât ya da muharebe olayı değildir. Boğazlar, konumu ve tarihî önemi itibarıyla hem Karadeniz'e hem de Ege'ye açılan kapı olarak görülmüştür (Cengiz, 2018:140).

Tarihin en kanlı ve unutulmaz savaşlarından olan Çanakkale Muharebeleri hakkında günümüze ulaşan en önemli bilgiler hiç şüphesiz ki basın yoluyla olmuştur. O dönem kısıtlı imkânlarla çıkarılan gazetelerin en önemli haber kaynağı muharebeler olmuştur (Oruç, 2017:35). Mesela Sebilürreşad dergisinin 15 Ağustos 1918 tarihli sayısında "Memâlik-i Osmaniyye'nin Vaziyet-i İktisâdiyyesi" başlıklı imzasız yazıda Osmanlı'nın ekonomik durumu hakkında "Dâimâ ecnebî sermayelere muhtaç kalacağız." gibi karamsar yorumlarda bulunulurken bunların arasında "asrın mucizesi" olarak gösterilen "Çanakkale" gelecek için de başka mucizelere dair bir ümidin var olduğunu göstermektedir, denmektedir. Ayrıca İslam dünyası açısından I. Dünya Savaşı'nı değerlendiren Sebilürreşad dergisi; Halifeliğin İslam dünyasında tesirli bir güç olduğu savunmakta, bu şekilde milyonlarca asker toplandığı, bunların İslam düşmanlarına karşı kahramanca savaştığını vurgulamaktadır. İslam dünyasında bu yöndeki hareketliliklere, gelişmelere, desteklere derginin sayfalarında geniş yer ayrılmıştır. Sebilürreşad'ın 21 Ocak 1915 tarihli sayısında Bosna Gazi Hüsrev Bey Camii'nde cihat ilanı ve yapılan konuşma; 11 Kasım 1915 tarihli sayıda Beyrut müftüsünün ziyareti ve Anafartalar'daki konuşması, 28 Ekim 1915 tarihli sayıda Suriye ilim ve edebi heyetinin Çanakkale ziyareti üzerine nutuk metni yer almaktadır (Turan-Aygül, 2020). Yani sadece Anadolu'dan değil İslam coğrafyasının hemen her bölgesinden cepheye koşulmuştur.

Asrın mucizesi olarak nitelendirilen Çanakkale; cepheye koşan kahramanların destan yazdığı topraklardır. Çanakkale Valiliğimiz sürecinde bu tarihî mekânla ilgili yaptığımız çalışmalardan biri "Kumkale Beldesindeki Tarihî Türk Mezarlığı'nın Çevre Düzenlemesinin Yapılarak Turizme Kazandırılması

Projesi"dir. Güney Marmara Kalkınma Ajansının İktisadi Kalkınma Mali Destek Programı kapsamında desteklenen ve Çanakkale İl Özel İdaresi ortaklığında 2011 yılında başlatılan proje 2012 yılı başında tamamlanmış ve mezarlık ziyaretçilere açılmıştır (Resim 1).

Resim 1. Kumkale Tarihî Türk Mezarlığı'ndan Bir Görünüm

Projenin gerçekleştirildiği Kumkale; 25 Nisan 1915'te önce İtilaf donanmasının bombardımanına maruz kalmış, ardından Fransızların karaya asker çıkarmalarıyla yaşanan çarpışmalar sonucu haritadan silinmiştir. Türk askerleri ile Fransız askerleri arasında yaşanan çarpışmaların ardından 27 Nisan sabahı Fransızlar Kumkale'yi boşalttığında eski Kumkale'den eser kalmamıştı. Türk askerleri çarpışmalar sırasında ova üzerinde mevzilenecek yer bulamadığı için mezarlık içinde siper ve mevziler yaptılar. Mezarlık içinde de göğüs göğüse çarpışmalar yaşandı. Öyle ki bugün dahi çarpışmaların izleri mezar taşlarındaki mermi izlerinden görülebilmektedir. Bu bakımdan Kumkale Tarihî Türk Mezarlığı Çanakkale Savaşları açısından büyük öneme sahiptir. Fransızlarla yapılan çarpışmalar sırasında Türk askerleri bölgenin savunmasını bu mezarlıktan yapmışlardır (Sayılır, 2012:5).

Söz konusu tarihî mezarlıkla ilgili hayata geçirdiğimiz bu proje ile Sultanhisar Kalesi namıdiğer Kumkale hakkında, kale yöneticileri hakkında detaylı bilgiler ortaya çıkmıştır. Mezar taşları ile o bölgede yaşayanların kimler olduğu; hangi mesleklere, hangi ailelere, hangi sosyal zümrelere mensup oldukları, nereden gelip buraya yerleştikleri, ölüm sebepleri gibi bilgilere ulaşıldı. Tarihî mezarlıkta 440 mezar taşı tespit edilmiştir. Yaklaşık 300 yıllık bir zaman dilimine yayılan mezar taşlarının en eskisi 1700, en yenisi 1906 tarihini taşımaktadır.

Kültür tarihimiz açısından büyük öneme sahip olan Kumkale Tarihî Türk Mezarlığı; yapılan çalışmalarla bakımsız, terk edilmiş görüntüsünden kurtulmuştur. Böylece hem tarihî bir mekân ortaya çıkarılmış hem de geçmişimize vefa borcu yerine getirilmiştir. Kumkale'deki Tarihî Türk Mezarlığı'nda yapılan çevre düzenlemesi ve envanter çalışmaları, Çanakkale bölgesinde bu tür bir alanda gerçekleştirilen ilk çalışmadır. Envanter çalışması ise hem Çanakkale'de hem de Türkiye'nin değişik yerlerinde yapılacak bu tür çalışmalara örnek olacaktır.

3. Araştırmanın Amaç ve Kapsamı

Her karış toprağıyla tarihin canlı tanığı Çanakkale'ye düzenlenen kültür turları -özellikle gençlerin yer aldığı- geziler; tarih bilincinin kazandırılmasına ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasına katkı sunan uygulama örnekleridir.

Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği sürecindeki kültür gezileri ve Şanlıurfa Valiliğimiz döneminde 2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı'nda hayata geçirdiğimiz "Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde" Projesi kapsamında Çanakkale kültür turları gerçekleştirilmiştir.

İki uygulama örneğinin sunulduğu bu araştırmada amacımız toplumsal bütünleşmede ve tarih bilincinin kazandırılmasında Çanakkale'ye düzenlenen kültür turlarının etkisi ve önemini ortaya koymaktır.

Yöntem

Toplumsal bütünleşmede ve tarih bilincinin kazandırılmasında Çanakkale kültür turlarının önemini ortaya koymaya çalıştığımız araştırmamızda, iki çalışma evrenimiz mevcuttur. Bunlardan biri "Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği" uygulaması, diğeri ise Şanlıurfa ili 2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı'dır. Türk Dünyası Kültür Başkentliği kapsamında Eskişehir'de gerçekleştirilen Çanakkale gezisi ve 2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı'nda Şanlıurfa Valiliği olarak hayata geçirdiğimiz "Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde" projesi ise çalışmamızın örneklemini oluşturmaktadır. Araştırmamız nitel olup tarama modelindedir.

Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği Yayınları arasında olan ve öğrenci gezileri, fotoğraf ve anılarından oluşan "Gönüller Yapmaya Gittik" isimli kitapta yer alan öğrenci yazıları içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analizde gezilen yerlere dair gözlemler; tarihî yerlere, değerlere dair farkındalıklar; olumsuz izlenimler ve ortak kültürel değerlere dair farkındalık ve tespitler tasnif edilerek ele alınmıştır. "Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde" projesi ile ilgili gezi sürecinde, yerinde inceleme, gözlem ve görüşme teknikleriyle öğrencilerden geri dönüt sağlanmıştır.

Projenin organizasyon sürecinde tarih bilincine katkı sağlayacak doküman, bilgi ve belgelerin toplanması, fikrî alt yapının belirlenmesi için Çanakkale Şehitlerine dair bir araştırma yapılmıştır. "Gelibolu Yarımadası Tarihî Millî Park Müdürlüğü Envanteri" içeriği tasniflendirilerek kayıtlı Şanlıurfalı şehit sayısı ve İslam coğrafyasındaki şehitlerimizin memleketleri tespit edilmiştir. Bu şekilde sadece Anadolu'dan değil İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde cepheye koşulduğu, tarihî ve kültürel bağlarımızın geniş bir coğrafyaya dayandığı somut örneklerle sunulmak hedeflenmiştir.

Bulgular

1.Türk Dünyası Kültür Başkentliği Uygulaması

"Eskişehir; bütün farklılıklarıyla, bütün renkleriyle, bütün değerleriyle sevginin, hoşgörünün, birbirine saygının şehridir. Kadim tarihiyle, zengin kültürüyle ve Türk dünyasının özetini yansıtan yapısıyla Kültür Başkentliği payesini, ziyadesiyle hak etmiştir." diyen T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN; Eskişehir'in Türk Dünyası Kültür Başkenti olacağı müjdesini 28 Mayıs 2011'de Eskişehir'de yaptığı konuşmada vermiştir (Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti 2013-2014 Etkinlikleri I, 2014:7,21).

1.1.Türk Dünyası Kültür Başkentliği ve Amaçları

Eskişehir Valiliğimiz sürecinde hazırladığımız Şehir Rehberi; Türk Dünyası Kültür Başkentliği uygulamasının kabul edilişi ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir: "2010 yılında İstanbul'da düzenlenen 'Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları 10. Zirve Toplantısı' sırasında TÜRKSOY tarafından önerilen 'Türk Dünyası Kültür Başkenti' uygulaması oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu karar doğrultusunda 2011 yılında 'Astana 2012 Türk Dünyası Kültür Başkenti' seçilerek yürürlüğe girmiş ve 2013 yılı için Türk Dünyası Kültür Başkenti olarak Eskişehir seçilmiştir" (Eskişehir Rehberi, 2014:6).

Amacı Türk halklarının gönül birlikteliğini ve kardeşliğini güçlendirmek, ortak Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmak ve dünyaya tanıtmak olan TÜRKSOY Türk dünyasının UNESCO'su olan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı (TÜRKSOY); 1993 yılında; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanları tarafından imzalanan anlaşmayla kurulmuştur. Daha sonra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan, Başkurdistan, Altay, Saha, Tıva, Hakas Cumhuriyeti ve Moldova'ya bağlı Gagavuz Yeri TÜRKSOY'a gözlemci üye olarak katılmışlardır (http://www.turksoy.org/tr/turksoy/about).

Türk Dünyası Kültür Başkenti uygulamasının amaçları ise şöyle belirlenmiştir:
•Türk dili konuşan halklar ve ülkeler arasında dostane ilişkiler kurarak ortak Türk kültürünü, dilini, tarihini, sanatını, gelenek ve göreneklerini araştırarak ortaya çıkarmak, geliştirmek, korumak, gelecek kuşaklara aktarmak ve kalıcı kılmak.
•Bilimsel, kültürel, sanatsal araştırma, inceleme ve etkinlikler yaparak, kültürel birliği ve dayanışmayı sağlamaya çalışırken dünya barışına, uygarlığına, bilime ve sanata katkıda bulunmak.
•Türk kültürünün sevgi, hoşgörü ve akılcılık ilkelerine dayandığının bilinci içinde Türk kültürünün uluslararası düzeyde benimsenmesine, yaygınlaştırılmasına çalışmak; bu yolda uygarlığa, dünya barışına ve insan haklarına hizmet etmek.
•Türk dünyası halklarının ortak geçmişini, tarihini, dil ve edebiyatını, kültür ve sanatını bir bütün hâlinde ele alan bilimsel araştırmaları güçlendirmek.
•Ulusal tarihi, ana dili, edebiyatı, kültür ve sanatı, gelenek ve görenekleri ge-

lecek kuşaklara aktarmak için ortam hazırlamak.
•Uluslararası ilişkilerde yeni dengelerin kurulmasını göz önüne alarak bölge ve dünya çapında yeni kültürel yapılaşmayı desteklemek.

T.C. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN; bütün bu amaçları veciz bir şekilde ifade ederek Kültür Başkentliği uygulamasının amaçları ve önemi hakkında şunları kaydetmiştir: "Bizler, geniş bir coğrafyaya yayılmış tek bir milletin ayrı ayrı devletleriyiz. 2023'lerde, 2071'lerde dünyada Büyük Güç olmak, varlığımızı ebediyete kadar sürdürmek için ortak tarih, kültür, dil birlikteliğimizi korumak ve geliştirmekle yükümlüyüz. Bu nedenle Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerimizin geliştirilmesi, Türk dış politikasının stratejik önceliklerinden birini teşkil etmektedir. Kardeş ülkelerimiz arasındaki iş birliğinin siyasi, kültürel ve ekonomik boyutu kadar toplumsal boyutu da önemlidir. Halklarımız arasındaki kaynaşmayı güçlendirmek amacıyla düzenlenen büyük kitlelere hitap edebilecek etkinlikler, işte bu nedenle çok önemlidir." (Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti 2013-2014 Etkinlikleri I, 2014:7). Bu ifadeler, Kültür Başkentliği uygulamasının toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi boyutlarda yüksek hedeflere sahip olduğunu gündeme getirmektedir.

Bu amaçlarla çalışmalarına şekil ve yön veren Eskişehir; Türk dünyasının, yeni yılın başlangıcı olarak kabul ettiği Nevruz Bayramı ile 21 Mart 2013'te yapılan devir teslim töreninde Kazakistan'ın başkenti Astana'dan Kültür Başkentliği'ni devralır ve 21 Mart 2014'te, yine Nevruz Bayramı ile Tataristan'ın başkenti Kazan'a devreder. Ancak Eskişehir, bu tarihten sonra da etkinliklerine devam eder.

1.2.Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı

Kültür Başkentliği kapsamındaki etkinliklerin planlanması ve yönetilmesi; kamu ve sivil kurum ve kuruluşların yapacakları çalışmalarda koordinasyonun sağlanması amacıyla, merkezi Eskişehir'de olan "Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı" kurulmuştur. Ajans; Koordinasyon Kurulu, Danışma Kurulu, Yönetim Kurulu ve Genel Sekreterlikten oluşmuştur. Yapılacak etkinliklerin çerçevesini, mahiyetini ve önceliklerini belirleyen, hazırlıkları izleyen, kamu ve sivil kurum ve kuruluşların eşgüdüm içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alan Koordinasyon Kurulu'nun üyesi olan Eskişehir Valisi Güngör Azim TUNA, aynı zamanda Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı yürütmüştür (Eskişehir Rehberi, 2014:9). Ajans 6303 sayılı "Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Hakkında Kanun"da yer alan düzenlemeler dışında özel hukuk hükümlerine tabi, tüzel kişiliği haizdir (Akt. Yüksek-Turan, 2014).

Tema, Slogan, Maskot ve Logo Çalışmaları

Türk Dünyası Kültür Başkentliği sürecinin amaç ve içeriklerinin kısa açıklayıcıları olarak tema, slogan ve maskot çalışmaları yapılmıştır. Bu çerçevede Türk Dünyası 2013 Kültür Başkenti Eskişehir'in teması "Göç", sloganı "Dilde, fikirde, işte birlik", maskotu ise "Nasreddin Hoca" olarak belirlenmiştir.

Tema, TDK Büyük Türkçe Sözlükte “Asıl konu, temel motif, ana konu” anlamına gelmektedir (http://tdk.gov.tr/). “Göç” temasının seçilmesi, etkinliklerin bu tema üzerinden, bu temayı esas alarak gerçekleşeceği anlamına gelmektedir. Eskişehir Rehberi’nde bu temanın seçilmesiyle ilgili şu açıklamalar yer almaktadır: 1. “Türk dünyasının; sevgi ve hoşgörüyü temel alan yüksek bir medeniyet olarak dünya küresinde doğudan batıya, kuzeyden güneye geniş bir hayat coğrafyasına yayılması 2. Farklılıkları güzellik ve zenginlik olarak gören Eskişehir’in farklı dönemlerde aldığı göçlerle farklı kültürlerin bir arada yaşama kültürü oluşturan bir şehir olması (Eskişehir Rehberi, 2014:10). Nitekim T.C. Cumhurbaşkanı ERDOĞAN Eskişehir’in “Türk dünyasının özetini yansıtan” bir yapıya sahip olduğunu vurgulamıştır (Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti 2013-2014 Etkinlikleri I, 2014:7).

TDK Büyük Türkçe Sözlük’te slogan kelimesi iki anlama gelmektedir: “1. Bir düşünceyi kolay hatırlanıp tekrarlanabilir bir biçimde ifade eden kısa, çarpıcı söz, motto. 2. Kimlik, topluluk, örgüt, kurum veya kuruluşun amaç ve araçlarını özlü bir biçimde tanımlayan deyiş veya söz” (http://tdk.gov.tr/). Kültür Başkentliği sürecinde hemen hemen bütün etkinliklerde vurgulanan ifade “Dilde, fikirde, işte birlik” sloganıdır. Bu ifade, Kültür Başkentliğinin amacını özlü bir ifade ile tanımlamaktadır ve aynı zamanda kolay hatırlanabilir bir özelliğe sahiptir. Kırım Türkü Gaspıralı İsmail Bey’in sözü olan bu ifade, aslında Gaspıralı İsmail Bey’in bütün hayatı boyunca yılmadan savaştığı ana gayesidir. 1851’de doğan Gaspıralı; Rus Çarlığı içerisinde erimelerinden endişe ettiği Türklerin, ortak bir dil etrafında birleşerek varlıklarını sürdürebileceklerine inanmıştır. “O tarihlerde bazı bilim insanları tarafından bir ütopya olarak da değerlendirilen bu söz, Türk dünyası gönül ummanının sevgi ve hoşgörüyle dolup taştığı Eskişehir’de hayat bulmuştur. Gaspıralı’nın ifade ettiği gibi Çin seddinden Akdeniz’e kadar yayılmış kavi, necip, ömürlü, sabırlı ve cesaretli Türk dünyası, ortak kültür mirasımızı güzel ve ümit dolu yarınlara aktarmak için el ele, gönül gönüle Eskişehir’de buluşmuştur.” (Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti 2013-2014 Etkinlikleri I, 2014:4).

Maskot, TDK Büyük Türkçe Sözlük’te “Uğur getireceğine inanılan şey/ Uğurluk” anlamlarıyla yer almaktadır (http://tdk.gov.tr/). Türk Dünyası Kültür Başkenti gibi tarihî önemi olan özel bir uygulamada mizah ikliminde hoşgörü ekip tebessüm biçen Nasreddin Hoca’nın uğurluk olarak seçilmesi çok anlamlıdır. Türk Dünyası 2013 Kültür Başkenti Eskişehir’de maskot olarak Nasreddin Hoca’nın seçilmesinde, onun Eskişehir’in bir değeri olmasının yanı sıra aynı zamanda Türk dünyasının ortak bir değeri olduğu göz önünde bulundurulmuştur. Bununla ilgili olarak Eskişehir Valiliğinin hazırladığı Şehir Rehberi’nde şu bilgiler kaydedilmiştir: “Hocamız Türk dünyasının doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan geniş hayat coğrafyasında, mesela Bosna’da Boşnakların millî kahramanı olacak kadar benimsenmiş ve sevilmiştir. Yine mesela Türkmenistan’da ‘Ependi’ veya ‘Nasreddin Ependi’ olarak tanınan Nasreddin Hoca’nın pek çok fıkrası Türkiye’de anlatılanlarla ortaktır. Fıkralarında milletin

vicdanı ve sözcüsü olan Nasreddin Hoca'nın şehri, onun 'Dünyanın merkezi' dediği bu güzel topraklar, 2013'te Türk dünyasının buluşma noktası olmuştur." (Eskişehir Rehberi, 2014:20).

Resim 2. Nasreddin Hoca Heykeli (Eskişehir Rehberi, 2014:10)

Nasreddin Hoca'nın Türk dünyası maskotu olarak tasarlanan heykeli Resim 2'de görüldüğü üzere şehrin farklı noktalarına konulmuştur. Bu heykellerde, Nasreddin Hoca'nın kavuğu Türk dünyasının logosu şeklindedir.

Resim 3. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Logosu (http://www.eskisehir2013.org.tr/index.php/tr/eskisehir2013/kurumsal-kimlik/logo)

TDK Büyük Türkçe Sözlük'te logo, "imlek" kelimesiyle karşılanmaktadır. Yine aynı sözlükte imlek, "Bir kurum veya kuruluşun kendine seçtiği, bazı ticaret eşyası üzerine konulan, o eşyayı üreten veya satanı tanıtan resim, harf vb. özel işaret, logo." anlamıyla açıklanmıştır (http://tdk.gov.tr/). Logo, kurumsal kimliğin görünürlüğü ve tanıtımının önemli bir parçasıdır. Eskişehir Valiliği resmî sayfasında Resim 3'teki Kültür Başkentliği logosunun seçimi ile ilgili aktarılan bilgiler şöyledir: "Logoyu tasarlarken 'Bir aradalık' kavramından yola çıktık. Çünkü Eskişehir göçlerle temas eden birçok kültürün buluştuğu bir şehir... Eskişehir'e ait kesitleri sentezledik. Tasarımın felsefesinde Yazılıkaya, Selçuklu, Osmanlı, Odunpazarı Evleri, Nasreddin Hoca ve Yunus Emre'den ilham aldık. Logo ile ilgili bireysel ve firma olarak toplam 11 teklif geldi. Yönetim Kurulu çok detaylı bir şekilde konunun üstünde durdu" (http://www.eskisehir.gov.tr/tr/?option=com_content&view=article&id=3896&catid=48:haberler&Itemid=457). Böylece değerleriyle birliği ve buluşmayı temsil eden Eskişehir, Kültür Başkentliği sürecindeki "birlik" hedefiyle örtüşen bir logo tasarlamıştır.

1.4. Türk Dünyası Kültür Başkentliği Etkinlikleri

Türk Dünyası Kültür Başkentliği sürecinde gerçekleştirilen etkinliklerin yer aldığı "Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti 2013-2014 Etkinlikleri" adlı 2 ciltten oluşan çalışmada etkinlikler 3 alt başlıkta gruplandırılmıştır:

a) Farklı Alan ve Disiplinlerde Gerçekleştirilen Etkinlikler: Bu etkinliklerin önemli bir ayağı Eskişehir'de gerçekleştirilmiştir. Çoğu Türk dünyasından ge-

niş katılımlı uluslararası etkinliklerdir. İçlerinde modadan ekonomiye, atçılıktan konsere, spor müsabakalarına; şarkı yarışması olan Türkvizyon'un da dâhil olduğu 400'e yakın etkinlik vardır. Kitabın künyesinde çalışmanın derleme niteliğinde olduğu, bütün etkinliklerin alınmadığı ifade edildiğinden bu süreçte yapılan etkinlikler daha fazladır.

b) Kalıcı Eserler: Bunlar mimari eserler ve yayınlar olmak üzere iki ayrı başlık altında verilmiştir. Bu çerçevede tarihî eserlerin restorasyonunun yanı sıra kültür merkezleri ve park gibi sosyal alanların inşası şeklinde 50'nin üzerinde proje hayata geçirilmiştir. Yine yayın-yayım, film ve belgesellerle Kültür Başkentliğinden geriye "Türk-Name" isimli zengin bir kütüphane kalmıştır.

c) Türk Dünyası Kültür Gezileri Programı: Çalışmada evrenimizi teşkil eden bu programla Eskişehir'den yaklaşık 10 bin kişi Türk dünyası ülkelerine gönderilmiştir.

1.5. Türk Dünyası Öğrenci Gezileri

Dönemin Millî Eğitim Bakanı Prof. Dr. Nabi AVCI 21 Mart 2014'te gerçekleşen Türk Dünyası Kapanış Töreni'nde "Kültür Başkentliği etkinliklerinin belki de en büyük ayağının Türk dünyası öğrenci ziyaretleri olduğunu" ifade etmiştir (Eski Yeni, S.58:84). Bu ziyaretlerin amacı, kapsamı ve önemi ile ilgili olarak Eskişehir Valiliği Şehir Rehberi'nde "Türk Dünyası Kültür Gezileri Programı" başlığı altında şu ifadelere yer verilmiştir: "Ortak kültür mirasımızı geleceğe taşımak amacıyla Kültür Başkentliği çerçevesinde Eskişehir'de düzenlenen etkinlerin dışında, başta lise öğrencileri olmak üzere farklı disiplinlerde çalışan 7400 kişi, Balkanlardan Kırım'a ve Azerbaycan'a, oradan Özbekistan'a uzanan kültür gezileriyle Türk dünyasına gönderilmiştir. Dört ay gibi kısa bir zaman aralığında gerçekleşen bu organizasyonla öğrencilerimiz; ortak kültür mirasımızı gezerek, görerek, yaşayarak öğrenmişlerdir. Dünyanın hem katılımcı hem de gezilen coğrafya bakımından en büyük hareketliliği olan bu gezilerde katılımcıların hayat coğrafyaları Türk dünyası ekseninde genişlemiştir." (Eskişehir Rehberi, 2014:11). Bu gezilerin hedef kitlesinin başta lise öğrencileri olduğu ve amacının, ortak kültür mirasımızın yerinde öğrenilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Rehberin Ocak 2014'te basıldığını göz önünde bulunduracak olursak, daha sonraki tarihlerde de bu hareketlilik devam etmiş, katılımcı sayısı yaklaşık 10 bin kişiye ulaşmıştır. Gezilerin organizasyon başarısı ve büyüklüğü ile ilgili olarak hem dört ay gibi kısa bir zamanda gerçekleştirildiği hem gezilen coğrafya bakımından büyük bir coğrafyayı kapsadığı hem de katılımcı sayısının çokluğu vurgulanmıştır.

Türk Dünyası Kültür Gezileri'nin "tarih bilinci", "Türk dünyasıyla kültürel etkileşim" önceliklerinin yanı sıra "toplumsal bütünleşme"yi sağlayan bir işlevi de vardı. Farklı kurum, kuruluş ve disiplinlerde çalışan; üniversiteler, iş insanları ve sivil toplum kuruluşları yetkililerin de dâhil edildiği organizasyonlar bu amaca hizmet ediyordu. Türk Dünyası Kültür Gezileri kapsamında yine öğrencilerin katılımıyla Çanakkale Şehitliği'ne de gezi düzenlenmiştir.

Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği Yayınları arasında olan ve öğrenci gezileri, fotoğraf ve anılarından oluşan "Gönüller Yapmaya Gittik" isimli kitapta yer alan yazılar Türk dünyası gezilerinin hedeflerine yönelik analiz edilmiştir. Bu analizde gezilen yerlere dair gözlemler, tarihî yerlere, değerlere dair farkındalıklar, olumsuz izlenimler ve ortak kültürel değerlere dair farkındalık ve tespitler tasniflendirilerek ele alınmıştır.

Yazılarda ortak kültür mirasına ve tarihe yönelik çok sayıda gözlem aktarılmıştır. Özellikle Balkanlarda Osmanlı kültürünün derin izleri yerinde incelenmiştir. Bosna'da Osmanlı kültürünün derin izleri keşfedilmiş; Azerbaycan, Yunanistan, Makedonya ve Kırım'la ilgili olarak Türk kimliğinden bahsedilmiştir. Ortak değer olarak "din" unsuru yazılarda ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Gezilen yerlerle ilgili o bölgeye ait özellikler de gözlerden kaçmamıştır. Yaptığımız taramada gezilerle ilgili herhangi bir olumsuz düşünceye rastlamadık. Yazılarda bahsedilen olumsuzluklar genellikle gezilen yerlerin tarihindeki savaşlar ve bu savaşların acı izleriyle ilgilidir.

2. "Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde" Projesi

Şanlıurfa, ülkemizde bulunan iller arasında, genç nüfusun toplam il nüfusuna oranı en yüksek olan ildir. Nitekim TÜİK verilerine göre "Şanlıurfa, 2023'te %38,6 ile çocuk nüfus oranının en yüksek olduğu il olacaktır"(http://tuik.gov.tr/). Şehrin dinamik gücü gençlere yönelik hazırlanan "Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde" Projesi ile onların tarih bilinci kazanmasına, milletimizin en güçlü birleştirici unsurlarından olan Çanakkale Muharebelerinin yaşandığı, ecdadımızın omuz omuza verip canlarını birbirlerine emanet ettikleri, şehâdet sonrasında yan yana yattıkları topraklarda tarihi yerinde yaşayarak öğrenmesine katkı sunulmak amaçlanmıştır. Vatanına, milletine karşı sorumluluk ve aidiyet duyguları gelişmiş, tarihi anlamlandırma ve günümüzle ilişkisini kurma çabası içindeki nesiller yetiştirme gayemiz hareket noktamızdır.

Şanlıurfa Valiliğimiz koordinatörlüğünde 2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı'nda Şanlıurfa İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Doğa Koruma ve Millî Parklar Bölge Müdürlüğünün yer aldığı bir proje ekibi oluşturulmuştur.

2.1. Çanakkale Şehitlerine Dair Araştırma

Projenin organizasyon sürecinde tarih bilincine katkı sağlayacak doküman, bilgi ve belgelerin toplanması, fikrî alt yapının belirlenmesi için Şanlıurfa özelinde Çanakkale Şehitlerine dair bir araştırma yapılmıştır. Zira "tarih, milletlerin ortak karakter ve değerlerini gösterir. Tarih millete kök duygusu uyandırır. Bu duygu, birey veya toplumda bir millete mensubiyet bilincini canlı tutar ve onu derinleştirir" (Birinci, 2004:3). Öğrencilerin kök ve aidiyet duygularını pekiştirmek için Çanakkale'de şehit olmuş Urfalıların listesi "Gelibolu Yarımadası Tarihî Millî Park Müdürlüğü Envanteri"nden temin edilmiş olup 393 Urfalı şehit tespit edilmiştir. Gezi esnasında öğrencilere hediye edilmek üzere

Urfalı şehitlere dair künyeler hazırlanmıştır (Resim 4 ve 5). Tarihi yaşayarak yerinde öğrenen öğrenciler için bu künyelerin Çanakkale ruhuna, vatan için feda-yı can eden şehitlerimize dair hatıraları canlı tutacağı düşünülmüştür.

Resim 4. Künye Ön Yüzü Örneği

Resim 5. Künye Arka Yüzü Örneği

Bilindiği üzere Çanakkale Savaşları'na İslam coğrafyasının birçok bölgesinden asker katılmıştı. Dönemin basınından Sebilürreşad dergisi bu hususta Halifeliğin İslam dünyasında tesirli bir güç olduğu savunmakta, bu şekilde milyonlarca asker toplandığını, bunların İslam düşmanlarına karşı kahramanca savaştığını vurgulamaktadır. İslam dünyasında bu yöndeki hareketliliklere, gelişmelere, desteklere derginin sayfalarında geniş yer ayrılmıştır. Sebilürreşad'ın 21 Ocak 1915 tarihli sayısında Bosna Gazi Hüsrev Bey Camii'nde cihat ilanı ve yapılan konuşma; 11 Kasım 1915 tarihli sayıda Beyrut müftüsünün ziyareti ve Anafartalar'daki konuşması, 28 Ekim 1915 tarihli sayıda Suriye ilim ve edebi heyetinin Çanakkale ziyareti üzerine nutuk metni yer almaktadır (Turan-Aygül, 2020). Yani sadece Anadolu'dan değil İslam coğrafyasının hemen her bölgesinden kahramanlar cepheye koşmuştur. Bu bakımdan Çanakkale gezileriyle Türk dünyasının yanı sıra İslam coğrafyasındaki köklü bağlarımızı da göstermeyi hedefledik.

Ülkemiz özellikle Nisan 2011'den itibaren uyguladığı açık kapı politikasıyla çok sayıda Suriye Arap Cumhuriyeti vatandaşı ülkemize sığınmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti devleti, göçmenlerin sorunları için bütün imkânlarını seferber etmiş, yasal düzenlemeler ve kurumsal yapılanmalarla bu hususta kısa zamanda dinamik, sistemli ve planlı hareket ederek etkili ve verimli bir organizasyonla, kriz yönetimi hususundaki başarısını bütün dünyaya göstermiştir. Ancak meselenin sosyal boyutu da mevcuttur. Devletin aldığı bütün tedbirlerin tam olarak hayata geçmesi ve sosyal bütünleşmenin, uyumun sağlanması noktasında da tarihî bir bilinç gerekmektedir. Aslında Türk toplumunun toplumsal kabul düzeyi, birtakım kaygılarına rağmen hâlâ son derece yüksek seviyededir. Şanlıurfa Valiliğimiz sürecinde gözlemlerimiz bu yönde olup Şanlıurfalılar Halil İbrahim bereketiyle ve Ensar ruhuyla hüsnükabul gös-

termişlerdir. Bu bakış açısı ve kültürün gençlerimizle geleceğe taşınmasında ortak geçmiş ve bağlarımızın vurgulanması da önemlidir. Sosyal medyayı çok iyi kullanan ve mültecilerle ilgili oluşturulan farklı yönde bilgilere rahatlıkla ulaşan, gündemi takip eden gençlerin Suriyelilerle olan bağımızın bugünün çok ötesinde geçmişe dayandığının farkına varması meseleye bütünleyici bakılmasını da sağlayacaktır.

Göç İdaresinin 20 Ağustos 2020 tarihli verilerine göre Şanlıurfa 420 bin 941 mülteci sayısı ile Türkiye'de Suriyeli yoğunluğu bakımından 4. sırada yer almaktadır. Bu sayının il nüfusuna göre oranı ise %20,3'tür (https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/). Projemizin başladığı 2016 yılında ise yıl sonu itibarıyla kayıt altına alınan Suriyeli yabancıların illere göre dağılımları incelendiğinde ilk sırayı 559.562 kişi ile İstanbul ili, ikinci sırayı 475.916 ile Şanlıurfa ili almaktadır. Suriyelilerin il nüfusuna göre oranı ise %23.97'dir (Palacıoğlu, 2018:24). Proje kapsamında Türk ve İslam dünyasında Çanakkale'de şehit düşen kahramanlarla ilgili veriler yine "Gelibolu Yarımadası Tarihî Millî Park Müdürlüğü Envanteri"nden tespit edilmiştir. Listede 1944 şehidimizin fırka, alay, tabur, bölük, lakap, baba adı, adı, doğum yılı, Askerî sınıfı, rütbesi, ülkesi, ili, ilçesi, şehit olduğu tarih ve yeri hakkında bilgiler mevcuttur. Listede 616 şehidimizin memleketi ise belirsizdir. Söz konusu listeye göre Suriyeli şehit sayısı 643'tür. Elbette Çanakkale'de şehit sayısı bununla sınırlı değildir ancak konuya dair bir örneklem sunması bakımından değerlidir.

2.2. Öğrencilerin Belirlenmesi

Projeye dâhil olacak öğrencilerin -öncelikle- lise son sınıflardan olmasına karar verildi. Projenin sonraki yıllarda devam edilmesi hâlinde son sınıflarda bulunanların projeye katılma fırsatı olamayacakları, ayrıca üniversite tercihinde bulunacak olan bu gençlerimizin büyük kısmının İstanbul ve Çanakkale'yi görmelerinin onlara yeni bir ufuk ve vizyon çizeceği düşünüldü. Bunların dışında hazır bulunuşluk düzeyleri ve tarihî bilgi bakımından belli bir alt yapıları olacağı da ön görülmüştür. Başarılı öğrenciler ile dezavantajlı öğrencilerin bulunduğu karma bir gurup hâlinde götürülmesi kararlaştırıldı. Bu şekilde gezi sırasında öğrencilerin birbiriyle kaynaşabilmesi için başarılı öğrencilerin davranış bakımından örnek olacağı düşünüldü.

2.3. Organizasyon

Organizasyonun maliyet bakımından avantajlı olması için THY Genel Müdürlüğüyle iletişime geçilerek her gün sabah ve akşam Şanlıurfa'dan İstanbul'a seferlerden her birinden 90 koltuk bloke edildi.

THY proje sürecinde tarifeli uçak seferlerin aksamaması için Şanlıurfa-İstanbul arasında sefer yapan uçağını büyüttü. Bu şekilde vatandaşların uğraması muhtemel mağduriyeti engellendi. Tarifeli İstanbul uçağı kullanılacağından 2016 yılı Ekim ayında başlatılan ilk dönem programları iki gün olarak planlandı.

Sabah uçağıyla giden grup ilk gün İstanbul'u gezdi, gece yolda geçirildi. İkinci gün Çanakkale ziyaretleri yapılarak sabah uçağıyla İstanbul'dan Şanlıurfa'ya dönüldü. Akşam uçağıyla giden grup ise geceyi Çanakkale yolunda geçirerek, ziyaretler sonrasında gece İstanbul'a gidildi. İstanbul ziyareti sonrasında akşam uçağıyla Şanlıurfa'ya dönüldü.

İkinci dönem yapılan programda ise bir uçak kiralanarak sabah Şanlıurfa GAP Havalimanından Çanakkale Havalimanına doğrudan uçuşla program gerçekleştirildi.

İlk bölümde yapılan programda toplam 5.000 kişi, ikinci bölümde yapılan programda ise 2.000 olmak üzere toplam 7.000 kişi kafileler hâlinde Çanakkale kültür turlarına dâhil edilmiştir.

Bu programlarda, öğrencilerle beraber 50 kişi il protokolünden, 200 kişi de STK temsilcileri ve şehit yakınları Çanakkale'ye götürülmüştür. Özellikle Çanakkale'de şehit düşen Şanlıurfalıların torunlarından bulunabilen 8 kişinin de dedelerinin şehit düştükleri topraklara ziyaret etmesi sağlanmıştır.

Ziyaretlere götürülen öğrencilere, Çanakkale'de şehit olmuş ve kayıtlarına ulaşılabilmiş olan 393 Şanlıurfalı şehitlerin isimlerinin yazılı olduğu künyeler, günlük hayatlarında da kullanabilecekleri Şanlıurfa sporun renklerinde hazırlanmış olan formalar, yelekler, şapkalar hediye edildi.

2.4. Öğrenci Dönütleri

Proje kapsamında gerçekleştirilen bütün kültür turları akabinde öğrencilerden gezi izlenimlerini belirtmeleri istenmiştir. Buna göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun; muharebe alanlarında yaşanmış hatıralarla beraber Çanakkale Savaşlarını daha iyi öğrendiklerini belirttikleri gözlemlenmiştir. Nitekim Çanakkale Şehitler Abidesi özelinde yapılan bir araştırmada okullarda görülen tarih dersinin işlenme şekline dair 18-30 yaş arasındaki katılımcıların fikirlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların çoğunluğu (%65'i) tarih dersinin "yerinde" işlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Aynı çalışmanın sonucunda "Tarih derslerinin konunun geçtiği mekânlarda inceleme yapılarak işlenmesi daha akılda kalıcı sonuçlar ortaya koyacaktır." denmektedir (Bulut, 2019:34,46). Ayrıca savaşları en iyi şekilde öğretmenin yollarından biri de savaş yapılan alanlara yapılacak gezilerdir (Akt. Aktaş, 2012:34).

Şehitlik ziyaretlerinde, Türk ve İslam coğrafyasından isimleri gören öğrencilerin önemli kısmının "Suriyeli şehit var mı?" sorusu proje kapsamında hazırlıklı olduğumuz bir hususdu. Zira topraklarında İstanbul'dan sonra en fazla Suriyeliyi misafir eden Şanlıurfa gençlerinin bunu merak etmesi ön görülebilir bir durumdur. Çanakkale'de Suriyeli şehitlerin olduğunu öğrenen öğ-

rencilerin genellikle bunu şaşkınlıkla karşıladığı ve Suriyelilere bakış açısının olumlu yönde değiştiği gözlemlenmiştir.

Projenin en önemli çıktılarından biri I. Dönem gezilerine katılan öğrencilerin Şehitler Abidesi'nin altında okunmak üzere hazırladıkları yemin metnidir. Bu yemin metni, II. Dönem kültür turlarına katılan öğrenciler tarafından da benimsenerek hep bir ağızdan okunmaya devam etmiştir. Yemin metni şöyledir:

"Aziz Şehitlerimiz!
Kanınızı dökerek, canınızı vererek,
Bize bıraktığınız bu vatan,
Bizim emanetimizdedir.
Bu can bu bedende durdukça,
Bu kan damarlarımda aktıkça,
Ay yıldızı dalgalandıracağıma,
Ezanlarımı susturmayacağıma,
Bu cennet vatana düşman ayağı bastırmayacağıma,
Namusum ve şerefim üzerine
And içerim, yemin ederim."

Bu yeminle ilgili fotoğraf ve videolar; proje sürecinde yerel basına da yansımıştır. İki örnek:
http://www.urfastar.com/genel/urfali-gencler-yemin-etti-video-h28028.html
http://www.urfahaber63.net/haber/11351/peygamberler-diyari-sanliurfa-li-gencler-ecdadinin-izinde.html

Metin incelendiğinde "geçmişi bilmenin ötesinde geleceği de içine alan bir anlam dünyası" kendini göstermektedir. Tarih bilinci kavramı ile ilgili yapılan tanımların ortak noktası, geçmişi bilmenin ötesinde geleceği de içine alan bir anlam dünyası olduğu yönündedir. Yani geçmişte yaşamak değil, kendi kimliğini yapan öğeleri tanımak ve onları bugünün ışığında, bugünü de onların ışığında yorumlamaktır. Mensubu olduğu milletine karşı sorumluluk ve aidiyet duygularının gelişmesi demektir. Bu duygu, birey veya toplumda bir millete mensubiyet bilincini canlı tutar ve onu derinleştirir (Birinci, 2004:3). Aynı sorumluluk duyguyla Şanlıurfalı gençler; şehitlerden emanet aldıkları bu vatanda "Ay yıldızı dalgalandıracaklarına, ezanlarımı susturmayacaklarına, bu cennet vatana düşman ayağı bastırmayacaklarına" dair ant içmişlerdir.

2.5. Konferanslar

"Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde" projesi kapsamında Millî Eğitim Müdürlüğünün hazırladığı bir program ve takvim çerçevesinde Şanlıurfa ortaöğretim kurumlarına yönelik "Çanakkale Muharebeleri" konulu konferanslar düzenlenmiştir. Gelen talepler doğrultusunda konferans programına veliler de dâhil edilmiştir. Bu şekilde Şanlıurfa'da toplam 31.000 kişiye

ulaşılarak Çanakkale Muharebeleri, Millî Birlik ve Beraberlik Ruhu konulu konferanslar verilmiştir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Toplumsal bütünleşmede ve tarih bilincinin kazandırılmasında Çanakkale'ye düzenlenen kültür turlarının etkisi ve önemini ortaya koymayı amaçladığımız çalışmamızda Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği sürecindeki kültür gezileri ve Şanlıurfa Valiliğimiz döneminde 2016-2017 Eğitim-Öğretim Yılı'nda hayata geçirdiğimiz "Şanlıurfa'dan Şanlı Çanakkale'ye: Ecdadın İzinde" Projesi uygulama örnekleri olarak sunulmuştur.

Türk dili konuşan halklar ve ülkeler arasında dostane ilişkiler kurarak bilimsel, kültürel, sanatsal araştırma, inceleme ve etkinlikler yaparak kültürel birliği ve dayanışmayı sağlamak gibi amaçları barındıran "Türk Dünyası Kültür Başkentliği" uygulaması ile Eskişehir'de çoğu uluslararası olmak üzere 400'e yakın farklı alan ve disiplinlerde etkinlik; 50'den fazla restorasyon, yapı ve kalıcı eserin yanı sıra -çoğu lise öğrencisi- 10 bin kişinin yer aldığı Türk dünyası kültür gezileri de hayata geçirilmiştir. Türk Dünyası Kültür Başkentliği kapsamında Çanakkale'ye de gezi düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN Kültür Başkentliği uygulamasının amaçları ve önemi hakkında şunları kaydetmiştir: "Bizler, geniş bir coğrafyaya yayılmış tek bir milletin ayrı ayrı devletleriyiz. 2023'lerde, 2071'lerde dünyada Büyük Güç olmak, varlığımızı ebediyete kadar sürdürmek için ortak tarih, kültür, dil birlikteliğimizi korumak ve geliştirmekle yükümlüyüz. Bu nedenle, Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerimizin geliştirilmesi, Türk dış politikasının stratejik önceliklerinden birini teşkil etmektedir. Halklarımız arasındaki kaynaşmayı güçlendirmek amacıyla düzenlenen büyük kitlelere hitap edebilecek etkinlikler, işte bu nedenle çok önemlidir." Bu sözler Kültür Başkentliği uygulamasının toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi boyutlarda yüksek hedeflere sahip olduğunu gündeme getirmektedir.

Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkentliği Yayınları arasında olan ve öğrenci gezileri, fotoğraf ve anılarından oluşan "Gönüller Yapmaya Gittik" isimli kitapta yer alan yazılar Türk dünyası gezilerinin hedeflerine yönelik analiz edilmiştir. Bu analizde gezilen yerlere dair gözlemler, tarihî yerlere, değerlere dair farkındalıklar, olumsuz izlenimler ve ortak kültürel değerlere dair farkındalık ve tespitler tasniflendirilerek ele alınmıştır. Yazılarda ortak kültür mirasına ve tarihe yönelik çok sayıda gözlem aktarılmıştır. Özellikle Balkanlarda Osmanlı kültürünün derin izleri yerinde incelenmiştir. Bosna'da Osmanlı kültürünün derin izleri keşfedilmiş; Azerbaycan, Yunanistan, Makedonya ve Kırım'la ilgili olarak Türk kimliğinden bahsedilmiştir. Ortak değer olarak "din" unsuru yazılarda ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Gezilen yerlerle ilgili o bölgeye ait özellikler de gözlerden kaçmamıştır. Yaptığımız taramada gezilerle ilgili herhangi bir olumsuz düşünceye rastlamadık. Yazılarda bahsedilen olumsuzluklar genellikle gezilen yerlerin tarihindeki savaşlar ve bu savaşların acı izleriyle ilgilidir.

Türk Dünyası Kültür Gezileri'nin "tarih bilinci", "Türk dünyasıyla kültürel etkileşim" önceliklerinin yanı sıra "toplumsal bütünleşme"yi sağlayan bir işlevi de vardır. Farklı kurum, kuruluş ve disiplinlerde çalışan; üniversiteler, iş insanları ve sivil toplum kuruluşları yetkililerin de dâhil edildiği organizasyonlar bu amaca hizmet etmiştir. Nitekim "Kültür Başkentliği, kültürün toplumu birleştirici ve bütünleştirici işlevini gerçekleştirmektedir. Eskişehir 2013 projeleri, özellikle herkese açık ve ücretsiz şekilde çok sayıda projeye imza atılmasıyla, programın hedef kitlesini oluşturan öğrenciler için hayata geçirilen kapsamlı projeleriyle, sadece şehir merkezini değil merkez dışındaki mahalleleri ve ilçeleri de kapsayan etkinlikleriyle, halkı etkinliklere aktif biçimde dahil edecek çeşitli projeleriyle yerel halkın sosyal gelişimi konusunda önemli adımlar atmıştır" (Çevik-Saçılık, 2014:637,649).

Türk Dünyası Kültür Başkentliği etkinlikleri çerçevesinde Eskişehir'de başlayan Çanakkale kültür turu daha sonra Şanlıurfa Valiliğimiz döneminde sürdürülmüş; Valiliğin Belediyeler, Türk Hava Yolları, İl Millî Eğitim Müdürlüğü gibi kurumlar arası ve disiplinler arası iş birlikleri ile projelendirilmiştir. Proje kapsamında kafileler hâlinde -çoğu lise öğrencisi- 7000 kişi "Şehitlik Abidesi, Seddülbahir, Kocaseyit, Mecidiye Tabyası, Nusret Mayın Gemisi, müze ziyaretleri vs. ile tarihi yerinde yaşayarak öğrenme ve inceleme fırsatı bulmuştur. Kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri ile sivil toplum kuruluşları ve basın temsilcilerinin de eşlik ettiği kültür turlarının toplumsal bütünleşmede olumlu etkileri olmuştur.

Proje kapsamında gerçekleştirilen bütün kültür turları akabinde öğrencilerden gezi izlenimlerini belirtmeleri istenmiştir. Buna göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun; muharebe alanlarında yaşanmış hatıralarla beraber Çanakkale Savaşlarını daha iyi öğrendiklerini belirttikleri gözlemlenmiştir. Nitekim Çanakkale Şehitler Abidesi özelinde yapılan bir araştırmada okullarda görülen tarih dersinin işlenme şekline dair 18-30 yaş arasındaki katılımcıların fikirlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Elde edilen bulgulara göre, katılımcıların çoğunluğu (%65'i) tarih dersinin "yerinde" işlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Aynı çalışmanın sonucunda "Tarih derslerinin konunun geçtiği mekânlarda inceleme yapılarak işlenmesi daha akılda kalıcı sonuçlar ortaya koyacaktır." denmektedir (Bulut, 2019: 34, 46). Ayrıca savaşları en iyi şekilde öğretmenin yollarından birisi de savaş yapılan alanlara yapılacak gezilerdir (Akt. Aktaş, 2012: 34). Projenin en önemli çıktılarından biri I. Dönem gezilerine katılan öğrencilerin Şehitler Abidesi'nin altında okunmak üzere hazırladıkları yemin metnidir. Bu yemin metni, II. Dönem kültür turlarına katılan öğrenciler tarafından da benimsenerek hep bir ağızdan okunmaya devam etmiştir. Metin incelendiğinde "geçmişi bilmenin ötesinde geleceği de içine alan bir anlam dünyası" kendini göstermektedir. Tarih bilinci kavramı ile ilgili yapılan tanımların ortak noktası, geçmişi bilmenin ötesinde geleceği de içine alan bir anlam dünyası olduğu yönündedir. Yani geçmişte yaşamak değil, kendi kimliğini yapan ögeleri tanımak ve onları bugünün ışığında, bugünü de onların ışığında yorumlamaktır.

Mensubu olduğu milletine karşı sorumluluk ve aidiyet duygularının gelişmesi demektir. Bu duygu, birey veya toplumda bir millete mensubiyet bilincini canlı tutar ve onu derinleştirir (Birinci, 2004:3). Aynı sorumluluk duygusuyla Şanlıurfalı gençler; şehitlerden emanet aldıkları bu vatanda "Ay yıldızı dalgalandıracaklarına, ezanlarımızı susturmayacaklarına, bu cennet vatana düşman ayağı bastırmayacaklarına" dair ant içmişlerdir.

Toplumsal tarih bilincinin geliştirilmesi, özellikle gençlerin hayat coğrafyalarına Çanakkale ruhunun eklenmesi geleceğimiz açısından önem taşımaktadır. Nitekim toplumlar, millet olarak varlıklarını devam ettirebilmek için tarihlerine dayanmak zorundadır. Tarih millete kök duygusu uyandırır (Birinci, 2004:3).

Çanakkale Valiliğimiz sürecinde "Kumkale Beldesi'ndeki Tarihî Türk Mezarlığı'nın Çevre Düzenlemesi'nin Yapılarak Turizme Kazandırılması Projesi" ile metruk durumundan kurtarılıp turizme kazandırılmasına katkı sunduğumuz bu vatan topraklarına yönelik geniş katılımlı proje ve uygulamaların desteklenmesi ve devamı; toplumsal bütünleşmede ve tarih bilincinin kazandırılmasında büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akoğlan Kozak M. (2016), 2013 Türk Kültür Başkenti Olmasının Ardından Eskişehir, Balıkesir University The Journal of Social Sciences Institute 419 Volume: 19 - Number: 36.

Aktaş, Ö. (2012), Tarih Eğitiminde Savaş ve Barış: Ortaöğretim Öğrencilerinin Savaş ve Barış Konularıyla İlgili Bilgilerinin ve Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Atabey, F. (2010), Çanakkale Savaşlarının Deniz Cephesi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Türkiye Cumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.

Birinci, N. (2004), "Tarih Bilinci", Bilim ve Aklın Aydınlığında Dergisi, 51, 3-5.

Bulut, E. (2019), Tarih Eğitiminde İmge Algısı Örneği: Çanakkale Şehitler Abidesi, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.

Cengiz, G. (2018), Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşlarının Yeri ve Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Edirne.

Çelik, M. (2007), "Tarih Bilinci ve Kültürel Genetik", Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi, 1, 12-17.

Çevik S.-Saçılık Y. M. (2014), "Kültür Birleştirir: Sosyal Gelişme Açısından Eskişehir 2013 Kültür Başkenti Projeleri" Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi TheJournal of International SocialResearch Cilt: 7 Sayı: 34 Volume: 7 Issue: 34 www.sosyalarastirmalar.com,Issn:1307-9581 http://sosyalarastirmalar.com/cilt7/

sayi34_pdf/6psikoloji_sosyoloji_felsefe/cevik_samet_Vd.pdf (Erişim Tarihi: 09.01.2020)
Devellioğlu, F. (2003), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Eski ve Yeni Harflerle, 20. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
Erdemir, L. (2008), Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (Sosyal Tarih Açısından), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı. (2014), Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti 2013-2014 Etkinlikleri, Cilt 1-2, Gülen Ofset Matbaacılık, Eskişehir
Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı. (2014). Gönüller Yapmaya Gittik, Eskişehir.
Eskişehir Valiliği. (2014), Eskişehir Rehberi, Sistem Ofset, Ankara
Eskişehir Valiliği. (2014), Eski Yeni Şehir Kültürü Dergisi, Sayı 58.
Genç, K. (2013), Sürdürülebilir Destinasyon Yaratma Sürecinde Örgütlenmenin Önemi: Çanakkale Turizmi Üzerine Bir Araştırma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale
Kalkan, H. (2007), "Tarih Bilinci ve Millî Tarih Şuuru", Tarih Bilinci Tarih ve Kültür Dergisi, 1, 27-28.
Köz. E. N. (2014), Sürdürülebilir Kültür Turizmi Algısının Nesillere Göre Tekrar Gelme Niyetine Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
Oruç, F. (2017), Çanakkale Savaşlarında Düşman Algısının Basına ve Yazına Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Disiplinlerarası Bölgesel Araştırmalar Anabilim Dalı, Avustralya ve Pasifik Araştırmaları, Çanakkale.
Palacıoğlu, T. (2018), Suriyeliler, AB ve Türkiye Özelinde Mülteciler, İTO Bilgiyi Ticarileştirme ve Araştırma Vakfı İstanbul Düşünce Akademisi, Yayın No: 2018-5 İstanbul.
Saçılık Y. M.-Toptaş A. (2017), Kültür Turizmi ve Etkileri Konusunda Turizm Öğrencilerinin Algılarının Belirlenmesi, Turizm Akademik Dergisi, 4 (2), 107-119.
Saruhan, G. E. (2012), Kentsel Markalaşma Sürecine Kültür Turizminin Etkisi: Antakya (Hatay) Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Sayılır, B.-Yazıcı G.-Altıer S.-Acıoğlu, Y. (2012), Kumkale Tarihî Türk Mezarlığı Çanakkale Valiliği "Kumkale Beldesinden Tarihî Türk Mezarlığının Çevre Düzenlemesinin Yapılarak Turizme Kazandırılması Projesi, Egemen Matbaa, İstanbul.
Tekeli, İ. (2008), Tarih Bilinci ve Gençlik. İstanbul: Tarih Vakfı.
Tekeli, İ. (2011), Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları, Tarih Vakfı, İstanbul.
Turan, F.-Aygül M.Ü. (2020), "Çanakkale Cephesi'ne Tarihî Bir Derginin Sayfalarından Bakmak: Sebilürreşad" Örneği, (Lookıng At TheGallıpolı Front FromThePages Of A HıstorıcalMagazıne: The Case Of "Sebilürreşad"), III. Uluslararası Akademik Araştırmalar Kongresi-ICAR 2020, Sözlü Bildiri, 20-22 Temmuz.

Turan, R. (2018), Birinci Dünya Savaşı İçinde Çanakkale'de Emsalsiz Bir Deniz Zaferi: 18 Mart 1915, Meclis dergisi, S:232 s. 9-16, TBMM Basımevi, Ankara
Yıldırım A.-Şimşek H. (2008), Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (6. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara.
Yılmaz, C. (1999), Çanakkale Savaşları ve Türk Ordusu, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
Yumak S. (2014), Tarihsel Mekânın Öğrencilerin Tarih Bilinci ile İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
http://www.eskisehir.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 26.06.2016)
http://tdk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 15.09.2019)
https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/ (Erişim Tarihi: 28.09.2020)
http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15844(Erişim Tarihi: 23.09.2020)
http://www.turksoy.org/tr/turksoy/about (Erişim Tarihi: 26.06.2016)
http://www.urfahaber63.net/haber/11351/peygamberler-diyari-sanliurfali-gencler-ecdadinin-izinde.html (Erişim Tarihi: 28.09.2020)
http://www.urfastar.com/genel/urfali-gencler-yemin-etti-video-h28028.html(Erişim Tarihi: 28.09.2020)

SÖZLÜ VE YAZILI **KÜLTÜR BAĞLAMINDA** ÇANAKKALE **MUHAREBE ANLATILARI VE ALAN KILAVUZLARI**

YASEMİN BİRTANE

SÖZLÜ VE YAZILI KÜLTÜR BAĞLAMINDA ÇANAKKALE MUHAREBE ANLATILARI VE ALAN KILAVUZLARI

Yasemin BİRTANE

Özet

Toplumların sözlü ve yazılı kültür ortamında meydana getirdiği bütün halk anlatmaları yaşanılan olaylar sonucunda ortaya çıkan ihtiyaçtan doğmaktadır. Bu ihtiyaçların özellikle toplumların bir arada kalabilme ve değerlerini devam ettirme ihtiyacı olduğu söylenebilir. Çanakkale Muharebe alanları dünya tarihinde önemli bir savaşa tanıklık etmiş ve sonrasında da en çok ziyaret edilen savaş alanı olma özelliği gösteren yerlerden biri olarak ön plana çıkmıştır. Ancak dünya genelinde yapılan araştırmalara bakıldığında Tarihi Alan'da yeterince çalışma yapılmadığı da görülmektedir. Özellikle de tarihimizi gelecek nesillere aktarmayı görev edinen Alan Kılavuzları bugüne kadar göz ardı edilmiştir. Bu çalışmada disiplinler arası yaklaşımlardan da yararlanılarak somut olmayan kültürel mirasımızın korunmasına ve günümüze kazandırılmasına katkı sağlayan Alan Kılavuzları ve alanda yapmış oldukları anlatıların önemine değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: alan kılavuzları, anlatıcı, Türk halkbilimi, destan anlatıcısı, Çanakkale Savaşları, sözlü kültür, sözlü tarih, anlatı.

Abstract

All the folk narratives that societies create in the oral and written cultural environment arise from the need that arises as a result of events. It can be said that these, especially societies, need to stay together and maintain their values. The Canakkale battlefields have witnessed an important war in world history and have come to the fore as one of the most visited battlefields. But looking at research conducted around the world, it also seems that not enough work has been done in the historical area. In particular, the field guides that struggle to pass on our history to future generations have been ignored to this day. In this study, I will address the field guides and their narratives that contribute to the preservation and updating of our intangible cultural heritage by using interdisciplinary approaches.

Keywords: Field Guides, Narrator, Turkish Folklore, Epic Narrator, Gallipoli Battles.

* Uzman (Türk Dili ve Edebiyatı), Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı, Çanakkale/TÜRKİYE
ysmnbrtn@gmail.com.

Sözlü ve Yazılı Kültür Bağlamında Çanakkale Muharebe Anlatıları ve Alan Kılavuzları

“Çömlekçinin parmak izleri çanağa nasıl yapışıp kalırsa, anlatıcı da hikâyesinde öyle iz bırakır.”

Walter Benjamin

Tarihimizin karanlık dönemlerinden günümüze kadar geçen sürede ortaya çıkan ve halen de teşekkülü devam etmekte olan sözlü kültürümüz Türk edebiyatı ve tarihi açısından önemli olduğu gibi diğer disiplinlere de kaynaklık etmesi açısından birincil öneme sahiptir. Çünkü bütün bu unsurlar, bir milletin kültür mirası deposunu doldurmaktadırlar. Dursun Yıldırım, “sözlü kültürü teşkil eden unsurlar, yazılı kültüre nispetle millet hayatında geniş bir kabule sahiptirler ve fertlerin faaliyetleri üzerinde daha etkilidirler. Milletlerin milli kimliklerini oluşturan kabuller, geniş ölçüde sözlü kültür içinde teşekkül eder. Sözlü kültür unsurlarının sürekliliği; fonksiyon, yapı ve muhteva değiştirmeleri, yerlerini yeni unsurlara terk etmeleri ortak kabulleri yaratan topluluğun bunlara karşı takınacağı ortak tavra bağlıdır. Çünkü kabuller, resmi değil, gönüllü kabuller hususiyetine sahiptir”[1] ifadeleriyle sözlü kültüre ait unsurların toplumların nezdinde daha çok gönüllü kabuller olduğunu ve yazılı kültüre göre daha geniş bir yer kapladığını aktarmaktadır.

Jack Goody, “Sözlü gelenek, oldukça müphem bir kavramdır. Okur-yazar olmayan bir toplumda sözlü gelenek, kuşaktan kuşağa söz aracılığıyla aktarılan her şeyi – başka bir deyişle kültürün tamamını- kapsar.”[2] cümleleriyle toplumların yaşadıkları olayların özellikle okur-yazarlığın olmadığı dönemlerde sözlü kültürle sonraki dönemlere aktarıldığını vurgulamıştır.

Sözlü kültür genel özellikleri itibariyle yüz yüze gerçekleştirilen, iletişimin yoğun olduğu, sözel ifadelerin yer aldığı ve özellikle de hafızanın önemli olduğu bir yapıya sahiptir. “Sözlü kültürlerde her şey büyüklerin zihinlerinde depolanmıştır, bu nedenle, en uzun görüşülen ve en uzun yaşayan kişi bilginin ana kaynağı olarak yaşamaya devam eder.”[3] Bundan dolayı geçmiş dönemlerde depolanmış gözlem ve tecrübenin kaynağı kültürel mirasımızın sürdürülebilmesi açısından son derece önemlidir. Bu nedenle alanda teşekkül etmiş anlatılarla ilgili disiplinler arası yöntemlerden faydalanarak bilimsel çalışmalar yapmak, gelecek nesillere kazandırmak birincil vazifemiz olmalıdır.

İletişimin ve sözlü kültürün en önemli yapı taşlarından biri dildir. Nesilden nesile aktarım bir toplumun kullandığı dil sayesinde gerçekleşmiştir. “Dil bir kültürün dizini gibidir. Ait olduğu toplumun yüzyıllar boyu ürettiği bütün soyut ve somut kavram, kurum ve değerlerin tümü dil hazinesi içinde yer alır. Bir nehir gibi kaynağından denize ulaşıncaya kadar kat ettiği havzanın tortusunu,

1 Yıldırım, Dursun (1989). Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler, Milli Folklor Dergisi, 1 (3), 16-18.
2 GOODY, Jack (2009). Sözlü Kültür, Millî Folklor, 21, Sayı, s. 83.
3 GOODY, Jack (2009). Sözlü Kültür, Millî Folklor, 21, Sayı, s. 83.

birikimini ve zenginliğini taşır."[4] (Üçüncü, Kış, 2004: 1-29) ifadeleriyle dilin bir toplumun kültürü üzerindeki önemine değinilmiştir. Elbetteki iletişimin tek unsuru dil değildir. Çünkü sözlü kültürün yanı sıra aktarımın etkisini arttıran diğer önemli unsurlar ise sözsüz iletişimin toplum üzerindeki etkisidir.

Sözlü kültür içinde söze dayanan ürünlere baktığımızda destanları, masalları, türküleri, halk hikayelerini, atasözlerini ve bilmeceleri görmekteyiz. Çanakkale Muharebe anlatılarına baktığımızda ise Alan kılavuzları tarafından sözlü gelenek içinde anlatılan halk anlatılarında en çok menkıbe, efsane ve memorat türlerine rastlamaktayız.

Aynı zamanda yazılı kültür ürünleri olan günlükler, hatıratlar, askeri arşiv belgeleri ve mektuplar da bu anlatmaların içinde yer almaktadır. Yazılı kültür, yazının icadıyla birlikte harekete geçmiş ve toplumların hafızalarını somutlaştırarak daha kalıcı hale getirmiş olan kültürüdür. Bu nedenle günümüze ulaşan belgeler geçmişimizle aramızda daha sağlam köprüler kurmamızı sağlamıştır.

Çanakkale Muharebeleri'ne ait sözlü ve yazılı ürünlerin hem Alan Kılavuzları hem de yapılan akademik çalışmalar aracılığıyla günümüze aktarılması kültür depomuzu zenginleşmiş ve zenginleştirmeye de devam etmektedir. Bugün icra bağlamı çerçevesinde devam eden bir geleneğe dönüştürülmesinde ziyaretçilere yüz yüze anlatım yapan Alan Kılavuzlarının rolü büyüktür. [5]

Toplumların kendi içinde meydana getirdikleri ve devam ettirdikleri gelenekler vardır. Çanakkale Muharebeleri sonrasında Tarihi Alan'da yapılan anlatımlar da zaman içinde bir geleneğe dönüşmüş olup günümüzde alana gelen ziyaretçiler sayesinde sürekli kendisini tekrar etmektedir. Bu gelenek savaşta yaşanan olayların Tarihi Alan'a gelen ziyaretçilere anlatılması ve gelecek nesillere aktarılmasının sağlanması amacıyla Türk toplumunun milli ve manevi ihtiyaçları doğrultusunda oluşmuş ve alanda hem bir meslek hem de bir gelenek haline gelmiştir.

Öncelikle Alan Kılavuzluğunun kısa bir tarihçesini vermek uygun olacaktır. Çanakkale il sınırları içerisindeki Gelibolu Tarihi Alanı'nda görev alan Alan Kılavuzları; Çanakkale Savaşları'nın tarihini, şehitlikleri, mezarlıkları ve savaşta yaşanan ya da yaşanmış kabul edilen olayları alana gelen ziyaretçilere anlatan görevliler olarak tanımlanabilir. 2004 yılında, Milli Parklar döneminde kurumsallaşma çalışmaları başlatılan Alan kılavuzluğu ile ilgili olarak Milli Park'ın alanda mülga olmasından sonra "6546 sayılı Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı Kurulması Hakkında Kanun" doğrultusunda Alan Kılavuzlarına yönelik "Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Kılavuzluğu Hizmeti ile Alan Kılavuzlarına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik" oluşturulmuş ve bu esaslar çerçevesinde hizmetleri belirlenmiştir. Alan kılavuzluğu Hizmeti ise

4 Üçüncü, Kemal (2004). Sözlü Kültür/Tarih Bağlamında Otman Baba Velayetnamesi, Bilig, 28, 1-29.
5 Bu çalışmada "Gelibolu Yarımadası'nda Çanakkale Savaşları'nı Anlatan Alan Kılavuzlarının Performansları Üzerine Halk Bilimsel Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezi verilerinden faydalanılmıştır.

Tarihi Alan'da, ziyaretçi yönetiminin sağlanması amacı ile söz konusu yönetmelikte tanımlanan Alan Kılavuzları tarafından verilen hizmeti ifade etmektedir. Bu yönetmelik, Tarihi Alan'da Alan Kılavuzu kimliğine sahip olanların kimliklerinin süresi sona erinceye kadar görev yapabilmeleri, kimliklerinin süresi sona erenlere ihtiyaç duyulması halinde eğitime tabi tutularak yeniden alan kılavuzluğu kimliği verilmesi, yeni Alan Kılavuzlarının belirlenmesine; çalışma esasları ve ücretleri ile eğitim, izleme, değerlendirme, denetleme ve disiplin işlemlerine ilişkin usul ve esasları kapsamaktadır.

Aynı zamanda Tarihi Alan Başkanlığı ve Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi iş birliğinde Tarihi Alan'da kaynak değerlerinin korunması, tanıtılması, Tarihi Alan'a gelen ziyaretçilere gerekli bilgilerin verilmesi maksadı ile ziyaretçi yönlendirme ve bilgilendirme faaliyetleri için yeni Alan Kılavuzluğu belgesi verilmesine yönelik kurslar ve Alan Kılavuzluğu hizmetinin kalitesinin arttırılması ve geliştirilmesi amacıyla seminerler düzenlenmektedir.

Tarihi Alan'ı her yıl binlerce kişi ziyaret etmektedir. Bu ziyaretlere eşlik eden ve anlatıcı rolü üstlenen Alan Kılavuzları, tarihimizi bir taraftan gelecek nesillere aktarma özelliği gösterirken diğer taraftan da kültürel mirasımızın korunmasına katkı sağlamaktadırlar.

Alanı görmek ve tanımak amacıyla ziyarette bulunan kişi veya kişilere anlatım yapan anlatıcı daha geniş bir ifadeyle "anlatıdaki olayları dinleyiciye aktaran, anlatan kişi olarak ifade edilen anlatıcı, sözlü tarih ürünlerini dinleyiciye aktarırken doğaçlamalar yaparak ve yeni yorumlar ekleyerek hafızalarda yer edinir. Yaşadığı toplumun ortak hafızasını canlı tutar, milli ve manevi değerleri aşılar, gerektiğinde dönemin sorunlarıyla ilgili bilgi verir, kültürel mirası korur, paylaşır ve yakın tarihimizde meydana gelen Çanakkale Muharebelerinde teşekkül etmiş halk anlatıları üzerinden bu eski anlatı geleneğini sürdürme noktasında hem edebiyatımıza hem de tarihimize kaynaklık etmektedir.[6] Bu nedenle de bu alanda yapılacak çalışmalarda disiplinler arası yaklaşımlardan faydalanmak da önemlidir. Çünkü sözlü edebiyatın devam ettiği bu coğrafyada aynı zamanda sözlü tarih belgesi özelliği gösteren metinler de anlatılarda yer almaktadır.

Geleneksel bakış açısından ziyade günümüz tarzıyla harmanlanmış bir anlatıcı bakış açısına odaklanmak gerekmektedir. Çünkü gelenekteki anlatıcı özelliklerinin hepsi Alan Kılavuzlarında bulunmamakla beraber kendilerine öz farklı nitelikler ve performanslar geliştirmişlerdir. Söz konusu özellikler incelendiğinde ise milli değerlerimizin korunması ve devamının sağlanması açısından birincil öneme sahiptir.

6 Birtane, Yasemin (2020). II. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı, Çanakkale: TOKÜAD Yayınları, s.292.

Tarihi Alan'ın özellikle en çok ziyaret edilen noktalarında anlatım yapan kılavuzlar, gerçek, gerçeğe yakın ve/veya olağanüstülüklerle örülü metinler olarak kendi içinde tasnifleyebileceğimiz yazılı ve sözlü kaynaklar olan tarihi belgeler, kitaplar, hatıratlar, mektuplar, günlükler, efsaneler, menkıbeler ve memoratlardan faydalanmaktadırlar. Yapılan derleme çalışmaları sonucunda elde edilen veriler ışığında anlatımların büyük bir bölümünü tarihi bilgilerin oluşturduğu gözlemlenmiş; icra ortamlarına ve yaşanan olaylara göre ara anlatım olarak bahsettiğimiz edebi türlere yer verildiği tespit edilmiştir.

Alan kılavuzları kendi duygu, düşünce, bilgi ve tecrübesiyle harmanladıkları savaş tarihini, kaynaklardan faydalanarak tarihi gerçeklikler doğrultusunda dinleyiciye aktarmakta; aynı zamanda yeniden şekillendirerek asıl metin bağlamında yeni ürünler meydana getirmektedirler. Anlatım farklılıkların oluşmasında anlatıcıların kişisel özellikleri, eğitim, yetiştiği kültürel ortam, mesleki özellikler, fiziksel özellikler, performans gibi özelliklerinin yanında anlatımın yapıldığı icra ortamı ve dinleyici grubunun özellikleri gibi birçok unsur etkili olmaktadır. Bu nedenle anlatıcıları ve anlatımları tek bir kategoride değerlendirmek hatalı olacaktır. Yapılacak çalışmalarda anlatıyı ve anlatıcıyı etkileyen bütün unsurlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Sözlü ve yazılı kültürümüze ait Çanakkale Muharebe anlatılarını etkileyen bir diğer önemli unsur ise inançlardır. Çünkü Türk toplumu için şehitlik, iman gücü gibi kutsal değerler çok önemli bir yere sahip olup insanların duygu ve düşüncelerini derinden etkilemektedir. Tarihimiz boyunca vatan, millet ve bayrak daima toplumumuz için kutsal değerlerimiz içinde yer almıştır. Bu uğurda canlarını feda eden atalarımız şehitlik mertebesiyle ödüllendirilmiştir. Vatanımızı korumak, kollamak toplumumuz için hem milli hem de dini bir görevdir. Dinimiz vatan savunması için savaşmayı, mücadeleyi ibadet saymıştır. "Ölürsem şehit, kalırsam gazi" inancıyla bu topraklar için mücadele edenlerin, Çanakkale Muharebeleri'nde yaşadığı olayları anlatırken inanç ve değerlerimizi yok saymak bu alanda büyük bir boşluk yaratacaktır. Ancak Çanakkale ruhunu hissetmek ve şehitlerimizi ziyaret etmek amacıyla gelen ziyaretçilerin manevi duygularından da faydalanmamak gerekmektedir. Kabul görmüş değerlerimiz dışına çıkarak sadece dinleyenleri memnun etmek ve şahsi çıkarları korumak amacıyla yanıltıcı söylemlerde bulunmanın ve gerçeğe aykırı anlatımlar yapmanın milletimize ve geleceğimize ciddi zararlar vereceğini de ön görmek gerekir. Bu ifadeden kastımız inanç ve değerlerimiz dışında tamamen uydurma olan anlatımlara yer verilmesidir. Örneğin savaştan çok sonraları dikilmiş ve yapısı gereği reçineli olan bir ağacı, ağlıyor ya da kan damlıyor olarak anlatmak; yine bir başka benzer anlatımda geçen iki ağacın birbirine dolanmış halini göstererek acı içinde kıvranmaktan bu hale gelmiş şeklinde kişisel yorumlar ekleyerek anlatımlar yapmak tarihimize, değerlerimize yapılan bir saygısızlıktır. Özellikle de topraklarımızı işgal edenlerin üstün teknolojilerine rağmen yaşadıkları hezimeti "bulut aldı götürdü" gibi aslı olmayan ifadelerle destekleyerek gelen ziyaretçilere aktarmak, komutanlarımızın

ve askerlerimizin başarılarını yok sayan, gölgeleyen anlatılar yapmak şanlı tarihimizde askeri başarılarımızı yok saymaktır. Elbette geçmişten günümüze aktarılan pek çok anlatı türünde olağanüstülüklere yer verilmiş ve anlatılmıştır. Ancak verdiğimiz örnekler olağanüstülükten ziyade bu durumun çok ötesindedir. Ne inançlarla ne de yaşanan olaylarla hiçbir bağlantısı bulunmamakla beraber mantık dışı anlatımlardır.

Alan kılavuzlarının alandaki işlevleri son derece önemlidir. Öyküleme, yönlendirme, bildirişim, doğrulama ve ideolojik anlamda yapmış oldukları anlatımlarla birçok işlevi yerine getirmektedirler. Anlatım esnasında metniyle ilgili yorumlar yaparak dinleyicileri bilgilendirme, mesajlar verme, milli ve manevi değerleri aşılama, dinleyiciyle iletişim kurarak kalıcılığını arttırma, alanı tanıtma, koruma gibi işlevlerin birçoğunu yerine getirmektedirler. Bundan dolayı Çanakkale Muharebe anlatılarının günümüze kadar ulaşmasını sağlayan anlatıcıların sözlü kültürümüzün oluşmasına engel olmadan anlatımlarını zenginleştirmek, katkı sağlamak, alanla ilgili çalışmalar yapmak ve gelecek nesiller için daha verimli hale getirmek milli bir görevdir.

Sonuç

Kahraman ve fedakâr ecdadımızın mirasını gelecek nesillere aktarmak sadece somut olan mirasımızı korumakla gerçekleşmemektedir. Asıl mesele soyut mirasımızı nasıl aktaracağımız meselesi olmalıdır. Sözlü aktarımlar toplumların hafızasında daha güçlü bir yere sahiptir ve derin izler bırakırlar. Bu nedenle alan kılavuzlarının eğitimlerine önem verilmeli, tarihsel bilgiler haricinde bir toplumu bir arada tutabilmek için nasıl bir anlatım yapılmalı, anlatılara yapılacak müdahalenin sınırları ne olmalı gibi birçok konu yeniden değerlendirilmeli, düzenlenmeli ve anlatıcılar bu doğrultuda yetiştirilip yönlendirilmelidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Çanakkale Muharebe anlatıları geçmiş ve gelecek arasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir. İtilaf devletlerine karşı kazanılan bu savaş milletimizin en büyük başarılarından birisidir. Alan kılavuzları tarafından telaffuz edilen her sözcük, anlatılan her olay toplumumuz üzerinde azim, umut ve kararlı bir duruş meydana getirmektedir.

Çanakkale zaferi, Anafartalar Kahramanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün askerlerine savaşmayı değil ölmeyi emrettiği, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanından gelen neferlerin kendisini vatan için siper ettiği tarihe sığmayan destansı bir mücadeledir. Böylesine büyük bir mücadelenin anlatımı elbette duygusuz ve sıradan cümlelerle ifade edilemez. Tarihe tanık olmuş kadar etkileyici ve didaktik bir anlatım yapmak dinleyiciler üzerinde de düz bir anlatımdan daha fazla iz bırakacaktır. Bu anlamda alan kılavuzlarının çoğu hafızalarının gücünden ve kişisel özelliklerinden destek alarak başarılı bir performans sergilemektedirler.

Milletimizin Çanakkale Cephesi'nde verdiği mücadele yalnızca tarihimizin değil bütün dünya tarihinin akışını değiştirmiştir. Milletimizin inanç, azim, kararlılık ve bu yüksek ruhu Kurtuluş Savaşı'nın da meşalesi olmuş; istiklal ve istikbalimiz söz konusu olduğunda bir milletin nasıl kahramanlaştığının gözler önüne sermiştir. Türk ordusunun üstün muharebe taktikleri sayesinde düşmana karşı verdiği mücadele zaferle sonuçlanmış ve vatanının her karış toprağının bir bütün olduğunu, asla geçit verilmeyeceğini "Çanakkale Geçilemez!" ifadesiyle sonsuza kadar yazdırmıştır.

Bundan dolayı Çanakkale Muharebe alanı, anlatımı ve anlatıcıları çok önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar yazılı ve sözlü kaynaklardan herkesin bir şey öğrenip anlatabileceği düşünülse de bu özel coğrafyada milli duyguların, değerlerin öncülüğünde coşkulu bir dille anlatım yapmanın, tarihimizi aktarmanın bir nesneyi tanıtmanın çok ötesinde bir durum olduğu unutulmamalıdır.

Kahraman neferlerimizin nezdinde bu şanlı mücadelenin manevi yönünün canlı kalması ve nesilden nesile aktarılması ve kültürel mirasımızın korunması için çalışanlar olarak; başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, milletimize bu eşsiz zaferin gururunu yaşatan, vatanımız, bağımsızlığımız, milli birlik ve bütünlüğümüz uğrunda canlarını feda eden aziz şehitlerimizi ve ebediyete intikal eden kahraman gazilerimizi rahmet, minnet ve şükranla anıyorum.

KAYNAKÇA

Birtane, Yasemin (2020). II. Uluslararası Toplum ve Kültür Araştırmaları Sempozyumu Tam Metin Bildiriler Kitabı, Çanakkale: TOKÜAD Yayınları, s.292.
Ersavaş, Fahri (2010). Çanakkale Çanakkale Şiir Antolojisi, İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları
Goody, Jack (2009). Sözlü Kültür, Millî Folklor, 21, Sayı, s. 83.
Üçüncü, Kemal (2004). Sözlü Kültür/Tarih Bağlamında Otman Baba Velayetnamesi, Bilig, 28, 1-29.
Yıldırım, Dursun (1989). Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler, Milli Folklor Dergisi, 1 (3), 16-18.

BİR RESTORASYON HİKAYESİ:
SEDDÜLBAHİR KALESİ'NDE GÜN YÜZÜNE ÇIKANLAR

MERT ÇATALBAŞ
MUSTAFA KAFKAS DERELİ

BİR RESTORASYON HİKAYESİ: SEDDÜLBAHİR KALESİ'NDE GÜN YÜZÜNE ÇIKANLAR

Mert Çatalbaş*
Mustafa Kafkas Dereli**

Özet

"Denizin Seddi" manasına gelen Seddülbahir, Çanakkale Boğazı'nın girişinde, Gelibolu Yarımadası'nın güney ucundaki Morto ve Ertuğrul Koyları arasında yer alan burun üzerine inşa edilmiştir. Restorasyon, çevre düzenleme ve teşhir-tanzim Projesi kapsamında sürdürülen arkeolojik saha araştırmaları Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı tarafından 2015 yılında başlatılan onarım çalışmaları ile eşzamanlı olarak Çanakkale Arkeoloji Müzesi denetiminde yürütülen araştırmalar Osmanlı Arkeolojisi ve Savaş Alanı Arkeolojisi gibi hızla olgunlaşan alt disiplinlerin çalışmalarını kapsamaktadır. Yapının Birinci Harp döneminde hasar görmüş beden duvarlarının yanı sıra toprak altında kalan mimari unsurlarının ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalarda mekânsal analizler, özellikle savaş buluntularının kayıtları, arşiv taramaları, yeraltı radar çalışmaları ve detektör tetkiklerine de yer verilmiştir. Araştırmanın spesifik amacı son on yıl içinde yaygın halde tatbik edilen Savaş Alanı Arkeolojisi yöntemlerinin muharebe alanlarına yakın tarihi yapılarda da uygulanabilmesi için bilgi ve deneyim toplamaktır. Tarihi Yarımada'nın idaresini üstlenen Alan Başkanlığı'nın başlattığı geniş çaplı onarım çalışmaları farklı disiplinlerden gelen bilimsel danışma kurulu üyelerinin de katkılarıyla birer inşaat faaliyetinin ötesinde akademik bir boyut kazanmıştır. Yürütülen arkeolojik araştırmalar bir savaş alanında karşılaşılabilecek güvenlik risklerinin tüm kısıtlamalarına rağmen tarihsel arkeolojiye ait birçok verinin kazanımına ve Çanakkale Muharebeleri literatürünün gelişimine katkıda bulunacaktır. İlerleyen yıllarda Yarımada'da araştırma prensiplerini değiştirebilecek ve UNESCO'nun Dünya Mirası Geçici Listesinde yer alan savaş alanlarını birer cazibe merkezi haline getirecek sonuçların ortaya konulması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seddülbahir; Savaş Alanı; Osmanlı Arkeolojisi; Yeraltı Radar Taraması

*Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı; Alan Yönetimi ve Tanıtım Grup Başkanlığı, Çanakkale, Türkiye
** Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı; Restorasyon ve Yapım İşleri Grup Başkanlığı, Çanakkale, Türkiye

Giriş

Gelibolu Yarımadası'nın güney ucunda aynı isimle anılan köyün sınırları içerisinde kalan Seddülbahir Kalesi, kumtaşı, kumlu kireçtaşı ve kil taşından oluşan Çanakkale formasyonu bir tabakaya oturtulmuştur. Kaynaklarda Rum Burnu[1] olarak geçen çıkıntının topoğrafyasına uyumlu olarak yaklaşık 24bin metrekare alana yayılan yapının 4150 metrekarelik kapalı alanı mevcuttur. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait kalenin 2014 yılında Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'na tahsisinin akabinde restorasyon çalışmalarına başlanmıştır.

İlk akademik çalışmalara 1997 yılında sahne olan savunma yapısında dokümantasyon ve restorasyon projelerinin hazırlık süreci 2004 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreci başlatan İTÜ Mimarlık ve Jeodezi Bölümlerinin yanı sıra Koç Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyeleri, Alan Başkanlığı tarafından yürütülen projenin bilimsel danışma kurulu olarak Seddülbahir Kalesi için çalışmalarını sürdürmektedir.

Geçmiş yıllarda yapılan araştırmalar sonucu toplanan tarihsel verilere restorasyon projesinin tekrar başlatılmasıyla birlikte yenileri eklenmiştir. Elde edilen bilgiler sahadaki uygulamaların şekillenmesine yardımcı olmuş, alınan yeni proje kararları için temel teşkil etmiştir.

SEDDÜLBAHİR KALESİ'NİN KISA TARİHÇESİ

Anadolu kıyısında konumlanan kardeşi Kumkale ile birlikte banisi bir kadın olan yegâne savunma yapısı Seddülbahir Kalesi'dir. Tüm masrafları IV. Mehmed'in validesi Hadice Turhan Sultan tarafından karşılanan kalenin yapımı için hazırlıkların 1656 yılında başladığı sanılmaktadır. Bu inşaat aslen 17. yüzyıl ortalarında Venedik ile Girit Adası üzerine girilen mücadelenin ürünüdür. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaret makamına getirilmesi sonucu Venedik karşısında kazanılan zaferlerin kalıcı hale getirilmesinin haricinde Çanakkale Boğazı'nda düşman kadırgalarının ablukasını engellemek amacıyla Köprülü ve Boğaz Kumandanı Frenk Ahmed Paşa'nın öncülüğünde çalışmalar başlatılmıştır. Adalar Denizi ile hac rotasının güvenliğini sağlamak amacıyla da stratejik öneme sahip kaleler Batı kaynaklarında Yeni Şatolar (Château neuf du costé d'Europe) ya da Yeni Hisarlar (fort neuf d'Europe) olarak geçmektedir. [2]Askeri işlevinin yanında Osmanlı arşivlerinden ve gravürlerden kale içerisinde cami, sıbyan mektebi, hamam, çarşı, dükkân ve evlerin de bulunduğu anlaşılmıştır (Resim 1). 18. yüzyılda donanma gemilerinin yapımında ihtiyaç duyulan malzemelerin üretildiği tersane ocaklığı faaliyetlerinin de yürütüldüğü kale, bölgede hüküm giymiş kişilerin cezalarını çektiği mahpushaneleri ve devlet adamlarının sürgünlerini geçirdikleri mekanlarıyla da bilinmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında yeniden yapılanmaya gidilerek kaleye tabya, kışla binası ve hastane eklenmiştir.

1 Bilici,2004:155
2 Thys-Şenocak,2009: 160

Seddülbahir Kalesi ilk olarak 18 Nisan 1912 tarihinde İtalyan donanması tarafından bombalanmıştır. 18-19 Temmuz 1912 tarihinde ikinci saldırı girişimi kalenin ışıldağı tarafından yakalanan gemilere karşılık verilmesi sonucu püskürtülmüştür.[3] İngiliz ve Fransız donanmasına ait gemilerin 3 Kasım 1914 tarihinde kaleye gerçekleştirdikleri 17 dakikalık bombardımanda kalenin üst avlusundaki cephaneliğin isabet alması sonucu Osmanlı Devleti savaştaki ilk şehitlerini vermiştir. 26 Şubat 1915 günü tabyası tamamen susturulan yapı Çanakkale Muharebeleri'nin sonuna kadar Fransız birliklerinin genel karargâhı olarak kullanılmıştır. Kalenin farklı birimleri, geçen 3 buçuk asırda defalarca onarım görse de savaşın, yerel halkın ve doğanın tahribatı açıkça hissedilmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde kalede bir ihbar istasyonu kurulmuş sonrasında Deniz Topçu Taburu Komutanlığı'na bağlı Kaleiçi 13. Bataryası buraya konuşlandırılmıştır. Bataryanın ihtiyaçları doğrultusunda 1968 yılında kalenin üst avlusuna betonarme binalar inşa edilmiştir (Resim 2).

2014 yılından itibaren Tarihi Yarımada'nın idaresini üstlenen Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı tarafından restorasyon, çevre düzenleme ve teşhir-tanzim projesinin uygulama süreci başlatılmıştır.

SEDDÜLBAHİR KALESİ'NDE ARKEOLOJİK SAHA ARAŞTIRMALARI

Seddülbahir Kalesi'nde ilk arkeolojik veriler 2005-2006 sezonunda Koç Üniversitesi öğretim üyesi Lucienne Thys-Şenocak ve ekibi tarafından 7 hafta boyunca sürdürülen kazılarda toplanmıştır. Çalışmalarda mimari belgeleme, coğrafi veri ölçümleri (GIS Surveying) ve sözlü tarih araştırmalarına yer verilmiştir. İlk hafriyat askeri kışla binası, kuleler, merkezi avlu, yollar ve merdivenler hakkında bilgi toplamaya yönelik test açmaları ve sondajlarla sınırlandırılmıştır. Proje kapsamında araştırılması planlanan diğer alanlar çalışmalara verilen uzun aranın ardından 2015 yılında tekrar ele alınmıştır. 2019 yılına kadar Çanakkale Müzesi denetiminde sürdürülen arkeolojik saha araştırmalarında öncelikli olarak tarihsel arşivin tasnifi sağlanmış ve yeniden değerlendirilmesi yapılmıştır. Yeni kaynakların tespit edilmesi kazıların gerçekleştirileceği yerlerin ve kapsamının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Kaleyi 9 bölgeye ayırarak gerçekleştirilen GPR taramalarında 250 ve 450 MHz frekanslı antenlerle 2730 metrekaresi detaylı olmak üzere ilk etapta 19.836 metrekare yeraltı radarı ölçümü yapılmıştır.[4] Arkeolojik araştırmalar, radar taramanın sonuçlarına göre planlanarak, üst avlu, tabya, kaleyi güneydoğu ve güneybatıdan çevreleyen şevler, Fransız askeri mezarlığı, alt avlu, kuleler ve diğer kapalı mekânlarda yoğunlaşmıştır (Resim 3).

3 Karakaş,2013: 95

4 Elde edilen 3 boyutlu veriler Mala 3D Vision programında değerlendirilerek model oluşturmaya hazır hale getirilmiştir. Modeli oluşturulan verilerin lokasyonları Autocad programı ile plan üzerine yerleştirilmiştir. Uygulama yapılan bölgelerde tespit edilen anomaliler Mala East 3D, 3d Vision Reflex W programları vasıtasıyla işlenmiş bulgular CAD ortamına aktarılmıştır. Ana ölçümde 250 MHz korumalı antenlerle 5 cm hassasiyetle 9 metre kadar derinliğe kadar tarama yapılırken her 50 cm.'de bir gerçekleştirilen detay ölçümlerde 400 MHz antenle hassasiyet 2 cm.'ye indirilerek 5 metre derinliğe bakılmıştır.

2015-2019 yılları arasında sürdürülen kazılarda 7 farklı sektörde toplam 187 açmada (10x10 metrelik plankare) arazinin eğim durumu, toprağın yapısı ve buluntu yoğunluğuna göre derinliğine karar verilen hafriyatlar yürütülmüştür. Kazılarda tespit edilen tüm taşınır kültür varlıkları şantiye alanında kurulan çalışma ofisinde kayıt altına alınmıştır. Kondisyonu iyi olan nitelikli parçalar konservasyon laboratuvarında işleme tabi tutularak koruma altına alınmıştır. Restorasyon projesi kapsamında kalenin tüm kıyı şeridine paralel uzanacak kıyı koruma yapısının inşaatına başlanmadan Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Teknoloji Enstitüsü tarafından yapılan tüplü dalışlarda yüksek frekanslı yanal taramalı sonar cihazı ile akustik veriler toplanmıştır. Sualtı araştırmaları sırasında belirlenen kalede 17nci ve 18nci yüzyılda kullanıldığı düşünülen toplardan atılan mermer güllelerin 125 tanesi karaya çıkarılmıştır. İtilaf devletlerine ait gemilerin bombardımanı ile infilak eden cephaneliğin yerinin İngiliz arşivlerinde bulduğumuz bir krokiden[5] öğrenilmesi, kazı alanlarının güvenliğinin sağlanması amacıyla tekrar GPR taramalarını ve metal detektörü kullanımını zorunlu hale getirmiştir. Bu alandaki kazı çalışmaları ileri bir tarihe ertelenmiş, kalenin farklı noktalarında tespit edilen diğer patlamamış top mermilerinin sahadan uzaklaştırılması için 2. Kolordu Komutanlığı ve patlayıcı imha ekipleriyle temasa geçilmiştir.

Kazılacak alanların belirlenmesinde GPR taramaları kadar periyodik aralıklarla çekilen hava fotoğrafları ve tarihi görsellerin (arşiv fotoğrafları, gravürler, planlar) birleştirilmesi ile oluşturulan basit ortofotolardan yararlanılmıştır (Resim 4). Üç boyutlu lazer tarayıcı (FARO) ile yapılan ölçümler mimari bulguların kaydedilmesinde büyük kolaylık sağlamıştır (Resim 5).

SEDDÜLBAHİR KALESİ'NDE ARAŞTIRMA YAPILAN SEKTÖRLER ve ORTAYA ÇIKARILAN BULGULAR

Araştırma alanları kale parselinin genişliği sebebiyle sektörlere ayrılmıştır. Birbirlerinden farklı özellikte kontekstleri barındıran yedi sektörde Osmanlı Arkeolojisi ve Savaş Alanı Arkeolojisi'ne dair veriler toplanmıştır (Resim 6).

1.Kuzaybatı Duvarı, Üst Avlu ve Kışla Binası Sektörü: Seddülbahir Kalesi'nin beden duvarları genel olarak cidarlarda kesme ve yonu taşla, çekirdek kısmında ise moloz taş ve beyaz kireç harcı dolguyla inşa edilmiştir. Zaman içinde oluşan tahribatın en iyi takip edildiği nokta Kuzeybatı Duvarıdır. Bu alanda yapılan söküm ve onarım çalışmaları sırasında kale duvarının mevcut yüksekliğinden aşağı kotta, daha eskiye tarihlenen bir dendan[6] sırası kalenin beden duvarlarında iki farklı yapım evresi olduğunu göstermiştir (Resim 7).

5 National Archive ADM 186/600 referans numaralı "Report of the Committee Appointed to Investigate the Attacks Delivered On and the Enemy Defences of the Dardanelles Straits" başlıklı 1919 tarihli gizli rapor ekinde bulunmaktadır.
6 Kale surları ve burçları üzerinde, aralarında boşluklar bulunan çıkıntılar şeklindeki atış yerleri ve bu çıkıntılardan her birine verilen ad.

Kuzeybatı Duvarı tarafından çevrelenen üst avluda eş zamanlı yapılan kazılarda zeminin toprakla doldurulduğu bunun neticesinde kale duvarlarının da tabanla doğru orantılı olarak yükseltildiği anlaşılmıştır.7 Bu durum kale duvarlarının özellikle 19. yüzyılda gelişen top teknolojisine karşı dayanıksız görülmesiyle açıklanabilir. Üst avluda yapılan radar taramaları sonucu 1893 yılında yapılması planlanan bir hastane ile birlikte inşa edildiği sanılan Kışla Binasına ve Kuzeybatı Duvarı bitişiğinde uzanan ek yapı ünitelerine de ulaşılmıştır. 60x16 metre boyutlarında, kaba yonu taş örgü kagir duvarlı ve taş silmeli yapının iki katlı merkezi binasının ve iki yanında uzanan simetrik kanatların temelleri belirlenmiştir (Resim 8). Tarihi fotoğraflardan ön cephesine aşina olduğumuz kışla binasının arkasında derine doğru inen, bordürlerle sınırlanmış yarım konik formda bir döşeme kışlanın arka giriş kapısına uzanmaktadır. Kuzeybatı duvarına bitişik olarak inşa edilen ek yapılar ise muhtemelen Kışla Binasının yemek, temizlik ve su ihtiyacını karşılayan işlevlere sahip mekânlardan oluşmaktadır (Resim 9). Bunlar beton tabanlı, sıvalı taş duvarlardan oluşan dikdörtgen yapılardır. Duvarların sıvalarına yapışmış olarak ele geçen gazete parçalarından mekânların Osmanlı askerlerinden sonra Fransız birlikleri tarafından da kullanıldığı anlaşılmıştır (Resim 10).

Üst avluda kazılar derinleştikçe kalenin orijinal taban kotunun daha alt seviyelerde olduğu da kanıtlanmıştır. Muhtemelen 17nci ve 18'inci yüzyıllara tarihlenen domestik yapıların yanı sıra genişliği 2,5 metreyi bulan taş döşeli yollar Seddülbahir Kalesi'nin ilk yapım evresine ait bilgiler vermektedir (Resim 11). Karşılaşılan yapı temellerinde rastlanan sikkelerin dönemleri de kalenin erken evresine işaret etmektedir. Üst avluda yapılan kazılarda kışla binasının güneydoğusunda Mondros Mütarekesi ile Yarımadaya dönen Fransız birliklerinin komutanlarının ikamet ettiği bir barakanın da temelleri ortaya çıkarılmıştır. Bu yapının hemen kuzeydoğusunda çakıl taşlarıyla yapılmış bir çapa motifi döşeme oldukça ilgi çekici bulgular arasındadır (Resim 12).

2.Kuleler: 2015 yılında başlatılan restorasyon çalışmalarında kalenin bilinen 7 kulesinden sadece beş tanesi görünür vaziyetteydi. Bunlardan Batı Kule (Başkule/Sancak Kule) ve Güney Kule (Lodos/Tophane Kulesi) savaşın ve doğanın tahribatıyla yok olmaya yüz tutmuşken Kuzey Kule (Hamam Kule), Orta Kule (Bab-ı Sagir Kulesi) ve Doğu Kule (Poyraz Kulesi) harbin izlerini taşımalarına rağmen nispeten daha iyi durumdaydı.

Kuzey Kule'nin denize bakan cephesi İngiliz zırhlılarının top mermileriyle yıkıma uğramıştır. Kulenin tabanında 2005 yılında yapılan kazılarda kozalaklarla oluşturulan bir taban döşemesi oldukça ünik bir mimari detayı barındırmakta ve avludaki çapa motifli döşemeyle aynı özellikleri göstermektedir. Bab-ı Sagir Kulesi'nde yapılan kazılarda ele geçen oyun kartları kaleyi 9 Ocak 1915 tarihine kadar kullanan Fransız askerlerinin boş zamanlarını nasıl geçirdikleri hakkında fikir vermektedir (Resim 13). Kale tamirat defterlerinde adı ge-

7 Dağgülü,2007: 35

çen fakat fiziksel olarak günümüze ulaşmayan Bab-ı Kebir ve Cezayir (Harap Tabya) Kuleleri kazılarda yoğunlaşılan alanlar olmuştur. Yine GPR taramaları ve tarihi gravürlerin izinden giderek kalenin güneybatı yamacında yoğun bir debrisin altında kalmış Cezayir Kulesi'nin duvarlarına ulaşılmıştır. Boyutları 7,6 x 7,6 metreyi bulan kulenin hemen dışından kademeli bir şekilde denize doğru uzanan duvar çıkıntısı da tespit edilerek onarımına başlanmıştır (Resim 14).

Kaleye kademeli şekilde girişe izin veren ana kapının bulunduğu Bab-ı Kebir Kulesi'nde giriş aksının taş döşemesinin tamamen korunduğu ve bu döşemeli girişin iki yanında simetrik mekânların bulunduğu tespit edilmiştir. 4,2 x 7,2 metre boyutlarındaki bu odalara girişlerin kaideler üzerine oturtulmuş sütunlarla destekli kemerli boşluklardan sağlandığı düşünülmektedir (Resim 15). Kulenin güneydoğu duvarında tespit edilen mihrap nişi mekânın savaş öncesindeki işlevini anlamamızı da sağlamıştır. Bu nişi oluşturan taşların üzerinde rastladığımız stilize grafiti motifleri oldukça ilgi çekicidir (Resim 16). Benzerlerine Çanakkale Behramkale'de I. Murad Dönemi'nde inşa edilen Hüdavendigar Camiinde, Babakale'deki Mustafa Paşa Hamamı'nda ve Mahmudiye'de Cezayirli Hasan Paşa Köşkünde rastladığımız grafitiler yakın çevrede Trakya'dan ve Karadeniz kıyılarındaki dini yapılardan da bilinmektedir.[8] Bulunan grafitilerin taşıdıkları anlamlar tam olarak anlaşılamasa da Osmanlı Dönemi'ne ait bir geleneğin Seddülbahir Kalesi'nde de bir örneğinin görülmesi sevindiricidir.

Bu mekânda karşılaştığımız diğer ilginç bulgu üzerinde üretici firma ve üretim yeri yazılı olan (Lancaster & Tonge L$^{TD.}$ Pendleton, Manchester) bir buhar kapanıdır. Bu makinanın kuleye ne zaman ve kimler tarafından yerleştirildiği bilinmese de 1895 yılında kurulan firmanın İngiliz Deniz Kuvvetleri ve Britanya Savaş Bakanlığı ile müteahhitlik ilişkisi bulunduğu öğrenilmiştir (Resim 17). Bu nedenle parçanın kalede konuşlandırılan yabancı askerlerin ısınma ya da elbise temizliği ihtiyaçlarını karşılamak için getirildiği düşünülmektedir. Kuleler haricindeki kapalı mekânlarda yaptığımız kazılarda ise yapının statik ve yapısal özelliğini yansıtan ızgara hatıl sistemine ait kalıntılar haricinde kayda değer bulgu elde edilememiştir.

3.Seddülbahir Tabyası: Çanakkale Muharebeleri tarihinde sıkça bahsedilen fakat uzun süredir toprak altında bulunan Seddülbahir Tabyası 2015 yılından itibaren devam eden kazılarla tamamen ortaya çıkarılmıştır. 19. yüzyıl sonlarına tarihlenen tabyada 7 adet bonetten sadece dördü günümüze sağlam ulaşmıştır. Araştırmalar sonucunda I. Dünya Savaşı esnasında tahrip edilen 2 bonetin kalıntılarına ulaşılırken tarihsel planlarda kale kuzeydoğu duvarına bitişik gösterilen küçük bonetin sadece giriş açıklığı tespit edilebilmiştir. İngiliz istihbarat raporlarında "3 No.'lu Kale" olarak tanımlanan tabyada bulunan Krupp L22 model topların 1876 yılında üretildikleri ve kale içine 1883 yılında yerleştirildikleri öğrenilmiştir. Bu alanda yapılan kazılarda kızağıyla birlikte ortaya çı-

8 Altıer, 2106:1

kardığımız 28 mm.'lik topun batısındaki mevziide ise 24 mm.'lik ikinci bir topun pivot çarkı tespit edilmiştir (Resim 18). Batıya doğru son mevzide bulunması gereken 26 mm.'lik topun namlusu ise güneybatı yamaçta yapılan kazılar sırasında bulunmuştur. Bu toplara ait mermiler de tabyanın farklı noktalarında sürdürülen hassas kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Tabya sektöründe elde edilen en değerli küçük buluntu muvazzah madeni hüviyet varakası olmuştur. 26 Eylül 1915'te Harbiye Nezareti'nin yayınladığı emirnameden sonra üretildiği sanılan künyenin 2. Alay, 3. Tabur ve 10. Bölükte görev yapan 500 numaralı askere ait olduğu anlaşılmıştır (Resim 19). Tabyanın merkez boneti önündeki kazılarda karşılaşılan mermer bir kitabe üzerinde ise İşbu istihkâm Sultân Abdülhamîd Hân-ı Sânî efendimiz hazretlerinin ahd-ı hümâyûn-ı mülûkânelerinde Redîf sınıf-ı tâlî Niğde taburunun ümerâ ve zâbıtân ve neferâtının eser-i ikdâm ü hamiyyetiyle inşâ ve itmâm olunmuşdur sene 1303 [1885] yazdığı belirlenmiştir (Resim 20).

4.Güneybatı Sektörü: Kalenin 4 buçuk metre kalınlığındaki güneybatı duvarına bu sektörde yapılan arkeolojik kazılar sayesinde ulaşılmıştır. Duvar üzerinde ve çevresinde sürdürülen kazılar sırasında bir merdivenle daha alt kota inen taş döşeli seğirdim yoluyla sıralı helalara da rastlanmıştır. Güneybatı Duvarı'nın takibi sırasında karşılaşılan mezarlar çalışmalara farklı bir boyut kazandırmıştır. Tarihsel kaynaklarda Galinier ya da Genel Karargâh Mezarlığı olarak tanımlanan alanda öncelikle mezarların baş kısımlarına bırakılan mermer top gülleleri ve mezarlığa ismini veren komutana ait mezar taşı toplanmıştır (Resim 21). Araştırmalar genişletildiğinde mezarların kale duvarı oyularak oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Toplamda 14 asker mezarı açılmış bunlardan sadece iki tanesinde iskeletler neredeyse eksiksiz olarak çıkarılmıştır. Diğer kemiklerin Mondros Ateşkesi sonrasında bölgeye gelen Senegalli askerler tarafından toplanarak diğer mezarlıklarla birleştirildiği düşünülmektedir (Resim 22). Mezarların Fransız askerlerine ait oldukları iskeletlerle birlikte ele geçirilen üniforma düğmeleri, haç motifli ve Meryem Ana figürlü kolye uçlarının dışında bir adet madeni levhadan anlaşılmaktadır. Mezara bırakılan 12x8 cm boyutlarındaki plaka üzerindeki yazıdan defnedilen kişinin 1. Genie Bölüğünde görev yapan Paul Roman adındaki onbaşı olduğu anlaşılmaktadır (Resim 23). Seddülbahir Kalesi'nin farklı noktalarında ortaya çıkarılan asker künyelerindeki isimler de Fransız kaynaklarında araştırılarak Seddülbahir bölgesinde hayatlarını kaybettikleri teyidine ulaşılmıştır (Resim 24).

5.Kuzeydoğu Sektörü: Kalenin onarımına başlanan 2015 yılında kuzeydoğu kale duvarında dörtgen bir çıkıntı olarak göze çarpan ve üzeri tamamen toprak örtülü alanda yapılan GPR taramalarından sonuç alınamaması üzerine bu bölgede test açmaları yapılmasına karar verildi. Arka duvarı kuzeydoğu kale duvarına bitişik 2,5 x 7,8 metre boyutlarındaki dörtgen yapının avludan düşük bir kotta bulunan giriş açıklığının tespit edilmesi üzerine genişletilen kazılarda derinleştikçe yapının dışarıdan görünen formunun dışında tuğlalarla oluşturulmuş bir kubbeye sahip olduğu anlaşılmıştır (Resim 25). Yapının doğusundan

bir merdivenle ana giriş kotundan dışarıdaki taş döşeli alana inildiği de tespit edilmiştir. Bu mekân 1895 tarihli Fransız planında "kapı kontrolü için görevli askerlerin yeri" olarak tanımlanırken 1908 yılında yapılmış bir İngiliz planında "Subay Karargâhı" olarak gösterilmiştir. Çevresinde Fransız askerlerine ait künyelerin ele geçmiş olması yapının ilk bakışta kale içine defnedilen askerlerin kayıtlarının tutulduğu bir mekân olabileceğini de akla getirmiştir.

Kuzeydoğu duvarı boyunca devam eden çalışmalarda karşılaştığımız ilginç bir diğer bulgu hiçbir tarihsel görselde görülmeyen iki adet kemerli açıklık olmuştur (Resim 26). Moloz taşlar, yoğun hayvan kemiği, seramik ve lüle parçaları ile Osmanlıca yazılı tütün kâğıtlarının bulunduğu yanık bir debrisle tamamen doldurulmuş açıklıklar temizlendiğinde bunların orijinal kale duvarı iç yüzündeki nişler olduğu anlaşılmıştır. Nişlerin avluya bakan tarafında yapılan sınırlı kazılarda da kalenin erken evrelerine ait yapı temellerine rastlanmış fakat bu yapıların işlevleri tam olarak belirlenememiştir.

6.Güneydoğu Sektörü: Kale onarım defterlerinde "ikinci kat kal'a divarı" olarak tanımlanan eyvanların üst kısmında 19. yüzyıl ortasında konuşlandırılan tabyanın yapısal özelliğinden kaynaklanan şevin erken evre yapılarını örttüğü tahmin edilmekteydi. Hem eyvanlar üzerindeki itkiyi azaltmak hem de bu alanda gravürlerden bildiğimiz yapılaşmayı araştırmak amacıyla söz konusu eğimli alanda basamaklı açmalarda çalışılmıştır. Savaş dönemi buluntuları ve niteliksiz seramik parçaları toplanan şev dolgunun altında kalenin ilk yapım evresine ait sivil mimari kalıntılarına ulaşılabilmiştir (Resim 27). Sektörü boydan boya geçen bir seğirdim, birinde ocak bulunan iki oda ile kuzey ve güneybatı yönlerinden gelip birleşerek alt avludaki çeşmeye su taşıyan künkler bu alandaki bulgular arasında değerlendirilmektedir. Güneydoğu sektöründe bir diğer bulgu söz konusu şevle tabya arasında kalan alanda tespit edilen 14 x 22,5 metre boyutlarındaki dikdörtgen yapıya ait kalıntılardır. Temel duvarlarına ulaşılan ve giriş kısmı tespit edilemeyen binanın etrafının çok küçük bir kısmı korunmuş taş döşeme ile çevrildiği görülmüştür. Yapının büyüklüğü işlevine dair kesin bir kanıt olmasa da kalıntıların kalede 1834 yılında yaptırıldığı bilinen bir kışlaya ait olabileceğini de akla getirmektedir (Resim 28).

7.Alt Avlu Sektörü: Kalenin 17. ve 18. yüzyıllarda kullanılan ağızdan dolma mermer ve madeni gülleler atan yivsiz topların yerleştirildiği kazamatların tabanında biriken dolguyu kaldırdığımızda orijinal taban seviyesinin yükseltildiği anlaşılmıştır. Bu topların geri tepmelerine engel olan duvar uzantıları da kazamatların avluya bağlandığı noktalarda kısmen ortaya çıkarılmıştır. Kalede farklı tipte kıyı toplarının bulunduğu ve dönemin top teknolojisinin takip edildiği özellikle alt avluda dağınık halde bulunan farklı çapta ve ağırlıkta madeni güllelerden anlaşılmaktadır. Çapları 6 ile 13 cm arasında değişen 343 gülle alt avlu zemininden toplanmıştır.

SE 28 no'lu eyvan içinde en az 4 sıra halinde üst üste dizilmiş yüzlerce top güllesinin Tophane Kulesi olarak da adlandırılan Güney Kuleye yakınlığı dikkat çekicidir (Resim 29). Eyvanların tamamında temel altı hatıl izlerine rastlanmıştır. Sadece SE 20 no'lu eyvanda orijinal taban döşemeye ulaşılabilmiştir. Alt avluda yapılan kazılarda rastlanan hatılların yaklaşık 15 cm çapında 50 cm aralıklarla yerleştirildikleri görülmüştür. Avlunun doğusunda yapılan çalışmalarda geç döneme ait olduğunu düşündüğümüz basit yapılara ait duvar uzantılarına rastlanmıştır. Avlunun orta kısmında ise bozulmuş durumda varlığını devam ettiren taş döşeme taban kalıntısının üst avludaki benzerleriyle aynı özellikleri yansıttığı anlaşılmıştır.

ARKEOLOJİK SAHA ARAŞTIRMALARINDA ORTAYA ÇIKARILAN KÜLTÜR VARLIKLARI

Seddülbahir Kalesi'nde 2015 -2019 yılları arasında sürdürülen arkeolojik saha araştırmalarında hem Osmanlı arkeolojisi hem de savaş alanı arkeolojisi ile ilgili 40 binden fazla buluntu kayıt altına alınmıştır. 17. yüzyılın ortasından itibaren kalede kullanılan çanak-çömlekler ve lüleler pişmiş toprak buluntu grubunu oluştururken, madeni paralar, metal inşaat malzemeleri ve Osmanlıca yazılı birkaç belge de günlük yaşam hakkında bilgiler sunmaktadır. Kalede görev yapan askerlerin günlük kullanım eşyaları, mutfak gereçleri, ateşli, delici ve kesici silahlar, top mühimmatları, mühürler, medikal şişeler, künye, bröve ve mezar buluntuları muharebe arkeolojisine ait bulguları temsil etmektedir.

Kale beden duvarları içerisinde gerçekleştirilen kazılarda ilk sırayı 18-19. yüzyıla ait basit günlük kaplar almaktadır. Bu gurubu oluşturan formlar arasında kulpsuz, tek ve çift kulplu geniş ağızlı testilerle, emzikli tipler ön plana çıkmaktadır. Bazı örnekler üzerinde boya, çizi, çentik ve ip bezemeler görülürken dekorasyonda özensiz geometrik şekiller ve zig zag motifleri tercih edilmiştir. 19. yüzyıla tarihlenen monokrom (yeşil, sarı ya da kahverengi) sırlı seramikler, Çanakkale astar bezemeli seramikler, sıçratma ve ebruli dekorlu seramikler diğer gruplar arasındadır. Çanakkale Seramiği Tip I olarak bilinen ve Atina Agorası'ndan İstanbul'a, İzmir Agorası ve Panaztepe'den Girit, Kıbrıs ve Demre'ye kadar geniş bir yayılım alanında takip edilen9 örnekler Seddülbahir Kalesi'nde nadir olarak görülürken 19. yüzyıl başına tarihlenen Tip II yoğunluk gösterir. Buluntular arasında serbest fırça örneği olan cami tasvirli tek bir amorf parça Çanakkale Seramiği'nin en güzel örneği olarak ön plana çıkmıştır (Resim 30). Yine 18. ve 19. yüzyıllara tarihlenen Eyüp İşi seramikler ve Kütahya üretimi fincanlar diğer seramik gruplarını oluşturmaktadır. 19. yüzyıl Avrupa seramik gelenekleri arasında geçen İngiltere'de üretilmiş mavi renkte serigraf aktarımla yapılmış Uzakdoğu tasvirli tabaklar ve İtalya'da üretilen Pisa Tipi mermer desenli seramikler ise kalenin ithal seramik gruplarıdır.

9 Doğer, 2008: 23

Seddülbahir Kalesi'nde ele geçen 2265 adet lüle üzerinde yapılan çalışmalarda 8 farklı tipe rastlanmıştır. Tam form veren örneklerin torba, silindir, basık yuvarlak, lale çanak, çiçek çanak, yuvarlak çanak, karinalı ve nargile lüleleri olduğu tespit edilmiştir (Resim 31). Bazı örneklerin astarlı, sade süslemeli, stilize bitki, geometrik ve noktasal motiflerle bezendikleri görülmektedir. Lüleler arasında zanaatkarın imzasını ya da yapıldığı atölyenin mührünü taşıyan örnekler de bulunmaktadır. Bunların arasında çoğunluk Babalık Atölyesi'ne aittir.[10]

Kalede rastlanan en eski sikke kalenin orijinal avlu kotunda ele geçmiş ve IV. Mehmed'in saltanat yılları arasına tarihlenmiştir. Bulunan diğer madeni paralar ve sikkeler II. Süleyman Dönemi'nden başlayarak Sultan Vahidettin Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Bakır mangırlar ön plana çıkarken birer adet altın ve Sultani Sikke de buluntular arasına kaydedilmiştir (Resim 32).

Tarihi Yarımada'da neredeyse tüm tarihi yapılarda özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mimari eklemelerde ve onarımlarda kullanılan, Maydos Tuğlaları'nın üretimlerinin Eceabat'taki Rum ve Türk ailelere ait atölyelerde yapıldığı bilinmektedir. 22x10x5 cm boyutlarında standart ölçülere sahip tuğlaların üzerindeki yazılar, işaretler ya da diagramlar üretim yerlerinin mührü niteliğindedir. Kalede 8 farklı atölyeye ait olduğu düşünülen tuğlaların yanında üzerinde Fransızca yazılar bulunan örnekler de bulunmuştur. Bunlar kalede genellikle kemer ve döşeme onarımında ya da ocak ve bölme duvarı gibi ek yapı unsurlarında kullanılmışlardır (Resim 33).

Seddülbahir tabyasının yeniden ortaya çıkarılması sırasında karşılaşılan en önemli buluntu tabyanın merkezinde yer alan 28 mm.'lik bir Krupp topudur. Muhtemelen 26 Şubat 1915 tarihinde kaleye çıkan İngiliz tahrip müfrezesi tarafından susturulan topun kundak, beşik, mahmuz ve kızak kısımları tam olarak ele geçmiştir. Yine kalenin güneybatı yamacından yapılan kazılarda 24 mm.'lik bir topa ait namlu parçası ortaya çıkarılmıştır.

Savaş alanı arkeolojisi kapsamına giren buluntulara baktığımızda tabya sektöründen ele geçen Krupplara ait top mermileri oldukça önemlidir. Bunların çoğu Çanakkale İl Jandarma Komutanlığı'na bağlı Patlayıcı İmha ekibi tarafından etkisiz hale getirilse de tehlike arz etmeyen örnekleri teşhir için saklanmıştır. Kalede farklı alanlarda tespit edilen yüzlerce mermi kovanının yanı sıra tüfek parçaları ve süngülerle tahra adı verilen Fransız palaları buluntular arasında yerini almıştır (Resim 34).

Havan toplarına ait fünye ve tapa parçalarıyla birlikte yaklaşık 4 tona yakın şarapnel parçasının toplanması da savaşın şiddetini göstermesi açısından önemlidir. Kışla binasında ele geçen günlük yaşam buluntuları arasında kişisel bakım aletleri ve şişeler (içki, ilaç ve losyon) çoğunluktadır. Bu toplu

10 Bakla, 2007: 302

yaşam alanının hemen dışında bulunan bir soba askerlerin ısınma yöntemini de gözler önüne sermektedir (Resim 35).

Sonuç

Restorasyon ve konservasyon uygulamalarında bilimsel danışma kurulu ile yapılan toplantılar sonucu alınan kararlarla gerçekleştirilen hassas uygulamalar ulusal meslek odaları ve uluslararası konseyler tarafından takdirle karşılanan Seddülbahir Kalesi, Osmanlı arkeolojisi ve savaş alanı arkeolojisi dallarında araştırmaların yapılabileceği bir laboratuvardır. Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı tarafından 2015 yılından bu yana sürdürülen ihya projesinin temelinde devamlılık arz eden bir araştırma güdüsünün olması çalışmalarda elde edilen başarının da özetidir. Kaleyle ilgili olarak saha ve arşiv çalışmalarında elde edilen her yeni bilgi, fiziksel kondisyonun güçlendirilmesinde kullanıldığı gibi yapının kendi hikayesini anlatmasında da altlık teşkil edecektir. Banisi bir kadın olan tek savunma yapısı ya da Çanakkale'nin ilk şehitlerinin son mekânı olması kalenin sembolik değerleri arasında sayılsa da Seddülbahir Kalesi'nin en önemli özelliği ziyarete açılmasıyla birlikte birçok disiplinde bilim insanının araştırmalarına ev sahipliği yapacak olmasıdır. Restorasyon çalışmaları kapsamında sürdürülen arkeolojik saha araştırmalarında elde edilen buluntulardan örneklerin sunulduğu bu makale gelecekte yapılacak detaylı araştırma çıktılarının prototipi niteliğindedir.

KAYNAKÇA

Altıer, S., (2016), "Çanakkale ve Çevresinde Bazı Türk Dönemi Yapılarında Görülen Denizcilikle İlgili Kazıma (Grafiti) Tasvirler," Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı 14 (21), 1-26.

Bakla, E., (2007), Tophane Lüleciliği: Osmanlı'nın Tasarımdaki Yaratıcılığı ve Yaşam Keyfi, (İstanbul: Antik Kültür Yayınları).

Bilici, F., (2004), XIV. Louis ve İstanbul'u Fetih Tasarısı, (Ankara: TTK Yayınevi).

Dağgülü, İ. B., (2007), "15-18. Yüzyıllarda Çanakkale Boğazını Koruyan Büyük Askeri Yapılar ve Bataryaları," Megaron 2 (1), 22-43.

Doğer, L., (2008), "İzmir Agorası Kazılarından 17.-19. Yüzyıl Seramik Buluntuları Üzerine Bazı Gözlemler," Sanat Tarihi Dergisi XVII (I), Nisan, 23-54.

Karakaş, N., (2013), "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı," Akademik Bakış 6 (12), 81-109.

Pérouse, J. F., ve Günergun, F., ed. (2016), Üç Denizin Arasında: Osmanlı ve Fransız Boğaz Haritaları, (İzmir: Arkadaş).

Özsavaşçı, A., (2015), "Seddülbahir Kalesi: Araştırma Projesinden Konservasyon Uygulamalarına Bir Akademik Projenin Hikayesi," Arkitera (Ekim).

Thys-Şenocak, L., (2009), Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler Hadice Turhan Sultan, (İstanbul: Kitap Yayınevi).

Thys-Şenocak, L., Celik, R. N. ve Aslan, C., (2008), "Gelibolu Yarımadası Tarihsel Savaş Alanı Arkeolojsi Araştırmaları Seddülbahir Kalesi Projesi: Research of the Historical and Batterfield Archaeology of the Gallipoli Peninsula: The Ottoman Fortress at Seddulbair," TUBAAR (2008), 105-120.

RESİMLER

Resim 1: Pierre Berquin tarafından çizilen gravürde kale duvarları içindeki yapılar görülebiliyor.

Resim 2: Seddülbahir'in 2015 yılındaki durumu. Üst avluda askeri yapılar görülüyor.

Resim 3: Seddülbahir Kalesi birinci jeoradar çalışmalarının gerçekleştirildiği alanlar

Resim 4: Seddülbahir Kalesi ortofoto örneği

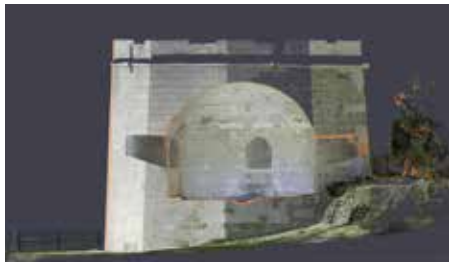

Resim 5: Seddülbahir Kalesi Kuzey Kule'nin 3 Boyutlu Lazer taraması

Resim 6: Seddülbahir Kalesi arkeolojik saha araştırmalarının gerçekleştirildiği sektörler

Resim 7: Seddülbahir Kalesi Kuzeybatı duvarı üzerinde iki farklı evreye ait dendan seviyeleri

Resim 8 a,b: Seddülbahir Kalesi üst avlusunda yer alan Kışla Binası

Resim 9: Kışla binasının kuzeybatısında kale duvarına bitişik planda inşa edilmiş ek yapı birimleri.

Resim 10: Ek yapılarda bulunan duvar sıvası üzerine yapışmış Fransızca gazete parçası.

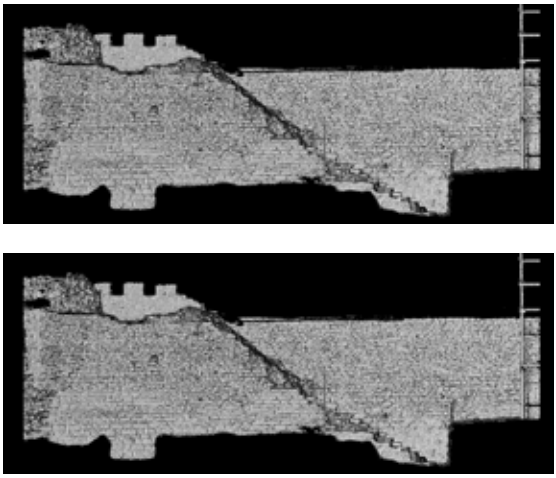

Resim 11: Kalenin ilk yapım evresine ait orijinal taban seviyesi ve taş döşeli yollar.

Resim 12: Kalenin üst avlusunda tespit edilen çapa motifi taş döşemesi.

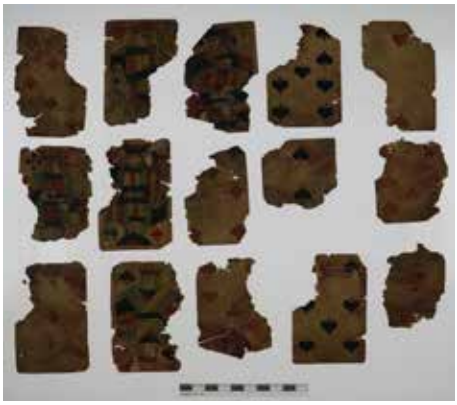

Resim 13: İtilaf birliklerine ait oyun kartları

Resim 14: Güneybatı duvarı üzerinde yer alan Cezayir Kulesi

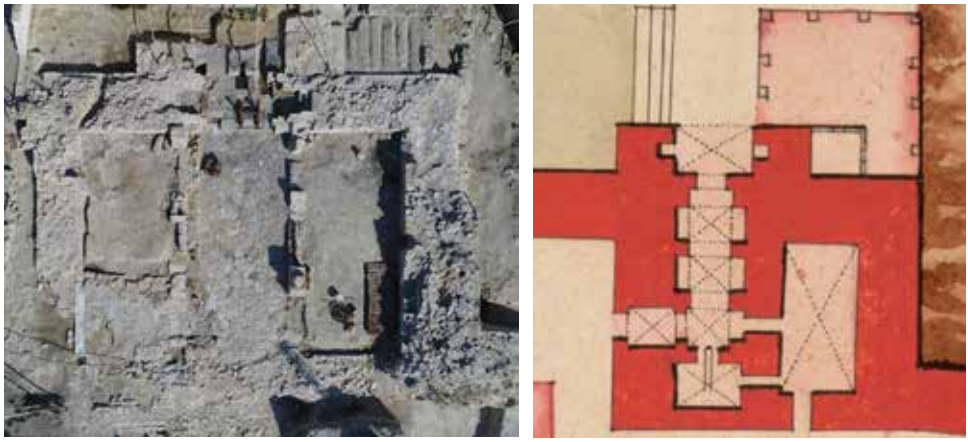

Resim 15:1700 tarihli Bab-ı Kebir Kulesi planı ve kazılarda ortaya çıkarılan temelleri arasındaki benzerlik

Resim 16: Bab-ı Kebir Kulesi duvarlarında tespit edilen grafitiler

Resim 17: Bab-ı Kebir Kulesi'de tespit edilen İngiliz buhar kapanı.

Resim 18: 24 mm'lik Krupp topuna ait pivot çarkı

Resim 19: 2. Alay, 3. Tabur, 10. Bölük 500. askere ait bakır künye. Q14 Açması

Resim 20: Tabya sektöründe ortaya çıkarılan kitabe

Resim 21: Mezarlığa ismini veren Fransız komutana ait mezar taşı

Resim 22 a,b: Fransız askeri mezarlığında ortaya çıkarılan insan kalıntıları

Resim 23: 3 No.'lu mezarda bulunan mezar levhası

Resim 24: Seddülbahir Kalesi'nde bulunan bir Fransız asker künyesi ve askerin ölüm belgesi

Resim 25: Kubbeli Yapı

Resim 26: Kuzeydoğu duvarında tespit edilen nişler

Resim 27: Güneydoğu şevinin kazılması sonu karşılaşılan künkler ve 17-18. Yüzyıllara ait duvar uzantıları

Resim 28: Dikdörtgen yapı kalıntısı

Resim 29: SE 28 Eyvanı içerisinde tespit edilen madeni gülleler

Resim 30: Çanakkale Seramiği örneği

Resim 31 a,b,c,d: Seddülbahir Kalesi'nde bulunan pişmiş toprak lüle örnekleri

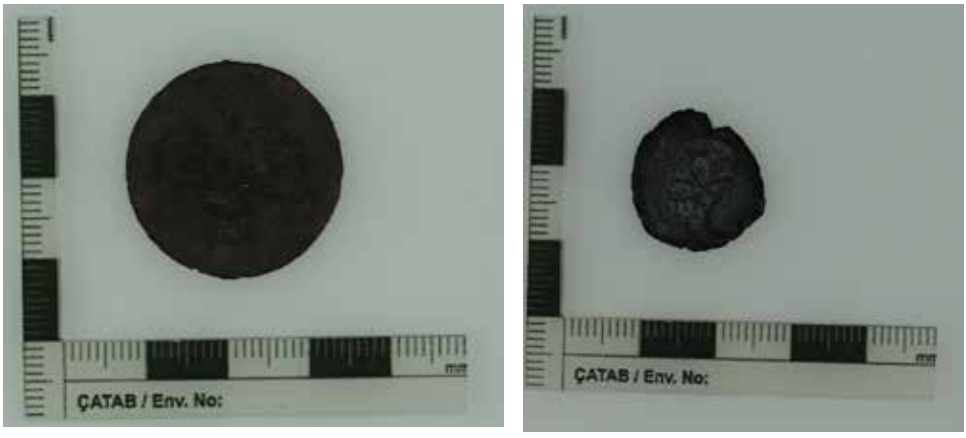

Resim 32: Seddülbahir'de ele geçen Osmanlı madeni paralarına örnekler

Resim 33: Farklı atölyelerden yüzlerce örneğin bulunduğu Maydos tuğlalarına örnekler

Resim 34: Seddülbahir kazılarında ortaya çıkarılan askeri kültür varlıkları

Resim 35: Kışla binası yakınında ortaya çıkarılmış bir soba.

ÇANAKKALE KARA SAVAŞI **SIRASINDA CASUSLUK OLAYLARI VE TÜRKLERİN** CASUSLUK **OLAYLARINA KARŞI ALDIKLARI TEDBİRLER**

BURHAN SAYILIR

ÇANAKKALE KARA SAVAŞI SIRASINDA CASUSLUK OLAYLARI VE TÜRKLERİN CASUSLUK OLAYLARINA KARŞI ALDIKLARI TEDBİRLER[1]

Burhan Sayılır[2]*

Çanakkale kara savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin Türk ordusuyla ilgili bilgi toplama, Türklerin ise buna engel olma girişimlerinin konu edildiği bu makalede, savaş süresince yaşanan casusuluk olayları ve buna karşı Türklerin aldığı tedbirler bazı örneklerle anlatılmaya çalışılmıştır.

Savaşlarda bilgi kaynağı olarak kullanılan unsurlar, beş ana kategoride toplanmaktadır: Birincisi, yöresel casuslardı ve bunlar savaşın geçtiği bölgelerde yaşayan veya daha önce buralarda yaşamış olan kişiler arasından seçilirdi. İkincisi, iç casuslardı. Bunlar, düşman subayları arasından seçilen kişilerdi. Üçüncüsü, devşirme casuslardı veya esir olarak ya da kendiliğinden teslim olan düşman askerleri arasından seçilirdi. Dördüncüsü, hükümlü casuslardı ve bu katagoridekiler, savaşta ele geçirilen düşman askerleriydi. Beşincisi ise hayatta kalan casuslardı. Bunlar da düşman eline düşmüş ve bir şekilde bulunduğu kamptan kaçmış askerlerdi.[3] Söz konusu olan bu casus türlerinden, Çanakkale Savaşlarında kullanılanlarının en önemli ve en yaygını, yöresel casuslardı.

Özellikle Çanakkale ve çevresinde yaşarken veya savaşın ayak seslerinin duyulmasıyla birlikte ya Yunanistan'a, Yunan Adalarına ya da çalışmak için Avrupa ülkelerine göç etmiş olan Rumlar, Ermeniler ve bazı yabancı uyruklu kişiler bu tür casus olarak, Çanakkale Savaşlarında bilgi kaynağı olarak kullanılmışlardı[4]. Bunun dışında Türk ordusunda silah altındayken bir fırsatını bulduğunda İtilaf Devletleri tarafına geçen Rum ve Ermeni askerler de Türk ordusu ile ilgili bilgi alınabilecek kaynaklar olarak kullanılmışlardır.

Türkler tarafından casusluk olaylarının önüne geçilmesine yönelik olarak 1913 yılından itibaren bir dizi önlemler alınmıştı. Yetkili merciler tarafından yapılması gerekenleri içeren yazılar ilgili yerlere gönderilmiş ve bu konuda gereğinin yapılması sert bir dille istenmişti. Bölgede yaşayan Rum Ermeni ve Yahudi gibi azınlıkların dışında değişik nedenlerle Çanakkale ve Gelibolu bölgelerine gelip giden yabancılar da yoğun bir takip işlemine tâbi tutulmuşlardı. Bunları takip eden yerel yöneticiler, bunlarla ilgili raporlar hazırlayarak, bu raporları merkeze göndermişlerdi. 1913'ten itibaren gönderilen raporlarda sözü edilen bölgelere gelip giden yabancılarla ilgili bilgiler ayrıntılı bir şekilde yer almıştı[5].

---

1 Bu çalışma daha önce Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi'nin 8. sayısında aynı adla yayınlanmıştır.

2 * Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi

3 Sun Tzu, The Art of War/Savaş Sanatı, Çev. Adil Demir, İstanbul 2001, s. 83,84.

4 Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, Klasör: 540, Dosya: 2108, Fihrist: 5-1; A.g.a., Kls: 540, Dos: 2108, Fih: 1(Bundan sonraki dipnotlarda Genelkurmay ATASE Arşivi A.g.a. olarak kullanılacaktır)

5 BOA., DH.EUM.SSM., 7/49.; 6/49; 2/79; 2/44.

Çanakkale'de olası casusluk faaliyetlerini önlemeye yönelik olarak yapılan ilk girişim, buradaki İtilaf Devletlerine ait konsoloslukların kapatılmasıydı. Başkomutan Enver imzasıyla Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderilen 27 Kasım 1914 tarihli yazıda, Çanakkale'nin Rus konsolosunun Divan-ı Harb'e verildiği ve diğer konsoloslukların da kapatılacağı bildirilmişti.[6] Başkomutanlıktan Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderilen 6 Aralık 1914 tarihli bir başka yazıda, Rusya elçiliğine yapılan baskında, Türk ordusu ile ilgili bazı gizli belge ve bilgilere ulaşıldığı bildirilerek, bu bilgilerin ancak ordudaki askerler tarafından sızdırılmış olabileceği ve bu gibi olayların önüne geçilmesi için gerekenlerin yapılması istenmişti. Aynı yazıda ayrıca, önemli yerlere getirilen kişilerin, güvenilir olmasına dikkat edilmesinin de özellikle üzerinde durulması istenmişti.[7] Kısa bir süre sonra Başkomutanlıktan Çanakkale Boğaz'ı Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderilen 11 Aralık 1914 tarihli diğer bir yazı ile, Çanakkale'deki Almanya ve Avusturya konsoloslukların kapatıldığı bildirilmişti.[8] 15 Aralık 1914 tarihli yazı ile de Çanakkale'deki Amerikan konsolosluğunun kapatılması istenmişti.[9]

Merkezden Çanakkale'deki yetkililere gönderilen yazılarda casusluk olaylarında kullanılan yöntemlerle ilgili de bilgiler verilmişti. Dahiliye Nezaretinin bir yazısından anlaşıldığına göre, casusluk olaylarında kullanılan yöntemler arasında, yabancı gazetecilerin gazetelerine gönderdikleri haber kağıtlarının üzerine dikkatli bakılmadığında seçilemeyecek bir şekilde, iğne ile bilgilerin şifrelenmesi,[10] özellikle Almanca gazetelerin, incelenmeyeceği düşünüldüğünden olsa gerek, iç sayfalarına rapor ve bazı bilgilerin yazılması,[11] kadınların haç ve kolyelerinin içinde bilgi saklaması gibi yöntemler sayılmıştı[12].

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığının Boğazlar Genel Komutanlığına gönderdiği 20 Nisan 1915 tarihli yazısında, daha önce Çanakkale'de yaşayan ve savaş hâlinin belirmesi üzerine Çanakkale'den ülke dışına çıkmalarına izin verilen Hristiyan ailelerin çıkış kapısı olarak belirlenen şehirlerden, Selanik veya Yunanistan'ın diğer bölgelerine gitmek üzere pasaport aldıkları, ancak daha sonra Bozcaada ve Limni gibi İtilaf Devletlerinin harekât üslerine gittiklerinin belirlendiği vurgulanarak, bu şekilde hareket eden kişilere çok daha fazla dikkat edilmesi istenmişti.[13] Çünkü alınan istihbarata göre, Çanakkale Boğazı Başkomutanlığı tarafından karargâh binası olarak kullanılan binanın bitişiğinde oturan bir Rum ailesinin, Selanik'e gitmek üzere İstanbul'dan aldığı pasaportla Bozcaada'ya gittiği belirlendi. İzleyen günlerde adı geçen karargâh binası ve yakınlarındaki erzak depolarının düşman uçakları tarafından bombalandı. Bunun nedeni olarak bu ailenin bilgi sızdırmış olabileceği vurgulanarak, bu gibi olaylara sebebiyet vermemek için Çanakkale'de bu-

6 A.g.a., Kls: 4725, Dos: 88, Fih:1
7 A.g.a., Kls: 4725, Dos: 88, Fih:3,3-1
8 A.g.a., Kls: 4725, Dos: 88, Fih:1-1
9 A.g.a., Kls: 4725, Dos: 88, Fih:1-2
10 A.g.a., Kls: 391, Dos: 1519, Fih: 1-2, 3, 3-1, 3-2.
11 A.g.a., Kls: 391, Dos: 1519 Fih: 5, 5-1
12 A.g.a., Kls: 391, Dos: 1519, Fih: 6
13 A.g.a., Kls: 540, Dos: 2108, Fih: 1

lunup daha sonra kasaba dışına çıkacak olan ailelerin, Osmanlı ülkesi dışına çıkmalarının engellenmesinin uygun olacağı kararlaştırılmıştı.[14] Ancak yurt dışına çıkışlarda sağlık nedenleri istisna olarak tutulmuştu. Böyle bir uygulama, bir Ermeni'nin ameliyat olmak için Berlin'e gitmesine izin verilmesinde görülmüştü.[15] Rumların dışında, bölgedeki Ermeniler'in yurt dışına, yurt dışındakilerin de bölgeye girişleri kesin olarak yasaklanmıştı.[16]

Yukarıda sözü edilen olaydan başka ardarda şahit olunan üç olay daha, bölgeden göç etmiş olan, iyi derecede Türkçe bilen ve bölgeyi tanıyan Rumlar'ın İtilaf ordusunda nasıl casus olarak kullanıldıklarını açık olarak ortaya koymuştu. Mayıs ayı başlarında aslen biri Keşan, diğeri Edremitli olan ve zamanında buralardan kaçarak adalara giden, buradaki Yunanlı memurların aracılığıyla İngilizlerle iş birliği yapmaya razı edilen iki Rum, Bolayır'da yıldız tabyası yakınlarında yerde sürünürken, Türk devriyeleri tarafından yakalanmışlardı. İngilizler bu iki Rum'u, bölgeyi iyi bilmeleri nedeniyle, bu bilgilerinden yararlanmak için Anafartalar bölgesine çıkarmışlar ve burada keşif harekâtına katılmışlardı. Ancak bu kişiler, buraları bilmediklerinden ve korktuklarından dolayı bir şey yapamamışlardı. Gemilere bindirilerek Seddülbahr'e çıkarılmışlar ve Keşan ve Korudağ civarında asker, top ve tahkimât bulunup bulunmadığını anlamak için, üç ay önce diğer üç kişi ile birlikte bir sandal ile Sazlıdere'nin batısında, Mağaris önünde karaya çıkmışlardı. İngilizler bunlara bu hizmetleri karşılığında beşer paunt vermişti. Köy civarında bir başka Rum ile görüşerek ondan top ve askerlerle ilgili bilgi almışlardı.[17]

Yine mayıs ayının ortalarına doğru, peşpeşe yaşanan iki olayla birlikte, İtilâf Devletlerinin bölgeye pek çok Rum'u, casusluk amacıyla getirdiği anlaşılmıştı. Türkler'in bazı İtilaf siperlerini ele geçirmeleri üzerine buldukları cüzdanları açmaları üzerinde, cüzdanların sahiplerinden birinin Girit doğumlu bir Rum olduğu ve Fransız ordusunda gönüllü olarak savaşa katıldığı anlaşılmıştı. Diğer cüzdan da yine bir Rum'a aitti. Cüzdanın içinden çıkan evraktan adının Jean Vernesis olduğu anlaşılan bu Rum'un annesi, Samsun'da ikâmet etmekteydi ve bu kişi Samsun'dan Atina'ya gitmiş, oradan da 9 Nisan'da Fransız ordusuna katılmıştı[18].

Temmuz ayına girildiğinde, savaş bölgesi içinde kalan yerlerde yaşayan Rumlar, casusluk ve İtilaf güçlerine yardım ve yataklık yapabilirler endişesi ile daha içerilere göç ettirilmişlerdi. Göç ettirilen Rumlar, İstanbul'a veya Avrupa'ya giden Ermenilerden boşalan evlere yerleştirilmişlerdi. Bu yerleştirme kapsamında Gelibolu'dan 480 hane 1856 kişi, Çanakkale'den 11 hane 41 kişi taşınarak yeni yerlerine yerleştirilmişlerdi.[19]

14 A.g.a., Kls: 540, Dos: 2108, Fih: 1-1, 1-2
15 A.g.a., Kls: 540, Dos: 2108, Fih: 5-1
16 A.g.a., Kls: 540, Dos: 2108, Fih: 26-1
17 A.g.a., Kls: 542, Dos: 2115, Fih: 8, 8-1
18 A.g.a., Kls: 540, Dos: 2107, Fih: 32-2
19 A.g.a., Kls: 540, Dos: 2108, Fih: 24, 24-1, 24-2; BOA., DH. EUM. 3Şb., 6/87.

Ağustos ayına gelindiğinde, ilgili bütün yerlere Genelkarargâh İstihbarat Şubesi tarafından 11 Ağustos 1915 tarihli bir yazı gönderilerek casusun tanımı yapılıp, bunlara karşı uyanık olunması istendi. Söz konusu yazı, Times gazetesinin 10 Ağustos 1915 tarihli nüshasında yayımlanmıştı. Makalede casusun tanımı şöyle yapılmıştı: "...Düşmanın işine yarayabilecek deniz ve kara bilgileri kanunen yetkili olan kişilerin izni olmadan toplayan, kaydeden, neşreden veya düşmana yardım amacıyla haberleşmede bulunan her bir kişi "casus"tur. Keza, casus tanımının İngiltere adaları üzerinde ikâmet etmeyen ve şüphe altında bulunan bir kişiyi de kanun ve yönetmeliklere muhalif olarak haberleşen yahut yeltenen kişiyi de kapsar. İngiltere adaları üzerinde veya dışında bulunan düşmana mahsus olarak haberleşmeyi sağlamak üzere kullanıldığı şüphe edilen herhangi bir adresi casus sayar..." [20]

Casusluk olaylarını önlemek amacıyla yapılan işlemlerden biri de Türk ordusunda savaşan gayrimüslimlerin izlenmesi ve gözetim altında tutulmasıydı. Çünkü Türk ordusunda sayıları çok olmamakla birlikte Rum, Ermeni, Yahudi gibi unsurlar da vardı. Bunlarla ilgili de Türk Genelkurmayı tarafından sıkı bir denetim mekanizması kurulmaya çalışılmıştı.

Türk ordusunda görev alan gayrimüslim askerlerle ilgili alınan tedbirlerin ana nedenlerinden biri, Birinci Ordu Komutanlığının 19 Haziran 1915 tarihli yazısında, bir düşman Askerînin üzerinden çıkan not defterinde 12 Rum'un düşman tarafına geçtiği şeklinde yer alan bir nottu.[21] Bunun gibi sık sık yaşanan firar olayları gayrimüslimlerin ileri hatlarda bulundurulmasını sakıncalı hâle getirmişti. Çünkü bu askerler, İtilaf kuvvetleri tarafına geçtiklerinde, bunlardan istihbarat bilgileri alınarak, bu bilgiler ışığında girişimlerde bulunulmuştu.

Rum askerlerle ilgili alınan önlemlere ilişkin ilk girişim, Temmuz ayının başlarında ölü ele geçirilen bir düşman askerî üzerinde çıkan hatıra defterinde, Birinci Ordu Komutanlığının 19 Haziran 1915 tarihli yazısındaki benzer şekilde, Türk ordusunda savaşan birçok Rum Askerîn İtilâf güçleri tarafına geçtiği şeklinde yazılı olan bir nottu. Bu notu referans alan Beşinci Ordu Komutanlığı, Güney Grubu Komutanlığı'na gönderdiği 17 Temmuz 1915 tarihli bir yazı ile hem bu bilginin doğru olup olmadığının araştırılması, hem de hâlen cephede görev yapan Rum askerlerinin olup olmadığı ve eğer varsa bunların isimlerinin ve bulundukları görevlerin bildirilmesini istenmişti[22].

Beşinci Ordu Komutanlığının âcil olarak istediği bilgilere ilişkin olarak Güney Grubu İkinci Mıntıka Komutanlığının 3 Ağustos 1915 tarihli yazısı ile hazırlanan listede, ikinci mıntıkadaki Rum askerlerin kullanıldıkları yerler ve sayıları bildirilmişti. Buna göre bu askerlerden 2'sinin subay adayı, 7'sinin topçu, 6'sının amele olarak ve 2'sinin de cephe kolunda kullanıldığı bildirilmişti.[23]

20 A.g.a., Kls: 542, Dos: 2115, Fih: 4,4-1,4-2
21 A.g.a., Kls: 3435, Dos: 14, Fih: 9,9-1
22 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-5
23 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27

Grup komutanlığı tarafından bu Rumların geri hizmete alınmaları istenmişti.[24] Yine Beşinci Ordu Komutanlığının 29 Temmuz 1915 tarihli bir başka yazısına cevap olarak gönderilen Güney Grubu Komutanlığı'nın 30 Temmuz 1915 tarihli yazısında[25] Birinci Mıntıka Komutanlığı bünyesinde 8. Tümen'de 8 Rum, 15 Ermeni, 6 Musevi, bulunduğu belirtilmiş[26] ve hepsinin silahsız hizmette görevlendirildiğine dikkat çekilmişti. Bunlara ek olarak 10. Tümende 70 Rum Askerîn olduğu ve bunların 18'nin silahlı hizmette, 6'sının emir eri, 6'sının teskereci, 6'sının sanatkâr, 29'unun mehleci ve 5'inin de aşçı olduğu[27] 13. Tümen'de 55 gayrimüslim asker bulunduğu ve bunların iaşe ve terzilik gibi hizmetlerde silahsız olarak istihdâm edildiği ve tümenin ileri birliğinde hiçbir Rum'un olmadığı belirtiliiordu. Ayrıca 4. Tümende de 70 Rum'un olduğu anlaşılmıştı[28].

15. Kolordu Komutanlığının 1. Şubesi, Birinci, İkinci ve Geri Mıntıka Komutanlıklarına gönderdiği 18 Temmuz 1915 tarihli yazı ile savaşan birlikler içinde Rum olup olmadığı sorulmuş ve eğer varsa bunların bildirilmesi istenmişti.[29] İkinci Mıntıka Komutanlığının 15. Kolordu Komutanlığı 1. Şubesine gönderdiği 27 Temmuz 1915 tarihli yazısında savaşan birlikleri içinde 55 Rum'un olduğu bildirilmişti[30].

Güney Grubu Komutanlığından, Birinci Mıntıka Komutanlığına gönderilen 31 Temmuz 1915 tarihli yazıda, 1. Tümen birliklerinde bulunan ve silahlı hizmet yapan 18 Rum'un geri hizmete alınması istenmişti.[31]

Beşinci Ordu Komutanlığından Güney Grubu Komutanlığına gönderilen 9 Ağustos 1915 tarihli yazıda, Musevi askerlerin savaş kabiliyetleri hakkındaki değerlendirmelerine dair bilgi istenmişti.[32] Beşinci Ordu Komutanlığının Güney Grubu Komutanlığına gönderdiği 10 Ağustos 1915 tarihli yazısında Musevilerin nasıl savaştıkları sorulmuştu[33]. Güney Grubu Komutanlığı'nın Beşinci Ordu Komutanlığı'na yazdığı 10 Ağustos 1915 tarihli yazıda, Musevi askerlerinin hâl ve tavırlarında şimdilik herhangi bir sakınca olmadığı, ancak gayrimüslimlerin birinci hatta bulundurulmaması hakkındaki emre uyularak bunların geri hizmete verildiği bildirilmişti.[34]

15. Kolordu Komutanlığından Birinci Mıntıka, İkinci Mıntıka ve Geri Mıntıka Komutanlıkları'na gönderilen 12 Ağustos 1915 tarihli yazıda, Müslüman askerlerin daima savaş hattında görevlendirilmesinin zaruri olmasıyla ilgili olarak, birliklerin amele taburlarındaki gayrimüslimlerin, Müslümanlarla değiştirilmesinin çok zor olduğunun üzerinde durulmuştu. Bu nedenle, herkesin

24 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-1
25 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-6
26 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-9
27 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-10
28 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-9
29 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-7
30 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-8
31 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-11
32 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-2
33 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-3
34 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih: 27-4

yerinde kalması ve gayrimüslimlerin Müslüman askerler tarafından gözlem altında tutulması istenmişti. Gayrimüslimler hakkında alınacak tedbirler ise şu şekilde sıralanmıştı: Kesinlikle savaş hattında bulundurulmayacaklar, tek başlarına nöbete çıkarılmayacaklar ve gece nöbetlerine gönderilmeyecekler, erzak ve cephane depolarında koruma görevi ile görevlendirilmeyecekler, birliklerde bulunanlar geri hizmete gönderilecekler, çok azı memur olarak bulundurulacaklar, özellikle Ermenilerin hareketleri izlenecekti. Bütün bunlar da Müslüman askerler tarafından yapılacak ve bu iş gayrimüslimlere belli edilmeyecekti.[35]

Kasım ayına gelindiğinde, Rumlara yönelik takip işlemleri biraz olsun gevşetildi. Çünkü, Türklerin savaş bölgesinde Rumlar'a yönelik aldıkları önlemler, Yunanistan'da Yunanistan'ın İtilaf Devletleri safında savaşa katılması için bir baskı aracı olarak kullanmaya başlamıştı ve bu konudaki çalışmalarına hız vermeye başlamıştı. Dahiliye Nezareti 9 Kasım 1915 tarihli şifreli telgraf ile Venizelos taraftarlarının, Osmanlı topraklarındaki Rumlara yönelik alınan tedbirler nedeniyle, Yunan kamuoyunu savaşa katılma yönünde tahrik ettiği ve Yunan kabinesini buna zorlamak için harekete geçtiklerinin anlaşılması ve mevcut kabinenin şimdilik iktidarda kalmasının Osmanlı ve müttefiklerinin siyasi menfatleri için yararlı olacağı vurgulanmış, Rumlara karşı müsamahakâr bir siyaset takip edilmesinin, hiçbir taraftan şikayete imkân verilmemesinin devletçe kararlaştırıldığı ve ona göre gerekli tedbirlerin alınması istenilmişti.[36]

Casusluk olaylarının önlenmesine yönelik alınan tedbirlerden biri de haberleşmelerde kullanılan telsiz telgrafların kodlanarak iletilmesiydi. Haberleşmelerde bazı telsiz telgrafların çalınmasının veya herhangi bir şekilde telgrafların, kişi eliyle düşman tarafına geçirilmesinin engellenmesi için bazı önlemler alınmıştı. Bunların en önemlisi de şifreli yazışmalardı. Bu şifreli yazışmalarda önemli görülen bazı kelimeler veya bilgiler rakamlarla ifade ediliyordu ve bu rakamlar sık sık değiştirilmişti.[37]

Casusluk olaylarının önüne geçilmesi için savaş bölgesine gelen ve giden mektup, gazete gibi iletişim araçları üzerinde yoğun bir sansür uygulanması ve bunun nasıl yapılacağına ilişkin bilgilerin ilgili birimlere verilmesi kararlaştırılmıştı.[38] Hatta bu uygulama, asker ve subay mektuplarına da yapılmıştı. Başkomutanlıktan Çanakkale Boğazı Komutanlığına gönderilen 19 Ekim 1915 tarihli yazıda, subay mektuplarının incelenerek üzerine "sansür edilmiştir" ibaresinin yazılması istenmişti.[39] Ancak mektup zarflarının üzerinde adres hanesinde yazılı olan alay ve yer adlarının silinmesi nedeniyle mektupların sahiplerine ulaşmasında ciddi sorunlar yaşanmıştı. Bu sorunun giderilmesi için de Başkomutanlıktan Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderilen 25 Aralık 1915 tarihli yazı ile erlerin ailelerine gönderdikleri veya ailelerinden gelen

35 A.g.a., Kls: 4345, Dos: 19, Fih:27-12, 27-13, 27-14, 27-15.
36 A.g.a., Kls: 4685, Dos: 340, Fih: 31
37 A.g.a., Kls: 182, Dos: 781, Fih: 5-2,5-3,5-4
38 A.g.a., Kls: 4725, Dos: 88, Fih: 4-12, 4-13.
39 A.g.a., Kls: 4685, Dos:340, Fih: 34, A.g.a., Kls: 4346, Dos:43, Fih: 53-1.

mektuplarda ordu, tümen ve hatta alay numaraları, bazı sansür memurlarınca silinmekte olduğu ve bu şekildeki mektupların ve havalelerin sahiplerine ulaştırılmasında postaneler tarafından zorluk çekildiği söylenmiş ve numaraların silinmeyip sadece bu alayın nerede olduğunun silinmesi istenmişti.[40]

Gerek yurt dışına giden gerekse yurt dışından gelen bilgi veya propaganda içerikli iletişim araçların sızmasını engellemek amacıyla da pek çok önlem alınmıştı. Bu tür önlemlere ilişkin örnekler verilerek, sansür görevi ile görevlendirilen askerî personelin ve postane çalışanlarının dikkatli olmaları konusunda uyarılar yapılmıştı. Örneğin Çanakkale Postanesi askerî Sansür Yüzbaşısı imzasıyla Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderilen 1 Nisan 1915 tarihli bir yazı ile Amerika'dan, Amerika'nın Çanakkale Konsolosu adına gelen "Leslies" adındaki gazetenin sayfaları arasında, kırmızı boya ile işaretlenen saat kadranı üzerinde muharip devletleri temsil eden resimler içinde Osmanlı Devleti'ni küçük düşüren resimlerin bulunduğu, bu resimlerde Türklerin Rusların ayakları altında gösterilmiş olduğu, bu gazetenin her nasılsa İstanbul sansür incelemelerinin gözünden kaçtığı ve gazetenin üzerine "serbesttir" yazıldığı anlatılmıştı.[41]

Türk yetkililer, İtilaf kuvvetlerinin bilgi kaynaklarının olabildiğince zayıflatılmasına ilişkin aldığı bazı önlemlere rağmen bazı sorunlar da yaşanmamış değildi. Ayrıca bu önlemlere yeterince uyulmadığı da savaş sırasında yaşanan bazı olaylarla ortaya çıkmıştı. Kuzey Grubu Komutanlığından Beşinci Ordu Komutanlığına gönderilen 9 Ağustos 1915 tarihli bir yazıda, ölü olarak ele geçirilen İngiliz ve Fransız askerlerinin üzerlerinden, esir edildiğinde ya da öldürüldüğünde, Türk Askerîden ele geçirilmiş olduğu tahmin edilen kroki ve haritaların çıktığının üzerinde durulmuş ve bu tür kroki ve haritaları hücum sırasında askerlerin yanlarına almamalarının sağlanması konusunda gerekli hassasiyetin gösterilmesi istenmişti.[42]

Türk Genelkurmayından bütün birliklere gönderilen 21 Aralık 1915 tarihli bir yazı ile, İtilaf askerlerinden kalan kitap, gazete, belge, mektup ve hatta kağıt parçaları toplanarak merkeze gönderilmesi istenmişti. Bu yazıdan kısa bir süre sonra Anafartalar Grubu Komutanlığından 15. Kolordu Komutanlığına gönderilen 31 Aralık 1915 tarihli bir yazı ile, gerek siperlerde gerekse savaş alanlarında İtilaf askerlerinden kalan evrak, kitap, gazete ve hatta önemsiz görülebilecek kâğıtların toplattırılarak merkeze gönderilmesi istenmişti.[43]

Gayrimüslimlerin ve bölgede yaşayan yabancı uyrukluların elindeki araziler de, bulundukları yere göre gerek casusluk ve gerekse tahkimât açısından ciddi problemler doğuruyordu. Bu problemi aşmak üzere ilk ve en ciddi teklif, 8 Ağustos 1915'te Hüseyin Hüsnü ve İsmet imzalarıyla İçişleri Bakan-

40 A.g.a., Kls: 4685, Dos:340, Fih: 34-1, 34-2.
41 A.g.a., Kls: 4725, Dos: 88, Fih: 4-14.
42 A.g.e., Kls: 3435, Dos: 14, Fih: 19
43 A.g.a., Kls: 4346, Dos: 43, Fih: 58

lığına gönderilen yazıyla Kalvert, diğer adıyla Kokana çiftliği ile ilgili yapılan kamulaştırma teklifiydi. Teklifin gerekçesinde savaş bölgesi içindeki böyle bir yerin bir İngiliz'in elinde bulunmasının sakıncaları belirtilerek, bölgenin kamulaştırılmak suretiyle buralara Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesinin uygun olacağı söylenmişti. Yazıda ayrıca Gelibolu Yarımadası ve Biga mutasarrıflığı dâhilinde bulunan yabancılara ait arazilerin de güvenlik nedeniyle kamulaştırılmasının önemine dikkat çekilmişti.[44]

Savaşın sonuna doğru, ileride doğacak sakıncaları ortadan kaldırmaya yönelik olarak, yabancı uyruklularla ilgili de bazı kararlar alınmıştı. Başkomutanlık'tan Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki Komutanlığına gönderilen 31 Aralık 1915 tarihli yazı ile Boğaz çevresinde yabancılara ve düşman devletleri tebasına mensup olanların ellerindeki fabrika, çiftlik, hane, arazi ve emlâk ile ilgili listelerin hazırlanarak gönderilmesi istenmişti[45]. Çanakkale Müstahkem Mevki Karargâhından Başkomutanlıka gönderilen 11 Ocak 1916 tarihli yazı ile Çanakkale Boğazı boyunca fabrika, arazi, çiftlik ve emlâk ile bunların sahibi olanların milliyetleri, miktarları bir liste hâlinde bildirilmişti.[46]

Yabancıların Milliyetleri	Zirai	Evlek	Dönüm
Kala-i Sultaniye Merkez Kazası			
Avusturya	109	1	142
Fransa	236	1	38
İngiltere	241	1	168
Yunanistan	311	-	56
Rusya	86	2	12
İtalya	113	1	59
Amerika	168	2	1
İspanya	301	2	6
Lapseki Kazası			
İngiltere	-	-	293
Ezine Kazası			
İngiltere	152	-	3
Yunanistan	-	-	683
Fransa	-	1	-
Maydos Kazası			
Yunanistan	-	-	1800
Gelibolu Kazası			
Yunanistan	-	-	170
Fransa	-	1	1131

İspanya	73	2	26
İtalya	73	-	-
Rusya	-	3	22
Avusturya	-	3	15
Toplam	1863	20	4625
1600 zirai 1 dönüm ve 4 evlek 1 dönüm olduğundan 1863-1600=263 zirai ve 20:4=5, 5+1=6 dönümdür.	1600	0	6
Düzeltilmiş Toplam	263	0	4631

Sonuç olarak, Türk askerî makamları Çanakakle Savaşı'nda giriştikleri silahlı mücadelenin sekteye uğramaması, olumsuz bir durumun doğmaması için İtilaf Devletleri güçlerinin bilgi edinme yollarını da kesmeye çalışmıştı. Bu nedenle savaş boyunca casusluk olaylarını önlmeye özel bir önem vermiş ve bu konuda ciddi tedbirler almıştı. Bu tedbirler artırılarak savaş sonuna kadar devam etmişti. Bu tedbirler kimi zaman başarısız olmuşsa da genel anlamda amacın gerçekleştirilmesinde etkili olmuştur.

Kaynakça

Tzu, Sun, The Art of War/Savaş Sanatı, Çev. Adil Demir, İstanbul 2001.
Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü BOA
Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Ağustos 1989, Yıl: 38, Sayı: 88, Ankara 1989.